

Teodoru Frickom u čast

Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet

Zbornik radova
(prijevod s ukrajinskoga)

Priredio
Jevgenij Paščenko

Zagreb
2013.

Hrvatsko-ukrajinsko društvo
Udruga hrvatskih ukrajinista
Knjižnica *Ucrainiana croatica*
Knjiga 10

Uz potporu zastupnika Hrvatskoga sabora Veljka Kajtazija

Nakladnik
Hrvatsko-ukrajinsko društvo
Za nakladnika: Stjepan Mesić

Urednici
Jevgenij Paščenko i Miroslav Kirinčić

Recenzenti
akademik Stepan Pavljuk
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Siniša Kuko

Lektura i korektura
Vesna Radaković-Vinchierutti

Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandr Paščenko

Tisak
Vjesnik

Godina i mjesec objavljivanja: 2013, svibanj

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 840985

ISBN: 978-953-95013-9-4

Na naslovnoj stranici: gora Goverla, najveći vrh Ukrajine (2061 m)

Cilj je monografije predočiti ukrajinsku regiju, zemljopisno najbližu Hrvatskoj: Zakarpatsku oblast. Knjiga se temelji na radovima znanstvenika iz Ukrajine i drugih zemalja koji s različitih aspekata rasvjetljavaju niz problema vezanih za kulturu i suvremenu društvenu problematiku regije. Pružen je uvid u određene povijesne epohe, posebice srednjega vijeka i modernoga doba. Predočena je recepcija ukrajinskoga prostora sa zapadnoga gledišta preko autentičnih naziva Rus'i, Rusyn, koji su se očuvali u zapadnim predjelima zemlje. Suvremenim etnološkim istraživanjima potvrđena je cjelovitost zapadnoukrajinskog etnikuma. Prikazane su težnje prema zajedništvu s maticom i otpor inozemnim posezanjima. Suvremena lingvistička istraživanja rasvjetljavaju neke dijalektalne osobitosti jezika u regiji. Posebna je pozornost posvećena određenim tendencijama u suvremenom društvu – od separatističkih nauma, do cjelovitosti kao dominante političkih ideala. Prikazani su migracijski procesi: ukrajinsko-rusinska doseljavanja u južnoslavenske zemlje. S obzirom na međuetnički specifikum te rubne regije, ukrajinsko je Zakarpattje predočeno kao model uzajamne tolerancije. Knjiga je adresirana znanstvenicima, studentima slavistike i širokome krugu čitatelja koje zanima ukrajinska problematika, u komparativnom proučavanju s hrvatskom građom.

RECENZENTI

Pavljuk, Stepan, ukrajinski etnolog, povjesničar, doktor povijesnih znanosti, član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, ravnatelj akademskog Instituta za etnologiju u Lavovu, te autor niza monografija i studija iz ukrajinske etnologije, etnogeneze, etnopolitologije i teorijskih aspekata tradicionalne ukrajinske kulture.

Banac, Ivo, povjesničar, putopisac, publicist i političar, doktor povijesnih znanosti, redoviti profesor povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i professor emeritus na Sveučilištu Yale (na katedri vezanoj uz posebnu zakladu koja nosi ime Bradforda Durfeeja), te dopisni član HAZU. Bio je supredsjednik Instituta Otvoreno društvo – Hrvatska, generalni direktor Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku, predsjednik Liberalne stranke, ministar za zaštitu okoliša i prostornog uređenja pri Vladi RH, zastupnik u Hrvatskome saboru, te predsjednik Hrvatskoga helsinškog odbora za ljudska prava.

Kuko, Siniša, sociolog i povjesničar, magistar međunarodnih odnosa, doktor komparativne politike, ukrajinist, predavač na Visokoj školi međunarodnih odnosa Dag Hammarskjöld u Zagrebu, te autor znanstvenih studija o geopolitičkom smještaju Ukrajine, europskoj i susjedskoj politici prema Ukrajini, te o suvremenom ukrajinskom nacionalnom pitanju.

SADRŽAJ

Zakarpattje kao uvod u Ukrajinu (Jevgenij Paščenko)	7
---	---

I. Ime, prostor, tradicija

Rus', Rusy, Rusyni (M. Kotljar, V. Kravčenko, V. Holodnyc'kyj, L. Kovpak)	19
Kyjivs'ka Rus' i Zapadna Europa (Dmytro Nalyvajko)	21
Ukrajinsko Zakarpattje	73
Etnički teritorij i etnokulturalni razvitak ukrajinskoga Zakarpattja (Myhajlo Tyvodar)	89
Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajinaca u 20. stoljeću (Pavlo Čučka)	121

II. Iz povijesti: Karpats'ka Ukrajina

Karpats'ka Ukrajina (Mykola Vegeš)	157
Ljetopisac Karpats'ke Ukrajine: kratka biografija prof. Petra Sterča (Vasyl' Dovgej)	163
Petro Sterčo i njegova <i>Karpato-Ukrajins'ka država</i> (Vasyl' Dovgej)	169
Karpats'ka Ukrajina – sastavni dio soborne Ukrajinske države! (Zaklada D. Ol'žyča)	191

III. Identitet

Političko rusynstvo u Ukrajini (Maj Pančuk)	195
Koji narod živi iza Karpata? (Oleg Bagan)	207
Političko rusynstvo – prijetnja cjelovitosti Ukrajine (Oleksa Myšanyč) ..	227

Nacionalna samosvijest u kontekstu nastanka ukrajinske političke nacije (Natalija Marčuk)	251
--	-----

IV. Jezik

Rusynski jezik (Pavlo Čučka)	263
Ukrajinski dijalektalni prijevodi <i>Svetoga pisma</i> (Vasyl' Nimčuk)	265
Analiza pravopisnih normi tzv. rusynskog jezika (Mykola Štec' i Jurij Mulyčak)	281

V. Od Zakarpattja do Podunavlja

Pitanje nacionalnog identiteta Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije (Oleg Rumjancev)	301
Ukrajinci na teritoriju bivše Jugoslavije do 1890. (Oleg Rumjancev)	311
Prvi podaci o identitetu bačko-srijemskih i bosansko-slavonskih Rusina (Oleg Rumjancev)	323
Povijesni pregled (Oleg Rumjancev)	369
Zašto sam postao Ukrajinac? (Gabor Kosteljnyk)	383

Zaključak

Ukrajinsko Zakarpattje kao model uzajamne tolerancije (J. Paščenko, M. Hrgovan, S. Jukić, M. Jurić, S. Radan, K. Sučić, N. Šimić i A. Zrnić)	389
Izvori	395
Autori	397
Резюме	401
Summary	403
Ilustracije	405

Jevgenij Paščenko

Zakarpattje kao uvod u Ukrajinu

Ukrajinsko Zakarpattje je jugozapadna regija teritorijalno najveće europske zemlje – Ukrajine. S tom su regijom povezane brojne etnogenetske, povijesne, jezikoslovne, kulturološke, etničke, politološke te druge pojave i pojmovi koji u nizu aspekata mogu biti zanimljivi i suvremenome hrvatskom društvu. Smještena u prostoru gdje se dodiruju i prožimaju različite nacionalnosti, kulture i vjere, Zakarpatska Ukrajina bila je na određen način povezana i s hrvatskim prostorom. Te su veze bile neminovne jer se *Zakarpats'ka oblast*, kako se službeno naziva ta regija u suvremenoj administrativnoj podjeli Ukrajine, uključivala u komuniciranje s hrvatskim područjima zbog niza čimbenika.

Prvi je čimbenik geografski. Ukrajinski naziv *Zakarpattja* označava regiju koja se, gledano iz perspektive središta, s istočne strane iz Kijeva ili Lavova, nalazi iza Karpata, na zapadnim prostorima ukrajinskih Karpata. Na geografski čimbenik nadovezuje se drugi, povijesno-geografski. Zakarpatski prostor uključen je u maršrutu davnih migracijskih procesa koji su se u vremenskim valovima odvijali na relaciji istok–zapad. Zakarpattje je dio puta, svojevrsno spuštanje s Karpata prema panonskim ravninama, s kojim su morala biti povezana kretanja različitih etničkih skupina, što upućuje na sljedeći čimbenik: etnogenetski. Osim predslavenskih skupina, u migracijskim su procesima sudjelovala i slavenska plemena, od kojih spominju se i Bijeli Hrvati, što upućuje na značaj regije u proučavanju slavenske, odnosno hrvatske etnogeneze. Daljnji povijesni razvoj na neki način povezuje zapadnoukrajinske i hrvatske zemlje, razjedinjene ugarskim upadanjima – različitim formama uključenosti u novonastalu ugarsku formaciju – kroz interferenciju slavenskog supstrata s ugrofinskim. Komparativno proučavanje ukrajinsko-ugarsko-hrvatske komunikacije moglo bi pokazati i nekadašnju bliskost slavenskoga korpusa te procese uključivanja, primanja informacija (jezičnih, etnoloških i drugih) od neslavenskoga korpusa – ugarskoga, odnosno hungarizaciju Slavena ili preuzimanje slavenskih elemenata u mađarski fundus.

Potvrdom takvih komunikacija mogu biti i naredna povijesna razdoblja koja upućuju na sljedeći faktor – historijski. Povijest zapadnoukrajinskih regija već je od srednjega vijeka obilježena problemima suodnosa slavenskih naroda, dakle i hrvatskog i ukrajinskog, s njima susjednom državom – Mađarskom, sve do njihove uključenosti u Austro-Ugarsko Carstvo. Pripadnost zapadnoukrajinskih zemalja istoj monarhiji, dakle državnoj formaciji kojoj je pripadala i Hrvatska, determinirala je niz srodnih tendencija u povijesnom, političkom i kulturnom razvoju, obilježenih različitim oblicima komuniciranja, od formalno-administrativnih do ideoloških, ponajprije u srodnim težnjama prema neovisnosti. Propast Austro-Ugarskoga Carstva srodno se odrazila u političkim zbivanjima i tendencijama – od razjedinjena ukrajinskih zemalja, kao i hrvatskih, do težnji prema cjelovitosti. Naredna desetljeća, od 1920-ih do 1940-ih godina, popraćena su dramatičnim događajima u zapadnoj Ukrajini koji su, bez obzira na teritorijalne pretenzije susjednih država, u različitim formama bili srodni razvoju političkih zbivanja u Hrvatskoj, s kojom su održavani kontakti. Ideološki čimbenik koji je dominirao od druge polovice 20. st., iako je obilježen idejnim oprečnostima sovjetsko-jugoslavenskih odnosa, imao je svoje odjeke na prostoru zemalja nekadašnje Jugoslavije. Raspadanje političkih sistema – sovjetskog, odnosno jugoslavenskog – popraćeno je različitim socijalnim i političkim procesima koji se odvijaju u ukrajinskim regijama, pa tako i u Zakarpatskoj oblasti, što također može biti zanimljivo za proučavanje društvenih kretanja u nekim zemljama post-postkomunističkih razdoblja.

Spomenuti migracijski čimbenik imao je niz odraza koji sežu već u rano srednjovjekovno razdoblje Slavena, i zato poredbeno istraživanje arhaičnih kultura na tlu Hrvatske i zapadnoukrajinskih regija, povezanih u dalekoj prošlosti, predstavlja važan zadatak znanosti. Kao svojevrsna nadgradnja nad arheološkim tragovima nastupa materijalna kultura, koja se odražava u etnološkoj građi, što također zahtijeva znanstvenu pozornost.

Ta su prastara razdoblja skrivena vremenom i čekaju istraživača, ali ona novija više su vidljiva. U povijesnim periodima ukrajinsko-hrvatskih komunikacija, koje su se ostvarivale u okvirima Austrijske Monarhije uz intervenciju bečke administracije, ističu se i prema zemljama Južnih Slavena usmjeravana doseljavanja stanovništva, između ostalog i iz Zakarpattja. Uz strateške, političke motivacije, kojima je rukovodio Bečki dvor, kao da se nastavlja proces davnih seoba između ukrajinskih i podunavskih regija. Stanovništvo iz Zakarpattja donosilo je svoju tradiciju, vjeru i dijalektalne osobitosti jezika, dakle sve ono čime su bile obilježene ukrajinske

zemlje u razdoblju dezintegracije izazvane gubitkom državnosti, potpadanjem pod imperijske zemlje, ali i postupnim sazrijevanjem ideologije neovisnosti, nacionalnog konsolidiranja. Kulturni fundus doseljenika zanimljiv je i zbog očuvanja arhaičnih elemenata donesenih iz povijesne domovine – od imena srednjovjekovne ukrajinske države Rus' i naziva Rusyni, uz osobitosti jezika koji je čuvao različite dijalektalne forme u fazi prije normiranja ukrajinskoga književnog jezika, preko tako značajnog izraza ukrajinske povezanosti s europskim središtima, naprimjer Grkokatoličke crkve, sve do različitih političkih intervencija, izazvanih povijesnim procesima u Središnjoj Europi, u koju se Ukrajina uključuje upravo i kroz Zakarpattje.

S obzirom na poteškoće osamostaljivanja Ukrajine, koja se našla pod vladavinom dviju europskih monarhija – Austro-Ugarske i Ruske, proces nacionalnog osvješćivanja doseljenika iz Zakarpattja bio je otežan političkim manipuliranjima od strane različitih režima u Ukrajini susjednim zemljama, režimi kojih su težili denacionaliziranju, asimiliranju ukrajinskog stanovništva s njihovim imenom Rusyn. Potonje je poticalo slične pretenzije na svojatanje tog stanovništva s ukrajinskog teritorija od strane ruske politike u svim razdobljima – od carskog do suvremenog. Bez obzira na teritorijalnu udaljenost i vjerske razlike (Grkokatolička crkva koju je ruska crkvena administracija negirala u svim vremenima postojanja, odnosno nastanak i postojanje ukrajinskoga grkokatolicizma), upravo to ime, Rus', koje je Moskovsko Carstvo preuzelo od srednjovjekovne starokijevske državnosti, ponukalo je ruske režime svih vremena tumačiti ukrajinsko Zakarpattje »svojim« teritorijem, a tamošnje stanovništvo, s arhaičnim ukrajinskim imenom Rusyni, kao Ruse, i slično. Međutim jedan od glavnih razloga takvih pretenzija nije proistekao iz neke pseudohumane prirode kojom se rukovode različiti mitologemi kao što su »etnička srodnost«, »obrana pravoslavlja od katoličanstva«, »obrana ruskog naroda od agresivnih Ukrajinaca« ili »zaštita mađarskog stanovništva«, već je političke, geostrateške naravi. Proces osamostaljivanja Ukrajine i njezine težnje, uz potencijalne mogućnosti da postane snažan gospodarski i politički faktor u regiji, od samoga početka je nailazio na nezaustavljiva kočenja od strane tradicionalnih pretendata na njezin politički status da ju vrate u položaj kronično ovisne o susjednim zemljama. Osim što kočice nacionalni razvitak i društveni progres neposredno u Ukrajini, čemu služi i formiranje unutarnjih destruktivnih snaga, takve težnje ugrožavaju nastankom pretenzija na prekrojanje granica, regionaliziranje s tendencijom daljnjih priključivanja susjednim zemljama i slično. Zato određena suvremena kretanja na prostoru ukrajinskoga Zakarpattja predstavljaju poseban interes kao svojevrсни

izraz postojećih ili mogućih destruktivnih procesa, odnosno kontradestruktivnih na europskim prostorima.

Ocrtani profil Zakarpattja, koji može biti potencijalno zanimljiv hrvatskome recipijentu, svjedoči o nužnosti i važnosti pripreme izdanja koje bi po prvi put u Republici Hrvatskoj upućivalo na tu regiju kroz široki dijapazon viđenja. Osim povijesnih veza ili analogija, razvijaju se gospodarski, znanstveni, društveni i drugi kontakti kao dio suradnje između različitih ukrajinskih i hrvatskih regija. Cilj je knjige uputiti na niz stajališta i pojmova koji se odnose ne samo na regiju, nego i vode u povijesnu vertikalu, odnosno suvremenu društvenu horizontalu, što je odredilo kompoziciju knjige. Ona predstavlja zbornik radova prevedenih na hrvatski, povezanih u monografsku cjelinu, istaknutih suvremenih autora različitih struka: povjesničara, književnih povjesničara, jezikoslovaca, etnologa, kulturologa, politologa i drugih. Autori su akademici Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, sveučilišni profesori, znanstvenici akademskih institucija, istraživači iz Italije i Slovačke, publicisti te predstavnici ukrajinske dijaspore.

Kompozicijski, zbornik se dijeli na poglavlja, s ciljem da uvede u određenu problematiku, ponajviše povezanu s terminologijom i drugim pojmovima. Prvo poglavlje, »Prostor, ime, tradicija«, osim što informativno predstavlja regiju, upućuje i na njezine različite nazive. S obzirom da je upravo u ukrajinskom Zakarpattju očuvano povijesno ime srednjovjekovne ukrajinske državnosti, nazvane prema kijevskom ljetopiscu Nestoru kao *Rus'ka zemlja*, odnosno u daljnjim kabinetskim radovima ruskih historičara kao Kijevska Rus', dakle regiju u kojoj je očuvano to ime Rusyn, važno je predočiti povijest tog imena. Zato zbornik donosi fragmente iz fundamentalnog istraživanja kijevskog akademika, povjesničara književnosti, Dmytra Nalyvajka, *Očima Zapada. Recepcija Ukrajine u Zapadnoj Europi XI–XVIII. st.* U tom radu prikazana je pripadnost naziva Rus' upravo ukrajinskom srednjovjekovlju, što je potrajalo sve do potpadanja Rus'-Ukrajine pod Moskovsko Carstvo, koje je od prve polovice 18. st. i službeno promijenilo naziv, prema grčkom modelu, u *Rossija*, što je u hrvatskoj varijanti poznato kao Rusija. To je ime očuvano u zapadnoj Ukrajini od Galicije do Zakarpattja kao Rus', a pučanstvo se nazivalo Rusyni. Nalyvajkov tekst donosi važna svjedočenja o autentičnom nazivu ukrajinske Rus' u zapadnim izvorima. Brojni spomenici svjedoče ono što ruska caristička, a zatim i sovjetska ideologija nisu dozvoljavale ukrajinskoj znanosti – pravo na vlastito ime.

Ne manje značajan je tekst Myhajla Tyvodara, profesora Užgorodskoga sveučilišta, vodećeg etnologa u regiji, autora niza monografija, tekst koji je preveden

iz njegove najnovije knjige *Etnografija Zakarpattja*. Ukrajinska je etnologija, koja je u tamošnjoj terminologiji ekvivalentna nazivu etnografija, zadnjih dvadesetak godina utvrđivala ponovno osmišljanje vlastite nacionalne tradicije, oslobođene od ideoloških stega koje su sprječavale isticanje nacionalnog identiteta te zahtijevale potvrde postojanja rusko-sovjetskoga modela imperijskog tipa kao »stapanja u jedinstven sovjetski narod«. Zato se u ukrajinskoj etnologiji tog razdoblja uglavnom izbjegavalo proučavanje nacionalne osebnosti, nazvane zastarjelom prošlošću, dok su u središtu pozornosti bili novostvoreni »sovjetski praznici i obredi«, »sovjetski način života« i drugo što je usmjereno otuđivalo nacije od vlastitih korijena i tradicije, formirajući tip *homo sovjeticus*. Međutim u razdoblju ukrajinske neovisnosti nisu se stišale težnje postkomunističkih, neoimperijskih snaga za kočenjem nacionalne svijesti Ukrajinaca u svim regijama, pa tako i u Zakarpattju, koje je postalo temom stvaranja različitih fantazmagorija, nastalih na prostoru daleko od Zakarpatske oblasti ili uz pomoć, u toj regiji instaliranih, izvršitelja tih maštarija o nekoj posebnoj zemlji koja bi tamo postojala. Knjiga profesora Tyvodara važna je i zbog toga što donosi etnografsko rajoniranje ukrajinskog Zakarpattja, prikazuje etničke osobitosti regije i donosi niz drugih spoznaja.

Jedna je od karakteristika Zakarpattja povezana s jezičnim stanjem, obilježenim dijalektalnim osobinama ukrajinskoga jezika. S obzirom na udaljenost od središta formiranja i razvoja normi ukrajinskoga književnog jezika, utjecaje susjednih jezika – od neslavenskoga kao što je mađarski ili slavenskih kao što su slovački i južnoslavenski jezici – uz migracijska kretanja prema tim prostorima, jezik stanovništva ukrajinskoga Zakarpattja doživio je niz transformacija i utjecaja – kao zakonitost svake govorne situacije u takvim okolnostima. Na prostorima doseljavanja iz ukrajinskih regija u Slovačku ili Vojvodinu i Hrvatsku govor doseljenika poprimao je različite utjecaje i transformiranja, ali je očuvao jezičnu okosnicu povijesne domovine. Zato su osobine govora ukrajinskih Rusyna u Zakarpattju, a također i na prostorima doseljavanja, trajno u središtu pozornosti jezikoslovaca. Nažalost i diletanata koji pokušavaju govorne razlike pretvoriti u argument vlastitih konstrukcija, obično političke motivacije, kao dio pojave koja je dobila naziv *političko rusynstvo*. Zbornik donosi nekoliko tekstova na tu temu – formulaciju u enciklopedijskoj formi istaknutoga zakarpatskog jezikoslovca Pavla Čučke i tekst vodećega suvremenog ukrajinskog lingvista Vasylja Nimčuka, ravnatelja akademskog Instituta za ukrajinski jezik u Kijevu, koji daje osvrt upravo na diletantske pokušaje stvaranja nekoga novog jezika na dijalektalnoj bazi. Pogleda na pokušaje umjetnog otuđivanja jezika doseljenika iz

ukrajinskoga Zakarpattja predstavila su dvojica Ukrajinaca u Slovačkoj, jezikoslovac i pedagog Mykola Štec' i Jurij Mulyčak.

Ne manje značajan je prikaz povijesnoga procesa u kojem se formirala nacionalna svijest zakarpatskoga stanovništva. Profesor jezikoslovlja Užgorodskog sveučilišta Pavlo Čučka, poznat po nizu monografija, nastupa kao jedan od najpozvanijih stručnjaka glede jezične situacije u regiji. Njegovo istraživanje o procesima formiranja vlastitoga poimanja etničke pripadnosti i jezičnoga razvoja kod zakarpatskih Ukrajinaca utemeljeno je na solidnim povijesnim izvorima, analiziranim iz pera autoritetnoga znanstvenika.

Značajnu epizodu u povijesti ukrajinskoga Zakarpattja u 20. st. predstavlja proglašenje Karpatske Ukrajine kao izraza težnje ukrajinskog naroda prema zajedničkoj cjelovitoj državnosti nazvanoj *Soborna Ukrajina* – u značenju zajednička, uz sve njezine regije. To razdoblje, obilježeno tragičnim razvojem u okolnostima porasta totalitarnih režima, bilo je prešućivano ili tendenciozno interpretirano u sovjetskoj historiografiji. Ali je, slično drugim prešućivanim temama, poput genocidnoga gladomora u Ukrajini 1932–33. naprimjer, istraživano u ukrajinskoj emigraciji. Zato je u zbornik uključen primjer takvoga stava – osobitost povjesničara Petra Sterča u njegovu istraživanju Karpatske Ukrajine. Suvremeni ukrajinski znanstvenici Mykola Vegeš i Vasyl' Dovgej dali su doprinos proučavanju fenomena proglašene državnosti rasvjetljavanjem povijesnoga konteksta kao determinante procesa nacionalnog identiteta stanovništava u regiji.

Potonji problem popraćen je težnjama pojedinih »entuzijasta« u regiji, uz dirigiranje te asistiranje izvana u sprječavanju procesa konsolidiranja ukrajinskog pučanstva provociranjem separatističkih namjera. Tu problematiku rasvjetljavaju tekstovi suvremenih analitičara, politologa i povjesničara književnosti. Akademik Maj Pančuk – jedno od najpoznatijih suvremenih imena u Ukrajini te u inozemstvu po tome pitanju – uz poznatoga suvremenog analitičara Olega Bagana, daju znanstvenu analizu spomenutih tendencija. Akademik Oleksa Myšanyč, koji je kao povjesničar književnosti posvetio velik dio života i zanimanja prikazivanju literarnih tendencija u svojem zavičaju, autor niza monografija iz ukrajinske medijevistike i baroka, predstavljen je publicističkim tekstovima, intervjuima u novinama i nastupima na skupovima o stavu, žanru i stilu u prikazivanju onoga što se naziva političkim rusynstvom. Da ta problematika ne gubi značenje u suvremenoj znanosti, svjedoči i tekst mlade znanstvenice Natalije Marčuk, koja sociološkom analizom predočava profil suvremenoga stanja u Zakarpatskoj oblasti.

S obzirom na neposrednu povezanost regije s migracijskim procesima, ponajprije prema južnoslavenskim zemljama, zbornik se zaključuje upravo tom problematikom. Od brojnih publikacija u Ukrajini te izvan nje, izabrani su prijevodi suvremenog istraživača iz Italije, Olega Rumjanceva. Ukrajinac rodom i profesor na sveučilištu Macerata, taj je znanstvenik objavio niz monografija tiskanih u Italiji, Njemačkoj i Ukrajini na temu doseljavanja Rusyna-Ukrajinjaca na južnoslavenske prostore, a neka su poglavlja iz njih uključena u zbornik. Kao svojevrsan spomenik rusinsko-ukrajinskog življa na južnoslavenskim prostorima, jest i tekst jednog od najistaknutijih ukrajinskih predstavnika – Gavriila Kosteljnyka, svećenika, filozofa, pjesnika i društvenog djelatnika. Njegova tragična smrt 1948, pod navodno nerazjašnjenim okolnostima, simbolizira upravo sudbinu rusinsko-ukrajinske dijaspore, koja je nerijetko bila instrument u političkim intrigama onih koji iskorištavaju to pučanstvo i u antiukrajinskim provokacijama, sve do suvremenosti.

Jedan od zadataka koji je stajao pred prevoditeljima bio je maksimalno identično prenijeti terminologiju koja se odnosila ponajprije na autentičan terminološki leksik i onomastiku. Činjenica je da je u hrvatski jezični fundus određeno nazivlje s ukrajinskih terena pristizalo ne neposredno već posredovano, preko drugih jezika, najčešće ruskog ili susjednih posrednika. Zato je cilj bio prenijeti ukrajinsko nazivlje u autentičnim ukrajinskim formama, posebno tamo gdje određeni naziv još nije ustaljen u hrvatskom fundusu kroz posredovani izraz. U prenošenju lokalne terminologije i toponimije različitih naziva korišten je princip transliteracije utvrđene normom *Hrvatskog pravopisa* (2007) Matice hrvatske. Princip transliteracije morao bi u prvome redu predočiti originalni izraz iz ukrajinskoga vokabulara. Uz postojeće norme, posebno treba istaknuti neke nijanse u fonetskom sustavu ukrajinskoga jezika, naglašene u *Hrvatskom pravopisu*. Ukrajinski suglasnik *Г* je zvučni ždrijelni tjesnačnik (stoji na mjestu *G*, a bilježi se slovom *Г*). Njegova transliteracija ima svoje obilježje, koje je u ovome slučaju svedeno na grafičku formu *G*, ali koje u ukrajinskoj fonetici ima prigušeni izraz, ne praskavi kao u hrvatskome. Isti princip prenošenja ukrajinskoga *Г* kao hrvatskoga *G* utvrđen je u radu Eve Veras *Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga* (1986). Također, prema principu transliteracije, ukrajinsko široko *И* transliterira se kao *Y*, ispred kojega se suglasnici izgovaraju tvrdo, uz postojeće *I*, ispred kojega se svi suglasnici izgovaraju umekšano. Istim je principom autentičnosti motivirano prenošenje formi s udvojenim suglasnikom, karakterističnim za ukrajinsko nazivlje – naprimjer *Zakarpattja*, *Podillja* i sl. – što podrazumijeva i mogućnost varijanti bez udvojenog suglasnika, ali

ne i nepotrebnu adaptaciju autentičnog nazivlja prema hrvatskome ili nekim drugim modelima. Jotirana ukrajinska slova, kao *є, ї, ѱ, я*, transliterirana su, adekvatno normama, kao *je, ji, j, ju, ja*, a umekšanje je obilježeno apostrofofom ' , naprimjer *Rus', Rus'i*. Težnjom da se forme ukrajinskoga nazivlja autentično prenesu motivirano je prenošenje imena *Rusyn*. Korištenje postojeće forme u hrvatskome, naprimjer *Rusin*, ne bi korespondiralo s principom adekvatnosti kad se govori o ukrajinskome Zakarpattju, gdje postoji upravo navedena tvrda forma *Rusyn* i koju su doseljenici iz Ukrajine – bilo iz Zakarpatske oblasti bilo kasnije iz Galicije – donijeli u autentičnom izgovoru u južnoslavenske zemlje. Međutim u daljnjem razvoju na novome prostoru ustalila se forma *Rusin* – prema postojećim modelima, kao Srbin naprimjer, a ne manju ulogu odigralo je i nedovoljno poznavanje sadržaja imena *Rus', Rusyn* koje se povezivalo s kasnije nastalom formom, naprimjer *Rusija*, »Kijevska Rusija« kao prihvaćanje ruskih naziva i slično. Zato se u prijevodima koristi naziv *Rusyn*, kad se radi o ukrajinskim terenima, ili *Rusin*, što se odnosi na rusinsko-ukrajinsku dijasporu u južnoslavenskim zemljama, gdje je taj nešto promijenjen naziv već usvojen.

Zbornik je priređen i preveden na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, a objavljen je u ediciji *Ucrainiana croatica*, uz tradicionalnu suradnju s Hrvatsko-ukrajinskim društvom. Prigodom izbora građe ostvarivane su konzultacije, na temelju ugovora o suradnji Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu sa znanstvenim institucijama-partnerima u Ukrajini: stručnjacima Nacionalnoga sveučilišta u Užgorodu, kao središta ukrajinskoga Zakarpattja, te Instituta za etnologiju Nacionalne akademije znanosti Ukrajine u Lavovu.

Već u svojoj zamisli koncepcija je izazvala veliko zanimanje u Ukrajini i drugim zemljama, uz potporu preporučivanom građom. S obzirom na širinu problema knjiga ne pretendira na iscrpnost i sveobuhvatnost, već joj je cilj uputiti na daljnja istraživanja, rasvjetljavanja niza predočenih pitanja, zamagljenih ili neznanjem ili prešućivanjem. Izražavamo nadu da će se slična izdanja pripremati, uzimajući u obzir nacionalnu problematiku, uz različita proširivanja i nadopune radovima drugih autora – u zemljama i sredinama kamo su se širili migracijski procesi iz Ukrajine. Vrlo je poželjno da radovi ukrajinskih autora o Zakarpatskoj Ukrajini budu predočeni na slovačkome, češkome, poljskome, mađarskome, rumunjskome, srpskom i drugim jezicima. S obzirom na izražavanu zainteresiranost prema toj regiji i njezinoj problematici u sredinama geografski udaljenim od Zakarpatske Ukrajine, što počesto prouzrokuje, zbog neupućenosti ili tendencioznosti, osim drugih

motivacija, nastanak fantazmagorijskih interpretacija, poželjno je također prirediti prijevode radova ukrajinskih znanstvenika na jezicima tih zemalja, smještenih u prekoceanskim ili euroazijskim prostorima. Uzimajući u obzir geografsko susjedstvo ukrajinskoga Zakarpattja s Europskom unijom, od ukrajinske strane trebalo bi očekivati izdanje koje bi potonjem adresatu svestrano predočilo multikulturalni život regije – Zakarpatske oblasti, gdje očuvano prastaro ime Ukrajinaca kao Rusyn-Ukrajinac prebiva u suživotu s drugim etničkim skupinama – kao izraz ukrajinske mentalnosti, tradicionalno otvorene prema drugim kulturama.

Knjiga je posvećena Teodoru Frickom (r. 1934), jednom od istaknutih djelatnika ukrajinsko-rusinske zajednice, dugogodišnjem predsjedniku Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, zaslužnog za promicanje Ukrajine, povezivanje s povijesnom domovinom i jačanje tradicionalno prijateljskih hrvatsko-ukrajinskih veza.

Zahvaljujemo svima koji su pružili dobronamjernu potporu ovom projektu.

I. Ime, prostor, tradicija

RUS' (**ukr. Русь**) u starorus'kim pisanim spomenicima ima četiri značenja: 1) etničko – narod, pleme; 2) socijalno-društveni sloj ili status; 3) geografsko – teritorij, zemlja; 4) političko – država. Postoje mnoge teorije o podrijetlu riječi Rus': skandinavska (od lokaliteta koji nosi slično ime), naddnjiprjans'ka (od imena rijeka dnjeparskog bazena koje u svom korijenu imaju »ros«), finska (od riječi »ruotsi«, kojom su finska plemena nazivala Vikinge – Varjage) itd. Poznato je da su u početku Rus'ima nazivali Skandinavce, koji su činili vojske novgorodskih i kijevskih kneževa. Postupno su se vojske varjaških kneževa iz roda Rjuryka na istočnoslavenskim zemljama stopile sa Slavenima i stvorile multietničnost. Termin se prvo proširio na vojsku u cjelini, uključujući i Slavene, potom na narod, najprije na Poljane koji su vladali u protodržavnoj tvorevini na srednjem Naddniprovlju, a zatim i na sve Istočne Slavene i njihovu državu.

M. Kotljář

RUSY/ROSY (**ukr. Руси/Роси**) – naziv etnosa o kojemu se prvi podatci javljaju sredinom 6. st., u radovima arapskih i bizantskih autora. Prema ustaljenom mišljenju, Rusy potječu od dijela Slavena s područja srednjeg toka rijeke Dnjepra, Zarubynec'ke kulture te od slaveniziranih potomaka Sarmata, Roksolana, poznatih još iz 4. st. pod nazivom Rosomoni, te su činili jugo-istočnu komponentu Antskog saveza. Rusyči su zauzimali teritorij ponad rijeka Ros' i Tjasmyn te stepe na lijevoj obali rijeke Dnjepra. Zbog ekspanzije Avara i raspada Antskog saveza, Rusy zajedno s Poljanima i Siverjanima krajem 6–7. st. na srednjem Naddniprovlju osnivaju novu državnu zajednicu, ime koje je najvjerojatnije bilo Ros'. Nakon navale Hazara, sredinom 8. st., te nakon uništavanja glavnih centara, Rus'i se stapaju s Poljanima, nakon čega se etnonim Poljani postupno zamjenjuje nazivom Rusy.

V. Kravčenko

RUSYNY/RUSYNI (**ukr. Русини**) – ime kojim sebe imenuje etnografska skupina istočnoslavenskoga stanovništva s područja Karpata, koje obitava na području Zakarpatske oblasti, a također i Istočne Slovačke (Prešov), bivše Jugoslavije, Mađarske te kao emigranti u SAD-u i Kanadi. Osim termina »Rusyn«, koriste se i ovi nazivi: *Rusnaky*, *Pidkarpats'ki Rusyni*, *Karpato-rus'ki Rusnaky*, *Ruteny*. Prema ustaljenoj verziji, Rusyni su potomci naroda Rus'a koji su zadržali svoje staro ime. Izvan Ukrajine sebe najčešće nazivaju *Rusnaky*, *Rusyny-Ukrajinci* i sl.

V. Holodnyč'kyj, L. Kovpak

S ukrajinskoga prevela Mirna Vidić

Dmytro Nalyvajko

Kyjivs'ka Rus' i Zapadna Europa

Ukrajinsko-zapadnoeuropski odnosi u raznim sferama, od ekonomske do duhovne, imaju dugu i složenu povijest koja seže u daleku prošlost, a utemeljeni su u vrijeme Kyjivs'ke Rus'i (ukr. *Київська Русь* – op. ur.), kojoj općenito pripada najvažnija uloga u povijesnom životu ukrajinskog naroda, uključujući i njegove međunarodne odnose. Kao etnokulturna realnost, Kyjivs'ka Rus' nastala je na raskrižju civilizacija između Istoka i Zapada, Bizanta i skandinavskoga sjevera: u tome je posebnost njezina povijesnog postojanja i njezine kulture. Ne može se umanjiti uloga i značenje Istoka u životu Kyjivs'ke Rus'i, uključujući i razvitak starorus'ke kulture. Potpuno je nesporno da je u 11–12. st., nakon primanja kršćanstva, Rus' naposljetku definirana kao europska država s pretežno europskim orijentacijama, posebno političkim i kulturnim. Doduše, bila je tijesno povezana prije svega s Bizantom i Južnim Slavenima, ali to je također bila ondašnja Europa, posebno u kulturno-povijesnim odnosima. Osim toga, Bizantu je tada pripadala osobita uloga u razvitku europske civilizacije i kulture.

Ali prije nego što pristupimo našoj neposrednoj temi, potrebno je definirati u načelu važno pitanje odnosa Ukrajine i ukrajinske povijesti i Kyjivs'ke Rus'i i njezine povijesti. Na to složeno pitanje, ne toliko samo po sebi koliko namjerno zapetljano, postoje razna gledišta, koja na kraju čine tri osnovne etnopolitičke koncepcije.

Prvu od njih stvorili su ruski državno-politički krugovi i povjesničari, a temelji se na ideji »jedinственoga ruskog naroda«, koji uključuje tri grane – velikorusku, malorusku i bjelorusku, i jedinstvenu rusku državnost. Ta koncepcija, u svojoj suštini velikodržavno-imperijska, počela se stvarati još u 15. st. u vrijeme Velike Kneževine Moskve, koja je sebe proglasila izravnim nasljednikom Kyjivs'ke države i ujediniteljicom »svih zemalja ruskih«, što je u narednim stoljećima postalo politički program ruskih samodržaca. Kao znanstveno-povijesnu koncepciju, tu shemu državno-političkog razvitka istočnog slavenstva konačno je oblikovao M. M. Karamzin u svojoj *Povijesti države Ruske*, a prihvatila ju je ruska historiografija XIX. st. Istovremeno, ona je *de facto* postala službena povijesna doktrina Ruskog

Carstva i očuvala je taj status sve do njegova pada 1917. godine. Prema ispravnim primjedbama P. M. Miljukova, u osnovi je te sheme »genealoška ideja moskovske dinastije«, posuđena iz moskovskih knjižnica 15–16. st.

Važno je istaknuti da je, usprkos povijesti, očiglednost etnokulturne samobitnosti ukrajinskog naroda primorala ruske povjesničare unositi određene korekcije u danu koncepciju, tražeći dodatnu argumentaciju. Tako je M. P. Pogodin razvio tezu prema kojoj je stanovništvo Kyjiv'ske zemlje do mongolske navale bilo takoreći »velikorusko«, no navala ga je primorala krenuti prema sjeveroistočnoj Rus'i, a ostavljene zemlje naselile su izbjeglice iz zapadnoslavenskih zemalja, od kojih su i nastali Malorusi. Kasnije je Pogodin promijenio, kako je ironizirao M. Dragomanov, »taj jako separativan pogled«, ali ostao je pri mišljenju da se »velikorus'ka i malorus'ka plemena do te mjere razlikuju svojim karakterima, da je pretpostavka pojave tih razlika tek nakon Tatara nemoguća. I plemena i jezik stariji su od Tatara«, dakle od mongolsko-tatarske navale.

Ruski su povjesničari s kraja 19. i početka 20. st., kako je ukazao D. D. Dorošenko, »osjetili neprikladnost te sheme«; primjerice u učenju prof. Platonova, a još izrazitije prof. Ključevskog, gdje susrećemo odvajanje kyjiv'skog perioda kao početnog i zajedničkog za čitav istok Europe, a nakon toga već slijede posebna poglavlja o formiranju velikoruskog plemena. Ali dalje njegovo izlaganje ide po uobičajenoj, staroj shemi: povijest Moskovskog Carstva i Peterburškog Imperija s povremenim spominjanjem Ukrajinaca i Bjelorusa.

Krah Ruskoga Carstva i pojava SSSR-a, gdje je internacionalizam proglašen kamenom temeljcem ideologije i državne politike, onemogućavali su postojanje opisane velikodržavne doktrine. Došlo je do nužnosti njezina pregleda te se tako u sovjetskoj znanosti pojavila, i s vremenom ovladala, kompromisna koncepcija Kyjiv'ske Rus'i (rus. *Kijevskaja Rus'* – op. ur.), ovaj put ne kao početna etapa povijesti jedinstvenoga ruskog naroda, već kao »zajednička kolijevka« triju istočnoslavenskih naroda. Suština te koncepcije je u tome da se čini kako je u domongolskom periodu postojala jedinstvena starorus'ka država i jedinstvena starorus'ka narodnost, koja se podijelila na tri naroda uslijed djelovanja vanjskih sila, tatarsko-mongolskih i litavsko-poljskih osvajanja. Dakle pojavu tri istočnoslavenska naroda potaknule su nepovoljne vanjskopolitičke okolnosti, a unutarnji čimbenici se u određenoj mjeri ne uzimaju u obzir, što je već čini malo uvjerljivom sa znanstvenoga gledišta.

Doista, istočnoslavenski svijet 10–12. st. ujedinjavao je zajednicu plemena i plemenskih saveza pod vrhovništvom Kijeva, ali daleko od toga da su se oni stopili u jednu narodnost. Kyjiv'ska Rus' se kao državna tvorevina održavala na vojnoj sili velikih kneževa, u čijoj su vazalnoj zavisnosti bili mjesni kneževi. Rizično je tvrditi da se u granicama te državne tvorevine radilo o formiranju jedinstvene narodnosti; činjenice upućuju na nešto drugo, na rast u njemu ne integracijskih, već dezintegracijskih procesa. Taj se proces najaktivnije odvijao u 11–13. st. u sjeveroistočnoj Rus'i, u Rostovo-Suzdaljskom i dalje u Velikoj Vladimirskoj Kneževini, gdje se formirala ruska narodnost. U 12–13. st. u Rus'i su nicali lokalne državno-političke tvorevine, koje su bile samo nominalno ovisne o Kijevu, što je ubrzalo formiranje istočnoslavenskih narodnosti. S etnopovijesnoga gledišta bili su to imanentni procesi koji su počeli puno prije tatarsko-mongolske navale i nastavili se i nakon nje. Analogni procesi odvijali su se i u jeziku istočnoslavenskih plemena. Kako je pokazao A. Šahmatov u svojem posljednjem velikom radu, raspad istočnih Slavena na plemena sa svojim dijalektima dogodio se već u 7–8. st., a u 9. st. stvaraju se tri grupe tih plemena – južna, sjeverna i zapadna, i širi se formiranje triju istočnoslavenskih narodnosti i njihovih jezika. Te kalkulacije nalaze potvrdu i u novijim lingvističkim istraživanjima, posebno u radovima A. Zaliznjaka, koji pokazuju da su u domongolskom periodu postojale iste značajne razlike u jeziku južne i sjeverne Rus'i, kao i u poslijemongolskom periodu, u 13–14. st.

Treba spomenuti i to da je s vremenom »zajednička kolijevka« postajala sve tješnja za »starijeg brata«, koji je počeo sve energičnije ovladavati njome, istiskujući »mlađu braću«. Tako je, u najmanju ruku, počeo izgledati suživot braće u sovjetsko-ruskoj znanosti, osobito posljednjih desetljeća. Naprimjer u monografiji akademika D. Lihačova *Razvoj ruske književnosti V–XVII. stoljeća* književnost Kyjiv'ske Rus'i tumači se isključivo kao prva etapa razvoja ruske književnost, obilježena dominacijom »monumentalnog stila«, a ukrajinska i bjeloruska književnost tu se čak ni jednom ne spominju.

Treću koncepciju, koju možemo nazvati nacionalno-ukrajinskom, razradio je i obrazložio M. Grušev'skyj, ali u svojim korijenima ona seže u daleku prošlost. Zapravo ona počinje u kijevskim ljetopisima 11–12 st., u toj dakle *Povijesti prošlih vremena*, gdje se postavlja pitanje »откуда пошла есть руськая земля«¹ i daje se na njega odgovor: krenula je iz Kijeva, iz srednjeg Prydnjiprovja, gdje je bila osnovana Kyjiv'ska

1 Otkuda je krenula Rus'ka zemlja (op. prev.).

država, koja je u 10–11. st. proširila svoju vladavinu na sva istočnoslavenska plemena. To je etnogeografsko središte u kojemu se odvijalo formiranje rus'kog (ukrajinskog) naroda, a Kyjiv'ska država bila je u najmanju ruku državno-politička tvorevina tog središta. Svijest dane činjenice živjela je u povijesnom sjećanju ukrajinskog naroda, a zaoštrila se u 17–18. st. među pobornicima kozačke državnosti i našla izraz osobito u »kozačkim ljetopisima«, koji su težili povezati dva velika perioda ukrajinske povijesti, kyjiv'sko-velikokneževski i kozačko-get'manski, te utvrditi njihov kontinuitet.

Dakle u svojoj koncepciji Kyjiv'ske Rus'i, kao rađanju povijesti ukrajinskog naroda, M. Grušev'skyj se u ranim etapama oslanja na duboku nacionalnu tradiciju od koje su se odvojili ukrajinski povjesničari prve polovice 19. st., vodeći se po tom pitanju za Karamzinom. Određen povratak k njoj opaža se kod ukrajinskih znanstvenika druge polovice 19. st., posebno kod M. P. Dragomanova, koji je pisao: »što se tiče perioda koji je prethodio 13. st. ona nam (povijest Ukrajine – op. a.) pokazuje federaciju rus'kih slobodnih gradova, osobito gradova južne Rus'i koji su se grupirali oko Kijeva. Taj period ukrajinske povijesti povjesničari obično vežu uz carski imperij, koji doista potječe iz Moskovske Kneževine i puno je kasniji, a datira iz 1328. godine. Uz to, despotsko-aristokratske moskovske institucije, koje su se razvile pod tatarskim utjecajima, nisu imale ništa zajedničko s kneževinama južne i sjeverne Rus'i 12–13. st. I još treba reći da je starodavna kyjiv'ska povijest usko povezana s periodom kozačke Ukrajine, kako mjestom radnje i podrijetlom sudionika tako i svojim republičkim institucijama«.

Prema koncepciji M. Grušev'skog, Kyjiv'sku je državu stvorio »južni dio istočnoslavenskih plemena«, plemena iz kojih se formirao rus'ki (ukrajinski) narod, a prije su to bili Poljani. »Rus' – to je zemlja Poljana«, pisao je Grušev'skyj, »Rusyni – to su prije svega Poljani, iako je u širem značenju to ime u 11–12. st. obuhvaćalo cijelu Ukrajinu, ali i čitavo istočno slavenstvo, povezano kyjiv'skim kneževima u jednu državu pod nazivom Rus', suprotstavljajući se s vremenom ostalim političkim organizacijama« (504, I, str. 191).

Taj zaključak M. Grušev'skog potvrđuje čitav tekst *Povijesti prošlih vremena*, iz kojeg je vidljivo da je Kyjiv'ska zemlja – zemlja Poljana, koju su negdje od 9. st. počeli nazivati »Rus'«. Priznaje to i mnogo ruskih znanstvenika. M. Tihomirov je naprimjer ustvrdio da je u »12–13. st., naziv 'Rus'' označavao točno određeno područje: Kyjiv'sku zemlju u užem smislu riječi«, za razliku od Kyjiv'ske države. I dalje

on precizira: »Naziv ‘Rus’ je davni naziv Kyjiv’ske zemlje, države Poljana, poznate još od prve polovice 9. st. Također B. Rybakov je potvrdio da *Povijest prošlih vremena* daje za pravo ujediniti Kijev, Černjigiv i Perejaslav u jednu cjelinu. Ta cjelina bila je ‘Rus’, koja je promijenila naziv u ‘Poljani’. Odatle je samo jedan korak do zaključka da su Poljani, zajedno sa Siverjanima i Volynjanima, bili upravo ta plemena iz kojih se neposredno formirao ukrajinski etnos. Zbog toga ruski znanstvenici u pravilu izbjegavaju zaključak o razvijanju etnopovijesnih procesa, podmećući zajedničkog posrednika za istočnoslavenske narode – ‘starorus’ku narodnost’ (*древнерусская народность* – op. ur.), koja je kao nastala u 11–12. st.«

Što se tiče ruskog naroda (naroda suvremene Rusije, op. ur.), on se, prema M. Grušev’skom, počeo formirati u međuriječju Volge i Oke, nešto kasnije, u procesu slavenske kolonizacije tog teritorija, odavno naseljenog ugrofinskim plemenima: »On je nastao na finskom temelju novgorodsko-krivickom i krivicko-vjatickom kolonizacijom, asimilirajući finske naseljenike i modificirajući se pod njegovim utjecajem, međutim ta je kolonizacija u njemu sakrila potpun slavenski nacionalni tip«. Kako zaključuje M. Grušev’skyj, Moskovska (*Ruskaja*) država nije bila nasljednica Kyjiv’ske, već je izrasla iz vlastitoga korijena, pa započinjati povijest Rusije iz Kyjiv’ske države nije samo nagrđivanje početnoga razdoblja povijesti drugog, ukrajinskog naroda, nego i lišavanje ruskog naroda njegovih pravih korijena. Tu su koncepciju početkom 20. st. više-manje prihvatili ruski povjesničari, a najkontinuiranije ju je razvijao M. D. Priselkov u knjizi *Stvaranje Velikoruske države*.

Međutim ne može se pojednostavljeno ulaziti u taj složeni problem i rješavati ga jednoznačno, odvajajući Rusiju i Ruse od Kyjiv’ske Rus’i i njezine ostavštine. Nesumnjivo je da su začetci državnosti preneseni u međuriječje Volge i Oke iz Kijeva, te da se Vladimirska Velika Kneževina razvila iz Kyjiv’ske, iako je kasnije vladimirska državna tvorevina doživjela tatarske utjecaje i modificirala se na istočni način. Sigurno je i to da se ruska kultura razvila iz kulture Kyjiv’ske Rus’i i da je sačuvala te na svoj način razvijala njezine tradicije. »Opće je poznato«, prikladno je povodom toga pisao I. Lys’jak-Rudnyc’kyj, »da se Moskovsko Carstvo u puno temeljnih crta (uglavnom po političkom i socijalnom ustroju, a također i kulturnom atmosferom) bitno razlikovalo od Kyjiv’ske Rus’i. S druge strane neke su se starorus’ke osobine ljepše očuvale u Moskovijski, nego u Ukrajini. Na političkom polju to je naprimjer provlačenje dinastijske tradicije, težinu koje se u tim stoljećima ne smije podcjenjivati. A na kulturnom polju ne možemo osporiti da su se na dalekom sjeveru do danas u

narodnom pamćenju očuvali fragmenti kyjiv'skog epa, onda kada se u Ukrajini on već odavno zaboravio. I starorus'ku književnost poznajemo gotovo isključivo iz spisa koji su se sačuvali u moskovskim manastirima...«.

Važno je ukazati i na to da koncepcija Kyjiv'ske Rus'i, kao izvorišne etape ukrajinske povijesti, nalazi određenu potvrdu i u zapadnoeuropskim književnopovijesno izvorima 16–18. st. U tim se izvorima, počevši s *Traktatom o dvije Sarmatije* (1517) M. Mehovita i *Zabilješkama o Moskoviji* (1549) S. Herbersteina, nerijetko javljaju ekskursi u povijest Kyjiv'ske Rus'i, pri čemu je karakteristično da se oni većinom javljaju u opisima »Rus'i«, dakle Ukrajine, a ne »Moskovije«, dakle Rusije. A to je uvjerljivo svjedočanstvo da su u Zapadnoj Europi toga vremena Kyjiv'sku Rus' pretežno povezivali s Ukrajinom, a njezinu povijest s ukrajinskom poviješću. Rasvjetljenju toga pitanja bit će dodijeljena odgovarajuća pozornost u daljnjim poglavljima ove knjige.

Važno je dotaknuti se i problema povijesne onomastike Ukrajine i ukrajinskoga naroda u vrijeme Kyjiv'ske Rus'i u 15–18. st. U vezi s tim pitanjem do danas susrećemo mnogo nejasnoća, nepovijesni pristup etnonimima »Ukrajina« i »Ukrajinci« i pokušaje da ih se čak izvede iz epohe Kyjiv'ske Rus'i, pridavajući im suvremeni smisao. S druge strane, oslanjajući se na istovjetnost naziva, ruska znanost i građanska svijest vrlo usko povezuju Kyjiv'sku Rus' i Rusiju, opažajući u drugoj etnopovijesnoj tvorevini izravan produžetak prve. Ali povijest naziva etnosa ne može se izjednačivati sa samim etnosom: nazivi se mogu mijenjati, pojavljivati i nestajati, a etnos ostaje i razvija se – povijest zna za bezbroj sličnih primjera.

Kao što je davno ustanovljeno, vjekovna Rus' je srednje Prydnjiprovje, dakle teritorij na kojemu se formirao ukrajinski narod, u vrijeme koje se podvrgava povijesnom pregledu. S pojavom Kyjiv'ske države, koja se brzo raširila, pokorivši sve istočnoslavenske plemenske saveze, sve su se te državne tvorevine kroz određeno vrijeme također počele nazivati Rus'. Tako su nastala dva značenja riječi »Rus'«, šire i uže, što su jasno zabilježili starorus'ki ljetopisi. Termin Rus' u širem značenju označava cijelu Kyjiv'sku državu, a uz to se često upotrebljava u kontekstima u kojima je suprotstavljen određenim rajonima Kyjiv'ske države, dakle Rus'i u širem značenju riječi. Tako naprimjer i novgorodski ljetopis često piše o putovanjima Novgorodana iz svojega grada u »Rus'« (dakle u Kijev, Černjigiv ili Perejaslav); također se »putovalo u Rus'« iz Suzdal'ske, Smolenske, Polocke i ostalih zemalja (467, str. 162).

Zbog toga tvorevina Kyjivs'ke države, na koju se proširio naziv »Rus'«, ukoliko ga je ona stvorila, ne označava pojavu »starorus'ke narodnosti« kao njezine korelacije u etnopovijesnoj sferi. Formiranje etnosa i državno-političke povijesti još su uvijek različiti procesi koji se nisu uvijek podudarali, pogotovo ne u vrijeme srednjovjekovlja. Ne treba zajedničkopolitičke i etnokulturne funkcije i mogućnosti državnih tvorevina kasnijeg vremena mehanički proširivati na srednjovjekovlje, kojemu je svojstven feudalni tip državnosti, kao skup pod vrhovništvom sizerena vazalnih vladara, koji su u različitoj mjeri o njemu ovisni. U tim državnim tvorevinama, kojima je pripadala i Kyjivs'ka Rus', nije bilo kontinuiranoga sustavnog djelovanja privlačne sile u raznim sferama života; to je djelovanje malo jačalo pa malo slabilo, ovisno o raznim čimbenicima, posebno o subjektivnim kvalitetama upravitelja. A kasnije je nastala faza feudalnog usitnjavanja, koju karakterizira stvaranje lokalnih centara koji dovode glavni centar do minimalnog ili nikakvog značenja.

Kao što smo već spominjali, naziv »Rus'« se već u 9. st. ustalio za zemlju na srednjem Podnjiprovju, sa središtem u Kijevu, i povijesna je jezgra formiranja rus'kog (ukrajinskog) etnosa. U usporedno kratkom vremenu procvata Kyjivs'ke države, koje pada u drugu polovicu 10. i prvu polovicu 11. st., na nju se proširuje naziv »Rus'«, ali se koristi samo u dva značenja: državno-političkom, u odnosu na druge države, i u crkvenoj sferi, gdje se njime obilježava rus'ka crkva kao hijerarhijska jedinica. Međutim i u to je vrijeme naziv »u širem shvaćanju« etnonimski, ali ne koristi se kao adekvatan »starorus'koj narodnosti«. Kako je pokazao A. M. Nasonov u specijalnom istraživanju, »granice između Rus'i i Rus'ke zemlje« definiraju se teritorijem Perejaslavs'ke oblasti, Černjigivs'ke, s izuzetkom njezinih sjevernih i sjeveroistočnih dijelova, i Kyjivs'ke, s izuzetkom Derevs'ke i Drogobyc'ke zemlje. Nema podataka o gornjem Poljs'u s Kurskom. Nije potpuno sigurno je li siverjans'ki teritorij u gornjem Poljs'u ulazio u sastav »Rus'ke zemlje«, ali u svakom slučaju to pitanje treba ostaviti otvoreno. Upada u oči da se obrisi »Rus'ke zemlje« podudaraju upravo s onim granicama koje kasnije postaju granice stanovništva ukrajinske narodnosti (na sjeveru i sjeveroistoku), a ukoliko neke kneževine u 11–13. st. i jesu obuhvaćale zemlje drugih saveza (Derevljani, Dregovyči i dr.), te zemlje nisu ulazile u sastav »Rus'ke zemlje«.

U 12–13. st. takvo razumijevanje Rus'i istiskuje »široko«, a javlja se čak i njegovo suprotstavljavanje ostalim istočno-slavenskim zemljama, gdje se stvaraju *de facto* nezavisne kneževine i »u najvećim od tih kneževina javljaju se prvi poticaji nacionalno-ideološke diferencijacije«. »U drugoj polovici 12. st. već se snažno

utvrdio pojam 'zemlje' kao suverene zajednice (...). Samo u jednom primjeru, upravo u pojmu 'Rus'ka zemlja' imamo takvu povijesno očuvanu pojavu, koja uključuje nekoliko komponenti: nekadašnja Kyjiv'ska Kneževina, Perejaslavs'ka kneževina i očito veći dio Černjigiv'ske Kneževine. Prema njima se u istočnoslavenskom svijetu i učvršćuje naziv Rus'i, što uvjerljivo svjedoče brojni ljetopisni materijali.«

Kao što je poznato, u drugoj se polovici 12. st. javlja, a u 13. st. definira podjela Rus'i (u širem značenju riječi) na sjeverni i južni dio, sa svojim centrima, kojima su težili okolni teritoriji. U sjevernom dijelu takav centar postaje Vladimir i Vladimir'ska Kneževina, koje u 12–13. st. pretendira na ulogu hegemonu u istočnoslavenskom svijetu, a za južni dio takav centar ostaje Kijev. Među ostalim spomenicima i izvorima, tu situaciju sjajno odražava *Pjesma o Igorovu pohodu*² (*Slovo o polku Igorevim*) koja je nastala krajem 12. st. Ne ulazeći u razmatranje toga pitanja, ponovno ću se pozvati na zaključke poznatog ruskog istraživača A. M. Robinsona, iz njegove knjige *Književnost davne Rus'i u književnom procesu srednjovjekovlja XI–XIII. st.* (1980). Uključivši u razmatranje ljetopise i druge izvore, autor dolazi do zaključka da pod nazivom »Rus'« ili »Rus'ka zemlja« tvorac *Slova* misli samo na južnu Rus', s centrom u Kijevu, te da je sadržaj poeme inspiriran upravo njezinim životom, čiji je središnji problem bila »borba sa stepom« i brine se samo za njezine interese, različite od interesa Vladimir'ske i ostalih kneževina. »Među svim slučajevima korištenja pojma 'Rus'ka zemlja', u *Slovu* istraživač zaključuje da nema ni jednog koji je govorio da je u njemu izražena predodžba autora o svim istočnoslavenskim kneževinama.« Štoviše, u *Slovu* i u drugim izvorima tog vremena, »Rus'« ili »Rus'ka zemlja« se nedvosmisleno suprotstavljaju drugim državno-političkim tvorevinama koje su nastale tada u istočnoslavenskom svijetu, prije svega Vladimir'skoj Kneževini, glavnom suparniku Kijeva.

Trebareći dasetno povijesni proces formiranja triju istočnoslavenskih narodnosti i njihovih jezika dogodio prirodno, državno-politički čimbenici mogli su ih obilježiti, ili im pogodujući ili ih kočeci, ali nisu ih oni odredili. Tvrditi da su se ti plemenski savezi u Kyjiv'skoj državi toliko približili i unificirali da bi se moglo govoriti o pojavi zajedničke »starorus'ke narodnosti« je nesumnjivo preuveličavanje, političko-ideološki mitologem, koji je stvoren kasnije u Rusiji. Relativna državno-politička jedinstvenost, koja je do tada kratko postojala u Kyjiv'skoj državi, prije nego što su je nadvladale izvancentralne sile, nije značila pojavu etnonacionalne jedinstvenosti.

2 *Слово о полку Ігоревом* (ор. прев.).

Nakon raspada Kyjiv'ske države i mongolsko-tatarske navale, ukrajinske zemlje potpadaju pod upravu Litve i Poljske, no ukrajinski narod razvija samosvijest kao »rus'ki narod« i čuva taj svoj naziv; kao što će biti pokazano kasnije, upravo tako su ga shvaćali i u Europi 15–17. st. Usto, s uzdignućem Moskovske Kneževine, koja je sebe proglasila skupljačem »svih rus'kih zemalja« i nasljednikom Kyjiv'ske države, ta državna tvorevina postupno učvršćuje uz sebe naziv Rus'; zbog toga je u Europi većinom nazivaju »Moskovijom«, a ruski narod analogno tome »Moskovljanima«. Odlučujuća se prekretnica dogodila u 18. st., kada u Europi naposljetku prelaze na naziv »Rossija«. Ukratko, u istočnoslavenskom svijetu, osobito nakon pripajanja Ukrajine Rusiji, odvila su se dva suprotna, ali međusobno povezana procesa: sve veće otuđivanje od davnog naziva ukrajinskog etnosa i njegov potpun prelazak na »moskovski narod«, uz kojeg se on u 13–14. st. na kraju i učvršćuje. Sa strane našeg naroda, prijelaz do novih etnonima »Ukrajina« i »Ukrajinci« bio je, naposljetku, ništa drugo nego protudjelovanje asimilacijskim procesima, kao politička denacionalizacija, njegovo slijevanje u »općerusko more«, koje se nemilosrdno provodilo upravljačkim krugovima »Ruskoga Carstva«. Karakteristično je da je taj prijelaz aktivnije prolazio i ranije završavao u regijama Ukrajine, bližim Rusiji, nego u zapadnim regijama, pomiješanim s poljskim etnosom, a tamo se duže očuvalo i etničko samoodređenje »Rus'« i »rus'kyj« (»rusyns'kyj«).

Ukoliko su se termini »Rus'« i »rus'kij« (rus. русский, op. ur.) u 18–19. st. naposljetku učvrstili s Rusijom i Rusima, to je odgovaralo učvršćenju već opisane etnopoljesne sheme, prema kojoj je Kyjiv'ska Rus' izravan prethodnik Rusije, početna etapa njezine povijesti. Ukrajina u toj shemi izgleda kao nekakav kasniji sporedni produkt povijesnoga procesa, koji je nastao kao posljedica litavsko-poljskih osvajanja i odvajanja od Rusije, kako je svojevremeno pisao A. Puškin. Tu shemu »nekritično prihvaća i zapadni svijet i mi ćemo se još dugo protiv tih ukorijenjenih pogleda (ili predrasuda) morati boriti« .

Ali vratimo se našoj neposrednoj temi, odnosima Kyjiv'ske Rus'i i Zapadne Europe te njihovih reprodukcija u zapadnoeuropskim izvorima. Kao što je poznato, Kyjiv'ska Rus' je pripadala, uz Carstvo Karla Velikog, u najznačajnije i povijesno najproduktivnije državne tvorevine ranog europskog srednjovjekovlja i bila je prvorazredan po značenju centar civilizacije u istočnom dijelu kontinenta. Odredivši se u 11–12. st. kao europska država, ona je razvijala raznovrsne veze, ne samo s

Bizantom i Južnim Slavenima, nego i s državama Zapadne Europe. Kako tvrde istraživači, uključujući i zapadne, Rus' je, smještena na najvažnijim trgovačkim putovima tog vremena, uključivala niz novih čvorišta trgovačko-ekonomskih točaka koja su se javila nakon propasti onih, koja su nastala u kasnoj antici. Glavni trgovačko-ekonomski centri kasne antike smjestili su se na obalama Sredozemnoga mora, po kojem su već prolazile glavne trgovačke arterije tog vremena. Nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva, tijekom druge polovice 1. tisućljeća n. e., centri ekonomskog i zajedničkopolitičkog života Europe premjestili su se u dubinu kontinenta, na sjever i sjeveroistok; u skladu s tim nastaju nove trgovačke arterije, koje dobivaju sve veće značenje. U tom novom sustavu trgovačkih putova važno mjesto zauzimaju Baltičko i Crno more, a također i put »od Varjaga do Grka«, koji ih je povezivao, te put koji je prolazio po rus'kim zemljama i zatvarao na istoku sustav europskih trgovačkih putova tog vremena. Od kopnenih trgovačkih putova, jedan od najvažnijih išao je tada od Kijeva na zapad, kroz Krakov i Prag, u južnu Njemačku do Regensburga, u to vrijeme važnoga trgovačkog centra na Dunavu. Izrazito značenje imala je u to vrijeme Volga, kojom je prolazio trgovački put do Irana i Srednje Azije. Ukratko, u 9–11. st. Rus' je, nalazeći se na križanju važnih trgovačkih putova, bila povezana sa svim stranama svijeta i sve je to odigralo važnu ulogu u njezinu tadašnjem ekonomskom i kulturnom uzdignuću.

Zasigurno, najveće su značenje za Kyjivsku Rus' imale njezine ekonomske i kulturne veze s Bizantom, najrazvijenijom državom tadašnje Europe. Usto je Rus' imala ekonomske veze i sa svojim sjevernim susjedom, Skandinavijom, i sa Zapadnom Europom, osobito s Njemačkom, a od 12. st. i s Italijom. Trgovačke veze Rus'i s Njemačkom utvrđene su u izvorima već u 10. st., u carinskim statutima nekih čeških i južnonjemačkih gradova za rus'ke trgovce koji su prolazili kroz njih sa svojom robom, smjerajući na zapad. A u sljedećem, 11. st., u već spomenutom Regensburgu čak nastaje posebna korporacija trgovaca, takozvanih Rusarija, koji su se specijalizirali u trgovini s Kijevom i drugim gradovima Rus'i. Kijev je osobito privlačio njemačke trgovce bogatstvom robe, mjesnog, bizantskog i istočnog podrijetla u 10–12. st., a bio je i važna tranzitna trgovačka točka. U 12. st. u Crno more prodiru talijanske trgovačke republike, Genova i Venecija, te osnivaju svoje prve kolonije na njegovoj sjevernoj obali i utvrđuju dosta široke trgovačke veze »Rus'kom zemljom«, posebno s Kijevom. To je doduše našlo odjeka u *Pjesmi o Igorovu pohodu*, gdje se spominju »Venedynci«, dakle venecijanski trgovci u glavom gradu Rus'i. Oni se spominju među predstavnicima naroda koji u Kijevu slave pobjedu kneza Svjatoslava nad

Polovcima 1185. godine: »Tu Nijemci i Venedynci, tu Grci i Morava, pjevaju slavu Svjatoslavlju...«. To spominjanje »Venedynaca« autora *Slova* navodi na misao da oni u to vrijeme nisu bili tako rijetki gosti u Kijevu.

Općenito, spomenute trgovačke veze svjedoče o tome da je do mongolsko-tatarske najezde u Europu postojalo određeno jedinstvo gospodarskog razvitka, koje je okupljalo prostor od Atlantika do Volge, i Rus' je ulazila u taj sistem.

U 10–12. st. Kyjiv'ska Rus' je odigrala značajnu ulogu i u političkom životu Europe: s njom su tražile veze i razumijevanje ne samo susjedne države nego i one udaljene, uključujući Njemačku i Francusku. Mjesto i uloga Rus'i u tadašnjem sistemu europskih država i njezino sudjelovanje u političkom životu kontinenta, detaljno je rasvijetljeno u brojnim istraživanjima, domaćim i inozemnim, ali tu ćemo se ograničiti na to što ćemo ukazati na neke najizražajnije trenutke. Već su u X. st. pohodi kijevskih kneževa na Bizant odjeknuli u Europi, potičući utvrđivanje vojno-političke reputacije Kyjiv'ske države. Treba ukazati i na to da su u 9–11. st. veliki odredi Rusyča služili u bizantskoj vojsci i sudjelovali u beskrajnim ratovima koje je vodio Bizant, posebno u Italiji, na Siciliji i u sjevernoj Africi, gdje su se nerijetko susretali s ratovima raznih zapadnih zemalja. Računajući na vojnu snagu Kyjiv'ske države, Bizant je težio tome da s njom održava prijateljske odnose, što je bilo poznato cijeloj Europi te ostavljalo na nju utisak. Neumoran interes prema Rus'i pokazivao je i papinski Rim, nastojeći istisnuti bizantski crkveni utjecaj i uvući je u svoju orbitu. O velikoj političkoj ulozi Rus'i u tadašnjoj Europi rječito svjedoče i razgranate dinastijske veze kijevskih kneževa, osobito Jaroslava Mudrog i Volodymyra Monomaha, s dvorovima europskih država 11–12. st.

U to vrijeme su brakovi među pripadnicima vladajućih dinastija služili isključivo za političke ciljeve i vladari europskih država težili su rodbinski se povezati s moćnim kijevskim kneževima i osigurati njihovu podršku u diplomatskim i vojnim djelovanjima. Na taj su način, još 1014. godine, u Kijev doputovali češki i ugarski veleposlanici s molbama knezu Volodymyru da dâ kćeri za njihove kraljeve; sin kijevskog kneza, Svjatopolk, u to se vrijeme već oženio poljskom kneginjom, a svi su se ti brakovi na kraju sklapali s ciljem stvaranja koalicije četiriju država – Rus'i, Poljske, Češke i Ugarske protiv Germanskoga Carstva.

Na dvoru kijevskih kneževa nerijetko su nalazili utočište i podršku kraljevi i prinčevi skandinavskih dinastija. Najrječitije o velikoj političkoj težini Kyjiv'ske Rus'i

na kontinentu svjedoče dvije činjenice. Na kraju 40-ih godina 11. st. uspostavljene su dinastijske veze Kyjiv'ske Rus'i s udaljenom Francuskom: kralj Henrik I. iz dinastije Kapetinga, oženio se kneginjom Anom, kćeri Jaroslava Mudrog. Kako je primijetio još P. Ch. Levesque, francuski povjesničar druge polovice 17. st., »Rus' je tada imala veću jedinstvenost, više sreće i više moći i opsega od Francuske«, i uz pomoć spomenutog braka Henrika I. nadala se povećati autoritet svoje dinastije, kako u samoj Francuskoj tako i na međunarodnoj sceni. Još jedna zanimljivija činjenica je i ženidba slavnoga germanskog cara Henrika IV. s Praksedom, kćerkom kijevskog kneza Vsevoloda, 1089. godine, nedugo nakon smrti njezina prvog muža, saksonskog markgrofa Heinricha von Stadea. To se dogodilo u trenutku kada je borba Henrika IV. s papom Grgurom VII. dosegla graničnu oštrinu i koja, kao što je poznato, pripada najvažnijim i najdramatičnijim događajima ranog zapadnoeuropskog srednjovjekovlja, iz čega proizlazi da je car Svetoga Rimskog Carstva, stupajući u taj brak, računao na pomoć i financijsku potporu svog novog tasta, velikoga kijevskog kneza. Doživjevši neuspjeh, Henrik IV. zamrzio je Praksedu Adelheidu i godinu dana nakon ženidbe zarobio ju je u samostanu u Veroni. Zatim se od toga cinično okoristila papinska strana za senzacionalno optuživanje cara za amoralnost, poslije čega je nesretna žena bila ostavljena od svih i nije joj ostalo ništa, osim da se vrati u rodni Kijev i ode ponovno u samostan, u kojem je za tri godine i umrla, 1109. godine (637; 686). Taj nesretni brak, koban također i za Henrika IV., učinio je kijevsku kneginju popularnom heroinom tadašnjih njemačkih i talijanskih kronika i poema.

Kneževski bračni savezi 11–12. st. zanimljiv su i važan pokazatelj tadašnje političke i, do određene mjere, kulturne orijentacije Kyjiv'ske Rus'i. Prema računici N. Baumgartena, od 36 poznatih »međunarodnih« bračnih saveza kijevskih Rjurikovyča u 11. st., osam ih se odnosilo na Njemačku, dva na Francusku, pet na skandinavske zemlje i Englesku, tada tijesno s njima povezanu, sedam na Poljsku, šest na Ugarsku, tri na polovecke princeze, jedan je brak bio sklopljen s bizantskom princezom, a tri s predstavnicama bizantske aristokracije. Kao što vidimo, podatci govore sami za sebe: od 36 bračnih saveza kijevskih Rjurikovyča, 30 ih se odnosi na države Centralne i Zapadne Europe, a samo nekoliko na Bizantsko Carstvo i polovecke kaganate. Prema tim podacima, u XII. st. »dio koji otpada na Bizant raste do broja sedam, ali ne na račun stvarnog smanjenja bračnih saveza velikih kijevskih kneževa s vladajućim dinastijama centralno- i zapadnoeuropskih država«. S razlogom je poznati jugoslavenski povjesničar književnosti V. Mošin u vezi s tim

rekao: »Ako bi i umanjili značenje dinastijskog čimbenika u pitanjima kulturne orijentacije srednjovjekovnih država, navedeni brojevi uvjerljivo svjedoče o tome, da je u 11. st. Rus' u svojem političkom životu bila znatno jače vezana uz Zapadnu Europu negoli uz Bizant i balkanske Slavene. U svakom slučaju, te dinastijske veze, skupa sa sudjelovanjem Kyjiv'ske Rus'i u europskim diplomatskim kombinacijama, koalicijama i ratovima, s potpunom očevidnošću svjedoče, da je u 11–12. st. ona ulazila u europski državno-politički sustav i smatrala se dijelom tog sustava. Živjela je napeti međunarodni život, a njezina vanjska politika 11–12. st., to je prije svega, kako se prikladno izrazio M. A. Alpatov, 'pozdravni smjer velike europske države prema Zapadu'.«

Na temelju spomenutih ekonomskih i političkih veza razvijala se međunarodna kulturna komunikacija Kyjiv'ske Rus'i te je u 11–12. st. znatno uzela maha i intenzivirala se. Nesumnjivo su najvažnije i najplodnije za kulturni razvoj Rus'i bile njezine veze s Bizantom, »čiji se utjecaj«, prema riječima D. S. Lihačova, »dizao do usporedno savršenih oblika komunikacije visokorazvijenih, duhovnih kultura«. Nakon dojmljivo kratkog razdoblja (doduše u velikoj mjeri zahvaljujući bugarskomu književnom posredovanju), Rus' je usvojila velika književna bogatstva Bizanta, prije svega crkveno-poučnog sadržaja, a također povijesne kronike, prevedene romane i sl. Kao što je poznato, prevedena djela čine veći dio općeg fonda književnosti Kyjiv'ske Rus'i i imala su velik utjecaj na razvoj njezine originalne književnosti. U sklopu našeg istraživanja važno je naglasiti da je upravo aktivno prevođenje značilo privlačenje Rus'i do općeeuropskoga književnog blaga, i više od toga: do njezinog uključivanja u opći proces europskoga kulturnog i književnog razvoja.

Neophodno je spomenuti da su se u srednjovjekovnoj Europi formirale dvije velike kulturnopovijesne grupacije, »latinska« i »grko-slavenska«, u kojima se kulturni i književni razvitak odvio u mnogočemu različitim putovima i u raznim oblicima. Stvaranje tih zajedništava bilo je uvjetovano, na kraju krajeva, specifičnim osobinama javno-državnoga ustroja u različitim regijama Europe te razlikama u strukturi feudalnog sistema. Važna uloga pripadala je i vjeroispovijednom faktoru, raskolu Kršćanske crkve na Katoličku i Pravoslavnu, koji se dogodio u 11. st. U uvjetima potpune hegemonije crkve u duhovnom životu srednjovjekovlja, taj je raskol imao dalekosežne posljedice. Kao posljedica svega toga, u istočnom se dijelu Europe formirala književnost bitno različita od književnosti zapadnoeuropske regije, sa specifičnim osobinama svog funkcioniranja i žanrovsko-stilskog sustava.

Napominjem da pod književnošću tu podrazumijevamo ne samo lijepu književnost; u to vrijeme književnost nije imala čvrsto određene granice, njoj je pripadalo sve ono što nije bilo dio duhovno-praktičnog djelovanja čovjeka, ono što se učvršćivalo u riječi i postojalo u obliku teksta.

Pripadnost starorus'ke književnosti grko-slavenskoj kulturnoj zajednici, gdje je ona zajedno s južnoslavenskim književnostima stvarala poseban podsustav, duboko je odražavala čitav kompleks njezine međunacionalne uzajamnosti. Prije svega to znači da su se njezine međusobne veze i međudjelovanja dogodila uglavnom u granicama spomenute zajednice, a njezin međunacionalni kontekst bio je pretežno bizantski i južnoslavenski. S razlogom D. S. Lihačov naglašava visok europeizam starorus'ke književnosti, a njezinu aktivnu međunacionalnu uzajamnost ograničava grko-slavenskim svijetom.

Razumljivo je da to ne znači da književne komunikacije između Kyjiv'ske Rus'i i Zapadne Europe nije bilo, radi se o tome da je toj komunikaciji nedostajalo onakve punine i intenziteta kao kod kontakata s Bizantom i južnim Slavenima i o tome da je ona u većoj ili manjoj mjeri bila usputnoga karaktera.

Kao što je poznato, starorus'ki ljetopisci i književnici, počevši s Nestorom, pokazivali su interes prema europskim pitanjima, pri čemu je, kao što su već više puta primijetili istraživači, izlazila na vidjelo njihova svijest o tome da Rus' pripada europskoj etnokulturnoj zajednici i europeizmu starorus'ke kulture i književnosti.

Naprimjer u Kyjiv'skom se ljetopisu (zapis iz 1189) govori o kršćanskim pohodima njemačkog imperatora Fridrika Barbarosse: »Upravo ove godine otišao je njemački car s cijelom svojom zemljom boriti se za grob Gospodinov, objavio se njemu Gospod putem anđela, naređujući mu ići. A kad su došli, borili su se dugo s bogomrscima tim, Agarjanima...«. U nastavku ljetopisac prepričava tipičnu srednjovjekovnu legendu o tome kako su tijela onih »koji su prolili krv za Krista« tri dana nakon smrti anđeli odnijeli iz lijesova u nebo. Danylo Palomnyk u svojim *Hodanjima* detaljno opisuje Svetu zemlju, Palestinu, njezinu topografiju (tu je zanimljivo primijetiti usporedbu Jordana sa Snovom), pripovijeda također o susretu s križarima u toj zemlji i s kraljem Balduinom, vladarom Jeruzalemskoga kraljevstva, koje su stvorili križari.

Ukazat ćemo i na ulazak posebnih spomenika zapadnoeuropskog podrijetla u starorus'ku književnost, npr. *Besjede Evandjelja* pape Grgura I., apokrifno *Nikodemovo evandjelje*, *Kijevski glagoljski listići*, niz žitija itd. Oni su dolazili do Rus'i uglavnom posredništvom Češke, koja je dugo čuvala naslijeđe djelovanja

Ćirila i Metoda u Moravskoj državi te je u 10–11. st. u određenoj mjeri pripadala pravoslavno-slavenskoj kulturnoj zajednici, koristeći se u svojoj pismenosti, uz latinski, staroslavenskim jezikom. Neki »latinski izvori«, uglavnom usvojeni u to vrijeme od strane češke književne tradicije, bili su korišteni u *Nestorovu ljetopisu – Legenda Christiana*, panonske žitije i dr.

Najviše se u to vrijeme razvija oblik veza kao što je reprodukcija Kyjivs'ke Rus'i u zapadnoeuropskim književnopovijesnim spomenicima i u epskim djelima. Pritom nemamo samo izravne reprodukcije, u kojima se književnoumjetnički elementi spajaju u raznim međuodnosima s izvanknjiževnim, nego i likovno općeprihvaćene izraze u kojima su se odražavale predodžbe o Kyjivs'koj Rus'i i Rusyčima proširene na zapadu.

Kontakti Kyjivs'ke Rus'i sa zemljama Zapadne Europe odražavali su se u tadašnjim zapadnoeuropskim kronikama i kozmografijama. Istina, njihovo se spominjanje ne ističe ni brojnošću ni širinom i detaljnošću, što se objašnjava prije svega kao posljedica opće nerazvijenosti i sporadičnosti tadašnjih međunarodnih odnosa (pogotovo s tako udaljenom zemljom kao što je Rus'), ali i gotovo potpune usredotočenosti srednjovjekovnih kroničara na pitanja njihovih grofovija, herceštava ili abacija. Zbog toga su ta spominjanja važna kao svjedočanstva interesa Zapadne Europe prema Rus'i i njezina poznanstva s njom.

Prvim takvim spominjanjem u znanosti se smatra izvještaj *Bertinskih anala* za 893. godinu o dolasku Ludovika Pobožnog kod franačkog cara, zajedno s bizantskim veleposlasticima, veleposlasticima »naroda Rusa«, koji nisu mogli otputovati u domovinu direktnim putem po Dnjepru jer su taj put preotela neprijateljska barbarska plemena te su bili prisiljeni doći okolnim putem kroz Zapadnu Europu. Zapadne kronike govore o poslanstvu kneginje Ol'ge 959. godine budućem njemačkom caru Otonu I. s molbom da pošalje u Rus' episkopa i svećenike. Oton I. se s radošću primio mogućnosti da obrati »Rus'« na »zapadno kršćanstvo« pa je u Kijev poslao episkopa Adal'berta. Međutim njegova je misija doživjela potpuni poraz.

Ali najviše se »rus'kih odjeka« u zapadnim kronikama odnosi na vrijeme procvata Kyjivs'ke države u 11. st. i prvoj polovici 12. st. Ne ulazeći u složen pregled tog pitanja, temeljito rasvijetljenog u znanstvenoj literaturi, ukazat ćemo na posebne, najizrazitije činjenice, u kojima se otkriva osnovni sadržaj i karakter shvaćanja Rus'i od strane autora zapadnih kronika. Oni ju shvaćaju kao veliku i moćnu državu na europskom istoku i konstantno ju nazivaju *rerum*, što označava veliku državu sa snažnim vladarom na čelu, a velikoga kijevskoga kneza nazivaju *Rex Ruthenorum* ili čak *potentissimus Ruthenorum Rex*.

U tom smislu Kyjivs'ku Rus' posebno opisuje Adam Bremenski, poznati geograf iz XI. st., u svojoj *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. O nalazištu Rus'i tu se govori da je to »najdalja i najveća zemlja Slavena« (698, str. 274.). Adam Bremenski je znao za prirodna bogatstva Rus'i i on ju uspoređuje s »navodnjavanim vrtom, ispunjenim svakojakim blagom«. Kijev, glavni grad Rus'i, Adam Bremenski opisuje kao *aemula sceptri Constantinopoli et classicus decus Graeciae*, dakle kao »suparnika Konstantinopola i najdragocjeniji ukras grčkog svijeta«. Kronika Adama Bremenskog zanimljiva je i zbog toga što se u njoj rasvjetljuju razni aspekti tadašnjih kontakata Rus'i sa Skandinavijom. Govori se u njoj o putu koji je započinjao u Danskoj, prolazio preko Baltičkog mora i završavao u Rus'i, što svjedoči o ustaljenosti spomenutih kontakata. Obavještava nas Adam Bremenski i o dinastijskim vezama Rus'i sa skandinavskim kraljevstvima, koje su dobile kontinuiran karakter. Ti dinastijski savezi, kao što je već spomenuto, u vrijeme srednjovjekovlja bili su zapravo oblici političkih veza.

Zanimljive podatke o Rus'i s kraja 10. i početka 11. st. sadrži *Kronika* Titmara Merzeburškog, posebno o pohodima poljskog kralja Boleslava Hrabrog na Kijev 1013–18. godine. Govoreći o tim pohodima, prema riječima Saksonaca, koje je njemački car Henrik II. poslao da pomognu poljskom kralju, Titmar prepričava njihovo čuđenje zbog razmjera i bogatstva glavnoga grada Rus'i: »U tom velikom gradu, koji služi kao prijestolnica države, ima više od četiri stotine crkava i osam tržnica, a naroda nebrojena sila.« Naravno, nije to prošlo bez preuveličavanja; posebno je zapanjujući broj crkava, prema Titmanovu, ali neosporna je činjenica da je prema mjerilima tog vremena Kijev doista bio velik grad, koji je ostavljao dojam na strance.

Posebno mjesto među tadašnjim spomenicima ima poslanje episkopa Brune Kverfurtskog do cara Henrika II., u kojem se govori o boravku autora u Rus'i u vrijeme kneza Volodymyra. Episkop Bruno bio je misionar i bavio se obraćanjem pogana na kršćanstvo; u Kijev je došao 1007. godine sa specijalnim zadatkom papinske kurije. Episkop je bio ljubazno primljen u kneževu dvoru. Pritom, kako piše Bruno, knez Volodymyr ga je cijeli mjesec molio da odustane od toga da »ide do tog divljeg naroda (Pečenezi), uvjeravajući ga da to znači sigurnu smrt. Uvjerivši se da su nagovaranja uzaludna, knez me sa čitavom vojskom dva dana pratio do najudaljenijih granica svoje države, koje su s ciljem obrane od neprijatelja na velikom prostoru bile ojačane preprekama«. Za Brunu je Rus' kršćanska zemlja, oslonac i partner njegovu misionarskom djelovanju, a knez Volodymyr je »vladar Rus'a,

poznat po moći i bogatstvu« (*magnus regno et civitiis rerum*). Zanimljivo je da slika Volodymyra koju je ocrtao Bruno u svojem poslanju, u osnovnim crtama slična onoj koju nalazimo u ljetopisu Nestora i u junačkim narodnim pjesmama.

Važno je spomenuti da je poslanje Bruna Kverfurtskog do Henrika II. zainteresiralo Ivana Franka, koji je o njemu napisao znanstveno istraživanje, a također je dao i poetičnu razradu epizode boravka Brune u Kijevu i njegova putovanja do granice Rus' i kroz stepu, u pratnji kneza Volodymyra. Evo scene oproštaja kneza s misionarom u poetičnom Frankovu pripovijedanju:

A kada smo došli do granice,
Zaustavili smo se pred vratima
Tada, s konja na zemlju knez je sjahao
A ja sam s prijateljima naprijed
Krenuo, i knez s vojvodama
Svojim išao je za nama sve do ograde
Mi se nismo zaustavljali u svome hodu,
A kad smo izašli na brežuljak iza ograde
Ugledali smo na suprotnom brežuljku
Kneza, koji je još stajao, kao da je čekao na nas.
I tada je došao od njega vojvoda
I od kneza nam prenio evo što:
»Dopratio sam vas sve do granice,
Gdje se već završava moja zemlja,
A počinke neprijateljska.
Bogom vas Molim, da ne gubite
Život uzalud, na moju sramotu.
Kad odete – znam to sigurno –
Da sutra prije treće ure
Čeka na vas bezrazložna, gorka smrt.«³

U svom pjesničkom pripovijedanju Franko postupno ide za tekstem poslanja, nigdje od njega ne odstupajući i ne unoseći u sadržaj »pjesničke zamisli«, samo majstorski detaljizirajući ga u skladu s duhom i koloritom epohe. Istina, imamo svojevrsnu »pjesničku restauraciju«, koja kao da oživljava prigušenu i tamnu sliku,

3 Prijevod s ukrajinskoga – S. J.

čineći je svježom i vizualno izražajnijom. Osobito se to tiče slike Volodymyra i samog Brune, a također svojevrsnoga kolorita epohe, posebno psihološkog.

Značajan »rus'ki odjek« nalazimo i u umjetničkoj književnosti 11–12. st.: u skandinavskim sagama, njemačkoj epskoj poeziji, francuskim *chansons de geste* i viteškom romanu. Počet ćemo sa skandinavskim sagama, posebno »kraljevskog ciklusa« (*Heimskringl*) i općepovijesnim, koje pripovijedaju o stvarnim osobama, njihovim djelima i podvizima, i po svom se sadržaju i karakteru nalaze na granici između povijesne legende i umjetničkog stvaralaštva. Skandinavska je saga »nastala u zajednici u kojoj se povijesna i umjetnička pripovijest još nisu odijelile jedna od druge kao različiti žanrovi. Saga je i jedno i drugo, zbog toga ona nije pripovijetka, ali nije ni roman«. Autori saga dali su si historiografski zadatak – dati ispravnu sliku života minulih pokoljenja i slavnih heroja, a težili su u velikoj mjeri ostvariti taj zadatak umjetničkim sredstvima, komponirajući stvarne činjenice sa zakonima svog žanra, podređujući ih zajedničkoj umjetničkoj strukturi. A to je na kraju dovodilo do umjetničke transformacije povijesne istine i pretvaralo povijesnu pripovijetku u svojevrsno umjetničko djelo.

Zato »rus'ki odjek« odzvanja i u sagama drugog tipa, nepovijesnim sagama, genetski srodnim s njemačkim heroičnim epom i tipološki njemu bliskim, kao naprimjer posebna saga o Dietrichu von Bernu.

Što se tiče povijesnih saga, one odražavaju realne kontakte Skandinavije i Rus'i, koji su se u 9–11. st. odlikovali nesvakidašnjom širinom i aktivnošću. Jasno, te sage, koje su se stvarale na dalekom Islandu, koji je do tada bio još uvijek usko povezan prije svega s Norveškom (onda kada je Rus' bila povezana prije svega sa Švedskom), nisu mogle dati više-manje potpunu sliku dugotrajnog i svestranog procesa tadašnjih skandinavsko-rus'kih kontakata, već »okupljaju« pojedine njegove epizode objašnjavajući ih, što se odlikuje visokom razinom povijesne vjerodostojnosti te samim time izrazito ocrtavaju karakter i kolorit čitavog opisanog procesa.

Povijesne sage temeljito su proučavali s obje strane, i istočnoslavenski, ruski i ukrajinski, i zapadni, skandinavski i njemački istraživači. Treba reći da su produbljeno zanimanje za te sage iskazivali normanisti, tražeći u njima potvrdu svoje teorije normanskog podrijetla rus'ke državnosti. Ali nikakvih potvrda takvog sadržaja u sagama nisu nalazili niti su mogli naći. Nasuprot tome sage sadrže značajan povijesni materijal koji se suprotstavlja »normanskoj teoriji«, ukoliko one, u pravilu, oslikavaju skandinavske konunge i vođe odreda kao plaćenike u tuđini od rus'kih kneževa, koji su se privremeno koristili njihovim uslugama. Zanimljivo je da sage koje jasno

govore naprimjer o skandinavskom podrijetlu vojvoda Normandije ne sadrže čak ni aluzije na što slično vezano uz Rus' i to »pokazuje da taj djelić skandinavskog podrijetla, koji nesumnjivo postoji kod tzv. Rjurikovyča, nije bio karakterističan u očima njihovih sunarodnjaka«.

Sage uglavnom tvore usporedno maleno razdoblje povijesti Kyjvs'ke Rus'i, vrijeme vladavine Volodymyra i Jaroslava, i »sve važno i vjerodostojno što sage svjedoče o Rus'i pripada kratkom djeliću vremena, negdje od 975. do 1050. godine« – piše njemački skandinavist F. Braun, pri čemu je knez Volodymyr u njima već – u magli, kao velika, napola legendarna ličnost minulih vremena i samo se Jaroslav oslikava kao suvremenik, sa svojevrsnim realizmom tih originalnih književnih spomenika.

Podatke o Rus'i, rus'ke motive i aluzije sadrži velik broj saga, ali od njih se u toj relaciji razlikuju tri djela: *Saga o Olafu Tryggvasonu*, *Saga o Eymundru Hringssonu* i *Saga o Haraldju Sigurdssonu*. Prva i treća od njih ulaze u *Heimskringlu*, autorom kojih se smatra Snorri Sturluson, poznati islandski pisac i političar prve polovice XII. st. Treća, također povijesna, stoji iza tog »kraljevskog ciklusa saga«, jer njezin heroj nije pripadao norveškim konunzima. Svaka od tih saga uključuje opsežne »rus'ke epizode«, u kojima su u različitoj mjeri vjerodostojno opisani važni događaji iz povijesti Kyjvs'ke Rus'i i tadašnjih skandinavsko-rus'kih odnosa.

Saga o Olafu Tryggvasonu zauzima u *Heimskringli* jedno od počasnih mjesta, jer je njezin heroj, kralj Olaf Tryggvason (994–1000) bio jako poštovan u srednjovjekovnoj Norveškoj i Islandu, kao prvi kršćanin na norveškom tronu i izravan prethodnik Olafa Svetog. Snorri ga je oslikao kao idealnog *konunga*, u kojemu su se utjelovile najbolje kvalitete vladara. U toj slavnoj sagi dvije su »rus'ke epizode«, različite po sadržaju i karakteru. Prva od njih, kako su ustvrdili istraživači, ima potpuno povijesni karakter. To je pripovijetka o tome kako je u djetinjstvu Olaf dospio u zemlju Gardariku (Kijev), dakle u Rus', gdje su ga odgojili kralj Valjdemar (knez Volodymyr) i njegova žena Allogija (kneginja Ol'ga).

Kao što vidimo, kneginju Ol'gu, majku Volodymyrovu, Snorri je pretvorio u njegovu suprugu, pri čemu je znakovito da u sagi ona ne nastupa pod vlastitim skandinavskim imenom (Helga), već pod imenom Allogija (Allogia), koje je različito od slaveniziranog imena Ol'ga. Kada je odrastao, Olaf se vratio u domovinu, ostvario mnogo pohoda i podviga, a potom je imao viziju u kojoj mu je bilo naređeno da ode do Grčke, tamo primi kršćansku vjeru i proširi je među druge narode. Na povratku iz Konstantinopola, heroj sage posjećuje Kijev, gdje uvjerava svoje nekadašnje

odgajatelje, Valjdemara i Allogiju, da prime kršćanstvo.

Sadržaj druge »rus'ke« epizode, za razliku od prve, ne prenosi stvarne povijesne događaje. To je izmišljotina u duhu proširenih vjerovanja epohe, kada se kršćanstvo naposljetku utvrdilo i na skandinavskom sjeveru, izmišljotina povezana s općim idealiziranim tumačenjem Olafa Tryggvasona i općenito sklonošću prema toj slici, o kojoj se govorilo više u tekstu. Uz to, neki istraživači smatraju da se ta epizoda oslanja na određene pojave u sustavu bizantsko-rus'ko-skandinavskih odnosa u vrijeme Olafa Tryggvasona, kada su Normani često primali »istočno kršćanstvo« u Bizantu, a Bizantinci nisu odbijali njihove usluge, sve s ciljem širenja kršćanske propovijedi u Rus'i. Međutim, u sagi su mogući »slučajevi« prerasli u fantastičnu koncepciju odlučujuće uloge prvog norveškoga kralja-kršćanina u pokršćavanju Rus'i, a uloga te koncepcije bila je prije svega uveličati ga.

Zanimljiva je također *Saga o Ejmundu*, radnja koje se potpuno odvija u Rus'i, njezin je heroj Ejmund bio vođa odreda norveških plaćenika i direktno je sudjelovao u burnim događajima političke povijesti Rus'i na početku XI. st. Saga započinje pripoviješću o napetoj situaciji koja je nastala u Rus'i nakon smrti kneza Volodymyra, kao posljedica neslaganja među njegovim sinovima Buryslejfom (Svjatopolkom), Jaryslejfom (Jaroslavom) i Vartilafom (Brečyslavom), koji je upravljao u Poloc'ku (on je doista bio unuk Volodymyra). Ejmund sa svojim odredom odlazi u službu do Jaroslava i na njegovoj se strani bori protiv Svjatojolka i njegova saveznika i svekra – poljskoga kralja Boleslava Hrabrog. Doduše u sagi je posljednje ime prešlo na Svjatojolka (Buryslejf). Saga ne daje potpuno i kontinuirano izlaganje događaja prvog, osobito burnog perioda upravljanja Jaroslava, iz nje su ispali važni događaji, poput poraza Jaroslava na Bugu, zauzimanje Kijeva od vojske Boleslava i uništenje te vojske od strane kneževa. To se objašnjava time što Ejmund nije bio sudionik svih tih događaja, a islandske sage izrađivale su se u formi životopisa glavnog heroja. Ni u toj sagi nije prošlo bez izmišljanja, osobito u zaključnim poglavljima 8–11., gdje se pripovijeda o nevjerodostojnom ubojstvu Buryslejfa (Svjatojolka) od strane Ejmunda, učinjeno u nekakvoj šumi uz pomoć lukavština.

Zato te izmišljotine – doduše neminovne u sagama, koje su nastajale na osnovi kasnijih prepričavanja – ne mijenjaju opći povijesni karakter *Sage o Ejmundu*. Kao što su već više puta ustanovili istraživači, iz njih je izbačen povijesno vjerodostojan lik Jaroslava Mudrog, pametnog i zajedničkog vladara, pravoga gospodara u svojoj državi, koji se nije volio razbacivati novcem (u sagi se, ne bez predbacivanja, Jaroslavu zamjera škrtost i nedostatak »širine duše«). Zajedno s tim, ako ne i najizrazitije, ta

saga opisuje karakter tadašnjih skandinavsko-rus'kih odnosa i općenito specifičan kolorit epohe, upotpunjujući njime ljetopise i ostale izvore (608; 693).

Među sagama *Heimskringle*, najbogatija je »rus'kim epizodama« *Saga O Haraldju Sigurdssonu*, heroj koje, vojnik-avanturist i skald (pjesnik), kasniji kralj Norveške (1046–66), pripada najsjajnijim i najživotopisnijim ličnostima skandinavskog srednjovjekovlja. Još kao mladić, Harald je nakon poraza svog brata, *konunga* Olafa, pobjegao na Jaroslavov dvor (1031) i pomagao mu u ratovima s Pečenezima, o čemu svjedoče i rus'ki ljetopisi. U Kijevu se zaljubio u Jelyzavetu, kćer Jaroslava Mudrog, i prije nego što je zaprosio njezinu ruku otišao je sa svojim odredom u potragu za slavom i bogatstvom, prethodno s knezom ugovorivši zaruke. Služio je kod bizantskoga cara, istaknuo se u ratovima koje je Carstvo vodilo u Italiji, Africi i Maloj Aziji, boravio je kao hodočasnik u Jeruzalemu, a 1042. godine vratio se u Kijev i oženio Jelyzavetom. Nedugo nakon toga, vratio se u domovinu, osvojio kraljevski tron i dvadeset godina vladao Norveškom, odlikujući se čvrstinom i okrutnošću.

Kako pripovijeda saga, u vrijeme bijega iz Bizanta, gdje je zbog dvorskih intriga završio u tamnici, Harald je, ploveći Crnim morem u Rus', skladao nekoliko pjesama posvećenih Jelyzaveti, »kćeri *konunga* Jaroslava«, čije se ruke htio domoći. Navest ćemo nekoliko strofa iz pjesme Haralda u doslovnom prijevodu:

»Sukobili smo se s Trandima, dok su imali brojčanu prednost. Nastala je, naravno, ljuta i žestoka bitka, kada smo se sreli jedni s drugima. Još kao mladić, zauvijek sam izgubio svoga vladara, također mladića, koji je legao u borbi. Ali djevojka sa zlatnim prstenom, koja živi u Rus'i, mene ne voli.

Poznajem osam umjetnosti: umijem kovati stihove, mogu juriti na brzom konju, često plivam, umijem trčati na laganim skijama, bacati koplje i grabiti veslom. Ali djevojka sa zlatnim prstenom, koja živi u Rus'i, mene ne voli.

Nitko, ni žena, ni mladić, neće poreći da smo upravo mi, na svitanju u južnom gradu, zamahnuli mačevima, bacili koplje; tamo je mnogo dokaza naših podviga. Ali djevojka sa zlatnim prstenom, koja živi u Rus'i, mene ne voli.«

Od tog vremena, kao u vrijeme predromantizma, u Europi se probudio interes prema »sjevernoj poeziji«, a pjesme Haralda prevedene su na nekoliko europskih jezika. Znatnu popularnost dobile su također i u ruskoj predromantičkoj književnosti. Iz francuskog prijevoda Mallea preuzeo ih je u proznom prijevodu M. M. Karamzin u svojoj *Povijesti države Ruske*. Pojavili su se također prijevodi u stihu I. F. Bogdanoviča i M. O. L'vova, ali ni oni nisu stvoreni iz originala; prijevod L'vova iskoristio je K. M. Batjuškov za svoju *Pjesmu o Haraldju Smjelom*, koja predstavlja

slobodno naslijeđe norveškoga kralja-skalda. Što se tiče kasnije *Pjesme o Haraldju i Jaroslavnu* A. K. Tolstoja, to je potpuno samostalno djelo, romantično-sentimentalna balada o vjernom vitez-zaljubljeniku, u kojoj više nije ostalo ničeg ni od povijesnog Haralda ni od njegove skaldske poezije.

Na ukrajinski je jezik tu pjesmu preveo Ivan Franko, pod nazivom *Pjesma o djevojci iz rus'kog kraja*. Prvotno je taj prijevod bio objavljen u *Književno-znanstvenom vjesniku* (1907, knj. 2, str. 315–317) s fusnotom prevoditelja, kratkom biografijom autora pjesme, te je pretiskan u zborniku od 50 svezaka Frankovih djela. Franko nije prevodio iz originala, nego iz njemačkog prijevoda R. Abhita, navedenoga kao dodatak u njegovu istraživanju *Južnorus'ka »Pjesma o Igoru« i njezina povezanost sa sjeverno-germanskom poezijom*. Doduše u pogovoru Frankova prijevoda, u akademskom zborniku od 50 svezaka njegovih djela, daje se prvi red spomenutog njemačkog prijevoda *Am weiten Sizilier flog vorbei der Kiel*, koji je naveo Franko i kvalificira se kao »prvi redak originala«.

Frankov prijevod, iako napravljen iz prijevoda-posrednika, po sadržaju je puno bliži originalu, nego navedeni više slobodni prijevodi i prepjevi. U to se moguće uvjeriti ako ga se uspoređi već i s navedenim više citatom nekoliko strofa skalda Haralda. Bliži je originalu i u nekim komponentama stihovne forme, posebno u strofici, u relativnoj jednostavnosti slika, koja općenito nije svojstvena poeziji skalda. Kod Franka nije prisutna ni tendencija prema romantizaciji Haralda, koja se tako izrazito proteže u slobodnim prijevodima i prepjevima predromantizma i romantizma.

U vezi s tim, treba reći da Snorri Sturluson u svojoj sagi pripovijeda o tom, prema kasnijim shvaćanjima »romantičnom heroju« s trezvenošću i umješnom realističnošću, brinući se prije svega za vjerodostojnost pripovijedanja. On oslikava Haralda kao odvažnu osobu, neustrašivo smjelu, ali i lukavu i okrutnu, nikako indiferentnu prema ratnom plijenu. Doduše, čak su i skaldi skloni odvojiti »romantičnu stranu« povijesti Haralda, spominjući njegovu pohlepu do trofeja. Naprimjer Torarin Skeggison kaže da je taj »primjereni vitez dobio pune ruke užarenog, crvenog ugljena (dakle zlata – op. a.) zemlje grčke« (607, str. 116–117). Saga sa surovom i otvorenom pravednošću pripovijeda o tome kako je Harald u Kijev, a otuda i u domovinu, otpravio »velika bogatstva, veličina kojih se jedva može pojmiti, jer je on opljačkao one krajeve zemlje koji su se proslavili zlatom i dragocjenostima. Tako je Harald ostvario pravo na ženidbu s kćeri velikog kneza Jaroslava. Iako ti njegovi »podvizi« nisu ulazili u granice tadašnjih moralno-etičkih normi vladajuće klase, oni se nikako nisu smatrali

nećim sramotnim ili čak kompromitirajućim u feudalnoj sredini.

»Rus'ke epizode« povijesnih saga zasnivaju se na realnim činjenicama skandinavsko-rus'kih odnosa i, u različitoj mjeri vjerodostojne, odražavaju realne događaje tadašnje povijesti Rus'i. Sasvim drugačiji sadržaj »rus'kih odjeka« nalazimo u legendarno-romantičnim sagama koje prepričavaju i na odgovarajući način tumače sadržaje junačkog epa germanskih naroda. Među njima je za nas osobito zanimljiva *Thidrekssaga*, koja je zapravo kasnija skandinavska obrada (pripada prvoj polovici 13. st.) germanskih junačkih priča o Dietrichu von Bernu.

Ne ulazeći u detaljnu analizu te sage, uputit ćemo na najzanimljivije karakterne pojave »rus'kog odjeka« u njoj. U ciklusu njemačkih epskih poema o Dietrichu von Bernu radnja se smješta u Italiju, a kao njezina topografska središta istupaju Bern (Verona) i Raben (Ravenna), dok se u skandinavskoj *Thidrekssagi* ona prenosi u istočnu Europu, a njezina središta postaju Konstantinopol i Gol'mgard, prijestolnica Rus'i. Kao što je poznato, Gol'mgard su Skandinavci nazivali Novogord, ali u *Thidrekssagi* tako se naziva glavni grad Rus'i, dakle misli se na Kijev (takav prijelaz naziva i imena bila je česta pojava u skandinavskim sagama i općenito u epskom stvaralaštvu srednjovjekovlja). U skladu s tim, jedan od središnjih heroja djela postaje knez Volodymyr, jer *Thidrekssaga*, kao prozni pregled germanskih epskih priča o Dietrichu von Bernu, uključuje svoje epske heroje u složen genealoški sustav. Najzanimljivije je to što je lik kneza Volodymyra u *Thidrekssagi* posuđen iz starorus'kih, junačkih narodnih pjesama, jer je tada međunarodna razmjena folklornih likova i motiva bila dosta česta pojava. Potvrda takvog podrijetla lika kneza Volodymyra u *Thidrekssagi* jest to što se uz njega pojavljuje »stariji u bitkama Ilias« (Ill'a Muromec'), pretvoren u mlađeg brata kneza. Knez Volodymyr iz dane sage je monumentalni lik snažnog vladara, a Rus' se u njoj opisuje kao najveća država europskog istoka, u vazalnoj zavisnosti koje su susjedni vladari pa čak i skandinavski konunzi.

Razumljivo je da, za razliku od saga o kojima smo govorili dosad, *Thidrekssaga* nema konkretne povijesne osnove i ne opisuje konkretne događaje iz povijesti Rus' i skandinavsko-rus'kih odnosa. Ona je za nas zanimljiva zbog nečeg drugog, prije svega zbog toga što se u njoj odrazilo opće shvaćanje i tumačenje Kyjiv'ske Rus' na skandinavskom sjeveru, njezina, moglo bi se reći, proizvoljna opća slika, koja naravno ima povijesni temelj i određenu količinu realnih pojmova i shvaćanja, transformiranih po zakonima srednjovjekovnoga epskog stvaralaštva.

Konung Valjdemar i njegov brat Ilias nisu jedini primjer razmjene likova i sadržajnih motiva u starorus'kom i skandinavskom narodnom stvaralaštvu i književnosti. Kao posljedica kontinuiranih, žustrih kontakata između Kyjivs'ke Rus'i i Skandinavije 10–11. st. ta je razmjena bila dosta značajna i raznolika. Već su u prošlom stoljeću ruski i ukrajinski znanstvenici utvrdili prisutnost legendi u starorus'kim ljetopisima, sadržaj kojih se poklapa sa skandinavskim sagama, pa se postavlja pitanje i o rus'kim posudbama iz skandinavskih izvora. Ali pri tome treba reći da se nije postavilo ispravno pitanje o povratnoj vezi, o skandinavskim posudbama iz starorus'kog folkloru. Najuvjerljivije svjedočanstvo takvih posuđivanja je švedska balada *O otmici Solomonove žene*, u kojoj se pripovijeda o tome kako je za vrijeme odsutnosti Solomona »novgorodski konung« ukrao njegovu ženu, ljepoticu Sol'fager, opivši je »забидуцим напоєм«⁴. Vrativši se kući Solomon je krenuo u potragu za suprugom i silom je oteo od »novgorodskoga konunga«. Kako je primijetio A. M. Veselovskij, ne samo sadržaj te balade, već i njezini posebni detalji, podudaraju se sa starorus'kim pripovijedanjima o Vasyľu Okunevyču, koje je očito i poslužilo kao izvor za vremenski kasniju švedsku baladu.

Sporna je i španjolska *Saga o Odu Strelu*, sadržaj koje se podudara s pripovijedanjem o Olegu Viščem u *Povijesti prošlih vremena*. U spomenutoj se sagi govori o tome kako je vještica prorokovala Odu Strelu da će primiti smrt od svojega konja pa je on smjesta ubio svojega ratnog druga i zakopao ga u zemlju. Međutim proročanstvo vještice se ostvarilo: vrativši se nakon mnogo godina kući, Od Strel umro je od ugriza zmije, koja je ispuzala iz lubanje njegova konja. Podudarnost sadržaja tu je potpuno očigledna i pitanje leži u tome koje je od tih djela, španjolska saga ili starorus'ka ljetopisna pripovijetka, original, a koje imitacija. O. I. L'aščenko u specijalnoj studiji dokazuje skandinavsko podrijetlo tog legendarnog sadržaja i kao dokaz čak pokušava ime Oleg Viščyj izvesti iz španjolskog jezika. Suprotno mišljenje izrazio je drugi istraživač, K. Tiander, ističući kao argument veću sadržajnu kvalitetu i cjelovitost ljetopisnog pripovijedanja o Olegu Viščomu. Istraživanje na tu temu napisao je također i I. Franko, priklanjajući se verziji da je originalan sadržaj starorus'ka ljetopisna pripovijetka.

Zanimljiv odjek Kyjivs'ke Rus'i nalazimo i u njemačkim epskim poemama 12–14. st. i francuskom eposu i viteškom romanu. Tako se Rusyči (Riuzen) spominju, uz Grke i »divlje Pečenege«, među vojskama Etezela u slavnoj *Pjesmi o*

4 Omamljujućim pićem (op. prev.).

Nibelunzima, biseru njemačkoga junačkog epa; spominje se tu i »Kyjiv'ska zemlja« (»Lant zu Kiewen«). Spominjanje Rus'i susrećemo i u *Pjesmi o Nibelunzima* sadržajno bliskoj poemi *Vrt ruža*; posebno u nekim redakcijama te poeme, među proslavljenim vitezovima koji su došli do Wormsa na viteški turnir koji je pripremila Kriemhilda, a nastupali su i »Gartnit i Gartung iz Rus'i«. A najznačajniji odjek Kyjivske Rus'i imamo u njemačkim epskim poemama »lombardskog ciklusa«, koje su nastale na osnovi davnogermanskih priča o Dietrichu von Bernu. I što je najvažnije, u tim poemama također nalazimo odjek rus'kog junačkog epa.

Tako u poemi *Ortnit*, stvorenoj u južnoj Njemačkoj u prvoj polovici 13. st., aktivnu ulogu igra Ill'a iz Rus'i (Ilias von Riuzen), stric i najbliži pomoćnik glavnog junaka, po kojem je nazvana poema. U ranijoj, donjoj njemačkoj varijanti, o kojoj možemo suditi prema *Thidreksagi*, junaka su zvali Gartnid iz Gol'mgarda (dakle Novgoroda), a radnja poeme djelomično se odigrala u Rus'i. U južnonjemačkom *Ortnitu*, glavni junak već je langobardski kralj, vladar sjeverne Italije; otud se i na Bliski istok proteže radnja poeme, ali stric junaka sačuvao je ime Ill'a Rus'kyj i svoju osnovnu sadržajnu funkciju (pomaže Ortnitu osvojiti ženu-ljepoticu, kćer istočnog cara-pogana Mahorolja). Za vrijeme pohoda na istok, on Ortnitu neprocjenjivo pomaže te na njega prelazi i odlučujuća uloga u ratu s »poganima«. Nepoznati ga autor »oslikava kao viteza, smjelog, ustrajnog, moćnog. On pred vojskom nosi crnu zastavu sa zlatnim lavom. U bitkama je nezaustavljiv i snažnom rukom ubija neprijatelje. Bijesno se osvećuje poganima za smrt svoje žene. Ušavši u poganski hram, on hvata idole i razbija ih od stijene. Nakon pobjede kršćanske vojske, zajedno s patuljkom Al'berihom, krsti pogansku caricu«.

S *Ortnitom* je u određenoj mjeri povezana poema *Wolfdietrich*, iako ona ne pripada »lombardskom ciklusu« njemačkih epskih poema, ulazeći u merovinški ciklus priča. Njezin glavni junak, Wolfdietrich, sin je carigradskoga kralja, a radnja je prenesena u Grčku. Ipak, u kasnijim varijantama te poeme radnja jedne od središnjih epizoda odvija se u Rus'i, a među likovima susrećemo »markgroficu Galyc'ku«, koja postaje krštena kuma glavnog junaka, kad ga je po drugi put trebalo krstiti, nakon spašavanja iz vučje jame. Ti spisi o Wolfdietrichu pripadaju 13–14. st., kada Galyc'ko-Volynjs'ka Kneževina postaje poznata u Europi i time se objašnjava pojava »markgrofice Galyc'ke« među likovima spomenute poeme.

Također treba reći da se Rus' i Rusyči s vremenom javljaju i u poeziji njemačkih dvorskih pjesama 12–14. st. Walthera von der Vogelweidea, Hartmanna von Auea, Ulricha von Liechtensteina, Oswalda von Wolkensteina i drugih.

Kyjiv'ska Rus' i Rusyči odzvanjaju također i u francuskom junačkom epu i viteškom romanu 11–14. st. Treba spomenuti da djela obaju žanrova vrlo često spominju druge zemlje i narode, one koji doista postoje, povijesne, ali i legendarne, izmišljene. Među njima se često spominju i slavenske zemlje i narodi – polapski Slaveni, potom Češka, Poljska, Bugarska i drugi. Ipak, zanimljivo je da se najviše spominje slavenska zemlja, najudaljenija od Francuske – Kyjiv'ska Rus' i to je vrijedno svjedočanstvo njezina visokog autoriteta i važne uloge u tadašnjoj Europi.

Prema računici E. Langloisa, Rus' se spominje u 28 francuskih *chansons de geste* svega oko 70 puta, uključujući nekoliko puta u raznim spisima proslavljene *Pjesme o Rolandu*. Nepoznati autori epskih poema i viteških romana o Rus' govore: »Roussie la large«, »Roussie la grante« (»Rus' široka«, »Rus' velika«), slave njezinu vojnu silu i »bogate proizvode« – »rus'ke plašteve«, »dobre žičane košulje«, »najljepše rus'ko zlato«, krzno, konje itd. O rus'kom krznu i konjima govori se i u poemi *Doon de Mayence*, a o rus'koj opremi, srebru i zlatu, u poemi *Renaud de Montauban*. Najzanimljiviji u tom smislu je roman *Beue de Gaston*, junak kojeg razgovara s prodavačima koji borave u Rus'i. Kako je prikladno primijetio P. Mortier, jačanju rus'kih odjeka u francuskom junačkom epu i viteškom romanu osobito je pogodovao brak Henrika I. s Anom Jaroslavnom, koja je došla u Francusku sa svojim rus'kim okruženjem i do kraja života nije zaboravila rodni jezik i kulturu. Dinastijske veze dovodile su do toga da su Francuzi posjećivali Rus', kao na primjer Benjamín de Tudela, koji je došao u Kijev tražiti ruku kćeri Jaroslava za Henrika I. Francuski je ep općenito odražavao stanje u Istočnoj Europi, posebno pritisak Pečenega, koji se sa strahom spominju i u *Pjesmi o Rolandu*. Pečenezi su općenito izazivali znatan nemir u Europi i, kako zaključuju neki istraživači, upravo se protiv njih u početku spremao prvi kršćanski pohod.

Kao što je poznato, u tadašnjoj je Europi Kyjiv'ska Rus' imala visoku reputaciju, što se odrazilo u francuskom epu, u liku viteza divovskog rasta, visine četrnaest stopa, s raskošnom grivom plave kose i licem u vojnim ožiljcima. Upravo je na taj način rus'ki vitez oslikan u poemi *Saisnes*. A u poemi *Thebes*, govori se da se rus'ki knez (dus de Roussie) može natjecati i s najvećim vladarima. Zanimljivo je također reći da se u *Pjesmi o Rolandu* tijela palih Rolanda, Oliviera i Turpina, po naredbi Karla Velikog, pokrivaju »galicijskim plaštem«, dakle svečanim krznom kojim su, prema svjedočenju ljetopisa, pokrivali pale rus'ke kneževe i vitezove.

Kao što je poznato, zapadne epske poeme i dio saga 11–14. st. bile su zapravo književne prerade narodnih epskih motiva i priča ranijeg vremena, prerade koje su

stvarali nepoznati autori, a koje su postupno uzimale sadržaj upravo te povijesne epohe, uključujući stvarne i legendarne podatke o Kyjivs'koj Rus'i, koji su se na taj način širili po kontinentu. Važno je istaknuti da zapadni eruditi i pjesnici nisu shvaćali Rus' kao maglovito-fantastičnu zemlju čudesa, kao na primjer »Indiju« srednjovjekovnih romana, već kao realističan oblik i dobro poznatu geografsku stvarnost, kao snažnu državu koja ima neposredan utjecaj na politički život Europe. Istina, u »rus'kim epizodama« tadašnjih zapadnih poema i romana izrazit je fantastični element, ali to je već pojava uvjetovana prije svega umjetničkom prirodom tih srednjovjekovnih žanrova, koji su na taj način stvarali vlastiti nacionalni identitet. Posve je prirodno da se fantastični element pojačavao u oslikavanju udaljene zemlje, ali zapravo je važno samo to da se to oslikavanje temeljilo na određenim geografskim i povijesnim znanjima, na realnim kontaktima Kyjivs'ke Rus'i i Zapadne Europe.

Kao što je već spomenuto, Kyjivs'ka Rus' i Zapadna Europa pripadale su različitim kulturnopovijesnim zajednicama i u njihovim su se književnostima stvorili različiti umjetnički sustavi. Ali istovremeno, u dubljoj osnovi književnog razvitka srednjovjekovne Europe, djelovali su zajednički čimbenici koji su približavali te zajednice i te sustave: folklor novoeuropskih naroda – slavenskih, germanskih, romanskih, kojemu je svojstvena tipološka bliskost; kršćanstvo; antička kultura i književno naslijeđe. Folkloru je pripadala velika uloga, ne samo u razvitku srednjovjekovne književnosti, već i u tadašnjoj književnoj komunikaciji. Suvremena znanost ukazuje na bliskost narodnog epskog stvaralaštva Rus'i i čitavog slavenskog svijeta s narodnim epskim stvaralaštvom Zapadne Europe i na srodnost tih narodno-poetskih struktura. Zahvaljujući tome, motivi i slike rus'kog epa dolazili su u Zapadnu Europu, a epska poezija Rus'i doživljavala je utjecaj skandinavskih saga, njemačkoga junačkog epa i slično. Prema austrijskom znanstveniku J. Matl'u, u sferi epske poezije, Europa ranog srednjovjekovlja »od Španjolske do Rus'i, i od Skandinavije do Balkana, nije se razlikovala, već je bila jedinstvena«.

Ono što je bilo zajedničko književnom razvoju europskog srednjovjekovlja, kako zapadnom tako i istočnom, jest to što je u njemu važnu ulogu odigrala antička ostavština. Razlika je ležala jedino u tome što je Rus', usko povezana s Bizantom, predstavljala njezinu »grčku varijantu«, a Zapadna Europa »latinsku«. Prema riječima samog Matl'a, »kulturni je vrh kijevskog društva očigledno bio puno bolje upoznati s klasičnom grčkom kulturom nego što bi to htjeli neki povjesničari. Možda bi trebalo ukazati na neposredni utjecaj Homera na starorus'ku književnost, posebno u *Pjesmi o Igorevu pohodu*, a s druge strane i na neposredne latinske izvore u starorus'koj

književnosti. Davna se Kyjivs'ka Rus' nesumnjivo nalazila u bujici sveeuropskoga kulturnog života«.

Kada kaže »prema nekim povjesničarima«, austrijski slavist ima na umu zapadne znanstvenike, koji izvodeći davnu Rus' izvan granica europske kulturno-povijesne regije, proglašavaju njezinu kulturu specifičnom »euroazijskom tvorevinom«. Pojednostavljajući te tvrdnje, sovjetski su istraživači naglašavali, prema D. S. Lihačevu »europeizam« starorus'ke kulture i književnosti, koji je bilo »jako visok već pri samom njezinom rođenju«. To je pitanje značajno i zbog toga što se radi o izlaznoj točki i početnoj etapi višestoljetne kulturne i književne komunikacije Zapadne Europe i istočnoeuropskog svijeta.

Gore navedene činjenice, sa svom svojom nepotpunošću i selektivnošću, očito svjedoče o tome da se u 11–13. st. istaknuo, i dosta intenzivno teкао, proces ekonomske, političke i kulturne komunikacije Kyjivs'ke Rus'i sa Zapadnom Europom. I više od toga, svjedoče o procesu formiranja zajedničke europske kulture koja se odvojila od antičke, grčko-rimske osnove. Kao što je već rečeno, na svitanju nove, postantičke europske kulture, stvorila su se dva snažna žarišta, grko-slavensko na istoku i latino-germansko na zapadu, a njihov razvitak odvio se na osnovi zajedničkih, dubokih zakonitosti, koje baš nikako nisu isključivale stvarne, regionalne i nacionalne razlike u svakom od njih. Važno je pritom istaknuti da su kulturne veze između Kyjivs'ke Rus'i i Zapadne Europe bile veze ravnopravnih i jednako snažnih partnera, bez značajne premoći jednih nad drugima. Kako je naglašavao akademik V. F. Šyšmarjov u pogovoru *A. M. Veselovskij i slavistika*, pripremljenom za III. međunarodni skup slavista u Beogradu (skup se nije održao 1939. godine zbog početka Drugog svjetskog rata). Taj je poznati ruski učenjak dokazao svojim brojnim radovima da je Bizant bio najvažnije svjetsko čvorište književnih putova srednjovjekovlja koji su se protezali u smjeru istočnih i zapadnih europskih naroda. Otud je izašlo na vidjelo da su »istočnoeuropske kulture, slavenska i moldovo-volos'ka, sestre zapadnoeuropskih kultura, a ne njezine kćeri«, pri čemu je »veća bliskost sa svjetskim kulturnim centrom i zajedničkim izvorom kulturnih utjecaja (dakle Bizantom) naroda istočne Europe, od bliskosti sa zapadnoeuropskim narodima očito bila glavni uzrok tome da je kultura Kyjivs'ke Rus'i (...) bila u nekim odnosima na višoj razini od pojedinih kultura tadašnje Zapadne Europe«.

Ali povijest Europe i europske kulture nastala je tako što je u 13–14. st. njezino istočno, grko-slavensko žarište doživjelo žestoko uništenje od tatarsko-mongolskih i turskih hordi. Posljednji i najveći val migracija nomadskih naroda Azije preplavio

je istočnu i jugoistočnu Europu i na dugo vrijeme izbio grko-slavenski svijet iz orbite i ritma općega europskog razvitka. Prva žrtva razorne navale bila je sredinom 13. st. Rus', koja je, zbog svojih velikih mogućnosti bila centar civilizacije cijeloga europskog istoka. Tatarsko-mongolska navala, pisao je D. S. Lihačev, nije »dovršila prirodni proces postupnog propadanja«, već obrnuto, ona je vanjskim utjecajem, umjetno, katastrofalno zakočila intenzivan razvoj starorus'ke kulture. Upravo je zato tatarsko-mongolska navala bila shvaćena u Rus' i kao kozmička katastrofa, kao najezda onostranih sila, kao nešto »nikad viđeno i nerazumljivo«.

Na taj je način tatarsko-mongolska navala bila shvaćena i u Zapadnoj Europi. Vijest o strašnom uništenju Rus' i ostalih zemalja Istočne Europe i jugozapadne Azije širila se poput crnog oblaka kontinentom, posvuda izazivajući mističan strah: udar je bio toliko neočekivan i masovan da je cijela Europa shvatila Tatara kao nadljudsku silu koja ostvaruje apokaliptično proročanstvo, a uništenje Rus' i Ugarske i Poljske ocijenjeno je kao početak »strašnoga suda«. Takvim je raspoloženjima prožeta *Chronica Majora* Matthewa Parisa, gdje je puno pozornosti pridano tatarsko-mongolskoj navali, a također i puno drugih zapadnih spomenika tog vremena. »To neljudsko i okrutno pleme«, pisao je Matthew Paris, »koje ne poznaje zakone, barbarsko i nezaustavljivo, koje sebe naziva Tatarima, podvrgnulo je bezumnoj navali i strašnom opustošenju sjeverne zemlje kršćana te je bacilo čitav kršćanski svijet u neizmjeran strah i trepet.« Rogerije iz Apulije, koji je vlastitim očima vidio tatarsku navalu u Ugarskoj, vješto ju je usporedio s »krajem svijeta«. Kada su Tatari, uništivši Poljsku, na proljeće 1241. godine izašli na Odru, jedan je od Nijemaca-suvremenika zapisao: »Došao je kraj Njemačke« (*Fines Theutonicas attigerint*). »Svom kršćanskom svijetu prijeti uništenje«, izjavio je germanski car Fridrik II. u svojem obraćanju monarsima Zapadne Europe, u kojemu ih je pozvao da se ujedine i pruže otpor Tatarima. U tom obraćanju on govori o tragičnoj sudbini Rus' i njezina glavnoga grada Kijeva: »Od iznenadne navale i pod pritiskom tog barbarskog naroda, koji se svaljuje, kao gnjev Božji i munja, pao je najveći grad tog kraljevstva Kleva (Kyjiv – op. a.) i čitavo je to proslavljeno kraljevstvo, nakon što su njegovi žitelji bili uništeni, bilo u potpunosti razoreno.« Očito je otuda u njemačkom jeziku nastala riječ *Tatarenbericht* (strašna vijest, strahota), koja se danas koristi ironično, ali je ranije imala ozbiljan sadržaj.

U nekoliko je tadašnjih zapadnih kronika i, najpotpunije, u spomenutoj kronici Matthewa Parisa, zabilježeno pripovijedanje o Tatarima i uništenju Rus' »rus'kog arhiepiskopa« Petra, koji je istupio na Lionskom saboru 1245. godine. Ličnost »arhiepiskopa Petra« prilično je zagonetna i o njoj su u znanstvenoj literaturi

izražena različita mišljenja. U suvremenoj znanosti, najvjerodostojnijim se smatra mišljenje S. Tomašivskog, prema kojem je arhiepiskop Petro, iguman manastira Spasa na Berestovi u Kijevu, Petro Akerovyč, kojeg spominju staroruski ljetopisi. Pod dojmom strašnih vijesti iz Rusi, na zapadu se tada pričalo da bi od prizora strahota koje su se tamo desile mogao zaplakati i sam antikrist.

Od zapadnih povijesnoknjiževnih spomenika, u kojima je opisana tragedija Rusi, treba spomenuti *Povijest Mongola* G. Piana Carpinija. Njezin je autor, talijanski monah-franjevac, 1245. godine proputovao kroz južnu Rus, smjerajući po nalogu Lionskog sabora u stepe Mongolije, do stožera velikog kana. U Kijevu je Piano Carpini boravio pet godina nakon njegova uništenja od strane Batu-kana, i evo što je rekao kao očevidac: »Pobijedivši zemlju Turaka, oni su (Mongoli – op. a.) krenuli na Rus i počinili strašna ubojstva u zemlji, uništili gradove i utvrde, poubijali ljude, opkolili Kijev, koji je bio glavni grad Rusi, i nakon duge ga opsade osvojili i poubijali žitelje toga grada. Tako smo, dok smo putovali kroz zemlju, vidjeli nebrojene glave i kosti mrtvih ljudi koji su ležali u polju. Taj grad bio je velik i mnogoljudan, a sada je doveden skoro do nestajanja i jedva ima tamo dvjesto kuća, a ljude drže u najtežem ropstvu.«

Osim tog opisa razorenoga Kijeva, u knjizi Piana Carpinija postoji još niz zanimljivih podataka o sudbini Rusi, netom nakon tatarsko-mongolske navale. Oslanjajući se na pripovijedanja »ruskih klerika na dvoru« (dakle u stožeru kana – op. a.), on nas obavještava o zvjerstvima tatarskih baskaka u Rusi i o barbarskim ubojstvima ruskih kneževa u Hordi. U knjizi se govori o pregovorima koje je on, po naredbi pape Inocenta IV., vodio s Galyc'ko-Volynjskim kneževima Vasy'kom i Danylom; papinska kurija htjela je iskoristiti težak položaj Galyc'ko-Volynjske Kneževine te ga preobratiti na katoličanstvo. Značajna su također svjedočenja Piana Carpinija o čestim napadima Litavaca na Tatarima uništenu i oslabljenu Rus: »Mi smo postupno putovali (prema Kijevu – op. a.) u smrtnoj opasnosti kroz Litavce, koji su potajice i često, koliko su mogli, napadali zemlju Rus, a osobito one gradove kroz koje smo morali proći. S obzirom da je veći dio stanovnika Rusi bio prepriječen Tatarima ili odvezen u roblje, nisu im mogli pružiti (Tatarima – op. a.) odgovarajući otpor.« To je jednostavno i uvjerljivo objašnjenje uzroka lakog osvajanja ruskih kneževina od strane Litavaca!

Zapis Piana Carpinija ostavio je mučan dojam na Zapadnu Europu, još uvijek obuzetu strahom pred zagonetnim i strašnim tatarskim hordama. Brzo se proširio po cijelom zapadu, od njega su, prema svjedočanstvu autora, radili kopije

još dok je bio u rukama pape Inocenta IX., koji ga je morao odobriti; kasnije je djelo Piana Carpinija više puta izdano na latinskom i na živim europskim jezicima. Opis uništenja i razaranja Rus' i, prema iskazu francuskog poznavatelja književnosti A. Mansuya, »odjeknuo je na zapadu, kao *Dies irae* na pogrebima cijelog naroda«.

Rus' je, opustošena i porobljena Tatarima, a kasnije okupirana Litvom i Poljskom, u 13–14. st. nestala iz sustava europskih država i za Zapad kao da je postupno nestala u velikoj Tatariji. Razumljivo je da ona više nije predstavljala jedno od najznačajnijih žarišta postantičke europske kulture, i u narednim stoljećima nije igrala značajniju ulogu u njezinu nastavku. »Upravo je taj zlosretni period«, s razlogom je pisao Hercen, »koji je trajao blizu dva stoljeća, dozvolio Europi da prestigne Rusiju.« Točnije, tu ne bi trebalo govoriti samo o Rusiji, već i o cijelom istočnoslavenskom svijetu. Još je ranije Herder, naglašavajući veliku ulogu Slavena u svitanju nove europske civilizacije, primijetio da je zaostajanje u razvitku njihove kulture uvjetovano jako teškim povratkom njihove povijesti: raseljeni na istočnim granicama Europe, oni su primili posljednji i najveći udarac nomadskih hordi iz Azije i doživjeli su teško uništavanje i dugotrajno porobljavanje.

Treba uzeti u obzir i to da su u 14–15. st. Osmanlije uništili i porobili i ostale zemlje grko-slavenske kulturne zajednice. U 15. st. osvojene su Srbija i Bugarska, a Bizant je proživljavao dugotrajnu agoniju koja je završila 1453. godine padom Konstantinopola, s čime je nerazdvojno povezan kraj srednjovjekovlja. Dogodilo se tako da se na istoku Europe to podudara s uništenjem i porobljavanjem zemalja grko-slavenske kulturne zajednice i uništavanjem njihove kulture.

Mongolsko-tatarska navala i naredni »tatarski jaram« zadali su težak udarac razvitku kulturnih i književnih veza Zapadne Europe s istočnoslavenskim svijetom. Izolacija tog svijeta u Europi produbljivala se crkvenim raskolom, podjelom Kršćanske crkve na Katoličku i Pravoslavnu, što se dogodilo sredinom 11. st. i jačala je u sljedećim stoljećima. Treba spomenuti i poziciju Katoličke crkve na čelu s papinskim Rimom, koja je izvodila »istočne šizmatike« izvan granica europsko-kršćanskog svijeta i podržavala ekspanziju u njihove granice, gledajući na njih kao na sredstvo pobjede nad šizmom.

Međutim neophodno je unijeti neke ispravke u predodžbe o kulturnim vezama »latinske Europe« i istočnoslavenskog svijeta 14–15. st. koje su vladale u ruskoj znanosti prethodnog stoljeća i bile usvojene sovjetskom znanosti, uključujući i ukrajinsku. Prema tim predodžbama, spomenute veze bile su gotovo potpuno prekinute mongolsko-tatarskom navalom i počele su se obnavljati tek pred kraj 15.

st. Ali ne može se ni u danom aspektu gledati na tadašnji istočnoslavenski svijet («Rus'») kao na cjelinu i shvaćati Moskovsku državu kao njezina punopravnog predstavnika. Doista, istočnoslavenski svijet kao cjelina u poslijemongolskom periodu nije postojao; njegove jugozapadne i zapadne zemlje, Ukrajina i Bjelorusija, bile su u drugačijoj poziciji od sjeveroistočnih zemalja, gdje je nastala Moskovska (*Ruskaja*) država, i one su se razvile u drugom pravcu. Potonji su dugo vremena bili pokoreni Tatarima i proživljavali su »tatarski jaram«, koji je naposljetku završio u posljednjoj trećini 15. st., dok su ukrajinske i bjeloruske zemlje u drugoj polovici 13. i na početku 14. st. bile dio Velike Kneževine Litve i praktički nisu doživljavale spomenuti »jaram«. U zapadnoukrajinskim zemljama postojala je nezavisna Galyc'ko-Volynjs'ka Kneževina, koja je nestala sredinom 14. st. te bila raspodijeljena između Poljskoga Kraljevstva i Velike Kneževine Litve. U aspektu naše teme važno je reći da su obje te državne tvorevine bile dio sustava europskih država te održavale s njima višestruke veze, što je otvaralo određene mogućnosti za ustanovljenje i razvitak kulturnih odnosa ukrajinskih i bjeloruskih zemalja s »latinskom Europom«.

Ne ulazeći u detaljnije rasvjetljavanje tih odnosa, koji još nisu na odgovarajući način istraženi, ukazat ćemo na njihove pojedine karakterne strane i pojave. Od sredine 14. st. u gradovima Galicije, a kasnije i u ostalim ukrajinskim zemljama, uvodi se Magdeburško pravo, dakle započinje usvajanje zapadnoeuropske pravne kulture. Zanimljivo je primijetiti da je gradu Sanoku to pravo bilo darovano još 1339. godine od strane galicijskih kneževa, dakle prije okupacije Galicije Poljskim kraljevstvom. Godine 1356. domogao ga se Lavov, kasnije Peremyšl', Drogobyč, Terebovl', Holm i ostali gradovi Galicije, a u 15. st. ono se počinje širiti u gradove Volynja, Podill'a i ostalih ukrajinskih zemalja koje su ulazile u Veliku Kneževinu Litve.

Treba upozoriti da u 14. st. i u prvoj polovici 15. st. gotovo neprekidno Crnim morem vladaju Genovljani i Mlečani, koji su tada imali značajnu ulogu u trgovini između Zapada i Istoka, i na taj su se način ukrajinske zemlje našle u zoni aktivne trgovačke djelatnosti talijanskih gradova-republika. Iz svojih kolonija na sjevernim obalama Crnog i Azovskog mora (Kafa, Tana i dr.) talijanski su trgovci krčili trgovačke putove do Moskve i Kijeva, do Vil'na i Lavova, gdje su se u 15. st. javljale njihove faktorije, što je bio temelj i za razvoj talijansko-ukrajinskih kulturnih veza.

U tom nizu čimbenika treba spomenuti i širenje latinskog jezika u ukrajinskim zemljama. Latinski je bio jezik međunarodne komunikacije u katoličkim zemljama srednjovjekovne Europe. Proces širenja započinje još u Galyc'ko-Volynjs'koj

Kneževini, koja je podržavala aktivne političke veze sa susjednim i bliskim »latinskim zemljama« – Poljskom, Mađarskom, Češkom, Njemačkom i s Teutonskim viteškim redom, što je znanje latinskoga učinilo neophodnim, a on je u katoličkoj Europi bio ne samo jezik crkve i kulture, već i jezik diplomacije (pogl. 663, III, br. 2; 827). Još je veće širenje latinski jezik doživio u Galiciji, nakon spajanja s Poljskim Kraljevstvom, gdje je latinski u 14–15. st. postao jezik pismenosti i jezik administracije. Što se tiče Velike Kneževine Litve, tamo se u tom periodu kao dominantna očuvala pravoslavno-rus'ka kultura i stvarnog prodiranja latinskog jezika i zapadnih kulturnih utjecaja, barem u ukrajinskim i bjeloruskim zemljama, još nije bilo.

Od 14. st. započinje i takav oblik ukrajinsko-europskih kulturnih veza kao što je školovanje studenata Ukrajinaca na zapadnoeuropskim sveučilištima. Tako se u spisima Bolonjskog sveučilišta, najstarijeg u Europi, susreću imena studenata ukrajinskog (»rutenskog«) podrijetla, počevši od druge polovice 14. st. Približno u to vrijeme, studenti Ukrajinci pojavljuju se i na drugom najpoznatijem europskom sveučilištu – pariškom (Sorbonni). U jednom od dokumenata tog sveučilišta, datiranom iz 1353. godine, stoji potpis »magistar Petro Kordovan i njegov prijatelj iz Rutenije«. U spisima Sorbonne za 1369. godinu zabilježen je nekakav »Ivan iz Rutenije« (»Johannes de Ruthenia«), a pred kraj 14. st. dokumenti potvrđuju da se tu školovao »German Vilevyč, licencijski jezik i baccalaureus rutens'ke nacije iz Kijeva« (»Germane Vilewicz licent in lg. et bac. indecs nations Ruthena de Kiowia«) (651, str. 156.). Na zapadnim sveučilištima toga vremena studenti su se dijelili u kolonije: kada je predstavnika neke nacije bilo malo, oni su se spajali s kolonijom »po susjedstvu«. Zbog toga su na Sorbonni u 14–15. st. Ukrajinci, zajedno s Poljacima, Česima i Skandinavcima, pripadali njemačkoj koloniji. Tako je u popisu za 1419. godinu zabilježen »Samijlo Linkevyč rutens'ke nacije«. Na talijanskim sveučilištima u 15. st., posebno na Bolonjskom i Padovskom, nastale su poljske kolonije, u koje su ulazili također Ukrajinci, Bjelorusi i Litavci. Prirodno je da je u to vrijeme Ukrajinaca bilo najviše na slavenskim sveučilištima – Praškom i Krakovskom. Godine 1379. kraljevna Jadviga, Jagajlova supruga, osnovala je na Karlovu sveučilištu u Pragu bogosloviju (internat) za pridošlice iz Velike Kneževine Litve, što svjedoči da je tamo već bilo dosta mladih Ukrajinaca, Bjelorusa i Litavaca (846, II, str. 41) koji su tamo stupali u tijesne kontakte i sa zapadnoslavenskim i sa zapadnoeuropskim studentima. Dakle još dok se osnivalo, Karlovo sveučilište bilo je namijenjeno ne samo Češkoj, već i »Bavarskoj, Saksoniji i Poljskoj«, i u njemu se cijelo vrijeme školovalo puno pridošlica iz njemačkih, ali i ostalih zapadnoeuropskih

zemalja. Na početku 15. st. (1409) analogna bogoslovija »za siromašne studente iz Litve i Rus’i« bila je otvorena i na Krakovskom sveučilištu.

Poznato je da su na zapadnim sveučilištima u 14., a također i u 15. st. (osim talijanskih), ukrajinski studenti usvajali još srednjovjekovnu »latinsku učenost«, u kojoj su se, doduše, već pojavljivala predrenesansna strujanja. Ali u navedenom primjeru važno je istaknuti nešto drugo: dane činjenice svjedoče da se u Ukrajini i Bjelorusiji tradicija školovanja mladih na europskim sveučilištima počela stvarati još u kasnom srednjovjekovlju, znatno se razvivši u vrijeme renesanse, o čemu će biti govora dalje u tekstu.

U drugoj polovici 13. i u 14. st. pozornost naroda Zapada bila je prikovana na Istok Europe, prije svega na strahovite i tajanstvene tatarske horde. Međutim to ne znači da je Rus’ kao etnička i povijesna realnost potpuno nestala iz točke gledišta zapadnoeuropskih učenjaka, hodočasnika i pjesnika, kao da je progutana »tatarskom tminom«. Tako u *Opisu svijeta* Marka Pola, gdje taj proslavljeni venecijanski putnik pripovijeda o svojem dugotrajnom putovanju na Daleki istok, i o službi kod velikoga Kublaj-kana (1271–95), jedno od glavnih mjesta dodijeljeno je »Tatariji«, ali nalazimo također i poglavlje o »jako velikoj sjevernoj zemlji Rus’i«. Ruta putovanja Marka Pola, kao i povratak, prošli su daleko od Rus’i (kroz Konstantinopol, Zakavkazje, Iran), ali on je smatrao neophodnim opisati i tu zemlju, što je već samo po sebi simptomatično. Za razliku od suvremenog mu *Većeg djela* Rogera Bacona, *Opis svijeta* Marka Pola ni u kojem slučaju nije bio plod književne erudicije; bila je to knjiga praktičara-putnika, trgovca, diplomata, činovnika velikoga kana, i u njoj je utvrđen velik činjenični materijal, dobiven neumornim radom autora, u kojem se odražava njegovo neuobičajeno bogato životno iskustvo. Knjiga sadržava sve što je autor vidio, proživio, u čemu je sudjelovao ili bio očevidac, a također i ono što je čuo ili doznao za vrijeme putovanja te smatrao vjerodostojnom informacijom (fantastičnih izmišljotina o dalekim zemljama, koje je srednjovjekovlje toliko voljelo, kod praktičara Marka Pola začudo nije bilo).

Opis Rus’i u knjizi Marka Pola temelji se na takvoj, dobivenoj informaciji, jer on u toj »velikoj sjevernoj zemlji« nije boravio i samo se susreo s Rusyčyma u Zlatnoj Hordi i ostalim »mongolskim carstvima«, nasljednicima Džingis-kana.

»Rus’ je«, piše Marko Polo, »jako velika sjeverna zemlja, njezini su žitelji kršćani i drže se grčkog obreda. Oni imaju nekoliko kraljeva i vlastiti jezik. Ti su ljudi loše odgojeni. Ali su jako lijepi, kako muškarci tako i žene, stasiti i visoki, s dugim i svijetlim kosama. Na ulazu u zemlju nalazi se puno utvrda. Nikome ne

plaćaju porez, samo dio njih plaća porez vladaru Zapada, s kojim na istoku imaju zajedničku granicu; on je Tatarin i zove se Toktaj. Njemu plaćaju porez, ali malen. To nije trgovački kraj. Treba znati da oni imaju puno krzna velike vrijednosti; puno je tamo samura, hermelina, vjeverica, lasica, a i lisica je tamo sasvim dovoljno. Ima i mnogo voska. I još treba reći da su tamo brojni rudnici srebra, odakle ga iskapaju.«

Zanimljivo je primijetiti da je u tom sjećanju talijanskog autora fiksirana informacija o Rus’i, skupljena pretežno na istoku, te da on na nju gleda prije svega s istočne strane. Tako je kana Zlatne Horde imenovao »vladarom Zapada«, a spominje i »puno utvrda... na ulazu u zemlju«, što su zasigurno bile one obrambene građevine sa strane stepe, s jugoistočne strane, koje su podigli veliki kneževi Kyjiv’ke Rus’i. Feudalna rascjepkanost Rus’i na posebna kneževstva potvrđuje se u sjećanju Marka Pola kad kaže da Rusyči »imaju nekoliko kraljeva«. Zanimljiva je i njegova tvrdnja da porez kanu Zlatne Horde ne plaća čitava Rus’, već samo njezin istočni dio.

Opis svijeta Marka Pola bogat je i vrijedan izvor autentičnih podataka – geografskih, etnografskih, povijesnih i drugih. Knjiga je stvorena kao živa pripovijest »iskusnoga čovjeka«, o njegovim neobičnim putovanjima i dogodovštinama, i može se na nju gledati kao na svojevrsan spomenik tadašnje proze, ne samo po formi nego u znatnoj mjeri i po sadržaju. Velik dio u njoj zauzimaju direktne »slike iz prirode«, autor opisuje puno živopisnih događaja, koje je sam doživio ili one o kojima je čuo. U njegovoj knjizi ima dosta epizoda novelističkoga ili anegdotskoga karaktera. Jedna od njih navodi se u CCXX. poglavlju knjige, dakle u poglavlju o Rus’i. Pripovijedajući o oštrom mrazu u toj zemlji za vrijeme zime, Marko Polo donosi sadržaj očito anegdotskoga karaktera, o mužu i ženi koji su na dosta neobičan način promrzli i sledili se. Priča je to svakodnevnog, komičnog sadržaja, u kojoj je odražena preuveličana predodžba o surovoj klimi »sjeverne zemlje Rus’i«. Ta je vrsta, u Francuskoj poznata kao *fabliau*, predstavljena i u talijanskom zborniku *Novellino*.

Na povezanost knjige Marka Pola s tadašnjim pisanjem ukazuje i zanimljiva povijest njezina postanka. Knjiga je nastala nakon povratka autora u domovinu, 1298. godine, u neobičnim okolnostima. U to je vrijeme Polo bio u genovskom zarobljeništvu, koje je dijelio s Rustichellom de Pisom, dosta primjetnom ličnošću u tadašnjoj zapadnoeuropskoj književnosti koja se razvijala na starofrancuskom jeziku. Rustichello je bio autor prerada viteških romana, takozvanih romana okruglog stola. Do danas su u rukopisima i tisku 16. st. izašle sljedeće njegove obrade: *Roman o Tristanu*, *Giron le Courtois* i *Meliadus de Leonnys*. Kako smatra većina suvremenih

istraživača, »Marko Polo je diktirao Rustichelliju svoje pripovijetke na venecijanskom dijalektu, na neposredan i jednostavan način, a kako prepričavaju u krugu bliskih prijatelja, Rustichello ih je još zapisivao i na francuskom jeziku. Surađivali su vrlo uspješno, što se odrazilo i na jezik koji obiluje talijanskim formama i izrazima, u pravopisu naziva i vlastitih imena, koji je jako raznolik, a stil je poprilično nejednak i mjestimično površan.«

Drugačiji sadržaj i karakter imao je još jedan poznati zapadni spomenik 13. st. u kojem se radi o Rus'ima, *Veći rad* engleskog mislioca i učenjaka Rogera Bacona, jednog od prvih ljudi koji su istupili protiv crkveno-skolastičkih dogmi. Na taj je način Bacon prokrčio put znanstveno-eksperimentalnom shvaćanju svijeta. U četvrtom dijelu njegova enciklopedijskog *Većeg rada* (*Opus maius*), posvećenog »zemljonauci«, dakle geografiji, naveden je i opći geografski opis Rus'ima. Treba reći da se i u tom području Roger Bacon pridržava svoje »eksperimentalne metodologije«, smjelo je uvodeći u *Veći rad*, i uopćava konkretne spoznaje, stečene od suvremenika Arapa i Europljana, pridavajući im veću pozornost nego svjedočenjima antičkih autoriteta. Osobito je koristio opise putovanja do Mongolije Piana Carpinija i Wilhelma von Rubruka, koji su se nedugo prije toga javili u rukopisima. *Veći rad* Rogera Bacona stvarao se u 60-im godinama 13. st., dakle u periodu kada je Europa bila pod snažnim dojmom tatarsko-mongolskih osvajanja i prirodno je da je Tatariji dodijeljeno veliko mjesto. Ipak, kod Rogera Bacona Rus' nije utopljena u Tatariji i opisuje ju u granicama koje su bile definirane prije napada. Za njega je Rus' krajnje istočna zemlja Europe, koja se prostire do Tanaisa (Don), rijeke koju je srednjovjekovna Europa smatrala granicom s Azijom: »Na sjeveru ona (Kumanija, dakle zemlja Polovaca – op. a.) graniči s velikom Rus'ima (tu je epitet 'velik' upotrijebljen kao oznaka opsega Rus'ima – op. a.), koja također dopire do Tanaisa« (citiram francuski prijevod iz Bergeronova zbornika).

Zbog nedostatka mjesta, neću navoditi sav Baconov opis Rus'ima, koji zahtijeva mnogobrojna tumačenja, i ukazat ću samo na njegove poglede na religiju i jezik Rusyča. »Ruteni su kršćani i šizmatici«, piše R. Bacon, »zbog toga što se pridržavaju grčkog obreda; ali u bogoslužju se oni ne koriste potpuno njihovim (grčkim – op. a.) jezikom, nego slavenskim (Sclavoniens), jezikom kojim se koriste brojni narodi. Rusyči, Poljaci i Česi ne koriste nijedan drugi jezik, osim toga.« Navedeni je ulomak posebno zanimljiv zbog toga što je u njemu odražena svijest o pripadnosti Rus'ima grupi slavenskih naroda, svojstvena velikom engleskom učenjaku 13. st.

Još se izrazitije ta svijest manifestira u anonimnom *Opisu Istočne Europe* (1308), autor kojeg je, pretpostavljaju istraživači, neki Francuz ili Talijan koji je imao veze s tadašnjim događajima na Balkanu. Osim toga, i u ovom se spomeniku, ništa manje izrazito, javlja neprijateljstvo prema »šizmatičnim slavenskim narodima« koje talijanski učenjak i slavist A. Cronia prikladno povezuje s atmosferom agresivnog interesa prema pravoslavnom Istoku, koji je zavladao na katoličkom Zapadu, u vrijeme pape Bonifacija VIII. Karakteristično je također to da Rus' nepoznati autor spomenika, nazivajući ju »golemom zemljom«, zapravo izjednačava s Galyc'ko-Volynjs'kom Kneževinom. Kao što je poznato, u 12–13. st. njezina je vladavina dopirala do Dunava, i ona je igrala važnu ulogu u političkom životu jugoistočne Europe. »Osim ovog carstva (Konstantinopolskog, odnosno Latinskog, koje su stvorili križari – op. a.)«, piše nepoznati autor, »postoji još i golema zemlja, koja se naziva Rus' (Ruthenia) koja također, slično kao Bugarska, graniči na sjeveru s Grčkom, ali ta se zemlja nalazi poviše Bugarske. Ta zemlja ima iste uvjete kao i Bugarska, navodnjava se istim rijekama (očigledno je da se misli na Dunav – op. a.), ali umjesto cara na čelu ima kneza, najmoćnijega čovjeka. Sada tamo vlada knez Lev, čiju je kćer za ženu uzeo Karlo, kralj Ugarske. Nekada je ta zemlja bila pod vladavinom Carstva (?), zatim pod Ugarskom, a danas plaća danak Tatarima, isto kao i Bugarska (?). Svi ti narodi, izdajnički šizmatici, govore istim jezikom. Budući da Rusyči (Rutheni), Bugari, Srbi (Rasenses), Slovenci (Slavi), Česi (Bohemii), Poljaci i Prusi govore jednim jezikom, iz toga proizlazi da je slavenski jezik (linguam sclavoniam) najveći i najrasprostranjeniji jezik na svijetu.«

Kao što vidimo, nepoznati je autor spomenika bio pod dojmom rasprostranjenosti »slavenskog jezika«, kojeg je smatrao zajedničkim jezikom svih slavenskih naroda i zbog toga »najvećim« među živim jezicima Europe. Doduše, ta misao o jezičnom zajedništvu svih Slavena postala je dominantna u srednjovjekovlju Zapadne Europe i kao što ćemo vidjeti kasnije, prešla je i na neke renesansne spomenike. Treba pretpostaviti da u njezinu stvaranju velika, ako ne i odlučujuća uloga pripada činjenici da je u ranom srednjovjekovlju staroslavenski jezik bio jezik sveslavenske pismenosti, jezik slavenskoga kulturnog jedinstva, koje je obuhvaćalo ne samo istočne i južne Slavene, nego i Češku i Moravsku. S razlogom suvremeni znanstvenici praslavenski jezik uspoređuju, uz latinski, sa sanskrtom i arapskim jezikom, i s nadnacionalnim jezicima feudalnog srednjovjekovlja. Važno je još istaknuti da u ovom opisu s početka 14. st. »Rutenija« pripada još jednoj grupi,

ne onoj s Poljskom i Litvom, već s Bugarskom i Bizantom te da je postojao utjecaj tradicije 10–13. st. na svijest nepoznatog autora.

Čini se da nitko još nije zabilježio ovako zanimljivu situaciju: u to vrijeme kada je stvarna Rus' nestala u »tatarskoj tmini«, zapadne viteške poeme i romani nastavljaju slaviti moćnu Kyjivs'ku državu, koja je još dugo živjela na Zapadu u pjesničkoj tradiciji. Na taj su način »rus'ke epizode« bile proširene u posljednjoj redakciji njemačke poeme *Wolfdietrich*, koja pripada prvoj polovici 14. st. Iz druge polovice 13. st. datira već spomenuta skandinavska *Thidrekssaga*, s njezinim veličanjem Rus'i kao najmoćnije države europskog istoka. Analogne pojave nalazimo također u francuskom epu i viteškom romanu. I na kraju, treba reći da je iz ovih srednjovjekovnih, zapadnoeuropskih poema i romana slika moćne Kyjivs'ke države prešla u renesansne epske poeme 15–16. st., posebno u naširoko poznatu poemu Mattea Marie Boiarda *Zaljubljeni Roland*.

U periodu nakon mongolskih osvajanja Rus' više nije s »katoličkom Europom« imala mirnu kulturnu komunikaciju, koja obostrano obogaćuje narode i potpomaže njihov zajednički napredak. U početku se u Galiciji, a potom i u Velikoj Kneževini Litve, u tom periodu širi borba između nacionalne rus'ke kulture i ekspanzionističke feudalno-katoličke kulture kasnoga zapadnoeuropskog srednjovjekovlja. U organizaciji vjersko-političkog i kulturnog napada na »šizmaticnu« Rus' odlučujuću je ulogu odigrala Katolička crkva, na čelu s papinskom kurijom, koja je djelovala zajedno s feudalnim, vojno-političkim silama: u početku s njemačkim viteškim ordenima, a od sredine 16. st. i s plemićkom Poljskom. »Od pamtivjeka«, pisao je Ivan Franko, »jedan papa predaje svom nasljedniku nepromjenjiv rimski *Ceterum censeo – orientem esse convertendum* ('Pod točkom razno zahtijevam – Istok mora biti obraćen').«

Odmah nakon pripojenja Galicije Poljskomu Kraljevstvu, tamo započinje napad na Pravoslavnu crkvu i rus'ku nacionalnu kulturu, koje počinju doživljavati pritiske i progone. »Šizmaticima« su oduzimali crkve i dodjeljivali ih katolicima, a provodio se i sistem privilegija i ohrabrenja za »preobraćene«, poticalo se nepoštovanje pravoslavne vjere i nacionalne rus'ke kulture. U veljači 1375. godine, papa Grgur XI. u buli *Debitum pastoralis officii* proglašava stvaranje katoličke mitropolije u Galiciji i izjavljuje da »episkopi i šizmatici, koji tamo (dakle u Galiciji – op. a.) borave, moraju biti uklonjeni kao nepodobni«. Drugačija se situacija odvijala u to vrijeme u rus'kim zemljama koje su ušle u sastav Velike Kneževine Litve. Te je zemlje osvojio narod koji je tada stajao na nižem stupnju društvenog i kulturnog razvoja. Dogodilo

se to da su osvajači počeli brzo potpadati pod utjecaj pokorenih te usvajati tekovine starorus'ke civilizacije i kulture. Litavski kneževi i plemići su zajedno s javnim društvenim institucijama i pravnim normama Rus'i primali također i njezin jezik, religiju, književnost i općenito kulturu. Karakteristično je da njemačke kronike 14. st. (točnije, kronike Teutonskog reda) postupno nazivaju družbu litavskih kneževa i njihove pristalice »bojari« (Bajarens), a običan narod smerdi (smirdes), dakle rus'kim terminima, koji su se utvrdili i u korjenitim litavskim zemljama. Jezik administracije i kulture Velike Kneževine Litve postao je u 14. st. zapadnorus'ki, koji nije još bio ni ukrajinski jezik, ni bjeloruski, već poseban književni rus'ki jezik koji je nastao na osnovama raznih dijalekata zapadne i jugozapadne Rus'i i na tradiciji starorus'ke pismenosti te uredske i sudske prakse Velike Kneževine Litve. Taj se jezik u 14–15. st. koristio ne samo u administraciji i sudskoj praksi, već je na njemu bila stvorena i značajna književnost, originalna ili prevedena, koja je do jačanja poljskog utjecaja u 16. st. bila tako reći književnost čitave te litavsko-rus'ke državne tvorevine kasnog srednjovjekovlja.

Već su znanstvenici s kraja 19. st. i početka 20. st. ustanovili da je u ovoj državnoj tvorevini u već spomenutom periodu dominirala pravoslavna, rus'ka kultura, a utjecaj katoličkog zapada, predstavnice kojega su bile Poljska i Teutonski red, bio je još usporedno slab. U 14–15. st. se zapadnorus'ki jezik u određenoj mjeri širio i u susjedne zemlje. Potreba pisanja i prevođenja na tom jeziku uvelike se osjećala tad u Prusiji, te su se tražili ljudi koji bi se time bavili. Taj je jezik bio poznat i u Poljskoj, osobito s pojavom Jagelovića na poljskom prijestolju: prvi kraljevi ove dinastije, odgajani u litavskom-rus'kom kulturnom okruženju, govorili su rus'kim jezikom i čak je i Sigismund, koji je vladao u drugoj četvrtini 16. st., već znao rus'ki jezik i u svojoj je biblioteci imao dosta knjiga na tom jeziku – *Časoslov*, knjigu Ivana Zlatoustog, molitve, razne biblijske knjige i dr.

Neophodno je ukazati i na to da je u 14–15. st. Zapadnu Rus' sa Zapadnom Europom povezivalo njezino izravno ili posredno sudjelovanje u pojedinim povijesnim događajima i procesima sveeuropskog područja i značenja. Trebamo imati na umu tako značajne i raznorodne pojave europske povijesti tog doba, kao što je borba slavenskih i litavskih naroda s njemačko-viteškim pokretom *Drang nach Osten*, potom organizacija otpora turskim osvajanjima na Balkanu i na Dunavu, te proslavljeni husitski pokret u Češkoj. Svi ti povijesni događaji i pokreti, u manjoj ili većoj mjeri, uvlačili su u svoju orbitu ukrajinske i bjeloruske zemlje, i ono što je za nas posebno zanimljivo, obilježili su njihove kulturne i književne veze sa Zapadnom

Europom i odražavale se u zapadnim povijesnoknjiževnim spomenicima. Dobro je poznato da su ukrajinske i bjeloruske zemlje, koje su ulazile u Veliku Kneževinu Litvu, najaktivnije sudjelovale u ratovima s Teutonskim redom 1410. godine. Peter von Duisburg, autor njemačke kronike iz 14. st., pisao je da rus'ka vojska svojom hrabrošću i vojnom vještinom nije odstupala od zapadnog viteštva (603, str. 16.). Borba »Rutena« protiv pritiska njemačkih feudalaca našla je određeni odjek u njemačkoj viteškoj poeziji 14. st i prve polovice 15. st., posebno u stvaralaštvu Petera Suchenwirta (1356–1395) i Oswalda von Wolkensteina (1377–1445).

Karakteristična ličnost njemačke viteške poezije u vrijeme njenog propadanja, Suchenwirt, nastupao je pretežno u žanru »herojskih pripovijesti«, dakle u panegiričnim porodičnim životopisima njemačkih feudalaca, koji su nerijetko sudjelovali u pljačkaškim pohodima na Poljsku, Litvu i Rus' (396). U poeziji Suchenwirta te su se avanture osvajača tumačile kao slavna djela »Kristovih boraca«. Zanimljiva je u tom smislu njegova dugačka pjesma *Viteška djela hercega Albrechta* (*Von Herzog Albrechts Ritterschaft*), u kojemu se govori o pohodu mladog austrijskog hercega na Pribaltik i Zapadnu Rus', ostvarena 1377. godine. Sudionik tog pohoda bio je i sam Suchenwirt, koji je služio na dvoru već spomenutog vladara. Potrebno je još reći da u shvaćanju Rus'i ovaj pjesnik kasnih dvorski pjesama nije polazio od opisane epske tradicije zapadnog srednjovjekovlja, koja je u 16. st. još bila živa, već od tadašnje realnosti, kada je Rus' bila razdijeljena na posebne zemlje i države, međutim još čuvajući zajednički naziv s cijelim nizom preciznih oznaka.

Takvu sliku vidimo i kod Suchenwirta, pri čemu on Novgorodsku zemlju naziva »Bijela Rus'« (Weizzen Reuzzen), zemlje koje su ulazile u Veliku Kneževinu Litve, prije svega Bjelorusiju, jednostavno Rus' (Rusein ili Russenia), a Galiciju »Crvena Rus'« (Roth Reuzzen). O posljednjoj se govori u njegovoj velikoj i opsežnoj pjesmi o burggrafu Albrechtu von Nürnbergu, avanturistu, poznatom u čitavoj tadašnjoj Europi, koji je 1352. sudjelovao u pohodu ugarskoga kralja Ludovika na Galiciju i u jurišu Bel'cja (isto, str. 32–33). Još se u nekoliko Suchenwirtovih stihova spominju pohodi drugih feudalaca na Rus', i u tome nema ničeg čudnog budući da su u XIV. st. Litva i Rus' za zapadne vitezove bile najbliže arene za borbu s »poganima«, s kojima je Katolička crkva lažno izjednačavala i »šizmatike« pa su se i oni masovno uputili tamo. Odjek tih pohoda je primjetan i na stranicama *Canterburyjskih priča* Geoffreya Chaucera, gdje se među hodočasnici, koji idu iz Londona do Canterburyja, spominje iskusni vitez, o kojemu se govori da je »boravio i u Litvi i u Rus'i« (»in Lettew hed he reused and in Ruse«).

Svojevrnsne rus'ke epizode i reminiscencije pronalazimo i kod Oswalda von Wolkensteina, jednog od najznamenitijih i najzanimljivijih njemačkih pjesnika s kraja 14. st. i prve polovice 15. st. On je bio povezan i s tradicijom dvorskih pjesama, ali kako primjećuju istraživači, njegovi zvučni, melodični stihovi i zastarjele, tradicionalne poetske forme prevladane su živim i iskrenim poimanjem života i realističnošću njegova reproduciranja. Sin doba avanturizma, viteštva i buržoaske trgovine, Oswald von Wolkenstein čitav je život proveo u putovanjima, pohodima i poslanjima te je doživio toliko dogodovština da bi ih bilo dovoljno za čitavu seriju avanturističkih romana. Boravio je i u Rus'i i, kako su primijetili znanstvenici 20. st., upravo je u Bjelorusiji i Ukrajini za vrijeme mornarske službe na Crnom moru doživio nesreću i spasio se samo zahvaljujući tome što se uspio zajedno s »jednim Rus'om« uhvatiti za razbijenu bačvu te ugledavši kopno doplupati do obale:

... doch gemas ich und kan hin,
ich und ein Reuss, in den gestreuss haubtguet, gewin,
das suecht den grund und swan ich zue dem reiffen.

Očito je da je Wolkensteinov boravak u Rus'i bio dosta dug, s obzirom da je, kako je zabilježeno u maloprije citiranoj pjesmi, tamo naučio »rus'ki jezik« (reussich), dodavši ostalima devet, kojima je govorio, posebno jedan slavenski jezik – jezik Slovenaca (windisch). Bez sumnje je »rus'ki jezik«, koji je naučio Wolkenstein, bio razgovorni jezik tih zemalja Rus'i u kojima je boravio, najvjerojatnije ukrajinskih. Boravka u Rus'i »u mladim godinama« Wolkenstein se prisjeća u još nekoliko svojih pjesama; osim toga, u tekstove nekih od njih, uvodio je pojedine »rus'ke riječi«. Ali bile su to riječi zajedničke svim slavenskim jezicima i teško im je odrediti »nacionalnu pripadnost« u prostoru čitavoga slavenskog svijeta, a da ne govorimo o tadašnjem istočnom slavenstvu.

Vodeći dugotrajnu i tešku borbu s Tatarima, ukrajinski se narod pri kraju 14. i u 15. st. postupno upustio u borbu s novim, ali ništa manje opasnim neprijateljem europske civilizacije, s Turcima-Osmanlijama. Kao što je poznato, ta se borba nakon nekog vremena pretvorila u kolektivni problem država Europe. Odredi iz Crvene Rus'i priključivali su se vojsci Poljskoga Kraljevstva, koja je zajedno s vojskama gotovo svih zemalja tadašnje Europe, uključujući Englesku i Italiju, sudjelovala u zajedničkom pohodu 1396. na Turke-Osmanlije, a koji se katastrofalno okončao u bitci kod Nikopolja (na Dunavu u Bugarskoj) u rujnu te iste godine. U 20-im godinama

15. st. rus'ki odredi iz Velike Kneževine Litve, zajedno s Mađarima, Hrvatima, Poljacima i Talijanima, ratuju protiv Turaka-Osmanlija na Dunavu, svladavajući njihovu navalu na Mađarsku. Godine 1429. u Luc'ku, na Volynju, koji je u 15. st. služio kao južna rezidencija velikih litavskih kneževa, održao se kongres europskih monarha, u kojemu su sudjelovali litavsko-rus'ki knez Vitold, poljski kralj Jagelo, njemački car Sigismund, danski kralj Erik VII., magistri Teutonskoga i Livonskoga reda, krimski kan, u to vrijeme Vitoldov vazal, moldavski gospodar, papinski legat i poslanici bizantskog cara Ivana VIII. Paleologa. Na kongresu se raspravljalo o brojnim političkim pitanjima Centralne i Istočne Europe. Međutim glavno je bilo pitanje organizacije kolektivnog otpora osmanskoj prijetnji, koja je neprestano rasla (714). Zbog dubokih neslaganja njegovih sudionika, ovaj kongres nije dao izravne vojno-političke rezultate, ali je ipak odigrao važnu ulogu u konsolidaciji zemalja Centralne i Istočne Europe pred turskom prijetnjom. To se posebno manifestiralo u zadnjem zajedničkom pohodu europskih zemalja na Turke, 1443–44. godine, u kojemu su sudjelovali i rus'ki odredi iz Galicije i Velike Kneževine Litve, a koji je također završio propašću kršćanskih vojski, u bitci kod Varne 10. studenog 1444. godine.

S borbom protiv Turaka-Osmanlija u određenoj su mjeri povezani i neki zapadni povijesnoknjiževni spomenici prve polovice XV. stoljeća koji govore o Ukrajini. Godine 1427. kroz zapadnu se Ukrajinu u rodnu Bavarsku vraća Johann Schiltberger, kojeg su Turci još kao mladića zarobili kod Nikopolja i čija je daljnja sudbina bila takva da pred njegovom jednostavnom biografijom blijedi najraskošnija maštarija majstora avanturističkog stila (382; ruski prijevod, 111). Dospjevši u zarobljeništvo, postao je vojnik turske vojske, a poslije njezina uništenja od strane Timura pod Angorom (Ankarom) 1402. godine stupa u njegovu vojsku i sudjeluje u mnogobrojnim razornim pohodima, posebno u Indiji, proživjevši mnogo neobičnih dogodovština. Završavajući svoj životopis, Schiltberger izvještava o svom povratku iz Azije preko Konstantinopola, Crnog mora i Moldavije, otkuda je »stigao u drugi grad, kojeg Nijemci zovu Lemberg (Lavov), glavni grad u manjoj, bijeloj Rus'i (in weissen reissen, des kleine). Tamo sam ležao tri mjeseca bolestan, a zatim sam otputovao do Krakova« (isto, str. 125–126). Također nas izvještava o čitavom istočnoslavenskom svijetu, imajući na umu njegov sjeveroistočni dio, Moskovsku državu, i bilježi da »Kraljevstvo Rusija (Reuschen) također plaća danak tatarskomu kralju«.

Od zapadnih spomenika kasnog srednjovjekovlja, najšire i najtemeljitije podatke o Ukrajini sadrži opis putovanja Guilleberta de Lannoya, savjetnika

vojvode Burgundije, neumornog putnika, diplomata i pustolova koji je, kako se čini, proputovao čitavu Europu i Bliski istok. Knjiga putovanja Guilleberta de Lannoya nekoliko je puta izlazila u XIX. i XX. st.; veće njezino izdanje ostvario je Ch. Potvin 1878. godine. Prvi je put njezin autor boravio u Rus' i 1413, kao sudionik pohoda po maču Livonske braće u Novgorodsku zemlju, gdje je bio teško ranjen u jednoj od bitaka. Ukrajinske je zemlje posjetio 1421. godine, smjerajući s diplomatskom misijom u Siriju i Egipat, koji tada još nisu bili pokoreni od Turaka te su se protiv njih borili. U svom djelu *Putovanja i poslanja (Voyages et ambassades)*, koje se smatra najpoznatijim spomenikom »burgundskog ogranka« francuske književnosti XV. st., ostavio je opis putovanja po Galiciji, Volynju i Podill'u, boravak u Lavovu, Kremenci, Kam'janci-Podil's'kom i drugim gradovima. Lannoy je iz Pruske, proputovavši Poljsku, dospio do »grada Sadoven u Rus'i«, gdje je trebao biti poljski kralj, kako bi izvršio svoje »poslanje mira«. Kralja je zatekao »u siromašnom i bijednom mjestu, koje se zove Ozemny (Oysemny)«. Sadoven je Sadova Vyšnja u Galiciji, domovina Ivana Višens'kog, a Oysemny je, kako je primijetio J. Lelewel, mjesto Ozymyny između Sambora i Dorogobuža. Tu je Lannoy išao u lov, uhvatiti živog medvjeda. Kralj je poslanika otpremio u Lavov, gdje su ga građani dočekali s gostoprimstvom i donijeli mu darove.

Zatim se Lannoy uputio u Kremeneč, ime kojega je u svojim spisima zabilježio kao »Kam'janec' na Volynju«, gdje se susreo s Vitol'dom, velikim litavskim knezom i s njim pregovarao. Prisustvovao je na primanju poslanika velikog kneza sjeverorus'kih gradova – republika Novgoroda i Pskova. Vitol'd mu je dao popratno pismo, pisano trima jezicima (latinskim, rus'kim i tatarskim), te pratnju koja se sastojala od Rusyča, Voloha i Tatara. Ali darove velikog kneza Lannoy je odbio uzeti, u znak protesta protiv toga što je Vitol'd dozvolio svojem vazalu, novgorodsko-sivers'kom Sigismundu Korybutu da krene s vojskom u Češku u pomoć husitima, »ratovati zajedno s husitima (Housses) protiv naše vjere«. Već na putu za Bliski istok, Lannoy je boravio u Kam'janci-Podil's'kom (kojeg u svojoj knjizi naziva »drugim Kam'jancem«), koji ga se dojmio svojom nepristupačnošću. I za kraj, istaknut ćemo da ukrajinske zemlje kroz koje je putovao burgundski poslanik naziva zajedničkim imenom »donja Rus'« (»le basse Russie«), koje je bilo dosta prošireno u tadašnjim zapadnim izvorima.

Osobit sadržaj i karakter imali su odnosi Zapadne Rus'i i husitskog pokreta u Češkoj, koji je bio možda i najvažnija pojava u europskoj povijesti prve polovice 15. st. Suvremena znanost ovaj pokret tumači kao najbitniju manifestaciju »ranog

humanizma« u Centralnoj Europi, kao uvod u reformaciju u sveeuropskom prostoru. Kao što je poznato, husitstvo je ostavilo velik idejni utjecaj na čitavu Europu, uključujući i ukrajinske i bjeloruske zemlje, te nije slučajno da to pitanje već odavno privlači pozornost istraživača. Za proširenje tog utjecaja u Ukrajini već je postojao siguran temelj zbog toga što su, kako tvrdi M. S. Voznjak: »češki jezik i književnost od 14. st. bili jako prošireni u Poljskoj i u onim ukrajinskim i bjeloruskim zemljama, koje su pokorile Poljska i Litva«. Kao što je spomenuto, nedugo nakon osnutka Praškog sveučilišta tamo su se pojavili studenti s područja Ukrajine i Bjelorusije i iz ukrajinskih i poljskih zemalja, a njihov je broj porastao u 15. st. Opće je poznato koliko je važnu ulogu odigralo Praško sveučilište u husitskom pokretu, a smatra se da je »rus'ka mladež«, koja se u njemu školovala, primila određene utjecaje tog pokreta i prenosila ih u rodne krajeve.

I Jan Hus i njegovi sljedbenici svjesno su težili tome da se njihovo učenje ne zaustavi u nacionalnim granicama. »U husitskom revolucionarnom pokretu«, piše češki istraživač J. Masek, »nalazimo usko izjednačavanje nacionalnog patriotizma i shvaćanja internacionalne solidarnosti ljudi različitih jezika.« Tu treba dodati da je husitima bila svojstvena svijest o srodnosti slavenskih naroda te da su u njima vidjeli svoje potencijalne saveznike u borbi protiv feudalne, katoličke Europe. Zato je prirodno da su se oni svim silama trudili proširiti svoje učenje na slavenske zemlje, posebno pravoslavne. Njihovi su se neprijatelji s razlogom žalili na to da se u propagandi među stanovništvom tih zemalja husiti koriste bliskošću »slavenskih jezika«.

Upravo tim ciljevima i motivima vodio se i Jeronim Praški, najbliži suborac Jana Husa, u svojem putovanju u Veliku Kneževinu Litve (1413. godine). Pri tome je Jeronim Praški posebnu pozornost pridavao pravoslavnoj Rus'i: usmjerio je svoju pažnju prema Pravoslavnoj crkvi i njezinu obredu te ju branio pred velikim knezom Vitoldom i katoličkim episkopima, čime je osvojio simpatije u pravoslavnom, a mržnju u katoličkom taboru. Zasigurno je Jeronim Praški, zajedno s većinom husita, uzimao u obzir osobitu situaciju u tadašnjoj Rus'i te težio okrenuti ju sebi u korist. Kako je pokazao daljnji tijek događaja, te njihove težnje i kalkulacije pokazale su se korisnima. Njemački je car Sigismund, na spomenutom skupu europskih monarha u Luc'ku (1429. godine) izrazio bojazan da bi prodiranje husitstva u Rus' doveo do saveza »heretika« sa »šizmaticima«, opasnog za katoličanstvo. Spomenimo još i da se zavjera sa šizmaticima« smatrala krivicom Jeronima Praškog pa je na Saboru u Konstanzu spaljen zajedno s Janom Husom.

Vojska Sigismunda Korybuta, novgorodsko-sivers'kog kneza, s kojom je on u proljeće 1422. godine krenuo u Češku pomoći husitima, sastojala se pretežno od Ukrajinaca. Iako je Korybut potjecao iz litavskoga kneževskog roda Oljgerdovyča, po jeziku, odgoju i kulturi bio je Rusyč. Kad je Korybut stigao u Prag sa svojom vojskom, kao namjesnik velikoga kneza litavskog, koji je prihvatio od husita ponuđenu češku krunu, priznale su ga obje husitske partije, i kalikstinci i taboriti, koji su se posebno proslavili hetmanom Janom Žižkom. Između Jana Žižke i mladoga kneza pojavila se uzajamna simpatija, koja je u ljutim bojevima s križarima prerasla u snažno prijateljstvo. »Nakon određenog vremena tu dvojicu muškaraca povezalo je tako veliko prijateljstvo da je Žižka kneza nazivao *gospodine sine*, a ovaj njega oslovljavao s *oče*«, piše suvremeni češki istraživač M. Bartoš. Sve u svemu, Korybut je odigrao aktivnu ulogu u husitskim ratovima, nekoliko se puta pojavivši u češkoj sa svojom vojskom, posljednji put 1429–31. godine, kada je sudjelovao u pohodima husita na susjedne zemlje, gdje je zajedno s njima uništio vojsku njemačkih feudalaca i njihovih saveznika. Međutim djelovanje Korybuta u hustiskoj Češkoj široka je tema, za specijalno istraživanje, koje se kod nas još nije provelo.

Važno je još istaknuti da su pohodi Korybuta posebno potpomogli prodiranju husitskih utjecaja na ukrajinske zemlje: sudionici tih pohoda, vraćajući se iz Češke, donosili su sa sobom husitske ideje i strujanja. Kako bi zaustavio njihovo širenje, poljski je kralj 1424. godine naredio da se zadrže i zatvore svi »heretici«, sljedbenici husita. Prema svojim osobinama, bila su to predrenesansna i predreformacijska strujanja, koja su pogodovala jačanju opozicije srednjovjekovnom kršćanstvu, crkvi i feudalnom poretku. Osim toga »husitstvo je odigralo bitnu ulogu i u širenju ideja prosvjetiteljstva i racionalizma, u stvaranju uvjeta za sekularizaciju i liberalizaciju narodnog mišljenja«.

Dovršavajući razdoblje na početku renesanse, potrebno je utvrditi dramatičnu razliku situacija koje se događaju u to vrijeme u dvjema kulturnopovijesnim zajednicama srednjovjekovne Europe. Zbog razarajućih osvajanja i porobljavanja, zemlje grko-slavenske zajednice bile su izbačene iz orbite i ritma europskoga kulturnog razvitka. U Rus' i na Balkanu je zbog uništenja kulturnih centara i žestokih pritisaka i proganjanja kulturni i književni napredak bio znatno otežan. U takvim je uvjetima osobitu težinu i značenje dobivalo očuvanje nacionalnih, kulturnih i posebno književnih vrijednosti te vjernost i podrška nacionalnoj tradiciji. A sve je to neminovno vodilo k očuvanju struktura duhovnog života i postojećih književnih oblika i tradicija.

U to vrijeme, kada se kultura grko-slavenskog svijeta, lišena mogućnosti slobodnog razvitka, čuvala u svojim srednjovjekovnim formama, Zapadna Europa je ulazila u doba izrazitoga kulturnog procvata – u epohu renesanse. I kako je u prethodnom povijesnom periodu tijekom europske kulture bio povezan i s jednim i s drugim njezinim žarištem, zapadnim i istočnim, sad se centar pažnje premješta u »latinsku Europu«. To nimalo ne stavlja pod sumnju činjenicu da je doba renesanse bilo u načelu važna etapa sveeuropskoga kulturnog i književnog razvitka. Radi se o tome da u tom razdoblju kulturni i književni odnosi Zapadne Europe i istočnoslavenskog svijeta dobivaju drugačiji karakter i usmjerenja, u uvjetima prevladavanja zapadne renesansne kulture. To se odražava u svim aspektima i oblicima kulturnih odnosa spomenutih regija, posebno onih koje čine predmet našeg istraživanja.

S ukrajinskoga prevela Slađana Jukić

* * *

...Gotovo tisućljetna povijest zapadnoeuropske ukrajinologije dijeli se na mnoge etape i periode, različite prema sadržaju i karakteru, te prema prevladavajućim interesima i tendencijama. Početke ukrajinske države treba tražiti u 11–12. st., u razdoblju Kyjiv'ske Rus'i, koja je okarakterizirana prije svega kao europska država uključena u kontekst europske povijesti, a njezina kultura i književnost kao sastavni dio raznolike kulturne baštine europskog srednjovjekovlja. Aktivno sudioništvo Kyjiv'ske države u političkom životu tadašnje Europe uvjetovalo je pojavu znatnog interesa za Rus' na Zapadu, koji se očituje u književnim spomenicima, posebno u povijesnim kronikama i epskoj poeziji. Ovi raznorodni spomenici svjedoče da je Kyjiv'ska Rus' u svijesti Europljana 11–12. st. postojala kao etnopolitička tvorevina, uključena u sustav europskih realija i odnosa. Zapadni kroničari i povjesničari nisu je promatrali kao fantastični kraj čudesa, već realistično, kao poznatu geografsko-političku realnost, jaku državu s neposrednim utjecajem na politički život kontinenta.

Prema mišljenju prihvaćenom na Zapadu, Rus' u 11–12. st. pripada ekumeni, poznatom dijelu zemaljskog prostora, iza granica kojega kao da je sve bilo u magli, miješajući se i ispreplićući s fantastičnim, transcendentalno-mističnim, zagrobnim i drugim nepoznatim i zagonetnim svjetovima. Također se nalazila na samom kraju ekumene, nesigurnoj i lako prohodnoj ivici koja ju je dijelila od

nepoznatih i tajanstvenih svjetova. Sukladno tome, lik Kyjivs'ke Rus'i, opisan u već spomenutim književnim djelima, ne odlikuje se jasnoćom, sadrži znatnu količinu fantastičnog, no u načelu predodžba o Rus'i temeljila se na određenim geografskim i historijskim znanjima te na prilično razvijenim kontaktima Kyjivs'ke Rus'i sa Zapadnom Europom.

Kasnije se baština Kyjivs'ke Rus'i sveobuhvatno usmjerava na važne čimbenike ideološkog i kulturnog života ukrajinskog naroda, pri čemu se njezino djelovanje širi i na sferu kulturne i književne suradnje s narodima Europe i samim time utječe na razvoj zapadnoeuropske ukrajinologije, posebno u razdoblju od 16. do 18. st. Materijali koji su navedeni u relevantnim odlomcima istraživanja unose značajne ispravke u zapadnoeuropsku predodžbu o Kijevskoj Rus'i, koja je nastala kao rezultat ruske službene carske historiografije i koja je kao takva prenesena u sovjetsku povijesnu znanost. Priznanje Rus'i i interes za nju koji se javlja na Zapadu, u potpunosti biva povezan s rastućom moći Rus'ke države koja u 16. st. stupa na europsku scenu i odigrava još veću ulogu u europskoj politici. U zapadnim književnopovijesnim spomenicima 16–17. st., koji su sadržavali opis istočnoslavenskog svijeta, ekskursi u povijest Kyjivs'ke Rus'i većinom se nisu pojavljivali u materijalima o Moskoviji, već u materijalima o Rus'i, kao što se u tim spomenicima prema ustaljenoj onomastičkoj tradiciji nazivala Ukrajina. U mnogim se spisima, počevši od Beauplanova *Opisa Ukrajine*, do Schererovih *Anala Malorusije*, naglašavala nasljedna veza Ukrajine s Kijevskom državom.

U 15–16. st. razvoj zapadnoeuropske svijesti o Ukrajini tijesno je povezan s kulturnim pokretom renesanse, te s njegovim glavnim aspektom, koji nezasluženo ostaje u sjeni: velikim geografskim otkrićima i olujnim širenjem znanja o zemaljskom svijetu. Važno je istaknuti da doba renesanse nije obilježeno samo otkrićima davnih rukopisa i ovladavanjem antičkom kulturnom ostavštinom, već i P. Braccioolinijevim i Kolumbovim otkrićima i proučavanjima novih svjetova. U skladu sa suštinom renesansno-humanističke ideologije, istraživanja su dobivala svojevrsno antropološko-etnografsko obilježje. Tako najbrojniju grupu spomenika čine geografsko-etnografski opisi ukrajinskih zemalja: Galyčyne, Volynja, Podilja, Kijeva s Kyjiv'skom oblasti i Siverščynom. Tim spomenicima svojstven je racionalizam i empirizam, težnja za točnom i istinitom predodžbom o malo poznatoj zemlji, njezinu životu i narodu.

S druge strane oduševljenje antičkim i manjak povijesnog mišljenja rezultirali su težnjama humanista renesanse da se i u spoznaji juga Istočne Europe oslanjaju

na antičke autoritete i izvore, koriste antičku onomastiku i tome slično. Važno je imati na umu da se u renesansnim književnopovijesnim spomenicima Ukrajina postupno počinje shvaćati kao određena etnopovijesna realnost: pojavljuje se pod nazivom Rus', koju autori spomenika, počevši od A. Contarinija, razlikuju u sastavu Poljsko-Litavske države i sukladno s tim ne stapaju s Rusijom (Moskovijom). U tim spomenicima prije svega se javljaju ekskursi u povijest Kyjiv'ske Rus'i koji su, štoviše, trebali pojasniti podrijetlo vjeroispovijedi i nacionalno-kulturne različitosti Rus'i (Ukrajine) i Poljsko-Litavske države.

Važni pokreti i promjene u razvitku zapadnoeuropske ukrajinologije dogodili su se na kraju 16. i na početku 17. st., kao rezultat istupanja kozaštva na povijesnu scenu i njegove vojno-političke aktivnosti. U povijesti ukrajinsko-europskih književnih odnosa taj se period smatra prelaznim periodom od renesansne etape do baroka, kojemu su svojstvene druge karakterne crte i vodeće tendencije. U ovoj etapi u zapadnoeuropskoj ukrajinologiji nastaje drugi tip povijesnoknjiževnih spomenika, gdje se na prvom planu ističe društveno-politička problematika, a u samom centru pažnje pojavljuje se žestoka borba kozaštva protiv tursko-tatarske agresije i ekspanzije poljskih plemenitaša. Značajne promjene događaju se i u žanrovskom sastavu spomenika: najšire među njima predstavljena je dokumentarna literatura, u podvrstama kao što su: dnevници, memoari, pisma, opisi lutanja i misija, traktati itd. Nju slijedi historiografija, pri čemu dio njezinih spomenika varira isključivo između povijesnih djela i povijesne proze, gdje značajnu ulogu igra literarna fikcija. Tema borbe ukrajinskih kozaka s tursko-tatarskim napadačima i poljsko-plemenitaškom ekspanzijom javlja se također u umjetničkoj literaturi Zapada, u poetičnim, dramatičnim i proznim djelima.

Sustavno proučavanje zapadnoeuropskih povijesnoknjiževnih izvora o Ukrajini u lepezi 16–18. st. pokazuje da negdje pri kraju 16. st. ta raznovrsna literatura dobiva specifičan kozački karakter, koji se očuvao do kraja 18. st. To ne znači da druge sfere života ukrajinskog naroda nisu pobuđivale interes zapadnih autora, ali je u centru njihove pažnje bilo kozaštvo i njegov oslobodilački pokret koji je trajao dulje od dva stoljeća. Razumljivo je da ta tematika nije bila slučajna, budući da je kozaštvo u razdoblju od 16. do 18. st. ujedinilo ukrajinski narod u njegovoj dugotrajnoj borbi za oslobođenje od stranog ugnjetavanja te je bilo nezamjenjivom avangardom u toj borbi, zahvaljujući kojoj je postalo, prema riječima M. S. Gruševs'kog, »velikim i utjecajnim društvenim slojem«.

Tijekom stoljeća, u više su se navrata u zapadnim izvorima mijenjali pristupi i interpretacije ukrajinskoga kozaštva i njegova bedema – Zaporoške Siči, ali svi oni nepovratno ukazuju na njegovu veliku ulogu u životu ukrajinskog naroda i njegovoj oslobodilačkoj borbi. Ti izvori uvjerljivo pokazuju odlučujuću ulogu kozaštva, posebno Zaporoške Siči, u otporu prema razornim tatarsko-turskim napadima i stvaranju uvjeta za intenzivnu kolonizaciju Prydnjprov'a u drugoj polovici 16. i prvoj polovici 17. st. Zapadni izvori govore i o sveeuropskom značenju herojske borbe kozaštva s tursko-tatarskom opasnosti, posebno na kraju 16. i u prvoj trećini 17. st. Prema zapadnim povijesnoknjiževnim spomenicima, Europa je u zaporoškim kozacima vidjela nacionalnu vojnu silu Ukrajine: »Zaporoški kozaci, vojska Rus'«, tako je nazvao J. Laboureur njima posvećen odjeljak u svom traktatu o Poljskom kraljevstvu uoči Oslobodilačkog rata sredinom 17. st. Taj pogled na kozaštvo postao je uobičajenim u vrijeme spomenutog rata, koji je imao posebno glasan odjek u Zapadnoj Europi i odrazio se u mnogobrojnim spomenicima. Jedno od vrijednih obilježja zapadnih izvora 18. st. je to što većinom nisu samo objektivno reproducirali ofenzivu carizma na autonomiju Ukrajine, već su mnogo pažnje pridavali i borbi kozaštva za očuvanje nacionalne državnosti.

Potrebno je reći i nešto općenito o poticajima i karakteru interesa Zapadne Europe 16–18. st. za Ukrajinu i zaporoško kozaštvo. Prema raširenim stereotipnim predodžbama, glavnim pobudama takvog interesa smatraju se originalnost, egzotičnost Ukrajine i fenomen kozaštva i Zaporoške Siči, njegove visoke vojne kvalitete, heroizam i upornost u beskonačnim obrambenim i oslobodilačkim ratovima. Nesumnjivo je da su u toj zainteresiranosti Europe 16–18. st. za kozačku Ukrajinu veliku ulogu odigrali romantični motivi, no oni nisu bili osnovne i najvažnije odrednice te zainteresiranosti. Kompleksno izučavanje tadašnjih zapadnih izvora dovodi do zaključka da su glavne pobude interesa za Ukrajinu bili realni, ili točnije praktični interesi i potrebe različitih država: političke, socijalne, ekonomske, ideološke, konfesijske.

Interes za Ukrajinu u Zapadnoj Europi naglo raste i stječe stabilnost na kraju 16. i na početku 17. st., odnosno u razdoblju kad je kozaštvo razvilo aktivnu borbu, kako protiv tursko-tatarske agresije tako i protiv poljske plemićke ekspanzije. Oba aspekta njihove borbe bila su povezana s važnim problemima i procesima društveno-političkog života Europe i imala su značenje za njihov daljnji razvoj i rezultat, što je dovelo do pojačanog interesa za »narod, neumoran u borbi« (definicija A. Cronije). Oslobodilački rat ukrajinskog naroda jedan je od najznamenitijih događaja europske

povijesti sredine 17. st., koji je doveo u pitanje političku ravnotežu na cijelome kontinentu te na Zapadu pobudio velik interes za »zemlju kozaka«, a koji se nije smanjivao do kraja stoljeća. Navedeni uzorak razvoja zapadnoeuropske ukrajinologije opaža se i u daljnjim etapama njezina razvitka.

Dakle najveći interes na zapadu od 16. do 18. st. izazvala je burna socijalno-politička povijest Ukrajine, neumorna borba »zemlje kozaka« za nacionalno i narodno oslobođenje. Međutim u zapadnim izvorima nailazimo i na detaljne prikaze mirnog života ukrajinskog naroda, opise njegova ratarskog načina života, svakodnevice i običaja. Ti izvori sadrže bogat etnografski i sociološki materijal koji još nije odgovarajućom mjerom znanstveno iskorišten. Spomenici zapadnoeuropske ukrajinologije bogati su opisima svakidašnjeg života raznih staleža, životnim normama koje su zaobilazile pažnju domaćih autora. Iako je u tim izvorima materijalna kultura ukrajinskog naroda široko i detaljno opisana, njegova je duhovna kultura zauzela puno manje prostora. Počevši od druge polovice 16. st., u zapadnim se izvorima javlja interes za spomenike starorus'ke kulture, posebno za arhitekturu kyjivs'kih katedrala i crkvi. S kraja 17. st. susreću se ushićeni odjeci o ukrajinskim narodnim pjesmama i glazbi te pokušaji njihova karakteriziranja, pogotovo u drugoj polovici 18. st. U mnogim zapadnim spomenicima s kraja 17. i 18. st. govori se o »univerzitetu u Kijevu«, odnosno o Kyjevo-Mogylyans'koj akademiji, te se ukazuje na njezinu odlučujuću ulogu u razvitku ukrajinske kulture i kulture cijele istočno-slavenske regije.

U zapadnoeuropskim izvorima presudno značenje ima pitanje ukrajinske onomastike, posebno u razdoblju od 16. do 18. st. Prema mnogobrojnim izvorima, na Zapadu se u to vrijeme za ukrajinske zemlje većinom koristi naziv Rus', dok se naziv Ukrajina počinje koristiti negdje od sredine 17. st. u lokalnom značenju kao kozačka zemlja, koju upućeni autori smatraju sastavnim dijelom Rus'i kao etnopovijesne tvorevine. Takav je sustav odgovarao tadašnjem sistemu etnopovijesnih pojmova u samoj Ukrajini, gdje je narod smatrao sebe »narodom rus'kim«, kao što Rus' ima svoje duboke etnokulturne i religijsko-političke tradicije, koje se razlikuju od tradicija latinske Poljske. Oboje, ukrajinski narod i kozaštvo nisu se poistovjećivali s Moskovijom i moskovskim narodom, iako su u njima vidjeli sebi, s obzirom na vjeru, blizak narod.

Dakle u zapadnim izvorima 16–18. st. Ukrajina se pojavljuje pod nazivom Rus', a njezin narod kao Rus'i ili Ruteni, te kao kozaci, koji su izazivali najviše zanimanja. Poneki su izvori zabilježili činjenicu da Rus'i i Moskoviti govore različitim jezicima

te su, u skladu s tim, te jezike nazivali »rus'kim« i »moskovitskim«. Međutim u 18. st., većinom u diplomacijskim spisima i političkoj literaturi, Rus'ka se država sve češće naziva Rusijom. Odsutnost povijesne diferencijacije etnonima Rus' i Rusija u zapadnim izvorima rezultira zbrkom koja je zavladała Zapadnom Europom i proizvela na kraju posljedice negativne po Ukrajinu. Iako se u zapadnoeuropskoj recepciji 16–17. st. i u velikoj mjeri 18. st. dovoljno jasno razlikovalo Rus' i Moskoviju, tj. Ukrajinu i Rusiju, kasnije na Zapadu dolazi do zaboravljanja istoga, poistovjećujući, još od vremena Kyivs'ke Rus'i, Rus' s Rusijom (čemu su najviše pridonijele imperijalistička politika i znanost), čime je Ukrajina kao etnopovijesna realnost nestala. Točnije govoreći, u 19–20. st. Zapad preko Ruskog Imperija i njezina nasljednika, Sovjetskog Saveza, nekritički usvaja tu identifikaciju i, kako je prikladno pisao I. Lys'jak-Rudnyc'kyj, »potrebno je još mnogo truda u borbi protiv ovih ukorijenjenih pogleda (ili glasina)«.

Na kraju je potrebno reći generalno nešto o čimbenicima koji su uvjetovali karakter i usmjerenost recepcije Ukrajine, života i povijesti ukrajinskog naroda u analiziranoj raznovrsnoj literaturi. Što se tiče samih spomenika, istraživanja koja postoje kod nas na tu tematiku nisu oslobođena tendencije preuveličavanja uloge i značaja »vanjskih« čimbenika, posebno poljsko-plemičkih i rusko-imperijalističkih utjecaja. Prirodno, njih se ne treba diskreditirati, ali također se ne treba ni preuveličavati njihova uloga. Provedena istraživanja upućuju na zaključak da su karakter i usmjerenost recepcije Ukrajine, njezin život i povijesna zbivanja u zapadnoeuropskim spomenicima ovisili prije svega o unutarnjim čimbenicima. Pri tome se misli ne samo na pletivo državno-političkih, ideoloških, vjerskih i drugih interesa i ciljeva, koji su određivali položaj autora u interpretaciji konkretnih pojava, procesa, situacija povijesnog života ukrajinskog naroda. Ta interpretacija je povezana također s čimbenicima koji ne leže na površini, s pokretom europske misli i kulture, promjenom ideoloških struja i kulturnopovijesnih epoha u samoj Zapadnoj Europi, koja se u postojećoj znanstvenoj literaturi ignorira ili podcjenjuje.

S ukrajinskoga prevela Mirna Vidić

Ukrajinsko Zakarpattje

Zakarpattje (*Zakarpats'ka Rus'*, *Zakarpats'ka Ukrajina*, *Karpats'ka Rutenija*) je povijesno-geografsko područje na jugozapadu Ukrajine, u središnjoj Europi, koje zauzima južnu stranu Karpata i nizine smještene u bazenu rijeke Tise. Većinom se podudara s područjem suvremene Zakarpatske oblasti.

Zakarpatska oblast nalazi se na jugozapadu Ukrajine, između zapadnoga dijela ukrajinskih Karpata i Zakarpatske nizine. Unutar Ukrajine, na sjeveru graniči s L'vivskom oblasti, a na zapadu s Ivano-Frankivs'kom oblasti. Što se tiče državnih granica, na jugu graniči s Rumunjskom, na jugozapadu s Mađarskom, na zapadu sa Slovačkom, a na sjeverozapadu s Poljskom.

Zakarpattje je jedini dio Ukrajine, smješten uz glavni karpatski vrh, koji je dio Panonskog bazena pa ujedinjuje Ukrajinu s tim dijelom središnje Europe. Povezanost s Ukrajinom olakšavaju brojne karpatske provalije. S druge strane, duž južne strane Karpata i rijeke Tise (Marmaroški kotao)¹, prolazi put koji povezuje Zakarpattje sa Slovačkom i Češkom na zapadu te s Transilvanijom i Moldavijom na istoku. Takva prohodna smještenost svojevrsnog raskrižja utjecala je na to da je Zakarpattje stoljećima bilo u sastavu državne tvorevine koja je zauzela jezgru Panonske nizine – Mađarske, što je pogodovalo miješanju raznih političkih i kulturnih utjecaja na Zakarpattje. Ipak, Zakarpattje nije bilo na glavnim putovima i površinom je bilo malo, zbog čega nije imalo veliku ulogu i bilo je samo udaljena provincija u Mađarskoj. Kao takvo, nije bilo dijelom niti jedne administrativne jedinice, ali je bilo u sastavu župa (Marmaroš, Ugoča, Bereg, Ung, Zemplin, Šariš, Spiš) koje su se prostirale dalje na jug i sezale do dijelova mađarskog, slovačkog i rumunjskog etnografskog teritorija. Do 1919. godine pod nazivom Zakarpattje mislilo se samo na dio Mađarske u kojem su živjeli Ukrajinci (zato je proširen naziv Ugarska Rus', Ugarska Ukrajina), a granice su bile etnografske: s Rumunjima i Mađarima na jugu i Slovacima na zapadu. U tim etnografskim granicama Zakarpattje zauzima 15 600 km². Godine 1919, nakon odvajanja Zakarpattja od Mađarske, od osnovnog dijela Zakarpattja stvorena je autonomna država u granicama Čehoslovačke, tzv. *Pidkarpats'ka Rus'*² ili *Karpats'ka Ukrajina*. Mali dio Zakarpattja, južno od rijeke

1 Marmaroš – ravničarska regija u Karpatima, ukr. Мармароська улоговина (ор. ur.).

2 Ukr. *Pidkarpats'ka Rus'*, češ. *Podkarpatská Rus*, *Země Podkarpatoruská*; također *Pidkarpats'ka*

Tise i na slijevu rijeke Viševe (Marmaroščyna), dodijeljen je Rumunjskoj, a zapadni dio (Prjašivščina) Slovačkoj. Ipak, Karpats'koj Ukrajini pripojena je većina uskog pojasa mađarskog etnografskog teritorija, s ciljem proširenja njezine teritorijalne osnove i dolaska u posjed važne uzdužne željeznice (Košice–Čop–Hust–Rahiv), koja je povezivala Zakarpattje s ostatkom Čehoslovačke i Rumunjske.

U granicama Čehoslovačke Zakarpattje je imalo jako važno geopolitičko značenje kao most koji je povezivao Čehoslovačku s Rumunjskom, a samim time bilo je teritorijalna os tzv. Male Antante i istovremeno je odvajalo Mađarsku od Poljske. Geopolitičko značenje Zakarpattja za nekadašnji SSSR, a također i za Ukrajinu, bilo je u tome što je SSSR mogao neposredno ulaziti na teritorij središnjeg europskog Podunavlja.

Godine 1933. unutar Karpats'ke Ukrajine dogodile su se neke promjene. Poslije Bečke arbitraže Karpats'ka Ukrajina obuhvaćala je samo etnografski teritorij, bez gradova Užgoroda i Mukačiva (11 000 km² i 552 000 stanovnika), administrativna jedinica Zakarpattje unutar Mađarske (1939–44) smanjila se na teritorij gradova Sevljuša, Tjačiva i Solotvyna, a umjesto toga povećana je na zapadu na račun Slovačke (1050 km² i 41 000 stanovnika). Time je Zakarpattje unutar Mađarske 1939–44, prema statistici iz 1941. godine, obuhvaćalo 12 060 km² te imalo 622 000 stanovnika. Zakarpattje je u granicama Ukrajinske SSR obuhvaćalo isti teritorij kakav je imalo u granicama Čehoslovačke, povećane na jugozapadnom dijelu teritorijem oko mjesta Čopa, i bilo je posebna administrativna jedinica – Zakarpatska oblast (12 800 km² i 929 000 stanovnika 1956. godine).

Povijest

Kronologija državne pripadnosti Zakarpattja

Cijeli povijesni put Zakarpattja od najdavnijih dana do danas može se podijeliti na nekoliko razdoblja:

- 9. st. – slavenska plemena;
- 11–16. st. – Mađarsko kraljevstvo;
- Kraj 13. st. – početak 14. st. – srednji dio Zakarpattja u sastavu Galyc'ko-Volyns'ke kneževine;

Ukrajina – nazivi za Zakarpattje koje je bilo u sastavu Čehoslovačke Republike od 1920. do 1938. godine (op. ur.).

- 16. st. do 1867. – zapadni dio: Mađarsko kraljevstvo u sastavu Austrijske Monarhije; istočni dio: do 7. st. dio Transilvanske kneževine Osmanskog Carstva (plaćali su danak);
- 1867–1918. – Austro-Ugarska;
- 1919. – Mađarska Republika;
- 1919–39. – Čehoslovačka;
- 1939. – Karpats'ka Ukrajina;
- 1939–44. – Mađarska;
- 1944–45. – Zakarpats'ka Ukrajina;
- 1945–91. – Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika;
- Od 1991. – Ukrajina.

Prapovijest i rana povijest

Najstariji arheološki nalazi na teritoriju Zakarpattja potječu još iz neolitika, približno 4000 god. pr. Kr. Ta se Bukivs'ka kultura uspoređuje s Tripil's'kom kulturom središnje Ukrajine. Već iz vremena neolitika iz Zakarpattja su se izvozile obrade iz gorskih nalazišta u Galyčynu (Galiciju – op. ur.). Geografski položaj Zakarpattja kao prelaznog teritorija i njegova prirodna bogatstva (posebno slane rude iz gore Potyssa) odavno su privlačili razne osvajače. Pritom je prvotno stanovništvo Bukivs'ke kulture ostalo na mjestu kao supstratna vrsta. U brončanom dobu (2. tisućljeće pr. Kr.) u Zakarpattju počinje proizvodnja metala (mačeva, noževa, sjekira, srpova) koja se povezuje s dolaskom trakijsko-dačanskih plemena iz Transilvanije. U posljednjem stoljeću prije Krista Zakarpattjem su vladali Kelti, koji su došli sa zapada te su sa sobom donijeli željeznu kulturu. Od istočnih nomadskih naroda, naddunavskom bazenu pripadali su prvo Iranci (Skiti i Sarmati), a u 1. st. turkijska plemena (Huni i Avari) i ugrofinska – Mađari, odnosno Ugri. U 2. st. susjedna Dakija (Transilvanija) postala je rimskom provincijom pa su kroz Zakarpattje prolazili putovi rimskih kupaca. U vrijeme seobe naroda Zakarpattje su okupirala germanska plemena; vandali su prešli na Zakarpattje iz Galyčyne krajem 2. st., a ostatak Gota, Gepidi, ostali su u susjednoj Transilvaniji do 10. st.

Slavenski kolonizacijski proces trajao je u Zakarpattju otprilike od 2. st. i odvijao se kroz karpatske gorske prolaze. Arheološki nalazi su otkrili da su nizinski prostori imali u 8–9. st. jako gusto zemljoradničko stanovništvo, koje je u to vrijeme pripadalo više Južnim nego Istočnim Slavenima te da je možda pripadalo plemenu

Bijelih Hrvata, koje se nalazilo s obje strane Karpata. Tek je kasnije odvojeno od Južnih Slavena od strane Mađara i Rumunja te, stalno dopunjavano ukrajinskim doseljenicima s druge strane Karpata (taj put selidbe trajao je stoljećima, sve do 19. st.), stanovništvo Zakarpattja bilo je postupno i neprimjetno integrirano istočnom slavenstvu. Slaveni na području bazena Tise i Transilvanije bili su pod vladavinom Avara (6–8. st.), a zatim u sastavu Bugarskoga Carstva (9–10. st.). Zbog pada bugarske države, Zakarpattje je u drugoj polovici 10. st. palo pod utjecaj Kijevske države. U ljetopisu se govori o prisustvu Bijelih Hrvata u ratu kijevskih kneževa protiv Bizanta i o pohodu Volodymyra Velikog na Bijele Hrvate 992. godine. Od tog vremena u Zakarpattju se učvršćuje naziv »Rus'«.

Od 11. do 15. stoljeća

Koristeći razdore, koji su nastali u Kijevskoj državi nakon smrti Volodymyra Velikog (1015), kralj Stjepan I. pripojio je Zakarpattje Ugarskoj, a njegov sin Emerih dobio je titulu »kneza Rusyna«. Od tog vremena do početka 20. st. Zakarpattje je stalno bilo u sastavu mađarske države, čime je postalo pogranična oblast na sjeveru. Kroz Zakarpattje je postavljeno obrambeno područje s tvrđavama, tzv. zasjedama; utvrde branitelja sastojale su se ponajprije od slavensko-rus'kog autohtonog stanovništva (Rus'ka Marhija). Tatarski napad na Ugarsku (1241) odvijao se kroz karpatske gorske prolaze i sasvim je uništio Zakarpattje. U 13–14. st., umjesto sustava utvrda počeli su se graditi dvorci koji su morali podnijeti trajnu opsadu. U vezi s tim produbio se proces feudalizacije, a u kraljevskim domenama stvorili su se magnatski latifundiji, koji su postojali do 20. st. Istovremeno se u Zakarpattju proširila komitatska teritorijalno-administrativna organizacija.

Ukrajinski element stvorio je manjinu unutar feudalnih staleža. Prema redoslijedu, vlast u Mukačivu dobila su dva zeta ugarskoga kralja Bele IV. (1235–70): knez Rostyslav Myhajlovyč Černjigivs'kyj i knez Lev Danylovyč Galyc'kyj. Od 1315. do 1320. grupa magnata sjeverne Ugarske, neprijatelji Anžuvinske dinastije, pokušali su postaviti na mađarsko prijestolje kneza Andriju ili Leva Jurijevičeve, koji su po ženskoj liniji potekli od Arpadovića.

God. 1393–1414. vladarom Mukačivske regije i nadžupanom Berez'kog komitata postao je knez Fedir Korijatovyč iz ukrajiniziranoga litavskog velikokneževskog roda. Mjesna tradicija vidjela je u Korijatovyču nositelja ukrajinske kolonizacije Zakarpattja. U prvoj polovici 15. st. Mukačivom su vladali srpski

kneževi, »despoti«, Stefan Lazarević i Đurađ Branković. Poslije toga slavenski i pravoslavni element nestao je među aristokracijom u Zakarpattju. Autohtono ukrajinsko stanovništvo svedeno je na kmetsku masu u kojoj se isticala malobrojna šljahta (vlastela – op. prev.) i nametima pritisnuto svećenstvo. Energičan mađarski kralj Matijaš Korvin (1458–90) malo je olakšao sudbinu kmetovima i zbog toga se sačuvalo sjećanje na njega u usmenom pjesništvu.

Od polovice 13. do kraja 15. stoljeća

Zakarpattje je podvrgnuto dvama kolonizacijskim valovima – na istoku tzv. vlaškom, a na zapadu njemačko-slovačkom. Vlasi (ukr. Volohy) u Zakarpattju nisu bili isključivo Rumunji, nego i rumunjsko-ukrajinsko pastirsko stanovništvo, koje se s Transilvanije nastanilo u zakarpatskim gorskim dolinama, gdje su, kao i na sjevernom dijelu Karpata, osnovali svoja naselja. Njemačka kolonizacija, koja je došla poslije tatarskog napada, nije se zaustavila na Spyši, gdje je postojao savez 24 samoupravna njemačka rudarsko-trgovačka mjesta (»Srebrena zemlja«). U samom Zakarpattju nastao je niz mjesta koja su imala njemačko pravo, a među njima su Prjašiv, Bardijiv, Beregove, Sevljuš, Hust i drugi. Paralelno se ostvarivala zemljoradnička kolonizacija s njemačkim pravom, u čemu su sudjelovali i mjesni Rusyni. Istovremeno su pristizali na istok i Slovaci, što je označavalo početak postupne slovakizacije na zapadu Zakarpattja.

Uskraćeni za političko samoupravljanje i privilegije, Zakarpatski Ukrajinci zadržali su svoju državnost, ponajprije zahvaljujući religiji. Može se pretpostaviti da se istočno kršćanstvo širilo u Zakarpattju vjerojatno još od vremena njegova pripadanja Bugarskoj. Međutim spoznaje o organiziranim središtima crkvenoga života pojavljuju se kasnije. U 14. st. izdvajaju se dva zakarpatska manastira: Sveti Mykolaj na gori Černečij blizu Mukačiva i Sveti Myhajil u Grušovu na Marmarošćini (Sveti Myhajil je 1391. godine postao stavropigija). Iz 1491. godine datiraju prvi dokumenti o pravoslavnim episkopima u Mukačivu. Pravoslavlje je u Mađarskoj prebivalo samo u stanju tolerirane religije, a stanje svećenstva i manastira ovisili su o dobroj volji mjesnih zemljoposjednika.

Od 1500. do 1711. godine

Na početku 16. st. zakarpatsko stanovništvo sudjelovalo je u pobuni transilvanskog vladara Jurija Dovže (1514) protiv feudalaca. Stanovništvo je ponajviše doživjelo represije nakon gušenja pokreta »kuruca« (antifeudalna i antiaustrijska stranka). Pokoravanje seljaka konačno je definirao kodeks Tripartitum, koji je donio Stefan iz Verbivcja, a bio je osnovom mađarskoga staležnog zakonodavstva do 1848. godine.

Poslije mađarskog poraza kod Mohača i podjele Mađarske između Osmanskog Carstva, Austrije i Transilvanije, povijest Zakarpattja bila je obilježena s jedne strane turskim pritiskom, a s druge dugotrajnim suparništvom između Habsburgovaca i Transilvanije. Ravničarski dijelovi Zakarpattja često su doživljavali tursko-tatarske nalete. U borbi protiv njih sudjelovala je većina stanovništva zapadnog Zakarpattja, koje je tada bilo pod vlašću Habsburgovaca (Prjašivščina i Užgorodščina). Istočno Zakarpattje bilo je pod utjecajem Transilvanije. Zbog toga je Zakarpattju pripala sudbina bojišta, na kojem su se u 17. st. sukobile dvije sile: mađarska vlastela pod vlašću Transilvanije i austrijski apsolutizam sa svojim mađarskim pristašama (pobuna S. Bočkaja 1604–06, vojno-političke akcije G. Betlena, Jurja I. i Jurja II. Rakocija, Vešelenija, I. Tekelija i posebno velika pobuna Franca II. Rakocija 1703–11). Zakarpatski Ukrajinci osobito su aktivno sudjelovali u pobuni Franca II. Rakocija koja je u početnoj fazi imala karakter socijalne revolucije; tvorili su vjernu kneževu gardu i zaslužili počasno ime »najvjernijeg naroda« (*gens fidelissima*). Kao posljedica neprestanih ratova koji su se događali u Zakarpattju, područje je doživjelo gospodarski krah i propala su njemačka mjesta. Zato se kmetsko opterećivanje smanjilo, a u gorama se čak nije ni provodilo, što uzrokovalo priljev novih doseljenika s galicijskog područja, gdje su kmetski nameti bili veći.

Od sredine 17. stoljeća

Sredinom 17. st. u Zakarpattju je počela borba između pravoslavaca i unijata (grkokatolika). Taj sukob nije imao samo religijsku, već i političku osnovu te je bio povezan s borbom između katolicizma i protestantizma u Mađarskoj. Pravoslavna je crkva u Zakarpattju bila u silaznoj putanji; svećenstvo je bilo slabo obrazovano, kmetizirano isto kao i njihovi vjernici; mukačivski episkopi bili su ovisni o mađarskim

kraljevinskim magnatima koji su htjeli uvesti reforme u pravoslavne župe. S druge strane u Mađarskoj je započela borba protiv reformacije, koja je također pogodovala unijatskim akcijama koje su se događale među pravoslavicima. Prvi neuspjeli pokušaj likvidacije unije poduzeo je 1612. godine episkop A. Krupećkyj iz Peremyšlja na zapadu Zakarpattja, koje je bilo pod vlašću poznatih magnata Drugeta, istaknutih pregaoca katoličke crkve i dinastije. Uniju su kasnije podržavali episkopi V. Tarasovyč i Petro Partenij Rostošyns'kyj. Ishod njihovih akcija bila je Užgorodska unija 1646. godine, u kojoj je ukrajinsko svećenstvo zapadnog (kraljevskog) dijela Zakarpattja prihvatilo katolicizam u istočnom obredu. Pod paskom Rakocija u Mukačivu istovremeno je radio i pravoslavni episkop J. Zejkan. Puno je jačanju unije u Zakarpattju pridonio episkop J. de-Kameljis, rodom Grk. Do kraja 18. st. utvrdom pravoslavlja ostala je Marmaroščyna, koja je do 1720. godine politički pripadala Transilvaniji. Nakon smrti posljednjega pravoslavnog episkopa Dositeja u ugljanskom³ manastiru unija je uvedena po cijelom Zakarpattju.

Bez obzira na političku odvojenost, duhovna povezanost Zakarpattja s drugim ukrajinskim zemljama bila je jaka. Koristile su se bogoslužne knjige kijevskog i l'vivskog tiska. U 17–18. st. u Zakarpattju se razvila mjesna religijska književnost koja je po svojem karakteru bila dijelom ukrajinskoga književnog baroka, s malim mađarskim i slovačkim utjecajima. Tipični žanrovi te književnosti bila su poučna (ukr. učiteljna) evanđelja, legende i apokrifi, zbirke propovijedi i polemičko-apologetski spisi (među kojima su djela najzanimljivijega religijskog polemista s kraja 17. st., M. Andrella-Rosvygivs'kog, nazvanog također »zakarpatskim Vyšenjs'kym«)⁴. Poznati su ljetopisi (npr. *Guklyvs'kyj ljetopis*, zakarpatska kronika od 1660. do 1830, pod nazivom «Новійшая, яже когда случишася» /»Najnoviji događaji...«/), koja opisuje političke i crkvene događaje u Mađarskoj i Zakarpattju, pruža uvid u društvene i svakidašnje događaje; glavni je autor M. Grygašij, svećenik sela Guklivog, a tekst kronike objavio je J. Bilenjkyj pod nazivom »Ugarsko-rus'ki ljetopisni zapisi«); srednjovjekovne pripovijesti (popularna je bila *Aleksandrija*), stihovi i drugo. Zakarpatska književnost 17–18. st. koristila se narodnim jezikom. Većina djela bila su rukopisi, prve tiskane knjige za Zakarpattje tiskale su se u Ternovi u Slovačkoj. Književnost, kao i obrazovanje (manastirske škole), imala je posve religijski karakter. U to se vrijeme u Zakarpattju razvila gradnja drvenih crkava, od kojih je ostalo svega nekoliko vrijednih spomenika.

3 Jedan od najstarijih manastira u svijetu.

4 Ivan Vyšenjs'kyj (1545/60–1620), istaknuti predstavnik ukrajinske barokne književnosti (op. ur.).

Od 1711. do 1847.

U usporedbi sa 17. st., koje je bilo vrijeme gotovo neprekinutih vojnih pobuna, 18. st. i prva polovica 19. st. bilo je vrijeme postupnog razvitka Zakarpattja. Za vladavine Marije Terezije i Josipa II., predstavnika prosvjetiteljskog apsolutizma u Austriji i Mađarskoj, izražene su neke povlastice za seljake i niz drugih reformi; »urbano reguliranje« (1766) ograničavalo je nasilje glede kmetskih obveza i uzimalo u obranu seoske zemljišne parcele. Josip II. je aktom likvidiranja podređenosti seljaka u Mađarskoj 1785. htio krenuti i dalje, ali nakon njegove smrti vraćene su stare uredbe; obnovljena seoska podređenost trajala je do 1848. godine. Mađarska vlastela oštro se opirala liberalnim pothvatima Beča. Pritisak na kmetove, pojačan krajem 18. st., izazvao je otpor i u Zakarpattju, koji je bio zapadnoukrajinski pandan ustanku *gajdamaka* u istočnoj Ukrajini – Naddnjiprjansčyni.

Užgorodska unija

Užgorodska unija nije odmah postigla poboljšanje odnosa na crkvenoj razini; mukačivski episkopi izgubili su svoj značaj te dobili ulogu vikara latinskih arhiepiskopa iz Egera. Stanje se poboljšalo kada se za obranu interesa grkokatoličke crkve u Zakarpattju zauzela Marija Terezija. Godine 1771. na njezin zahtjev papa Klement XIV. odvojio je Mukačivsku eparhiju od Egera. Druga polovica 18. st. naziva se »zlatnim dobom« u crkvenoj povijesti Zakarpattja. Osobe poput episkopa M. Oljšavs'kog, I. Bradača i posebno A. Bakyns'kog bile su najbolji crkveni i kulturni pregaoci. U to vrijeme došlo je do niza, za crkveni život važnih događaja: sjedište eparhije premješteno je u Užgorod (1780), gdje je stvoreno eparhijsko sjemenište, i izdvojila se nova prjašivska eparhija (1816). Spomenuti episkopi brinuli su o poboljšanju materijalnog i obrazovnog stanja te o obrazovanju naroda.

Kraj 18. i početak 19. stoljeća

Krajem 18. stoljeća i početkom 19. st. Zakarpattje je imalo niz visoko kvalificiranih intelektualaca, koji su izašli iz inozemnih sveučilišta, ali nisu pronašli potvrdu u svojoj neposrednoj domovini pa su otišli raditi u Galyčynu i Rusiju. Tako su P. Lodij i I. Zemančyk bili profesori na L'vivskom »Stadium Ruthemim«, a M. Baludjans'kyj, I. Orlaj, Ju. Guca-Venelin, K. Pavlovyč, M. Bilevyč i drugi imali su

visoke dužnosti i akademske položaje u Rusiji i Ukrajini. Uspoređujući s proteklim vremenom, promijenio se karakter zakarpatskoga književnog djelovanja, koje je poprimalo crte skolastičke naobrazbe. U književnosti, koja se udaljila od narodnoga jezika, zavladao je latinski i crkvenoslavenski. Književni djelatnici tog vremena bili su: autor gramatike A. Kocak, prvi povjesničar Zakarpattja J. Bazylovyč, jezikoslovac I. Fogarašij Berežanyn, pjesnik i domaći filozof V. Dovgovyč i drugi. Najpoznatija osoba bio je jezikoslovac, povjesničar i crkveni djelatnik M. Lučkaj-Pop (1789–1843).

Od 1848. do 1918.

Revolucionarni događaji 1848–49. djelomično su pokrenuli Zakarpattje. Mnogo se mladih intelektualaca oduševilo idejama mađarske revolucije, ali šovinistički karakter mađarskoga puta odgurnuo je slavenske narode i usmjeravao ih u savez s Bečom. Među Zakarpaćanima koji su se postavili neprijateljski prema mađarskoj revoluciji bile su osobe poput pisca i neumornog prosvjetitelja O. Duhnovyča (1803–65) te energična političara i publicista A. Dobrjans'kog (1817–1901). Pod utjecajem Dobrjans'kog slovački sudionici Slavenskog kongresa u Pragu iznijeli su prijedlog da bi u sastavu Mađarske trebala biti stvorena autonomna slovačko-ukrajinska oblast. U travnju 1849. godine Dobrjans'kyj je pred Glavnom Rus'kom Radom (ukrajinsko predstavništvo u Parlamentu Galicije – op. ur.) u Lavovu obrazlagao program ujedinjenja Galicije i Zakarpattja u poseban autonomni kraj – »koronyj kraj«⁵ u sastavu Habsburške Monarhije. U međuvremenu, on je predvodio izaslanstvo Zakarpatskih Ukrajinaca kod cara Franje Josipa I., koje je Beču predočilo postulat glede stvaranja, u granicama Mađarske, »Rus'kog vojvodstva« s nacionalno-teritorijalnom i kulturnom autonomijom.

Bez obzira na poraz mađarske revolucije, vlada nije izašla ususret molbi za odvajanje Zakarpattja u posebnu jedinicu. Zbog jačanja apsolutizma u Austriji, i s novim rastom mađarskog nacionalizma, dio zakarpatske inteligencije se pomadao, a kod ostatka se proširila ideologija moskvofilstva. Njihov fanatičan propagator bio je svećenik I. Rakovs'kyj, koji je bio i urednik *Crkvenih novina* (1856–58). Razvitak moskvofilstva potpomagala je tradicijska vjera zakarpatskog svećenstva o potrebi sveslavenskoga pisanog jezika; ali se to s crkvenoslavenskog jezika prenosilo na ruski. Duboke tragove ostavili su također događaji 1849. godine koji su pokazali

5 Regije pod krunom.

pobjedu cara Nikolaja I. nad mađarskom revolucijom. Kao što se vidi na primjeru A. Dobrjans'kog, moskvofilstvo ispočetka nije ograničavalo lojalnost Habsburgovcima, ali se sve više okretalo prema Rusiji. Nasuprot Galyčyni, takav pravac u Zakarpattju dulje vrijeme nije nailazio na protutežu u taboru narodofila i bio je gotovo nepodjeljivo dominirajući. Moskvofilstvo je istovremeno dovelo do rascjepa između inteligencije i seljaštva i nikako nije moglo naštetiti mađarskim utjecajima.

Nagodba između Austrije i Mađarske 1867. godine, u formi dualističke Austro-Ugarske Monarhije, gurnula je nacionalne manjine na milost i nemilost mađarskoj oligarhiji. Skromni uspjesi koje su postigli Zakarpatski Ukrajinci 1850-ih godina bili su odmah likvidirani. Grkokatolička crkva, kao jedina nacionalna ustanova zakarpatskog ukrajinstva i njihova službena reprezentacija, postupno se pretvarala u poslušnu ruku denacionalizatorske politike Budimpešte, jer je Zakarpattje dobivalo za episkope samo mađarone. Gasile su se ukrajinske župne škole, nestajale su novine jedne za drugima. Produbila se izolacija Zakarpattja od Galyčyne. Zakarpatski književnici druge polovice 19. st. (O. Pavlovyč, A. Kralyc'kyj, I. Syljvaj, J. Fencyk, O. Mytrak, J. Stavrovs'kyj-Popradov i drugi) nastavili su pisati djela čudnovatim žargonom («jazyčje»), koji je bio mješavina ruskog, crkvenoslavenskog i narodnog jezika. Sadržaj te književnosti bio je daleko od neposredno građanskih, kulturnih i socijalnih interesa naroda.

Tome je dodana gospodarska katastrofa, koja je u Zakarpattje stigla krajem 19. stoljeća. Kronično siromaštvo bilo je razlogom emigracije u Ameriku, što je 1880-ih poprimilo masovni karakter. Emigracija je bila najintenzivnija na zapadu Zakarpattja, gdje je već otprije postajala tradicija sezonskih lutanja gastarbajtera. U zapadnim komitatima emigracija je oduzimala cjelokupan prirodni rast stanovništva, a 1905–07. godine čak je dosegla 200% prirodnoga rasta; ni jedan drugi slavenski teritorij nije imao tako velik postotak iseljenika u SAD.

Od 1900. do 1914.

Razdoblje 1900–14. označeno je trima važnim procesima: povećanjem mađarskog pritiska, novim valom moskvofilske propagande i nastankom narodnog (ukr. *narodovec'kyj*) (nacionalnoukrajinskog) pokreta. Zakonom o školstvu 1902–07. uveden je mađarski jezik u crkvene škole, što je rezultiralo mađarizacijom cijeloga školstva. U sferi crkvene politike uveden je mađarski kao jezik bogoslužja, a Ministarstvo obrazovanja uvelo je 1918. u ukrajinske publikacije mađarsku

abecedu. Od 1900. za sudbinu Zakarpattja počeli su se sve više zanimati ruski slavenofilski krugovi u Sankt-Peterburgu i moskvofilizmi iz Galyčyne. Uz podršku panslavista grofa V. Bobrinskog u Sankt Peterburgu, počela je agitacija za pravoslavlje, za što je mađarska denacionalizacijska politika stvarala odgovarajuću podlogu. Uskoro je mađarska vlada ugušila taj pokret.

Općenito opadanje položaja zakarpatskog stanovništva s jedne strane i primjer galyčkog buđenja s druge strane potaknuli su grupu mlade svjetske i crkvene inteligencije da se okrene narodu, da radi zajedno s njim na obrazovnom i socijalnom rastu. Taj tzv. narodni, *narodovec'kyj* pokret je u okolnostima promjena, nastalih u međuvremenu u čehoslovačkom režimu, uzrokovao nacionalno buđenje Zakarpattja. Prvim predstavnikom modernog ukrajinstva, koje je pogodila sudbina »ranjenog brata«, bio je M. Dragomanov. U godini 1875/76. dvaput je putovao u Zakarpattje. U 1890-im godinama zakarpatskim temama počela se baviti nekolicina galyčko-ukrajinskih znanstvenika: I. Franko (književni povjesničar), V. Gnatjuk (etnograf), I. Verhrats'kyj (dijalektolog) i S. Tomašivs'kyj (povjesničar i statističar). Antropološka istraživanja provodio je F. Volk. Pod njihovim utjecajem surađivali su u publikacijama djelatnici Znanstvenog društva »Ševčenko«, lokalni djelatnici kao J. Žatkovyč (povjesničar) i G. Stryps'kyj (teoretičar književnosti). Na književno-jezičnom planu narodni pokret otpočeo je V. Čopej, autor *Rus'ko-mađarskog rječnika* (1883), koji se temelji na živim narodnim govorima. Istaknuti obrazovni djelatnik prve polovice 20. st. bio je A. Vološyn, autor *Gramatike malorus'kog jezika* (tiskana na mađarskom 1907), koja je dobila na određeno vrijeme normativno značenje. Također je izdavao novine *Nauka* i napisao niz priručnika, kalendara i poučnih knjiga za narod. *Narodovec'kyj* pokret do Prvoga svjetskog rata, iako nije bio masovan, svejedno je pustio trajno korijenje. Kada je u jesen 1918. pala stara Mađarska, narodni pokret je postavio pred sebe i političke zadatke.

Od 1918. do 1920.

Galyčyna

Zapadnoukrajinska Narodna Republika (1918)

Velikom mjerom pod utjecajem političkih događaja u Galyčyni, na put osamostaljenja krenuli su i Zakarpatski Ukrajinci. Po mjestima i mjestašcima Zakarpattja stvorili su se narodni savjeti koji su, glede buduće sudbine Zakarpattja, težili prema ujedinjenju. Za ujedinjenje s Ukrajinom pozitivno su se izrazili narodni skupovi koji su pokazali volju spojiti se s Ukrajinском Narodnom Republikom. Užgorodski narodni savjet iskazao je lojalnost Mađarskoj, a prjašivski savjet (u gradu već okupiranom od strane čeških vojnika) izjasnila se za pripajanje Čehoslovačkoj. U 1919. godini teritorij Zakarpattja prebivao je pod različitim vladama: istočno Zakarpattje okupirali su Rumunji (izuzetak je bio Jasyň s nekoliko guculskih sela, gdje je postojala tzv. Gucul'ska Republika), zapadnim Zakarpattjem vladali su Česi, a Berez'kyj komitat je ostao pod Mađarima. Međutim, te efemerne institucije nisu dugo trajale: 8. 5. 1919. sastali su se predstavnici Užgorodske, Hustoske i Prjašivske vlade, stvorili Središnji narodni rus'ki savjet te proglasili ujedinjenje Zakarpattja s Čehoslovačkom.

Od 1920. do 1939.

Češko vladanje Zakarpattjem bilo je obilježeno nizom reformi, većina kojih je imala pozitivne posljedice. S druge strane provedeno je niz akcija koje su bile suprotne težnjama Zakarpatske Ukrajine o samoupravnom životu. Političko-kulturni razvitak Zakarpattja od 1920. do 1939. odvijao se između čehoslovačkog centralizma i lokanog autonomizma.

Politički život se na početku izrazio djelovanjem dvije narodne (ukr. narodovske) vlade – ukrajinske i rusofilске orijentacije. Kasnije je nastalo desetak stranaka, najviše ogranka čeških partija. Rusofilski djelatnici grupirali su se u Društvu Duhnovyč⁶ i uz pravoslavnu crkvu, koja je bila organizirana od strane ruskih emigranata te imala potporu češke vlade u protuteži Grkokatoličkoj crkvi, koju su predstavljali većinom ugrofilski svećenici. Godine 1936/37. rusofili su probali dobiti vlast nad školstvom. To je još više zaoštrilo odnose između dva kulturna tabora i aktiviralo je ukrajinsku stranu.

Politička atmosfera krajem 1930-ih bila je dosta radikalizirana: Mađarska je provodila revindikacijsku politiku u Zakarpattju, gdje je njoj rezonirala mađarska manjina i neki rusofilski te autohtoni djelatnici; ukrajinski nacionalni pravac, najviše među mladima, naglašavao je politički program neovisne Ukrajine; komunisti su proglašavali prosovjetska gesla, zalažući se za SSSR i USSR; neki rusofilski krugovi povodili su se idejama ruskog fašizma.

U toj situaciji uključenosti ukrajinskih zemalja u čehoslovački politički prostor nastala je 1938–39. politička kriza Zakarpattja u Čehoslovačkoj. Rusofili su uglavnom podupirali ideju mađarske revindikacije, a Ukrajinci su se zalagali za stvaranje autonomne Karpatsko-Ukrajinske Države u federativnoj vezi s Česima i Slovacima. Međutim međunarodni događaji naštetili su normalnom razvitku autonomije Karpatske Ukrajine. Budimpešta i Varšava provodile su akcije u Berlinu, s ciljem podržavanja Hitlerove okupacije. Zajedno s okupacijom Češke i Moravske, Hitler je naredio Mađarskoj da okupira Ukrajinu. U obranu su stale vojne formacije »Karpats'ke sič«, ali one nisu imale dovoljno snaga da obrane zemlju pred deset puta jačom mađarskom vojskom (oko 40 000 pripadnika). Još prije okupacije Zakarpattja, 15. 3. 1939. održao se sabor Karpatske Ukrajine koji je proglasio neovisnost zemlje, primio Ustav te izabrao za predsjednika A. Vološyna. Vlada Karpatske Ukrajine i mnogo njezinih djelatnika emigrirali su u inozemstvo.

6 Nazivali su se, na ruskom, Общество имени А. Духновича (op. ur.).

Mađarska okupacija

Mađarska okupacija Zakarpattja bila je povezana s terorom i represijama protiv ukrajinskih djelatnika. Umjesto obećane autonomije, Mađari su priznali usku samoupravu »podkarpatskome kraju«, provodeći politiku mađarizacije u kulturnom životu i administraciji. Budimpešta je umjetno inspirirala stvaranje »rusynskog« jezika i kulture, tolerirajući djelovanje rusofila, međutim oštro progoneći svaki pokušaj ukrajinske aktivnosti. S tim planom vlada je dopuštala i podupirala neke ustanove (Podkarpatsko društvo znanosti)⁷ i neka izdanja. Proukrajinske književne organizacije bile su zabranjene. Reakcija na teški režim porobljavanja bila je masovan bijeg zakarpatske mladeži u sovjetsku Ukrajinu 1940/41. te se izražavala u djelatnostima nacionalističke ilegale. Mađari nisu uspjeli pridobiti nikakve simpatije stanovništva u vrijeme svojega djelovanja 1939–44.

Sovjetizacija Zakarpattja

Upravo zbog tog režima, dolazak sovjetske vojske u Zakarpattje u jesen 1944. većina stanovništva smatrala je oslobođenjem. Zakarpattje je bilo brzo sovjelizirano, a komunistička je partija organizirala kongres Narodnih komiteta Zakarpatske Ukrajine 26. 11. 1944. u Mukačivu koji se izrazio za ujedinjenje Zakarpattja i SSSR-a. U lipnju 1945. između Čehoslovačke i SSSR-a zaključeni su uvjeti o izlasku Zakarpattja iz sastava Čehoslovačke i Zakarpattje je pripojeno Ukrajini. Nova je vlada u prvim godinama provela nacionalizaciju poduzeća i 1945–50. kolektivizaciju seoskih gospodarstava. Uvedena je sovjelizacija u školski sustav i osnovano Užgorodsko državno sveučilište. Grkokatolička crkva doživjela je progon od strane novog režima i 1949. je formalno likvidirana.

Glavna značajka sovjelizacije Zakarpattja bile su masovne represije protiv Mađara, Nijemaca i Ukrajinaca, što je dovelo do emigracije dijela Mađara, Slovaka, njemačkih Židova i predstavnika drugih nacionalnosti u svoje povijesne domovine.

U isto vrijeme provodilo se organizirano preseljenje starosjedilaca Zakarpattja u istočne oblasti Ukrajine, na sjever i u Sibir, u regiju su upućivali stručnjake iz drugih republika, a diplomci mjesnih obrazovnih zaklada upućivani su izvan granica Zakarpattja i Ukrajine. Provodilo se preseljenje u regiju Rusa i ruskogovorećih

7 Na takozvanom *jazyčiju*: »Подкарпатське Общество Наук« (op. ur.).

vojnika, suradnika državnih tijela, partijskih i sovjetskih činovnika, službenika, vojnih umirovljenika i drugih, što je vodilo prema deetnizaciji i rusifikaciji mjesnog stanovništva. To se dogodilo i u etničkom sastavu stanovništva regije.

Zakarpattje je u poratnim godinama, slično kao i susjedne oblasti Galicije, bilo područjem djelovanja ukrajinskih pobunjenika (UPA).

Suvremeno ukrajinsko Zakarpattje

Na sveukrajinskom referendumu 1991. godine 78% stanovništva Zakarpattja izjasnilo se za stvaranje, na osnovi oblasti, samoupravnog teritorija u sastavu Ukrajine.

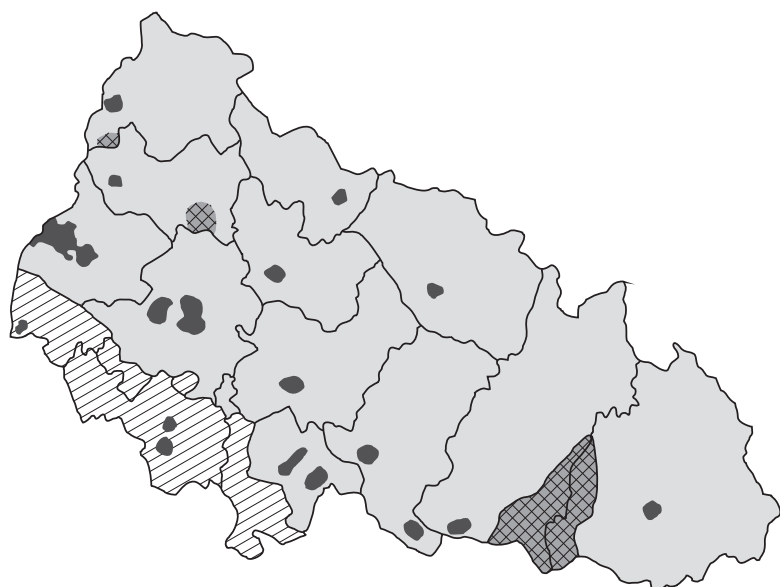
Zakarpattje predstavlja 2,1% cijelog teritorija Ukrajine. Površina mu iznosi 12 800 km², a ima 13 rajona, 10 gradova, 28 gradića i 561 seosko naselje. Središte oblasti je Užgorod. Većinu teritorija zauzimaju planine (najviša točka je vrh Goverla – 2061 m, a najniža u selu Rus'ki Hejivci Užgorodskog rajona – 101 m nadmorske visine). Karpatske gore postoje već 1,2 milijarde godina. Nakon Goverle, najviše su: Brebeneskul – 2035 m, Pip-Ivan – 2022 m, Petros – 2020 m, Gutyn-Temnatyk – 2017 m i Rebra – 2007 m.

Najduža rijeka Zakarpattja je Tysa. Njezina duljina unutar Zakarpattja je 223 km. Osim Tyse, Zakarpattjem teku još 3 rijeke (Už, Latorycja i Boržava).

Najveće jezero Zakarpattja je Synevir, koje je nastalo prije 10 000 godina na visini od 989 metara, površine je 7 hektara, a dubine 27 metara. Najveći gorski vodopad je Vojvodyn, a najviši Trofanec'.

Najstariji čovjek na području Ukrajine i središnje Europe pojavio se u Korolevu prije milijun godina. Najsjevernija regija na svijetu, gdje se uzgaja čaj, je gora Krasna Gorka blizu Mukačiva. Geografski centar kontinentalne Europe nalazi se pokraj sela Dilove u Rahivs'kom rajonu (48°30' sjeverne širine i 23°23' istočne dužine).

Demografija

Etnička karta oblasti s popisom stanovništva iz 2001. godine

■ Ukrajinci ■ Rumunji ■ Mađari ■ miješano Ukrajinci i Rusi

Nacionalne manjine

Najbrojnija nacionalna manjina Zakarpattja bili su i ostali Mađari, koji se većinom nalaze na jugu Zakarpattja i okupljeni su u većim mjestima; Židovi su tvorili u Zakarpattju veći postotak nego u bilo kojoj drugoj oblasti u Ukrajini, i to ne samo u gradovima (26%) nego i po selima (11%); Nijemci su predstavljali 7 malih kolonija u gorama; Rumunji su bili koncentrirani u velikim selima sjeverno od Sigota. Poslije Drugoga svjetskog rata smanjio se postotak nacionalnih manjina, ali time se povećala brojnost ukrajinskog stanovništva. Danas je Zakarpattje, osim južnog dijela, jer su tamo i danas većinom Mađari, jedan od krajeva u kojem je najveći postotak ukrajinskog stanovništva.

S ukrajinskoga prevela Kristina Fruk

Myhajlo Tyvodar

Etnički teritorij i etnokulturalni razvitak Zakarpattja

Teritorij ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja i ukrajinske Zakarpats'ke oblasti

Prostori ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja gotovo se u potpunosti podudaraju s Verhnjim Potyssjem, koje je po sadašnjoj administrativno-teritorijalnoj podjeli uključeno u Zakarpatsku oblast Ukrajine, istočnu Slovačku, sjeverne rajone Sabolč-Satumars'kog komitata¹ Mađarske i Satumars'kog i Bajamars'kog rajona u Rumunjskoj. Još potkraj 18. st. i na početku 19. st. ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje gotovo se u cijelosti podudaralo s Verhnjim Potyssjem i zauzimalo prostor od 50 000 km². U njegovu sastavu bili su Maramors'kyj, Ugočans'kyj, Berez'kyj, Užans'kyj, Zemplyns'kyj, Spys'kyj, Šarys'kyj, Abuj-Tornjans'kyj, Sarmars'kyj, Sabolčs'kyj, Gemers'kyj i Boršods'kyj komitat tadašnje Mađarske. U Gemers'kom, Boršods'kom, Sabolčs'kom i Satumars'kom komitatu bilo je 1810. samo 49 200 govornika ukrajinskoga, a 1910. godine od 240 000 grkokatika samo ih je 300 govorilo ukrajinski. Zbog broja tih komitata radilo se također i na smanjivanju ukrajinskih etničkih teritorija tijekom 19. st. Već potkraj 30-ih godina 19. st. prostor ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja smanjio se na 41 700 km². Ali je već tada u Sabolčs'kom, Satumars'kom, Gemers'kom i Boršods'kom komitatu živjelo od 3000 do 5000 Rusyna. Sredinom 19. st. teritoriji s pretežito rus'ko-ukrajinskim stanovnicima bili su tek Marmaroški, Ugočans'kyj, Berez'kyj, Užans'kyj, Zemplyns'kyj i Šarys'kyj komitat. Njihova je površina zauzimala 28 400 km².

Tijekom druge polovice 19. st. sve do početka 20. st. mađarizacija i slovakizacija Rusyna-Ukrajinaca postale su osnovni razlog smanjivanja teritorija etnopovijesnoga Zakarpattja (na kraju Prvoga svjetskog rata na 22 300 km²). Ono je obuhvaćalo teritorij gotovo u potpunosti Maramors'koga, Ugočans'koga, Berez'kog i Užans'koga

¹ Komitat – naziv administrativno-teritorijalne jedinice u Mađarskoj (op. prev.).

komitata, površine 17,9 tisuća km², pripojivši Užanščyni susjedni teritorij istočne Slovačke (3,5 tisuća km²), a Marmaroščynu susjednom teritoriju Satumars'koga komitata.

Samo u tim granicama Rusyni-Ukrajinci etnopovijesnoga Zakarpattja željeli su se ujediniti sa *Sobornom Ukrajinom*.² O tome svjedoče odluke svenarodnih skupova svakog sela u gradu Hustu, u kojima se naznačilo: Svenarodni zborovi Rusyna-Ukrajina dana 21. 1. 1919. godine žele ujediniti sve Rusyne-Ukrajince iz komitata Maramoroš, Ugoča, Bereg, Ung, Zemplyn, Šariš, Spyš i Abujtorna te ih pripojiti Rusynima-Ukrajincima naseljenima sve do Soborne Ukrajine.

Kao rezultat Prvoga svjetskog rata, raspada Austro-Ugarske i odluke međunarodne konferencije u Saint-Germainu 10. 9. 1919, veći dio ukrajinskog etnopovijesnoga Zakarpattja pod nazivom Podkarpats'ka Rus', površine 12 617 km², našao se u sastavu novostvorene države Čehoslovačke. Teritorij tadašnje Podkarpats'ke Rus'i danas se gotovo u potpunosti poklapa s teritorijem Zakarpats'ke oblasti (12 800 km²).

Godine 1938. Karpats'ka Ukrajina (nekadašnja Podkarpats'ka Rus') iskusila je redovite teritorijalne gubitke. Kao rezultat Bečke arbitraže (2. 9. 1938) Karpats'ka Ukrajina izgubila je 1523 km². Gradovi Užgorod, Mukačivo i Beregivs'kyj rajon potpali su pod Mađarsku. Površina Karpats'ke Ukrajine iznosila je 11 094 km². Na tom je teritoriju živjelo 552 000 stanovnika, među kojima Ukrajinaca 414 000 (75,4%), Židova 68 000 (12,3%), Mađara 27 000 (4,9%), Nijemaca 9000 (1,6%) i ostalih 0,3%.

U ožujku 1939. Mađarska je u potpunosti okupirala Karpats'ku Ukrajinu, preimenovala ju u »Podkarpattje«, smanjila njezin teritorij, pripojivši gradove Vynogradovo (Sevljuš), Tjačevo i Solotvyno »matičnoj mađarskoj državi«. Zauzvrat, na zapadu do Podkarpattja pripojen je Sobranec'kyj okrug s 31 ukrajinskim selom, koja su ranije bila u sastavu Slovačke. Kao rezultat zamjena, površina tadašnjega Podkarpattja iznosila je 12 060 km².

Mađarska je vlada 15. 7. 1939. provela popis stanovništva na tadašnjem Zakarpattju. Dobiveni rezultati dani su na službeno korištenje. Preciznije, površina tadašnjega Zakarpattja iznosila je 12 146 km², a ukupan broj stanovnika bio je 671 692; među njima bilo je 84,4% Ukrajinaca, 7,1% Mađara, 4,2% Slovaka, 2,5% Nijemaca i 2% ostalih.

2 Naziv *Soborna Ukrajina* označava u političkom leksikonu Ukrajine cjelovitost, okupljanje svih ukrajinskih teritorija (op. ur.).

U listopadu 1944. tadašnju Podkarpats'ku Rus' (Karpats'ku Ukrajinu) oslobodila je sovjetska vojska, u studenom 1945. ona je ušla u sastav Sovjetskog Saveza, a 22. 1. 1946. stvorena je Zakarpats'ka oblast u sastavu Sovjetske Ukrajine, koja se prostirala na 12 800 km². Njezino neznatno povećanje dogodilo se prilikom priključenja grada Čopa s okolicom.

Stari i novi nazivi ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja i njegova stanovništva

Godine 1826. češki slavist P. Šafárik je u istraživanju, koje je objavljeno na njemačkom jeziku, pisao o sličnosti galyc'kih, bukovyns'kih i mađarskih Rusyna s naddnjiprans'kim Malorusima te je pozvao na proučavanje povijesti karpats'kih Rusyna, jer je zemlja gdje oni žive *terra incognita* (nepoznata, neistražena zemlja – op. a.). Godine 1932. češki književnik komunističke orijentacije, I. Olbracht, promijenivši naziv P. Šafárika, objavio je u Pragu knjigu publicističkih eseja o tadašnjoj Podkarpats'koj Rus'i pod naslovom *Zemlja bez naziva (Zeme bez jmena)*. Pisao je da ta zemlja još u 30-im godinama 20. st. nije imala ime, to jest svoj naziv. U sovjetsko doba taj se naziv uvelike propagirao, u publicističkim i u znanstvenim izdanjima. Manipulirajući nazivom »Zemlja bez imena«, komunistički su propagatori davali stanovništvu do znanja da će samo u sastavu Sovjetskog Saveza Ukrajinci Zakarpats'ke oblasti početi živjeti slobodno, bogato i sretno.

Ali na našem planetu nema zemlje koja ne bi imala svoj naziv. Iznimka nije ni ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje. Tako su od 8. do 9. st. Predkarpattje (vrhovi Dnjestra i Sjana) i Zakarpattje (Verhnje Potyssje) nazivali Bijela Hrvatska, a Konstantin Bagrjanorodnyj (908–959) naznačio je da su »Bijeli Hrvati vladari velike države«. Očito su Bijeli Hrvati bili pod političkim utjecajem Kijeva, jer su 907. sudjelovali u pohodu kneza Olega na Carigrad, ali su se nakon smrti Svjatoslava (972) odvojili od Rus'i. Volodymyr Veliki, obavivši dva pohoda na Karpate (981. i 982), prekinuo je separatizam bjelohrvatskoga plemstva. Nakon 982. godine pisani izvori više ne govore o Bijelim Hrvatima, koji su se postupno integrirali u sastav srednjovjekovne rus'ke nacije. Upravo se u to doba na teritoriju ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja šire politonim Rus', etnonim Rusyni (rus'ki ljudi) i naziv »rus'kyj kraj« te se utvrđuje rus'ka etnopolitička i etnonacionalna svijest.

Pokušaji nekih autora da povežu širenje politonima Rus' i etnonima Rusyni u etnopovijesnom Zakarpattju s pohodom Rusyča na Konstantinopol (860) te s djelatnošću Ćirila i Metoda i navodno provođenjem kršćanstva 867. godine, zasnivaju se na pretpostavkama i parafraziranju. Neki pobornici suvremenoga političkog rusynstva zagovaraju zanimljivu ideju četvrtog istočnoslavenskog etnosa; njihovo podrijetlo povezuju i s galskim Rusynima te izvode njegov naziv od latinskih riječi rus – selo, ruris – seljaštvo, rusticus – seljak. Tvrde da su Rimljani Rusynima nazivali seosko stanovništvo Panonije, a na karti Kelta K. Naypawera Rusyni su smješteni na teritoriju ukrajinskoga Zakarpattja. Međutim provincija Panonija zauzimala je teritorij desne (južne) obale rijeke Dunav i bila je naseljena Ilirima i Keltima. U Potysji se Slaveni spominju u 3. st. pod nazivom »Venedi«, a od 5. st. pod vlastitim nazivom »Slaveni« (Sklaveni). A zašto se naziv »Rusyni« ne bi izveo od latinskoga Ruscino – mjesto u Galiji, te Rusellae ili Rusellana – gradova u Etruriji? Stoga bi se moglo zaključiti da su Rusyni podrijetlom Rimljani i pretendirati na naslijeđe Rimskoga Carstva.

Uzmimo u obzir da u etnologiji nisu zabilježeni slučajevi preuzimanja endoetnonima etnosa od svojih susjeda (egzoetnonimi). Zato je često jedan etnos poznat i pod nekoliko naziva.

Tako Laponci Ruse nazivaju Karelima, Latvijci – Krijevima, Finci i Estonci – Venima (Venedima) itd. Etnos s endoetnonimom Deutsche Ukrajinci nazivaju Nijemcima, Francuzi – Allemagni, Englezi – German, Talijani – Tedesco, Srbi – Švabe itd. Etnos s nazivom Madjarok Ukrajinci nazivaju Ugorcima, Rusi – Vengrami itd. Ali niti jedan etnos za svoj endoetnonim nije primio naziv koji su mu dali tuđinci.

Nakon smrti kijevskoga kneza Volodymyra Velikog (1015), Mađarska je postupno pomicala svoje granice na sjever do podnožja etnopovijesnoga Zakarpattja, koje je bilo naseljeno Rusynima-Ukrajincima. O tome svjedoči mađarski kroničar Anonimus, koji je izvijestio da je mađarska kraljica Anastazija, koja je bila kćerka Jaroslava Mudrog, voljela Verhnje Potyssje. Ruski karakter Potyssja potvrđuje i *Giljdesgajms'ka kronika*, koja sina mađarskoga kralja Stjepana I. Imperatora naziva »knezom rus'kym«, koji je bio namjesnik Potyssja, naseljenog Rusynima-Ukrajincima. Naslov knez rus'kyj se u zemljama Potyssja održao cijelo 12. st.; 1127. spominje se »Rus'ka marka« (*Marchia Ruthenorum*), a 1184. i postojanje Bihars'ko-rus'kog episkopstva.

Širenjem mađarske državne teritorijalno-administrativne podjele na komitate tijekom 13. st., ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje nije imalo zajednički opći

naziv. Tek je 1849. u sastavu Košinc'kog distrikta bio stvoren i »rus'ki okrug«, u čiji su sastav ulazili Maramors'kyj, Ugočans'kyj, Berez'kyj i Užans'kyj komitat. Ali već u ožujku 1850. mađarska ga je vlada uklonila, bojeći se konsolidacije Rusyna-Ukrajinaca.

Mađarska vlada nadjenula je zemlji neetnički naziv. Zemlje ukrajinskog etnopovijesnoga Zakarpattja i istočne Slovačke nazivali su Gornja Mađarska ili Verhovyna (Felvidek), ili Verhnja Zemlja. Potkraj 14. i početkom 15. st. u pisanim izvorima povremeno su zemlje koje su naseljavali Rusyni-Ukrajinci nazivali Rusynija (Ruthenia). Ali taj se naziv proširio na sav galyc'ki i zakarpats'ki teritorij ukrajinskih Karpata.

U uvjetima raspada Austro-Ugarskoga Carstva, mađarska je vlada (23. 12. 1918) prihvatila Zakon o autonomiji Rus'ke zemlje. To se odnosilo na područja naseljena Rusynima-Ukrajincima Maramors'koga, Ugočans'koga, Berez'kog i Užans'koga komitata. Uključivanje mađarskoga teritorija naseljenog Rusynima-Ukrajincima u sastav Čehoslovačke, spriječilo je proširenje tog naziva. Okupiravši 1939. Karpats'ku Ukrajinu, mađarska je vlada »zaboravila« naziv Rus'ka zemlja i njezinu autonomiju te je nastavila kraj nazivati Verhovyna ili Podkarpattje.

Od 40-ih godina 19. st. domaći i strani znanstvenici, publicisti i političari često su ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje nazivali »Mađarska Rus'«. Time su etnički označivali rus'ko-ukrajinski karakter zemlje. Usporedno s tim nazivom, koristili su i »Mađarska Rus'-Ukrajina«, »Ugarska zemlja« i dr. Tijekom raspada Austro-Ugarskoga Carstva ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje bilo je podijeljeno među trima državama. Ukrajinski teritorij Transilvanije i dio Maramors'koga komitata našli su se u sastavu Rumunjske, teritoriji današnje Zakarpats'ke oblasti, Prjašivščyna i Tatarščyna uključeni su u sastav Čehoslovačke, a nekadašnji rus'ko-ukrajinski prostori Srednjeg i Donjeg Potyssja ostali su u sastavu Mađarske.

Ali najrašireniji nazivi bili su oni povezani imenom planine – Karpata: Galyc'ko-Karpats'ka Rus', Karpats'ka Rus', Podkarpats'ka Rus, Zakarpats'ka Rus', Podkarpats'ka Rus'-Ukrajina, Podkarpats'ka Ukrajina, Karpats'ka Ukrajina, Zakarpats'ka Ukrajina. Svi su ti nazivi relativno novi, jer su planinski lanac središnje Europe počeli nazivati Karpatima njemački geografi i geolozi tek 1664, a naziv Karpati ustalio se tek u prvoj polovici 19. st. Prema mišljenju M. Fasmera, njemački istraživači su posudili taj naziv od Ptolemeja, koji je u 2. st. spomenuo planine Karpatos, sjeverno od rijeke Dunav. M. Fasmer dopušta da naziv ima i trakijsko podrijetlo, jer u ilirsko-trakijskim jezicima riječi »karpe« i »karme« označuju stijenu.

Do 17. st. Karpate su nazivali Planina, Sarmatske planine, Rus'ke planine, Ugorske planine, Beskydi, Beščadi, Niski Beskydi, Visoki Beskydi, Istočni Beskydi.

Do službenog priključenja dijela ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja u sastav Čehoslovačke, o našem su kraju pisali kao o »teritoriju Rusyna južno Karpata«, »teritoriju južnokarpats'kih Rusyna«, »zemlji južnih Rusyna«, Rusynjsko ili Rusynija. U svim tim nazivima važna je bila rus'ko-ukrajinska etnička ovisnost mjesnog stanovništva. Konstitucija Čehoslovačke 1920. pravno je učvrstila teritorij današnje Zakarpats'ke oblasti nazivom Podkarpats'ka Rus'. On je postao služben i bilo je zabranjeno korištenje drugih naziva. U uvjetima pripojenja dijela etnopovijesnoga Zakarpattja Čehoslovačkoj bilo je naznačeno da Podkarpats'koj Rus'i pripada i Prjašivščyna, ali je češka vlada prekršila dogovor te Prjašivščynu pripojila Slovačkoj. Godine 1968. čehoslovačka je vlada zabranila naziv Prjašivščyna i zamijenila ga nazivom Východne Slovensko.

Prvi put je naziv »Pidkarpats'ka Rus'« (u smislu podkarpats'ka – op. ur.) upotrijebio A. Dobrjans'kyj u članku »O zapadnim granicama Podkarpats'ke Rus'i iz vremena sv. Vladimira«. Naziv Podkarpats'ka Rus' nastao je zato što su se Rusyni-Ukrajinci etnopovijesnoga Zakarpattja u lokalnim i inozemnim publikacijama nazivali Karpatorus'ima ili Podkarpats'kim Rusynima. Podkarpats'ka Rus' nije povijesni naziv; nastao je relativno kasno, a ustalio se kao administrativni i politički termin tek između 20-ih i 30-ih godina 20. st.

Od sredine 19. st., u nazivima ukrajinskoga etnopovijesnog Zakarpattja počinje se upotrebljavati politonim Ukrajina: »Ugarska Ukrajina«, »Karpats'ka Ukrajina«, »Zakarpats'ka Ukrajina« i dr. Nazivi nekih dijelova zemlje »Krajina« ili »Ukrajina« zabilježeni su u 14. st., kad su postojale Husits'ka, Mukačivs'ka (Berez'ka), Užans'ka, Bereznjans'ka i druge zemlje. Mnogi istraživači poistovjećuju nazive Krajina i Ukrajina, pa je mađarski povjesničar ukrajinskoga podrijetla O. Bonkalo 1940. pisao da »...je na južnom dijelu Zakarpattja još na početku 11. st. bila Rus'ka Krajina-Ukrajina«. Naziv Ukrajina koji je primjenjiv na ukrajinsko etnopovijesno Zakarpattje javlja se u pismu poljskoga kralja Zigmunda III. get'manu S. Žolkevs'kom, 15. 10. 1619, u kojemu piše o koncentraciji ugarskih vojska »... W ukrainy Wegierskiej« (Ukrajini ugarskoj), te u pismu isusovca Sebastiana Milleja (3. 10. 1662) krakovskom isusovcu Matviju Mitzkeviczu, u kojem izvještava: »Zna li vaša preuzvišenost što je to Mukačivs'ka Ukrajina, i koliko je ona velika, do ovog časa je u potpunosti šizmatična.« Francuski inženjer Lavoisier de Boplan, koji je bio u službi poljskoga kralja i živio na teritoriju Ukrajine 1630–47, objavio

je 1650. u Rouenu knjigu *Opis Ukrajine* te izradio 12 karata ukrajinskih zemalja. Naznačio je da se granice Ukrajine prostiru od Moskovije do granica Transilvanije, a na karti Pokuttja, koje je nazvano dijelom Ukrajine, uneseno je također i Zakarpattje. Dakle već u 17. st. Zakarpattje je bilo poznato pod nazivom Ukrajina. U geografiji I. Severinija iz 1777. teritorij Zemplynščyne je nazvan »Gornja Ukrajina«, a Užans'kyj komitat »Donja Ukrajina«. Zakarpats'ki znanstvenici služili su se također nazivom Ukrajina. Tako je 1799. J. Bazylovyč zabilježio da je batu-kan sa 600 000 vojnika upao u Poljsku, Šleziju, Moravu, u područje Mađarske i u druge zemlje, a Ukrajina i cijela Podillja već su bile pod njegovom vlašću.

Zatim je 1851. francuski profesor Rober pisao da se ukrajinski etnički teritorij »...prostire kroz Bukovynu sve do sjeverne Ugarske, na komitate Maramoroš, Ung i Bereg«.

Francuski istraživač Benuca Malone je 1880. naznačio da je ukrajinska nacija, istog podrijetla, smještena na teritoriju Velike Ukrajine, Galicije, Bukovyne i Karpats'ke Ukrajine. Sličan naziv etnopovijesnoga Zakarpattja upotrebljavali su domaći prosvjetitelji koji su 1866. objavili *Menologion³ za godinu rus'ku 1866-u Ugarske Ukrajine*, a već je 1868. karpato-ukrajinski povjesničar J. Celevyč objavio istraživanje o Ugarskoj Ukrajini.

Naziv »Karpats'ka Ukrajina« brzo se širio u 20-im i 30-im godinama 20. st. Njime su se 1938. služili državnici europskih država, pa je 4. 10. 1938. mađarska vlada svoje teritorijalne zahtjeve formulirala ovako: »...priključenje Slovačke i Karpats'ke Ukrajine Mađarskoj«. A Hitler i Ribbentrop su 8. 10. 1938. naznačili u specijalnom protokolu: »Što se tiče Karpats'ke Ukrajine...«. Tako je i A. Vološyn taj naziv upotrijebio u studenom 1938, kada je izjavljeno: »Mi, Vlada Karpats'ke Ukrajine...«. Bez obzira na zabrane čehoslovačke vlade da se upotrebljavaju termini »Ukrajina«, »Ukrajinci« i politonim »Ukrajina«, koji se odnose na Ukrajince etnopovijesnoga Zakarpattja, Prvi centralni ukrajinski narodni sabor je proglasio: »Naš narod je ukrajinski narod...«. Zato naziv Podkarpats'ka Rus' nije odgovarao stvarnosti te se zahtijevalo da se u novoj konstituciji Čehoslovačke službeno upotrebljava naziv »Karpats'ka Ukrajina«. Tako je 30. 12. 1938. čehoslovačka vlada dopustila da se, uz »Podkarpats'ka Rus'«, upotrebljava i naziv »Karpats'ka Ukrajina«, a 22. 1. 1939. u službenim se vladinim dokumentima upotrebljava samo naziv Karpats'ka Ukrajina. Naziv Karpats'ka Ukrajina bio je zabranjen u vrijeme mađarske okupacije i ulaska zemlje u sastav Sovjetskog Saveza.

3 Mjesečnik koji je izdavao pravoslavni kler (op. prev.).

Od prvih dana sovjetske vlasti teritorij današnje Zakarpats'ke oblasti nazivao se Zakarpats'ka Ukrajina. Nazive »Zakarpattje« i »zakarpats'ki Slaven« prvi je upotrijebio J. I. Venelin-Guca još u 30-im godinama 19. st. u članku »O pjesmoljublju Slavena zakarpats'kih«, koji je prvi put objavljen tek 1906. Pritom je Slovake i Čehe nazivao zakarpats'kim Slavenima, a ne Rusynima-Ukrajincima etnopovijesnoga Zakarpattja. Potkraj 19. st. niz znanstvenika nazivao je naš kraj Zakarpats'ka Rus' ili Zakarpats'ka Ukrajina; posljednji naziv bio je popularan u Sovjetskoj Ukrajini. Ali njime su se služile i ukrajinske nacionalno-patriotske snage, posebno časopis *Nacionalnjist'*. Od 3. 10. 1944. do 22. 1. 1946. naziv Zakarpats'ka Ukrajina bio je službeni naziv današnje Zakarpats'ke oblasti.

Nakon ratifikacije dogovora između Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke, u sastavu Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike stvorena je Zakarpats'ka oblast, površine 12 800 km².

Povijesno-etnografska podjela Zakarpattja

Pri općoj tipologizaciji ukrajinskog etničkog teritorija, suvremena etnologija obavezno odjeljuje Zakarpattje kao posebnu etnopovijesnu zonu (povijesno-etnografska regija). Njezino odjeljivanje povezano je s odvijanjem povijesnih procesa i posebnostima etnokulturalnoga razvitka kraja, s prirodnogeografskim uvjetima, međuetničkim kontaktima i migracijskim procesima. Navedeni činitelji utjecali su na oblikovanje određenih etnografskih posebnosti stanovništva etnografskih zona (povijesno-etnografskih regija). Posebnosti svake zone pojavljuju se u gospodarstvu i materijalnoj kulturi, obitelji i obiteljskoj svakidašnjici, blagdansko-obrednoj kulturi, dijalektima i folkloru. Danas u ukrajinskoj etnologiji postoji nekoliko tumačenja pojma povijesno-etnografske regije ili zone. Najprihvatljivija su ona koja etnografsku zonu (regiju) tumače kao povijesno-kulturni, lingvistički i administrativno-geografski dio etničkog teritorija, u čijem se stanovništvu očituju, zabilježene u povijesnom pamćenju, regionalna solidarnost i određene gospodarske posebnosti, kao i one u kulturi i svakidašnjici. Na toj se osnovi u Ukrajini mogu podijeliti sljedeće etnografske zone: Slobožanščyna, Doneččyna, Naddnjprjanščyna, Jug Ukrajine, Siverščyna, Poltavščyna, Polissja, Podillja, Volynj, Prykarpattje i Zakarpattje. Etnografske zone imaju složen unutrašnji mozaik. U njihovu se sastavu nalaze subetnosi, etnografske grupe, etnografski rajoni i etnografski okruzi.

Kao primjer etnografske zone sa složenim unutrašnjim mozaikom može poslužiti Zakarpattje, koje s jedne strane karakterizira potpuna šarolikost stanovništva (Ukrajinci, Mađari i Rumunji žive kompaktno na određenim teritorijima, a Nijemci, Slovaci, Židovi, Romi i ostali u nevelikim grupama u gradovima i selima), a s druge strane etnografska raznolikost ukrajinskog stanovništva – Guculi, Bojki, Lemki, Dolynjani i brojni etnografski rajoni. Ta situacija je za Zakarpattje karakteristična još od srednjega vijeka. Višestoljetni suživot i zajedništvo zakarpatskih Ukrajinaca s etničkim manjinama očitovao se u raznim sferama njihove tradicionalno-svakodnevne materijalne i duhovne kulture. Ne uzimajući u obzir neka prožimanja multietničkih gospodarsko-svakodnevnih kompleksa, u kulturi svake etničke grupe mjesnog stanovništva prevladavali su i prevladavaju njezini tradicionalni etnički elementi. To je prirodno, jer etničko suprotstavljanje »mi smo svoji, a oni tuđi« bilo je i ostalo uobičajeno. U Zakarpattju takvo suprotstavljanje tijekom godina nije imalo konfrontacijski karakter, ali se pojavljivalo u osuđivanju etnički i religijski izmiješanih brakova, ismijavanju tuđega rodnoobiteljskog života, blagdana, obreda, vjerovanja itd. Narodni folklor Ukrajinaca to dobro bilježi.

*Породила німця вівця, а жида – кобила,
А русина ниборака – мати чорнобрива.
Ой нема ді добра в горах та видав не буде,
Доки у них по німцєви заважати буде.
Ой піду я ти й нашваби, як се шваби мають
А шваби лиш по вечери та й спати лігають.
Ой у лузі команиця лиш би коні пасти,
Так ня кортить до дівчини, як цигана красти.
Ай-вай Буріхвай, упали ворота
Пішли жиди піднімати – зайшла їх субота.
Побий, боже, мадяриків та й мадярську віру,
Та й ще тоти мандарини, що ходять у пірю.
А мадяри, то злі люди, лиш бють та карають,
Наші люди не привикли, уд того вмирають.*

Navedene kolomyjke svjedoče da narodni folklor prikazuje realno stanje multietničkih prepreka među etnosima po principu »mi smo svoji, a oni tuđi«.

Slična opreka, na razini osuđivanja ili ismijavanja tuđih svakidašnjih kulturnih tradicija, karakteristična je također za različite komponente jednog etnosa, članovi kojega jesu ili nisu svjesni svakidašnje kulturne različitosti svojih susjeda. Tako se Guculi podsmjehuju Bojkima i Dolynjanima, žitelji jednog sela – žiteljima drugog sela itd. Kolomyjke bilježe takve opreke i ismijavanja. Ovako Dolynjani ismijavaju Gucule:

*Ішов гуцул понад Тису і берег зарвався,
А гуцулка руку ламле: Кептар не зостався.
Ой гуцуле, гуцулоньку, поганая віра!
Твоя жінка у середу солонину їла.*

Sa svoje strane, Gucul je na takve optužbe odgovarao:

*Ой, брешеш ти, долиняку, твоя іще гірша,
Твоя їла у п`ятницю, а п`ятниця вірша.*

Guculi također ismijavaju Bojke. To kolomyjka svjedoči riječima:

*Ой гуцули, гуцулоньки де-сте бойка діли?
Ци ви його іспекли-сте, ци сирого з`їли?
Ні ми його не спекли-сте, ні сирого з`їлі,
Пішов бойко в полонину, там го вовки з`їли.*

Takvim i sličnim podsmjehivanjem izazivali su jedan drugog čak i žitelji susjednih sela.

Opreke na etničkoj razini u Zakarpattju sačuvale su se do danas. Situacija je takva da se lokalni Ukrajinci identificiraju s etnografskom zakarpats'kom zonom, manifestiraju regionalnu solidarnost, nazivajući se Zakarpaćanima, tj. zakarpats'kim Ukrajincima. Kod Mađara, Nijemaca, Slovaka, Židova, Roma, Rusa i ostalih određujućom ostaje etnička samosvijest, a nastojanja da ih se naziva Zakarpaćani većina ih doživljava kao pokušaj ukrajinizacije. To znači da zakarpats'ki Ukrajinci, koji prema popisu iz 2001. čine gotovo 82% ukupnog stanovništva, imaju glavnu ulogu u suvremenim državotvornim procesima, u socijalnom, političkom i kulturnom životu kraja. Sve to navodi da se govori o etničkoj ukrajinskoj srži Zakarpats'ke oblasti.

Izvornost etnografske zone Zakarpattja očituje se u podjeli teritorija koji su naseljeni Guculima, Dolynjanima, Bojkima i Lemkima.

GUCULI. Među unutrašnjim teritorijalnim sastavnicama ukrajinskog etnosa posebno mjesto zauzimaju Guculi. Oni se po stupnju unutrašnje integracije samoidentifikacije ubrajaju u zajednice koje se u etnologiji nazivaju subetnosima. **Subetnos – unutrašnji teritorijalni dio etnosa koji se razlikuje određenom svakodnevnom kulturnom specifikacijom, samonazivom, izdvajajući se od okruženja na osnovi komplementarnosti, lokalne i ukupne etničke svijesti.**

Ukrajinski etnos dijeli se na nekoliko subetnosa – kubanski kozaci, Guculi i vojvođanski Rusini (u Srbiji) – koji su se formirali kao rezultat zajedništva raznih faktora. U Karpatima samo Guculi imaju crte koje su svojstvene subetnosima. Neki znanstvenici smatraju ih romanojezičnim slaveniziranim Vlasima, drugi slaveniziranim turskim plemenom Uzi (Uci), treći slaveniziranim Gotima, a četvrti slaveniziranim Dačanima. Poznati ukrajinski jezikoslovac B. Kobyljans'kyj smatra da Guculi potječu od starorus'kih plemena Ulić i djelomično Tiveraca, koja su se pod pritiskom nomada preselila na planinske visine ukrajinskih Karpata. Stavljajući u pitanje njihovu etnogenezu, govori o prisutnosti južnoslavenskih i romano-vlaških etnokulturalnih crta u guculs'koj svakidašnjici. Pokušaji da se podrijetlo Gucula izvede objašnjenjem pojave njihova naziva od riječi »kočuvaty«, »gorul« (gorštak), »gotul« (razbojnik), »gucaty«, kneza Gecyla, vlastita prezimena ili imena Gucul, površni su te ignoriraju njihovu pravu etnogenezu.

Pitanje guculs'ke etnogeneze nije ni danas riješeno; čak i u kapitalnom radu *Guculščyna* nisu dovoljno razjašnjeni. Na osnovi antropoloških materijala, te uspoređujući ih s arheološkim i etnografskim materijalima, V. Djačenko je došao do zaključka da su Guculi bliski Ukrajincima međurječja Pruta i Dnjestra, da imaju bliskosti sa starosjediocima Balkana i Kavkaza, uključujući određene ilirotrakijske i indoiranske elemente. Kasnije je precizirao da su Guculi, vjerojatno, potomci dijela starorus'kog stanovništva koji se formirao pretežito na osnovi Tiveraca – Ulića i Bijelih Hrvata, s elementima drugih istočnoslavenskih grupacija. Zaključci V. Djačenka zaslužuju pažnju.

Očito je da su se Guculi formirali kao rezultat unutrašnjeg samorazvoja istočnoslavenske plemenske osnove te gospodarske i svakodnevno-kulturne konsolidacije jakih preseljenih grupa slavenskog i neslavenskog stanovništva. U njihovoj konsolidaciji glavnu ulogu su možda odigrali Ulići i Tiverci.

Proučavajući tradicijsku kulturu Gucula, istraživači su se složili da je njihova etnoodrednica kulturno-svakidašnje, jezično i duhovno zajedništvo s ukrajinskim etnosom. Pritom naglašavaju da tradicijsku kulturu Gucula karakteriziraju: svojevrsni gospodarski ustroj i proizvodni način života, u kojem je glavno bilo pašnjačko visokoravničarsko stočarstvo, posebice ovčarstvo: poseban tip naselja s raširenim razmještajem imanja po vrhovima i padinama planina (narodna poslovice kaže: »Kući rijetko, ni selo se ne vidi«), to jest bliže pašnjacima i zalihama hrane; drugorazredno značenje poljoprivrede s nevelikim površinama oranica i pretežito ručnim oruđima; proširenje pomoćnih zanata (skupljanje, krčenje šuma, splavarenje, pčelarstvo, lov) te obrta (tkanje, lončarstvo, drveno graditeljstvo, obrada kože, vune i drva); dobra prilagodljivost guculs'ke odjeće za gorske uvjete; jak patrijarhalni ustroj u svakodnevnom obiteljskom životu; arhaični elementi u blagdansko-obrednoj kulturi i duhovnom životu.

Teritorijalna cjelovitost, specifičnost kulturne svakidašnjice, samoprozvanost, opreka između njih i ostalog stanovništva, prisutnost guculs'ke i općeukrajinske samoidentifikacije te prisutnost većine karakternih elemenata subetnosa kod Gucula svjedoče o posebnostima njihova mentaliteta. Tvrdnje G. Lozka o tome da »sami Guculi ne nazivaju sebe tim imenom, koje je, možda, u davnini njihovim precima bilo uvredljivo« opovrgavaju se čak i letimičnim upoznavanjem njihova narodnog folklor. Narodne kolomyjke svjedoče da se Guculi samoidentificiraju, pretežito, po rođenju, teritorijalnoj pripadnosti te posebnostima tradicijske svakodnevne kulture:

*Гуцулка мя породила, гуцулка ми мати,
Гуцулка мі постелила: ляжай, сину, спатись.
Гуцулка мя породила, гуцулка ми мати,
Як не возьму гуцулочку, не буду жонатим.
Гуцулка мя породила, з гуцулков люблюся,
Як не возьму гуцулочку, то не оженуся.
Ой ти гуцул та й я гуцул, оба-смо гуцули.
Такі-смо се породили, що мати не чули.
Ой я гуцул, молоденький, по-гуцулську ходжу.
Та я свою гуцулочку попід боки воджу.
І ти гуцул, і я гуцул, една у нас мова.
Єдну рибку любуємо, най буде здорова.
Ой ватаже, ватажику, ватаже, ватаже,*

*Чому твоя дівчинонька »помай Біг« не каже?
Як би моя дівчинонька »помай Біг« казала,
Та вна би ся у Ясіню гуцулков назвала.
Та як би я, молоденький, гуцулом не звався:
маю черес та й круцагю, у кептар убрався.
Як гуцула не любити, коли гуцул годний,
У гуцула діжка масла та і сир надобний.
та не тто гуцул, гуцул, що погуцулив си,
Али тото, кажи, гуцул, що в горах родив си.*

Navedene kolomyjke uvjerljivo svjedoče da su se Guculi nazivali tim imenom i da su se smatrali ovisnima o guculs'koj zajednici. Štoviše, iz njih proizlazi da je biti Gucul značilo roditi se u planinama, da je majka Guculka, da se s Guculkom treba oženiti, treba govoriti guculs'ki, raditi i odijevati se, imati kuću u šumi, uzgajati ovce i koze, izrađivati sir i maslac i dr. Oni se ne doživljavaju samo kao Guculi, već dobro znaju da pripadaju i ukrajinskom etnosu. O tome svjedoče riječi S. Kločuraka, budućeg predsjednika Guculs'ke republike (1919), izgovorene na mitingu u selu Jasinja 1918: »Drage sestre i braćo Guculi..., Zašto smo mi, Rusyni-Ukrajinci, na svakom koraku ponižavani... Zašto nam nisu dali mogućnost da razvijamo našu kulturu...? Vi ste svojim glasovanjem izrazili volju ujediniti se s našom braćom-Ukrajincima u jednu državu, Ukrajinu... mi smo zreli i dostojni svoje slobode, svoje države Ukrajine.« To potvrđuje i K. Durjak, koji u svojim memoarima za selo Lug, u Rahivs'kom rajonu, 20–30-ih godina 20. st., piše: »...osjećali smo se Guculima, ili svjesno, **ili moguće**, preko djeda, pradjeda ili bake«.

Na osnovi etnografskih i jezičnih, dijalektalnih podataka, prema sadašnjoj administrativnoj podjeli, Guculjščyna obuhvaća južne dijelove Nadvirnjans'kog, Kosivs'kog te cijeli Verhovyns'kyj rajon Ivano-Frankivs'ke oblasti, južni dio Vyžync'kog rajona, Putyljs'kyj rajon, Černjivec'ke te Rahivs'kyj rajon Zakarpats'ke oblasti. Guculjščyna nikad nije činila neku jedinstvenu teritorijalno-administrativnu jedinicu. Teritorij galyc'ke Guculjščyne ulazio je od 14. do 18. st. u sastav Galyc'ke zemlje Rus'kog vojvodstva u Poljskoj, a nakon njezine podjele ušao je u sastav Austrije (1772). Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1919, galyc'ka Guculjščyna našla se u sastavu Poljske, a tijekom Drugoga svjetskog rata – u sastavu Sovjetskog Saveza. Južna Bukovyna je 60-ih godina 14. st. ušla u sastav Moldavske kneževine i bila poznata pod nazivom Bukovyna ili Šipinjs'ka zemlja. Od sredine 15. st. na njezinu

su teritoriju postojali Hotynjs'kyj i Černjivec'kyj okrug. Godine 1774. bukovyns'ka Guculjščyna našla se u sastavu Austrije, nakon njezina raspada – u sastavu Rumunjske, tijekom Drugoga svjetskog rata u sastavu Černigivs'ke oblasti Sovjetskog Saveza. Zakarpats'ki dio Guculjščyne je od 15. st. bio u sastavu Marmoros'koga komitata Ugarskoga Kraljevstva, od 1711. u sastavu Austrije, od 1867. u sastavu Austro-Ugarske, od 1919. u sastavu Čehoslovačke, a nakon završetka Drugoga svjetskog rata u sastavu Zakarpats'ke oblasti Sovjetskog Saveza.

Posebnosti povijesnog razvitka određenih dijelova Guculjščyne u sastavu raznih država nametnule su njezinoj tradicijskoj kulturi određene utjecaje. Zato su se u istom subetnosu razlikovale lokalno-teritorijalne (mjesne) grupe zakarpats'kih, galyč'kih i bukovyns'kih Gucula. U svakoj od navedenih grupa pojavile su se određene gospodarsko-kulturalne posebnosti.

Guculi Zakarpattja. Površina zakarpats'kog dijela Guculjščyne u sastavu Ukrajine iznosi 1900 km² i u potpunosti obuhvaća teritorij Rahivs'kog rajona Zakarpats'ke oblasti. Zakarpats'kom dijelu Guculjščyne treba dodati i više od 16 ukrajinskih te etnomiješanih sela u dolinama rijeka Ruskove, Vyšove te lijeve obale Tise. Najveća sela rumunjskoga dijela Guculjščyne su Poljany (Rus' Poljany), Kryvyj, Krasna, Vyševs'ka dolyna, Bystryj, Lug, Velykyj Vyčkiv, Ruskovo i dr. Već početkom 20. st. istraživači su naznačili da je zakarpats'ka Guculjščyna obuhvaćala doline gornjeg dijela rijeke Tise, s pritokom od visinskog razvođa, do Dilovog i Kosivs'ke Poljane. Za stanovništvo sela koja leže zapadnije od te granice (Velykyj Byčkiv, Kobylec'ka Poljana, Rosiška, Verhnje Vodjane) smatralo se da je imalo samo neke guculs'ke jezične i gospodarsko-kulturalne elemente. Guculi gornjeg dijela rijeke Tise čak nisu smatrali tamošnje žitelje i mještane sela rumunjskog dijela Guculjščyne Guculima, dovodili su ih u vezu s Dolynjanyma i ponižavajuće ih nazivali i nazivaju *gajnalima*. F. Potušnjak je izvijestio da su Guculi nazivali *gajnal'ami* (*gajnalima*) sve koji su u odijevanju koristili peteke⁴, koji idu za zaradom, a zatim se zabavljaju – »gajnuju«. Ali takvo tumačenje ne otkriva ponižavajući sadržaj značenja riječi »gajnal'«. Materijali s polja, iz sela, iz doline rijeke Bila Tisa, sela Jasinja i grada Rahova potvrđuju da ponižavajući, guculs'ki gajnal' znači – prljav, loš, onaj što provodi (gajnuje) vrijeme u poljoprivredi. Zakarpats'ki Guculi nazivali su tim imenom sve poljoprivrednike, a posebno one koji su govorili: »pup«, »vul«, »vuz«, »kun'«⁵ itd.

Lokalnoteritorijalna (mjesna) grupa zakarpats'kih Gucula počela se stvarati od

4 Vrsta odjeće (op. prev.).

5 Dijalektalni oblici riječi »pop«, »vol«, »vaza«, »konj« (op. prev.).

12. do 13. st., a formirala se 14–18. st. Još u ranim etapama u pojasu karpats'koga pograničja postojalo je mnogo mirnih naselja u dolinama gorskih rijeka te znatna količina sezonskih stočarsko-ispasnjačkih naselja, čak i u pojasu pašnjačke uzvisine Guculjščyne. Pri opisu zakarpats'kih Gucula, O. Bonkalo je naznačio da imaju snažnu građu tijela; jaki su, plećati i skladno građeni. »Njima pod gustim obrvama oči blješte vatrom. Kosa i oči su tamne: 83,3% muškaraca i 67,7% žena je tamno i samo 23% je svjetlokoso. Zanimljivo je da oni ne ćelave! Mnogo Gucula me je molilo da im odam čime gospoda sebi maste glavu kako bi bili ćelavi... Njihove žene zaista pripadaju ljepšem spolu. Lice im je bijelo, figura skladna. One se uvijek smiješe, kao oni koji znaju za svoju ljepotu.«

O gospodarsko-kulturalnoj posebnosti Gucula Rahivščyne dobro svjedoči goničko-visokoravničarski tip stočarstva i nevjerojatna posebnost njihove svakodnevne, materijalne i duhovne kulture. U narodnoj arhitekturi izrazilo se to u postavljanju zidova od tesanih ili piljenih te pomno prilagođenih dasaka. Nevelike cjeline među njima ispunjavali su mahovinom, a zidove unutar doma prali s vremena na vrijeme. Već početkom 20. st. zidove su počeli premazivati glinom i bijeliti. Takva posebnost pojavila se i u interijeru doma, posebice u prisutnosti i razmještaju vješalica, na koje su vješali tepihe i šarenu odjeću.

Tim čudnijim se čini unutrašnja samopodjela zakarpats'kih Gucula na jasinjans'ke, bogdans'ke, rahivs'ke i velykovyčkivs'ke te samousporedba na osnovi takve podjele. U antropologiji su se tako male ljudske zajednice identificirale s **elementarnim ljudskim populacijama** (V. Bunak, S. Arutnjunov, M. Čeboksarov i J. Bromlej su ih nazivali »deme«) – **najmanjim grupama ljudi koji sklapaju brakove kroz nekoliko generacija, pretežito međusobno**. Mehanizam djelovanja tog faktora postaje razumljiv ako se uzme u obzir da svaki čovjek ima 2 izravna pretka, njegova djeca – 4, unuci – 8, praunuci – 16 predaka. To znači da u pet pokoljenja čovjek ima 32, u šestom 64, a u sedmom 128 izravnih predaka. Prema M. Čebokrasovu i I. Čebokrasovom, razlika između pokoljenja iznosi 25 godina. To znači da se kroz sedam pokoljenja (175 godina) stanovništvo sela, ili grupe izoliranih sela, u potpunosti miješa na razini genetsko-nasljednih oznaka. Na toj se osnovi mogu dogoditi i posebne lokalne antropološke oznake.

Na osnovi neznatnih razlika tradicijske kulture takve se grupe javljaju često, ali za njihovo determiniranje nije usvojen zajednički naziv. U ukrajinskoj etnografiji nazivaju ih mikronarodi, lokalne zone, lokalne grupe, male etnografske grupe, a u jezikoslovlju – govorne podgrupe.

Pokušavajući izbjeći terminološke nesporazume, **predlažemo da ih se naziva etnografski rajoni**. Takav naziv čini se najtočnijim, jer svjedoči kako o genetsko-nasljednoj i biološkoj povezanosti pokoljenja tako i o predaji kulturno-svakodnevnih tradicija s pokoljenja na pokoljenje. Svaki čovjek biva poveznicom u predaji tradicija do sebe preko prabake-pradjeda, bake-djeda, roditelja, a preko sebe do djece, unuka i praunuka. Za normalno funkcioniranje etničkih zajednica ili njihovih određenih dijelova čovjek biva nositeljem kulturno-svakodnevnih tradicija, koje sažimaju vrijeme od približno 175 godina. Kombinacija bračne zatvorenosti grupe sela s njihovom prirodno-geografskom izolacijom, gospodarsko-kulturnim posebnostima, administrativno-teritorijalnim odrednicama ili posebnim socijalno-pravnim statusom pretvorila ih je u endogamno zatvoreni etnografski rajon. Kod stanovništva takvih teritorijalno-populacijskih rajona mogu nastati određene gospodarske i kulturno-svakodnevne tradicije.

Značaj etnografskih rajona te lokalno-teritorijalnih grupa Gucula, s njihovim neznatnim mjesnim gospodarskim i kulturno-svakodnevnim razlikama, ne treba preuveličavati, jer oni imaju vanjski karakter. One se ne pojavljuju na razini etnografske samoidentifikacije takve grupe, što se potvrđuje nevjerojatnom jednakošću gospodarskih, kulturnih, svakodnevnih i blagdansko-obrednih tradicija bukovyn'skih, galyc'kih i zakarpats'kih Gucula; njihovom jednoznačnom samoidentifikacijom s Ukrajinčima te neformalnim pojavama solidarnosti na razini etnografskih rajona.

DOLYNJANI. Većina teritorija Zakarpattja (9735 km²) te 200 km² ukrajinskog etničkog teritorija u Rumunjskoj, uz rijeku Tisu, od grada Sygit do grada Tjačiv, naseljeno je Ukrajinčima-Dolynjanima. Oni žive u podnožju planina, na nižim uzvisinama, na srednjim uzvisinama planina te djelomice na planinskim vrhovima Zakarpattja, od rijeke Šopurka na istoku, do državne granice sa Slovačkom na zapadu. Južne granice protežu se razvođem visokoravničarske uzvisine, od sela Mižgirja do grada Javornyk u Velykobereznjans'kom rajonu. Na jugu graniče s Mađarima, koji naseljavaju dijelove zakarpats'ke nizine, uz granicu s Mađarskom. O. Sabo, označavajući teritorij raseljavanja Dolynjana, pisao je 1913. da oni žive niže od Gucula, Bojka i Lemka u Maramors'kom, Ugočans'kom, Berez'kom, Užans'kom i Zemplyns'kom komitatu. Nazivajući mjesne Rusyne Malorusima, O. Sabo je naznačio da je za njih karakterističan »maloruski« govor.

Po stupnju gospodarskih i kulturno-svakodnevnih razlika tradicijske kulture, Dolynjani pripadaju sastavnicama ukrajinskog etnosa koje se u etnologiji

nazivaju etnografskim grupama. U etnologiji još nema općeprihvaćenog tumačenja pojma »etnografske grupe«. Ostali autori, dovodeći bit etnogeneze samo do socijalno-političkih procesa, bezrazložno tvrde da etnografske grupe obuhvaćaju nekoliko sela, ali i širi teritorij s naznačenim posebnostima jezika ili materijalne kulture. Neprofesionalnost takvoga tumačenja je očigledna, jer autori govore o grupi sela, dijalektima i materijalnoj kulturi, a ne o teritorijalnim sastavnim dijelovima etnosa.

U suvremenoj ukrajinskoj etnologiji prihvaćeno je nekoliko odrednica etnografske grupe, ali sve one naznačuju da su takve grupe nastale kao rezultat zajedništva, administrativno-teritorijalnih, povijesno-jezičnih, migracijsko-seobnih, socijalno-političkih, etnokulturalnih te ostalih činitelja. Među njima je formirano nekoliko faktora koji su odigrali glavnu, a ostali drugorazrednu ulogu. Upravo se zato etnografske grupe promatraju često kao prežitelji nekadašnjih plemena, kao rezultat posebne povijesne sudbine etnosa ili regeneracija davnih etnopolitičkih tvorevina, kao krhotine izoliranih dijelova etnosa, kao asimilirane grupe inoetničnog stanovništva ili cijelih etnosa, kao konsolidirane grupe etnički bliskih ili etnički dalekih migranata itd. To je dalo osnovu A. Ponomarjovu za tvrdnju da je »etnografska grupa lokalni dio etnosa, koji s njim ima zajedničku etničku svijest, ali se razlikuje nekim crtama tradicijsko-svakodnevnog kulture«. To određenje dano je uopćeno i nije posve točno. Ono daje pravo uključiti u pojam etnografskih grupa čak lokalno-teritorijalne i teritorijalno-populacijske grupe.

Provodeći etnografsku podjelu Zakarpattja Ukrajine, R. Kyrčiv je ispravno primijetio da etnografske grupe nisu trajne zajednice – nemaju samosvijest i ne karakterizira ih etnokulturalno zajedništvo s cijelim narodom kojem pripadaju. Istodobno one posjeduju neke lokalne posebnosti tradicijsko-svakodnevnog kulture, mjesnog dijalekta, povremeno one imaju lokalne samonazive. Otprilike je takvo polazište S. Makarčuka koji naznačuje da je etnografska grupa ogranak etnosa – naroda koji posjeduje neke posebne elemente tradicijske kulture, naziv i svijest pripadanja etnosu. Netočnost tih određenja je u tome što Guculi i druge analogijske zajednice drugih etnosa (kod Nijemaca – Bavarci, Švabe, Saksonci; kod Rusa – Meščeri i Pomori, a kod Mađara – Kumani itd.) ne pripadaju pojmu »etnografska grupa«, jer su za njih karakteristični samonaziv, samosvijest i samoidentifikacija, koji se odnose na teritorijalno trajne dijelove etnosa, odnosno na subetnos. Zato se smatra da su **etnografske grupe – grupe unutar teritorijalne jedinice etnosa sa slabo razvijenom lokalnom samosviješću, prihvaćenim nazivom danim od strane**

susjeda, nekad samonazivom, mjesnim posebnostima kulture, svakidašnjice, govora. Etnografska karakteristika Dolynjana potvrđuje utemeljenost te definicije.

O problemu formiranja etnografske grupe Dolynjana u literaturi se nije diskutiralo jer su ih obično svrstavali među zakarpats`ke Rusyne-Ukrajince. Većina slavenskih i neslavenskih znanstvenika smatra da je Zakarpattje bilo naseljeno Slavenima puno prije dolaska Mađara na ove prostore, a niz mađarskih i promađarski orijentiranih mjesnih autora da su rus`ki Slaveni došli zajedno s Mađarima ili da su se tu naselili dopuštanjem ugarskih kraljeva znatno kasnije. Takva pretpostavka nije nametala pitanje o nastanku etnografske grupe Dolynjana, već je samo potaknula neka pitanja o etničkoj povijesti Zakarpattja.

Pitanja o formiranju Dolynjana prvi su postavili O. Sabo i G. Stryps`kyj. Smatrali su da su Dolynjani došli u Ukrajinu kroz Moldaviju i Transilvaniju te da su potomci semigradskih Slavena koji su se preselili u podnožje Zakarpattja puno prije pojave F. Korjatovyča s Podoljanyma. Pitanjem o podrijetlu Dolynjana bavio se također O. Bonkalo. Smatrao je da su Poljsja i Podillja pradomovine Dolynjana, odakle su njihovi preci otišli u Moldaviju i Transilvaniju (današnje zemlje Mađara-Sejkeja), a u 8. st. su se, već do dolaska F. Korjatovyča s novim podiljs`kim migrantima, naselili u podnožju Zakarpattja. Tu su tijekom 600–700 godina izgubili većinu slavenskih crta, a po načinu života, svakidašnjici i materijalnoj kulturi gotovo su postali poput Mađara te su se od njih razlikovali samo religijom i jezikom.

Etnografska grupa Dolynjana formirala se kao rezultat zajedništva složenih migracijskih, gospodarsko-kulturnih, socijalno-političkih i etnokulturalnih procesa, koji su tijekom stoljeća označavali ne samo stabilnost, već i unutarnji smjer naseljavanja u cijeloj središnjoj Europi i na Balkanu. Činjenice daju pravo govoriti da je supstratnu osnovu Dolynjana tvorilo istočnoslavensko poljoprivredno-stočarsko stanovništvo 7–9. st., koje je 560. godine bilo u sastavu plemenskog saveza Bijelih Hrvata i mjesnih Slavena 7–9. st. te je 992. potpalo pod utjecajnu sferu Kijevske Rus`i. Tragovi tog drevnorus`kog stanovništva sačuvali su se u ostacima dijalektnih oblika koji su ovdje bili rašireni do 10. st., pridodanih etnonimu »Rusyni«, te u nekim ostacima davnih vjerovanja i obreda. Tu etničku osnovu dopunili su transilvansko-rus`ki i južnoslavenski elementi u 14. st., doneseni kolonizacijom po »volos`kom« naseljeničkom pravu, bezbrojni hrvatski i srpski elementi u 15. st., primjetne galyc`ko-rus`ke i podoljans`ko-rus`ke i neznatne mađarske i njemačke migracijske grupe koje su se selile u podnožje i na središnje uzvisine Zakarpattja tijekom 13. i do kraja 14. st. Ali ti procesi nisu narušili etnokulturalno jedinstvo

mjesnog stanovništva. Čak ni burni vojno-politički događaji i migracijski procesi od 16. st. do prve polovice 18. st. nisu narušili etničku cjelovitost tamošnjega rus'ko-ukrajinskog stanovništva.

Etnografska cjelovitost Dolynjana očitovala se kako u tradicijskim formama ratarske poljoprivrede, ispaše stoke, materijalne i duhovne kulture, tako i u proširenju cijelog niza gospodarskih i kulturno-svakodnevnih inovacija. Upravo su se kompleksom gospodarsko-kulturnih tradicija Dolynjani razlikovali od drugih entografskih grupa mjesnih Ukrajinaca. Njihova etnografska cjelovitost manifestirala se u vanjskom izgledu jednog ili više sela s relativno slobodnim razmještajem zdanja uz put. Dvorišta uzduž ulice ležala su jedna do drugog ili su okruživala domove. Prevladavala su dvorišta s međusobno nepovezanim zdanjima, koja su se smjestila bez plana jedna uz druga u niz, u dva paralelna niza, u obliku malog slova »r« ili malog slova »n«. Povremeno se nalazila čak i jednoredna gradnja imanja s kružno povezanim građevinama. Dvorišta su se od ulice odvajala nevisokom pletenom ogradom. Odavno su Dolynjani dom i gospodarska zdanja izrađivali od drveta. Zidove kuća premazivali su glinom izvana i iznutra te ih bijelili. Pritom su se kutovi rubnih zidova ostavljali otvorenima. Neke obijeljene kuće stajale su duboko u dvorištu. Narodna kolomyjka opjevava taj proces:

*Роздобуду трохи синьки,
Глини накопаю,
У кориті на водиці
Добре розмішаю.
Розмішаю та й побілю,
Як 'ня вчила мати.
Буде хижа, як писанка,
Файно визирати.*

Tek od sredine 19. st. u dolynjans'kim selima riječnih dolina Teresve, Tereblje, Rike, Uža i djelomično gornjeg toka Boržave uvedeni su djelomično zidovi koji izvana nisu premazivani glinom i koji se nisu bijelili. Ta je inovacija posebno bila raširena potkraj 19. st. Niz posebnosti pojavljuje se i u interijeru doma, kroju i ukrasu odjeće, vjerovanjima i obredima Dolynjana.

Dolynjani nisu imali opći samonaziv i lokalnu samosvijest. Gorštaci su sve Rusyne-Ukrajince nazivali »Dolynjani«, jer su živjeli u dolini, na ravnom. Naziv Dolynjani (Blachi) poznat je A. Kužars'kom već 1828. On ima izraženo geografsko obilježje. Guculi su Dolynjane nazivali »Gajnalima«. Dolynjani su sami sebe nazivali »Rus'ki ljudi«, »Rusyni«, »Rusnaki«, a od prvih desetljeća 20. st. raširio se samonaziv Ukrajinci. U uvjetima odsutnosti povijesno formiranog samonaziva etnografske grupe i odgovarajuće lokalne samoidentifikacije, Dolynjani se sve češće nazivaju Zakarpaćanima, zakarpats'kim Ukrajincima: »Mi smo Ukrajinci, mi smo Zakarpattjani.« Ali se pritom ne postavljaju iznad Gucula, Bojaka, Lemka, već prave distinkciju između sebe i Mađara, Rumunja, Nijemaca, Slovaka, Roma, Rusa te ostalih.

Posebnosti života Dolynjana u raznovrsnim gospodarsko-geografskim pojasima riječnih dolina podnožja, uzvisina, vrhova i dolina, njihova administrativna ovisnost o konkretnim komitatnim i okružnim središtima, etnopovijesne posebnosti formiranja stanovništva iz svih riječnih dolina, pravni i gospodarski status žitelja konkretnih sela, utjecaj susjeda i drugih faktora, odrazili su se na njihovu tradicijsku kulturu. Zato su Dolynjani različiti. Po svjedočenju F. Potušnjaka, na osnovi nekih dijalektnih i gospodarskih crta, narodno rajoniranje poznaje sljedeće grupe Dolynjana: **1) Lemaki** (od riječi »lem«), koji žive između doline rijeke Turje i doline rijeke Latoryce; **2) Dolynjani** (Doljišnjani), južno od rijeke Turje, Imstyčova i Rokosova; **3) Verhovynci**, između rijeka Latoryce i Teresve, iznad Svaljave i Dovgog. U granicama teritorija Dolynjana razlikuju se: **a) Dolynjani dyčki** (umjesto riječi »gruša«, govore »dyčka«) – zapadno od grada Mukačiva; **b) Dolynjans'ki Lemaki** (također »dyčka«) – istočno od grada Mukačiva; **c) Verhovjans'ki Lemaki** – iznad Svaljave (okolica Berezyka, Kerec'ka, Kušynce, Bilka i dalje do rijeke Boržave); **d) Verhovynci Cipoši**⁶ (koji su koristili mlatilo) – istočno od rijeke Boržave; **e) Verhovynci Vavuni** (govore »vun«, a umjesto »i« upotrebljavaju »u«) – od sela Košel'jov do sela Gorinčovo i sela u dolini rijeke Tereblja; **f) Verhovynci Namuljanyki** (žive na dijelovima zemlje desnog pritoka rijeke Tise) – na istoku od rijeke Teresve i sela Gruševa sve do granice s Guculima. Narodna znanja o podjeli Dolynjana gotovo su se uvijek temeljila samo na jednom od vanjskih pokazatelja podjele, ali su ih oni uglavnom prepoznavali po nekim lokalno-teritorijalnim grupama.

6 Цип – ručni alat koji se sastoji od držača te s njime povezanog biča, mlatilo (op. prev.)

Unutrašnja raznovrsnost Dolynjana nagnala je istraživače da traže znanstveno prihvaćene kriterije za podjelu. Jedni su kao osnovu podjele na grupe uzimali dijalektne posebnosti, drugi – složenost narodne nošnje, treći – razlike u oblicima gradnje imanja i narodne arhitekture itd. Proučavanja lokalnih posebnosti narodne kulture Ukrajinaca Zakarpattja jasno su se javila tijekom 19. st. sve do 30-ih godina 20. st. te su dala autoru ovih redaka još u 70-im i 80-im godinama osnovu za podjelu na lokalne grupe Dolynjana: a) doline rijeke Teresve, Tereblje i Rike; b) Boržavs'ke doline; c) zapadno od rijeke Latoryce i ispod rijeke Už; d) Turjans'ka dolina. Polazeći od toga da su veze između mještana stvorene pretežito preko rijeka, P. M. Fedaka je 1986. predložio da se lokalne grupe stanovništva dijele prema dolinama rijeka Teresve, Terebl'e, Rike, Boržave i Turje te stanovništvu teritorija između srednjeg toka Latoryce i podno rijeke Už. Na osnovi razrađenih principa unutrašnjeg rajoniranja etnosa, prema njima se dijele etnografske zone, subetnosi, etnografske grupe i etnografski rajoni. Polazeći od osnovnih principa takva rajoniranja te računajući složenost razmještajnih elemenata tradicijske kulture, u etnografiji se grupe Dolynjana dijele na (etnografski rajoni) maramors'ke, boržavs'ke, užans'ke i perečyns'ko-bereznjans'ke Dolynjane.

Maramoros'ki Dolynjani. Etnografski rajon maramoros'kih Dolynjana zauzima Tjačivs'ki i Husts'ki rajon, sela gornjeg toka rijeke Tereblje (Synevirs'ka kotlina) te ukrajinske i etnički izmiješane naseljene punktove lijeve (rumunjske) obale rijeke Tise: Kryčuniv, Remeta, Verhnja Runa, Tysa (Mynu), Mali Tjačiv, Sygit, Dovge Pole (Kympulung) i Supynka. Općenito se podudara s teritorijem gdje su rašireni maramoros'ki govori. Na tom teritoriju nastale su osnovne crte maramoros'koga visokoravničarskog stočarstva. Grupe pridošlih nomadskih stočara, nositelji goničkoga visokoravničarskog ovčarstva, tu su se susreli sa starim predvlaškim oblicima goničkog i nomadskog stočarstva. Oba su se oblika spojila, ostaci nomadskih stočara prešli su na tamošnji način života, prihvatili su kompleksno stočarsko-poljoprivredno gospodarstvo, u kojem je glavnu ulogu imalo visokoravničarsko stočarstvo. Upravo u Maramorošu, u dolinama rijeka Teresve, Tereblje, Rike i Tise, jasno je odijeljen prostor, s juga omeđen desnom obalom rijeke Tise po liniji naseljenih punktova Solotvyno, Tereseva, Bedevlja, Buštyno, Steblivka (Saldobovš), a sa sjevera selima u dolini rijeke Rike. Na tom je teritoriju bila »Husts'ka Krajina« sa središtem u gradu Hust.

Etnopovijesni i gospodarski razvoj označio je kulturno-svakodnevne posebnosti maramoros'kih Dolynjana, za koje su bili karakteristični: kompleksno poljoprivredno-stočarsko gospodarstvo s raširenom poljoprivredom i vrtlarstvom; znatna raširenost goničko-visokoravničarskog i ispašnog stočarstva; slobodna, jednorodna ili dvoredna gradnja imanja, planiranje drvenog doma s otkrivenim prolazom i nebijeljenim vanjskim zidovima od kraja 19. st.; uređenje interijera doma gredicama, na koje su u 2–3 niza stavljali dekorativna platna, stolnjake, svečanu odjeću; posebnosti narodne nošnje, posebno u mjesnim keptarima⁷ (»bundama«); svojevrsni svadbeni obred; maramoros'ki govori itd.

Boržavs'ki Dolynjani. Etnografski rajon (lokalno-teritorijalna grupa) boržavs'kih Dolynjana obuhvaća sela međurječja Boržave i Latoryce, to jest sela Iršavs'kog i Svaljavs'kog rajona, Mukačevs'kog rajona na istoku od grada Mukačiva i ukrajinska sela Vynogradivs'kog i Beregivs'kog rajona. Teritorij njihova razmještaja podudara se s raširenošću boržavs'kih govora. Na formiranje gospodarsko-kulturnih i svakodnevnih posebnosti boržavs'kih Dolynjana određeni utjecaj imao je socijalno-pravni status mnoštva sela, koja su funkcionirala po »vlaškom«, migracijskom pravu. Određenu ulogu imali su i podiljs'ki (podols'ki) migracijski elementi F. Korjatovyča. Općenito su boržavs'ke Dolynjane obilježavali kompleksno poljoprivredno-stočarsko gospodarstvo s naglaskom na natapanju polja, vrtlarstvu i vinogradarstvu nauštrb ispašno-stajskog, ravničarsko-ispasnog, seosko-ispasnog i samo djelomično visokoravničarskog stočarstva; ulična i dijelom slobodna gradnja sela; životni prostor od drva premazan glinom te pobijeljen po unutarnjim i vanjskim zidovima; unutrašnji interijer sa stolovima-komodama i uzduž postavljenim dugim praznim zidom s dekorativnim gredicama; sačuvanost davne duge ženske košulje bez »ušivaka«, karirane ili tamne lejbyke⁸ (»kamizoljke⁹«), bijela kratka odjeća itd.

Užans'ki Dolynjani. Etnografski rajon (lokalno-teritorijalna grupa) užans'kih Dolynjana obuhvaća ukrajinska sela između rijeka Latryce i Uža, u granicama Mukačivs'kog i Užgorods'kog rajona. Oni se općenito podudaraju raširenošću užans'kih govora koji su sačuvali niz elemenata staroukrajinskih dijalektnih oblika. Socijalno-politički procesi tijekom više stoljeća gurali su mjesno stanovništvo u vir burnih političkih događaja te izazvali aktivnu migraciju iz podnožja u planine i

7 Vrsta odjeće bez rukava (op. prev.).

8 Dio muške odjeće (op. prev.).

9 Vrsta ženske odjeće bez rukava, koja se koristila pri radu (op. prev.).

obratno. Stabilizacija vojno-političke situacije u 20-im godinama 18. st. uzrokovala je opadanje migracija i ubrzala gospodarsku, kulturno-svakodnevnu i etnografsku konsolidaciju Ukrajinaca u međurječju Latoryca – Už. Sve je to odigralo važnu ulogu u očuvanju i razvoju gospodarsko-kulturnih tradicija, sadnji, vinogradarstvu, vrtlarstvu i ispašno-stajskom stočarstvu, koji su bili osnova lokalno-teritorijalne posebnosti užans'kih Dolynjana. Oblikovanje kulturno-svakodnevne posebnosti užans'kih Dolynjana ovisilo je o tome čijim administrativno-teritorijalnim jedinicama i feudalnim posjedima pripadaju sela, o njihovu socijalno-pravnom statusu te gospodarsko-svakodnevnim kontaktima s Mađarima, Nijemcima, Slovacima i gradskim stanovništvom. Karakteristična za staru narodnu žensku nošnju užans'kih Dolynjana bila je košulja s ušivenim rukavima, svugdje raširena, nalik na tuniku. Od početka 20. st. postupno je istisnuta bluzom gradskoga kroja s kratkim rukavima. Istodobno se raširila upotreba nabranih suknji, »kamizoljki«, gradske obuće, skraćivala se odjeća itd. U određenoj mjeri odrazilo se to na nastanak posebne mjesne nošnje. Slični procesi događali su se i u narodnoj gradnji. Drvena kuća, tradicionalni dom užans'kih Dolynjana, imala je zidove koji su unutar i izvana bili premazani glinom i pravilno obijeljeni, krov se sastojao od četiri nagiba, bio je natkrit slamom, drvenim daskama ili šindrom. Od sredine 19. st. kod užans'kih Dolynjana širi se upotreba krova s dva nagiba, koji je natkrit drvenim daskama ili šindrom te ima kraći prednji dio.

Perečyns'ko-bereznjans'ki Dolynjani. Etnografski rajon (lokalno-teritorijalna grupa) prečyns'ko-bereznjans'kih Dolynjana obuhvaća sela doline rijeke Už, od Kosrtyna, Vyški i Ljute na sjeveru te sela doline rijeke Ljuta i doline rijeke Tur s pritocima, do grada Perečyn i sela Boročevo na jugu. Općenito se njihov teritorij podudara s raširenošću verhovyns'kih govora u velykobereznjans'kom i perečyns'kom rajonu. Posebnosti gospodarskog, povijesnog i političkog razvoja tih teritorija izazvale su znatne migracije mjesnog stanovništva te su uvjetovale velike oscilacije broja stanovništva od stoljeća do stoljeća. Politička situacija 20-ih godina 18. st. uzrokovala je priljev stanovništva iz Galicije, ravnih i brdovitih rajona Zakarpattja, ubrzala stabilizaciju gospodarskog, društvenog i obiteljskog života. Upravo se u tom povijesnom razdoblju oblikovala većina tradicija prečyns'ko-bereznjans'kih Dolynjana. Sredinom 18. st. poljoprivreda je označavala karakter gospodarske djelatnosti mjesnog stanovništva, ali su konkretni prirodni i socijalno-ekonomski uvjeti svakoj određenoj grupi dali drugačiji odnos prema stočarstvu. Praktično su sve oranice stvorene ljudskim rukama, krčenjem. Već su 1900. godine oranice

u 50 sela užans'ke Verhovyne zauzimale 16,3% ukupne površine, a u svakom je selu postojao sustav plodoreda. Istodobno se mjesno stanovništvo uvelike bavilo stočarstvom; prevladavalo je ispašno-stajsko, ispašno-visokoravničarsko i dijelom goničko-visokoravničarsko stočarstvo. Gospodarsko-kulturne tradicije i kontakti sa susjedima (Bojki, Lemki i Slovaci) uzrokovali su nastanak niza kulturno-svakodnevnih tradicija mjesnih Dolynjana. To se manifestira u posebnostima gradnje imanja (jednoredna ili dvoredna gradnja), rezbarenju doma (zidovi su se s obiju strana premazivali glinom i bijelili), ženskoj nošnji (duga ženska košulja bez ušivaka ili kratka košulja-bluz) itd.

BOJKI. Područje gdje žive Bojki obuhvaća planinski lanac središnjih i zapadnih dijelova ukrajinskih Karpata. Po sadašnjoj administrativno-teritorijalnoj podjeli, spomenuti teritorij obuhvaća sjeverozapadni dio Rožnjatyvs'kog rajona i gotovo sve Dolyns'ke rajone Ivano-Frankivs'ke oblasti; Skolivs'ki, Turkivs'ki, južni dio Stryjs'kog, Drohobyc'kog, Sambirs'kog i veći dio Starosambirs'kog rajona Lavovske oblasti, južni dio Mižgirs'kog, Velykobereznjans'kog i cijeli Voljivec'kyj rajon Zakarpats'ke oblasti. Na jugu Bojki graniče s Dolynjanima, na sjeverozapadu s Lemkima i Poljacima, na jugoistoku s Guculima, a na istoku s naddnjistrans'kym Ukrajinacima. Bojki su se kao etnografska grupa Ukrajinaca formirali na temelju istočnoslavenskoga poljoprivredno-stočarskog stanovništva iz 6–9. st., koje je stvorilo plemenske saveze Duliba, Bijelih Hrvata i Bijelih Srba. Niz znanstvenika dopušta da su u davnini mogla postojati slavenska plemena pod nazivom Bojki, koja su možda bila ogranak Srba ili Hrvata. U 10. st. ušli su u sastav Kijevske Rus'i, a kasnije Rus'koga Kraljevstva (Galyc'ko-Volynjs'koga Kneževstva).

Pripajanje teritorija sjeverne (galyc'ke) Bojkivščyne Poljskoj, a južne (zakarpats'ke) Mađarskoj, podijelilo ih je političkim granicama. Ali to nije prekinulo tijesne gospodarsko-kulturne i obiteljsko-svakodnevne veze stanovništva obaju dijelova Bojkivščyne te nije smanjilo migracije znatnih grupa stanovništva preko državne granice.

Problem etnogeneze Bojka do danas nije riješen, jer je većina znanstvenika njihovo podrijetlo izvodila iz riječi »bojki«. Jedni su je izvodili iz riječi »bojak« – vol, drugi od »bojkyj« – odvažan, treći od »bojko« – vojnik, četvrti od naziva keltskog plemena »Boja« ili skitskog plemena »Bojisha«, peti od korištenja u bojkivs'kom govoru čestice »boje«, šesti od antroponima »Bojko« itd. Naziv Bojki za poseban dio Ukrajinaca, kao i naziv Bojkivščyna za teritorij na kojemu su naseljeni, proširio se tek na kraju 19. st. pod utjecajem pisane riječi. Ali čak i početkom 20. st. mjesni

Ukrajinci nisu koristili riječ Bojki kao samonaziv. Tako su ih nazivali Ukrajinci drugih etnografskih grupa i susjedni narodi. Naziv Bojki shvaćali su uvredljivim te su ustrajali na svom rusynstvu ili ukrajinstvu: »Kakav sam ja Bojko, ja sam Rusyn kao i ti.« I. Franko je zapisao narodnu kolomyjku u kojoj je zabilježen isti takav odnos:

*Ї закувала зозуленька та й буде кувати,
Не будеш ти, моя мила, бойком називати.*

Negativno-ponižavajuć, podrugljiv odnos prema nazivu Bojki zabilježen je i kod njihovih etnografskih susjeda. Naprimjer zakarpats'ki Guculi su se često služili izrazom: »Ti si čisti Bojko«, što je značilo – tup, uplašen seljak. I. Franko i V. Gnatjuk zapisali su kolomyjke koje opisuju takav podrugljiv odnos:

*Ой ти, бойку, старий бойку, в великій крисані,
Витягну ти віз нахату, на стодолу сані.
Ой ти, бойку, ой ти бойку, я на тебе гоїкну,
Ой ти, бойку, здогадайся, за двері сховайся.*

Dolynjani također ismijavaju Bojke jer su oni rado išli u bojeve, pa ih se treba bojati i nakon smrti:

*Ой, людоньку, умер бойка,
Бойкови дзвонили.
Як ся схопив із лавиці,
Ледве го їмули.*

Tek se postupno, pod utjecajem pisane riječi, naziv Bojki počeo upotrebljavati kao samonaziv. To je našlo mjesta u mnogim kolomyjkama potkraj 19. i do početka 20. st., u kojima su prisutni novi motivi:

*І ти бойко, і я бойко, і ми оба бойки,
Заберім си по дівчині, підем полегойки.
А музика - файна ігра, дрібойка, дрібойка,
А я цоби полюбила за Бескидом бойка.*

Etnografske posebnosti Bojka izražene su svojevrsnim bojkivsk¹⁰ govornim, složenim poljoprivredno-stočarskim gospodarstvom s košnjom livada, ispašno-stajskim, ispašno-seoskim, ispašno-visokoravničarskim te goničko-visokoravničarskim stočarstvom, u kojem prevladava uzgajanje stoke krupnog zuba. Karakterna oznaka bojkivskog imanja su duga dvorišta u kojima se domaćinska i gospodarska zdanja nalaze pod jednim krovom. Uobičajena bojkovska kuća s trijemom imala je samo jednu sobu za stanovanje, s neobijeljenim zidovima, te visok krov natkrit slamom. Kada su potkraj 19. i početkom 20. st. počeli rastjeravati dim u ulaznu prostoriju¹⁰ ili izravno na tavan, unutarnji zidovi doma počeli su se bijeliti i premazivati glinom. Još potkraj 20. st. u obitelji i obiteljskoj svakidašnjici Bojka bili su sačuvani prežitci patrijarhalnih odnosa, običajnog prava, a u blagdansko-obrednoj kulturi – ostaci pretkršćanskih vjerovanja i obreda.

Ukupnost etnokulturalnih crta stanovništva Bojkivščyne bez sumnje ih karakterizira kao svojevrsnu etnografsku grupu ukrajinskog etnosa. Pritom su znanstvenici naglasili da su se u jedinstvenoj tradicionalnoj kulturi Bojka pojavile lokalno-teritorijalne razlike. I. Franko je zbog toga pisao: »...osim mnogo zajedničkih crta, otkrivaju poštovanom etnografu više-manje znatne razlike, koliko je na tom teritoriju riječnih kanala, koji uobičajeno okružuju mjesto stanovanja i omogućavaju živo komuniciranje«. Nastanak takvih razlika izazvan je posebnim prirodno-geografskim uvjetima riječnih dolina i gospodarskih pojasa, državnom i gospodarskom ovisnošću nekih dijelova Bojkivščyne, pravnim i gospodarskim statusom nekih sela, utjecajem susjeda i ostalim faktorima. Etnografski materijali dali su osnovu J. Tošku za podjelu etnografskih rajona (lokalno-teritorijalnih grupa) pidgirs'kih, zapadnih, istočnih i zakarpats'kih Bojka.

Zakarpats'ki Bojki. Etnografski rajon (lokalno-teritorijalna grupa) zakarpats'kih Bojka zauzima Volivec'kyj i Mižgirs'kyj rajon (iznimka su sela gornjeg toka rijeke Tereblje sa središtem u selima Koločavi, Mižgirja i Vučkovo u dolini rijeke Rike) te sela Tyhyj, Gusnyj, Suhyj, Volosjanka, Užok i Stavne u gornjem toku rijeke Už u Velykobereznjans'kom rajonu; ukupno – više od 64 sela. O. Bonkalo je, razjašnjavajući pojavu Bojka na Zakarpattju, naznačio da su Bojki došli iz Galicije tiho i neprimjetno od 16. do 18. st. iz rajona Turki, Stryja, Drogobyča, Dolyne, Kaluša i Sambora. Prirodno-geografski uvjeti, struktura tla i gospodarske tradicije svjedoče da je osnovno zanimanje Bojka bila poljoprivreda, ili je imala jednako

¹⁰ U originalu сiни – prostorija koja se nalazila obično na ulazu u kuću te je služila za čuvanje topline odjeće i obuće. Ona povezuje trijem i kuću (op. prev.).

važnu ulogu kao i stočarstvo. Oduvijek su željeli imati što više oranica. Tijekom stoljeća nastavljalo se očuvanje poljoprivrede koja se temeljila na sustavu paljenja i sječe. Potkraj 19. st. prevladavala je plodoredna poljoprivreda s košnjom livada. Kod zakarpats'kih Bojka bio je raširen ispašno-visokoravničarski tip stočarstva s ispašom stoke krupnog zuba na gorskim pašnjacima, a ovaca na stalnim i povremenim pašnjacima seoskih zemljišta te goničko-visokoravničarsko stočarstvo s ispašom ovaca na gornjem toku rijeke Rike. Niz mjesnih posebnosti sačuvao se u tradicionalnom domu, odjeći, obiteljskoj i društvenoj svakidašnjici i duhovnoj kulturi. O. Bonkalo je naznačio da su u prosjeku 5 cm niži od Gucula, smeđi su, imaju široko čelo i tanke usne, a djevojke su bucmaste, mile i vesele. Razgovaraju polako, a govor im je monoton. Općenito Bojki mnogo i rado rade, ali se ne naprežu prekomjerno. Pritom je naznačio i da su Bojki demokratični, skromni, pouzdani, uslužni, dobrodušni, druželjubivi te razgovorljivi. Dobri su obiteljski ljudi, vole svoje roditelje, uvažavaju starije i spremni su zbog bližnjih na žrtvu i težak posao. To se odrazilo u obiteljskom zajedništvu, posebno u očuvanju mnogih prežitaka obiteljske zajednice. Često su se borili te su ih zbog toga susjedi, posebice Dolynjani, nazivali i »pobojki«.

U gospodarskoj i materijalnoj kulturi, obitelji, obiteljskoj svakidašnjici te u tradicionalnim kalendarskim slavljima mjesnog stanovništva javljaju se općeukrajinske oznake i općebojkovske etnografske crte, ali one nisu poništile mjesne posebnosti tradicionalne kulture. Ovisno o pripadnosti sela administrativnim jedinicama, feudalnim posjedima, gospodarsko-svakodnevnoj izolaciji sela i unutrašnjim migracijama, kod zakarpats'kih Bojka formirala su se tri etnografska rajona: Mižgirs'ki, Volovec'ki i Užoc'ki Bojki. Mižgirs'ki Bojki naselili su više od 30 sela u gornjem toku rijeke Rike iznad Mižgirja te sela u dolini rijeke Goljatynke i potoka Studenyj. Povijesna predaja te etnografski materijal svjedoče da su se mjesne kulturno-svakodnevne tradicije formirale uz pomoć migracije iz galyc'kih sela gornjeg toka rijeka Sviče, Mizunke te njihovih pritoka. Lokalne posebnosti mjesnih Bojka izrazile su se u unutarnjem planiranju dvosobnog (kuća+ulazna prostorija) ili trosobnog (kuća+ulazna prostorija+ostava) doma s ognjištem, samo jednoj sobi namijenjenoj za stanovanje, kratkoj košulji (»opliča«) s dugim rukavima koja se ukrašavala naborima oko kružnog izreza na vratu, obješenim rukavima i manžetama te geometrijskim i stiliziranim ornamentima ušivenima na njih samo crvenim i plavim koncem.

Volovec'ki Bojki naseljavaju više od 26 sela istoimenog rajona. Pri naseljavanju Voloveščyne osnovnu su ulogu imale pridošlice iz galyc'kih sela doline rijeka Opor i Golovčanka. Lokalne posebnosti volovec'kih Bojka izrazile su se najjasnije u tradicionalnom trosobnom domu (ulazna prostorija+kuća+ostava), koji se gradi pod jednim krovom, i hambaru ili nekom drugom gospodarskom zdanju; u odjeći, posebno u ženskim kratkim košuljama («opličama») s prorezom na desnoj strani ramena i okruglim vratnim izrezom, skupljenima u sitne nabore, ukrašenima geometrijskim ornamentom, u kamizoljkama itd.

Užoc'ki Bojki žive na lijevoj obali rijeke Už, u selima Velykobereznjans'kog rajona: Tyhyj, Gusnyj, Volosjanka i Užok. Pri formiranju te grupe sudjelovali su Bojki iz sela gornjeg toka rijeke Dnjestar, Stryja te volovečins'kih sela. Istodobno su u navedenim selima primjetni dolynjans'ki i lemktivs'ki utjecaji, što daje osnovu da ih se pridoda bojkiv'sko-dolynjans'ko-lemktivskom pograničju. To se ovdje izrazilo u kratkoj (opliča) i dugoj ženskoj košulji, gradnji kuće u jednom dijelu s hambarom pod zajedničkim krovom itd.

LEMKI. Etnografska grupa Ukrajinaca-Lemka odavna je naseljavala sjeverne i južne padine Niskih Beskyda, među rijekama Sanom i Užem na istoku te Popradom i Dunavom na zapadu. Lemkivščynom se smatra oblast naseljena ukrajinskim gorštacima, razmještena po sjevernim i južnim padinama Karpata. Ta je oblast tvorila zasebnu cjelinu u etnografskoj relaciji, iako je pripadala raznim državnim tvorbama.

Nakon Prvoga svjetskog rata sjeverni dio Lemkivščyne našao se i sastavu Poljske te se u književnosti njezino izvorno stanovništvo nazivalo poljski Lemki ili Lemki Poljske. U razdoblju 1945–47. godine 60–70% Lemka deportirano je u Sovjetski Savez, a 30–40% u zapadne i sjeverne dijelove Poljske. Danas u sastavu Poljske ne postoji cjelovit etnografski teritorij Lemka.

Južni dio Lemkivščyne se 1919. našao u sastavu Čehoslovačke; danas je u sastavu Slovačke, dok su njezini istočni dijelovi, tj. sela doline rijeke Už, od kraja 1938. ušli u sastav Karpats'ke Ukrajine, u travnju 1939. u sastav Mađarske, a 1945. u sastav Zakarpats'ke oblasti Ukrajine. Za Rusyne-Ukrajince Istočne Slovačke danas je ustaljen naziv Južni Lemki, a za teritorij njihova nastanjenja Južna Lemkivščyna.

Pitanje etnogeneze Lemka još nije riješeno. Niz istraživača polazi od toga da su Lemki nastali na osnovi pojave migracijskih grupa Ukrajinaca-Rusyna iz Sjanščyne, Peremyšljanščyne i teritorija današnjega Zakarpattja, između 9. i 16. st., koji su se tu naselili na temelju »vlaškoga« naseljeničkog prava te smatraju da su stari pretci Lemka Bijeli Hrvati koji su u 6. i 7. st. naseljavali Karpate i Prikarpattje. Najstarije

rus'ko stanovništvo na ovom prostoru datira iz 11–12. st. Neki od autora smatraju da su se Lemki odvojili od Bojka zbog plemenskih razlika koje su ojačane utjecajem susjeda, pretežito vladajućih etnosa. Naziv »Lemki« izvode često iz priloga »lem« – u značenju tek, samo. Iako niz znanstvenika smatra da je »lem« postojao u starorus'kom jeziku, jezikoslovci drže da je to posuđenica iz poljskih i slovačkih dijalekata. Lemki su se uobičajeno nazivali »rus'kim« ljudima, »Rusynima« ili »Rusynkama«. Kad su ih nazivali Lemki, bili su povrijeđeni i protestirali su, a za samu riječ držali su da je uvredljiva i ponižavajuća.

I. Senjko je prikupljajući mjesne materijale na Velykobereznjanščyni na pitanje o mjestu nastanjenja Lemka dobivao odgovore: »Mi nismo Lemki. Lemki su iza Berezna«, »Lemki su iza Beskyda«, a u selu Už – »Kod nas kad netko radi nešto neumjesno kaže se: 'Ti si Lemko! Mi nismo Lemki'.« Svojedobno je O. Bonkalo napisao da su mu Lemki tvrdili: »Mi smo Rusyni, Rusnaki (Rusnjaki). Lemki žive tamo negdje među Bojkima.«

U izvorima se riječ »Lemki«, »Lemko« susreće u 16. st. U stručnoj literaturi prvi ga je upotrijebio 1834. O. Levyc'kyj, zatim 1841. I. Vagylevyč, 1844. P. Šafárik, 1851. V. Pol', a 1860. pojavila se publikacija O. Torons'kog *Rusyni-Lemki*. Učestalija upotreba te riječi bila je u drugoj polovici 19. st., iako su i tada Lemke uobičajeno nazivali Rusynima. Nakon Prvoga svjetskog rata, pod utjecajem pisane riječi, postupno se širi etnonim »Lemki« kao samonaziv te se stvara lokalna etnografska samosvijest. Tome je u znatnoj mjeri pridonijelo izdanje časopisa ukrajinskog usmjerenja *Naš Lemko* te moskofilskoga *Lemko*. Nakon Drugoga svjetskog rata u granicama Poljske i Čehoslovačke (danas Slovačke) etnonim Lemki dodatno se proširio. U Poljskoj se mjesno ukrajinsko stanovništvo tradicionalno nazivalo Rusyni-Lemki, Lemki-Ukrajinci, ukrajinski Lemki ili jednostavno Lemki, a u Slovačkoj – Ukrajinci, Rusyni-Ukrajinci, Rusyni, Rusnaki, Lemki-Rusyni. U zakarpats'kom dijelu Lemkivščyne mjesno stanovništvo se samoidentificiralo s Rusynima, u 20-im i 30-im godinama 20 st. s Rusynima ili Ukrajincima, a nakon 1945. samo s Ukrajincima. Zakarpats'ki Lemki nikad se nisu koristili etnikonomom »Lemki« kao oznakom svoje etnografske samoidentifikacije.

Tradicijsko-svakodnevna kultura Lemka, manifestirajući duboke općeučajinske crte, obilježena je i određenim kulturno-svakodnevnim posebnostima. Za njihova je sela karakteristična koncentracija domaćinstava uz rijeke, potoke i putove. U selima koja su se pretežno sastojala od jedne ulice, gradila su se dugačka

zdanja koja su zajedno s kućom činila kompleks od 6 do 7 gospodarskih prostorija. Zdanja su bila u nizu, a kuće među njima dijelile su se bočnim zidovima prema ulici, a rjeđe fasadom do puta. Dom i gospodarske građevine u zdanju smještali su se u jedan niz pod zajedničkim krovom. U starim domaćinstvima se vanjski zidovi sušnice nisu bijelili. U njima su se uređivale »gredice« – police od dva trupca, postavljene u okvir ispod stropa, uz prednji ili bočni zid. Na gredicama su sušili dašćice za potpalu, sabirali drveno posuđe, pripremali za dimljenje luk i češnjak, odlagali radnu odjeću. Od druge polovice 18. st. počele su nestajati sušnice, a nakon 1918. te su građevine rijetke. S tim u vezi vanjski zidovi kuća počeli su se bijeliti i premazivati glinom. Određene posebnosti tradicijske kulture Lemka očitovale su se također u nošnji, obiteljskoj svakidašnjici te blagdanima i obredima. Naprimjer do sredine 19. st. Lemki su izrađivali odjeću samo od domaćeg sukna i platna, a žensku nošnju činile su bluze bez rukava, guni, čugani, hodaki, slični bojkivskim suknjama bez nabora ili slovačkim suknjama sa širokim ili sitnim naborima itd.

Bez obzira na političke granice, galycki (poljski) i zakarpatski (mađarski, čehoslovački) Lemki održavali su tijesne gospodarske, posebice trgovačke, religijske (svi su grkokatolici) te kulturno-svakodnevnne kontakte. Upravo su te okolnosti pridonijele očuvanju općelemkivskih mentalnih crta. Karakterizirajući Lemke, O. Duhnovyč je potkraj 19. st. te u prvoj polovici 20. st. naznačio da su oni srednjeg rasta, ali malo niži od Bojka. Većina ih je tamnokosa, mršava i rumena. Izraz očiju im je iskren, pravedan, velikodušan, savjestan; jako su mirni, pobožni, praznovjerni, poštuju zakone i vlast, nisu zavidni i ne krađu. U ranoj mladosti se žene, cijeli život su vjerni obitelji te su dobri očevi. Zbog obitelji su u potragu za zaradom išli i u daleke zemlje, a u radu su uporni i izdržljivi. Ali se pri svemu tome kod Lemka opažaju određene teritorijalne razlike u tradicijskoj kulturi. Ulazak nekih dijelova Lemkivšćyne u sastav raznih država odigrao je ulogu u nastajanju etnografskih rajona (lokalno-teritorijalna grupa) poljskih (sjevernih), slovačkih (južnih) te zakarpatskih (užanskih) Lemka.

Zakarpatski Lemki. Etnografski rajon zakarpatskih Lemka obuhvaća sela desne obale gornjeg toka rijeke Už (Verhovyna Bystra, Lubnja, Zagorb, Stučycja, Domašyn, Knjagynja, Stryčava, Zavyosyno) u Velykobereznjanskom, te sela Novoselycja i Zaričovo u Perečynskom rajonu. Rajon njihova nastanjenja zaprema površinu od oko 164 km². Lemki gornjeg toka rijeke Už i gornjeg toka rijeke Ciroke (istočna Slovačka) u prošlosti su ulazili u sastav iste zakarpatske (užanske) lokalno-teritorijalne grupe i tek su državne granice razdvojile to zajedništvo. I.

Krasovs'kyj stanovništvo tog teritorija ne smatra Lemkima, već miješanim bojkivs'ko-lemkivs'kim elementima, s naglaskom na bojkivs'kom elementu.

Na stvaranje kulturno-svakodnevnih razlika zakarpats'kih Lemka utjecali su kako fizičko-geografski, socijalno-ekonomski i politički faktori, tako i široki kontakti s Bojkima, Dolynjanima te Slovacima. Sve se to odrazilo na posebnostima kompleksnoga poljoprivredno-stočarskoga gospodarstva s pretežitim sustavom pašnjačko-šumskog plodoređa i posjedima za ispašu, ispašom ovaca u granicama seoskog posjeda, a stoke krupnog zuba na gorskim pašnjacima. Njihova sela smještena su uzduž rijeka, potoka i putova. Lemkovs'ka zdanja sastoje se od građevina koje su smještene u jedan niz te tijesno prijanaju jedna do druge: kuća+ulazna prostorija+ostava+hambar+štala+staja+svinjac i peradarnik+mali svinjac i peradarnik te je sve smješteno pod jednim krovom. Oko svinjca i peradarnika gradili su pomoćne građevine koje su služile za čuvanje sijena i slame. U isto vrijeme one su ih i utopljavale. Stari dvodijelni (kuća+ulazna prostorija) ili trodijelni (kuća+ulazna prostorija+ostava) dom potkraj 19. i početkom 20. st. gradio se pretežito na jednom ukopu – temelju, te je zato od istoga ovisila i dužina životnog prostora. Iz dvije ili tri podrumске prostorije stvarala se jedna soba površine 20–21 m², s dva, ili ponekad četiri prozora. Uz dugi zid cijele prednje fasade, pod strehom, uređivali su od kamena i gline nasip. Krov kuće sastoji se od četiri nagiba, natkrit je slamnatim snopovima, nalik na daščice. U svakoj se lemkijs'koj kući gradila i velika pravokutna glinena peć, a od druge polovice 19. st. i peć s dimnjakom. Niz posebnosti karakterističan je i za tradicijsku žensku lemkijs'ku nošnju: kratka košulja do pojasa s dugim rukavima, košulja bez rukava tamne boje (kamizoljka), velika šarena marama koja je padala do ramena itd. Osim toga opaža se i niz posebnosti u obitelji i obiteljskoj svakidašnjici te blagdansko-obrednoj kulturi.

Prirodno-geografska izdvojenost, gospodarsko-kulturne i svakodnevne tradicije, povijesno naslijeđe, smještaj na samim rubnim dijelovima ukrajinskog etničkog teritorija na granicama s Rumunjima, Mađarima, Slovacima i Poljacima, sve do sredine 20. st. jako su utjecali na postojanost mozaičnosti Ukrajinaca Zakarpattja. Narodno kulturno uzdizanje u 20-im i 30-im godinama 20. st. ubrzalo je kulturno-svakodnevnu konsolidaciju mjesnog stanovništva te samosvijest o sebi kao Ukrajinacima. Tijekom druge polovice 20. st. etnografske i lokalno-teritorijalne razlike Ukrajinaca Zakarpattja gotovo su u potpunosti iščezle; smatra ih se zajedničkim dijelom ukrajinskog etnosa, a ne kao različitost. Ta svijest zasnivala se na zajedničkom

podrijetlu, jeziku, kulturno-svakodnevnim tradicijama te etničkim stereotipima koji, ne uzimajući u obzir različitost teritorijalnih razlika, imaju općeučajinske oznake. Povijesnu odvojenost zakarpats'ke etnografske zone i određenu posebnost njezinih etnografskih te lokalno-teritorijalnih grupa ne treba uvećavati. Oni ne daju osnovu da se stanovništvo Zakarpattja gleda odvojeno od ukrajinskog etnosa. Iza težnji da se Zakarpattje politički i etnografski odvoji od Ukrajine uvijek su se skrivali politički interesi susjednih država.

S ukrajinskoga preveo Siniša Radan

Pavlo Čučka

Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajina u 20. stoljeću

Etnolingvistički i kulturnopovijesni aspekti

Stanje ukrajinske nacionalne svijesti Zakarpaćana na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Analizom činjenica i etničkih procesa koji su se zbivali u Zakarpattju može se ustvrditi kako nekakvih jasnih obilježja općeučajinske nacionalne svijesti, u terminološkom smislu tog izraza, u tome kraju tada nije bilo. Nije ni moglo biti s obzirom na postojeću izolaciju Zakarpaćana od ostalih Ukrajinaca. Sve što se ondje zbivalo bile su tek manifestacije rus'ke plemenske samosvijesti, koje su tek rijetko izlazile izvan okvira Karpatske regije (A. Dobrjans'kyj, M. Lučkaj, I. Bazylovyč, L. Čopej). Povremeno je općeslavenska solidarnost davala bojažljive znakove postojanja u izdvojenim književnim i znanstvenim djelima (O. Duhnovyč, J. Guca-Venelin, A. Kralyc'kyj) i u simpatiziranju Rusije, ruske kulture i ruskog jezika.

Začće ukrajinske nacionalne samosvijesti, u pravom smislu riječi (u uvjetima plemenske rus'ke samosvijesti), pripada tek početku 20. st., a ogleda se u prosvjedima mjesnoga rus'kog (pravoslavnog i grkokatoličkog) duhovništva protiv politike mađarizacije toga područja, prije svega protiv ukidanja svih rus'kih narodnih škola, rus'kih blagdana, rus'kog kalendara, te protiv istiskivanja ćirilice mađarskom latinicom. Još jednoznačnijim pokazateljima toga procesa, osim osnivanja prvih obrazovnih središnjica, bili su javni istupi mjesne inteligencije, koja je znanstveno potkrepljivala tezu da su lokalni narodni izričaji izvornog slavenskog stanovništva izričaji malorus'kog, tj. ukrajinskog jezika (A. Vološyn, G. Stryps'kyj, A. Štefan).

Uvjerljiv poticaj buđenju ukrajinske nacionalne samosvijesti u običnih ljudi bilo je četverogodišnje služenje zakarpatskih momaka u austrougarskoj vojsci na ukrajinskom području (1914–18), a i položaj Ukrajinaca vojnih zatvorenika iz Naddnjiprovsčine, koji su tih godina dugo prebivali u Zakarpattju. Ne treba se čuditi

ako su to bili možda glavni izvori iz kojih su Zakarpaćani, vlastitim očima i ušima, crpili nadu kada je riječ o životu, kulturi i jeziku Ukrajinaca od Sjana do Dona.

Stvarno stanje nacionalne svijesti Zakarpaćana iz 19. i s početka 20. stoljeća, osobito njihove inteligencije, kasnije je opisao poznati prosvjetitelj i prosvjetni djelatnik iz Zakarpattja, predsjednik Sejma Karpatske Ukrajine, ministar kulture, školstva i pučkog obrazovanja, profesor Avgustyn Štefan. Želeći prikazati evoluciju vlastite nacionalne svijesti, a i svijesti svojih zemljaka, Štefan je pridonio tomu specijalnim poglavljem dvosveščanog djela pod naslovom *Ugrorus'ka inteligencija na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, koje je započeo riječima: »Nije mi poznato je li tko od karpatskih Ukrajinaca, rođenih krajem 19. stoljeća, napisao kako je postao nacionalno osviještenim u vezi sa svojom pripadnosti velikom ukrajinskom narodu«. Naravno, u tom je trenutku bilo već mnogo prije rođenih nacionalno osviještenih Rusyna, kao što su braća Brjaščajky, o. Avgustyn Vološyn, o. J. Želtvaj, o. Jevmenij Sabov i dr. Prema mojim saznanjima, samo su o. J. Sabov i o. A. Vološyn pisali spomenice, ali u njima se nisu prisjećali razvoja vlastite nacionalne svijesti.

Osim pola milijuna seljaka i radnika koji su se smatrali Rusynima, potencijalni Rusyni među inteligencijom bili su gotovo isključivo grkokatolički svećenici (bilo ih je manje od 20%) i bogoslovi učitelji (u sličnom omjeru). Svi su se oni sporazumijevali na dva jezika. Spomenutih 20% mjesne inteligencije dobro je govorilo rus'ki, čitalo lokalne rus'ke novine, časopise i kalendare, a po svoj prilici i galicijske, i američko-rus'ke publikacije. Ostala mjesna inteligencija, koja je činila većinu, 80%, uglavnom je poznavala rus'ki, čak i ona koja je živjela po mađarskim selima. Oni su govorili tzv. jazyčijem, tj. mješavinom ukrajinskoga, crkvenoslavenskog i ruskog jezika, s dodacima lokalizama i mađarskih riječi (Штефан, 25–26).

A. Štefan osuđuje jazyčije, a i cijelu politiku budimpeštanskih vlasti, usmjerenu prema potpunu nestanku rus'kih škola, te razotkriva politiku nasilne mađarizacije ukrajinskih prezimena i druga sredstva mađarskih šovinista, zbog čega se u Zakarpattju »prije Prvog svjetskog rata, broj javne inteligencije Rusyna približio nuli« (Штефан, 25).

Govoreći o razgovornom jeziku zakarpatskog Ukrajinca na kraju 19. st., Štefan ističe da je od 1860. »na ugro-rusynskom području jezik poučavanja u srednjim i mnogim osnovnim školama bio samo mađarski jezik. Zbog toga su na prijelazu iz 19. u 20. st. gotovo svi mudri očevi govorili mađarski, i kod kuće i u javnosti. Jedino su rus'ki seoski otoci između mađarskih ili slovačkih sela imali polagani prijelaz sa svojega jezika na mađarski ili slovački jezik (Штефан, 29).

Udio osviještenih Ukrajinaca među Zakarpaćanima na početku 20. st. bio je vrlo nizak. Štefan je sam pokušao popisati imena te inteligencije kraja koja se doista smatrala Rusynima-Ukrajincima u razdoblju od 1890. do 1918. godine. U tim je popisima naveo i »prezimana svećenika i učitelja Mukačivs'ke, po svoj prilici i Prjašivs'ke eparhije, te određenih svjetovnjaka koji su, prema njegovim saznanjima, bili ili tihi ili otvoreni karpatski Ukrajinci. Pritom nije ispitivao njihova jezična uvjerenja. Bila su to prezimana Ukrajinaca u pravom smislu riječi, pučana, Rusyna, rus'kih ili ruskih (onih koji su se identificirali s Rusijom – op. ur.) svjetovnjaka, koji su sabotirali ili barem htjeli sabotirati pokušaje mađarizacije« (Штефан, 35).

Na prvom je »nepotpunom popisu tihe i javne rus'ke inteligencije od 1890. do 1918. godine« A. Štefan naveo prezimana 61 svećenika, no taj je popis smatrao nepotpunim, čak kontroverznim, jer je, »s iznimkom malog broja svijetlih primjera, koje su priznavali svi karpatski Ukrajinci kao istinske narodne djelatnike, kao što su primjerice o. Avgustyn Vološyn ili o. Jevmenij Sabov«, on »sam određivao tko će biti na popisu« (Штефан, 35).

Na drugome je »Nepotpunom popisu Rusyna, crkvenih učitelja od 1890. do 1918. godine« A. Štefan naveo prezimana 163 osobe, čak i fotografije nekolicine (Штефан, 39). U treći je »Nepotpuni popis svjetske inteligencije Rusyna na prijelazu naša dva stoljeća« uključio 47 odvjetnika, službenika, profesora, bankovnih službenika, liječnika, okružnih bilježnika i studenata, ali svjesno je isključio »one, koji su podupirali mađarizaciju« (Штефан, 40). Četvrti popis, koji obuhvaća samo sedam prezimana »samouke rusyns'ke inteligencije«, sastoji se, prema riječima A. Štefana, od dviju populacija: »a) svjetske, šire poznate, samouke populacije i b) seoske samouke populacije, naravno, crkvenih djelatnika« (Штефан, 41).

Dakle ukupno je među zakarpatskom inteligencijom, prema nepotpunim popisima A. Štefana, bilo 180 osviještenih Ukrajinaca na prijelazu iz 19. u 20. st. Razina ukrajinske nacionalne svijesti ostatka Zakarpaćana s kraja 19. i s početka 20. st., prema njegovim riječima, bila je uglavnom niska, o čemu se ovdje čak nije ni govorilo.

Sve upućuje da to što se određeni dio zakarpatskih Rusnaka i Rusyna (a i Lemka, Bojka, Gucula i Dolynjana), poslije prvog udisaja slobode nakon raspada Austro-Ugarske, počeo proglašavati Ukrajincima, ili smatrati simpatizerima Ukrajine, može biti rezultat političkih akcija prvih ratnih godina, osobito jednoznačnog iskrsavanja mjesnih vlada u Staroj Ljubovni, Sygotu, a osobito u Hustu. U svakom slučaju, 21. 1. 1919. godine općenarodni zborovi mađarskih Rusyna-Ukrajinaca i

njihovih 420 delegata, koje su izabrala četiri komiteta kraja pod vodstvom braće Brjaščajka, izrazili su težnju svih Zakarpaćana da žive u Ujedinjenoj Ukrajini. Šteta je jedino što su ubrzane promjene na političkoj karti Europe tim željama stale na put.

Svijest o jezičnom zajedništvu – određujući je čimbenik na putu do općenarodnog jedinstva

Proučavanju jezika starosjedilaca koji stoljećima žive na južnim obroncima ukrajinskih Karpata posvećeno je već oko tisuću tiskanih radova iz područja lingvistike. U većini njih razlažu se fonetski sustav ili gramatička struktura, a rjeđe leksička konstrukcija jezika lokalne istočnoslavenske populacije, utvrđuju se prostorne, rjeđe vremenske granice funkcioniranja odgovarajućih govora, a ponekad i najčvršći genetski odnosi tih narječja s drugim susjednim govorima i jezicima.

Najviše je radova posvećeno najbrojnijoj lokalnoj nacionalnoj grupi (1946. imala je 527 000 ljudi), čiji jezik znanstveni svijet 20-ih i 30-ih godina naziva ukrajinskim, dok ga je u prošlosti nazivao *malorus'kim*, *ugrorus'kim*, *karpatorus'kim* ili već nekako drugačije, no nikada *rusyns'kim* (oko 80% radova), kako ga danas pokušavaju nazivati neki separatisti.

Razgovornu formu lokalnog ukrajinskog jezika, tj. žive narodne govore južnokarpatске regije, još do sjedinjenja kraja s Ukrajinom, istraživali su lingvisti iz nekoliko europskih zemalja: E. Balc'kyj, I. Berežanyn-Fogarašij, O. Bonkalo, O. Broh, I. Verhrats'kyj, K. Galas, A. Godynka, V. Gnatjuk, G. Gerovs'kyj, I. Zilyns'kyj, I. Pan'kevyč, G. Stryps'kyj, L. Čopej, Z. Štiber i dr. Nakon 1945. o južnokarpatским govorima napisano je i obranjeno oko 150 magistarskih i doktorskih radova, stvoreno nekoliko dijalektalnih i onomastičkih rječnika (K. Galas, M. Grycak, J. Dzendzelivs'kyj, M. Dzendzelivs'kyj, P. Lyzanec', J. Pujo, V. Latta, J. Riger, I. Sabadoš, Z. Štiber i dr.), objavljeni deseci monografija, stotine raznih članaka te posebnih tematskih zbornika. Ukrajinski, slovački i rumunjski studenti filolozi napravili su stotine diplomskih radova i referata o ukrajinskim govorima Karpatske regije.

Lingvisti koji su istraživali lokalne narodne govore toga kraja bili su pretežno rođeni Zakarpaćani, ali i naddnjistrjans'ki (I. Verhrats'kyj, A. Zales'kyj, R. Kersta, I. Panjkevyč i dr.) i naddnjiprjans'ki Ukrajinci (S. Bevzenko, F. Žylko, I. Čerednyčenko i dr.), kao i Rusi (M. Antošin, G. Gerovskij, G. Klepikova, L. Petrov i dr.), Poljaci

(A. Vincenz, V. Kuraškevič, J. Riger, Z. Štiber), Česi (J. Vira, Jan Gusek, O. Leška, J. Moravec i dr.), Slovaci (Š. Liptak, L. Novak, S. Tobik, S. Cambel), Mađari (L. Balog-Beyjri, L. Deže), Rumunji (Z. Penjuk, J. Patruc, R. Udler), Bugari (D. Krindžala, V. Pogor'elov), pa čak i Norvežani (O. Broh). Svi su se oni slagali da su ti govori, tipološki i genetski, govori ukrajinskog jezika. Glavni zagovornik »karpatorusskosti« G. Gerovs'kyj, koji ustrajno nije htio priznati samostalnost ukrajinskom jeziku, tvrdeći da je samo dijalekt velikoruskog, nastojao je dokazati da dijalekti južno od Karpata »i ostatak dijalekata, koji čine južnorusku grupu zauzimaju posve neovisno mjesto... te se moraju smatrati potpuno neovisnima o drugim dijalektima grupe«. Takvo je stajalište, pet godina prije Gerovs'kog, također zauzimao lokalni Karpatoros, točnije, Ugroros A. Lukovyč.

Svi dijalektolozi koji su, ponegdje neposredno, proučavali južnokarpatске govore, došli su do jedinstvenog zaključka da su ti dijalekti, prije svega njihovi verhovynski odvojci, tj. guculjski, bojkivski i lemktivski dijalekti, organski dio i direktan produžetak dijalekata karpatske dijalektalne grupe govora ukrajinskog jezika.

Istraživači upućuju na stotine lokalnih specifičnosti u svakome od zakarpatskih govora, uvjetovanih geografskim, socijalno-ekonomskim, kulturnim i političkim čimbenicima, među kojima deseci njih pokazuju sustavne fonetske i morfološke osobitosti (dok se leksičke osobitosti broje u stotinama). Međutim najvažnije je što se gotovo svaka lokalna dijalektalna pojava nastavlja, odnosno ponavlja u susjednim ili nedalekim ukrajinskim govorima Galicije, Bukovyne, te u drugim govorima ukrajinskog jezika. Što se tiče specifičnih lokalnih osobitosti, one su većinom starorus'ki arhaizmi što su se sačuvali u Karpatima zbog dugotrajne gospodarske i političke odcijepljenosti toga kraja od ostalih ukrajinskih zemalja, ili su tek u novije vrijeme dospjele do Zakarpaćana preko susjednih naroda, posebice Slovaka, Mađara, Poljaka, Rumunja, Nijemaca, pa čak i Južnih Slavena (s kojima je mjesni puk još otprije gajio bliske veze).

Povijest jezika pokazuje da je početna osnova razvitka svih ukrajinskih govora Zakarpattja (i guculskih, i bojkivskih, i lemktivskih, između ostalih i dolynjanskih) bila zajednička. Ona seže čak u davna vremena, kada su preci današnjih Zakarpaćana živjeli u Prikarpattju, na gornjemu Dnjestru, pokraj predaka današnjih stanovnika Galicije i Bukovyne ili zajedno s njima. Upravo odatle, tj. sa sjevernih obronaka Karpata, Zakarpaćani su prije nekoliko stotina godina donijeli razlikovne istočnoslavenske fonetske i gramatičke osobitosti (primjerice punoglasje, istovjetnu refleksiju nazalnih

samoglasnika, istovjetnu refleksiju kratkih *o* i *e* u raznim pozicijama, prijelaz *g*, *k*, *h* u *z*, *c*, *s*, pomični naglasak i niz drugih), koji do današnjeg dana razlikuju Ukrajince od Slovaka, Poljaka te drugih zapadnih, a ponekad i Južnih Slavena. Također su iz Prikarpatja donijeli i ukrajinske osobitosti, u pravom smislu te riječi, koje u današnje vrijeme razlikuju ukrajinski jezik od bjeloruskog i ruskog (primjerice postupna promjena > *i*, spajanje dvaju starih samoglasnika *ы* i *i* u jedan specifično ukrajinski samoglasnik *и*, kao u riječima *дихати*, *ситий*, *великими* i dr., postupno stvrđavanje prednjojezičnih i usnenih suglasnika ispred samoglasnika *e* i *и*, očuvanje mekih *z'*, *s'*, a osobito *c'*, labijalna velarizacija *l* u *v* na kraju slogova, očuvanje mekih glagolskih nastavaka u trećem licu kao što su *носити*, *беруть*, očuvanje infinitivnog sufiksa – *ти*, očuvanje vokativa, oblika aorista, perfekta, pluskvamperfekta i dr.

Čak mnogi noviji procesi, koji su doveli do nekih odstupanja suvremenih zakarpatskih dijalekata i prikarpatskih govora, primjerice stapanje glasova *ы* i *и* (usp. *быкъ* – *бик*, *рыти* – *рити*, *рукы* – *руки*), prijelaz starih *o* i *e* u druge monoftonge (usp. *столь* u *стул*, *стѹл*, *стыл*, *стїл*; *понесль* u *понюс*, *пони́с*, *пони́с*), kako se pokazalo, bili su prvi poticaji još u Prikarpatju, a u Zakarpattju se to samo nastavilo razvijati u odgovarajućem smjeru, ali prema zakonima i tendencijama ukrajinskog jezika koji su djelovali i u ostalim govorima njegova jugozapadnog narječja.

Jedina je razlika u tome što je višestoljetna politička te socijalno-ekonomska odcijepljenost Zakarpaćana usporavala te procese u pojedinim dijalektima. Tako se primjerice etimološki glas *o* na Zakarpattju, kao i po svoj Ukrajini, nije sačuvao u novozatvorenom slogu: u današnje vrijeme nitko od lokalnih Ukrajinaca ne izgovara imenice *кїнь*, *вїл*, *стїл* sa samoglasnikom *o* u zatvorenom slogu, tj. kao *конь*, *вол*, *стол*, jer je taj glas u toj poziciji već prije nekoliko stotina godina diftongizacijom prešao u drugi monoftong (u jednim dijalektima te riječi u današnje vrijeme zvuče kao *кунь*, *вул*, *стул*, u drugima kao *кїнь*, *вїл*, *стїл*, u nekima kao *кынь*, *выл*, *стыл* i, naposljetku, u govorima novije formacije, kao *кїнь*, *вїл*, *стїл*). Međutim, u otvorenom slogu na Zakarpattju se monoftonzi *y*, *ÿ*, *ы* i *i*, kao i u svim govorima ukrajinskog jezika, isto tako izmjenjuju s monoftongom *o* te čuvaju etimološko *o*, u pravom smislu riječi. Dakle, u današnje je vrijeme na snazi promjena *кунь* – *коня*, *вѹл* – *вола*, odnosno *стыл* – *стола*...

Međutim, iako Rahivščyna i Volovečyna imaju refleks tipa *кїнь*, nekoliko sela blizu Maramoros'kog Sygota, kao i Lemkivščina blizu Prjaševa imaju *кынь*, Hustščyna i Užgorodščyna *кунь*, a Iršavščyna i Mukačivščyna *кўнь*, ne bi se moglo reći da svaka od spomenutih regija ima svoj poseban jezik te da njihovi stanovnici

čine kakav poseban, ne-ukrajinski narod. Naposljetku, slična refleksija etimološkog *o* u novozatvorenom slogu nije jedinstvena pojava samo ukrajinskih govora Zakarpattja. Osim u govorima Zakarpatske oblasti, ta pojava postoji i u nekoliko sela rumunjskog Maramureša, a s njome su upoznati i u Prjašivšćini te Poljiss'i, počevši od Kijeva i završivši s Berestjem.

S tim u vezi glas *ɨ* u južnokarpatskim ukrajinskim govorima također nije sveobuhvatna pojava: primjerice na Rahivšćyni i u nekoliko dijalekata oko Užgoroda već se davno izgubio, u zapadnim dijelovima Zakarpattja sačuvao se pretežno samo nakon usnenih glasova (i još k tomu u labijaliziranoj formi), rjeđe nakon prednjojezičnih i samo u posebnim selima nakon stražnjojezičnih *g*, *k*, *h*. U pojedinim selima glas *ɨ* se razvio nakon palatala *ž* i *š* (usp. glagol *жыти*, imenicu *шыя*).

Dakle stajalište da južnokarpatski dijalekti pripadaju govorima ukrajinskog, a ne nekog drugog jezika, bilo je općepriznato među znanstvenicima već na početku 20. st. Već su 1919. godine posebno zasjedanje Češke akademije znanosti te drugi stručnjaci potvrdili da je lokalno narječje Karpats'ke Rus'i, kako stoji i u poznatom Statutu, nesumnjivo narječje malorus'kog, tj. ukrajinskog jezika. Tu su tezu priznavali čak i rusofili i rusynofili međuraća. Tako je, primjerice, A. Lukovyč već 1929. godine s tim u vezi pisao: »A. Vološyn uspio je dokazati da potkarpatsko narječje pripada malorus'koj, odnosno ukrajinskoj grupi; u tome nema nikakve mudrosti«. Međutim A. Lukovyč si je na tome mjestu dopustio bitnu pogrešku, jer je stav da tzv. karpatsko, tj. »gorsko«, kao i galicijsko, te »podilljs'ko-volyns'ko« narječje pripadaju malorus'kom, tj. ukrajinskom jeziku, i da se na tom narječju sporazumijevaju i Bojky, i Lemky, i Guculy, već 1883. iznio mjesni filozof L. Čopej. To je onaj isti Zakarpaćanin koji je, završivši budimpeštanski fakultet, stvorio i izdao prvi *Rus'ko-madžarski rječnik*, u čijem je predgovoru kulturni i nacionalni razvitak Zakarpaćana usmjeravao u duhu ukrajinske samosvijesti.

S tim u vezi, Češka akademija znanosti već je tada izrazila stav da bi bilo štetno, i ne bi odgovaralo duhu slavenske politike, stvarati neki poseban jezik u Zakarpattju. Tako u pismu Ministarstva obrazovanja Republike Čehoslovačke od 20. 10. 1919, upućenom Glavnom naredbodavcu Pidkarpats'ke Rus'i, ti znanstvenici izjavljuju da moramo prihvatiti malorus'ki jezik kao književni jezik tamošnjeg stanovništva, ako je lokalno karpatsko narječje doista malorus'ko. To se odnosi na galicijski ukrajinski jezik (haličskou ukrajinstinu), koji uče i ostali njihovi suplemenici.

U 19. st. (a i u prvj polovici 20. st.), atributom *rus'ki* koristili su se gotovo svi pismeni i nepismeni Zakarpaćani. On je tada imao visoku valentnost. Čak je i O.

Duhnovyč, koji, poznato je, nije sve pisao živim narodnim jezikom, pridjev *rus'ki* slagao s takvim imenicama kao što su *gore, djeca, dječica, duh, kraj, narod, narodnost, okrug, pjesma, svećenik, seljaci, momak, crkva*. Taj se pridjev jedini pojavljuje uz lokalni tradicionalni etnonim *Rusyn*. Osim toga sam pridjev *rus'ki* (a ne nekakvi hibridi kao što je, primjerice, surogat *rusyns'ki*) pojavljuje se u 19. st., a i poslije, kao jedini atribut u nazivima južnokarpatških naselja *Rus'ka Kučava, Rus'ki Grabovec', Rus'ka Zagoroda, Rus'ki Kazymyr, Rus'ki Komarivci* itd.

Osim u etničkom, pridjevom *rus'ki* u Zakarpattju se, kao i u Prikarpattju, donedavna koristio i u religioznom značenju, što upućuje na pripadnost grkokatoličanstvu. U tadašnje se vrijeme epitet *rus'ki* suprotstavljao takvim pridjevima kao što su *katolički, rimokatolički, papinski, odnosno mađarski* (usp. izraze *rus'ka vjera i katolička vjera, rus'ki Uskrs i papinski Uskrs, rus'ki kalendar i mađarski kalendar* i dr.).

Tradicionalni se epitet *rusnac'ki* upotrebljavao tek povremeno u zapadnim regijama kraja, kada je riječ o izvornom ukrajinskom stanovništvu Zakarpattja. Usporedi s G. Stryps'kim: »Mi odlučno stojimo iza rusnac'ke narodne pismenosti«... »stoga moramo pisati rus'ki, našim govorom, rusnac'kim slogom«; »U skladu s malorus'kim (rusnac'kim) karakterom, pišemo onako kako narod govori« (Стрипський, 179).

Još su složenija pitanja kako su etnolozi, a ne filolozi, uistinu prepoznavali svoj jezik te kako ga je definirao obični, neprosvijećeni puk Zakarpattja prije oslobođenja i sjedinjenja s Ukrajinom: je li gledao na svoj svakodnevni način usmenog sporazumijevanja kao na poseban jezik, ili ga je možda smatrao dijelom nekog drugog jezika; je li ga uopće suprotstavljao drugim jezicima, a ako jest, na temelju kojih konkretnih osobitosti? Odmah treba reći da je termin jezik – *мова/мова* (kao i iz nje proistekle riječi *розмова, мовлення, вимовляти, мовець*) za rođenog Zakarpaćanina novi leksem. Do današnjega dana prihvaća se kao književna riječ, koja se sporo počela upotrebljavati među tadašnjom inteligencijom – tek na kraju 19. st. kao sinonimom tradicionalnom leksemu *бесіда / бисіда* (Стрипський, 179).

Stariji termin istoga značenja za rođene je Zakarpaćane (također književna riječ) *язик / язык*. Probijao se do običnoga puka posredstvom osnovnih škola, tiskane riječi, a nakon Prvoga svjetskog rata i ulaska Zakarpattja u sastav Republike Čehoslovačke i putem tadašnjega državnog jezika, češkoga.

Uz leksem *бесіда*, kao i uz leksem *язук*, u Zakarpattju se od pamtivijeka koristio živi tradicionalni pridjev *rus'ki*, a u zapadnim dijelovima kraja katkad i pridjev *rusnac'ki*. Lokalni se puk, u svom razgovornom jeziku, do oslobođenja kraja uz imenicu *язук* koristio baš tim atributima, umjesto stranim narodnim riječima kao što su *rutens'ki*, *rusyns'ki*, *ugrorus'ki*, *karpatorus'ki*, *malorus'ki*.

Pridjev *ukrajinski*, za koji je u 19. st. u Zakarpattju znalo samo desetak ili dvadesetak pripadnika lokalne inteligencije poput O. Duhnovyča, A. Kralyc'kog, L. Čopeja, G. Stryps'kog, A. Vološyna i A. Štefana, ondje se počeo slagati s imenicama *бесіда*, *язук*, odnosno *мова*, tek nakon Prvoga svjetskog rata. Najveću zaslugu za njegovo širenje imaju politički emigranti iz Galicije i Naddnijprjans'ke Ukrajine, gdje se masovno preimenovanje populacije u Ukrajince, umjesto tradicionalnoga naziva *Rusyny*, dogodilo još prije 20. st. Sam je taj proces bio složen i pun proturječnosti te je i danas teško reći jesu li baš svi nekadašnji karpatski *Rusyny* i *Rusnaky*, bez iznimke, iskreno sebe nazivali *Ukrajincima*, a svoj jezik *ukrajinskim*, na dan oslobođenja Zakarpattja ili na dan njegova službenog sjedinjenja s Ukrajinom.

Svaki (djelomično čak pismen, odnosno nepismen, u tom smislu i mađariziran ili slovakiziran) zakarpatski Rusyn, odnosno Rusnak s početka 20. st., koji se još služio lokalnim tradicionalnim dijalektom, mogao je bez poteškoća nabrojiti pet ili deset okolnih sela čije je dijalekte doživljavao kao svoj rodni. Štoviše, mogao je pritom navesti i nekoliko leksičkih, fonetskih, pa čak i gramatičkih osobitosti koje su razlikovale njegov rodni dijalekt od dijalekata tih pet ili deset okolnih sela. Svaki je od seljaka dobro znao kako žitelji jednog sela u šali nazivaju žitelje drugih okolnih sela (primjerice u Užgorodščyni: *Medvjedi* – Gor'anci, *Poljaky* – Velykolazivci, *Čyky* – Dovžany, *Šukali* – Dravečani itd.), i mogao je navesti nekoliko osobitosti iz načina života svakog od tih sela, pritom nikako ne doživljavajući njihove dijalekte tih pet do deset sela zasebnim jezikom, a njihove nositelje zasebnim narodom.

S obzirom na jezične karakteristike, zakarpatski su Ukrajinci svoju zajednicu stoljećima suprotstavljali tradicionalnim susjedima. Tako su za sebe govorili: *mi smo Rusyny, a oni – Volohy*; *mi smo Rusyny, a oni – Ugy*; *mi smo Rusnaky, a oni – Mađari*; *mi smo Rusnaky, a oni – Tovty ili Slovaci*; *mi smo Rusnaky, a oni – Poljaci*; *mi smo Rusyny, a oni – Švaby ili Nijemci*; *mi smo Rusnaky, a oni – Židovi ili Cigani*; *mi smo Rusnaky, a oni – Rusi ili Maskalji* itd. Svakodnevno se susrećući s navedenim etničkim zajednicama, Zakarpaćani su mnogo toga otkrivali o njihovu načinu života te ih prema tome bez sustezanja definirali kao pripadnike druge nacionalne jezične skupine.

Međutim, govornici svakog od lokalnih ukrajinskih dijalekata nisu se samo međusobno suprotstavljali jedni drugima. Oni su osjećali te postajali svjesnima i zajedničkih, tj. povezujućih karakteristika u okvirima širih prostornih, odnosno administrativno-teritorijalnih oblasti, od kojih je gotovo svaka imala i neslužbeni naziv. Tako primjerice žitelji sjeverne Iršavščyne *Lyšaky* do današnjeg dana nazivaju svoje bliske susjede *Lemkyma* (prema česticama *lyš* i *lem*), Svaljavce – *Dyčkama*, a žitelje Voljiveščyne – *Bljahama*, *Bljašynama* (prema nazivima *dyčka*, »divlja kruška«, te *Bljaha*, »Voloh«) itd. Rahivs'ki *Guculy* svoje južne susjede nazivaju *Gajnaljima*. Međutim, i uza sve to, svaka od navedenih zajednica doživljava predstavnik druge takve zajednice, na temelju jezika, vjere, materijalne i duhovne kulture, svojim ljudima, tj. ljudima tog istog etniciteta.

Naravno, informiranost prosječnoga zakarpatsko-ukrajinskog seljaka (o građanima treba govoriti posebno) o jeziku, običajima i obredima udaljenih regija, osobito među ženama, nije prelazila granice administrativno-teritorijalne oblasti. Škola, a ni crkva ili pak sredstva masovnog informiranja, sve donedavna nisu pospješivali širenje takvih podataka. Muškarcima su boravak u vojsci i poslovne veze mogle proširiti informiranost u polumjeru do sto kilometara ili više. S tim u vezi, zbog nedostatka drugih informacija, muškarci su više znali o tome kako se pjevaju božićne pjesme u Kolomyji, Peremyšlju, Luc'ku, Kovelji, kako razgovaraju u Drogobyču, Sučavi, Ternopilju, Vinyci, pa čak i dalje na istoku. Ne treba se čuditi ni tome što su čak i obrazovani Zakarpačani do Prvoga svjetskog rata malo znali o austrougarskim provincijama, kao što su bile Galicija i Bukovyna. S. Kločurak o tome piše: »... mađarska granična policija i straža prilično temeljito su čvale granicu između našega Podkarpattja i Galicije te pazile da se otuda do nas ne bi prenosila ukrajinska književnost... Mađarska se administracija bojala da se ne bismo zarazili ukrajinstvom, koje je smatrala mnogo opasnijim od rusofilstva. Mađarski su se administrativni krugovi pribojavali da bi ukrajinska nacionalna svijest... mogla kočiti mađarizaciju« (Клочурак, 49 i dalje).

O regijama koje su bile u sastavu Rusije prosječni Zakarpačani nisu znali gotovo ništa. Čak je i lokalnim buditeljima iz redova grkokatoličkoga svećenstva, kao što je bio O. Duhnovyč, ili svjetovnjaku G. Stryps'kom bilo teško i probiti se do Lavova ili Peremyšlja, a kamoli još i crpiti kakve vrijedne informacije o životu u Naddnjiprjans'koj Ukrajini. U takvim prilikama govoriti o čvrstoj općeučajinskoj nacionalno-jezičnoj solidarnosti Zakarpačana bilo bi doista previše. Čak ni mjesni učitelji do sredine 20-ih godina nisu mogli mnogo toga reći o Naddnjiprjans'koj Ukrajini i jeziku njezina stanovništva.

Zakarpaćani su osjećali svoju pripadnost rus'kim, tj. Istočnim Slavenima, ne uspoređujući se ni sa Slovacima, ni s Poljacima, ni sa Srbima, ili pak Hrvatima. Međutim taj je osjećaj počivao na nekoj nižoj, plemenskoj, a ne općenacionalnoj razini. Čak ni inteligenciji, kad je posezala za svojim nacionalnim korijenima i orijentirima, nije uvijek bilo jasno čemu to točno rus'kom genetski ili tipološki pripada – Rusima, Ukrajincima ili jednostavno rus'kome »od Poprada do Vladivostoka«. Rođeni Prjaševljanin, ukrajinski pjesnik i crkveni djelatnik S. Sabol (Zoreslav), spominjući se tog vremena, piše: »Mi koji smo bili mladež Zakarpattja tridesetih godina nismo znali tko smo, otkuda smo se stvorili na toj divnoj zemlji Zakarpattja, jer nas je većina odrastala još u mađarskim školama do Prvog svjetskog rata, odnosno za njegova trajanja. Znali smo jedino da smo Rusyni ili Ugrorusyni, a rus'ka nam je škola za Čehoslovačke rekla da smo 'ruskije'« (Sabol, 426–427). Tek s vremenom »svijest o tome da nismo sami na toj strani Karpata, u tuđemu moru, nego da ponad Karpata živi gomila naše braće u Galiciji, Volynju te Kijevskoj Rus'i, budila je u nama ponos i hrabrost. Nismo sami, sinovi smo velikoga rus'kog naroda, koji uvažava Europa, cijeli kulturni svijet. Doduše, o Ukrajini smo znali jako malo« (Сабол, 429). Prevladavajuća manifestacija nacionalnog života u prvoj četvrtini 20. st. bila je još reakcionarno moskvofilstvo, iako ne bez nagovještaja Zakarpaćana – posebnoga nacionalnog fenomena, zbog kojega je bilo vrijedno stvoriti svoj zasebni jezik.

Dakle općeukrajinske nacionalne samosvijesti u običnih Zakarpaćana na početku 20. st. još nije bilo. Proces međuetničke konsolidacije i formiranja sveukrajinske nacionalne samosvijesti tada se tek začinjao, iako su već u to doba i Budimpešta i Moskva, a povremeno i Prag, na tom putu postavljali najraznovrsnije prepreke, imajući u Karpatima svoje geopolitičke interese te čineći sve kako se Zakarpaćani, stanovnici Galicije i Bukovyne, ne bi osjećali organskim dijelom tog samog naroda, tj. etniciteta sa svojim zajedničkim jezikom i kulturom. Masovno osvještavanje nacionalno-jezičnog zajedništva zakarpatskih Rusyna sa žiteljima ostalih ukrajinskih regija došlo je tek nastankom škola na materinskom jeziku 1919. godine.

Od etnonima *Rusyny* i *Rusnaky* do vlastitog naziva *Ukrajinci*

Bitan argument pri definiranju nacionalne jezične pripadnosti ljudi, poznato je, njihov je vlastiti naziv. Nije slučajno što se politični Rusyni, koji na osnovi etnonima *Rusyn* pokušavaju istaknuti svoju posebnost u odnosu prema ostalim Ukrajincima te stvoriti mitove o tome kako su najstariji slavenski narod u Europi, s osobitim jezikom i mentalitetom, u posljednje vrijeme otimaju za vlastiti naziv kao za svoju zastavu. U stvarnosti je sam etnonim *Rusyn* prispio u Zakarpattje relativno nedavno iz Galicije i Bukovyne.

Već je stotinu godina prošlo otkako je ruski povjesničar O. Petrov pisao kako se obični ljudi Zakarpattja do 1919. godine nisu oslovljavali Rusynima, da su na Zakarpattju jedino *Rusnaky* i *Rusnjaky*, dok su *Rusyny* dojučerašnji stanovnici Galicije. Približno sličnih pogleda na etnonim *Rusyn* bili su i G. Gerovs'kyj, I. Svjencic'kyj, O. Kolomyjec', Jan Dorulja te još poneki znanstvenici.

Šezdesetih smo godina posebno istražili sva zakarpatska sela i na osnovi kazivanja starosjedilaca složili posebnu mapu, posvećenu tadašnjoj upotrebi etnonima *Rusyn* i *Rusnak* (Чучка, 1999, 27). Naše je ispitivanje pokazalo da su u to doba jedino rođeni Rahivščani, u manjoj mjeri Tjačivščani, kao i stanovništvo Mižgirs'kog, Volovec'kog i Velykobereznjans'kog okruga, sami sebe zvali *Rusynyma*. To se odnosi na prave Gucule i Bojke, koji su se, kao što je poznato, tijekom 17. i 18. stoljeća iz susjedne Galicije preselili u Zakarpattje.

Zakarpatski su se Dolynjany, od međurječja Teresva – Tereblja na istoku oblasti do bazena rijeke Už na njezinu zapadu, u svakidašnjici donedavna oslovljavali tek starim razgovornim etnonimom *Rusnaky*, kojim nas sve do danas zovu naši nekadašnji južni susjedi Bugari. *Rusnakyma* i *Rusnjakyma* sve do danas su se oslovljavali slovački, poljski, jugoslavenski i rumunjski Rusyni – Ukrajinci. *Rusnakom* se smatrao mjesni filolog Arsenij Kocak, koji je 1768. objavio gramatiku »za beznačajne Rusnake«, te niz kulturnih djelatnika u 19. i 20. st., primjerice, lingvist G. Stryps'kyj. S tim u vezi, i autor ovih redaka genetski je *Rusnak*, a ne *Rusyn*. Dakle do kraja Prvoga svjetskog rata *Rusynyma* su se na Zakarpattju zvali tek *Guculy* i *Bojky*.

Inteligencija nizinskih okruga Zakarpattja počela se pak izjašnjavati o nazivu *Rusyn* tek u 20. st., pod utjecajem galicijskih publikacija. Za masovno širenje etnonima *Rusyn* među Zakarpaćanima zaslužan je čehoslovački režim u međuraću. Nastankom Republike Čehoslovačke te ulaskom Zakarpattja u njezin sastav, praška je vlada, povodeći se za političkim motivima, u biti privezala uz Zakarpaćane etnonim

Rusyn i nezgrapni pridjev *rusyns'ki* kao službene nazive (stanovnici Galicije već su se tada masovno nazivali Ukrajinčima), kako bi pokazala svijetu da Zakarpaćani nisu taj narod koji obitava na sjevernim obroncima Karpata, ponad Dnjestra, Dnjepra i dalje. Prag je već 1919. godine osmislio i novi naziv za stečene zemlje (*Podkarpatska Rus'*), zatim grb, u koji je, osim ukrajinskih tradicionalnih boja, plave i žute, uveo i rusku trobojnicu te himnu nepoznatog autora sa stihovima »Подкарпатські русини, оставте глубокий сон« (s ruskog: Podkarpatski Rusiny, probudite se iz dubokog sna – op. prev.), na glazbu Stepana Fencyka, mjesnog rusofila promađarske i propoljske političke orijentacije.

Mađarskoj, koja je do 30-ih godina Zakarpaćane nazivala vlastitim tradicionalnim etnonimom *Orosz*, očito je imponirala čehoslovačka promjena naziva, dokle god je unosila razdor među Zakarpaćane i njihove suplemenike, stanovnike Galicije. Ne bez razloga, Mađari potkraj 30-ih godina napuštaju tradicionalni naziv *Orosz* (<urus <rus) i nazivaju Zakarpaćane samo *Ruszinima*, tj. *Rusynyma*. Istodobno, neke su lokalne publikacije na mađarskom jeziku, kao i budimpeštanske, toliko prihvatile taj etnonim da do danas ne žele oslovljavati Zakarpaćane Ukrajinčima, već samo *Rusynyma*.

Zakarpaćani ne optužuju stanovnike Galicije zbog toga što su prije 300 godina na sjeverne obronke Karpata donijeli etnonim *Rusyn*, ne zamjeraju ni književnicima koji su taj naziv unijeli u mjesnu literaturu. Ipak je naziv *Rusyn* (iako sa zakašnjenjem od čak nekoliko stotina godina) zahvaljujući tomu ispunio svoju integrirajuću funkciju: terminološki je ujedinio zakarpatska naselja s naseljima ostalih sjeveroistočnih provincija nekadašnje Austro-Ugarske. Međutim, Ukrajinci ujedinitelji osuđuju nacionalnu politiku međuratne Republike Čehoslovačke i politiku fašističke Mađarske zbog zabranjivanja nazivanja Zakarpaćana Ukrajinčima na njihovoj vlastitoj ukrajinskoj zemlji.

Stoga se O. Duhnovyč imao na temelju čega zvati *Rusynom* (on se zapravo rodio u istinski rus'koj obitelji u arealu etnonima *Rusyn*, sjeveroistočnoga kutka istočne Slovačke), imao je pravo tvrditi kako je on ustvari *Rusyn*, a ne *Mađar* tada kada ga je škola već mađarizirala, a još više tada kad se osvjedočio da se njegovi suplemenici izvan Beskyda, autoritativni prijatelji iz reda grkokatoličkih svećenika u Lavovu, Peremyšlju i drugim zapadnoukrajinskim kulturnim središtima nastavljaju nazivati *Rusynyma*. O. Duhnovyč je dobro znao i za *Rusnake*. Prema njegovim riječima, »Ugrorosi ili Karpatorosi sami sebe imenuju *Rusynyma*, *Rusakyma* i *Rusnakyma*«, a pojam »Ukrajinci« proširivao je nazivima *Malorosi*, *Crvenorosi* te *Malorusyny*. Stoga su »*Rusyny*« i »*Malorusyny*« kod O. Duhnovyča istoznačni pojmovi.

Pravo na to imao je i O. Pavlovič iz Svydnyka, a posebice A. Kralyc'kyj iz Čabyna, za kojeg su etnonimi *Rusyn* i *Ukrajinc* bili sinonimi. Još su veće pravo na to imali A. Vološyn i V. Grendži-Dons'kyj, koji su odrastali u bojkivskoj Mižgirščyni i među prvim Zakarpaćanima, pred očima šire populacije, postupno evoluirali od lokalne rus'ke do općekrajinske nacionalne svijesti.

Proces prijelaza Zakarpaćana od etnonima *Rusyny* i *Rusnaky* do vlastitog naziva *Ukrajinci* možda najblistavije pokazuje biografija A. Vološyna. Do 30-ih je godina O. Vološyn oslovljavao sve *Ukrajince Rusynyma*, čak i T. Ševčenka (vidi gore), iako se već 1904. javno zalagao za pravo Zakarpaćana da se zovu *Ukrajincima*. Tako, odgovarajući mukačivskom čitatelju časopisa *Znanost* na prigovor da su si stanovnici Galicije prisvojili naziv *Ukrajinci*, A. Vološyn, kao redaktor u njegovu sljedećem broju (17), tiska odgovor pod nedvosmislenim pseudonimom *Ugrorusyn*. Iz odgovora čitatelj uviđa kako naziv *Ukrajinc* nije novost (Чучка: 1995, 28).

Prirodnu pripadnost zakarpatskoga Rusyna ukrajinskom narodu i težnju da učvrsti ta uvjerenja u svojih sunarodnjaka A. Vološyn dokazuje u *Praktičnoj gramatici rus'koga jezika* 1926, gdje izriče još izravnije : »Ova gramatika daje pravila našeg rus'kog (malorus'kog) književnog jezika.« I dalje razjašnjava: »Mi govorimo rus'ki. Naš narod ne živi samo u Podkarpats'koj Rus'i, nego i za Karpatima: u Galiciji i Ukrajini. Zato se naš narod zove ukrajinskim. Naš narod ima četrdeset milijuna duša« (Волошин, 1926, 4).

Godine 1932. »Učiteljska zajednica Pidkarpats'ke Rus'i, s A. Vološynom na čelu, u svojem je statutu zapisala poseban članak prema kojem je »Službeni jezik na Zakarpattju ukrajinski«. Očekivano, Ministarstvo unutrašnjih poslova Čehoslovačke nije podržalo taj statut, a sam zahtjev učitelja toga kraja ocijenilo protuzakonitim (Чучка, 1995, 30), jer su to bila vremena kada je čehoslovačka vlada zabranjivala korištenje naziva *Ukrajinc* i *ukrajinski* uz Zakarpaćane.

Prva Centralna Ukrajinska Narodna Rada (vlada – op. ur.) je 17. 11. 1938. u brzojavu Centralnoj vladi Republike Čehoslovačke izjavila: »...naš je narod, narod ukrajinski, a ne ruski, odnosno velikoruski. Prema tome, naziv Podkarpatska Rus' ne odgovara stvarnosti«, zatraživši da se u novom ustavu primijeni službeni naziv *Karpats'ka Ukrajina* (Стерчо, 234). Međutim, pravo na nazivanje svojega kraja *Karpats'kom Ukrajinom* Zakarpaćani su stekli tek 30. 12. 1938. Odredbom rukovodstva Pidkarpats'ke Rus'i (autentičan ukr. naziv – op. ur.) koju je vlastoručno redigirao i potpisao A. Vološyn. Odredba glasi: »Do definitivnog ustanovljenja naziva Pidkarpats'ke Rus'i, prema točki drugoga članka, neka se primjenjuje i naziv

Karpats'ka Ukrajina« (DAZO. Fond 3, op. 4, zb. 3).

Taj je naziv i ozakonjen: prvi je put naziv *Ukrajina* odobrio Sejm Karpats'ke Ukrajine 15. 3. 1939. u gradu Hustu, a drugi put Prvi skup narodnih komiteta Zakarpats'ke Ukrajine 26. 11. 1944. u Mukačivu. Njegovim je pristankom zapečaćen 29. 6. 1945. u Moskvi, Dogovorom između Sovjetskog Saveza i Republike Čehoslovačke. Tako se velika većina rođenih Zakarpaćana, koje su za čehoslovačkog režima i tijekom mađarske okupacije službeno nazivali *Rusynyma*, bez nekog pritiska i suprotstavljanja počela nazivati *Ukrajincima*. Doduše, neke su političke sile i nakon 1944. nastojale da se Zakarpaćane ne naziva Ukrajincima, nego nekako drugačije (primjerice *Russkima*, *Karpatorosima*, *Rusynyma*...) a posebne grupice unutrašnjih i vanjskih politikanata nisu napustile naziv *Rusyn* ni danas.

S ukrajinskoga prevela Vera Perišić

Književnost, tisak i nacionalna samosvijest Ukrajinaca

Želja za pisanjem na živom jeziku, koji bi razumio i širi krug građana, kao i vezanost za lokalni dijalekt Zakarpaćanima nije ništa novo. Želja za korištenjem živih, općenarodnih riječi i izraza kod Zakarpaćana u pismenoj formi jezika postoji odavna i ne počinje od O. Bonkala. A. Godynke ili I. Garajde, čak i ne od O. Duhnovyča, O. Pavlovyča ili L. Čopeja, nego znatno ranije. Još 1907. u radu »Starija rus'ka pismenost u Mađarskoj« G. Stryps'kyj je pokazao da je nastojanje za stvaranjem književnosti na razumljivu jeziku primjetno već u mjesnim rukopisima knjiga 17–18. st.: »...naši djedovi su znali dobro pisati na rus'kom, a ponekad i kudikamo ljepše od nas, njihovih unuka. Tako čistim rusnac'kim slogom nižu se te riječi kao da ih netko od naših seljaka sada govori« (Стрипський, 170)¹. Dakle nema temelja za inkriminaciju ni A. Kocaka ni V. Dovgovyča ni M. Lučkaja ni O. Duhnovyča za separatizam. To su bili istinski narodovci², dobri teolozi i učitelji, ali bez dovoljne lingvističke potkovanosti: nije im nedostajalo informacija o jeziku te jezičnoj situaciji na drugim ukrajinskim prostorima, a prije svega na području iza Zbruča. Oni su sebi slabo predočili gdje prolazi istočna izoglosa njihova rodna

1 U originalu: »...наші діди уміли по-руськи знаменито писати, а подекуды далеко ліпше, як мы позні внуки. Таким чистым руснацьким складом идуть сесі слова, гейбы их дакто из наших селянинов теперь приказовав« (op. prev.).

2 Народовці – društveno-politička struja mlade, zapadnoukrajinske inteligencije liberalnog smjera, koja se javila 60-ih godina 19. st. u Galiciji (op. prev.).

rus'koga govora izvan granica Austro-Ugarske, ali pritom nitko od njih nije smatrao svoj rus'ki govor posebnim jezikom.

Međutim jedinstvenog dogovora kojim jezikom treba stvarati književnost među lokalnom inteligencijom isto tako dugo nije bilo, osobito nakon toga kakvu su književnu formu jezika počeli nametati Zakarpaćanima iz Moskve i Budimpešte. Dramatiku jezične situacije, koja se formirala u književnoj sferi u drugoj polovici 19. st., razumio je već O. Duhnovyč, koji je zamjerao onim kulturnim djelatnicima koji su prirodno kopirali materinski idiom u svojim djelima, jer je shvatio da će beskrajno razbijanje Rusyna prema njihovim govornim razlikama stvoriti tisuću književnih jezika i prouzročiti konstantne svađe i samouništenje naroda. Ali ipak izlazi iz takve jezične situacije i smjer potrebnog razvitka nije pokazao Duhnovyč, već samo A. Vološyn.

Analizirajući jezično stanje zakarpatoukrajinske književnosti i tiska potkraj 19. st., A. Vološyn je s gorčinom konstatirao da »izuzevši jednog ili dva autora, svaki piše vlastitim jezikom, čije su riječi prikupljene iz crkvenoslavenskog, narodnog, velikoruskog, šarys'kog³ i mađarskog jezika, a gramatika je ruska. Istraživači često potroše cijeli sat na jednu stranicu da bi otkrili što je autor rekao« (Штефан, 1973, 251). I ta slika je u potpunom skladu sa zaključcima mladoga galicijskog novinara Ivana Nimčuka, koji je u jesen 1914. nakon putovanja po Zakarpattju u članku »Po našim ne-svojim selima« o nacionalnoj svijesti Zakarpaćana napisao: »Ona se predstavlja gore nego mizerno. Nižu razinu svijesti stanovništva dovoljno si je samo zamisliti...« (Штефан, 1973, 265).

A. Vološyn po struci nije bio filolog, ali nabrajajući najvažnije serije radova koji su donijeli korist širokoj zajednici, taj bogoslov, pedagog, fizičar i matematičar dosta rano zanio se geslom B. Grinčenka: »Jedino rad će nas izbaviti iz nevolje« i došao do zaključka da najveću zahvalnost zaslužuje rad na razvitku rodnog jezika kako to zahtijeva mađarski poziv 'Nyelvében él a nemzet', dakle 'Narod živi u svom jeziku'« (Штефан, 1973, 251). I danas se bez preuveličavanja može reći da u uspostavi ukrajinskoga književnog jezika na Zakarpattju, prije svega u njegovu uvođenju u škole, nitko od rođenih u tom kraju nije pridonio toliko koliko A. Vološyn, ali i izveo Zakarpaćane iz *jazyčija*⁴ te ih doveo do općekrajinskih književnih normi

3 Šarys'kyj – narječje prema regiji u Slovačkoj (op. ur.).

4 Jazyčije je umjetni jezik koji su u 19. st. izmislili ukrajinski rusofili kako bi stekli potporu za teoriju da je ukrajinski narječje ruskog jezika. Jazyčije su rabili u svojim izdanjima u istočnoj Galiciji, Bukovyni i Zakarpattju do 20. st., kada su ga u razdoblju 1887–93. zamijenili ruskim. Temelj tog umjetnog jezika bio je crkvenoslavenski, pomiješan s ruskim, polonizmima te s ukrajinskim izgovorom i narječjima (op. prev.).

na području fonetike (uključujući i pravopis), gramatike, pa čak i leksike. Ničiji priručnici iz jezika, matematike, fizike, pedagogije te ostalih disciplina nisu pridonijeli unošenju ukrajinske znanstvene terminologije Zakarpačana tako, kao nebrojeni priručnici Vološyna te časopisi i novine koje je on izdao.

U tekstovima svojih priručnika jezik Ukrajinaca (i naddnjiprjans'kih, i naddnjistrjans'kih i nadtysjans'kih) A. Vološyn naizmjenično naziva rus'kim, malorus'kim, a zatim i ukrajinskim (Чучка, 1995, 26). U *Praktičnoj gramatici malorus'kog jezika (rus'kog) jezika*, koja je objavljena 1905. i narednih godina pod naslovom *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtá* za mađarske korisnike, A. Vološyn prvi od Zakarpačana jasno razlikuje termine rus'ki jezik, ruski jezik te crkvenoslavenski jezik, nabrajajući sustavne integralne crte, koje uistinu ujedinjuju jezik zakarpatskih Rusyna s jezikom pidkarpats'kih Rusyna, iako do potpunog priznavanja općekrajinskih književnih normi u toj gramatici on još uvijek nije došao.

U kasnijim radovima A. Vološyn ne samo da razlikuje te pojmove, nego i oštro kritizira neka karpatorus'ka izdanja (npr. novine *Svet'* i njihovu rubriku »Kako trebamo pisati«) zbog toga što nisu bili ni »čisto velikoruski, ni crkvenoslavenski kao kod Lučkaja, Duhnovyča, Kutke, nego mješavina crkvenog s vrlo malo dodataka narodnog jezika« (Волошин, 1926, 44).

Praktična gramatika malorus'kog jezika A. Vološyna na mađarskom jeziku bio je prvi znanstveni rad u kojem je s graničnom točnošću označeno mjesto Zakarpačana te njihovog jezika u istočnoslavenskom svijetu. U uvodnom dijelu gramatike možemo pročitati: »Na sjevero-istočnoj mađarskoj Verhovyni te u južnom dijelu Rusije žive Malorusi, koji se nazivaju Rusyni i broj kojih je prema statistici približno 25 milijuna« (Волошин, 1995, 3). A dalje jezik tih zakarpatskih Malorusa karakterizira riječima: »Za proučavanje našeg malorus'kog jezika još nema odgovarajuće praktične gramatike, jer su dosadašnje ruske gramatike tražile samo pravila ruske književnosti, a posebnosti narodnog jezika jedva da su uzete u obzir. Međutim malorus'ki jezik se s vrlo bogatim morfološkim i sintaktičnim posebnostima razlikuje od većine dijalekata ruskog jezika« (isto).

Naravno, A. Vološyn ne predstavlja cjelokupno stanovništvo Zakarpattja, nego je nacionalna svijest A. Vološyna, prikazana u njegovim radovima međuratnih godina, samo jedan kamenčić u šarenom mozaiku toga kraja. Ali taj kamenčić je važan, on predstavlja određen smjer nacionalne elite Zakarpačana, stranačke suradnike Vološyna, vojsku mladih učitelja, visoki postotak učenika i studenata,

višetisućni odred prosvjetara, izviđača, dakle sve staleže građanstva koji su poslije Prvoga svjetskog rata kroz prosvjetu i znanost svjesno prihvatili općekrajinska nacionalna uvjerenja kao svoja vlastita.

Važan doprinos u jačanju ukrajinske nacionalne svijesti među nekadašnjim Rusnakima i Rusynima na južnim padinama Karpata, u njezinu sazrijevanju, unijeli su tamošnja lijepa književnost i tisak. Prije svega mladi pjesnici koji su počeli književnost na živoj, narodnoj osnovi, kao V. Grendža-Dons'kyj, J. Boršoš-Kumjats'kyj, M. Božuk, Marko Barabolja, I. Irljavs'kyj.

Prvi među zakarpatskim pjesnicima bio je Bojko iz Mižgirja V. Grendža-Dons'kyj, koji je već od početka 20-ih godina počeo pisati o općekrajinskim temama. Imajući iza sebe već poemu *Knez Laborec*, napisanu bojkivskim narječjem, od 1924. prelazi na ukrajinski književni jezik, s njegovim fonetskim pravopisom, i djela mu se počinju tiskati u sveukrajinskim izdanjima. Dakle od tada »...on povezuje sudbinu Zakarpattja s Velikom Ukrajinom, poziva stati u red pod plavo-žutu zastavu«, »da bi donijeli Ukrajini slobodu« (Мишанич, 1999, 41). A 1927. Grendža-Dons'kyj hrabro objavljuje svoj nacionalni *credo*:

Чим ми є, ми не ганьбимося.

Знайте, ось чиї ми сини:

Ми українцями звемося!

А не русняцькі русини

(»Ми українці«)⁵

Ideja sveukrajinskog zajedništva prožima i ostala djela koja je pisao V. Grendža-Dons'kyj, npr. poeziju iz 1927. »Podijelili su Ukrajinu među neprijateljima« (Гренджа-Донський, 106–108).

Poslije Bojka Grendža-Dons'kog, Dolynjana kao što su J. Boršoš-Kum'jats'kyj te F. Potušnjak, ideju sveukrajinskoga nacionalnog ujedinjenja u zakarpatskoj književnosti aktivno utjelovljuju domicili iz Guculjščyne – Marko Barabolja, Mykolaj Božuk i drugi lokalni mladi pisci, iz Lemkivščyne – Zoreslav, I. Kolos, I. Irljavs'kyj, te iz Husta – M. Riško. Tijekom 30-ih godina većina lokalnih pisaca prihvatila je ukrajinsku nacionalnu ideju kao svoju i počeli su pisati ukrajinskim

5 Prijevod s ukrajinskog: Tko smo, mi se ne sramimo.//Znaite, čiji smo sini://Mi se Ukrajincima zovemo!//A ne rusnjac'ki Rusyni// (»Mi Ukrajinci«).

književnim jezikom. Dio njih odvažio se ići tim putem u godinama mađarske okupacije Karpato-Ukrajinske države, nakon što su primljeni na fakultet u Budimpešti (J. Arhij, K. Galas, J. Gojda, J. Kerekeš i dr.), nakon što su se upoznali s djelima M. Ryljs'koga, P. Tyčyne i ostalih tadašnjih ukrajinskih pjesnika, a neki tek nakon oslobođenja rodnoga kraja. Tako da je književnost Zakarpattja, još od oslobođenja od mađarske okupacije te ujedinjenja s Ukrajinom postala ukrajinskom. O tome detaljno pišu u svojim istraživanjima O. Myšanyč (Мишанич, 1991, 1999), J. Sirka, J. Balega, S. Pop, N. Ferenc, M. Štec' i drugi književni znanstvenici.

Dvadesetih godina u Zakarpattju počinju izlaziti desetci novina, magazina, priručnika, udžbenika, raznih monografija i brošura na ukrajinskom jeziku, čiji su autori i redaktori bili pridošlice, kao i lokalni djelatnici kulture te znanosti (npr. novine *Rusyn, Rus'ka nyva, Svoboda, Nova svoboda, Narod, Vpered, Ukrajins'ke slovo, Narodna gazeta, Karpats'ka pravda*).

Paralelno s njima izlaze ukrajinski časopisi *Naš ridnyj kraj, Pčilka, Učytel', Učytel's'kyj golos, Naša škola', Pidkarpats'ka Rus', Svitlo, Do peremogy, Naša zemlja* i dr. Svi su oni bez sumnje radili na buđenju i osnivanju ukrajinske nacionalne osviještenosti kod čitatelja, približavajući na taj način željeno vrijeme ujedinjenja rodnoga kraja s Ukrajinom. Svako od nabrojenih izdanja težilo je općeučajinskom pravopisu i fonetskim načelima.

Tako npr. uvodni članak prvoga broja novina *Narod* (1920–21) ispod naslova »Naša riječ čitateljima« govori o cilju i zadaći prosvjetitelja: »Mi Rusnaki, koji obitavamo pod Karpatskim gorama, od Poprada i Bijeje Tise, govorimo tim jezikom i imamo iste običaje i navike kao naša braća iza Karpata, koji su sebe ranije nazivali Rusyni, Ukrajinci ili kako su nas Moskalji nazivali Malorusi, a ima nas četrdeset milijuna.

Na nacionalnom području u našim novinama predstaviti ćemo priče iz povijesti pismenosti te opće kulture našeg naroda, kako bi naši Rusnaki iskrenog srca zavoljeli svoj rodni jezik, svoju povijest, svoju pismenost te svoje običaje i postali ponosni na svoje ime.

Na političkom području zastupati ćemo politička prava koja pripadaju našem narodu u granicama Čehoslovačke Republike.

Na gospodarskom području nastojati ćemo da naša Čehoslovačka Republika gospodari tako da poveća dobrobit svih naših radnih vrsta.

Na školskom području snažno ćemo se zalagati za to da naša djeca uče u školi rus'ki jezik, tj. malorus'ki, a ne ruski, jer bi to značilo da uče moskaljski jezik. Kako

bi učili naš jezik, koji se govori u našim selima, kojim govore u Galiciji te u Ukrajini nad Dnjeprom» (*Narod*, Užgorod, 1920., 5, str. 3).

O ulozi zakarpatskih novina *Ukrajins'ke slovo* 30-ih godina novinar I. Doboš tom prigodom piše: »Novine su veliku pažnju posvetile odgoju ukrajinske nacionalne svijesti i stanovništva Zakarpattja, branile su prava ukrajinskog jezika i kulture, u više navrata protestirali su protiv pokušaja Višeg administrativnog suda Čehoslovačke Republike da se zabrane nazivi 'Ukrajina' i 'ukrajinski' na Zakarpattju« (Добош, 57).

Osjećala se potreba za takvim činom. O tome piše zakarpatski pjesnik o. S. Sabol (Zoreslav) 30-ih godina: »Usađivali su nam mađarsku svijest nasilnom mađarizacijom naših škola, čak i naše crkve.

Nametalu su nam moskvofilmsku svijest, podržanu češkim financijama te češkim intrigama rusofilске državne vlade. Ali sve je to bilo nametnuto odozgo i nasilno.

Pokušali su nas namamiti na tamošnje rusynstvo i autohtonost mađarskim pengima (mađarska kovanica – op. ur.) i poljskim zlotima, na što su ponekad zagrizle osobe starije generacije, ali mladi se nikako nisu oduševljavali takvom ideologijom.«

Dakle književnost i tisak su uistinu odigrali važnu ulogu u sazrijevanju i osnaživanju ukrajinske nacionalne svijesti nekadašnjih mađarskih Rusnaka i Rusyna na sjevernim padinama Karpata. Prema riječima O. Myšanyča, »Percepcija Rusyna svoje jednakosti s galicijskim i bukovynskim Rusynima, a također i s Malorusima Ruskog Imperija do 1919. godine, imala je veliko značenje za njihovu kasniju sudbinu poslije Prvoga svjetskog rata, kada su iz etničke mase postali narod, došli do svoje nacionalne svijesti i uključili se u proces stvaranja ukrajinske države« (Мишанич, 1999, 37).

»Ukrajinsku svijest nam nitko nije nametnuo, nitko nas nije silio na ukrajinstvo. Upravo suprotno, češka policija i žandarmerija su nas tukli zbog ukrajinstva i stavljali u zatvor, a češka vlada zabranjivala nam je zvati se Ukrajincima. Ali uz sve to nismo se predali, nego smo se borili i pobijedili, jer je ukrajinska svijest nama bila prirodna, organska i rodna. Ona je kipjela u našoj krvi i i rasla u 1930-im godinama iz dječjih srca početnih školaraca, žutokljunih izviđača, iz strastvene duše rastuće mladeži, iz dubine duše, iz samog bića genija ukrajinskog naroda« (Сабол, 438).

Govoreći o prirodnim korijenima ukrajinske svijesti kod Zakarpaćana, ništa manje iskreno se priznaje da su Zakarpaćani na početku XX. st., nažalost, još uvijek jako malo znali o Ukrajini: »Svijest o tome da mi nismo samo na toj strani Karpata u stranom moru, da naša rođena braća poviše Karpata žive u Galiciji, na Volynji te u Kyjivs'koj Rus'i, svijest o tome probudila je u nama ponos i hrabrost. Mi nismo sami, mi smo sinovi velikog rus'kog naroda na kojeg računa Europa, sav kulturni

svijet. Istina, o Ukrajini smo mi jako malo znali. To nas tada još nije zanimalo« (Сабоп, 429).

Dakle, književnost i lokalni tisak ne samo pravedno, nego i dosta operativno reaguju na proces nacionalne osviještenosti Zakarpaćana, čak na oklijevanja pojedinih ljudi koji su previše bili izloženi nostalgiji i političkim strastima.

Tempo nacionalne samosvijesti kod raznih socijalnih grupa

Razina nacionalne svijesti Zakarpaćana uoči ujedinjenja s Ukrajinom bila je vrlo nejednaka i velikim dijelom je ovisila o društveno-profesionalnoj, vjerskoj, a osobito dobnoj raslojenosti stanovništva toga kraja. Prema zapažanjima češkog istraživača D. Richarda, rus'ki kler toga kraja, a još većim dijelom učiteljstvo koje je predstavljalo mali dio, ne svu tadašnju inteligenciju, na početku 1920-ih godina većinom je bilo nacionalni neosviješteno. Ono je odgajano u mađarskom duhu i gotovo je cijelo, sa skromnim iznimkama, bilo u rodnim vezama s ljudima koji su već dulje vrijeme živjeli u Mađarskoj. Naravno da su rus'ki jezik zaboravili i u potpunosti se pomadgarili. Pa čak i rodbine, koje bi u prvom redu trebale biti rus'ke, danas komuniciraju samo na mađarskom. Dio te inteligencije ne vlada čak ni mjesnim rus'kim dijalektom, ako su se obrazovali u mađarskim školama, ne govoreći ništa o tome da se ne zanimaju ni za ruski, ni za ukrajinski jezik, a i općenito se ne doživljavaju kao Slaveni (Richard, 62).

Ta zapažanja D. Richarda odnose se, prije svega, na grkokatoličke svećenike, kojih je tada u Zakarpattju bilo šest puta više nego pravoslavnih. Pravoslavni svećenici ipak nisu bili toliko obrazovani, ali nisu bili ni toliko denacionalizirani.

U vrijeme prvog službenog čehoslovačkog popisa stanovništva (1921) u Zakarpattju je živjelo 604 670 stanovnika. Njih 370 000 zapisano je kao Rusyni (prema tadašnjoj terminologiji), dakle približno 60%. Ali taj popis, ponajmanje, o lokalnim Ukrajincima ili kako ih je tada službeno nazivala čehoslovačka vlada Rusynima, ne odražava objektivnu sliku iz nekoliko razloga.

Prvo, taj popis čak nije predvidio posebnu rubriku za nacionalnost Ukrajinac. Drugo, osobe koje su potpisivale, radile su to nemarno. Prema riječima D. Richarda, u naseljenim mjestima u kojima je funkciju ovlaštene osobe za popis obavljao rusofil (a tim više Rus-izbjeglica), lokalnog, rođenog Zakarpaćanina su u popis upisali kao Rusa, a ako ne, onda kao Rusyna. Isto tako takva Rusyna ovlaštene je mogao samovoljno zapisati i kao Čeha ili Mađara. Uz to treba imati na umu da je većina

rođenih Ukrajinaca bila nepismena u tim godinama. Prema podacima D. Richarda 60% ljudi toga kraja, starijih od 6 godina, nisu znali ni pisati ni čitati (Richard, 59).

Na periferiji aktivnog procesa nacionalnog buđenja i ukrajinske samosvijesti najduže su ostali neobrazovani seljaci. Dok društvo »Prosvita« nije proširilo po selima odgovarajuću kulturno-prosvjetnu djelatnost, kod seljaka nije bilo tvrdih nacionalnih uvjerenja i lako su padali pod razne manipulacije rusofilskih i tamošnjih vođa za vrijeme raznih ispitivanja i plebiscita. Osim njih na Zakarpattju su 20–30-ih godina djelovale i sile, uključujući i plaćene agente koji su sprječavali procese nacionalne konsolidacije Zakarpaćana i posezali za raznim prijetnjama.

Porast ukrajinske nacionalne svijesti najbrže se dogodio među mladima, zaokupljenim studijima. Na satovima tzv. rus'kog jezika i književnosti, na satovima povijesti, zemljopisa te ostalih predmeta gimnazijalci, učenici učiteljskog seminarara, trgovačke akademije, specijalnih škola pa čak i učenici osmogodišnjih škola, tijekom dvadeset godina dobili su iz usta učitelja-patriota toliko informacija o Ukrajini i njezinu narodu koliko nisu dobili tijekom cijele tisućugodišnje povijesti svojega kraja.

Najveći rad u tom smjeru provodili su Beregivs'ka gimnazija, Mukačivs'ka trgovačka akademija, Užgorods'ki učiteljski seminarij te poneki drugi, čiji su vođe bili nacionalno osviješteni ukrajinski pedagozi, kao A. Alys'kevyč, A. Štefan i A. Vološyn. Nije slučajno da su u ožujku 1939. među braniteljima Karpats'ke Ukrajine na Krasnom polju pod Hustom, koji su pružili oružani otpor mađarskoj fašističkoj vojsci, dominirali učenici srednjih škola toga kraja.

Koraci prema ukrajinskoj državnosti na kraju Drugoga svjetskog rata

Stvaranje općeukrajinske nacionalne svijesti stiglo je u Zakarpattje dosta kasno i do Prvoga svjetskog rata ona nije pokazala nikakve oznake koje bi signalizirale težnju sjevernih Zakarpaćana za svoju državnost. Čak i najsvjesniji predstavnici zakarpats'ke inteligencije potkraj 19. st. i na početku 20. st. (O. Duhnovyč, O. Pavlovyč, A. Kralyc'kyj, E. Fencyk, L. Čopej) u svojoj djelatnosti nisu išli dalje od općenitih izjava prema kojima su Rusyny Austro-Ugarske, dakle Zakarpaćani, Galićani i Bukovynci svoji, a ne strani, da su rođena braća koja pripadaju tom istom malorus'kom plemenu te ih Karpati neće zauvijek odvajati. (Мишанич, 1999, 37)

Prve masovne pojave ukrajinske nacionalne samosvijesti usmjerene na stvaranje svoje državnosti javljaju se kod sjevernih Zakarpaćana tek na kraju 1918,

povezane su s raspadom Austro-Ugarskog Carstva. Shvativši svoju nacionalnu pripadnost ukrajinskom narodu, Zakarpaćani su se, poslije Galyčana i Bukovynaca te Naddnjeprjanaca, aktivno priključili stvaranju ukrajinske države i tijekom četvrt stoljeća od ulaska na međunarodnu arenu takve odjekujuće manifestacije imali su najmanje tri: 1919, 1938. i 1944. godine. U prosincu 1918. i siječnju 1919. prvi rus'ki narodni odbori u Staroj Lubovni (Slovačka), Svaljavi, Maramoros'komu Sigoti i, konačno, u Hustu organizirano su izrazili volju većine južnih Karpaćana da se ujedine s Ukrajinom i žive zajedno sa svim Ukrajinčima u zajedničkoj ukrajinskoj državi. Na svezakarpatskom forumu 21. 1. 1919. godine u Hustu 420 delegata iz 8 komiteta toga kraja donijelo je povijesnu odluku sastavljenu od 7 stavki.

Prva stavka te odluke glasi: »Svenarodni Kongres mađarskih Rusyna od dana 21. siječnja 1919. godine prihvaća ujedinjenje komitata: Maramoroš, Ugoča, Bereg, Ug, Zemplyn, Šaryš, Spiš i Abauj-Torna sa Sabornom Ukrajinom, tražeći da bi nova država pri izvršavanju tog ujedinjenja razmotrila određene odredbe mađarskih Rusyna« (Стерчо, 224).

Treća stavka te rezolucije formulirana je ovako: »Svenarodni Kongres traži da ukrajinska vojska zaposjedne županije, naseljene Rusynima i da snabdijeva stanovništvo koje živi u teškim okolnostima, hranom.«

Šesta stavka glasi: »Svenarodni Kongres izražava zahvalu svim državama Antante i njihovim saveznicima zato što su branili demokratski duh i izborili potlačenim narodima slobodu i traže da im pomognu ostvariti odredbu Svenarodnoga Kongresa.« Za provođenje daljnjih pitanja »ugrorus'kog naroda« Kongres je izabrao Centralnu Narodnu Radu⁶ i dao joj je odgovarajuće predstavničke punomoći.

Ali međunarodni politički događaji te unutrašnja situacija, koji su se formirali na području Ukrajine 1918–19. godine, nisu dopustili realizirati zamišljene odluke Narodnih Rada, prije svega Husts'koga kongresa: slobodu Guculjs'ke Republike i Jasins'ke Rade (Нариси, 68–74).

Nedavno su pronađeni novi arhivski materijali koji svjedoče da su odluke Husts'koga Svezakarpatskoga kongresa imale svoj nastavak, jer su dvojica njihovih delegata (Stepan Kločurak i Jevgen Puza) uručili protokol i rezoluciju Husts'koga kongresa vladi Zapadno-Ukrajinske Republike, a vlada je na temelju tih dokumenata stvorila u Stanislavu posebno predstavništvo Mađarske Ukrajine na čelu sa S. Kločurakom kod vlade ZUNR-a (Мушинка, 1999; Ключурак, 159–161), koje je trebalo sustavno informirati vladu ZUNR-a o događajima na Zakarpattju

6 Rada – Savjet kao tijelo vlade (op. prev.).

i podržavati njihovu vezu s Ukrajinskom Centralnom Radom u Hustu na čelu s Brjaščajkom.

Priključiti Zakarpattje Ukrajini tada je bilo nemoguće: ni međunarodna tijela, posebno Pariška mirovna konferencija, ni susjedne zemlje (Mađarska, Poljska, Rumunjska i Čehoslovačka) nisu priznavale odluke delegata Husta koga te ostalih kongresa zakonitim. Do tada je čehoslovačka vojska već potkraj siječnja 1919. zauzela zapadni dio današnjega Zakarpattja zajedno s Užgorodom, a rumunjska vojska je zauzela istočni dio toga kraja. Obje vojske su se približavale centru Zakarpattja. Mađarska, koja je smatrala Zakarpattje svojim područjem, poslije promađarskoga kongresa Ruske Narodne Rade žurno je inscenirala u Mukačivu »izbore za sejm Rus'ke države« koji kao da bi potvrdili želju zakarpatskih Rusyna da i dalje ostanu u granicama Mađarske.

U takvim uvjetima bilo je potrebno smjesta sazvati novi predstavnički kongres, koji bi potvrdio stvarnu želju naroda i poslao odgovarajuće dokumente na Parišku mirovnu konferenciju, koja je upravo tada rješavala sudbinu naroda Austro-Ugarske Monarhije. I predstavnici Mađarske Ukrajine u Stanislavu u dogovoru s premijerom ZUNR-a Sydorom Golubovyčem te ministrom oružanih snaga Dmytrom Vitov'skym odlučili su sazvati konferenciju. Stepan Kločurak i Dmytro Nimčuk otišli su u Zakarpattje kako bi osigurali dolazak delegata na konferenciju. Ali ni jedna od okupatorskih vlada na Zakarpattju nije pripomogla provođenju te konferencije.

Rus'ka (Ukrajinska) Centralna Rada u Hustu i Narodna Rada u Jasinju oštro su protestirale protiv falsificiranja izbora za Rus'ku Radu u Mukačivu, a u proširenom pismu, upućenom narodu, pozivaju na ujedinjenje sa Sabornom Ukrajinom, na ujedinjenje s braćom Ukrajincima (Клочурак, 159–161) i daju upute kako izabrati delegate na kongresu u Stanislavu.

Unatoč svim preprekama, koje su uzrokovali okupatori, u Stanislav je došlo 162 delegata od 62 građana Zakarpattja. Tijekom tri dana rada kongresa (29. travnja – 1. svibnja) delegati su potvrdili volju zakarpats'kih Ukrajinaca da se ujedine s Ukrajinom u jedinstvenoj državi. Delegaciju kongresa prihvatio je predsjednik ZUNR-a Jevgen Petruševyč, kojem je šef U(R)SNR-a u Hustu M. Brjaščajko uručio rezoluciju kongresa, sa zahtjevom da je predaju glavnom zapovjedniku vojske UNR-a Simonu Petljuri te na temelju njega ostvare na Mirovnoj konferenciji u Parizu priključenje Zakarpattja Ukrajini.

Rezolucija sadrži četiri dijela. U drugome od njih delegati kongresa, pozivajući se na rezoluciju Svenarodnih sastanaka u Hustu, podržavaju ideju »ujedinjenja svih

ukrajinskih zemalja u jednu državu«, snažno protestirajući »protiv najezde stranaca na područje Zakarpat'ske Ukrajine« i tražeći vladu UNR-a da pošalje državama Antante protest protiv takve najezde i ostvari da na Mirovnoj konferenciji u Parizu mogu sudjelovati dva predstavnika Ukrajinaca Zakarpattja. Rezolucija poziva zakarpatske Ukrajince »da se zajedno bore za samostalnost Ukrajinske države i za stvarno pripajanje područja toj državi, a Ukrajinci Prydniprjanščyne, Galyčyne i Bukovyne trebaju pomoći Zakarpats'koj Ukrajini« u njezinoj borbi za oslobođenje iz neprijateljskog jarma.

Kao što se vidi, rezolucija Stanislavskoga kongresa zakarpatskih Ukrajinaca iz 1919. bila je važan dokument, koji se temeljio na općepoznatom pravu na samoodređenje, podržanom od predsjednika SAD-a Wilsona, Pariške mirovne konferencije te ostalih međunarodnih konferencija.

Predsjednik J. Petruševyč, upoznavši se sa sadržajem rezolucije, obećao je uložiti sve sile za njezinu realizaciju. Nažalost, kotač povijesti okrenuo se drugačije nego je on predvidio. Borba za samostalnost Ukrajine bila je potopljena u krvi, sudbinu Zakarpats'ke Ukrajine nije rješavalo njezino stanovništvo, nego strane države i druga međunarodna tijela.

Za povijest Zakarpattja rezolucija kongresa zakarpats'kih Ukrajinaca u Stanislavu ima iznimno značenje. U revolucionarnoj 1919. godini taj kongres je bio posljednji pokušaj ujedinjenja Zakarpattja s Nezavisnom Ukrajinom (Ключурак, 162–166).

Paralelno s onim što se radilo u interesu ukrajinske državnosti u Karpatima, za pravu državnost Zakarpaćana aktivno se zauzelo i 150 000 nacionalno osviještenih njihovih sunarodnjaka u SAD-u, koji su se našli na američkom kontinentu kao radnici emigranti još prije Prvoga svjetskog rata.

Na kraju 1918. Američka Narodna Rada Ugroorusyna postavila je za vođu advokata G. Žatkovyča, a već je vodila razgovore s predsjednikom SAD-a, Wilsonom i s budućim predsjednikom Čehoslovačke, T. Masarykom, koji su obećali zakarpatskim Rusynima u slučaju ulaska u Čehoslovačku državu punu autonomiju u njoj. Za vrijeme pregovora pripremljen je i prihvaćen u gradu Scranton tekst specijalnog Memoranduma o pravnom statusu južnokarpatskih Rusyna, koji je 27. 5. 1919. u Parizu predložio Mirovnoj konferenciji doktor E. Beneš (Стерчо, 227–228; Ванат, 53).

Na taj su način Zakarpaćani, koji su stoljećima živjeli razasuti u nekoliko raznih administrativnih županija Mađarskoga Kraljevstva i Austro-Ugarskog Carstva, 1919.

godine konačno napravili prvi realan korak prema svojoj državnosti, nakon kojega su ušli u sastav mlade slavenske države prema pravima obećane im autonomije. Ipak autonomiju je trebalo tražiti kod vlade u Pragu i boriti se za nju tijekom punih 20 godina, jer, prema mišljenju vođe Čehoslovačke Republike, Zakarpaćani u to vrijeme nisu bili politički zreli za samoupravu.

Prvi guverner Pidkarpats'ke Rus'i Grygorij Žatkovyč, na znak protesta protiv kršenja uvjeta Čeha u vezi autonomije Pidkarpats'ke Rus'i, službeno je 17. 3. 1921. dao ostavku na to mjesto (Стерчо, 230), ali prava koja su obećali Zakarpaćanima i dalje su ignorirali. Pidkarpats'ka Rus' trebala je biti jedna od četiriju država Čehoslovačke (na razini sa Češkom, Moravskom, Šleskom i Slovačkom), ali sva vlast je zapravo bila koncentrirana u rukama predsjednika.

Drugi realan državni korak prema autonomiji Zakarpaćani su napravili u listopadu 1938. u uvjetima dugotrajne borbe političkih snaga i građanskih organizacija Čehoslovačke (Болдичар, 14). Tek 11. 10. 1938. Zakarpaćani su dobili to što je bilo predviđeno mirovnim sporazumom u Saint-Germain-en-Layeu 1919. godine. Tek tada je stvorena prva autonomna vlada Pidkarpats'ke Rus'i. Parlament Čehoslovačke odobrio je 22. studenog Ustavni plan o autonomiji. Prvi paragraf Ustavnog zakona glasi: »1. Pidkarpats'ka Rus' je autonomni sastavni dio Čehoslovačke Republike. 2. Konačan naziv autonomnog teritorija južnokarpats'kih Rusyna ustanovio je zakon Sejma Pidkarpats'ke Rus'i«. Drugi paragraf počinje s konstatacijom da državni jezik i jezik u školama na teritoriju Pidkarpats'ke Rus'i ustanovljuje zakon Sejma Pidkarpats'ke Rus'i (Стерчо, 237).

Treći učinkovit korak na putu prema državnosti Zakarpaćani su napravili 1944–45, zbog kojeg je Crvena armija oslobodila Zakarpattje i nastali su povoljni uvjeti za izražavanje želje svog stanovništva toga kraja. Ranije se to nije moglo učiniti, jer su »zapadni mirotvorni političari« podijelili Ukrajinu među pet država, a 1939. Hitler je dao kao žrtvu Karpats'ku Ukrajinu Horthyjevoj Mađarskoj i sloboda Zakarpaćana bila je brutalno pogažena, a pitanje samoopredjeljenja Zakarpaćana nečasno ignorirano. (Худанич, 1999; Чучка-Маркусъ, 88–119). Temeljna razlika između drugog i trećega koraka je u tome što je drugi bio usmjeren na stvaranje Soborne Ukrajine, a treći na ponovno ujedinjenje sa Sovjetskom Ukrajinom (Худанич, 1999).

Kao rezultat učinjenih koraka Zakarpaćani su se dobrovoljno samoopredijelili za Ukrajinu, ušli u njezin sastav, postali dijelom ukrajinskog naroda i danas grade nezavisnu Ukrajinску državu.

Od etničke do političke nacije

Južne padine ukrajinskih Karpata, koje su se protezale u uskom pojasu u dužini od 350 km od rijeke Vyšave u Rumunjskoj do rijeke Poprad u Slovačkoj, nikad nisu bili ujedinjene u neku posebnu administrativnu, tim više u jednu političku jedinicu. Njihovo, vječno istočnoslavensko stanovništvo dugo nije imalo zajednički naziv (vidi gore). Pa i bliska srodnost karpatskih ukrajinskih dijalekata, zapanjujuće zajedništvo materijalne i duhovne (uključujući i religijske) kulture Karpaćana i njihova mentalna sličnost, vjekovima su služili kao spojni (cementni) materijal, koji je sačuvao u sjećanju Gucula, Bojka, Lemka i Dolynjana njihovu organsku pripadnost davnoj rus'koj etničkoj skupini (usp. termine rus'ki ljudi, Rusnaky, Rusyny) čiji se korijen u Karpatima proteže najmanje od 13. st. (Чучка, 1993).

Dva svjetska rata prekrrojila su kartu Europe. Zakarpattje je na kraju pronašlo svoj dom u Ukrajinскоj državi, a nekadašnji mađarski Rusnaki i Rusyni, isto kao i galicijski i bukovynski (samo malo kasnije), zauvijek su postali Ukrajinци, jer su se uvjerali da je etnonim Rusnaki, Rusyni te Ukrajinци zapravo jedno te isto. Ipak proces spontane transformacije zakarpats'kih Rusnaka i Rusyna u svjesne Ukrajinце dobio je državnu pravnu potvrdu tek činom ujedinjenja s Ukrajinom 1945. godine.

Analiza etnokulturnih procesa, koji su se dogodili na Zakarpattju i susjednim mu teritorijima tijekom 20. st., a posebno od 30-ih do 40-ih godina, pokazuje da je upravo to razdoblje postalo značajno na političkom putu Zakarpaćana do njihova posljednjeg zapravo – ukrajinskog sazrijevanja: oni su na kraju dobili mogućnost izravno upoznati svakodnevni život i kulturu svojih zemljaka na prostoru od Sjana do Dona i na taj se način uvjerali da su oni uistinu organski dio 50-milijunske ukrajinske nacije. Taj put bio je vrlo složen i razne etape obilježene su pozitivnim postignućima i gubicima.

Postignućima pripadaju, prije svega, takva kao što su stvaranje Karpato-Ukrajinske države 1938–39. godine, sjajna pobjeda partije Ukrajinскоg nacionalnog ujedinjenja na izborima u veljači za Sejm Karpats'ke Ukrajine, proglašenje samostalnosti Karpato-Ukrajinske države, odluka Prvoga kongresa narodnih komiteta o ujedinjenju Zakarpats'ke Ukrajine sa Sovjetskom Ukrajinom

te potpisivanje Sporazuma između SSSR-a i Čehoslovačke Republike o ulasku Zakarpattja u sastav USSR-a.

Dakle izjave današnjih političara, posebno političkih Rusyna, o tome da su ukrajinsku ideju, kao i sam ukrajinski jezik, donijeli u Zakarpattje tek sovjetski vojnici na bajunetama u jesen 1944. zlonamjerna je kleveta ukrajinofofa.

Značajan otpor osnivanju ukrajinske nacionalne svijesti u Zakarpattju do njegova oslobođenja i ujedinjenja s Ukrajinom 1945. pružali su mađaroni i moskovofili na čelu s otpadnicima A. Brodyjem i S. Fencykom (prvi je pomadaren grkokatolički ispovjednik, a drugi moskovski nastrojen pravoslavni ispovjednik). Njima su upućene riječi »Manifest ukrajinskom narodu Pidkarpattja«, izrečene 17. 10. 1937. na Sveprosvitjans'kom kongresu u Užgorodu: »Mi ne želimo dopustiti da na našoj pradjedovskoj zemlji po nalogu poznatih neprijatelja našeg naroda i neprijatelja naše republike učine od nas nigdje nepostojeći 'karpatorusskij' (rus. карпаторусский, op. prev.) narod koji bi računao s negdje 400–500 000 duša«. U nastavku piše: »Nema sumnje da u Pidkarpats'koj Rus'i nema dva naroda. Nema ovdje nikakvih 'ruskih', nema nikakvih moskalja, nema nikakvih 'karpatorusa', nego samo jedan ukrajinski narod. Tom jednom narodu pripada jedan jezik, jedna kultura i jedan pravopis.« Ispod teksta su potpisi predsjednika 20 stranaka i progresivnih građanskih organizacija toga kraja, uključujući i komuniste.

Upravo u procesu stvaranja svoje Karpato-Ukrajinske države Zakarpaćani su pred kraj 30-ih godina bez bilo kakva vanjskog pritiska napravili prijelaz od regionalne rus'ke etničke svijesti do općeučajinske svijesti, iz etničke biomase postali su organski dio ukrajinske nacije. I danas nema ni najmanje osnove (ni povijesne ni političke ni pravne ni ekonomske ni vjerske) za vraćanje njegove davne etničke svijesti (Мишанич, 1999).

Snagu ukrajinskoga nacionalnog pokreta na Zakarpattju od 30-ih do 40-ih godina nije mogao osporiti čak ni tvorac novih nacija i ukrajinofof P. R. Magosci. Gledajući događaje tih godina, on je nedavno prozborio ovako: »Budući da su predstavnici ukrajinske orijentacije propovijedali izražajne antimadarske poglede, ona (dakle orijentacija – op. a.) se brzo proširila, osobito među mladima. Ali vraćanje Mađara uskoro je prekinulo takav razvitak: nova administracija uložila je svu snagu da bi izbrisala bilo kakve dokaze povezanosti toga kraja i njegova naroda s ukrajinskim narodom« (Марочій, 148). Ali i ovdje je P. R. Magosci neiskren.

Oružana likvidacija Karpato-Ukrajinske države u ožujku 1939, okupacija kraja fašističke Mađarske 1938–44, brutalne represivne mjere, uključujući i masovna

strijeljanja ukrajinskih patriota, koncentracijski logori u Kryvij, Varjulapoši, zatvorske kazne u palači Kovnera, usmjereni na likvidaciju svega ukrajinskog, i nasilnički proces stvaranja iz Zakarpaćana posebnoga »mađarsko-rus'kog« naroda s posebnim »ugro-rus'kim jezikom«, koji sebe ne bi identificirao s Ukrajinacima (Чучка-Маркусь, 88–116), nisu zaustavili proces završetka vlastite ukrajinske nacionalne samosvijesti Zakarpaćana. Suprotno, potpun napad na ukrajinsku kulturu, masovna uništenja njezinih vodećih nositelja, likvidacija ukrajinskih škola, biblioteka, novina, magazina, izdavaštva, proukrajinskih organizacija mladeži, prisilni odlasci neposlušnih Ukrajinaca na njihovo dugotrajno »preodgajanje« u središnje regije Mađarske itd. samo su ojačali ukrajinski duh Zakarpaćana.

Dakle ovdje se treba složiti s dopisnim članom Nacionalne akademije znanosti Ukrajine O. Myšanyčem, prema kojem su »nekadašnji mađarski i pidkarpats'ki Rusyni postali Ukrajinci ne čekajući 1945. godinu, kada je prema volji naroda kraj bio pripojen Sovjetskoj Ukrajini. Ukrajinsku nacionalnu svijest u Zakarpattje nije donijela Crvena armija 1944. godine, ona je posljedica prerastanja etničke mase u narod.

Zakarpaćani su dokazali svoje pravo na zaseban nacionalni život, svoju državu i pripadajuće mjesto u povijesti cijelog ukrajinskog naroda na svim područjima ukrajinskog etničkog teritorija« (Мишанич, 1999, 38).

Naravno, u usporedbi s Bukovynom, a još većim dijelom u usporedbi s Galicijom, proces prijelaza Zakarpaćana od njihove »rus'kosti«, »velikorus'kosti«, a ovdje još i od »ugro-rus'kosti« do svjesnog »ukrajinstva« uistinu je kasnio. Glavni razlog usporenosti gradnje ukrajinske nacije, točnije ukrajinske nacionalne samosvijesti, kao i pobjede ukrajinstva u jezičnoj borbi od 20-ih do 30-ih godina na Zakarpattju, bile su konstantne grube intervencije ukrajinstvu neprijateljskih, moskvo-filskih, mađaronskih i čak bohemističkih snaga, iza kojih su stajali lukavi politički planovi, uključujući i teritorijalne pretenzije, invazije odgovarajućih država na južne padine Ukrajinskih Karpata. Ipak politička orijentacija Zakarpaćana nakon Drugoga svjetskog rata na kraju se utvrdila. Referendum 1991. godine, kao i daljnje ankete stanovništva, svjedoče da Zakarpaćani čvrsto stoje na pozicijama ukrajinskoga građanstva.

Želja Zakarpaćana da žive u općekrajinskoj državi

Želja Zakarpaćana da žive zajedno sa svojom istokrvnom braćom na toj strani Karpata u jednoj zajedničkoj Ukrajinskoj državi je vječna i nikada nije nestala. Ipak do Prvoga svjetskog rata, za vrijeme kojega su Zakarpaćani dobili realne, izravne mogućnosti kontaktirati i razumjeti se sa svojom nadnjistrjans'kom i naddnjiprjans'kom braćom, ta se volja izražavala samo u pozivima i željama kao što su naprimjer »Zagrlite se braćo moja, molim vas, preklinjem...«.⁷

Zakarpaćani su kroz vjekove nosili svijest zajedničkoga podrijetla s ostatkom Ukrajinaca, zajedništvo jezika i kulture, no ipak na putu njihova ujedinjenja godinama su stajali Mađarsko Kraljevstvo, Austrijsko Carstvo, Čehoslovačka Republika, Horthyjeva Mađarska i svaka je od nabrojanih država provodila svoje sebične ciljeve.

Prvim stvarnim vjesnikom državnog jedinstva svih ukrajinskih zemalja za Zakarpaćane je bilo stvaranje Karpato-Ukrajinske države 1938–39. godine. Ali u toj državi bilo je vrlo mnogo neprijatelja, i stoga ona nije dugo postojala. Želeći ugušiti volju zakarpatskih Ukrajinaca za općekrajinskim jedinstvom, mađarsko-fašistički okupatori provodili su u tome kraju masovni teror (Чучка -Маркусь, 88 i dalje). Od 1939. do 1941. godine, kada se kao posljedica pristupanja Galicije i Bukovyne Sovjetskom Savezu Zakarpattje pojavilo na granici sa SSSR -om, tisuće nacionalno osviještenih zakarpatskih Ukrajinaca realizirale su svoje vječne snove masovnim bježanjem preko državnih granica u Sovjetsku Ukrajinu. Ali nažalost očekivani bratski zagrljaji za većinu bjegunaca tamo su postali neljudske muke u taborima gulaga.

Većini Zakarpaćana tek je 1944, dakle nakon oslobođenja od Sovjetske armije, dano pravo da izaberu državu u kojoj žele živjeti, Ukrajinu ili Čehoslovačku, i oni su to pravo u potpunosti iskoristili: »Autohtono stanovništvo kraja odlučilo je dobrovoljno stupiti u jednu obitelj ukrajinskog naroda, u čemu su ugledali spas i garanciju nacionalnog očuvanja.« »U izražavanju volje Zakarpaćana završile su sve nade i očekivanja najboljih sinova i kćeri naše domovine o ujedinjenju svih etničkih zemalja u jednu državu.« A u prvom paragrafu Sporazuma između Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke Republike, koji je potpisan u Moskvi 29. 6. 1945, o Zakarpats'koj Ukrajini je rečeno: »Zakarpats'ka Ukrajina ujedinjuje se sa Sovjetskom Ukrajinom u skladu sa željom, koju je izrazilo stanovništvo Zakarpats'ke Ukrajine...«.

⁷ Taras Ševčenko, »I živima, i mrtvima...« (op. prev.).

Danas je već općepriznata činjenica da ujedinjenje Zakarpattja s Ukrajinom 1945. godine nije bilo ostvareno toliko u ime povijesne pravednosti, ili u interesu Užgoroda, Husta, Ivano-Frankivs'ka ili Kijeva, koliko u geopolitičkim interesima Moskve. Poznato je i to da suze radosnice zbog toga čina nisu samo kod jednog Zakarpaćana nedugo zatim zamijenile suze razočaranja ili grobovi u gulagu. Ipak istina je i to da je ujedinjenje na jedno vrijeme zaustavilo proces mnogogodišnje denacionalizacije starih Rusnaka i Rusyna, koju su tamo stvarali prethodni režimi. Događaji 1944–45. bez sumnje su značajne etape u nacionalno-kulturnoj povijesti južnokarpatskoga stanovništva, a procesi spontanog prerastanja zakarpatskih Rusnaka i Rusyna u svjesne Ukrajince činu ujedinjenja samo je dalo državno-pravnu potvrdu.

Ocjenjujući procese polustoljetnog razdoblja, vrijedno je postaviti pitanje čime je uzrokovano takvo aktivno sudjelovanje Zakarpaćana u prikupljanju potpisa za Manifest prvoga kongresa narodnih komiteta Zakarpats'ke Ukrajine o ujedinjenju Zakarpats'ke Ukrajine sa Sovjetskom Ukrajinom. No ipak, prikupljanje potpisa odvijalo se na cijelome teritoriju nekadašnje Pidkarpats'ke Rus'i, kad se pojavila alternativa: »Gdje će biti dalje Zakarpattje, u sastavu Ukrajine ili će ostati u sastavu Čehoslovačke.«

I narod je bez ikakva pritiska odozgo i bez osobita oklijevanja dosta jednoznačno izrazio da želi živjeti u Ukrajinskoj državi. Povjesničari daju nekoliko razloga za to. Profesor V. Hudanyč s pravom pojašnjava taj uspjeh glavnim čimbenicima: u vrijeme kampanje za ujedinjenje nacionalna svijest Zakarpaćana bila je visoka; ukrajinsko stanovništvo toga kraja napokon je sazrelo kako bi samo rješavalo svoju sudbinu, k tome i njihova je želja bila jednoznačna, a to je dobrovoljno pristupiti u jednu obitelj ukrajinskog naroda; političari Zakarpattja dobro su pamtili činjenicu da im vlada Čehoslovačke Republike tijekom 20 međuratnih godina nije htjela dati obećanu autonomiju; razočaranje je bilo i zbog toga što je za vrijeme agresivnog napada Mađarske čehoslovačka vojska odbila zaštitu Karpats'ku Ukrajinu« (Худанич, 2000).

Vrlo indikativno za sveukrajinsku konsolidaciju bilo je i to da je ukrajinska emigracija preko oceana (iako sa zakašnjenjem od 33 godine) također pozdravila i pozitivno ocijenila čin ujedinjenja Zakarpattja s Ukrajinom: »Samo na prvom kongresu karpatskih Ukrajinaca Amerike i Kanade, u nazočnosti članova nekadašnje vlade i Sejma Karpats'ke Ukrajine, koji se održao u rujnu 1972. u Pragu, bila je usvojena deklaracija u kojoj se govori: 'U procesu povijesnog razvitka ukrajinskog naroda, u kojem je nacionalni teritorij Ukrajine bio razdijeljen i dugo godina

okupiran od strane susjednih država, pridruživanje Karpats'ke Ukrajine Ukrajini smatramo nepobitnom povijesnom činjenicom koja odgovara vjekovječnoj želji ukrajinskog naroda za nacionalnim i suverenim državnim jedinstvom'.« (Худанич).

Politička svijest i državna usmjerenost Zakarpaćana bila je visoka ne samo tijekom 30-ih i 40-ih godina, nego i kasnije. Takvi su bili i u godinama proglašenja nezavisnosti Ukrajine, takvi su i danas.

Druga (ali ne i posljednja) važna potvrda da Zakarpaćani stvarno žele živjeti u svojoj Ukrajinskoj državi sigurno je rezultat Sveukrajinskog referenduma: 1. 12. 1991. približno milijun Zakarpaćana (92,5% lokalnog stanovništva) bez ikakva je pritiska glasao za neovisnu Ukrajinu.

Zaključci

Općeučajinske nacionalne svijesti kod Zakarpaćana do Prvoga svjetskog rata zapravo nije bilo. Taj dio domaćih Zakarpaćana, koji do kraja 19. st. još nije bio mađariziran, tradicionalno je očuvao u sjećanju pripadnost tzv. rus'kom etnosu, ali granice posljednjeg u idejama lokalne inteligencije većinom nisu izlazile iz okvira državnih granica tadašnje Austro-Ugarske Monarhije.

Osjećaj jezičnoga zajedništva kod Zakarpaćana dugo se zadržao samo na primitivnoj razini, a percepcija općeučajinske genetičke srodnosti javila se tek u prvim godinama 20. st., zahvaljujući lokalnim i galicijskim lingvistima i etnografima koji su uvjerljivo dokazali da su jezik i kultura Zakarpaćana i zapadnih Ukrajinaca zajednički.

Važnu ulogu u buđenju i formiranju općeučajinske svijesti kod Zakarpaćana u međuratnim godinama imale su nacionalna škola i proukrajinske građansko-kulturne organizacije.

Nova, prava ukrajinska književnost i nacionalni tisak u Zakarpattju pojavili su se i uspostavili tek u 20-im godinama, ali su tijekom kratkog vremena uspjeli ukorijeniti među Zakarpaćanima ukrajinsku nacionalnu ideju.

Ukrajinska nacionalna svijest najdublje se ukorijenila među mladima i učiteljima.

Glavne snage koje su djelovale protiv općeučajinskog pokreta bile su susjedne države, koje su u Karpattima imale svoje geopolitičke interese, te njihovi agenti iz lokalne inteligencije.

Na putu do ukrajinske državnosti bila su četiri značajna razdoblja:

1918–19, 1938–39, 1944–45. i početak 90-ih godina. Ona pokazuju postupnu preobrazbu ukrajinske etničke nacije u političku naciju, želju Zakarpačana da žive u jednoj općeučajinskoj državi i aktivno je grade.

Literatura

- Болдижар, М.* Входження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус // Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945. роках. Ужгород–Кошіце, 1997, стор. 3–18.
- Ванат, І.* Нариси новітньої історії Українців Східної Словаччини. 1918. Пряшів, 1948, стор. 364.
- Ванат, І.* Процес національного самоусвідомлення українців Пряшівщини // Карпаторусинство: історія і сучасність. Ужгород, 1994.
- Волошин, А.* Практична граматики руського языка. Ужгород, 1926.
- Волошин, А.* Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі // Августин Волошин. Твори. Ужгород, 1995.
- Волошин, А.* Августин Волошин. Твори (Видання підготували О. Мишанич, П. Чучка). Ужгород, 1995, стор. 451.
- Гренджа-Донський, В.* Твори. Ужгород, 1991, стор. 607.
- Добош, І.* Історія української журналістики на Закарпатті 20–30 років ХХ. ст. Івано-Франківськ, 1995, стор. 127.
- Духнович, О.* Твори. Т. 3. Пряшів, 1989, стор. 607.
- Клочурак, С.* До волі. Ужгород, 1992, стор. 189.
- Копчак, В. П., Копчак, С. И.* Население Закарпатья за 100 лет. 1870–1970. Львів, 1977, стор. 199.
- Магочій, П.Р.* Формування національної свідомості. Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994, стор. 296.
- Маркусь, В.* Від тисячолітньої неволі до державного відродження // Сучасність. Мюнхен, 1990, стор. 61–75.
- Маркусь, В.* В пошуках дороги до самого себе // Українські Карпати. Ужгород, 1993, стор. 288–300.
- Мишанич, О. В.* Від карпатських русинів до закарпатських українців. Ужгород, 1991.
- Мишанич, О.* Питання української національної самосвідомості в літературі південнокарпатського ареалу // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. Filozofická fakulta PU. Prešov, 1999, стор. 34–49.

- Мишанич, О.* Політичне русинство – українська проблема. Київ, 1996, стор. 31.
- Мушинка, М.* Русинізм на антиукраїнській основі. Пряшів, 1992.
- Мушинка, М.* Закарпаття прагнуло до України вже 80 років тому // Новини Закарпаття. 12 червня 1999 р.
- Нариси історії Закарпаття. Т.2 (1918–1945). Ужгород, 1995, стор. 668.
- Сабол, С. С. (Зореслав).* Зростання української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930-их роках // Українські Карпати. Ужгород, 1993, стор. 426–438.
- Стерчо, П.* Карпато-Українська держава. Торонто, 1965.
- Стрипський, Г.* Старша руська письменність // Августин Волошин. Твори. Ужгород, 1995, стор. 169–182.
- Худанич, В.* Берегівська Українська гімназія // Берегівська українська гімназія. Ужгород, 1997, стор. 22–24.
- Худанич, В.* Той вікопомний 1945-ий // Новини Закарпаття. – 27 червня 2000 р.
- Чучка, П.* Як русини стали українцями // Закарпатська правда. Ужгород 1991, №№ за 12, 13, 14, 15, 16 вересня.
- Чучка, П.* Історія етноніма РУСИН та його споріднених // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ, 1993, стор. 33–41.
- Чучка, П.* Етноніми РУСИН та РУСНАК і їх деривати в південнокарпатських говорах // Наукові записки Союзу русинів-українців. 18. Пряшів, 1993, стор. 121–128.
- Чучка, П.* Закарпаття: українці і русинство // Карпаторусинство: історія і сучасність. Ужгород, 1994, стор. 51–61.
- Чучка, П. П.* Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні // Науковий вісник УжДУ. Серія філолог. 1. Ужгород, 1995, стор. 67–70.
- Чучка, П.* Августин Волошин і утвердження української літературної мови в Карпатській Україні // Карпатська Україна і Августин Волошин. Ужгород, 1995.
- Чучка, П., Маркусь В.* Культурні відносини на Закарпатті напередодні і в роки Другої світової війни // Закарпаття під Угорщиною (1938–1944). Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород, 1999, стор. 88–119.
- Штефан, А.* «Угро-руська інтелігенція на переломі ХІХ-го і ХХ-го віків» // За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга І, ІІ. Торонто, 1973, 1981, стор. 25–29.
- Richard, D.* Podkarpatská Rus jindy a nyní. Mukačeve, 1927.
- Volosin, A.* Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan. Ungvár, 1995, 1997.

II. Iz povijesti: Karpats'ka Ukrajina

Mykola Vegeš

Karpats'ka Ukrajina

Autonomna Pidkarpats'ka Rus', a kasnije samostalna Karpats'ka Ukrajina, postojala je vrlo kratko: od listopada 1938. do druge polovice ožujka 1939. Bez obzira na to, u regiji se događao brz razvoj političkih događaja, što je Karpats'koj Ukrajini donijelo pozornost cijele svjetske javnosti. To se odnosi i na istraživače koji su se već potkraj 30-ih godina počeli baviti proučavanjem povijesti Karpats'ke Ukrajine.

Povijest narodnooslobodilačkih pokreta zakarpats'kih Ukrajinaca podosta je kontroverzna, a time su i dvosmislenosti i proturječja svojstveni prvim publikacijama o Karpats'koj Ukrajini. Najintenzivnija istraživanja raznih problema povijesti regije s kraja 30-ih godina počela su nakon Drugoga svjetskog rata. U drugoj polovici 40-ih, sve do 80-ih godina nacionalni povjesničari, nažalost, nisu objavili ni jedan objektivan rad o razvoju društveno-političkih procesa u regiji. Za njih su bili karakteristični politizacija i jednostranost, zataškavanje i lažiranje povijesnih izvora. Prioritet je bio istraživanje regionalne komunističke organizacije, koja se idealizirala i predstavljala u aureoli jedinoga glasnogovornika za interese radnih masa. Lokalni povjesničari su uvelike pridonijeli istraživanju povijesti međunarodnih odnosa u razdoblju 1938–39, označivši u njima područje Češko-Slovačke i Zakarpattja.

Tek na početku 90-ih godina javljaju se prva više-manje objektivna istraživanja povijesti Zakarpattja. Njihovi su autori pokušali analizirati društveno-ekonomski, politički i kulturni razvoj kraja, državnopravnu djelatnost vlade Karpats'ke Ukrajine itd. Pozitivno je bilo da su se novija istraživanja povijesti Karpats'ke Ukrajine temeljila na važnoj izvornoj bazi, koja je za njih do danas ostala nedostupnom. Takvim se problemom inozemni znanstvenici, koji su imali pravo slobodno iznositi svoje mišljenje, nikada nisu susretali. Djela o Zakarpattju javila su se u Njemačkoj, Francuskoj, Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Vatikanu, bivšoj Jugoslaviji, Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Njihovi su autori često bili starosjedioci Zakarpattja, koji su bili izravno uključeni u zbivanja s kraja 30-ih godina. Detaljno su analizirali neke aspekte međunarodnih odnosa prije Drugoga svjetskog rata,

unutrašnju političku situaciju Zakarpattja, ali su šutke zaobišli društvene i ekonomske procese u pokrajini. Razlog tome bio je nedostatak izvorne baze, one iz Ukrajine.

Kratkotrajno postojanje Karpats'ke Ukrajine podudara se s pogoršanjem međunarodne situacije u Srednjoj Europi i nastankom oštre političke krize u Čehoslovačkoj Republici, koje je Zakarpattje bilo dio tijekom cijeloga međuratnog razdoblja. Münchenska konferencija 29–30. rujna i Bečka arbitraža 2. studenog 1938. nisu svjedočili samo o početku državnog raspada Čehoslovačke Republike, već i značajnom pogoršanju stanja Zakarpattja, nad kojim je stalno bila teritorijalna pretenzija Mađarske, svestrano potpomognuta od Poljske. Brzom raspadu Čehoslovačke nije pridonijela samo politika pripajanja Njemačkoj, već i ugrožavajuća pozicija Velike Britanije i Francuske, koje su praktično pomogle agresoru. Rumunjska i Jugoslavija, koje su se odano odnosile prema Čehoslovačkoj i Zakarpattju, nisu mogle značajnije utjecati na tijek političkih događaja u Europi. Prijedlog Sovjetskog Saveza bio je zaštititi Čehoslovačku, a ne pripojiti ju.

Takvo stanje stvari išlo je na ruku Mađarskoj, koja se otvoreno pripremala na zauzimanje čitavog teritorija Zakarpattja. Iako je Njemačka udovoljila želji Budimpešte tek u ožujku 1939, mađarski su teroristi svejedno, uz pomoć poljskih, provodili stalne terorističke akcije na teritoriju regije, destabilizirajući na taj način njegovu unutrašnju političku situaciju. Dobivši suglasnost Njemačke za okupaciju Karpats'ke Ukrajine, hortisti¹ su prešli granicu. Ne naišavši ni na kakav otpor češkoslovačke vojske, okupirali su cijeli teritorij regije. Pravi otpor pružili su im samo karpatski sičovyky², iako naravno nisu mogli zaustaviti napredovanje neprijatelja.

Karpats'ka Ukrajina je stalno osjećala moralnu i materijalnu potporu svjetske javnosti. Posebno je važna bila potpora Ukrajinaca, koji su živjeli u raznim dijelovima svijeta. Vlada A. Vološyna uspjela je uspostaviti odnose s brojnim organizacijama ukrajinske dijaspore, koje su organizirale prikupljanje novca, prehrambenih proizvoda i drugu materijalnu pomoć stanovništvu Zakarpattja. Nisu izostali ni Ukrajinci koji su živjeli u zemljama Europe, Azije te Bliskog istoka. Razvoj događaja u Karpats'koj Ukrajini pozorno su pratili i Ukrajinci istočne Galicije. Galicijski tisak je na svojim stranicama stalno objavljivao tekstove u kojima se solidarizirao s narodnooslobodilačkom borbom zakarpats'kih Ukrajinaca. Novinari brojnih galicijskih tjednih izdanja iz 1938–39. boravili su u Karpats'koj Ukrajini. Njihove

1 Pristaše Miklósa Horthyja (op. prev.).

2 Sičovyki – članovi organizacije narodne obrane »Karpats'ka Sič« kao paravojne organizacije, formirane u studenom 1938. u Zakarpattju (op. prev.).

reportaže, članci i poruke bili su obilježeni izvanrednom emotivnošću i točnošću izvještavanja, iako su za neke priloge galicijskoga tiska bile karakteristične potpuna idealizacija i netočnost. Ukrajinci iz Galicije solidarizirali su se sa Zakarpaćanima, sudjelujući u cijelom nizu protestnih skupova protiv zajedničkog djelovanja Poljske i Mađarske prema Karpats'koj Ukrajini. Arhivski izvori svjedoče o masovnim nelegalnim prijelazima mladića i djevojaka preko poljsko-češke granice iz Galicije. Ali brojni masovni prijelazi granice nisu svjedočili samo o solidarnosti galicijskih Ukrajinaca s borbom Zakarpaćana, već su u to vrijeme otežavali i djelovanje vlade A. Vološyna, što je on više puta isticao. Negativnu ulogu također su odigrale protupoljske akcije odvojenih, radikalno nastrojenih galicijskih i zakarpats'kih nacionalista, osobito napadi na poljski konzulat u Svaljavi itd. Autonomna vlada Karpats'ke Ukrajine posebnu je pozornost pridavala razvoju prosvjete i kulture u regiji. Bez obzira na složene međunarodne odnose i ekonomske poteškoće, obnavljale su se stare i otvarale nove obrazovne institucije. Veliku obrazovnu funkciju među stanovništvom imale su »Prosvita«, »Goverlja« te brojne druge izdavačke organizacije. Ipak, u usporedbi s međuratnim razdobljem, kulturni razvoj bio je u opadanju. Vlada je bila prisiljena staviti naglasak na razvoj gospodarstva, stavljajući problem kulture u drugi plan. Mađarska je okupacijom Karpats'ke Ukrajine uništila sva dostignuća Zakarpaćana na kulturno-prosvjetnom planu.

Vlada A. Vološyna pridala je veliku pozornost zadovoljavanju građanskih prava nacionalnih manjina u regiji. Brojni dokumenti svjedoče da se vlada tolerantno odnosila prema njemačkoj, rumunjskoj, židovskoj i drugim nacionalnim manjinama Karpats'ke Ukrajine. Dokaz tome je činjenica da su njihovi predstavnici na izborima većinom glasovali za Ukrajinsko Nacionalno Ujedinjenje. Većina stanovništva Karpats'ke Ukrajine bila je grkokatoličke vjeroispovijesti. Na obnašanje crkvene dužnosti u Karpats'koj Ukrajini, Vatikan je postavio episkopa Dionizija Njaradija, koji se razlikovao svojom jasnom ukrajinskom orijentacijom. Uspostavljeni su bliski odnosi između Mukačivs'ke biskupije (koja je u to doba bila razdijeljena) i Galicijske Mitropolije s A. Šeptyc'kym na čelu. Galicijski mitropolit pozdravio je nastanak Karpato-Ukrajinske države. Vlada Karpats'ke Ukrajine se svom snagom trudila kako ne bi došlo do sukoba između vjernika Grkokatoličke crkve te pripadnika pravoslavne vjere, koji su pripadali srpskoj pravoslavnoj mitropoliji. Pravoslavna crkva se vjerno odnosila prema vladi A. Vološyna i politici koju je provodio njegov ured. Mukačivs'ki episkop O. Stojka, koji je ostao na teritoriju okupiranom od strane Mađarske, vjerno je služio okupatorima, pozivajući ih na potpunu okupaciju Zakarpattja. Također

treba naglasiti da su se mnogi grkokatolički svećenici suprotstavljali ukrajinskoj vladi, a prema nekima od njih počele su kriminalne radnje. Okupacijom Zakarpattja od strane Mađarske vojske, u regiji je uspostavljen žestok represivni režim, zbog kojega su patili duhovni predstavnici obiju vjeroispovijesti.

Unutrašnjopolitički razvoj Karpats'ke Ukrajine na kraju 30-ih godina bio je izrazito kontradiktoran. Najveći uspjeh političkih sila regije, koje su predstavljale oba smjera, bio je dobivanje autonomije u sastavu Čehoslovačke Republike. Progresivnu vrijednost imalo je prihvaćanje Ustavnog zakona od 22. 11. 1938. od strane Čehoslovačkog parlamenta, prema kojem se promijenio državopravni status Zakarpattja. Čehoslovačka republika pretvorila se u federativnu državu Čeha, Slovaka i zakarpats'kih Ukrajinaca. Tijekom cijeloga svog boravka na vlasti, kabinet A. Vološyna trudio se očuvati autonomna prava, polažući pritom velike nade u protektorat Njemačke. Uzevši u obzir činjenicu da se Čehoslovačka na kraju 30-ih godina nalazila pred raspadom, a nijedna moćna sila svijeta osim Njemačke nije garantirala Karpats'koj Ukrajini sigurnost njezinih granica, tu politiku je vlada A. Vološyna smatrala opravdanom. Uvjerivši se da je Njemačka izdala interese regije, A. Vološyn se sa sličnim zahtjevom obratio rumunjskoj vladi. Tako je karpats'komu premijeru, a kasnije predsjedniku, glavna zadaća bila očuvanje autonomnih prava regije pod bilo kakvom zaštitom. To je dokaz da je A. Vološyn bio političar-realist, koji je dobro shvatio da je postojanje Karpats'ke Ukrajine kao nezavisne države u tim uvjetima neostvarivo.

Proglašenje nezavisnosti 14. 3. 1939. objašnjavalo se kao želja ukrajinskog stanovništva za slobodom. Ipak, nimalo manju važnost u ubrzanju tog akta imao je raspad Čehoslovačke i proglašenje samostalnosti Slovačke. Unatoč spontanosti i žurbi, taj povijesni događaj imao je veliko povijesno značenje ne samo u životu karpatskih Ukrajinaca, već i cijelog ukrajinskog naroda. To je bio drugi pokušaj, nakon 21. 1. 1919, objavljivanja pred cijelim svijetom da ukrajinska nacija živi i spremna je na državni život. Pa iako je taj akt proglašenja nezavisnosti, ratificiran 15. 3. 1939. u sejmu Karpats'ke Ukrajine, bio više simboličan nego realno politički, odigrao je veliku ulogu u formiranju svijesti cijele ukrajinske nacije. Upravo u vrijeme postojanja Karpats'ke Ukrajine završio je svojevrсни prijelaz u odnosu na svijest od pidkarpats'kih Rusyna do zakarpats'kih Ukrajinaca.

Arhivski izvori svjedoče da je vlada Karpats'ke Ukrajine morala djelovati u uvjetima kada se napadi mađarskih i poljskih terorista na njezin teritorij nisu zaustavljali, kada se kontinuirano provodila antiukrajinska i antičeška neprijateljska

propaganda putem novina i radija. Političku krizu u kraju produbljivala su proturječja između češkog uredništva i mjesnog stanovništva, a i brojni sukobi u samom ukrajinskom taboru. U razdoblju 1938–39. međusobno su se sukobili predstavnici dviju generacija: mladi (radikalni nacionalisti), koji su tražili od vlade da poduzme odlučne mjere, i stariji (umjereni političari), koji su uz pomoć manevriranja pokušali sačuvati autonomni status regije. Konflikti su u ukrajinskom taboru kulminirali između 13. i 14. 3. 1939, u vrijeme trajanja krvavih borbi između karpats'kih sičovyka i češke vojske. Karpats'ka Sič, pretrpjevši znatne gubitke u tim borbama, pokazala se nedovoljno jakom da se odupre dobro naoružanim vojskama agresora. Veliku moralnu štetu zadao je pokušaj grupe sičovyka i odijeljenih radikalno nastrojenih članova Organizacije ukrajinskih nacionalista (OYH) u izvršavanju državne revolucije protiv vlade Karpats'ke Ukrajine.

Tijekom cijeloga međuratnog razdoblja na teritoriju regije djelovala je mađarska iredenta³, antiukrajinska djelatnost koja je kulminirala 1938–39. Zakarpattje su preplavili mađarski agenti, koji su skupljali potpise za pripajanje regije Mađarskoj, sastavljali popis osumnjičenih, organizirali sabotaže, pozivali na rušenje legitimne vlade u regiji. Čehoslovačka i ukrajinska vlada krajnjim su naporima pokušavale pružiti otpor neprijateljskoj propagandi; nisu ju mogle ignorirati. Teška unutrašnja situacija regije i potreba za konsolidacijom svih domoljubno naklonjenih snaga, natjerale su vladu A. Vološyna da ide na određeno ograničenje demokratskih procesa, koji su se razvili zabranom političkih stranaka, bez alternativnih izbora za sejm, otvaranjem nekih promađarskih publikacija, društava te otvaranjem koncentracijskih logora. Bez tih odlučnih mjera zemlja je mogla potonuti u anarhiju i bezakonje. Ipak, unatoč takvu motivacijskom smjeru vlade A. Vološyna naspram te demokracije, neophodno je okarakterizirati režim A. Vološyna kao autoritativan. Karpats'ka Ukrajina, nastala u središtu Europe, tada kada je potonja bila zarobljena fašizmom, nastala je unatoč njihovoj volji. Branitelji Karpats'ke Ukrajine ustali su protiv agresora, ne čekajući naredbu svoje vlade. Brojni arhivski dokumenti, najviše mađarski, argumentirano dokazuju da Zakarpačani u svakom slučaju ne bi izbjegli represiju koju je Mađarska bila spremna provoditi sve do invazije. Posljednje partizanske jedinice sičovyka produljivale su borbu sve do svibnja 1939.

3 Mađarska iredenta – osvetnička politika Mađarske, kako bi povratila izgubljene teritorije pod svoju vlast (op. prev.).

Potkraj 30-ih godina Karpats'ka Ukrajina bila je jedina država u kojoj je nevelika grana ukrajinskog naroda proglasila svoju nezavisnost i izrazila želju da živi javnim životom. Tu mogućnost nisu imali ni Ukrajinci, koji su bili u SSSR-u, ni Ukrajinci koji su bili pod vlašću Poljske i Rumunjske. Ipak, oni su gledali na Karpats'ku Ukrajinu kao na teritorij na kojem se pokušava obnoviti ukrajinska državnost. Na osnovi toga potrebno je ocijeniti stvaranje Karpats'ko-Ukrajinske države kao drugu fazu, nakon oslobođenja 1918–20, u borbi za stvaranje ukrajinske državne tvorevine na vlastitome ukrajinskom teritoriju.

S ukrajinskoga preveo Aleksandar Zrnić

Vasyľ Dovgej

Ljetopisac Karpats'ke Ukrajine: kratka biografija prof. Petra Sterča

Među vodećim ukrajinskim kulturnim i političkim ličnostima 20. st., boraca za nacionalno oslobođenje ukrajinskoga naroda i izgradnju ujedinjene ukrajinske države, jedno od najčasnijih mjesta pripada profesoru Petru Sterču.

Sterčo, suvremenik drugog preporoda Karpats'ke Ukrajine, rođen je 14. travnja 1919. godine u selu Kuzmyno, Mukačivs'kog područja u Zakarpattju, u imućnoj zemljoradničkoj obitelji Jurija Sterča i Jelene Molnar. Od šesnaestero djece, Petro je bio šesto. U očinskoj kući, zajedno s majčinim uspavankama, u njegovu je svijest ušla neugasiva ljubav prema svojem napaćenom kraju i tu je budući ljetopisac Karpats'ke Ukrajine prošao prvo radno i duhovno kaljenje.

Početno obrazovanje Sterčo je dobio u rodnome Kuzmynu. Godine 1934. završio je Mukačivs'ku civilnu školu, a u godinu dana sjajno je položio prijemne ispite za Užgorodsku trgovačku akademiju.

U dvadesetim i tridesetim godinama Mukačivs'ka trgovačka akademija bila je jedna od oaza nacionalnoga preporoda Karpats'ke Ukrajine. Oko ravnatelja Akademije, jednog od vođa nacionalnoga preporoda, Augustina Štefana, okupile su se zdrave nacionalne snage tadašnjeg Zakarpattja. Akademija je, za razliku od većine ostalih obrazovnih ustanova u kraju, opstala poslije šovinističkih utjecaja ruske bijele emigracije, koja je preplavila Zakarpattje poslije boljševičkog prevrata u Rusiji 1917. godine. U Akademiji se Sterčo susreo s patriotima istomišljenicima, bio je prvi među boljim studentima i ponos te obrazovne ustanove. Od svojih studentskih kolega Petro se izdvajao čudesnim kapacitetom rada, analitičkim razumom, velikom memorijom i ljubaznošću. Tu se pod utjecajem ideja A. Vološyna i A. Štefana formirala nova nacionalno osviještena inteligencija Karpats'ke Ukrajine, posvećena idealima nacionalne slobode i izgradnji nezavisne ujedinjene Ukrajine. Unutar zidova Akademije iskristalizirali su se duhovni i politički Petrovi pogledi na svijet i spoznao je da je sretna budućnost Zakarpattja nezamisliva izvan Ukrajine.

Pronašavši se u vjeri kulturnog i političkog života, željan znanja i intelektualnog rada, Petro Sterčo je kao potpuna osoba, čovjek s urođenim kritičkim mišljenjem i dubokim osjećajem socijalne nepravednosti, vrlo brzo shvatio špekulacijsku suštinu političkog rusynizma njegovanog u Zakarpattju dvadesetih i tridesetih godina od strane mađarskog revanšizma i njegovih suradnika, shvatio je da je spas ukrajinskog naroda, posebno Ukrajinaca Zakarpattja, u konsolidaciji ukrajinskih plemena u masivnu naciju, u ujedinjenju svih ukrajinskih zemalja u jednu suverenu ukrajinsku državu. Svijest te, danas očite istine, postala je za Sterča temeljem cijeloga njegovog daljnjeg života i nikakvi pristupi prokolonijalne propagande nisu ga više mogli odvratiti od svjesnog, izabranog i trnovitog puta borbe za ukrajinsku državnost. U tim je godinama, s prirođenim sumnjama i upornošću, Sterčo, osim disciplina predviđenih akademskim programom, učio klasičnu književnost i filozofiju, strane jezike – mađarski, njemački, engleski, ruski, slovački, poljski i, razumljivo, državni – češki. Zajedno s mlađim bratom Andrijom, također studentom Akademije, uključio se u djelovanje domoljubne organizacije mladih »Plast« i najaktivnije je djelovao u radu društva »Prosvita«. Paralelno sa školovanjem, 1938. Sterčo je radio sa stenografom u odjelu tiska u vladi Karpats'ke Ukrajine, a kada je 1938. godine Mađarska, uz pomoć svojih lažnih političkih, »rusynskih« struktura, predvođenih suradnicima A. Brodijem i S. Fencykom, pokrenula u Zakarpattju žestoku kampanju i aktivirala djelatnost specijalno školovanih terorista, koji bi u Karpats'koj Ukrajini izazvali političku nestabilnost i pretvorili je u kolonijalni jaram, braća Sterčo su dobrovoljno stupila u Karpats'ku Sič, kako bi s oružjem u rukama branili rodnu zemlju od zadiranja mađarskoga fašizma.

U ožujku 1939. godine Mađarska je okupirala Karpats'ku Ukrajinu. Petro i Andrij Sterčo zajedno su se s dijelom preživjelih strijelaca Karpats'ke Siči u borbi povlačili u Slovačku, gdje su bili internirani od strane slovačke vlasti. Na negodovanje A. Štefana vlada Slovačke je, računajući na njegov međunarodni autoritet, ubrzo oslobodila internirane i dala sičovcima, bivšim studentima Mukačivs'ke trgovačke akademije, mogućnost da završe stručno usavršavanje u analitičkoj instituciji u Bratislavi. Ubrzo je Sterčo otišao u Austriju, dalje od fašističke Mađarske, koja je oko Slovačke kovala podmukle političke intrige, kao i oko Karpats'ke Ukrajine. Neko vrijeme živio je u Beču, a zatim se smjestio u sjevernoaustrijskom gradu Linzu, gdje je spajao kraj s krajem radeći razne poslove. Kada se 1942. godine za Sterča počeo zanimati Gestapo, u vezi s njegovim odbijanjem rada u fašističkoj Njemačkoj u ulozi prevoditelja i zaklinjanja na vjernost Reichu, on je prema zapovijedi vodstva

OUN-a otišao na prostore Zapadne Ukrajine, na početku u Lavov, a zatim u grad Berežany, koji je sada u Ternopils'koj regiji, gdje je skoro do samog dolaska sovjetske vojske radio kao učitelj u trgovačkoj školi. S približavanjem njemačko-sovjetskog fronta prema Berežanyama otišao je u Austriju, a otuda u američku okupacijsku zonu Njemačke, u grad München.

U tom su se trenutku zauvijek razišli putevi braće Sterčo. A. Sterčo – vodeći komandant UPA-e¹, ostao je u Ukrajini u ilegali UPA-e. Godine 1949. pao je u ruke NKVD-a², bio je odvezen u sovjetski grad Gor'kij i mučen.

Poslijeratne godine za Petra Sterča nisu bile lagane. Sredstva za život u Münchenu je dobivao uz pomoć raznih slučajnih poslova, a kasnije prevoditeljskim radom u trgovačkoj školi u Augsburgu i u Sjedinjenom ukrajinsko-američkom pomoćnom komitetu (ZUADK). U Münchenu je stupio u Višu ukrajinsku školu na Ekonomskom fakultetu i aktivno je sudjelovao u javnom životu ukrajinske dijaspore, Organizaciji ukrajinskih nacionalista.

U kolovozu 1949. godine Sterčo je sjajno obranio disertaciju na temu »Bit novca u svjetlu njegove funkcije« te dobio znanstveni stupanj doktora ekonomskih znanosti.

Još je jedan aspekt djelatnosti Petra Sterča, u münchenskom periodu njegova života, koji treba rasvijetliti, kojem je on pridavao svaku slobodnu minutu – to je težak rad u zapadnonjemačkim arhivima i znanstvenim knjižnicama, povezan s traženjem i proučavanjem dokumenata koji se tiču dosad prešućivanog historiografijom Europe fenomena nacionalnog preporoda Karpats'ke Ukrajine, izgradnje nezavisne države u Zakarpattju u dvadesetim i tridesetim godinama. Živeći u Münchenu, a zatim u SAD-u, Petar je prikupio materijale nedostupne za ukrajinske povjesničare podmoskovske Ukrajine koji su kasnije »legli« u osnovu njegove jedinstvene knjige *Karpato-Ukrajins'ka država* i drugih povijesnih djela koja su tiskana u Münchenu, SAD-u i Kanadi.

U vezi s pojavom glasina o mogućnosti deportacije Ukrajinaca iz Zapadne Njemačke u Sovjetski Savez krajem četrdesetih godina, Sterčo je, uključujući mnoge suradnike, 1950. godine otišao u SAD, u Pittsburgh, a kasnije u Chicago. I ponovno, po tko zna koji već put, morao je početi sve ispočetka. Životne razlike svejedno nisu slomile njegovu volju. U SAD-u se uzdigao po gotovo istoj društvenoj ljestvici kao

1 Ukrajinska ustanička vojska (Українська повстанська армія – УПА) (op. prev.).

2 Narodni komesarijat unutarnjih poslova (rus.: Народный комиссариат внутренних дел – НКВД) (op. prev.).

i u Münchenu: nekvalificirani radnik, lučki radnik, student fakulteta Notre Dame, doktor drugog stupnja političkih znanosti.

Godine 1955. Sterčo je stekao status građanina SAD-a. Te se godine oženio Ukrajincom Irynom Urban. Bračnom paru rodilo se troje djece: Jelena, Jurij i Marija. Svi su stekli višu naobrazbu, savršeno govore ukrajinski jezik, odgojeni su u ukrajinskom domoljubnom duhu. U anglofonskoj Americi obitelj Sterčo se u obiteljskom krugu koristila isključivo ukrajinskim jezikom.

Poslije obrane doktorata političkih znanosti Sterčo je radio kao docent, a potom i kao profesor političkih i ekonomskih znanosti na koledžu St. Vincent u gradu Labor u državi Pennsylvaniji. Od 1963. godine radi kao profesor ekonomskih znanosti na prestižnom sveučilištu Drexel u Philadelphiji. Enciklopedijska naobrazba, izuzetna profesionalna kompetentnost, savršeno vladanje s devet jezika, izvanredni radovi iz ekonomije i povijesti Karpats'ke Ukrajine donijeli su Petru Sterču zasluženu slavu, priskrbili mu autoritet, ne samo u učenom svijetu Amerike i Zapadne Europe nego i u cijeloj zapadnoj ukrajinskoj dijaspori. Samo u odanoj voljenoj domovini, koje se prof. P. Sterčo prisjećao cijeli svoj život, sve misli, njegovi poslovi i ime desetak su se godina pažljivo prikrivali okupatorskim režimom, a danas se ništa manje pažljivo ne prikrivaju zamaskirani u »rusynstvo« kao reakcija vlasti, proruskim i promađarskim neorevanšizmom, kako bi se ugnijezdili u regionalnoj vladi narodnih zastupnika Zakarpats'ke regije.

Paralelno s prevoditeljskim i znanstvenim radom, prof. Sterčo je tih godina puno pažnje posvetio društveno-političkoj djelatnosti; bio je član Predsjedničke savjetodavne vlade sveučilišta, član Sveučilišnog senata. Izvanredne znanstvene zasluge prof. Sterča bile su obilježene titulom »tenure« (stalnim zaposlenjem), zvanjem izvanrednog profesora, također i osnivanjem stipendijskog fonda za studente i znanstvenike na sveučilištu Drexel, nazvanog njegovim imenom. Prof. Sterčo je aktivno radio u vodstvu čitavog niza ukrajinskih javnih organizacija SAD-a i Kanade: u Svjetskom kongresu slobodnih Ukrajinaca (SKVU) bio je član Vijeća direktora Ukrajinskog kongresnog komiteta, predsjednik philadelphijskog odjela te organizacije, član uprave ZUADK, zamjenik predsjednika NTS-a³, predsjednik Ukrajinsko-američke udruge sveučilišnih profesora, član Karpats'koga istraživačkog centra Julijan Revaj, član Bratstva karpatskih sičovyka u Kanadi, predsjednik Organizacije državnog preporoda Ukrajine (ODBU), član vodstva OUN-a, član

3 Znanstveno društvo Ševčenko (ukr. Наукове Товариство імені Шевченка – НТШ) (op. prev.).

uprave istraživačke fondacije Ol'žyč u SAD-u. Godine 1983. prof. Sterčo je u SAD-u bio na čelu komiteta za obilježavanje 50-godišnjice organiziranog umjetno stvorenoga gladomora u Ukrajini od strane Moskve. Iz tog se razloga u Washingtonu tada odvijala masovna manifestacija, na koju je na poziv komiteta došlo nekoliko tisuća Ukrajinaca iz SAD-a, Kanade, Zapadne Europe i Australije (samo ne iz Ukrajine). Na zahtjev te manifestacije, u kongresu SAD-a bila je stvorena specijalna vladina komisija za skupljanje dokaza, dokumenata i istragu velikoga gladomora u Ukrajini 1932–33. godine.

Osobitu pozornost zaslužuje znanstveno-povijesna djelatnost prof. Sterča. Fundamentalna istraživanja povijesti Karpats'ke Ukrajine, ostvarena zahvaljujući njemu, za preporod duhovnosti i nacionalnu samosvijest ukrajinskoga naroda imaju neprolazno značenje, uvjerljivo opovrgavaju brutalne falsifikacije povijesti Karpats'ke Ukrajine kolonijalnom historiografijom Mađarske, Rusije i drugih zainteresiranih država, uključenih u suzbijanje nacionalnog preporoda Ukrajinaca Zakarpattja 1939. godine. Evo popisa tek nekoliko radova prof. Sterča i dosad nepoznatih ukrajinskih zajednica u Ukrajini:

Nacionalni preporod Karpats'ke Ukrajine, OUN, 1924–1954. godine;

Zbirka članaka prigodom 25-godišnjice OUN-a, izdanje Prve ukrajinske tiskare u Francuskoj, Pariz, 1955. godine;

Karpats'ka Ukrajina u međunarodnim pitanjima, 1938–1939. godine (na engleskom A. Arbor), 1959. godine;

Karpato-Ukrajins'ka država, Toronto, 1965. godine.;

Vladino koordiniranje operacijama mađarskih i poljskih terorista u Karpats'koj Ukrajini 1938–1939. godine, SAD, Philadelphia PA, 1971. godine;

Diplomacija dvostrukog morala, New York, 1971. godine;

Ukrajina i europski vrtlog, 1917.-1923. godine, (suautor; na engleskom), New York, 1973. godine.

U posljednjoj godini života prof. Sterčo je uspio dovršiti, organizirati i pripremiti za tiskanje djelo pokojnog prof. Matvija Stahova *Kristova crkva u Ukrajini* (1987. godine).

Prof. Sterčo je na Zapadu poznat kao izvrstan novinar. Mnogo njegovih vrijednih publikacija tiskano je u američkim novinama i časopisima: *Sloboda Amerike*, *Narodna volja*, *Gradnja države*, *Almanah Amerike*, *Sadašnjost*, *Nezavisna Ukrajina*, *Ukrajinski tromjesečnik*, *Sloboda*, *Novi put* (Kanada), *Ukrajinska riječ* (Francuska), *Orlyk* (Njemačka), *Zraka* (Austrija).

Posljednjih 48 godina svog života u tuđini prof. Sterčo nijednom se nije vidio sa svojom rodbinom u Zakarpattju. On se, prikrivajući tugu za domovinom, nije usudio podsjetiti svoju braću i sestre na svoje postojanje, bojao se kako ih ne bi izložio opasnosti i represiji od strane okupatorske vlasti. Ipak, bilo je dovoljno da se 1965. godine u Torontu tiska njegov ljetopis *Karpato-Ukrajins'ka država*, i već su se pojavili znaci zanimanja imperijskih specijalnih službi za rodbinu P. Sterča u selu Kuzmyni. Relevantno, u ta teška vremena okupacije Karpats'ke Ukrajine od strane fašističke Mađarske (1939–44) obitelj Sterčo iz sela Kuzmyni također je bila pod strogim nadzorom okupacijske vlasti, u to vrijeme pod mađarskom. Okupatore su zanimala braća Petro i Andrij Sterčo. Njihov stari otac bio je prisiljen javljati se svaki mjesec u žandarmeriju i izvještavati o sinovima.

Prof. Sterčo pripada obitelji dugovječnih osoba. Ipak, ispunjen neimaštinom, tjeskobom i godinama borbe u mladosti, duga lutanja u tuđinstvu, težak posao, iscrpljujući znanstveni i javni posao uništavali su zdravlje prof. Sterča. Umro je prerano, u 69-oj godini života, 18. lipnja 1987. godine u gradu Narberg u državi Pennsylvaniji, u SAD-u.

Ukrajina, pogotovo Zakarpats'ka Ukrajina, u osobi P. Sterča izgubili su izvanrednog čovjeka, velikog patriota, ljetopisca i čuvara povijesti Karpats'ke Ukrajine. Povijest Karpats'ke Ukrajine, urezana i sačuvana u njegovim djelima, ulazi u zlatni fond ukrajinske historiografije. Sjajno ime Petra Sterča zauvijek će ostati u sjećanju zahvalnih sunarodnjaka. Nema sumnje da će se ubrzo nakon tog vremena u Ukrajini pojaviti spomenici izvanrednom znanstveniku, borcu za slobodu Ukrajine, njezinu vjernom sinu. Najljepši mu je spomenik povijest Karpats'ke Ukrajine, urezana u njegovim djelima.

S ukrajinskoga preveo Aleksandar Zrnić

Vasyl' Dovgej

Petro Sterčo i njegova *Karpato-Ukrajins'ka država*

*Narod naš, kao dijete slijep od rođenja,
Nikad svijeta – sunca ne vidje,
Za neprijatelje u oganj i u vodu ide,
Krvnicima svoje vođe dade.¹*

(Lesja Ukrajinka)

Izvorni naziv Ukrajinaca – »Rusyni« kroz povijest nestao je iz uporabe u Ukrajini. Najdulje je umjetno zadržan od kolonizatora na Zakarpattju, međutim i tamo, još dvadesetih i tridesetih godina u vrijeme narodnog preporoda Karpats'ke Ukrajine, naziv Rusyni prirodno je ustuknuo pred općenacionalnim – Ukrajinci.

Danas, u uvjetima očajničkih pokušaja neprijatelja ukrajinske državnosti da vrata kotač povijesti unazad, kako bi srušili mladu ukrajinsku državu i okrenuli je u smrtni zagrljaj Moskve, dok osvetnici svih orijentacija zajedničkim naporima pokušavaju razdijeliti jedinstven narod na Ukrajince, Maloruse, Rusyne itd. da ih podijele među sobom, potrebno je napomenuti da se, prema podacima općesaveznog popisa stanovništva, oko 80% stanovnika zakarpatske regije izjasnilo Ukrajincima – sve starosjedilačko stanovništvo. Stoga je jasno da je »problem Rusyna« u Zakarpattju izmišljen, protuprirodan.

Prvi »gavrani« političkog rusynizma, čija je namjena bila, kako svjedoči povijesno iskustvo, razdijeliti i asimilirati, pojavili su se u Zakarpattju u 45. godini sovjetske vlasti, zajedno sa simptomima uništenja »carstva zla i nasilja«. Godine 1939. u mjestu Užgorodu za mjesnu komunističku partijsku nomenklaturu potajno se organizira serija »rusynskih« seminara za školovanje ideologa rusynskog separatizma. Dana 17. veljače 1990. sredstvima Zakarpats'kog oblasnog komiteta (KPSS-a) sazvane su mjesne ustavotvorne skupštine *Tovarystva karpats'kyh rusyniv*

¹ Preveo: Aleksandar Zrnčić.

(Društvo karpatskih Rusyna; kasnije Obščestvo pudkarpac'k'ih rusynuv – OPR), koje je već prvog dana svog postojanja potreslo svijet »otkrićem« novog naroda u središtu Europe krajem drugog tisućljeća od rođenja Krista – Rusyna. Otkriva se da vremena velikih geografskih otkrića još traju...

Socijalnom osnovom toga »društva« postao je denacionalizirani kadar, pretvoren u rusyne – šoviniste: komunističkopartijski apsolvenci »rusynskih« seminara, ostatci prastarog moskovilstva, koje se gajilo dvadesetih i tridesetih godina u Zakarpattju od strane ruskih emigranata, odjeven u rusynski sirak² mađarski neorevanšizam. Istovremeno s OPR-om, slično kao i mitologijsko pleme Spartanaca, koje je u treptaj oka izraslo iz zmajevih zuba, u Zakarpattju je izronila glavna jedinica patološki borbenih »teoretičara« rusynskog separatizma, s autohtonim prezimenima kao poticateljima pseudorusynstva koji potpisuju »rusynske« insinuacije – u ukrajinfobnom tisku.

Politički rusynizam kao socijalna pojava nije nastao na pustom mjestu, on je logičan produžetak političkog rusynizma dvadesetih i tridesetih godina. OPR, točnije te unutrašnje i vanjske sile političke revolucije, koje se maskiraju pod tim natpisom, usvojile su jedinstveno kolonijalno iskustvo carske Mađarske, pripremljeno do pedantne savršenosti mađarskim fašizmom dvadesetih i tridesetih godina koji je u tim godinama doveo do raspada Čehoslovačke Republike i vraćanja Zakarpats'ke Ukrajine u mađarski jaram.

Sadašnji ideolozi političkog rusynizma i separatizma mehanički su iz arsenala svojih preteča iz vremena regenta Miklósa Horthyja usvojili apsolutno sva sredstva duhovnoga genocida i političkih diverzija: stvaranje temeljnih političkih struktura koje odstupaju od imena naroda, protiv kojeg djeluju; posuđivanje pseudorusynskog političkog besmislenoga govorenja – »jazičija«³; rasplamsavanje političke nestabilnos-ti, teritorijalnog, ekonomskog i religijskog separatizma, ukrajinfobije; jasno diskreditiranje vodeće snage ukrajinskog narodnog preporoda – Galicije, vođe demokratskih struktura. Čak su računanje vremena u Zakarpattju povezali s Budimpeštom, iako se Zakarpattje geografski ne nalazi u vremenskom pojasu Mađarske, već Ukrajine.

Napuhavanjem u Zakarpattju političkom nestabilnošću i separatizmom, osim tih snaga, koje su se pritajile pod paravanom OPR-a, pod krinkom obrane

2 Kaput (op. prev.).

3 Jazyčije je umjetni jezik koji su u 19. st. izmislili ukrajinski rusofili kako bi stekli potporu za teoriju da je ukrajinski narječje ruskog jezika (op. prev.).

prava »starosjedilačkog naroda« i ostalih nacionalnosti, nastali su i čelnici Društva mađarske kulture (KMKS)⁴. Njihova krajnje destruktivna autonomno-separatistička djelatnost, učvršćena u publikacijama vođa, u njihovu savezničko-komunističko-partijskom visokotiražnom tisku između 1990. i 1993. godine, u novinama *Novosti Zakarpattja*, *Mladež Zakarpattja*, *Jedinstvo – plus*, a do 1992. godine i u *Zakarpats'koj istini*, te u raznim mjesnim novinama i drugim novinama u regiji, i dalje dobiva prikladnu moralnu i etičku ocjenu sociologa i povjesničara. Vođe KMKS-a od samog su početka demokratskih reformi stali na stranu reakcije, u opoziciji prema demokratskom smjeru, zastrašivali su Zakarpaćane dolaskom žuto-plavog totalitarizma koji će zamijeniti crveni, napadom ukrajinskog nacionalizma, najbrutalnijim metodama poticali neprijateljstvo prema Galiciji. I to u uvjetima takvih sloboda kakve im je dopustila Ukrajina i kakvim se ne koristi niti jedna dijaspora svijeta.

Gomilanje raznih oblika separatizma u Zakarpattju, ukrajinfobija, širenje nezadovoljstva stanovništva tijekom ekonomskih reformi, rast cijena, proganjanje svega ukrajinskog te širenje raznih političkih glasina realiziraju se duboko promišljenim i planiranim revanšizmom: u redovima, na kolodvorima, u tramvajima i medijima od strane monopolizirane pseudorusinske vlasti. »Čim gore u Ukrajini, tim bolje« – bilo je načelo neorevanšizma. Optužujući našu nezavisnu Ukrajinu za sve sadašnje nedaće, neorevanšizmom i riječju se ne kleveće uloga koju su u katastrofalnom rušenju ekonomije i pustošenju unutrašnjeg tržišta Ukrajine, posebno u Zakarpattju, odigrali sabotaža ekonomskih reformi antiukrajinskim vladinim strukturama i otkriće svih prolaza krijumčarskog turizma u Mađarskoj, Jugoslaviji, Poljskoj i Turskoj. Pod pokrićem razgovora o »національне відродження русинів«⁵, prava nacionalnih manjina u Zakarpattju, u gradovima koje naseljava mađarsko stanovništvo, kao naprimjer u okolici Čopa i na Beregivščyni, nestali su putokazi s nazivima sela, trgova i ulica na državnom ukrajinskom jeziku, povećali su se slučajevi diskriminiranja učitelja koji su slabo baratali mađarskim jezikom, a u gradu Beregovu ukrajinska, ili kako se sada nekima u Zakarpattju naziva – rusynska škola-internat reorganizirana je u mađarsku gimnaziju, iako je poznato da se u posljednjim godinama broj rusynske siročadi i polusiročadi u Zakarpattju nije smanjio. U Mukačivu, u samome centru grada, pojavila se grandiozna reljefna ploča s čitavim nizom uklesanih brončanih bareljefa koji ovjekovječuju »sretnu« kolonijaliziranu prošlost Zakarpattja. Očito do

4 KMKS – Partija Mađara Ukrajine (Партия венгров Украины – КМКС) (op. prev.).

5 Nacionalni preporod Rusyna (op. prev.).

pojava produblivanja »prijateljskih« ukrajinsko-mađarskih odnosa, koje zauzimaju mjesto u nekoliko posljednjih godina, treba računati i pojavu promatrača iz Mađarske na nekim biračkim mjestima Beregivščyne 1991. godine. Zanimalo ih je kako se odvijaju izbori »na našim« (odnosno njihovim) »južnim zemljama«. U tom smislu karakter ukrajinsko-mađarskih međunarodnih odnosa rječito osvjetljava i gostoljubiv natpis grupe turista iz Mađarske ispisan fluorescentno žutom bojom na reljefnoj ploči Vorit'skog prolaza – drevnih vrata u Zakarpats'ku Ukrajinu: UDVOZOLYUK MAGYARORSZAGON – DOBRODOŠLI U MAĐARSKU, i pokraj toga: TALPRA MAGYAR – USTANI S KOLJENA, MAĐARSKA!

»Возрожденію угоросов«⁶, prema mišljenju određenih sila u Mađarskoj, pomogli bi i »намерение-соглашение« (»namjere-sporazumi«), utvrđeni 31. ožujka 1992. godine, potpisnici kojih su s jedne strane zloban ukrajinfob, po zanimanju biolog, predsjedatelj OPR-a, I. Turjanycja, a s druge strane prorektor Nired'gaz'kog pedagoškog instituta, dr. Ištvan Udvari. Navedeni »председатель«⁷ dopušta si bez ikakva poziva pojaviti se u »rusynskom parlamentu« Zakarpattja i otvarati vrata najviše državne ustanove u oblasti udarcem cipele. Za jedne od sjednica Regionalnog vijeća njegove su riječi »Из трупом України треба кунчати«⁸ dobile simpatije svih prisutnih ukrajinfoba – političke vrhuške Zakarpats'ke Ukrajine. Ali vratimo se »namjerama-sporazumima«. U tom međunarodnom dokumentu, između ostalog, rečeno je sljedeće: »...Katedra ukrajinske i rusynske filologije Nired'gaz'kog pedagoškog instituta može pružiti ozbiljnu pomoć podkarpats'kim rusynima u istraživanju i publikaciji povijesti rusynskog jezika i literature, ...sa zadovoljstvom objavljujemo najnovija istraživanja u području rusynistike, provedena u Zakarpattju«. Treba napomenuti da bi »plemenite« namjere znanstvenika »rusynista« u Zakarpattju i prijateljskoj Mađarskoj učinile veliku uslugu znanosti kada bi usmjerili svoje napore prema istraživanju najprije razdoblja »najpovoljnijeg« za razvitak rusynskog jezika i kulture iz razdoblja 1860–1914, koje je prethodilo Prvome svjetskom ratu. Prema zakonu »APPONYI«, koji je donijela mađarska vlada 1908. godine, u Mađarskoj je u svim sferama građanskog, kulturnog i religijskog života bilo zabranjeno korištenje jezika svih nacionalnih manjina (pobornici prava za nacionalne manjine u Zakarpattju – NOTA BENE), uključujući i jezik »отдельного народа – угоросов« (»zasebnog naroda – Mađarorosa«). Prije Prvoga svjetskog rata u Zakarpats'koj su

6 Preporodu Mađarorosa (Rusyni mađarskog podrijetla) (op. prev.).

7 Predsjedatelj (op. prev.).

8 Podkarpats'ka republikanska partija (op. prev.).

Ukrajini bile zatvorene sve ukrajinske (rus'ke) škole bez izuzetka, bilo je zabranjeno tiskati na ukrajinskom (rus'kom) jeziku, ćirilica je bila zamijenjena latiničnom abecedom, potpuno su latinizirana bogoslužja u rus'kim crkvama. Duhovni etnocid je postao načinom života Mađarorosa. Sasvim su realni postali znakovi njihova potpunog nacionalnog preporoda. Još jedno-dva pokoljenja uravnoteženog etnocida i Rusyni-Ukrajinci iz Zakarpattja ne bi izbjegli tragičnu sudbinu potpune mađarizacije Rusyna-Ukrajincima iz Potyssja. U svrhu istraživanja denacionalizacije i asimilacije Ukrajincima Potyssja od 17. do 19. st., koje se sada smatra sjeveroistočnom Mađarskom, za znanstvenike rusyniste nije manje perspektivna sfera djelatnosti nego istraživanje predratnog Zakarpattja. Za rasvjetljavanje najtamnijih mrlja u povijesti Zakarpattja i Potyssja znanstvenici rusynisti zaslužuju poticaj od strane ukrajinske i mađarske vlade. Rješavanje tih aktualnih problema jamči svjetsku slavu »rusynistima« Zakarpattja i bratskoj Mađarskoj.

U »namjere-sporazume« život je udahнула pozitivna rezolucija prorektora Užgorodskoga sveučilišta Opijare, 9. travnja 1992. godine, koja se bavi »pitanjem« rusynistike.

Gospodin Krajilo, predstavnik predsjednika Ukrajine u Zakarpattju, visoko je ocijenio zasluge vođe OPR-a I. Turjanyce pred Zakarpattjem i uključio ga na popis za posebno stjecanje vozila. Vođa »rusynskih« pitanja mora dosta putovati po cijeloj regiji i izvan njezinih granica.

»Язиковој вопрос«⁹ je jedan od dresiranih konjića političkog rusynizma, stoga je poželjno zaustaviti se s nekoliko riječi na njegovoj povijesti. Poslije pokoravanja Mađarima u 11–14. st. Zakarpattje nije bilo izolirano od materinske Ukrajine samo protuprirodnom političkom granicom, već i geografskim faktorom – grebenom malo gdje prohodnim karpats'kim hrptima. Takav geopolitički raspored Zakarpattja pridonio je slabljenju jezičnih, kulturnih i socijalnoekonomskih veza među Ukrajincima s obje strane Karpata. Nacionalni razvoj ukrajinskog jezika u uvjetima neprijateljskoga govornog okruženja, do kolapsa Austro-Ugarske Monarhije, praktički je bio zaustavljen u vrijeme Kyjivs'ke Rus'i. Jezik Ukrajincima Zakarpattja stoljećima je bio vidljivo pretrpan riječima kolonijalnoga podrijetla – mađarskim, švapskim dijalektom, rumunjskim, slovačkim, češkim i u manjoj mjeri poljskim. Međutim najveću štetu ukrajinskom jeziku i kulturi u Zakarpattju zadali su ruski trgovci, koji su još za vrijeme cara Petra I. na samom početku 18. st. počeli spajati »duhovne mostove« između karpats'kih Ukrajincima i njihove »jedine krvne braće«

9 Privremena vlada Podkarpats'ke Rus'i (op. prev.).

na istoku – Moskovljana. Oni su u Zakarpattje donosili i širili početnice, psaltire i ostale crkvene knjige, napisane na rusko-crkveno-staroslavenskom jeziku. Iz tih početnica i psaltira su Ukrajinci Zakarpattja više od 200 godina učili gramatiku i »rodni jezik«.

Stvaranje OPR-a u Zakarpattju 1990. godine dalo je impuls u produbljanju i religijskih odnosa između Ukrajine i prijateljske Mađarske. To je prije svega bilo vidljivo na oživljavanju odnosa Mukačivs'ke i Lavovs'ke grkokatoličke biskupije (MGKE i LGKE) s Ostrygoms'kom arhibiskupijom u Mađarskoj. U početku su, do proglašenja ukrajinskog suvereniteta, episkopi Mukačivs'ke episkopije I. Semedij i F. Golovač, kao odani patrioti bratske Mađarske, zajedno s podređenim svećenstvom, podnijeli sve napore kako ne bi dopustili ujedinjenje obiju biskupija. Kada je Ukrajina postala nezavisnom državom i kada se propaganda za podređivanje Mukačivs'ke crkve drugoj državi počela suprotstavljati normama međunarodne sudske prakse, ti su se političari okrenuli i munjevito preorijentirali prema Apostolskoj stolici. Vladyka Kyr Ivan Semedij, blago rečeno, govori neistinu: »Naša Mukačivs'ka biskupija je stoljećima bila 'Eklezija sui juris' (biskupija bez posrednog podređivanja Rimskoj stolici), status koji želimo sačuvati.« I tako se nakon svega postiglo pokoravanje Mukačivs'ke episkopije Vatikanu. Kome to odgovara, ako ne Kijevu? Tu je činjenicu »rusynski« tisak trijumfalno objavljivao.

Vladyka Kyr Ivan Semedij do posljednjeg trenutka, koristeći se svojim visokim duhovnim dostojanstvom, nije dopuštao domaćim Zakarpaćanima grkokatolicima napraviti kod katedrale u Užgorodu crkvenu dvadeseticu i obavljati bogoslužja na rodnom ukrajinskom jeziku, jer, gledajte, Ukrajinci su u Zakarpattju u manjini i neprikladno je za osamljene doseljenike – Galyčane-Ukrajince vršiti bogoslužje na ukrajinskom jeziku. To bi u Zakarpattju, prema mišljenju I. Semedija, naštetilo pravima rusynske »većine«. Na savjesti religijskih disidenata-separatista, i sasvim nespojivo s kršćanskim moralom progona episkopa Mukačivs'ke biskupije Ivana Marhityča, koji promiče nacionalno i religijsko jedinstvo Ukrajinaca Zakarpattja i Prikarpatija. Vođe religijskog separatizma ne mogu oprostiti I. Margityču iskrene istinite riječi, koje je izgovorio u svojem cijenjenom djelu *Jedinstvo vjere i naroda* (Rim, 1991), čime sasvim izražava trenutačno stanje religijskoga života grkokatolika Mukačivs'ke biskupije. U tom je djelu, između ostalog, rečeno: »...mi Rusyni-Ukrajinci protestiramo da nas netko potajno, protiv naše volje razjedinjuje ili dodaje nekamo. Pred vjernicima su tajno skupljeni potpisi, i isto tako tajno preneseni u Mađarsku i mađarski poslanik ih je pravovremeno dostavio u Rim još prije početka

Sinode. A mi to ne smatramo časnim i pravednim postupkom. I neka o tome sudi svijet!« Eto kako su se episkopi I. Semedij i F. Golovač dokopali statusa *ecclesia sui iuris* za Mukačivs'ku biskupiju.

Nije teško zamisliti kakve će lekcije religijskog i nacionalnog jedinstva vjernicima dati apsolventi Mukačivs'kog duhovnog sjemeništa (MDS), podređeni takvom episkopu kao što je I. Semedij. Došlo je do toga da je 1993. godine I. Semedij odbio zarediti sedmoricu odlično pripremljenih apsolvenata MDS-a u red svećenika samo zato što su se odbili izjasniti Ukrajincima, smatrajući riječi Rusyni i Ukrajinci nazivom jednog te istog naroda. Kada su ta sedmorica apsolvenata na njihov zahtjev zaređena u Lavovu od nadbiskupa grkokatoličke crkve u Ukrajini, kardinala Kyra Myroslava Ljubačivs'kog, episkop I. Semedij, ne obraćajući pozornost na velik nedostatak grkokatoličkih svećenika u postkoloniziranom Zakarpattju, odbio im je dati mjesto u slobodnim župama, a također za bogoslužje moli »obrazovane« svećenike čak iz Slovačke, plaća im poslovna putovanja iz blagajne Mukačivs'ke biskupije. U uvjetima državnog suvereniteta Ukrajine, Ukrajincima grkokatolicima Zakarpattja trebale su skoro dvije godine teške borbe kako bi postigli prava kod episkopa I. Semedija za provođenje službe Božje u užgorodskoj katedrali na ukrajinskom jeziku.

Ugovor između Ukrajine i Mađarske o garanciji prava nacionalnih manjina utjelovio se, ne samo sa strane Ukrajine, u Zakarpattju, već i u Mađarskoj. Godine 1992. u Budimpešti je osnovano Društvo Rusyna-Ukrajinaca Mađarske, predsjednik kojeg je bio O. Rusyn. Informacije O. Rusyna na Radiju »Sloboda« o životu ukrajinske dijaspe u Mađarskoj te o politici Mađarske prema Ukrajini u Budimpešti nisu izazvale zadovoljstvo kod svih. Poslije uklanjanja O. Rusyna s mjesta predsjednika, u Društvu je počela djelovati više kompromisna vlast J. Gortjanija. Društvo Rusyna-Ukrajinaca postalo je ruskogovornim i sada šuti, kao i Radiopostaja »Sloboda«, o ukrajinskim pitanjima Mađarske.

Zanimljiva je podudarnost događaja: tragom Društva Rusyna-Ukrajinaca u Budimpešti, kao mahanjem čarobnog štapića, pojavilo se i lažno »obšćestvo« – Organizacija rusynuv Madjarščyny (»društvo« – Organizacija Rusyna Mađarske) na čelu s Gaborom Gattingerom, čije je prezime u časopisu *RUSYN* (1992, 3), koji izlazi u Slovačkoj na trošak Moskve i Budimpešte (nezavisni Rusyni-Ukrajinci Prjašivščyne jedva su bili u mogućnosti izdavati čak i najjeftinije novine), bilo prikazano u slaveniziranoj formi Gabrijel' Gattinger. Naziv te organizacije naglašava da u Mađarskoj, osim Rusyna-Ukrajinaca, odnosno jednostavno Ukrajinaca, žive

još i neki rafinirani Rusyni po uzoru na Gabrijela Gattingera. U Ukrajini, za razliku od Mađarske, proces demokratizacije očito nije otišao tako daleko; u Zakarpattju je u međuvremenu stvoreno jedino Društvo mađarske kulture, dok »obščestva« (»društva« – op. prev.) spikeljs'ke i čonhovs'ke kulture još nisu sazrijela.

Očito je da još donedavno tolerantni odnosi, pouzdani i ispunjeni uzajamnim simpatijama, koji su se uspostavili u Zakarpattju između domaćeg ukrajinskog stanovništva i mađarske manjine još iz vremena Karpats'ke Ukrajine, neće uskoro biti poboljšani kao posljedica štete, učinjene separatističko-avanturističkom politikom vođa KMKS-a i njihovim unutrašnjim koordinatorima, pojavama međuetničke netaktičnosti i ambicioznosti, uzdizanjem osmišljenog »problema Rusyna«, rasplamsavanjem unutarnacionalnih svađa u ukrajinskom narodu. Međuetnički odnosi se trebaju graditi na zajedništvu, ljubaznosti i toleranciji. U toj delikatnoj sferi nedopustive su nacionalne bahatosti i manipulacije pokradenom sviješću jedne od strana.

Marionete političke strukture neprijatelja ukrajinske države, kao na primjer »Общество пудкарпатських русинув«¹⁰, »Пудкарпацька республіканська партія«¹¹ (PRP), koje kao podmetnuti revanšistički spektakl kao da predstavljaju progonjeni rusynski narod – to je uistinu vražji izum, diverzija u stanju ukrajinskog mentaliteta, univerzalna politička podloga koja dozvoljava vanjskim neprijateljima Ukrajine i njihovim lobijima u Zakarpats'kom oblasnom vijeću narodnih zastupnika te u Vrhovnoj Radi (ukrajinski parlament – op. prev.) Ukrajine provesti najpodmuklije političke diverzije. Te diverzije, koje proizlaze, poput šovinista-separatista, iz OPR-a, dozvoljavaju zakulisnim neprijateljima Ukrajine pred svijetom imitirati savršene političke, ekonomske i kulturne odnose s Ukrajinom, među prvima pred cijelim svijetom glasno priznaju suverenitet Ukrajine, demonstrativno pozdravljaju Svjetski kongres Ukrajinaca, s pokazanom suosjećajnošću pred reflektorima TV-kamera, jednom rukom potpisuju s Ukrajinom razne međudržavne ugovore o prijateljstvu i suradnji, a drugom, koja je izvan objektivna TV-kamera, guraju Ukrajinu u ponor. Takva taktika diplomacije u očima svjetske javnosti garantira neprijateljima Ukrajine prestiž časnoga partnera, anonimnost i alibi. Ubačen izvana buket separatizama i drugih negativiteta čini se neupućenima kao izričito unutarnji problem Ukrajine. Namještena politička strašila kao što su OPR, PRP ili »временное правительство Пудкарпацкой Руси«¹², imaju samo jednu svrhu – odvratiti pažnju javnosti od

10 Društvo podkarpatskih Rusina (op. prev.).

11 Podkarpatska republikanska partija (op. prev.).

12 Privremena vlada Podkarpatske Rus'i (op. prev.).

zakulisnih, istinskih zločinaca, biti njihov gromobran i to naravno ne besplatno.

U tom smislu poučno je upoznati se sa sudbinama kolaboranata A. Brodija i S. Fencyka, koji su u dvadesetim i tridesetim godinama bili takvim političkim strašilima za režim Miklósa Horthyja, vođe »rusynskih« promađarskih stranaka, koji su po scenariju Budimpešte uznemiravali svoje sunarodnjake političkim rusynizmom, separatizmom, urgirali za plebiscit u korist Mađarske. Njihova se djelatnost od 1938. do 1939. godine do najsitnijih detalja spaja s djelatnošću današnjih OPR-a i PRP-a, kao dvije kapi vode. To je zrcalna slika. Svojom »rusynskom« političkom djelatnošću A. Brodij i S. Fencyk pripremili su teren za okupaciju Karpats'ke Ukrajine u ožujku 1939. godine, što je dovelo do istrebljenja desetak tisuća Karpato-Ukrajinaca od strane Mađara, uključujući i cijelu nacionalno osviještenu inteligenciju tog vremena. Zbog nacionalnog otpadništva Budimpešta je gurnula A. Brodija 1938. godine na mjesto premijera Karpats'ke Ukrajine, a S. Fencyka je učinila ministrom ekonomskih pitanja. Poslije nasilja Mađarske nad Karpats'kom Ukrajinom Budimpešta je, u znak zahvalnosti za veliku uslugu, uvela svoje sluge u sastav mađarskog parlamenta kako bi tamo predstavljali interese zarobljenih Karpato-Ukrajinaca. Danas, prema podacima »rusynskog« (!) regionalnog Vijeća narodnih zastupnika Zakarpattja, regionalno tužiteljstvo (također »rusynsko«!) posmrtno je rehabilitiralo nacionalnog zločinca Karpats'ke Ukrajine A. Brodija kao nacionalnog heroja karpato-rusynskog naroda, »вождя національного возродження русинов« (»vođu nacionalnog preporoda Rusyna« – op. prev.), u dvadesetim i tridesetim godinama, na čijoj su savjesti deseci tisuća Ukrajinaca iz Zakarpattja, mučenih mađarskim fašizmom. Pa tko je onda u regionalnom parlamentu Zakarpattja ugrabio vlast? Usput, to isto »rusynsko« vijeće, suprotno općeprihvaćenim međunarodnim normama, rascjepljuje regiju na nacionalne kantone; naprimjer uspostavilo je Beregivs'kij rajon kao mađarski nacionalni (a ne kulturni) autonomni okrug, iako Mađari pokraj imaju svoju državu. Eto kakva se »rusynska« vlast utaborila u regionalnom centru.

Nama je poznatiji primjer »istaknutog rusynskog političara« koji je stvorio sjajnu karijeru na »rusynskom nacionalnom polju« – povijesnom nesvjesnošću svojeg naroda. To je M. Tomčani, rođen u Užgorodu, koji je poslije specijalnog »rusynskog« školovanja 1990. godine postao prvi predsjednik OPR-a. On je bukvalno pucao od »rusynskog nacionalizma«, galamio o »ukrajinizaciji Rusyna u Podkarpats'koj Rus'i«, o »ukrajinskom genocidu«, predviđao skorou okupaciju Zakarpattja »Galicijom«, vrištao o napadima galicijanta – ekstremista, mazepljana¹³,

13 Mazepljanci – naziv za Ukrajince koji teže samostalnosti od Ruskoga Carstva, prema imenu Ivana Mazepe.

banderista¹⁴ i žuto-plavih¹⁵ na Zakarpattje. Među ukrajinfobima Zakarpattja još uvijek živi proganjanje Galyčana, koje je pokrenuo prvi vođa OPR-a: »Перед тьма галиціянтами-українцями наш чувлік русин живота не має, ушыткі високі посты окупували«¹⁶. Kada je M. Tomčaniј izvršio društveni nalog, zahvalna Mađarska nagradila je istaknutog rusynskog političara 20. st. »mađarskim državljanstvom, luksuznim stanom u Budimpešti, cadillacom, visokom i dobro plaćenom službom«. Potencijalni vladar »Rusynije«, »борець за національне высвобождєніє русинського народа« (»borac za nacionalno sveoslobođenje rusinskog naroda« – op. prev.), nakon čega je trajno napustio »Пудкарпацьку Русь« (»Podkarpats'ku Rus'« – op. prev.), preselio se u Budimpeštu i ostavio »свуй горячолубимый руснацкий народ у вукраїнської окупації«¹⁷.

Prema riječima M. Tomčaniја i njegovih suradnika, situacija Rusyna u Zakarpattju je žalosna: »žestoko ih ukrajiniziraju«. Paradoksalno je što se situacija Rusyna u Ukrajini, iza zakarpats'kih planinskih lanaca, kardinalno razlikuje od situacije Rusyna u zemlji predaka. U Ukrajini oni zauzimaju najviše državne položaje: potpredsjednika vlade Ukrajine, zamjenika predsjednika vlade Ukrajine, ministra ekonomije Ukrajine, ministra vanjskih ekonomskih veza. Desetci izbjeglih iz Zakarpattja danas su akademici ANU-a¹⁸, dopisni članovi ANU-a, predsjedaju sveučilištima Ukrajine, istraživačkim institutima i odjelima, a u regiji grada Lavova čak i Lavovskim regionalnim upravljanjem MUP-a Ukrajine. Tako da prirodno proizlazi pitanje: koje sile u Zakarpattju prekrivaju pristup domorodačkim Zakarpaćanima do visokih regionalnih pozicija, u to vrijeme kao i na ostalom teritoriju Ukrajine oni zauzimaju najviše državne službe?

Plodno tlo za preporod političkog rusynizma u Zakarpats'koј Ukrajini u postkolonijalnom dobu bilo je pripremljeno višestoljetnim duhovnim genocidom Karpato-Ukrajinaca u mađarskom zatočeništvu, zatim potpunim uništenjem karpatoukrajinske domoljubne inteligencije od 1939. do 1944. godine i mađarskim fašizmom. Duhovnom oporavku Karpato-Ukrajinaca nije pomogla niti polustoljetna politika velikodržavnog internacionalizma i spajanje naroda koje se odvijalo u Zakarpattju pomoću rusynskog imperijalizma. Kolonijalna propaganda je kroz

14 Banderisti – naziv za Ukraјince koji teže ukrajinskoј samostalnosti, prema imenu Stepana Bandere.

15 Žuto-plavi – naziv za Ukraјince koji teže samostalnosti Ukraјine; naziv su dobili prema ukrajinskoј zastavi žuto-plave boje.

16 Zbog tih Galičana-Ukrajinaca naš čovjek života nema, sve su visoke položaje okupirali (op. prev.).

17 Svoj gorljivoјubljeni rusinski narod u ukrajinskoј okupaciji (op. prev.).

18 Akademija znanosti Ukraјine (Академія наук України – АНУ) (op. prev.).

mnoga stoljeća na zarobljenim ukrajinskim područjima, osobito u Zakarpattju, progonila najmanje pojave nacionalnog i kulturnog života, pokušavala je oteti iz svijesti pokorenog naroda prije svega duhovne vrijednosti, razdijelila je jedan narod na Ukrajince, Maloruse, Rusyne, Malopoljake i Lemke, podigla je među njima protuprirodne političke granice i rusificirala, mađarizirala, polonizirala, rumunjizirala i bohemizirala ih. To je mehanika političkog rusinstva na djelu.

Promotrimo, makar površno, koliko je danas ukrajinski narod koštalo političko rusynstvo, plemenska razjedinjenost i nametnuta povijesna zaboravnost od strane kolonizatora.

Za statusa quo, koji je formiran poslije raspada Ruskog Carstva i proglašenja suvereniteta Ukrajine 1991. godine izvan granica pokradene Ukrajine u prošlosti, nastale su opsežne ukrajinske etničke zemlje. Jug Bukovyne i Maramorščyne danas se intenzivno asimiliraju u Rumunjskoj. Napola uništena Lemkivščyna se ništa manje intenzivno denacionalizira od strane Slovačke i Poljske. Poljskoj su u svoje vrijeme, osim toga pripale Rjašivščyna, Nadsjanja i Holmščyna, a Bjelorusiji Berestejščyna. Pod Moskvom su ostale do danas gotovo potpuno moskovizirane istočne i sjeveroistočne ukrajinske etničke zemlje: Kubanj, Voronežščyna, Bilogorodščyna i Kurščyna. Proces denacionalizacije i asimilacije Ukrajinaca, osobito žestokih i divljih oblika, rastao je na ukrajinskim povijesnim zemljama Potyssja, koje danas čini sjeveroistočnu Mađarsku: zemlje Biharščine, Nira, Solnocke, Sobolčske, Satmarske, Boršodske, Zemlynske i Abadujske župe bile su potpuno mađarizirane još na kraju prošlog i na početku ovog stoljeća. Cijelo stoljeće, koje je prethodilo raspadu Austro-Ugarske u Potysjanskoj Ukrajini, od juga Biharščyne (Dobročynščyne) do Karpatskog razvođa, bjesnio je mađarski etnocid, odigravalo se političko rusynstvo. Obratimo pozornost na službenu mađarsku demografsku statistiku. U skladu s javno podcijenjenim ocjenama mađarskog etnografa A. Paladi-Kovača, na početku druge polovice prošlog stoljeća u Potysjanskoj Ukrajini još je živjelo približno 40 do 50 tisuća Ukrajinaca, koji su se u mađarskim dokumentima računali kao Rusyni. Prema podacima prvog svemađarskog popisa stanovništva iz 1869. godine, kao posljedica mađarizacije brojnost Ukrajinaca u Mađarskoj smanjila se na 26 000. Sljedeći popis stanovništva iz 1880. godine otkrio je u Potyssju samo oko 6500 Ukrajinaca, a zatim, 1930. godine, potreba imena »Rusyna« u popisu stanovništva već je posve otpala. Sve autohtono ukrajinsko stanovništvo Potyssja, koje se izjašnjavalo u to vrijeme, bilo je mađarizirano. Danas su samo grkokatolički hramovi (Mađari su rimokatolici) razbacani po cijeloj sjeveroistočnoj Mađarskoj i vlastitom stanovništvu

te regije čitljivo su izražene antropologijske oznake karakteristične za ukrajinsku naciju, koja je svjedok zločinačke asimilacijske politike Mađarske. Tako je prije raspada Austro-Ugarske povijesno područje Ukrajinaca bilo suženo na današnje ukrajinsko-mađarske granice. Ukrajinsko stanovništvo se u Rumunjskoj od 1945. do 1977. godine, prema izračunu planirane asimilacije, prema raznim podatcima smanjilo s jednog milijuna na 55 000. Nažalost, statističkih podataka o promjeni brojnosti Ukrajinaca u Rumunjskoj u posljednjih 16 godina nema. U Prjašivščyni se od vremena Drugoga svjetskog rata, prema izračunu umjetnog »poslovačenja«, broj Ukrajinaca iz 1980. godine smanjio s 400 na 109 000, i do 30 700 u 1991. godini, pri čemu, kako bi se intenzivirao proces denacionalizacije ostatka ukrajinstva u Prjašivščyni, vlada Slovačke nije propustila priliku podijeliti ih na Rusyne i Ukrajince. Što se tiče namjerne asimilacije Ukrajinaca u Poljskoj i Rusiji, omjeri su tu astronomski i zahtijevaju u retrospektivi individualne istrage. Treba napomenuti da je samo između 1944. i 1947. godine Poljska iz pripadajućih zemalja deportirala 500 000 Ukrajinaca u SSSR, i još 150 000 raspršila po cijeloj Zapadnoj Poljskoj. Svi su se oni izjasnili kao Rusyni u Poljskoj, a migrirali su od tamo kao Ukrajinaci. Danas vlada Poljske priznaje te deportacije nepravednima, priznaje pravo poljskim Ukrajincima vratiti se na svoje etničke zemlje, iako su povratnici u odgovarajućim dokumentima ponovno prisiljeni registrirati se kao Rusyni. U vrijeme deportacije 1944–47. godine deseci tisuća etničkih Ukrajinaca su osim toga bili istrijebljeni poljskim kaznenim jedinicama.

Veliki gladomor, koji je organizirala Moskva 1932–33. godine, u Ukrajini je odnio živote 7–10 milijuna Ukrajinaca. Kada prema pretpostavkama znanstvenika-demografa, Moskva ne bi izložila Ukrajinu umjetnom gladomoru, kada na prostore Rusije ne bi deportirala milijune ukrajinskih obitelji i kada u Ukrajini ne bi provodila politiku umjetnog spajanja naroda, tada bi stanovništvo Ukrajine danas brojilo najmanje 90 milijuna. Ta zastrašujuća statistika danas otkriva pravu ulogu reanimiranog političkog rusynizma u Ukrajini od strane neprijatelja, a to je: razdijeliti Ukrajince i asimilirati ih, sačuvati ih u ulozi etničke sirovine za susjedne državne narode.

Sva ta oduzimanja teritorija bez presedana i nebrojeni ljudski gubitci izazvani prisilnim asimilacijama Ukrajinaca sa susjednim narodima je, sa strane Ukrajine, danak prošlog kolonijalnog ropstva, prekomjerna plaća za dugotrajnu nedržavnost i povijesnu nesvjesnost nametnutu Ukrajincima.

Brutalna politička predstava »борцов за національное высвобождение русинского народа из пуд украинской оккупации«¹⁹, koja se danas odigrava vanjskim neorevanšizmom i njegovom petom kolonom u Zakarpattju, rasvjetljava tragediju naroda kojem je ukradeno iskustvo prijašnjih pokoljenja i demonstrira koliko je opasno za slobodu naroda ponižavanje kolonijalnom prošlošću: povijesnom nsviješću, nacionalnim nihilizmom, bezdržavnim razmišljanjem, potrošačkom psihologijom. Umjesto toga, kako bi mobilizirala stanovništvo davne ukrajinske zemlje za izgradnju svoje države i pomogla mladoj državi čvrsto stati na noge, gradska vlast čini očajnički otpor nacionalnom preporodu Karpato-Ukrajinaca, pokušava ih zadržati u stanju povijesne i nacionalne zaboravnosti. S gorčinom treba konstatirati da su okupatori kroz njihovu dugostoljetnu vladavinu u Zakarpattju uspjeli iskriviti nacionalnu samosvijest autohtonog ukrajinskog stanovništva, okrenuti ga na zadovoljavanje materijalnih potreba, odučili su nas gledati u perspektivi sutrašnjeg, i štoviše preksutrašnjeg dana. Danas se u Zakarpattju može čuti: »A što nam je osim bijede dala nezavisna Ukrajina? S druge strane, kad bi nas prihvatila Mađarska, tamo je sve.« Čovjeka pod utjecajem potrošačke psihologije i nacionalnog nihilizma teško je osvijestiti da niti jednom narodu nitko ništa nije davao besplatno, da je blagostanje naroda djelo njegovih vlastitih ruku. Naučen gledati na okolni svijet kroz uski rascjep materijalnih zahtjeva, iziritiran ukrajinofobnom propagandom, prosječan čovjek oboli; njemu tu, za jedan dan ukrajinske državnosti daj takvo blagostanje kakvo imaju najmoćniji narodi svijeta. Nije mu palo na pamet da ti narodi nisu stotinu godina išli do sadašnjeg demokratskog ustroja i blagostanja. Mađari su se, naprimjer, 350 godina borili za oslobođenje iz turskog, a kasnije austrijskog ropstva, i taj put za njih također nije bio posut ružama. I sada u Mađarskoj nikome ne pada na pamet uzdisati za Brežnjevim dobom potraga za kobasicama. Mađari grade svoju državu. U Zakarpattju se ipak beznacionalno kobasno raspoloženje danas kultivira neorevanšizmom svih orijentacija.

Jedan od najznačajnijih razloga sadašnjeg žalosnog stanja naše nacionalne svijesti je to što su neprijatelji Ukrajine od najstarijih vremena prakticirali dvostruke moralne standarde i dvostruke kriterije ocjena nacionalnog dostojanstva. Takve značajke, kao što su patriotizam, ljubav prema slobodi, poštovanje vlastite povijesti, kulture, jezika, nacionalnih vođa i heroja za u prošlosti vladajuće narode, naprimjer Mađare, Ruse ili Poljake, jednostavno, bez ikakvih rezervi, uvrštene su do njihovih viših nacionalnih vrlina i plemenitosti. Što se tiče Ukrajinaca, iste te vrline kolonijalna

19 »...boraca za nacionalno oslobođenje rusinskog naroda iz okova ukrajinske okupacije« (op. prev.).

je propaganda nemilosrdno hulila, smatrala ih je pojavom nacionalne bezvrijednosti, primitivizma, neciviliziranosti.

Nažalost »duhovna propast« u Ukrajini nije zahvatila samo običan narod, duboko je pogodila i sloj naroda koji uobičajamo smatrati nacionalnom inteligencijom. Demoralizirana i socijalno obezličena dugotrajnim fizičkim i duhovnim kolonijalnim terorom, inteligencija danas, u pravilu, ne ostvaruje svoj osobni socijalni status i s njim povezanu moralnu i intelektualnu odgovornost za sudbinu vlastitoga naroda, čeka da prljavi posao, kao i izgradnju vlastite države, napravi netko drugi, pregršt demokrata koji su se zatekli u sadašnjoj vladajućoj strukturi. Pri tome se ne obraća pozornost da se tom pregrštu demokrata suprotstavljaju sve stare komunističkopartijske nomenklaturne strukture, unutrašnji i vanjski revanšizam svih orijentacija. Pseudointeligencija samo time i zauzeta, što iz svojega građanskoga komfora u taj za Ukrajinu kritičan trenutak, po staroj navici pricijepljenoj od nekadašnjih kolonizatora, krivi svoj »nesretni« narod, računa greške demokrata i nepromišljeno među narodom širi dezinformaciju, vješto ubačenu od neprijatelja ukrajinske državnosti. Svejedno, budimo objektivni, naši problemi ne ukorjenjuju se u narodu, već u nacionalno amorfnoj i demoraliziranoj inteligenciji. Danas je povijest podarila šansu isplatiti svojem narodu brojne dugove, predvoditi nacionalni preporod i izgradnju stradaloj ukrajinskoj državi. Državnost je najveći dobitak za narod. Tadašnje materijalne nedaće, koje su sada dio naše sudbine, ne mogu se nikako izjednačiti sa žrtvama, koje je na oltar slobode položio naš narod u prošlosti. Tu treba napomenuti da na policama Afganistana u vrijeme desetogodišnjih oslobodilačkih pobjeda Afganistanaca pod moskovskom okupacijom nije bilo više proizvoda nego što je danas na našim. Malobrojan, ali slobodoljubiv i hrabar afganistanski narod je odgovorio na invaziju supercarstva, naoružanom do zuba najsuvremenijim oružjem, odgovorio je kategorički – ne, izdržao je, nije se dao zavesti obećanjima raja od Moskve. Afganistan nije platio za nacionalnu slobodu i državnost samo desetljećima neviđenog siromaštva i gladi, već i milijunima života svojih sinova i kćeri. Nesumnjivo će zdrav razum zauzeti vrh i u Zakarpattju, stanovništvo kojeg neće trgovati svojom državnošću za komad mađarske krvavice ili moskovske *varjonke*²⁰.

Kako bi prodrmlali tlo pod spekulacijama političkih protivnika Ukrajine – Karpato-Ukrajinaca, neophodno je vratiti im njihovu povijesnu i kulturnu baštinu, vratiti imena nacionalnih čelnika, kulturnih i državnih figura te vođa za nacionalno oslobođenje, diskreditiranih kolonijalnom propagandom. Duhovni preporod

20 Varjonka – naziv kobasice (op. prev.).

ukrajinskog naroda, vraćanje povijesnog iskustva prijašnjih pokoljenja, danas je jedan od najznačajnijih preduvjeta za utvrđivanje ukrajinske državnosti.

Prošlo je gotovo 55 godina od tog vremena, kada je 16. ožujka 1939. godine sunce zapalo za Karpats'ku Ukrajinu, kada se na nju spustila noć, koja je trajala 5 dugih godina mađarsko-fašističke okupacije, žestokog fizičkog i duhovnog etnocida. Za kratko vrijeme je režim Mikloša Hortija uništio više od 115 000 Zakarpaćana, u to vrijeme svu mladu nacionalno svjesnu inteligenciju, cvijet Karpats'ke Ukrajine, njenu nadu. Mađarski fašizam tada nije samo prekinuo nacionalni preporod Karpats'ke Ukrajine i zavrnuo ju u svoje paklene kolonijalne krugove, uništio je duhovnu elitu cijele grane ukrajinskoga naroda, odbacio je nacionalnu samosvijest Karpato-Ukrajinaca u prošla stoljeća, na dovološinsku razinu. Inteligentan sloj Karpato-Ukrajinaca uništavan je od strane okupatora metodički i planski. Zajedno s njim uništavalo se i sjećanje na Karpats'ku Ukrajinu. Prema planovima tadašnje Mađarske, pitanje Karpats'ke Ukrajine zauvijek je trebalo sići s povijesnoga dnevnog reda, a Ukrajince je planirano slati duboko u Mađarsku.

Desetci tisuća izbjeglica iz Karpats'ke Ukrajine, povjerovavši u sovjetsku propagandu, tražili su zaštitu od mađarskog terora u SSSR-u, ali umjesto očekivanog utočišta pronašli su smrt u tamnicama NKVD-a, konclogorima i na prisilnim radovima. Kada je 1945. godine Karpats'ka Ukrajina ušla u savez SSSR-a, Karpato-Ukrajinci su, kao i prije Prvoga svjetskog rata, ponovno ostali bez nacionalne elite, intelektualne zaštite.

Imperijalistička moskovska i mađarska historiografija nametnule su tabu ne samo na povijest Karpats'ke Ukrajine, već i na njeno ime. Dobivanje državnosti Karpats'ke Ukrajine je Moskva smatrala kao »дурной пример«²¹ za ostale regije zasušnjene Ukrajine.

Svi ti pokušaji moskovske i mađarske historiografije da u zaborav padnu povijest Karpats'ke Ukrajine i ime njezina predsjednika A. Vološyna bili su samo snovi. Godine 1939. neznatan dio karpatoukrajinske inteligencije uspio je izbjeći šaci mađarskih i moskovskih specijalnih službi, pobjegavši na Zapad. Oni su za buduća pokoljena Ukrajinaca sačuvali sjećanje na najsvjetlije stranice u povijesti Zakarpattja.

Historiografija Moskve i osobito Mađarske je, boreći se s mitskom »ukrajinskom opasnošću«, podvrgnula povijest Karpats'ke Ukrajine brutalnim falsifikacijama, podigla je oko nje gluhi zid šutnje, a ime genijalnog čovjeka, predsjednika Karpats'ke Ukrajine, Augustina Vološyna, divljem klevetanju.

21 Loš primjer (op. prev.).

Propaganda Mađarske i Moskve optuživale su A. Vološyna za prolijevanje krvi sičovyka²² Karpats'ke Ukrajine u ožujku 1939. godine, što je bila cijena da Karpats'ka Ukrajina dobije svoju nezavisnost. Optuživali su ga za podržavanje fašizma, identificirajući zakon i red u Karpats'koj Ukrajini s fašističkim režimom.

Autori sličnih inspiracija dobro su upoznati s psihologijom čovjeka dobroodgojenog sovjetskim totalitarnim sustavom. Dosta je objesiti pokraj prezimena neke poznate osobe jednu od nesumnjivo djelotvornih naljepnica, kao naprimjer »politički avanturist«, »pomagač fašizmu«, »neprijatelj naroda«, »buržujski nacionalist«, pa je čak i istaknuta osobnost u očima stanovnika već beznadno kompromitirana.

Odakle da Zakarpaćani znaju da A. Vološyn i njegovi suradnici nisu stvorili nezavisnu državu Karpats'ku Ukrajinu putem krvave revolucije ili građanskoga rata, nego isključivo parlamentarnim putem, bez ijedne kapi krvi, bez ijednog pucnja. U tome se javlja genij A. Vološyna kao političara i diplomata. Karpats'ka Ukrajina je kao država nastala oko dva desetljeća prije nego što je, zahvaljujući geniju T. Masaryku, na ruševinama Austro-Ugarske niktula Čehoslovačka. Poznati pisac Zakarpattja, V. Grandža-Dons'kyj, imao je sve osnove nazvati A. Vološyna – Masarykom Zakarpattja. Krv sinova Karpats'ke Ukrajine nije bila prolivena na putu nastanka države, kako to predstavlja mađarska propaganda, nego kasnije, u noći 15. ožujka 1939. godine kada su horde fašističke Mađarske nahrilile na Karpats'ku Ukrajinu kako bi zarobile njezin narod, okupirale našu zemlju. U interpretaciji mađarske propagande odgovornost za smrt karpats'kih sičovyka ne pada na agresora, okupatora, tj. mađarski fašizam, već na patriote Karpats'ke Ukrajine, zaštitnike svoje zemlje i slobode. Prikladno bi bilo podsjetiti da okupatori tada nisu prolili samo krv karpats'kih sičovyka, koji su pružali oružani otpor mađarskoj agresiji, već i desetaka tisuća civilnog stanovništva, inteligencije.

Ne stoji tvrdnja i kritički pogled o fašističkom karakteru pravnog ustroja Karpats'ke Ukrajine. Noć fašizma je progutala Karpats'ku Ukrajinu nakon Mađarske okupacije. Štoviše, Karpats'ka Ukrajina je prva u povijesti Drugoga svjetskog rata podigla oružje u zaštitu svoje slobode, usprotivila se fašističkoj Mađarskoj, a time i fašističkoj koaliciji. Režim Miklósa Horthyja prethodno je dobio blagoslov za okupaciju Karpats'ke Ukrajine od vlada fašističke koalicije. Kome od fašista nije »odgovarao« A. Vološyn? Izgleda – Miklósu Horthyju.

22 Sičovyky – članovi organizacije narodne obrane »Karpats'ka Sič« (op. prev.).

Ništa manje lažna nije optužba na adresu premijera Karpats'ke Ukrajine za podržavanje diplomatskih odnosa sa zločincem A. Hitlerom. Tko od premijera europskih država 1938–39. godine nije podržavao diplomatske odnose s Njemačkom? Prema tome, treba napomenuti da imidž A. Hitlera 1938–39. još nije bio okaljan zločinima Drugog svjetskog rata. Povezivanje A. Vološyna 1938–39. godine i Hitlera iz 1945. godine obavlja se u cilju psihološkog pritiska na svijest nekritičke mase, razdijeljene na stereotipno prihvaćanje informacije čovjeka, obrazovanog u sužanjstvu.

Propaganda Mađarske i Moskve napravila je sve kako bi u očima poslijeratnih pokoljenja Karpato-Ukrajinaca i svjetske javnosti diskreditirala značenje nacionalnog preporoda Karpats'ke Ukrajine, »prišla« negativne stereotipe u vezi oružanog otpora Karpats'ke Siči okupatorskim vojskama fašističke Mađarske 1939. godine, kako bi im nametnula predrasudu o fatalnosti i avanturističnosti takve borbe, kako bi kompromitirala samu ideju ukrajinske državnosti.

Strategijska mogućnost vojske Karpats'ke Siči, koja se sastojala od 15 000 ljudi, u koju su se pred licem mađarske agresije u ožujku 1939. godine slijevali beskonačni potoci patriota-dobrovoljaca iz cijele Karpats'ke Ukrajine, i koja se povećavala zahvaljujući gorskim predjelima Zakarpattja, bila je neupitna. Međutim dogodila se izdaja Slovačke vlade, koja ne samo da nije dala sičovcima predviđeno oružje, već je na prijevaru zajedno s poljskim vojskama udarila topovima s leđa. Da nije bilo svega toga, okupacija Karpats'ke Ukrajine za fašističku Mađarsku ne bi bila jednostavna stvar.

Tragično iskustvo Karpats'ke Ukrajine ne ostavlja nikakve sumnje da su to pokušaji sadašnjih imitatora »problema Rusyna«, pokušaji aktera »rusynskog šovinizma« i separatizma da odigraju u Zakarpattju podlu rusynsku kartu i prema brodij-fencykivskom scenariju ograde Zakarpats'ku Ukrajinu statusom »nacionalne autonomije«, slobodnom ekonomskom zonom od ostatka Ukrajine. Sve to, prema planovima antiukrajinske reakcije, ubrzo treba transportirati u »нізавісімоє государство Пудкарпацьку Русь«²³ – drugu Švicarsku. Takav je naum, za interese domaćih Zakarpaćana smrtno nesiguran, gura Zakarpattje na put prema krvavom ožujku 1939. godine. Iskustvo Karpats'ke Ukrajine, i u prvom redu lekcije iz 1938–39. godine, uvjerljivo svjedoče da ako neka odvojena regija Ukrajine i dobije državnost, ona se svejedno ne može održati. Europi nije potrebna druga Švicarska. Brbljanje o Švicarskoj je svjesno ometanje lakovjernih Zakarpaćana kratkotrajnim

23 Nezavisna Država Podkarpatska Rus' (op. prev.).

perspektivama. Nezavisan državni život Ukrajinaca, tako i Zakarpaćana, moguć je samo u sastavu jedne suverene Ukrajinske države. To je uvjerljivo posvjedočila krvava rana ukrajinskog naroda – tragedija Karpats'ke Ukrajine.

Istrgnuti iz svijesti ukrajinskog naroda jednu od najsajnijih stranica njene povijesti, zamesti tragove zločina, učinjenog u ožujku 1939. godine mađarskim fašizmom i njegovim inspiratorima protiv ukrajinskog naroda, neprijateljima Ukrajine nije uspjelo. Ne obraćajući pozornost na tabu, nametnut od Budimpešte i Moskve na povijest Karpats'ke Ukrajine, inozemna ukrajinska historiografija i memoari P. Sterča, A. Štefana, V. Grandža-Dons'kog, V. Markusa, V. Šandora, J. Hymynca, S. Kločaruka, J. Šantyja, S. Puhača i ostalih nisu dali da umre istina o Karpats'koj Ukrajini, donijeli su potomcima Karpats'ke Ukrajine dragocjenu informaciju o trnovitu putu uspona »bezimene zemlje« do vrhunca državnosti.

Ponudena pozornosti ukrajinske javnosti, knjiga prof. P. Sterča *Karpato-Ukrajinska država*, koja je tiskana prije gotovo 30 godina u Kanadi, konačno si je popločila stazu do čitatelja iz domovine prof. P. Sterča – Zakarpattja. Prof. P. Sterčo je prvi podigao neprobojnu zavjesu povijesnih falsifikacija Karpats'ke Ukrajine.

Čitajući knjigu prof. Sterča i analizirajući politički život Karpats'ke Ukrajine dvadesetih i tridesetih godina, znatiželjan i kritičan čitatelj zasigurno se prisjeća jedne davne poslovice: »Novo – to je samo dobro zaboravljeno (a u slučaju Zakarpattja – skriveno) staro.« On ne može ne primijetiti te paralele, koje same upadaju u oči u usporedbi realnosti političkog života sadašnjeg Zakarpattja i Karpats'ke Ukrajine dvadesetih i tridesetih godina, dolazi do zaključka da je na prvi, letimičan pogled stihijski proces »возрожденія русинов«²⁴, rusynskog separatizma, »язикового вoпpoca«²⁵, brodij-fencykivskog političkog pseudorusynskog baljezganja samo posljedica mađarskog revanšizma dvadesetih i tridesetih godina, dobro isplanirana i namjerna sabotaza protiv Ukrajinske države, pokušaj dezinformiranja svjetske javnosti i ponovnog odvođenja Ukrajinaca u podzemlje kolonijalizma.

Za forsiranje nepostojećeg »problema Rusyna« izvan granica Ukrajine uključen je čitav niz lažnih »rusynskih nacionalističkih« organizacija, koje su se početkom devedesetih godina, kao i OPR, mahanjem čarobnog štapića gotovo istodobno pojavile preko granice, u ukrajinskim etničkim zemljama: u Slovačkoj – »Rusynski preporod« (V. Turok), u Poljskoj – Društvo Lemka (A. Kopča), u bivšoj Jugoslaviji »Rus'ka Majka« (L. Medeši). Toj kohorti tvoraca novog naroda – Rusyna pridružuje

24 Preporod Rusyna (op. prev.).

25 Jezično pitanje (op. prev.).

se i Društvo mađarske kulture Zakarpattja (Š. Fodov) i Karpato-Rusynski centar za istraživanje u SAD-u.

Jasna promađarska strategija OPR-a sasvim se uklapa u planove »stabilizacije« političkog slučaja u srednjoj Europi, razvijene od eksperta SSSR-a i Njemačke u rujnu 1990. godine u Ženevi. Informacija na tu temu pod naslovom »Tajna informacija o pregovorima sovjetskih i njemačkih stručnjaka u vezi geografsko-političkih problema u srednjoj Europi«, prodrla je u čehoslovački tjednik *Politiku* (br. 42, 20. XI. 1991).

Eksperti SSSR-a i Njemačke u pitanju vođenja »reda« u Europi u znatnoj se mjeri oslanjaju na mađarski neorevanšizam. U članku je također rečeno: »S obzirom na želju Mađarske da se zadrži politička i ekonomska stabilnost u Pridunavskoj regiji, SSSR i Njemačka ne suprotstavljaju se obnovi Mađarske u osnovnim granicama do Trianonskog sporazuma. Njemačka će povećati ekonomsku pomoć Mađarskoj kako bi podigla standard života u Mađarskoj iznad standarda života u Slovačkoj, pripajanje Mađarske će za Slovake imati privlačnu snagu kao rezultat. SSSR neće spriječiti odvajanje Zakarpats'ke Ukrajine u slučaju destabilizirajuće djelatnosti ukrajinskih nacionalista i njezino uključivanje u Mađarsku Republiku. Već otprilike u to vrijeme u Mađarskoj nisu kasnile s pojavom mape, na kojima su Zakarpats'ka Ukrajina, Slovačka i znatan dio Jugoslavije i Rumunjske uključeni u sastav 'nove domovine' Mađara, teritoriji koji su bili prikazani u granicama 1919. godine koji su prethodili Trianonskom mirovnom dogovoru. Logičnim utjelovljenjem planova sovjetskih i njemačkih eksperata glede 'uvođenja reda' u Europi je nametanje Zakarpattju, pod pokrićem rusynske histerije, statusa nacionalne rusynske autonomije, slobodne gospodarske zone, slobodne međunarodne carinske zone 'Čop-Inter port', uključenje Zakarpats'ke Ukrajine u Eurokarpats'ku regiju, težnje da se stekne autonomija za zakarpats'ki dio Lavovs'ke željeznice. Osobito je opasno intenzivno probijanje u Zakarpattje, u sferu privatizacijskih procesa, mađarskog kapitala kroz razne domaće kanale, razmjenjivačka isplata dugova Mađarske Rusiji – avionima, tenkovima i raznim vatrenim oružjem.«

Usred revanšističkih krugova Mađarske neprekidno se postavlja pitanje povijesnog prava Mađarske na Zakarpats'ku Ukrajinu, koje je potkrijepljeno time što su Mađari u svoje vrijeme osvojili Zakarpattje, zalili ga svojom krvlju. Ipak, mađarske neorevanšiste ne bi spriječilo obratiti pozornost na pravnu stanju svojih pretenzija, uzeti u obzir da se osvajanje tuđe zemlje, zarobljavanje njezina stanovništva u skladu s općeprihvaćenim normama međunarodnog prava, smatra činom agresije, na koji se termin zastare kao ublažavajuća okolnost ne odnosi. Povijesno pravo Mađarske

u vezi Ukrajinaca u Zakarpattju svoju snagu vjerojatno čuva u plaćanju odštete za žestoki višestoljetni fizički i duhovni etnocid.

Čitajući *Karpato-Ukrajins'ku državu* prof. P. Sterča, potomci Karpato-Ukrajins'ke države imaju sve osnove s jedne strane ispuniti se osjećajima ponosa za herojsku prošlost svog naroda, veličinu i nepokornost ukrajinskog nacionalnog duha, za to što ukrajinska zakarpatska zemlja nije izgubila sposobnost čak i nakon višestoljetnog ropstva rađati takve duhovne divove kao što su A. Vološyn, A. Štefan, braća Braščajko, braća Revaj, V. Grandža-Donskyj, P. Sterčo i drugi, a s druge strane zemljaci prof. P. Sterča ne mogu izbjeći gorčini toga što se njihov susret s istinitom poviješću vlastitog naroda, poznatim nacionalnim ličnostima dogodio sa zakašnjenjem od 55 godina, što je nacionalna svijest Karpato-Ukrajinaca tek sada, s pojavom knjige prof. P. Sterča *Karpato-Ukrajins'ka država* na kraju dobila priliku osloboditi se iz sramotnog duhovnog zatočeništva kolonijalne historiografije, s mrežom falsifikacija i zataškavanja.

Sada, u uvjetima ukrajinske državnosti, u svjetskoj se praksi promatra pojava jačanja informacijske i duhovne blokade Ukrajinaca iz Zakarpattja. U rukama neorevanšizma, zamaskiranog rusynskim dekoracijama i ukrajinfobijom, pronašli su sva sredstva, povezana s formiranjem nacionalne samosvijesti stanovništva: regionalni radio, televizija, tisak, regionalni, provincijski i gradski odjel narodnog obrazovanja, književni izdavač »Karpati«, Zakarpats'ko društvo pisaca Ukrajine (ZSPU), dapače jedina viša obrazovna ustanova u regiji – Užgorodsko sveučilište, uzgajališta su ukrajinfobije i pseudorusynske demagogije. Zakarpats'ko društvo pisaca Ukrajine bilo je jedino u Ukrajini koje se 1991. godine izrazilo protiv suvereniteta Ukrajine.

Pri sadašnjem rasporedu političkih snaga u Zakarpattju, u svim je strukturama vlasti prisutan neorevanšizam, orijentiran na sjenovite interese susjednih država, totalne informacijske blokade domaćeg ukrajinskog stanovništva, ojačanom prisiljavanju osmišljenog »problema Rusyna« u regiji, »nedostatak« papira za knjige te tiskarske boje, koja je Zakarpattju potrebna kao zrak, knjiga prof. P. Sterča *Karpato-Ukrajins'ka država* sama od sebe ne može biti izdana u Zakarpattju, kao što se podrazumijeva. Kao i uvijek, u teškom trenutku je u pomoć došao Lavov. Izradu knjige *Karpato-Ukrajins'ka država* na sebe je preuzela skupina narodnog časopisa *Za slobodnu Ukrajinu*. Relevantno, u uvjetima dezinformacijske zagušenosti te su novine bile jedino sredstvo informiranja široke javnosti Ukrajine o stanju događaja u Zakarpattju, za što zaslužuju veliku zahvalu.

Knjiga prof. P. Sterča neće biti korisna samo prosječnoj zakarpatskoj javnosti, učiteljima-povjesničarima, studentima, časnicima i svima koji se zanimaju za pitanja povijesti Ukrajine, nego i mladom diplomatskom zboru naše države. Politički odnosi zapadnih susjeda – Mađarske, Rumunjske, Češke i Slovačke, a također i Poljske – s Ukrajinom će još dugo nositi na sebi odjek događaja u Zakarpats'koj Ukrajini od 1919. do 1945. godine.

S ukrajinskoga preveo Aleksandar Zrnić

Karpats'ka Ukrajina – sastavni dio soborne Ukrajinske države!

Obnovljena nezavisna Ukrajinska država prolazi proces vlastitog jačanja.

Dana 1. prosinca 1991. godine ukrajinski je narod potvrdio svoju želju da se sačuva Ukrajina kao soborna (cjelovita, ujedinjena – op. ur.) država. Sve regije Ukrajine, bez izuzetka, izjasnile su se kao dio soborne Ukrajine.

Teritorij ukrajinske države uistinu ne uključuje sve države naseljene ukrajinskim narodom kroz stoljeća, ali ipak je u suglasnosti s međunarodnim ugovorima koje priznaje i cijeni obnovljena ukrajinska država.

Nažalost ne nedostaju neprijateljske sile, koje djeluju na teritoriju ukrajinske države i izvan njezinih granica, s namjerom da raspodijele ujedinjenu Ukrajinu. Kad im to ne uspije, tada provode korupciju po raznim dijelovima ukrajinske zemlje osporavajući pravo ukrajinskom narodu da bude istinskim gospodarom na čitavom svojem teritoriju.

Posebnu su pozornost te sile usmjerile na Karpats'ku Ukrajinu. Njih nisu uvjerile povijesne činjenice, čak iz 20. st., koje su više puta posvjedočile da je Karpats'ka Ukrajina dijelila sudbinu i nesreću s čitavim ukrajinskim narodom.

Poznato je da su se 22. siječnja 1919. godine sve ukrajinske zemlje, uključujući i Karpats'ku Ukrajinu, dobrovoljno uključile u sastav soborne Ukrajinske Narodne Republike.

Sojm (Sabor – op. ur.) Karpats'ke Ukrajine je 14. ožujka 1939. godine, proglašivši njezinu nezavisnost, protiv volje Hitlerovih fašista i njihovih tadašnjih mađarskih saveznika, pred cijelim svijetom obznanio da je Karpats'ka Ukrajina dio Ujedinjene Ukrajine.

Međunarodni ugovori sa susjedima, po završetku Drugog svjetskog rata, potvrdili su taj status Karpats'ke Ukrajine i on se zadržava i danas u obnovljenoj ukrajinskoj državi.

Nemajući mogućnosti osporiti te povijesne činjenice, snagu kojih osnažuju i međunarodni ugovori, neprijateljske snage su usmjerile svoje napore na krivotvorenje povijesti Karpats'ke Ukrajine. Njihova pseudoznanost navodno dokazuje da Karpats'ka Ukrajina nije zemlja ukrajinskog naroda, jer ju, kako oni tvrde, naseljavaju Rusyni. Zajedno s tim idu pokušaji tvrdnje da razgovorni jezik tog stanovništva nije ukrajinski već rusynski jezik. Sve te mjere imaju jedan cilj – odvojiti Karpats'ku Ukrajinu od ukrajinske države.

Ti pokušaji jačaju razbuktavanjem nesporazuma na crkveno-religijskom planu obećanjima o perspektivnosti odvojene ekonomije Zakarpats'ke regije, gotovo odvojenoj od ekonomije cijele Ukrajine ili, na kraju, pokušaji da se organizira odvojeno samoupravljanje Zakarpats'ke regije koje će se više orijentirati na odnose sa susjednim državama, nego s Ukrajinom.

Očito da osnovna odgovornost za protudjelovanje tim neprijateljskim silama pada na državna tijela Ukrajine. Ipak, veliku ulogu u protudjelovanju tim silama može ispuniti svjesno građanstvo Ukrajine. I samo s tim ciljem izdaje se djelo poznatog ukrajinskog znanstvenika i javno-političke osobe, dr. Petra Sterča, *Karpato-Ukrajinska država*.

Djelo pravedno i uvjerljivo osvjetljava pokušaje ukrajinskog naroda, koji živi u Karpats'koj Ukrajini, da bude gospodarom vlastite zemlje, da bude dijelom Ukrajine. Ona daje odgovor na pokušaje lažiranja povijesti našeg naroda, da se podcijeni njegova prošlost. Kao rezultat – ona jača zdrave sile ukrajinskog Zakarpattja, koje će jednom i zauvijek dokazati da je Karpats'ka Ukrajina bila i da će ostati prevažnim dijelom nezavisne Ujedinjene Ukrajinske države.

Pomažući u ponovnom izdavanju ove knjige, želimo odati počast na svijetlo sjećanje i veliko razumijevanje dr. Petra Sterča, koji je bio jedan od osnivača i član uprave zaklade pod imenom O. Ol'žyča u Sjedinjenim Američkim Državama, a iznad svega bio je velik ukrajinski patriot i vjeran sin Karpats'ke zemlje, za koju je radio i osvajao kroz cijeli svoj marljivi život u Ukrajini i daleko od nje, živeći duga desetljeća u tuđini.

*Zaklada O. Ol'žyča u Sjedinjenim Američkim Državama,
lipanj 1993. godine*

S ukrajinskoga preveo Aleksandar Zrnić

III. Identitet

Političko rusynstvo u Ukrajini

Regionalne značajke i etnokulturna zajednica

Gubitak državnosti zbog raznih okolnosti, npr. ubrajanja dijela teritorija jednog etnosa u državnu formaciju drugoga ili zbog odgovarajuće politike zanemarivanja povijesti, kulture, jezika, umjetnosti, etničkih karakteristika te tradicionalnoga načina života inkorporirane nacije, dovodi do deformacije ili do dubokih promjena nacionalne samosvijesti. U tom slučaju obnova povijesnog sjećanja etnosa ili otuđene od njega grane nastaje kao posljedica promjene političke situacije (državna neovisnost, pravni status i dr.), a pod utjecajem intelektualne elite etničkih zajednica dolazi do preporoda nacionalnih vrijednosti transformacijom davnog naslijeđa u stvarne političke i ekonomske snage. Taj proces događa se na različite načine, često dobivajući obilježje oštre unutrašnje konfrontacije. Prisjetimo se konstantnih podjela u nacionalnim pokretima za Prvoga svjetskog rata, odnosno razdoblja masovne pojave velikog broja nezavisnih država na političkoj karti svijeta. Takva pojava je logična, jer se radi o aktivnoj potrazi novih putova za konkretne etničke formacije. Rijetki su primjeri kada se to radi ne u interesu ove ili one nacionalne zajednice, nego iz posve ambicioznih političkih razloga.

S te točke gledišta vrijedno je razmotriti i problem rusynstva.

Procesi stvaranja etnosa kod starih Slavena uzrokovali su stvaranje državnog saveza istočnih slavenskih plemena, koji je postao jedna od najmoćnijih država Europe 9–12. st. pod nazivom Kyjiv's'ka Rus'. Etnička raznolikost populacije u starorus'koj državi (etnonimi: Rus'ki, Rusyči, Rusyn) dovela je sredinom 17. st. do formiranja ukrajinskog naroda, koji je bio svjestan sebe kao etnokulturne zajednice. U narednim stoljećima, paralelno s etnonimom Ukrajinci, koristio se (svjesno ili ne) etnonim Rusyni. Međutim ti se termini često suprotstavljaju.

Tijekom duljeg vremena taj je problem postao predmet znanstvenih diskusija, čije su rezultate često iskorištavale političke snage različitih zemalja i orijentacija za svoje uske pragmatične ciljeve. Glavni uzrok tih znanstvenih i političkih kolizija

nije bio problem definiranja etnonima Rusyni i njegovo podudaranje s etnonimom Ukrajinici, već geografski položaj regije gdje su autohtono živjeli Rusyni i na koji su u raznim razdobljima pretendirale različite države. A i vladara je bilo mnogo: Osmansko Carstvo, Krimski kanat, Moldavija, Rumunjska, Rusija, Mađarska, Austro-Ugarska Monarhija, Poljska i Čehoslovačka, koji su stoljećima razdvajali to područje na manje ili veće dijelove. Njegovo stanovništvo preživjelo je snažan kolonizacijski i asimilatorski pritisak koji se može usporediti s tragedijom. Na ukrajinski etnos kao cjelinu utjecale su povijesne zavrzlake i njima obuhvaćeni utjecaji etničkih granica, kako na manifestaciju tih učinaka tako i na regionalnu specifičnost života etnosa. Oni i danas imaju mjesto u svakodnevnoj kulturi tradicija i običaja, karakterističnim crtama vanjskog izgleda i jezičnim i dijalektalnim posebnostima. Takve razlike nisu jedinstvene i svojstvene samo ukrajinskom narodu. Naprimjer stanovnici Bavarske smatraju se istodobno Nijemcima i Bavarcima. Postoji velika razlika čak i u lingvističkoj naravi jezika, a da se ne govori o običajima stanovnika Akvitanije i Gaskonije, osobito onih u predgrađu Pariza. Ondje još uvijek nitko ne osporava svoju pripadnost francuskoj naciji i očuvanje općeprihvaćenog naziva kao i svojeg vlastitog.

U Ukrajini su posebnosti i kulturnotradicijske razlike lokalnih etničkih grupa Ukrajinaca u znatnoj mjeri uzrokovane ne samo prirodnim, nego i geografskim čimbenicima i utjecajima susjednih kultura s Ukrajinacima. Odnos s etničkim zajednicama Rusa, Bjelorusa, Poljaka, Rumunja, Slovaka, Mađara, Čeha i Moldavaca ostavio je tijekom stoljeća primjetan trag u tradicionalnoj ukrajinskoj kulturi. Istodobno su pojmovi Ukrajina i Ukrajinici postali etnotoponimi većine naroda. Nositelji lokalnih etnonima (Podoljani, Galyčani, Volynjani, Slobožanci i dr.) nikad se nisu suprotstavljali općem nazivu naroda i zemlje. Do istog razumijevanja prirodnih i povijesno-geografskih procesa u 20. st. dolaze i zakarpatski Rusyni.

Konsolidacija ukrajinskog naroda, kojoj je pogodovalo ujedinjenje odvojenih dijelova njegovih etnički različitih zemalja, uvjetovala je postupno istiskivanje iz upotrebe naziva pojedinačnih regija (Malorusija, Novorusija, Istočna Galicija, Malopoljska i dr.) te uspostavu zajedničkog naziva Ukrajina. To se nije dogodilo automatski, nego u uvjetima oštih znanstvenih i političkih diskusija zagovaratelja ukrajinskog jedinstva i njegovih protivnika. Logično je da se na Zakarpattju napola pravni i politizirani nazivi Ugars'ka Rus', Pidkarpats'ka Rus', Rus'ka Krajna odriču etničkog imena Zakarpats'ka Ukrajina.

Politika dvoznačnosti

Nije sigurno jesu li u takvom etnološkom izletu u prošlost ukrajinskog naroda sudjelovali ili sudjeluju bez iznimke svi istraživači povijesti Zakarpattja. Nesumnjivo je ipak da su do danas svi znanstveni argumenti za i protiv ukrajinskog Zakarpattja već izneseni i raspravljeni. Kao i same činjenice, i zaključci dugih rasprava vezanih uz njih dobro su poznati zagovarateljima rusynske odijeljenosti. Poznati su i Pavlu Magocsiju, autoru rada *Formiranje nacionalne samosvijesti: Podkarpats'ka Rus' (1848.–1948.)*, čiji se ovlaštenu prijevod s engleskog na ukrajinski jezik pojavio 1994. u Užgorodu. Događaji i procesi razmotreni su u širokom povijesnom i etnografskom kontekstu, a autor temeljito analizira sporna pitanja. Knjigu se uistinu može čitati, kako savjetuje u svom uvodnom članku Ivan Pop, nekadašnji voditelj znanstvenoistraživačkog Instituta o Karpatima, bez intervencije interpretatora, kada ne bi bili primjetni promjena stajališta, kronološke netočnosti te jedva primjetna autorska pristranost kod motivacije djelovanja ovih ili onih političkih snaga i njihovih vođa koji su djelovali u Zakarpattju i šire.

Magocsi je i autor određivanja granica karpats'ko-rusynske domovine, karte koja je dodatak tekstovima i izvješćima na međunarodnim konferencijama 1991./1992. godine. U nju su uključeni i neki dijelovi Poljske, Slovačke, Rumunjske i Ukrajine gdje žive Guculi, Lemki i Bojki, etničke grupe našeg naroda koji se pored vlastitog naziva već odavno koriste etnonimom Ukrajinci, naglašavajući time organsko i etnokulturalno jedinstvo s ukrajinskim narodom. Iako karta odražava stanje etničkog »nagomilavanja« u središtu Europe 1910 (upravo ta godina korelira s kartom karpatsko-rusynskog naseljavanja), njezino političko opterećenje nesumnjivo je prikladnog karaktera, a to je ilustriranje zemlje kojoj bi trebali težiti svi Rusyni.

Točne brojke su nepoznate...

Ideolozi suvremenoga političkog neorusynstva jako vole različite statističke izračune. Već na početku Magocsijeva članka može se pročitati: »Teoretski broj Rusyna je oko 1,2 milijuna.« Tu autor ubraja 977 000 Rusyna u Zakarpattju (obratimo pažnju: ne približno milijun i ne više od 970 000, nego točno 977 000), 130 000 u Slovačkoj, 80 000 u Poljskoj, te 30 000 u Vojvodini i Hrvatskoj. Ne treba obraćati pažnju na suvišnih (poslije najjednostavnijeg aritmetičkog postupka) 17 000 ljudi, kao ni da je u kalkulacijama izgubljen određen broj rumunjskih Ukrajinaca

(Rutena i Rusyna), iako su područja njihova boravka unesena na spomenutu kartu. U tom slučaju važnije je što se, priznaje Magocsi, tradicionalno istočnoslavensko stanovništvo karpatskog područja nazivalo Rusynima i Rusnakima. To jest kao što se nazivalo i stanovništvo ostalih područja Ukrajine u davna vremena, sve do pojave etnonima Ukrajinci u različitim regijama i u različito vrijeme. U Zakarpattju su se u dokumentima već u 13. st. koristili etnonimi Rus'kyj, Rusyn – Ruskavci, Rus'ka, Veliki Ruskov, Mali Ruskov i dr. Teoretski u etnogenezu ukrajinskog naroda, do Rusyna, treba ubrojiti 37,4 milijuna Ukrajinaca iz Ukrajine, 4–5 milijuna iz istočne i više od 7 milijuna iz zapadne dijaspore. Dakle broj Rusyna iznosi najmanje 50 milijuna ljudi. Takvi izračuni, načinjeni na »teoretskim« osnovama, posuđeni od Magocsija, osporavaju njegovu kartu Karpatsko-Rusynske države, jezgrom koje je trebala biti i Pidkarpats'ka Rus'.

P. R. Magocsi izjavljuje: »Naš interes usmjeren je prije svega na suvremeni pokret Rusyna ili na onaj dio skupine (točne brojke su nepoznate) koji sebe smatra zasebnim narodom.« »Točne brojke su nepoznate.« Je li uistinu tako? Na kraju 1993. godine 55 osoba se izjasnilo da su Rusyny, a na kraju 1994. njih 96. U svakom slučaju te su se brojke navodile na znanstveno-praktičnim konferencijama u Užgorodu u prosincu 1993. i 1994.

P. R. Magocsi morao je znati za odluku regionalnog vijeća narodnih predstavnika Zakarpattja, usvojenu 1992. godine, prema kojoj se na temelju ukrajinskog zakona o nacionalnim manjinama svaki stanovnik regije ima pravo bez ikakve prisile izjasniti je li Ukrajinac ili Rusyn? Istodobno, nesvjesna ove brojke, u svibnju 1993. Privremena vlada Pidkarpats'ke Rus'i objavila je svoje postojanje. Članovi vlade bili su potpuno svjesni koji dio stanovništva toga kraja predstavljaju.

Taoci u političkoj igri

Međutim ne smije se precijeniti nekoliko pokazatelja. Najprije moramo biti svjesni da se radi o dijelu ukrajinskog naroda čiji je proces samosvijesti bio najdugotrajniji i najsloženiji, da se ovdje, u Zakarpattju, osobito izražajno prate specifičnost i kulturna stratifikacija ostalih nacionalnih zajednica u gospodarskim zanimanjima i narodnoj gradnji, u odjeći, prehrani, zanatima i rukotvorinama, folkloru i razgovornom jeziku. Težnja mjesnog stanovništva u očuvanju svoje gospodarske, kulturne i religijske izvornosti posve je razumljiva. Drugo, proces konsolidacije ukrajinske nacije, jedne od najbrojnijih u Europi, još i danas nije završen. Tome

je uzrok ponajprije dugotrajni aparthejd naroda. Ukrajinska Narodna Republika (UNR), Zapadnoukrajinska Narodna Republika (ZUNR) i Karpatska Ukrajina kao državne formacije proizvele su ideju ukrajinskoga nacionalnog jedinstva, ali su bile likvidirane kao posljedica vanjske vojne intervencije. Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika (USSR) od vremena »dobrovoljnog« stupanja u Savez RSR postupno je gubila funkciju države ukrajinskog naroda. I bez sumnje logična je pretpostavka da je pristupanje Ukrajinske SSR zapadnim zemljama omogućilo stanovništvu koje je bilo u sastavu susjednih zemalja da se izjasne kao Ruteni, Rusyni ili Rusnaci, sve samo ne Ukrajinci. To je osiguralo kontinuitet ukrajinstva i njegov preporod u novim povijesnim uvjetima.

Ako se uzme u obzir da Ukrajina, prema riječima I. Prizelja, nije poznavala revoluciju koja bi mogla ujediniti građane u zanosu nacionalnog entuzijazma, da nije imala karizmatičnog vođu, svojega Georgea Washingtona ili Mahatmu Gandhija, koji bi mogli osvojiti narod idejama o stvaranju države, tada nije slučajno da su se nakon proglašenja neovisnosti aktivirale političke snage koje su orijentirane na zajednički gospodarski prostor ZND-a (Zajednica neovisnih država),¹ na »rubalj-zonu«, na postupnu transformaciju ZND-a u neki novi savez, na federaciju ili konfederaciju. Kako u našoj zemlji tako i izvan nje, oni pozorno i radoznalo promatraju etnopolitičke procese u Ukrajini i teže davanju odgovarajućih smjernica. U tom smjeru umjetno se pogoršava problem sjevera i zapada Ukrajine i stvara se mogućnost konfrontacije.

Dokaz toga je i političko rusynstvo. Pokušaji oživljavanja rusynskih pokreta na području Karpata strateški su usmjereni na destabilizaciju situacije u Slovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i drugim zemljama Srednje Europe. Ali oni su ponajprije usmjereni protiv neovisne Ukrajine. Kao taoca te političke igre žele onaj dio ukrajinskog naroda koji se unatoč svim zabranama i zahtjevima odricanja u prvoj polovici ovoga stoljeća smatra Ukrajincima.

Pravo na teritorij ili ideologija odvojenosti?

I danas mnogi od pristalica odvojenosti Rusyna govore kako su se u svibnju 1919. godine Rusyni složili da se sa Česima i Slovacima pridruže zajedničkoj novoj državi, Čehoslovačkoj.

1 Ruski naziv – SNG (Sojuz Nezavisimyh Gosudarstv), kao alternativa okupljanja bivših sovjetskih republika nakon raspada SSSR-a (op. ur.).

Ovdje se javljaju najmanje dva pitanja: tko je donio i prihvatio prijedlog te koja je u tome bila uloga Lavova i Kijeva kao dvaju središta ukrajinske državnosti? Djelomičan odgovor nalazi se u već spomenutoj knjizi P. Magocsija. U međuvremenu su izostavljene najznačajnije okolnosti. U razdoblju 1918–20. godine ukrajinske etničke zemlje (zajedno sa Zakarpattjem) bile su zahvaćene vrtlogom revolucije, građanskog rata te vojne ekspanzije susjednih zemalja. Ukrajinska nacija oslabila je u konfrontaciji s UNR-om za vrijeme Centralne Rade i Hetmanata te s UNR-om za vrijeme Direktorija u borbi za ili protiv sovjetske vlade (USSR). Tražili su i nisu našli zajednički jezik UNR-a i ZUNR-a.

Zahvaljujući pobjednicima u Prvome svjetskom ratu, zemljama Antante i SAD-u, područja naseljena Ukrajinacima raspodijelile su susjedne države. Sjevernu Bukovynu te dio Bessarabije dobila je Rumunjska, Istočnu Galiciju, a zatim i Zapadni Volynj Poljska, a Zakarpattje Čehoslovačka. Želje stanovništva tih zemalja nisu se uzimale u obzir.

Odstupanje od povijesne stvarnosti bilo bi kada ne bismo naveli da je iznimna težnja Zakarpacana bila da se tada ujedine samo s Ukrajinom. Postojale su vrlo utjecajne političke sile koje su se orijentirale i na Mađarsku i na Čehoslovačku. Međutim analiza dokumenata svjedoči da je najbrojniju socijalnu podršku u zemlji imala upravo orijentacija na ujedinjenje s Ukrajinom. S tim zaključkom slaže se i P. R. Magocsi, koji je glavnu skupštinu Rusyna-Ukrajinaca 21. 1. 1919. godine u Hustu te 420 sudionika koji su predstavljali 175 naseljenih točaka Zakarpattja nazvao najrepresntativnijom »od svih tadašnjih skupština«, a sam događaj »najznačajnijim izrazom proukrajinskih simpatija Pidkarpat'ske Rus'i«. Veće iznenađenje je prihvaćanje zahtjeva za rješavanje problema. »Najvažnije (naglašava autor) bilo je to što je pitanje rusynstva stiglo do međunarodnoga političkog foruma, gdje je najviši stupanj samouprave za rusynski teritorij južno od Karpata bio zajamčen dvama međunarodnim dogovorima donesenim na Pariškoj mirovnoj konferenciji (Saint-Germain-en-Laye, 10. 9. 1919. godine, te Trianon 4. 6. 1920), a također i Čehoslovačkim ustavom.«

Rusynsko pitanje te interesi velikih država

Na Pariškoj mirovnoj konferenciji završila je aukcija u kojoj je Zakarpattje odigralo ulogu sitniša. Kao posljedica toga, proces nacionalne samosvijesti Lemka, Bojka, Gucula i Rusyna kao Ukrajinaca bio je umjetno zaustavljen.

Glavnu ulogu dobile su i prisvojile osobe u zemlji ili emigraciji koje su poslušno izvršavale volju vođa saveznih država za vrijeme rata. Nije slučajno da je posebnu aktivnost pokazao vođa američkih Rusyna H. Žatkovyč. On je bio u Pragu i Parizu, susreo se s W. Wilsonom i T. Masarykom, organizirao »plebiscit« kod Rusyna u dijaspori (ne u Zakarpattju – op. a.) koji su i prihvatili čehoslovački prijedlog. Predsjednik SAD-a telegramom je Žatkovyču izrazio zadovoljstvo takvim rješavanjem rusynskog problema, a Pidkarpats'ka Rus' u sastavu Čehoslovačke ubrzo je dobila guvernera (voditelja) – samog Žatkovyča. Nametnute vođe Rusyna nametnule su svojem narodu novu ideologiju. Unatoč dekoraciji samouprave (guverner, djelomično izabrani sejm, nacionalna himna te narodno kazalište) već u kolovozu 1920. godine Ministarstvo unutarnjih poslova Čehoslovačke proglasilo je u Zakarpattju vojno stanje. Tijekom 1921–23. godine samo u Užgorodu bilo je otvoreno sedam čeških škola, ali nijedna ukrajinska (rusynska). Na kraju 1920-ih godina 19 000 hektara zemlje bilo je dano češkim kolonistima. I to tada kada je svako od 63 731 seoskih gospodarstava (74%) imalo u svojem posjedu do pet hektara zemlje. Ustvari mnoge demokratske odredbe Čehoslovačkog ustava, posebno ona koja govori da »Pidkarpats'ka Rus' ima svoj vlastiti sejm koji si izabire predsjedništvo«, nisu bile i provedene.

Nećemo analizirati socijalno i ekonomsko stanje kraja. Dovoljno je pogledati tadašnje arhivske materijale i tisak pa si u potpunosti predočiti realnu sliku – glad zemlje, kroničnu nezaposlenost, masovne demonstracije i protestne skupove pratili su sukobi s policijom te brojne žrtve. Službenim jezikom bio je proglašen češki jezik, istodobno su bile zabranjene riječi »Ukrajinc«, »ukrajinski narod«, a 70% stanovništva (u središtu Europe) na kraju 1920-ih godina bilo je nepismeno.

Opisujući optimistično stanje Zakarpattja u međuratnom razdoblju, P. R. Magocsi piše: »Konačno je Pidkarpats'ka Rus' (poslije nazvana Karpats'ka Ukrajina) dobila istinsku autonomiju (op. a.) krajem 1938. godine.« Zapravo »autonomna Pidkarpats'ka Rus'« i »samostalna« Karpats'ka Ukrajina bile su rezultat geopolitičke igre, s jedne strane Hitlera i njegovih saveznika, a s druge vođa vodećih zemalja svijeta koji su se nastojali preusmjeriti invaziju fašističke Njemačke na istok. U toj igri lokalne političke udruge te njihovi čelnici odigrali su ulogu politički slijepih marioneta. Većina stanovništva bila je demoralizirana i lišena odlučivanja o svojoj sudbini. Pojednostavljajući političke procese tih godina, može se reći da je autonomija i samostalnost Pidkarpats'ke Rus'i, Karpats'ke Ukrajine potrajala točno toliko koliko je Horthy »sazrijevaao« za zahvalnost Hitleru zbog dozvole okupiranja

cijeloga Zakarpattja. »Ne mogu izraziti koliko sam sretan i koliko ta resursima bogata pokrajina... uistinu ima vitalno značenje za Mađarasku« – zahvaljivao je Horthy – »ja nikada neću zaboraviti taj dokaz prijateljstva...«. Na takvoj osnovi i samo na njoj stvarala se »istinska autonomija« Pidkarpats'ke Rus'i (Karpats'ke Ukrajine).

Prirodan proces ili komunizacija Rusyna?

Pripadnost ukrajinskoj naciji potvrđuju brojni dokazi izražavanja ukrajinske »lingvističke orijentacije« Zakarpačana. Godine 1937. u »Manifestu ukrajinskom narodu Zakarpattja« odredbu da djeca uče ukrajinski jezik objavilo je više od dvadeset političkih stranaka i udruga te mnoge novine i časopisi. Ta ista želja prevladavala je i među sudionicima plebiscita provedenog iste godine prema odluci čehoslovačkoga Ministarstva prosvjete. A prvi sejm Karpats'ke Ukrajine svojim je zakonom od 15. 3. 1939. godine proglasio: »Službeni jezik Karpats'ke Rus'i je ukrajinski jezik.«

Upravo je tada proukrajinska orijentacija kao prirodan proces nacionalne samosvijesti Rusyna, unatoč znacima rusofilstva i mađarofilstva te ostalih, postala dominantnom u javnoj svijesti Rusyna-Ukrajinaca Zakarpattja. Radilo se o bezdržavnom narodu razdijeljenom susjednim državama, čija je politika bila jednoznačna: rusifikacija, rumunjizacija, mađarizacija i bohemizacija.

U to vrijeme u svijetu nije bilo ni jedne političke sile ili organizacije liberalno-demokratskoga smjera koje bi podržale želju Ukrajinaca za ujedinjenjem. Takvu želju izrazio je ljeti 1924. Peti kongres Kominterne. Nisam apologet komunističkog pokreta ili Kominterne, ali ne može se poreći da je provedba takvoga apela objektivno odgovarala interesima ukrajinskog naroda.

U razdoblju 1920-ih i 1930-ih godina komunisti Zakarpattja bili su utjecajna sila. Na izborima za Čehoslovački parlament 1924. godine dobili su gotovo 40% glasova birača, znatno više od bilo koje druge od 12 stranaka koje su sudjelovale na izborima. Neosporan je i njihov uspjeh na izborima 1935. Oni su se, kao i komunisti Zapadne Ukrajine te Bukovyne, braneći pozicije nacionalnoga komunizma, orijentirali na ujedinjenje sa sovjetskom Ukrajinom. No njihove nade u mogućnost slobodnog ujedinjenja ukrajinskog naroda u USSR (SSSR) bile su uzaludne.

U Zakarpattju su ideju jedinstva svih ukrajinskih zemalja zastupale, osim komunisti, i socijalnodemokratska i kršćanska narodna stranka, Prosvita te ostale udruge. Stvaranje te ideje u društveno-političkom životu Zakarpačana je posljedica prirodnog procesa nacionalne samosvijesti, a povezivati ga s uspostavom komunističkog režima krajnje je nekorektno.

Nasuprot tome, nezavršen proces zakarpatskog prihvaćanja ukrajinskog identiteta bio je deformiran od prvih mjeseci komunističkog režima. To je bilo uzrok i umjetno administrativnog ubrzanja i brutalne likvidacije Grkokatoličke crkve, represija protiv inteligencije proukrajinske orijentacije, priljeva u zemlju »internacionalne« imovine i dr. Zakarpaćani su tek na kraju 1930-ih godina u većini postali svjesni da su Ukrajinci, da bi u posljednjim godinama Drugoga svjetskog rata pokrenuli masovni pokret za ujedinjenje s nizom ukrajinskog naroda, što je pokazao i Prvi kongres Narodnih komiteta; nakon 1945. nisu bili u sastavu Ukrajine, jer države ustvari nije bilo, nego su bili u sastavu Sovjetskog Saveza.

Od svih etničkih skupina pod SSSR-om, Ukrajinci Zakarpattja su zbog politike rusifikacije koja se provodila pod okriljem internacionalizma i formiranja nove povijesne zajednice sovjetskog naroda bili najmanje zaštićeni od snažnog pritiska na njihovu nacionalnu svijest.

U vrijeme neovisne Ukrajine vidljivi su pokušaji oživljavanja rusynskog pokreta. Tome je pridonio niz čimbenika: 1. vladajuće strukture, te ponajprije političke i građanske organizacije, željele su ojačati nestabilnu neovisnost putem udruženja na temelju procesa gradnje države građana svih nacionalnosti. Počeo je istinski nacionalni i kulturni preporod drugih nacionalnosti. Istodobno se u ocjeni stupnja konsolidacije ukrajinskog naroda javio pretjeran optimizam, podcjenjivala se specifičnost pojedinih područja zemlje, uključujući i Zakarpattje. Političko vodstvo pokušalo je forsirati događaje, nametnuti ukrajinofilstvo kao državnu ideologiju te iskorištavalo ambiciozne, lokalne političare za konfrontaciju sa službenom politikom; 2. likvidacija komunističkog režima u susjednoj Poljskoj, Rumunjskoj, Mađarskoj i nekadašnjoj Čehoslovačkoj oživjela je problem nacionalnih interesa, a time i državnih granica; 3. o problemu karpatorusynstva govorilo se u raspravama na nizu međunarodnih simpozija te u publikacijama u Kanadi, Mađarskoj, Slovačkoj i Rusiji.

Budućnost će pokazati što je sve potaknulo inicijatore tih akcija i autore članaka: znanstvena istina, zabrinutost zbog sudbine Rusyna-Ukrajina ili nešto drugo. Ali već danas postavlja se pitanje zašto se rusynski pokret, oživljen u svim zemljama gdje žive Ukrajinci-Rusyny, pojavljuje prema strogo kontroliranom planu. Po čijoj se želji te rusynske organizacije javljaju baš jedne (1990) godine? Navodimo popis i kronologiju njihova nastanka prema P. R. Magocsiju: Društvo pidkarpats'kih Rusyna u Zakarpattju (veljača 1990), Rusynska Obroda u Medzilaborcima (Čehoslovačka, ožujak 1990), Udruga Lemki u Legnici (Poljska, travanj 1990),

Udruga prijatelja Prikarpat'ske Rus'i u Pragu (listopad 1990), Rus'ka Matka u Vojvodini (prosinac 1990); samo je rusynska organizacija Mađarske u Budimpešti osnovana u ožujku 1991. Istodobnost u oživljavanju rusynskog pokreta privlači pozornost time što procesi rušenja komunističkih režima u navedenim državama nisu bili usklađeni. Rusynske organizacije nastajale su na osnovi ukrajinskih građanskih, kulturno-prosvjetnih organizacija, koje su dugo vremena djelovale u susjednim državama. Zato prema organizatorima tih pokreta P. R. Magocsi ima posebne simpatije. Prvi svjetski kongres Rusyna (Medzilaborce, ožujak 1991) proglasio se »međuregionalnim odborom«. Kao posljedica postojanja takva odbora, prema Magocsiju, dogodio se rast nacionalne svijesti u više od 300 (!) nazočnih na kongresu. On je, u svojoj biti, postao međunarodni skup vođa koji »su prihvaćali, a potom i širili (...) ideologiju svom narodu«.

Na primjeru pojedinih vođa političkog rusinstva u Zakarpattju može se primijetiti konkretan mehanizam uvođenja ideologije neorusynstva. Ovdje su samo neki zahtjevi »narodnog programa« Podkarpats'ke republikanske stranke: »1. Образовати низависнину, нейтральну Республіку Подкарпатську Русь по типови Швейцарії... 2. Дустати повну політичінську и ікономичіську низависимность... 3. Обы наш русиніцький народ бов признаний руноправным народом сирид другых народув...«².

Na temelju tog plana djeluje i tzv. privremena vlada Podkarpats'ke Rus'i. Članovi »vlade« zajedno s ekstremistima rusinskog pokreta provode otvorenu antiukrajinsku propagandu. Vladu i parlament Ukrajine optužuju za ukrajinski nacionalni fašizam, za okupaciju Zakarpattja, za etnocid Rusyna koji se pojačao nakon proglašenja Ukrajinskog suvereniteta te za mnogo drugih »grijeha«. »Privremena vlada« ne ograničava se samo na zahtjeve ekonomske i kulturne autonomije; oni bi željeli imati »potpunu političku i ekonomsku nezavisnost«. Vrijeme za to, prema njihovom mišljenju, je najpovoljnije: Україна ся находить в політичній і економічній катастрофі« – заявляв »міністр загранича« згаданого »правительства« Т. Ондик. – »Не захабнеся... ведно з ньов строгнути до пропасти.«³

2 »1. Stvoriti neovisnu, neutralnu Republiku Podkarpac'ku Rus' po uzoru na Švicarsku... 2. Steći potpunu političku i gospodarsku neovisnost... 3. Da naš rusinski narod bude priznat kao ravnopravan s drugim narodima...«

3 »Ukrajina se nalazi u političkoj i ekonomskoj katastrofi« – izjavio je »ministar vanjskih poslova« izmišljene »vlade« Т. Ondyk – »Ne dajmo se (u prijevodu Ondyka to znači »ne dajmo se ili »ne dozvolimo« – М. Р.) ponovno survati u propast.«

Ta tvrdnja u potpunosti odgovara jednoj od etapa programa »zaštita Rusyna u budućnosti«, koju je razradio P. R. Magocsi. Provedba se treba ostvariti, kako je vjerovao, a) pritiskom međunarodnoga građanstva; b) produbljivanjem raskola u ukrajinskim društvima u susjednim zemljama i c) stvaranjem autonomne republike Podkarpats'ka Rus'. Upitno je bi li takva perspektiva odgovarala istinskim interesima Ukrajinaca-Rusyna; ponajprije Ukrajincima-Rusynima Zakarpattja.

* * *

Ukrajinska nacija ne živi najbolje i pokušava izići iz teške ekonomske krize. U zamršeno klupko mlade države uplele su se i pojavile poteškoće vanjskog i unutrašnjeg, objektivnog i subjektivnog karaktera. Najveći problem je osiromašenje većine građana. Socijalna premorenost te nepovjerenje prema sloganima i idealima neizbježne su komponente te situacije.

U Ukrajini situaciju otežavaju etnopolitički čimbenici. Građanskoj svijesti nameću se alternativne etničke i političke zajednice, shema javnog reda i društveno-političkog ustroja. Stranka slavenskog jedinstva te ostale političke udruge brane ideju dvojnog državljanstva te ukrajinsko-rusku dvojezičnost u Ukrajini. Analitičari te stranke »opovrgavaju« ideju prema kojoj totalitet istočnih Slavena čine Ukrajinci, Rusi i Bjelorusi. Javlja se četvrta, najveća nacija, »Rusići«. Kao što je izjavljeno na Drugom kongresu stranke (u ožujku 1995), oni čine 46% svih Istočnih Slavena.

Etničko i političko jedinstvo Ukrajine te njezina neovisnost ugroženi su. Spasiti nezavisnost znači osigurati slobodan socijalni, ekonomski, politički i duhovni razvitak ukrajinskog naroda te svih građana Ukrajine. U gospodarskom preporodu neovisne Ukrajine postupno su ostvarene demokratske reforme i jamstvo budućnosti Ukrajinaca-Rusyna Zakarpattja, očuvanje i umnažanje njihove jedinstvene kulture pod sigurnom zaštitom države. Realan, uvjetovan prošlošću, i uistinu perspektivan može biti samo takav razvitak. Svi ostali, ako bi ih netko tražio, bez obzira kako bili privlačni, mogu destabilizirati situaciju (i ne samo u Ukrajini), prouzročiti međunarodne konflikte i lišiti Zakarpaćane prava da kao dio ukrajinskog naroda budu gospodari svoje zemlje.

S ukrajinskoga prevela Kristina Sučić

Bilješke

1. Magocsi, P. R., *The Making of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, MA, 1978, str. 55–61.
2. *Nacionalni odnosi u Ukrajini u 20. st.* Kijev, 1994, str. 242.

Oleg Bagan

Koji narod živi iza Karpata?

Teorije rusynstva danas: naciološki, kulturološki i politički aspekti

Geografija, mentalitet i kulturnolingvističke osobine ukrajinskoga Zakarpattja i Zapadnih Beskyda potiču da se pojasne etnološke i ideološke koncepcije rusynizma kao pojave koja se pojavila u 19. st. i traže, u slobodnim uvjetima današnjice, nova tumačenja. Na prvi je pogled vidljivo da se rusynstvo kao teorija temelji isključivo na spekulativnom korištenju etnonima »Rusyn« i riječi »Rus'«, »rus'kyj«, »Rusnak« i dr., koji se umjetno suprotstavljaju pojmovima »Ukrajinc«, »ukrajinski«, »Ukrajina« i dr. Zbog toga se u suvremenoj ukrajinskoj publicistici često javlja popularno tumačenje da je takvo suprotstavljanje besmisleno, da su Rus' i rus'kyj samo djelomično izgubljene samooznake Ukrajinaca, dakle činiti razliku između njih znači ne razumjeti suštinu i prepletanje pojmova. Takva logika je racionalna, ali još uvijek ne iscrpljuje problem. O tome svjedoči živost ideja i zajedničkih tendencija rusynstva u regiji Zakarpattja, na području ukrajinskog etničkog raseljavanja u Slovačku i Poljsku te prije svega u područje Karpata. To potvrđuje i objavljena knjiga glavnog ideologa rusynizma, američkog povjesničara Paula Roberta Magocsija, *Narod niotkuda. Ilustrirana povijest Karpatorusyna*, objavljena u Kijevu 2006.

Pokušat ćemo proširiti problematiku pitanja te razumjeti dublje izvore rusynske psihologije i ideologije. Tim više što i sam teoretičar rusynizma, P. R. Magocsi, u nekim svojim radovima, npr. »Laboratorijski uzgoj nacionalne svijesti« (*Krytyka*, Kijev, 1998, br. 10) i »Kraj nacionalnih država« (*Krytyka*, Kijev, 2000, br. 4), pokušava uvesti nacionalnu logiku u promišljanja o postanku, razvitku i određenju nacija i etnosa. Njegova najtemeljitija studija je *Formiranje nacionalne samosvijesti: Podkarpats'ka Rus': (1848.–1948.)*, Užgorod 1994. Iako ima pretežito historiografski sadržaj, ona nije lišena nacionalnih razmatranja. Riječ je o pokušaju uključivanja u teoriju rusynstva mentalnih, jezičnih, povijesnih i teritorijalnih principa formiranja

potencijalne »nove nacije Rusyna«, koristeći se pritom tradicionalnim shemama stvaranja nacije, metodologijom koju su detaljno opisali klasici naciologije M. Groh, E. Gellner, B. Anderson, I. Kaduri, E. Hobsbawm, G. Kohn, R. Szporluk i dr. Na taj je način postupno uveden čitav »mikrolaboratorij« projektiranja nove naciološke ideologije. Razmotrit ćemo njezine glavne dijelove.

I. Naciološki aspekt

Teorija nacije ima u svojim osnovama sljedeće glavne principe: rasu (antropologiju), teritorij (prirodno okruženje), jezik (lingvističke razlike), povijest (teoriju pamćenja), mentalitet (psihološke razlike) i kulturu (duhovno-umjetničke i književne utjecaje).¹ Duboko u tim čimbenicima leži civilizacijski princip, koji se ponekad može uzdići iznad njih i odigrati odlučujuću ulogu. Naprimjer svi narodi Balkanskog poluotoka u svojoj etnogenezi sadrže te čimbenike, a srodnima ih čini gotovo neuhvatljiva, ali postojeća civilizacijska sličnost: mediteranski temperament, duboki tradicionalizam u običajima, »kameni« stil umjetničkog razmišljanja i simbolike, mitopoetično shvaćanje svijeta, psihologija odvojenosti te, naravno, slični običaji i svakodnevno ponašanje. Sve to stvara pojam »balkanske civilizacije«. Upravo je Rusija tipična euroazijska civilizacijska tvorevina: zauzimanje prostora, nomadski način života i putovanja po svijetu, oprez prema drukčijem, duhovna razdvojenost između napretka i tradicije (vječna braća Karamazovi F. M. Dostojevskog), duboko ukorijenjeno poganstvo i bezvjerje (otud fenomen ruskoga komunizma-boljševizma) i dr. Ponekad se kod nekih naroda javlja ideologija nacionalno-civilizacijske originalnosti; tipičan primjer je rusko »slavenofilstvo« (cjelokupna koncepcija utemeljena je na ideji apsolutne originalnosti i iznimne uloge Rusije kao civilizacije). Među balkanskim narodima takve misionarske ideje civilizacijskog sadržaja bile su raširene, i to samo u početku, među Srbima i Grcima, s njihovim vizijama »Velike Srbije« koja spaja čitav južnoslavenski svijet, ili »Velike Helade« koja može spojiti čitav pravoslavni svijet.

Kao da se nad svim tim čimbenicima i osnovama izdiže politička svijest nacije, dakle sposobnost etnosa da se ujedini uz pomoć sile, idejne propagande i državno-pravnih instrumenata oko programa stvaranja svoje suverene državnosti. Dakle odlučujuće je načelo neumornog napora.

1 Борковський, О. Розділ «Елементи націй» // Борковський, О. Вступ до націології. Мюнхен, 1992, стор. 180–257.

Analizirat ćemo prisutnost tih čimbenika i u koncepciji »suverenosti rusynske nacije/etnosa«.

1. *Načelo rase*. Neutemeljeno je govoriti o nekoj dubljoj rasnoj različitosti žitelja Zakarpattja, ili, još bolje, »nešto zapadnijih Karpata«, od osnovnog ukrajinskog etnosa. Karpati nikada nisu bili tako važna razdjelnica između prostora lutanja antropološki različitih etnosa da bi se zakarpatski svijet smatralo potpuno stranim i različitim od prostora ljudi između Dnjestra i Dona. Čak i činjenica da su u posljednjim stoljećima prije Krista i u prvim stoljećima naše ere na prostorima podunavskih ravnica lutala sarmatska plemena Jaziga (u najaktivnijem razdoblju etnogeneze u Europi) govori o srodnosti te regije s prostorom cijele Propontide, u čijoj su etnogenezi glavnu ulogu imala skitsko-sarmatska plemena.² Ništa posebno kada je riječ o antropologiji stanovnika Zakarpattja ne donose ni dvije, u posljednje vrijeme možda najiscrpnije knjige na tu temu: zbornik znanstvenikâ iz Instituta etnologije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine³ u Lavovu i monografija užgorodskog autora Myhajla Tyvodara.⁴ Ipak, poznati klasik ukrajinske antropologije i etnografije Fedir Vovk znanstveno je dokazivao antropološku srodnost stanovnika obiju strana ukrajinskih Karpata i njihovu sličnost s južnim, dinarskim (ili jadranskim) antropološkim tipom.⁵

Može se ustvrditi sljedeće: u etnogenetsku osnovu žitelja istočnih i sjevernih Karpata ušli su potomci venetskog i trakijskog superetnosa još u pretpovijesno doba (5. st. pr. Kr.). U civilizacijsko-mutacijskom razdoblju (uključujući veliku seobu naroda), dakle od 5. st. pr. Kr. do 5. st. n. e., karpatska regija doživjela je etnomenalni utjecaj Protoslavena, Kelta, Germana, Skita i Sarmata. Ipak sve te primjese nisu bitno promijenile njezin genotip. Uzrok tome bio je brdski krajolik, koji je omogućavao očuvanje čvrstih etnosocijalnih i etnokulturnih tradicija. Upravo to objašnjava zašto su današnji stanovnici ukrajinskih Karpata antropološki slični stanovnicima Balkana: u njihovoj etnogenetskoj osnovi nalazi se veneto-trakijски etnički supstrat. Ta simbioza naroda, koji su se međusobno obogaćivali stalnim kontaktima i kulturno-gospodarskim utjecajima, a pritom čuvali postojanu tradiciju (što se nije moglo postići, naprimjer, u stepskoj zoni Ukrajine), dovela je do stvaranja Velike Hrvatske, prve protodržave s etnički dominantnim Slavenima. U 6. stoljeću

2 Палій, О. *Ключ до історії України*. Київ, 2005, стор. 205.

3 *Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат*. Т. 1. *Археологія та антропологія*. Львів, 1999.

4 Тиводар, М. *Етнологія*. Львів, 2004.

5 Вовк, Ф. *Антропологічні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат*. Т. 1, стор. 535–574.

sjeveroistočno Potkarpattje i gornje i srednje Pridnjestrovlje postali su izvorišna područja odakle je počelo veliko raseljavanje Slavena na Balkan, i prema gore, do Dunava, u međuriječje Elbe i Labe.⁶

U razdoblju od 7. do 9. stoljeća, u vrijeme zauzimanja Zakarpattja, otprilike na tom prostoru postojala je protodržava Slavena-Hrvata, Velika Hrvatska.⁷ Čini se da su krajnjom predstražom te protodržave bili gradovi Krakov na zapadu, Debrecin (slavenski Dobročyn) na jugu, Galicija na istoku i Plisnes'k na sjeveru (južni Volyn', današnja sjeverna Lavovska oblast), a glavni grad bio je potkarpatski Pržemysl. S tom Hrvatskom povezane su brojne slavenske priče i etnički običaji koji i danas obogaćuju folklor karpatske regije, uključujući i one o legendarnom knezu Laborcu, koji je hrabro štitio svoj kraj od Ugara i kojega P. R. Magocsi želi učiniti »prvim herojem rusynske povijesti«. Ako taj knez i jest heroj, onda je heroj jedino zajedničkoga etnokulturnog prostora Zakarpattja i sjevernog Potkarpattja, koji tada još uvijek nisu bili etnomenalna cjelina, a možda su se nešto i razlikovali u prirodnoj odvojenosti zbog karpatskoga gorskog lanca.

Da je karpatska regija (uvjetno rečeno Cyzkarpattje i Transkarpattje) već između 10. i 12. st. bila etnomoralna i kulturna cjelina, potvrđuje činjenica da su stanovnici Zakarpattja vrlo otvoreno primili duhovno-civilizacijski utjecaj bizantske pravoslavne tradicije putem Kijeva. Očigledno je da su Slaveni-Hrvati s područja Zakarpattja i djelomično s područja sjevernih i istočnoeuropskih Karpata u 9. st. postupno pokršćavani od strane nove moćne države – Velike Moravske, gdje su braća Ćiril i Metod proširili ideju slavenske crkve.⁸ U 10. st., kada je golemo Bugarsko Carstvo primilo pravoslavnu vjeru, postupno se povećao duhovni utjecaj na Zakarpattje s juga. Međutim sve utjecaje kršćanstva na području Panonije i Slovačke gotovo su potpuno uništili nomadi Ugari, koji su iz ukrajinskih stepa u podunavsku dolinu došli 895. godine.⁹ Bila je to prava katastrofa za Slavene Transkarpattja, a trajala je gotovo cijelo stoljeće, sve do trenutka krunidbe prvoga kršćanskoga kralja Ugarske Stjepana I. Svetog (1000. godina). Tijekom toga razdoblja trajao je neumoran proces pokršćavanja zapadnih Slavena (Čeha, Poljaka, Slovaka). To može biti odgovor na pitanje: Na koji su način davni stanovnici Zakarpattja primili

6 *Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат.* стор. 493.

7 Майоров, О. *Українське Прикарпаття – прабатьківщина хорватів* // Записки НТШ. Т. ССХХХІІ, Львів, 2006, стор. 155–186.

8 Власто, А. *Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства.* Київ: Юніверс, 2004, стор. 71.

9 *Isto,* стор. 106.

pravoslavno-bizantski obred i tradiciju? Mogli su to učiniti samo zahvaljujući širokim i otvorenim vezama sa svojom etnokulturnom plemenskom braćom s druge strane Karpata. Dakle etnopsihološko jedinstvo istočnokarpatске praukrajinske regije očuvalo se od 10. do 12. stoljeća. Upravo je to davalo pravo potomcima Danyla Galyc'kog – kneževima Levu i Juriju – da pretendiraju u 13–14. st. na područje Zakarpattja.

2. *Geografsko načelo.* Na prvi pogled cijela regija ukrajinskoga Zakarpattja čini izdvojenu zonu, jasno omeđenu karpatskim gorskim lancem. Međutim to tako izgleda kada se područje gleda s istočne, ukrajinske strane. Kada se gleda iz povijesne retrospektive, cijeli se karpatski kompleks ne čini prigorskom periferijom, već epicentrom, srcem ukrajinske etnogeneze. Karpati su tijekom stoljeća bili na granici dodira velikih europskih civilizacija: skitsko-sarmatske s istoka, keltske sa zapada te grčko-rimske s juga. Bivajući pod pritiskom svih tih geokulturnih prostora-civilizacija regija je očuvala izvornost, postavši istodobno i esencijalnom i obrambenom bazom (čvrstim etnovitalnim »bastionom«) za etnogenetske procese. Zbog toga je ovdje i počelo uspješno formiranje Slavena, tu je dozrela njihova stvaralačko-ekspanzivna životna psihologija vitalnosti. Drugim riječima, gorski krajolik, gorski mentalitet i način tumačenja svijeta ušli su u dubinu ukrajinske etnopsihologije. Ta poetika gorja, osjetno mistificirana, blistavo je predstavljena u stvaralaštvu zapadnoukrajinskih pisaca. Zato teoretičari rusynstva kada pokušavaju suprotstaviti gorsku psihologiju »zakarpatskih starosjedilaca« stepskoj psihologiji Ukrajinaca ne primjećuju da zadiru u dubinu ukrajinske duše. Ukrajinski je praetnos već između 6–8. st. duboko prodro u područje južnih i zapadnih Karpata, obuhvatio je prostore sve do Dunava, a samo su bure povijesti i dolazak ostalih naroda i država razgraničili i asimilirali široke mase ukrajinstva na tim prostorima. Ukrajinci u Maramoroščyni ili Slovačkoj, njihove kulturnocrkvene posebnosti u Mađarskoj – samo su sitni djelići nekada moćnog i cjelovitog svijeta u međurječju Dunava i Dnjestra.

3. *Načelo jezika.* U velikoj mjeri teorije rusynstva spekuliraju o nekim jezičnim različitostima među stanovnicima Zakarpattja i Pidkarpattja. Međutim kad se osluškuje izgovor i proučava semantika i tvorba riječi zakarpatskih govora (ne dijalekata), može se osjetiti njihova duboka srodnost s govorima Ukrajinaca koji žive na toj strani Karpata. Prije svega govori gotovo cijeloga Zakarpattja (osim njegove krajnje zapadne i istočne okolice, koja ima odgovarajuću lemkijsku i gukuljsku dijalektalnu osnovu) jako su slični govorima Bojkivščyne, velike karpatske i prikarpatske regije između Sjana i Dnjestra te između Uža i Tise. Jasno je da u

zakarpatskim govorima i idiomima ima puno razlika, uvjetovanih posuđenicama iz mađarskoga, rumunjskog i slovačkog jezika, razvitkom vlastite, specifične tvorbe riječi i izgovora, pod utjecajem ruskoga (od 19. st.) i češkoga (od početka 20. st.) jezično-gramatičkoga sustava koji su napadali ili zbog ideologije (slavenofilstva), ili zbog državne politike (Zakarpattje je 1920–30. bilo u sastavu Čehoslovačke). Je li se doista mogla sačuvati jezična cjelovitost tijekom 1000 (!) godina, kada je Zakarpattje bilo odvojeno od ostatka Ukrajine snažnim granicama i kada se nalazilo pod snažnim pritiskom asimilacije od strane Mađara?

Fenomen bojkivs'kog subetnosa je u tome što je (kako se pretpostavlja – op. ur.) izravan potomak pradavnih Karpa, o kojima su već grčki i rimski autori pisali kao o narodu koji je moćno zasjeo u Karpatima i otud utjecao na susjedne krajeve odupirući se i Skitima i Germanima. Možda je istinita verzija ona koju je prvi put predstavio P. J. Šafárik, da etnonim »Bojky« dolazi od naziva velikoga keltskog naroda Boji, koji se, doživjevši poraz od Rimljana i Germana u Galiji, Italiji (Bologna – njihov veliki grad, naziv dolazi od etnonima Boji), Bavarskoj i Bohemiji (oba kraja nazvana su prema njihovu imenu), djelomično preselio negdje pr. Kr. u Karpate. Arheološka istraživanja pokazuju da su velika keltska središta (opidumi) bili u rajonima Mukačivo i Galicija, na području između sjevernih Karpata i Dnjestra.¹⁰ To i jest prostor suvremene etnografsko-lingvalne Bojkivščyne. Povijesni naziv »Bojky« prvi je put utvrđen u znamenitom traktatu bizantskog imperatora Konstantina Porfirogeneta *O upravljanju carstvom* u 10. st. Upravo se pradavnošću bojkivs'koga subetnosa objašnjava da se njegov samonaziv izgubio tijekom stoljeća, osobito na Zakarpattju; za razliku od samonaziva Gucula i Lemka, koji su, iako su se pojavili nedavno, odnosno u 18. i 19. st., prilično široko raseljeni. I to zato što se danas upravo Lemke i Gucule smatra nositeljima patrijarhalne kulture, jer su njihove etnografske osobine izrazite i kontrastne.

Dakle *Karpy-Bojky* su, snažno se ukorijenivši u Karpatima i Prikarpatju s obje strane gorskoga lanca, postali temelj na kojem se i mogao formirati jedan od najvećih slavenskih subetnosa – Hrvati. Njihove jezične posebnosti nose i danas stanovnici velike Bojkivščyne na Zakarpattju i u galicijskome Prikarpatju.

10 Ідзьо, В. Вплив кельтів на розвиток слов'янського етносу і слов'янської державності // Ідзьо, В. *Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність*. Львів: Сполом, 2004, стор. 42–121; Бандрівський, М. *Йосипишин Я. Кельти на Заході України // Україна в минулому*. Вип. 9. Київ–Львів, 1996, стор. 8–16. Cjelovito je znanstvena literatura na tu temu vrlo velika i zato usmjeravamo čitatelja na posebna istraživanja o ukrajinskoj etnogenezi.

4. *Povijesno načelo.* Povijesne činjenice objašnjavaju čime je doista povezana povijest Zakarpattja: sa zapadno-ukrajinskom (karpatskom) državnom i nacionalnostvaralačkom jezgrom, koja je dozrela još u prapovijesti (Karpj-Bojky), upila civilizacijsko-duhovne težnje Velike Moravske i Kijeva, postala drugi po važnosti regionalni oslonac prve ukrajinske države, aktivno uzajamno djelovala (osobito u razdoblju moćnoga Galicijsko-Volynjs'koga kneževstva u 11–14. st.) s cijelim kompleksom srednjoeuropskih država i kultura (Poljska, Češka, Litva, Mađarska, Moldavija) i koja je uspjela u 16–17. st. doći na razinu tvorevine moderne nacionalne ideologije tako što je usvajala europsku renesansnu i baroknu kulturu, uključivala se u općeukrajinski (kozački) sustav moralnih, ideoloških, vojno-političkih i geostrateških načela i vrijednosti. Što je povijest Zakarpattja bez međudjelovanja, međusobnog odražavanja vezanih uz tu zapadnoukrajinsku naciostvaralačku jezgru? Pitanje je retoričko.

Povijest Zakarpattja do kraja 18. st. utopljena je u povijest Ugarskoga Kraljevstva i ugarske nacije. Asimilacijski pritisak osvajača na rusynsko-ukrajinske stanovnike regije bio je tako snažan da nije dopuštao razvoj čak ni minimalističkih tendencija prema kulturnoj svijesti na nacionalnoj osnovi, stvaranje državničkog mišljenja ili formiranje elite. Jedini štit protiv asimilacije, za stanovnike Zakarpattja, postala je crkva pravoslavne tradicije (od 1646. Unijatska crkva). U doba reforme u Austrijskom Carstvu, dakle u drugoj polovici 18. st., pojavila se na području Zakarpattja tendencija prema kulturnom preporodu njegovih pravoslavnih mještana.

Upravo su se u tom razdoblju pojavile snažne osobe kao što su Andrij Bačyns'kyj (1732–1809), episkop mukačivske eparhije 1773–1809, Myhajlo Lučkaj (1769–1843), Petro Lodij (1764–1829), Myhajlo Baludjans'kyj (1769–1847), Vasyļ Kukuljnyk (1765–1821), Ivan Orlaj (1771–1829), Ivan Fogarašij-Berežany (1476–1834), Jurij Guca-Venelin (1802–1839) i dr. Ti važni učenjaci-intelektualci osjetno su utjecali na kulturni život i svojega zavičaja, i Galicije, gdje su tada izbijali prvi izdanci nacionalnog preporoda, i Ruskog Carstva, kamo su migrirali mnogi poznati Zakarpaćani.

Zanos rus'kog pokreta bio je u velikoj mjeri pod utjecajem općeslavenskih ideja preporoda, prije svega djelovanja čeških preporoditelja (J. Dobrovský, P. J. Šafárik, V. Hanka i dr.). Središte novih inicijativa bio je Beč, gdje su djelovale znanstvene ustanove (slavni Barbareum) i organizirala se povremena izdanja, za crkvene potrebe, podkarpatskih mještana. Austrijski prosvijećeni vladari (Marija Terezija, Josip II.) na taj su način pokušavali nakon 1772, kada su u sastav Imperija ušli milijuni

Rusyna-Ukrajinaca u Galiciji, organizirati kulturni život toga, možda najmanje prosvijećenog i socijalno zaštićenog naroda.

Paralelno sa slavenskim preporodom u Ugarskoj je buknuo snažan nacionalistički pokret, koji je, imajući veliku herojsku tradiciju, državnu potporu i umijeće, kvalitetnu elitu (osviješteno plemstvo) i osjećaj vlastitoga nacionalnog ponosa i misije, počeo uvjerljivo djelovati protiv svojih najbližih susjeda – Rumunja, Slovaka, Hrvata, Srba i podkarpatskih Rusyna-Ukrajinaca.

Posljednji su najviše pretrpjeli, jer su na planu nacionalne mobilizacije, samosvijesti i razine kulture bili puno slabiji. P. R. Magocsi opisuje to razdoblje: »Za razliku od svojih slavenskih susjeda, podkarpatski Rusyni nisu učinili apsolutno nikakav prvi korak potreban za nacionalnu konsolidaciju. Godine 1848. još nisu imali ni novine, ni znanstvene časopise, ni nacionalne muzeje, ni kulturna društva. I što je najvažnije, nisu čak odlučili ni kojim će se jezikom služiti. Jedni su govorili da treba koristiti slavensko-rus'ki (crkvenoslavenski jezik s primjesama mjesnih dijalekata), a drugi su se priklonili mjesnim govorima. Naposlijetku, znanstvene traktate pisali su pretežito na latinskome. Upravo zbog toga prikarpatski Rusyni nisu imali jedinstven kulturni oslonac, na kojemu se mogla početi izgradnja pa nisu bili spremni za burne događaje 1848–49. godine.«¹¹

Revolucija 1948. oblikovala je novo pokoljenje zakarpatskih djelatnika na čelu s energičnima i kreativnima Adol'fom Dobrjans'kym (1815–1885), Oleksandrom Duhnovyčem (1803–1865), Ivanom Rakovs'kym (1815–1885) i dr. Razvila se bogata književnost koja nije stekla narodnu dubinu i duhovno-estetski zamah zbog korištenja umjetnog jezika na bazi crkvenoslavenskoga i ruskoga. Jačanjem slavenofilskih ideja i tendencija u tom području kulturni život Zakarpattja bio je preplavljen umjetnim teorijama jedinstva s velikoruskim narodom. To je trajalo do 1920-ih, kada je započeo novi val nacionalnog buđenja u demokratskoj Čehoslovačkoj te pod utjecajem ideja Ukrajinske narodne revolucije 1917–20, posebno pod utjecajem dinamičnog ukrajinskoga nacionalističkog pokreta (UVO–OUN).

Bez obzira što su se u zakarpatskoj regiji u drugoj polovici 19. st. pojavili aktivni i plodni autori (O. Duhnovyč, O. Pavlovyč, O. Mytrak, I. Ciljvaj, J. Stavrovs'kyj-Popradov, J. Fencyk, A. Kralyc'kyj i dr.), književnost nije dosegla idejno-estetsku puninu prije svega zato što je pretežito kopirala strane, osobito ruske

11 Магоцій, П. Р. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, стор. 30.

umjetničke primjere i nije se obratila narodnim izvorima. Posljedica je bila velikomet denacionalizacije među intelektualcima, pa i seljaštvom, s obzirom da se ono sada, u uvjetima intenzivnijih socijalnih promjena, odvojilo od tradicionalne crkvene kulture te nije nalazilo nikakvu jasnu nacionalnu ideologiju u svjetskoj kulturi.

Dakle do 20. st. povijest Zakarpattja nema unutrašnju cjelovitost i potpunost i suviše je rascjepkana pod pritiskom inozemne (prije svega mađarske) politike. Zakarpatski Rusyni nisu uspjeli stvoriti osnovni temelj za početak stvaranja vlastite nacije: nisu formulirali kontinuiranu nacionalnu ideologiju, nisu imali viziju, premda su imali neku tradiciju vlastite državnosti, no nisu stvorili jasan program kulturnog razvitka, neprestano se orijentirajući sad na rusku verziju kulture (moskvofili-panslavisti), sad na ugarsku (mađaroni), te u svojoj povijesti nisu imali važnijih etapa i ličnosti herojske borbe za svoja prava, a upravo heroizam, romantični poriv, žrtva, kult natjecanja i zauzeća daje svakom narodu i povijesno pravo da postane nacijom. Sva nastojanja Zakarpaćana bila su pretežno samo traženje lakšeg puta, kako se prilagoditi vladavini jačega. To je glavni razlog njihova povijesnog poraza do sredine 20. stoljeća. Nacija koja se ne bori, osuđuje se na sudbinu »nedovršene nacije«. U nastojanjima Zakarpaćana nije se pojavilo odlučujuće načelo stvaranja nacije, tj. psihološki voluntarizam (prema O. Bočkovs'kom).

Umjesto u kontekstu cijele zapadnoukrajinske povijesti, povijest Zakarpattja dobiva svoj smisao tek u odnosu s već opisanom zapadnoukrajinskom jezgrom stvaranja nacije. Kao prvo zato što ih s prostorom Podkarpattja povezuju genetičko, psihološko, jezično, kulturno i geopolitičko zajedništvo i sličnost. Kao drugo zato što su svi problemi socijalne, političke, ideološke, pravne i kulturne povijesti Zakarpattja – slika i dopuna svih problema i tendencija koje su označile povijest Zapadne Ukrajine, a svojom specifičnošću Zakarpattje samo odražava svu složenost nacionalnih težnji Ukrajinaca u regiji Karpata.

II. Kulturološki aspekt

1. *Povijesni čimbenik.* Već kratak pregled povijesnog procesa u Zakarpattju daje mogućnost razumijevanja specifičnosti kulturnih osnova rusynizma. To su fragmentalnost, nedovršenost i odsutnost strategijskoga naciostvaralačkog programa. Do 19. st. kultura podkarpatskih Ukrajinaca imala je općenito crkveni karakter, ne uzimajući u obzir bogato narodno stvaralaštvo. Upravo je crkveni život kraja bio pod dojmom negativnih porobljavanja i nedržavnosti: stalni udari strane vlade,

cenzorsko-neprihvaćajući pritisak asimilatora, odsutnost širokog idejnog razmaha u djelovanju i čvrsta provincijalnost, niska razina prosvijećenosti stanovništva i prijelaz na mađarsku kulturu te odvojenost od glavnih umjetničkih i intelektualnih vrtloga Europe. Devetnaesto stoljeće malo je toga promijenilo u zakarpatskoj kulturi. Projekt pravoga nacionalnog preporoda nije se odvio čak ni nakon burne, sveeuropske revolucije 1848. Lomeći se između moskvofilstva i mađaronstva, zakarpatska je inteligencija samu sebe osudila na duboku drugorazrednost, kakva može biti samo narodnost koja ne vjeruje u vlastitu snagu i oslanja se na blagotvoran utjecaj stranih ideja i kulturnoumjetničkih strujanja.

Istinski kulturno-nacionalni preporod u Zakarpattju započeo je tek 1920-ih godina. Taj je »proboj« bio toliko efektan da je Užgorod već 1930-ih godina postao drugi grad iza Lavova u Zapadnoj Ukrajini po broju izdanja na ukrajinskom jeziku. Pojavila se plejada zakarpatskih pisaca: V. Grendža-Dons'kyj, J. Boršoš-Kumjats'kyj, I. Kolos, Zoreslav (S. Sabol), I. Irljavs'kyj (Roško) i dr. Oni su se pojavili upravo na temeljima kontinuiranog ukrajinfilstva, organski se upisujući u općeučajinski književni proces te postajući ukras ukrajinske pismenosti.

To se ponovilo, iako u uvjetima cenzure, u sovjetskome razdoblju povijesti Zakarpattja (1945–1990): zakarpatska književnost umjetnički se razvijala na jedinstvenoj proukrajinskoj osnovi, a najljepši simboli te književnosti su djela I. Čendeja i P. Skuncja. Unatoč problemima kulturnih mogućnosti u komunističkome razdoblju, upravo je tada zakarpatsko ukrajinstvo uspjelo izgraditi značajne principe i smjernice za širok nacionalni razvoj: pojavio se sustav prosvjete na ukrajinskoj osnovi, u regiji je funkcioniralo veliko Užgorodsko sveučilište koje je pripremalo kvalificirane kadrove za gotovo sva područja kulturnog života, mnogobrojni tekstovi tiskani su na ukrajinskom jeziku, veze s cijelom Ukrajinom osiguravale su protok novih i dinamičnih nacionalno i kulturnostvaralačkih ideja; stanovnici Zakarpattja osjećali su se kao predstavnici velike nacije, s njezinim davnim tradicijama, moćnim intelektualnim potencijalom, polifoničnom i razgranatom kulturom.

2. *Duhovni čimbenik.* Kao što se moglo primijetiti, najvažniji čimbenik u očuvanju zakarpatske, rusyno-ukrajinske identičnosti bila je Crkva. Osobito pozitivnu ulogu odigrala je Unijatska (Grkokatolička) crkva, koja je nastala kao posljedica Užgorodske unije 1646. Upravo je ona odgojila brojno prosvijećeno svećenstvo, osnovala niz kvalitetnih prosvjetnih i znanstvenih institucija te stvorila unutrašnju ideologiju nacionalnog identiteta. U 20. st. unijatsko je svećenstvo postalo glavna sila u formiranju kulturne elite Zakarpattja, čiji je simbol bio monumentalni lik opata Avgustyna Vološyna.

Suvremeno je Zakarpattje zbog raznih razloga, prije svega zbog učinkovitosti ruskih, imperijskih napora i ovlasti (financijskih, političko-manipulativnih, ideološko-propagandnih), većinom pravoslavno po konfesijskoj orijentaciji. Jaku poziciju u regiji čuva upravo Pravoslavna crkva Moskovskoga patrijarhata, koja si je našla odgovarajući temelj među tradicijama zakarpatskoga slavenofilstva 19. stoljeća, dakle među tradicijama nacionalne drugorazrednosti i nepriznavanja dijela zakarpatskoga društva. Razumljivo je da široka prisutnost proruske i proimperijske duhovno-ideološke strukture u kraju ne pogoduje njegovim nacionalno-centričnim tendencijama, upravo suprotno, djeluje destruktivno i debalansira njegovu kulturno-idejnu osnovu.

Zamislimo da je Zakarpattje, u skladu s rusynskim teorijama, dobilo neku veću autonomiju ili da se spojilo s nekom od susjednih zemalja (Slovačka, Mađarska ili Rumunjska, iako sami Rusyni ne znaju s kime se žele spojiti; oni samo ne žele biti Ukrajinci)? U kojoj bi se situaciji našla crkva Zakarpattja kada bi se otisnula od istinitosti svoje esencijalne osnove – od duhovne tradicije Kijeva? Dakle još se i danas osjeća umjetna ekspanzija katoličanstva, koje ima veliku bazu u Mađarskoj i Slovačkoj, te opći zamah u sveeuropskom kontekstu. Bi li rumunjsko pravoslavlje, izgrađeno na jakoj nacionalističkoj osnovi, i tradicionalna opreznost rumunjske nacionalne ideologije protiv svega odreda slavenskog pozitivno utjecali na stanje pravoslavlja u Zakarpattju? Istodobno se Unijatska crkva, koja je povijesno već dokazala da može biti efektivna osnova za nacionalni rast, sada, nakon komunističkih represija i kao posljedica podređivanja Mukačivs'koj eparhiji rimokatoličkog arhiepiskopa, održava u osiromašenome stanju. No ne bi se našla u goreom stanju ni kada bi veze s Galicijom, gdje se nalazi osnovna masa ukrajinskih grkokatolika, bile oslabljene ili potpuno blokirane.

Dakle, po svim mjerilima za crkve Zakarpattja korisnije je sačuvati tješnje i šire veze s duhovno-crkvenim svijetom cijele Ukrajine, kao najvećim jamstvom očuvanja suverenosti i moći zakarpatskih duhovno-religijskih tradicija i razvitka nacionalnog identiteta.

3. *Informacijski čimbenik.* Prijelazom svjetske civilizacije u fazu telekomunikacije, najvažniji faktor civilizacijskoga razvitka postale su informacija i tehnologija, koje su povezane s njezinim akumuliranjem, prijenosom i transformacijom. Zamislimo li Zakarpattje u rusynskoj varijanti u doba i nformacijskih tokova i natjecanja, kako će se očitovati perspektiva regije u budućnosti? Mogu li se »Rusyni« sa svojim još neizgrađenim jezikom spojiti sa svjetskim informacijskim prostorom? S triju strana – sa sjevera, zapada i juga –

zakarpatska je regija okružena zemljama u kojima se razvio umjetan, dinamičan nacionalizam i koje sada proživljavaju novu etapu nacionalnog uzdizanja i potvrde. Imamo na umu Poljsku, Slovačku, Mađarsku i Rumunjsku. Mogu li rusynska ideologija i kultura izdržati informacijsku konkurenciju u tom srednjoeuropskom polju? Naime tu se ona susreće s nacionalnim ideologijama koje u velikoj mjeri smatraju Karpate i Zakarpattje svojim strateškim geopolitičkim prostorom. Samo u ukrajinskom aspektu količina stanovnika i kultura Zakarpattja dobivaju logiku organskog razvitka na planu suvremenih civilizacijskih tendencija: one »se upisuju« u nacionalnu ideologiju ukrajinstva, dobivaju sigurnu obranu od asimilacije i umjetnički intelektualni potencijal države koja ima, prema srednjoeuropskim mjerilima, znanstvenu i tehnološku osnovu koja se sada sve sigurnije pretvara u državu transregionalnoga geopolitičkog razvoja (crnomorska doktrina Ukrajine, koja pretpostavlja osobitu ulogu Ukrajine u čitavoj Crnomorskoj regiji, u širokoj međunarodnoj uzajamnosti na križanju linije Baltik–Crno more i Kavkaz–Balkan). Čini se da je Ukrajina najviše zainteresirana za zaštitu rusynsko-ukrajinske identičnosti Zakarpattja (ostali susjedi regije ne žele), jer to daje mogućnost da se sigurnije osjeti u svim srednjoeuropskim inicijativama. Krenuvši putem rusynizma, Zakarpaćani su se osudili na totalnu provincijalizaciju u informacijskom prostoru Europe, što je korak unazad prema svim mjerilima suvremenoga civilizacijskog razvitka.

III. Politički aspekt

1. *Čimbenik regionalizma.* Prvi stvarni problem Zakarpattja je psihologija i zajednička ideologija regionalizma, koja je nastala zbog već prethodno opisanih povijesnih i kulturnih uzroka. Upravo o tome razmišlja teoretičar rusynstva P. R. Magocsi koristeći se idejnim konceptima regionalizma koji su se razvili u europskome političkom i kulturnom mišljenju poslijeratnog doba.¹² Tako je već 2000. god. pisao: »Nakon 1993. godine može se već realističnije govoriti o tri razine društveno-političke organizacije: 1) općeeuropska, 2) nacionalno-državna i 3) regionalna. Ukoliko je prije najvažnija bila srednja, nacionalno-državna razina, to će se ubuduće njezina težina vjerojatno smanjivati, a većinom će rasti značenje općeeuropske i regionalne razine. Već su danas neke države Europske unije (Belgija, Njemačka, Španjolska i Velika Britanija) zbog ekonomskih i političkih razloga

12 Ружмон, Д. де. До федерації регіонів // Ружмон Д. де. Європа у грі. Шлях Європи. Відкритий лист до європейців. Львів, 1998, стор. 221–245.

počele s decentralizacijom vlade, dodjeljujući sve više ovlasti regijama. Ubrzo će se ta tendencija razviti vraćajući nas do 'Europe srednjovjekovlja', gdje je Škotska imala direktne ekonomske veze s Provansom, Flandrija s Lombardijom, bez posredništva umjetnih glavnih gradova – Londona, Pariza, Bruxellesa, Rima...¹³ I nadalje: »Ukoliko se sve istočnoeuropske zemlje gorljivo teže ujediniti u ekonomska i društveno-politička uređenja, koje ustanovljuje Europska unija, one moraju osvijestiti da europska budućnost znači posebno smanjenje utjecaja nacionalnih država i povećava važnost regija i gradskih kultura. Slično kao Baski, koji u Europskoj uniji prestaju biti razdijeljeni francusko-španjolskom granicom, mađarsko stanovništvo Slovačke, Rumunjske i Jugoslavije ima mogućnost, u granicama ujedinjene Europe, praktički se ujediniti sa svojim rođacima u Mađarskoj, ne napuštajući svoje kulturne regije... Bit je u tome što oni koji pozivaju na potpunu političku nezavisnost zemalja ili njihovih dijelova u skladu s njihovim sadašnjim granicama oglašavaju ideale prošlosti. Dobro je to što je nemalo naroda dobilo nezavisnost, ali sada, da bi se pokrenuli dalje prema stabilnijim i dugotrajnijim političkim odnosima, njima ni u kojem slučaju nije moguće zaokružiti svoju geopolitičku svijest na idejama nezavisnosti. Vrijeme nacionalnih država kao najdjelotvornijih socijalnih i ekonomskih vrijednosti je gotovo. Europa može i mora pokazati put do nove stvarnosti, gradeći Europsku uniju i postupno ju proširujući na cijeli kontinent. Takva budućnost može osigurati dobrobit nacionalnim manjinama srednjoistočne Europe i u vezi s tim pokazati da je revolucionarna godina 1989-a bila pravi početak novog doba, a ne vraćanje na staro.«¹⁴

U toj logičkoj ekvilibristici lako je primijetiti dvije »potkopavajuće« točke: zatiranje državnih granica i utvrđivanje uloge nacionalnih manjina. Vidimo kako su lako potkopana dva temeljna kamena europskoga (i svjetskoga) harmoničnog ustroja: priznanje nedodirljivosti državnih granica, jer u suprotnome svijet bi bio bačen u kaos beskrajnih ratova, i osvještavanje neuništivosti nacionalnih temelja. P. R. Magocsi nasjeo je na elementarnu prevaru, istina podržanu logikom liberalno-kozmpolitskih teorija suvremenosti. Kao prvo apsolutizirao je konstruktivnu političku tezu švicarskoga filozofa Denisa de Rougemonta o porastu efektivnosti regija u postindustrijskoj epohi kao konkretan čimbenik uzajamnog djelovanja na svim razinama i u najudaljenijim prostorima, što odgovara svjetskim procesima globalizacije. Regije doista imaju pravo, čak i poziv, na najveću samopotvrdu i samostalnost, ali pod uvjetom da se time ne pretvaraju u destruktivne i

13 Магочій, П. Р. *Кінець національних держав // Критика*, 2000, № 4, стор. 12.

14 *Isto*, стор. 13.

destabilizacijske faktore. Kao drugo ideologija Europske unije ne svodi se potpuno na suprotstavljanje ideji i ulozi nacije. Nasuprot tome vidimo da nacionalni faktor, i šire od toga, nacionalna logika ponašanja i ocjene pojava, rastu u Europi. O tome svjedoči i niz pravnih akata u koje ulaze uredbe raznih zemalja, s ciljem jačanja svojega nacionalnog identiteta na razini prosvjete, zaštite nacionalnih jezika, zaustavljanja kaotične migracije, održavanja strogih normi davanja državljanstva i dr., i znanstveni radovi vodećih naciologa koji dokazuju prioritet nacionalnih i naciostvaralačkih paradigmi u ostvarenju projekta budućeg u svijetu.¹⁵

Zbog raznih razloga (geografskih, socijalno-gospodarskih, povijesnih, kulturnih i geopolitičkih) Zakarpattje se danas ubraja u izrazito slikovitu regiju. To je doista samobitna i obojena varijanta ukrajinskog etnosa. Međutim ona ne može u potpunosti biti temelj intenzivnijeg i kardinalnijeg decentraliziranja od ukrajinskog prostora, ako bude osuđena na gubljenje samobitnosti i koloritnosti, a uzroke toga već smo djelomično pojasnili. Dodat ćemo samo sljedeće: zakarpatski regionalizam nema dublju suštinu, ponekad zato što nema etničke osnove, već samo razlike dobivene kroz povijest.

O tome nagađa i P. R. Magocsi: u članku »Laboratorijski rast nacionalne svijesti« (*Krytyka*, 1978, br. 10), detaljno opisujući pokušaj formiranja nacionalnog identiteta stanovnika mikrodržave Monako na jugu Francuske. Zaključuje da se u bilo kojoj regiji može formirati nacionalna svijest određene grupe stanovnika, samo ako postoje želja i političko-financijski impuls za nju. Na taj način kao da se prikriveno projektira modeliranje nove rusynske narodnosti u podgorju Karpata.

Povijest poznaje primjere gdje nacionalni identitet nije bio modeliran na etničkoj svijesti i različitosti, već pod utjecajem jednih ili drugih računa (Luksemburg i Švicarska nastali su iz geopolitičkog suprotstavljanja jakih susjeda – kao neutralne »buffer zone« između Francuske i Njemačke). Najizrazitiji je primjer modeliranja nacije Latinska Amerika (osim Brazila), gdje pokretački čimbenici nisu bile etničke i kulturne različitosti, već geopolitičke tendencije i interesi određenih političkih elita. Upravo su oni podijelili jedinstveno španjolsko govorno i kulturno područje. Uvijek je moguće omogućiti neke pokušaje osamostaljenja, regionalne suverenosti i ostvarenja veće jezične i kulturne specifičnosti. Među posljednjim primjerima može se navesti kako su svoju nacionalnu samobitnost ojačali Bošnjaci i Crnogorci na

15 Vidi: Сміт, Е. *Націоналізм: теорія, ідеологія, історія*. Кієв: К.І.С., 2004, стор. 170; Isti, *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. Кієв, 2006, стор. 320; Хантингтон, С. *Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности*. Москва, 2004, стр. 635; Хьюбнер, К. *Нация: от забвения к возрождению*. Москва, 2001, стр. 400 i dr.

prostoru nekadašnje Jugoslavije: 1990-ih godina, kada se jugoslavenska federacija počela raspadati, oni su ojačali normiranje regionalnih različitosti svojih dijalekata radi razlikovanja od nekad jedinstvenoga srpsko-hrvatskog jezika¹⁶ i naglasili vlastitu kulturnu posebnost. U oba primjera u osnovi separatizma ležala su dva umjetna uzroka: religijski (muslimanstvo Bošnjaka) i geopolitički (geografska pripadnost Crne Gore Jadranu). Najvažniji uzrok takvih projekata naciostvaralaštva je u dosljednosti društveno-ekonomskog sadržaja i njegove važnosti za interese kulturno-političkih elita. U oba europska primjera takva svrsishodnost bila je u tome što su se malene zemlje na Balkanu odjeljivale od nestabilnoga jugoslavenskog prostora koji se objektivno, zbog povijesnog imperijalizma-hegemonizma Srba, sam uništio u međunacionalnim sukobima (srpsko-slovenski, srpsko-hrvatski i srpsko-bosanski rat 1991–1995) i propadao; a važnost se otkrivala u tome što su narodi dobivali mogućnost ponovno razviti svoje etnokulturne potencijale (osobito u primjeru Crne Gore) i sačuvati svoju etnomenalnu samobitnost zaštitom tradicionalne vjere (islamska specifičnost Bošnjaka).

Usporedimo li to s rusynskim fenomenom Zakarpattja, već iz analiziranih čimbenika vidi se da takve svrsishodnosti i važnosti za separatizam regije nema. Zbog toga što stanovnicima Zakarpattja bilo kakav oblik separatizma ne može donijeti nikakvu socijalno-gospodarsku korist, jer se taj kraj pokazao suviše stagnacijskim u proizvodnim i tehnološkim razmjerima, a ni njegove kulturno-političke elite nemaju ni ideoloških, ni geostrateških, ni političko-informacijskih, ni kulturno-civilizacijskih projekata vezanih uz važnost separacije od Ukrajine.

2. *Princip geopolitike.* Rusynski projekt može se razmotriti i po logici geostrateških tendencija. Bez sumnje u čitavom se svijetu postupno odvijaju često nevidljivi, unutarnji procesi društvenoga, kulturnoga, religijskoga, gospodarskog i znanstvenoinformacijskoga sadržaja, koji vode do promjene balansiranja u središtu neke zemlje, regije, makroregije, na prostoru cijeloga kontinenta ili barem dijelu njegovih civilizacijskih osnova.

Naprimjer mentalno-civilizacijske tendencije srušile su Rimsko Carstvo na Zapadu i Istoku, koje se odjednom osjetilo potpuno stranim; nacionalistički pokreti i ideologije potpuno su srušili Austro-Ugarsku Monarhiju, a Rusko Carstvo djelomično (1918); kulturno-nacionalne tendencije u svijetu zadale su udarac gigantskomu Turskom Carstvu i njegovi veliki dijelovi našli su se u potpuno drugim geopolitičkim kalkulacijama. Danas se tako duboke intencije odvijaju u Srednjoj Aziji, na Dalekom istoku i u Africi. Ubrzo će svijet upravo ondje ugledati

16 Predodžbe iz doba sovjetske slavistike o stanju jezika (op. ur.).

suštinske promjene u nacionalnom, kulturnom i geopolitičkom postojanju naroda tih makroregija i kontinenata. U osnovi tih procesa prije svega su geografski uvjeti života naroda koji formiraju njihov mentalitet i osnovne duhovne čimbenike životne djelatnosti njihovih elita. Drugim riječima, geografski uvjeti stvaraju prikladne ili neprikladne situacije za konkurenciju ili konsolidaciju među određenim narodima. Tako nastaju međunarodni savezi ili suprotstavljanja, natjecanja za zajedničku korist (najbolji je primjer – Europska unija) ili za korisnu premoć (najbolji je primjer – težnja Rusije za dominacijom u postsovjetskom prostoru). Povijesno postojanje naroda stvara u njemu većinom uzvišeno-herojsku psihologiju, ofenzivnu nacionalnu ideologiju i visokoidejnu dinamičnu kulturnu svijest. Sve to skupa stvara elitarni (plemički), ekspanzivan i pasioniran mentalitet nacije. Međutim pritom mogu djelovati povratni čimbenici (grananje psihologije plebejstva, povijesna pasivnost i poražavanje, primitivno-provincijalno samozatvaranje). Oni, razumljivo, vode prema postupnom propadanju naroda. To unutarnje balansiranje sila i intencija stvara sposobnost ili nemogućnost određenog naroda u regionalnoj geopolitičkoj aktivnosti.

Upravo smo zato detaljno opisali procese geopolitičkog razvitka, kako bismo objasnili nenastajanje geopolitičke konkurencije u svakoj, više-manje, važnoj i bogatoj regiji. Dakle u svakom kutku zemlje postupno se odvijaju pokušaji dominacije i korištenja potencijala neke regije u političkome, gospodarskome, društvenom i humanitarno-kulturnom informacijskom planu. Zato bi si ideolozi rusynskog regionalizma trebali dati izvještaj: kuda vode svoje zemljake? Do kojih iskušenja i nastojanja? Što pritom riskiraju?

U geopolitičkim mjerilima, danas makroregije Srednje Europe karakterizira postsuštinska stabilnost, jamstvo toga je i struktura EU-a te osobito strategija NATO-a, u koji ulaze Poljska, Slovačka, Češka, Mađarska, Rumunjska i Bugarska. Istodobno, upravo u tim prostorima vode se sukobi među državama i oni su središta skrivenih suprotstavljanja. To je i južna Slovačka, s 500 000 mađarske manjine koja pretendira na autonomiju, istočna Slovačka s desecima tisuća Rusyna-Ukrajinaca, rumunjska Dobrudža koja je povijesno pripadala Bugarskoj i u kojoj se sačuvalo bugarsko stanovništvo, srpska Vojvodina gdje sazrijeva nastojanje Mađara za većom autonomijom, zapadna Makedonija gdje su se većih prava domogli Albanci, sjeverna Grčka, gdje su se povijesno stvorile velike enklave stanovništva Albanaca i Bugara, složen i napet konglomerat naroda i interesa u Bosni i Hercegovini i dr. Za složenu tvorevinu Srednje Europe jako je nesiguran bilo kakav smjer prema etničkoj, autonomnoj i vjeroispovijednoj separaciji. To može izazvati promjene u susjednim

regijama.

U tom kontekstu regija Zakarpattja ima stratešku važnost: njezin teritorij u potpunosti ili djelomično ulazi u plan ekspanzionističkih ideoloških nacrti Mađarske, Rumunjske i Slovačke, od kojih svaka na tom prostoru ima svoje etničko-povijesne »ukorijenjenosti« i u ideji vlastitog jačanja, gledajući na tu regiju kao na prostor željenog razvitka. Razumljivo je da svaka od spomenutih zemalja teoretski ili čak materijalno podržava rusynstvo, ali ne teži nikakvu etničkom jačanju mjesnih žitelja. Rusynska karta izvodi se samo zato da u toj geostrateškoj regiji oslabi poziciju Ukrajine. Također, razmišljaju li teoretičari i ideolozi rusynizma o svojim perspektivama? Dakle ni prorocima nije jasno da bi pri promjeni geopolitičke situacije »Rusyni« bili prva žrtva asimilacije od strane glavnih igrača, jer bi upravo njih (Rusyne) promatrali kao najslabiji, najnepostojaniji element koji treba »preoblikovati«.

Upravo suprotno, ukrajinska nacionalna politika i ideologija najmanje su opasne za zakarpatski identitet, ukoliko se uopće može govoriti o nekakvoj prijetnji s te strane. Kao prvo zbog toga što regija Zakarpattja nije baš toliko geostrateški važna za državu Ukrajinu. Ta država ima odviše velike razmjere i prije svega ju zanima razvoj njezine južne, crnomorske međunarodne politike, koja joj u budućnosti može dati velike mogućnosti prihoda i perspektive; u zapadnom, srednjoeuropskom smjeru, Ukrajina je ionako dobro geopolitički utvrđena, jer u njezin sastav ulaze Galicija, Bukovyna i Volynj, što joj daje mogućnost da bude igrač u središnjoj Europi. Kao drugo, zakarpatski regionalni identitet nije velik za ukrajinsku nacionalnu ideologiju, dakle zakarpatska različitost pogoduje joj kao koloritna raznolikost i jedan oblik ukrajinskog etnografski-subetničkog mozaika, a ne kao nacionalna društvena masa koju se želi asimilirati.

3. *Čimbenik političkih manipulacija.* Stanovnici Zakarpattja, zbog svoje povijesti i mentaliteta, već su odavno postali objekt manipulacija. Na zakarpatsku društveno-političku svijest žele utjecati spomenute zapadne države-susjede, koje zanima taj prostor iz nacionalno-geostrateških pobuda. Tu se nalazi, prema njihovoj verziji povijesti, djelić njihove prošlosti i kulture i otkrivaju perspektive šire međunarodne potvrde.

Tradicionalno, Zakarpattje je objekt dalekosežnih imperijskih utjecaja od strane Rusije, koja je oduvijek težila imati dominantnu ulogu u prostoru Srednje i Južne Europe. Ti su utjecaji od 19. st. pustili duboko korijenje, zbog toga što su se temeljili na suštinskoj ideološkoj i duhovno-vjeroispovijednoj shemi i koncepciji: na slavenofilstvu i pravoslavlju. Rusija je uspjela nakalemiti dijelu zakarpatskog socioma ideološki mitologem o slavenskoj jedinstvenosti, zamijenjen slijepom orijentacijom

na sve rusko, kao da je »najsлавenski« i »civilizacijski veće« (tu je djelovao, naravno, lažni faktor propovijedi ruskog mesijanizma). Na taj je način doktrina pravoslavlja dobila moćnu poziciju u regiji (osobito, iako je to čudno, u sovjetsko i postsovjetsko vrijeme) zahvaljujući sugestiji zamišljene »svepravoslavne« mobilizacije, nasuprot »grešnom« katoličkom svijetu, korištenjem davnih povezanosti gradskih stanovnika s bizantsko-pravoslavnom tradicijom pred navalom Mađara-katolika. Kao posljedica tih ruskih utjecaja došlo je do osjetne deformacije svijesti zakarpatskih Ukrajinaca, u smislu njegovanja mitoteorije »общероссийства«¹⁷, odricanja od nacionalne tradicije i parametara nacionalnog mišljenja, formiranja psihologije manje vrijednosti pred »velikom ruskom nacijom i kulturom«. Do danas se te deformacije javljaju u obliku razmjerno širokog, pa čak i smiješnog po izgovoru ruskog jezika među gradskim mještanima Zakarpattja, koji na taj način žele pokazati da su oni također »napredni«.

Rusynski smjer doživljava manipulacije i od strane nekadašnjeg ukrajinskog liberalizma. To pokazuju i citirani članci P. R. Magocsija iz vodećega kijevskoga liberalnog časopisa *Krytyka* (ur. Grygorij Grabovyč), koji na taj način nastoje »ozvučiti« rusynski problem. U izdanju *Krytyke* pojavila se *Povijest Ukrajine* P. R. Magocsija (2007), u kojoj je ne samo s pozicije liberalnoga kozmopolitizma citirana ukrajinska povijest, već su dane i lagane aluzije vezane uz realnost Rusyna i općenito uz »polietničku« suštinu projekta »Ukrajina«. U istom izdanju, istodobno na tri jezika – ukrajinskom, engleskom i »rusynskom«, tiskana je knjiga P. R. Magocsija *Narod niotkuda*. Što iza toga stoji? Odakle takav interes izvan etničkih liberala za vlastiti etnički rusynizam? Prije svega je očigledno da kozmopolitski ideološki princip pluralizma, prema kojem čak i Zlo ima pravo glasa i bezuvjetnu stratešku zadaću, nastoji pod bilo koju cijenu zaustaviti ukrajinski nacionalizam te njegovo širenje i jačanje. I upravo tu rusynski čimbenik etničkog partikularizma može biti djelotvoran, čak i kada se njegovi organizatori prema svemu nacionalnom postavljaju ili s ironijom ili s oprezom. Liberali eliminiraju makijavelizam, razumljivo samo u teoriji, ali ne i u praksi.

Zaključci

Dali smo kratak pregled rusynskoga problema kao svojevrsnog oblika novog/starog stvaranja nacije. Prema svim glavnim mjerilima – naciološkom, kulturološkom, geopolitičkom i političkom – rusynstvo se danas manifestira ne

17 Općeruskoga zajedništva (op. prev.).

samo kao neutemeljena, umjetna pojava, već i pojava suštinski destruktivna. Ono pred ukrajinskim žiteljima Zakarpattja i zapadnokarpatске regije stvara maštovite predstave o njihovu podrijetlu i povijesnoj misiji, a lišava ih širih, idejnih dubina u kulturnom i duhovnom planu, unosi razorne i prijeteće tendencije u geopolitičku stabilnost cijele Srednje Europe te postaje instrument za raznolike političke spekulacije i koristoljubive intrige. S te točke gledišta ta pojava i jest antidržavna i antiukrajinska i zato treba adekvatnu procjenu i kontradjelovanje.

Rusynstvo je u svakom smislu kao politička i kulturna teorija kvaziideologija, ukoliko je izgrađeno na lažnim i pogrešnim predodžbama i razumijevanjima etnogeneze, pa ne izražava dublje i perspektivnije idejno-intelektualne i duhovne potrebe regije te nema potpunost i dovršenost kao vlastiti program djelovanja za sutra. Ono će uvijek ostati samo kombinacija – za kulturnjake i političare zaražene kompleksom nacionalne nepunovrijednosti, s njihovim vječnim mađaronstvom i moskvofilstvom, ili u nekim drugim varijantama nekakvim malorustvom, za međunarodno zanimanje i čimbenike, za cinične političke i regionalističke skupine. Osobito je nekonstruktivna uloga suvremenog ukrajinskog liberalizma u rusynskom pitanju, koji teži iskoristiti taj destruktivni čimbenik samo zato da oslabi i zaustavi ukrajinski nacionalizam koji postupno raste u državi. Tako u polemici s Romanom Kabačijem, koji je jasno označio rusynski problem kao umjetan i antiukrajinski¹⁸, Sergij Bilen'kyj protuslovi argumentima: »mi ne možemo braniti pravo ljudi da budu ono što hoće biti. Barem ne do tada, dokle oni ne počnu djelovati suprotno kaznenom kodeksu. To je osnovni princip demokracije... suvremeni svijet – to je svijet raznih izbora, prijedloga i alternativa, a njegova metafora ili čak reprezentacija je tržište«. ¹⁹ Također, iz članka S. Bilen'kog može se saznati da postoje čak dva posebna nacionalna identiteta – rusynski i lemkiški, i te Lemke i Rusyne odgurnulo je od ukrajinstva u međuratnom i poslijeratnom vremenu djelovanje UPA-e. (Ukrajinska ustanička armija borila se 1943–1956. za ideje ukrajinske neovisnosti – op. ur.). Dakle sve je prevrnuto s nogu na glavu: nije teror mađarske i poljske vlade protiv onih koji su izražavali sudjelovanje i suosjećanje s postrojbama UPA-e odgurnulo Lemke i Rusyne od ukrajinstva, već obrnuto. Zaključak S. Bilen'kog je sljedeći: »Iako su etnografski argumenti u osporavanju (doduše i u dokazivanju) postojanja nekog naroda jako nesigurni, iz sličnog, ili čak iz istog etnolingvističkog materijala

18 *Критика*. 2007, № 9.

19 Біленький, С. *Заперечення заперечення* // *Критика*, 2008, № 1–2, стор. 38–39.

moгу se stvoriti razne nacionalnosti«. ²⁰ Autor navodi primjer Ukrajinaca kojima su najviše pogodovale austrijska i sovjetska vlada. (Putem terora i gladomora u SSSR-u, ili kako još?) Doista, nacije su se u prošlosti stvarale iz različitog etnografskog materijala ili pod silovitim pritiskom države radi asimilacije stranih elemenata, ili kompromisima i sintezom različitih etnografskih regija, no ipak je uvijek bila odlučujuća strateška ideja svrsishodnosti nacionalne i državne jedinstvenosti. To je osobito vidljivo na primjerima regionalno različitih država kao što su Francuska, Njemačka, Španjolska, Italija i dr., u kojima su se regionalne različitosti sačuvale i nisu naštetile funkcioniranju perspektivnog općenacionalnog programa (Baski i Katalonci u Španjolskoj su iznimke čuvanja potpunih nacionalnih identiteta u regijama). Rusynstvo je postalo međunarodni čimbenik – i to je gotovo i glavni razlog njegove životnosti i destruktivnosti. Kao teorija, ono u raznim varijantama postoji u Srbiji i Hrvatskoj, među emigrantima SAD-a i Kanade, uzajamno djeluje s državnim pokušajima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Slovačkoj i Poljskoj. To je doista primjer da kada dijaspora osjeća objektivno slabljenje nacionalne kulturne ideologije (uzrok – dugotrajna nedržavnost Ukrajine), počinje izgrađivati svoje posebne, često jako maštovite identitete. To se u povijesti događalo s raznim narodima.

»Rusynska kombinacija« danas je prijetnja i dezorijentacija za ukrajinstvo na više razina, koje su već pojašnjene u tekstu. I što je najvažnije, ona je velika samoobmana, prije svega za same žitelje zapadnokarpatске i podkarpatske regije, zbog toga što koči njihov nacionalno-civilizacijski napredak. Rusynstvo pokušava pomoću elementarne regionalne različitosti zamijeniti koncepciju stvaranja novog etnokulturnog identiteta, ne imajući pritom u vidu važan čimbenik – psihološko volunтарыstički zanos. Zastrašivanje Ukrajine od strane nekih ideologa rusynizma »novim talibanima u središtu Europe«, dakle zamišljenim terorističkim pokretom, zvuči više kao groteska nego kao prijetnja. Doista je to samo još jedan redoviti pokušaj, u čemu se slažu u svojim namjerama razni međunarodni i unutrašnji čimbenici antiukrajinstva i kozmopolitizma, a cilj im je oslabiti »Karpatski bastion« ukrajinstva, dakle geopolitičku i civilizacijski zakonomjernu prisutnost ukrajinske države u Srednjoj Europi u, posve prirodnom za nas geokulturnom prostoru, u međurječju Dunava i Dnjestra, koji čuva svoju cjelovitost tijekom tisućljeća.

S ukrajinskoga prevela Slađana Jukić

20 Isto, стр. 38.

Oleksa Myšanyč

Političko rusynstvo – prijetnja cjelovitosti Ukrajine

Probleme suvremenoga političkog rusynstva nametnule su svjetske antiukrajinske sile zla. Nisu svi Ukrajinci u Ukrajini i izvan nje pridonijeli nastanku neovisne ukrajinske države. Dio njih spreman je vratiti se u zagrljaj Ruskog imperija te sanja o uskrснуću mrtvog SSSR-a, a dio sanja o povratku na tračnice povijesti, o obnovi Austro-Ugarske Monarhije s početka 20. stoljeća. Sve se svodi na udaljavanje od Ukrajine. Postoji želja za stvaranjem ako ne nove odvojene republike ili autonomije, onda barem da se ponovno postane privjeskom susjednih zemalja. Prije svega se to odnosi na Zakarpattje, gdje politički separatizam u zadnjih nekoliko godina poprima sve ružniji oblik. Antiukrajinske i antidržavne sile rade sve moguće da bi od zakarpatskih Ukrajinaca napravile novi narod, novu naciju – Rusyne – i udaljile ih od Ukrajine. Mađarski ili pidkarpatski Rusyny, kako su ih nazivali u 19. st. te u prvoj polovici 20. st., kao ukrajinski subetnos, prihvatili su ukrajinsku nacionalnu svijest između 20-ih i 30-ih godina 20. st. te su 1938–1939. stvorili svoju Karpatoukrajinsku državu. Ponovno sjedinjenje Zakarpatske Ukrajine s Ukrajinom 1944–1945. bilo je dodatni povijesni korak, koji je završio i učvrstio pretvaranja etničke mase u narod.

Neprijatelji Ukrajine danas oživljavaju zastarjele ideje o odvojenosti zakarpatskih Ukrajinaca od Galicije i cijele Ukrajine. Unatoč povijesnoj istini i dugovječnim povijesnim, kulturnim i religijskim tradicijama, ukrajinski neprijatelji nameću ideje o odvajanju Zakarpačana, njihovu navodnom neprijateljstvu prema Galyčanima te istočnim Ukrajincima. Snažno se forsiraju stajališta da Zakarpačani imaju neku mitsku specifičnost, koja ih vuče prema Mađarskoj, Češkoj i Slovačkoj. U tom separatističkom komešanju važnu ulogu, ako ne i najvažniju, igra i »ruska karta«.

Očigledan zakarpatski politički separatizam započeo je i prije proglašenja neovisnosti Ukrajine. SSSR se na početku 90-ih godina složio s geopolitičkom

raspodjelom Europe. Sovjetski i njemački stručnjaci pripremili su dokument u kojemu jasno piše da »SSSR neće zabranjivati odvajanje Zakarpatske Ukrajine u slučaju destabilizacije djelovanja ukrajinskih nacionalista te njezinoga priključenja Mađarskoj Republici« (objavljeno u zakarpatskome listu *Sribrna zemlja*, Užgorod, 17. 11. 1992). Odatle je i došla takva aktivnost i agresivnost mađarske strane u vezi s postavljanjem spomenika 1100. obljetnice mađarske državnosti na Verečans'kom prolazu u Ukrajinskim Karpatima. Tek početkom neovlaštene gradnje tog »spomenika«, i to na još uvijek ukrajinskom teritoriju (100 kilometara od državne mađarsko-ukrajinske granice), postavljena je tabla sa sloganom »Pozdravlja Vas Mađarska«. Zar to nije prijetnja teritorijalnoj cjelovitosti Ukrajine, o kojoj postsovjetska vlada Ukrajine rado šuti?

Stvaranje i legitimno postojanje lažnog »Vremennogo praviteljstva Podkarpatskoj Rus'i«¹ ne bi se moralo ozbiljno shvaćati kad samoprozvani »predsjednik vlade« i »ministri« ne bi kružili po svijetu i javno sramotili Ukrajinu, obmanjujući svjetsko građanstvo. »Premijer« ove amaterske vlade, profesor Ivan Turjanycja, boraveći u SAD-u 1994. godine, istupio je u mađarskim novinama *Magyarország* (17. 12. 1994) s posebnim memorandumom pod naslovom »Slobodu i demokraciju Zakarpattju«, u kojemu na sve načine sramoti Ukrajinu, koja je, po njegovim riječima, »ureknuta na ropstvo« Rusyna i Mađara Zakarpattja te »gazi po ljudskim pravima i pravima nacionalnih manjina«. Po njegovu mišljenju, »rusynski« i mađarski narod je tijekom povijesti ujedinjavala »svetostjepanska kruna«, tako da je mjesto zakarpatskih Rusyna i nadalje u toj danas nepostojećoj »svetostjepanskoj kruni«. Razumije se da Ukrajina i njezina Vlada nisu dale nikakav odgovor na tu antiukrajinsku parodiju, koja se izvan granica države prihvaća kao službena pozicija legitimnog »Vremennogo praviteljstva Podkarpats'koj Rus'i«², prema kojoj se Ukrajina niti ne računa.

Ako je premijer promađarski orijentiran, onda se njegov »ministar vanjskih poslova«³ Tybor Ondyk, čija se rezidencija nalazi u Bratislavi, orijentira na Rusiju. Tybor Ondyk obratio se predsjedniku Ruske Federacije B. N. Jeljcinu i Državnoj Dumi Ruske Federacije (parlamentu – op. ur.) »s izričitom molbom da se pod hitno riješi pitanje o denonsiranju sporazuma Firlinger-Molotov, između Čehoslovačke i SSSR-a, usvojenog bez sudjelovanja Vlade Podkarpatske Rus'i 29. 6. 1945, o

1 Privremena vlada Podkarpatske Rus'i (ruski naziv te tvorevine – op. prev.).

2 Privremene vlade Podkarpatske Rus'i (tako se na ruskom naziva ta Rus' – op. prev.).

3 Ministr inostranyh del (prijevod s ruskoga – op. prev.).

pripremanju Podkarpats'ke Rus'i Ukrajini, što je dovelo do likvidiranja državnosti Podkarpatskoj Rus'i i državotvorne nacionalnosti⁴. Dakle riječ je, ni više ni manje, nego o ukidanju međudržavnoga sporazuma iz 1945. te o povratu *statusa quo* Zakarpats'koj Ukrajini iz 1944. ili 1938, kada je Zakarpattje okupirala fašistička Mađarska. Tome, ako se može reći »dokumentu«, ukrajinska Vlada nije posvetila ni trunku pažnje.

Ne oslanjajući se samo na Mađarsku i Rusiju, zakarpatski separatisti okreću se prema Pragu. Praški »demokrati« već su odavno imali pretenzije na »Pidkarpats'ku Rus'«. Njihov glasnogovornik je »Društvo prijatelja Podkarpats'ke Rus'i«, koje se ne može pomiriti s činjenicom da je Zakarpattje dio Ukrajine i uvjerava sebe da to nikako nije Ukrajina nego nepostojeća prvotna Čehoslovačka Republika.

Jedan od lidera zakarpats'koga političkog separatizma, izvjestan Stjepan Ač iz Mukačiva, koji stoji na čelu »Republikanske partije Podkarpats'ke Rus'i«, obratio se pismom (ovjereno pečatom Republike Podkarpats'ke Rus'i »Ruthenia«) češkom predsjedniku Václavu Havelu, u kojemu zahtijeva poništenje sporazuma o Zakarpatskoj Ukrajini iz 1945. godine između SSSR-a i Čehoslovačke Republike. Donosimo nekoliko redaka iz toga pisma: »Češka također ima pravo jednosmjerno denonsirati sporazum Firlinger-Molotov, i Podkarpatskaja Rus' dobiva *status quo* iz 1944. god. Ako se Podkarpats'ka Rus' neće ujediniti s Češkom, onda pomozite rusynskome narodu da stekne neovisnost od Ukrajine«⁵. Tome se nema što dodati. I nakon takvih izjava kijevski i užgorodski činovnici smatraju da na Zakarpattju nema nikakvoga političkog separatizma.

Uvjerivši se u besperspektivnost mađarske i češke orijentacije, zakarpatski separatisti u posljednje vrijeme aktivnije pogledavaju na Rusiju. »Moskvofilstvo« i »rusofilija« su tu davno pustili korijenje. Za obavljanje »prljavih« antiukrajinskih poslova može se naći i podosta »Rusyna« u Rusiji, koji pomažu stvaranje odvojenoga »rusinskog naroda« u Ukrajini, pokušavaju se dočepati njegove državnosti, podrazumijeva se – uz vodstvo Rusije. Od brojnih činjenica o potrazi ruskih interesa u Ukrajinskim Karpatima navest ću samo posljednju akciju: zasjedanje V. sveslavenskog

4 Prijevod s ruskoga: S nastojatelj'noj pros'boj o bezotlagatel'nom rassmoternii voprosa o denonsaciji zaključennogo bez učastija Pravitel'stva Podkarpatskoj Rus'i Dogovora Firlinger-Molotova meždu Čehoslovakiej i SSSR od 29. 06. 1945 g. o prisoedinenii Podkarpatskoj Rus'i k Ukrajine, privedšej k likvidaciji gosudarstvennosti Podkarpatskoj Rus'i i gosudarstvoobrazujuščej nacional'nosti (op. prev.).

5 Prijevod s ruskoga: Takže Čehija imeet pravo odnostoronne denonsirovat' Dogovor Firlinger-Molotov, i Podkarpatskaja Rus' polučaet status-kvo 1944 goda. Esli Podkarpatskaja Rus' ne vossoedinit'sja s Čehiej, to pomogite rusinskom narodu dobit'sja nezavisimosti ot Ukrajiny (op. prev.).

sabora u Užgorodu 8–9. svibnja 2002. godine koji je inicirala i financirala Moskva. Nećemo ocjenjivati tu tzv. slavensku grupu, koja ima antiukrajinski karakter i u biti je pravi pokušaj uvlačenja Ukrajine u novu imperijsku strukturu »bratskih država«⁶. Zanimljivo da je na VIII. sveslavenskom kongresu 4. travnja 2001. u Moskvi prihvaćena rezolucija u kojoj se priznaje da »rusinska društvena ujedinjenja aktivno učestvuju u međunarodnom pokretu Slavena prema jedinstvu«⁷ te je podržan »zahtjev Rusina da im se kao povijesno postojećoj nacionalnosti prizna njihova ravnopravnost u Ukrajini – zajedničkoj obitelji naroda koja ujedinjuje više od 100 nacionalnosti«⁸. Užgorodski »Sveslavenski sabor« i sudionici Sveslavenske konferencije »Podkarpatskaja Rus': povijest i suvremenost«⁹, održane u okviru Sabora, prihvatili su obraćanje ministara Ukrajine predsjedniku, Saboru i Vladi, kojim su »zamazali« oči tvrdnjom o Zakarpattju kao »suvremenoj republici« i »suverenoj slavenskoj državi«¹⁰ iz 1944–1945. te zahtijevaju »da se razmotri pitanje o priznanju Rusina kao povijesno postojećem autohtonom narodu Ukrajine«¹¹. Takve »rezolucije« i »izjave« iz usta Moskve su upletanje u unutrašnje poslove Ukrajine, kojima bi i u Ukrajini bila potrebna ocjena. Kako će se odazvati kijevski činovnici na te »zahtjeve« diktirane Moskvom?

Zakarpattje, ili po današnjoj terminologiji zakarpatskih separatista »Podkarpatskaja Rus'«, postaje odskočnom daskom u kojoj Moskva ne traži samo svoje interese, nego otud planira proširiti svoje nepopularne ideje o jedinom sveslavenskom saboru, naravno uz vodstvo Rusije. U tisku su se već javile obavijesti o provođenju narednoga kongresa slavenskih naroda u Užgorodu.

Aktivno sudjelovanje u tom »slavenskom komešanju« ima pravoslavna Zakarpatska crkva Moskovskoga patrijarhata. U svojoj antiukrajinskoj politici Moskva i njezini radnici u Ukrajini polažu veliku nadu u Pravoslavnu crkvu. Sama crkva bila je inicijator i organizator »Sveslavenskog Vijeća«. Dakle traže se novi oblici poslova, uključuju se nove sile, pozvane da bi oslabile Ukrajinu, destabilizirale njezin politički položaj te uništile njezinu teritorijalnu cjelovitost. »Moskovska karta« se

6 Gosudarstvo pobratimov (prijevod s ruskoga – op. prev.).

7 Rusinskie obščestvennye ob'edinenija aktivno učestvujut v međunarodnom dviženii slavjan k jedinstvu (prijevod s ruskoga – op. prev.).

8 Trebovane rusinov kak istoričeski suščestvujuščej nacional'nosti priznat' ih ravnopravie v Ukraine – jedinij semje narodov, objedinjajuščej svyše sta nacional'nostej (prijevod s ruskoga – op. prev.).

9 Podkarpatskaja Rus': istorija i sovremennost' (prijevod s ruskoga – op. prev.).

10 Suverennoe slavjanskoe gosudarstvo (prijevod s ruskoga – op. prev.).

11 Rasmotret' vopros o priznanii rusinov istoričeski suščestvujuščim korennyim narodom Ukrajinij (prijevod s ruskoga – op. prev.).

javlja kao najnesigurnija, ona se skriva iza zamaskiranoga »sveslavenskog« ujedinenja.

Zakarpatski politički separatizam, igre u »Podkarpats'ku Rus'«, danas imaju i svoju znanstvenu (u biti – pseudoznanstvenu) potvrdu. Ne tako davno u Užgorodu svjetlo je ugledala *Enciklopedija Podkarpatskoj Rusi*¹², čiji autor Ivan Pop dosljedno opravdava moskvocentričnu orijentaciju zakarpatskoga političkog separatizma. Zakarpattje tumači kao odvojen teritorij (ne dio Ukrajine) – kao »Podkarpatskuju Rus'«. On negativno karakterizira zakarpatske Ukrajince, nazivajući ih samo »ukrajnofilima«, na sve načine ponižava i sramoti ukrajinsku kulturu Zakarpattja, krivotvori i iskrivljuje njihovu povijest, visoka i prezrivo govori o neovisnoj Ukrajini. Iza pseudoznanstvenih i pseudoenciklopedijskih besmislica stoje moćne antiukrajinske sile Rusije, SAD-a, Kanade, Mađarske, Slovačke i Češke. Traže se novi načini kako bi se oslabilo Ukrajinu, izložilo sumnjama njezinu nacionalnu politiku i na kraju krajeva – odvojilo Zakarpattje od Ukrajine, uništilo njegovu teritorijalnu cjelovitost. Svojom ideologijom, koja se hrani sokovima totalitarnoga komunističkog sistema, zakarpatski politički separatizam zadire u interese susjednih država: Slovačke, Mađarske, /republika nekadašnje – op. ur./ Jugoslavije i Poljske. Lemkivščyna je također uvučena u to »rusyns'ko« komešanje.

Poljsko »Stowarzyszenie Lemkiv« dosljedno brani odvojenost Lemka od Ukrajinaca, tvoreći od njih novi narod.

Ne tako davno pojavio se i jedan »dokument« zakarpatskih političkih separatista – obraćanje dvaju lidera oblasnog i Užgorodskoga »Obščestva Podkarpatskih Rusinova«¹³, D. Popa i J. Dumnyča, predsjedniku Ruske Federacije V. Putinu, u kojemu samoprovani »vođe« neutemeljeno tvrde kako »u ovom trenutku Rusina ima 600 000«¹⁴ te mole ruskoga predsjednika da »poništi sporazum«¹⁵ o spajanju Zakarpattja s Ukrajinom iz 1945. godine. »Rusins'ki vođe« su uvjereni da je sporazumom o Zakarpatskoj Ukrajini iz 1945. god. »I. V. Staljin s Mehlisom u svrhu vojno-strateških ciljeva preimenovali rusinski narod (...) u ukrajinski!«¹⁶ A otuda slijedi i zaključak – »priznati i vratiti nam našu nacionalnost Rusina«¹⁷. Razumije se da se tu ne radi toliko o vraćanju i priznavanju mitske »rusins'ke nacionalnosti«

12 Rus.: Enciklopedija Podkarpatskoj Rusi (op. prev.).

13 Društvo Podkarpatskih Rusinova (prijevod s ruskoga – op. prev.).

14 Sečas rusinova nasčityvaetsja 600 000 čel. (prijevod s ruskoga – op. prev.).

15 Rus.: Annulirovat' dogovor (op. prev.).

16 I. V. Staljin s Mehlisom v voenno-strategičeskih celjah pereimenovali rusinskij narod... na Ukrainev! (prijevod s ruskoga – op. prev.).

17 Priznat' i vernut' nam našu nacional'nost' Rusinova (prijevod s ruskoga – op. prev.).

koliko o *statusu quo* iz 1944. god., kada je Zakarpattje bilo dio fašističke Mađarske, ili iz 1938, kada je pod nazivom »Podkarpatska Rus'« bilo sastavni dio Čehoslovačke Republike. Ukupni podtekst zahtjeva o denonsiranju sporazuma o Zakarpatskoj Ukrajini iz 1945. čini se vrlo transparentnim.

Ukrajina i njezine snage podcjenjuju zakarpatski politični separatizam, ili ga ne žele primijetiti, ili su se baveći demokracijom zaigrale sa separatistima i bezrazložno obećavaju ispuniti gotovo sve njihove zahtjeve.

Nitko ne poriče naklonost korijenskoga mjesnog stanovništva Zakarpattja svojem starom etničkom nazivu »Rusyny«, nitko ne briše njihov povijesni put, nitko ne odbacuje specifičnost njihova života, originalnost narodne kulture te narodnih govora Zakarpaćana. Kada se govori o stvaranju novog naroda te o zahtjevu njegove autonomije i državnosti, mora nam to biti upozorenje. Nikakvoga povijesnog, političkog, kulturnog, religijskog i jezičnog temelja za takve zahtjeve nema.

Zakarpatsko političko rusynstvo ili, točnije, politički separatizam je ozbiljna prijetnja cjelovitosti Ukrajine.

*

»Hoćemo li pronaći sebe?«

Na pitanja redakcije *Zakarpats'ke pravde* odgovara doktor filoloških znanosti, pročelnik odjela Instituta književnosti »T. G. Ševčenko« Akademije znanosti Ukrajine Oleksa Myšanyč.

– *Olekso Vasylyevyču, ne tako davno (19. listopada) za okruglim stolom na temu Neovisna Ukrajina i status Zakarpattja u njezinim okvirima, koji se provodio u centralnom lektoratu Zakarpatskog društva »Znanje«, u društvu širokih predstavništava znanstvenika, stručnjaka humanističkih, ekonomskih, pravnih i ostalih znanosti, članova Vlade, predavača znanstveno-metodičkih sekcija, predstavnika svih političkih građanskih i religijskih ujedinjenja regije, Vaš stari oponent Ivan Turjanycja (»Društvo karpatskih Rusina«) u žaru polemike je pročitao redak iz Vaše knjige, koja je izišla uoči održavanja međunarodne znanstvene konferencije Ukrajins'ki Karpaty: etnos, povijest i kultura u Užgorodu.*¹⁸ *Puno ljudi izrazilo je gnjev i protest, a konferencija je završila nalik na pripovijetku o slatkišima.*

– Moja knjiga *Od pidkarpats'kih Rusyna do zakarpats'kih Ukrajinaca* je usmjerena protiv nove ideologije »karpatorusynstva«. Nisam je napisao da bih

18 *Ukrajins'ki Karpaty. Materialy mižnarodnoji naukovoji konferenciji »Ukrajins'ki Karpaty: etnos, istorija, kul'tura«.* Užgorod, 1993. (op. ur.).

zadovoljio upravu »Društva karpatskih Rusina«, nego sam pokušao znanstveno dokazati da je većina znanstvenika 19–20. st. priznala ovaj kraj kao dio ukrajinskog (malorus'kog) naroda i pripajanje Zakarpattja Ukrajini 1945. god. bilo je prirodan završetak dugog i trnovitog puta Zakarpaćana prema svom rodnom domu – Ukrajinskoj državi. Današnja borba Ukrajine za svoju neovisnost ima i svoje protivnike, i na Zakarpattju mnogi bi se htjeli odvojiti od Ukrajine, postati bilo kim, samo ne Ukrajincom.

Danas smo svjedoci želje dijela mjesne inteligencije Zakarpattja (koja je otrovana lokalnom »rusinskom« mržnjom prema Ukrajini) da se vrati u prošlost. Samim time ona je proglasila rat svojem narodu i uvjerala sebe da je jedini pravi neprijatelj Zakarpattja – Ukrajina, zato što »ukrajinizira« Zakarpaćane, ne dopuštajući im da postanu neovisan, europski narod. Mitove o odvojenom »rusinskom narodu« aktivno podržava komunističko-administrativni vrh oblasti. Oni daju prednost nekadašnjoj nomenklaturi, koja je navikla smatrati svoju zemlju posjedom, a njezino stanovništvo pokornom i bezličnom masom, koja slijepo prati svoje »vođe«.

Osjećajući brz i neslavan kraj, totalitarni partijsko-nomenklaturni sistem je odlučio da osim krvavih tragova, na Zakarpattju ostavi i tragove međunacionalne i međuvjerske nesloge te je razradio »otrovni« model raskola jednog naroda na etničke i religijske grupe. U uvjetima Zakarpattja sva je antinarodna politika poprimila antiukrajinski karakter. U svim nesrećama osuđuju se ne samo demokratske sile oblasti, nego cijela Ukrajina. Do tog trenutka, dok nije postojalo pitanje o neovisnoj ukrajinskoj državi, Zakarpattje se predstavljalo kao primjer pravilnog rješenja Lenjinove nacionalne politike, internacionalizma i bratstva naroda. Kada se Ukrajina počela boriti za svoju neovisnost 1989. godine, javili su se i protivnici »ukrajinstva« na Zakarpattju.

Već je puno rečeno o »autonomnoj Podkarpatskoj Rus'i« s kraja 30-ih godina prošlog stoljeća. Nije potrebno ponovno ocjenjivati njezino značenje u povijesti kraja. Tada nije bilo ni riječi o »autonomnoj republici«, već o običnoj provinciji unutar federativne republike Čeha i Slovaka, koja je postojala tek nekoliko mjeseci. Ideolozi karpatskog rusinstva vrlo su nezadovoljni kada se spominje »Münchenska zavjera« 28–29. rujna 1938. god., posljedicom koje je i nastala »autonomna Podkarpatska Rus'«. Također se u vezi s tim događajem može pozvati i na knjigu profesora P. R. Magocsija, kojeg Rusyny iznimno poštuju. Njegova knjiga *Stvaranje nacionalne svijesti Podkarpatske Rus'i 1848.–1948.* (izdanje Harvardskoga sveučilišta 1979) napisana je na engleskom jeziku. Tu se jasno govori o »nekoliko mjeseci fašistima podržavane

autonomije 1938.–1939. godine« (str. 269) te o stimulansu proglašenja autonomije: »... nakon Münchenske krize, kad je Čehoslovačka pretvorena u federativnu državu, Podkarpatska Rus' je dobila davno željenu autonomiju« (str. 234). Dakle autonomija iz 1938. je ostavština za koju se sada i ne treba boriti, zato imperativne povratne informacije »karpatskih Rusina« o povratku statusa »autonomne republike« Zakarpattju imaju vrlo sumnjivu ideološku i pravnu osnovu. Ako se Zakarpattje od 1919. do 1938. god. aktivno borilo za svoju autonomiju u granicama tuđe zemlje, današnji zahtjevi za autonomiju (koju?) u granicama svoje države izazivaju samo iznenađenje. Stvoriti od zakarpatskih Ukrajinaca novi narod – »Rusyne« – malo je perspektivan pokušaj. Zakarpats'ki Rusyni počeli su smatrati sebe Ukrajinacima već između 20-ih i 30-ih godina te su potvrdili svoj postanak stvaranjem Karpato-ukrajinske države 1939, usprkos volji Staljina i bez bajuneta »Crvene vojske«. Treba uzeti u obzir te događaje, jer ih se iz povijesti ne može izbrisati.

Ako je uprava »Obščestva karpatskih Rusina« istupila 29. rujna 1990. god. s deklaracijom o »povratku Zakarpatskoj oblasti statusa autonomne republike«, potrebno je pitati u čije ime? Tko je »upravi« odobrio takvu deklaraciju?

Daljnje raspirivanje međunarodnog neprijateljstva bila je i »Deklaracija o autonomnom statusu Zakarpattja«, donesena u selu Vylok 17. srpnja 1991. god. od strane »Društva mađarske kulture Zakarpattja«, koje se sastalo prigodom tradicionalnog blagdana prisjećanja na Ferencu Rakoczya II. Ponovno se postavlja pitanje: tko je dozvolio »Društvu mađarske kulture« takvu »deklaraciju«? U čije ime oni djeluju? Ako Mađari čine 12% stanovništva oblasti, mogu li oni odlučivati i o sudbini sveukupnog ukrajinskog stanovništva, kojeg ima više od 75%?

Iz ovoga se može zaključiti da su igre »autonomijom« na Zakarpattju poprimile bolesnu nijansu, podržavaju se »odozgo« kako bi se unio razdor među lokalno stanovništvo, da bi ih se međusobno posvađalo te da bi se uništio model mirnog suživota ukrajinskog stanovništva s mađarskom i ostalim nacionalnim manjinama. Još se nije ni izgradio općeukrajinski dom, a već se uz njega lijepi autonomna koliba.

Smatram da su nastupi »Obščestva karpatskih Rusina« na tzv. Prvom svjetskom kongresu Rusyna u Medzilaborcu 23. ožujka 1991, kao i nastupi na televiziji Košice te press-konferenciji u Pragu (lipanj 1991), u potpunosti antiukrajinskog, neodgovornog te provokativnog obilježja. Na tim izlaganjima »Obščestvo karpatskih Rusina« je izravno pozvalo na miješanje u unutarnje poslove Ukrajine. Zar posljedica tih putovanja »karpatskih Rusina« do Čehoslovačke nije izjava republičke stranke Čehoslovačke Međunarodnom sudu u Haagu sa zahtjevom za razmatranje pitanja o

»nezakonitom pripajanju Zakarpatske Ukrajine SSSR-u?«. Evo ga i taj cijeli »mirni rusinski put«, o kojemu tako vole pričati »vođe« podkarpatskih Rusina. Nije naodmet prisjetiti se riječi A. Hitlera, koje je izgovorio 8. 10. 1938. god. o Podkarpats'koj Rus'i, koja je tog dana dobila svoju autonomiju: »Nama bi najviše odgovarala autonomna Rutens'ka oblast orijentirana na Prag« (vidi: Sterčo, P., *Karpato-ukrajins'ka država*. Toronto, 1965, str. 163). Ovo je izričita analogija!

Točku na »i« u cijelom ovom neprimjerenom te ciničnom šou o autonomiji Zakarpattja stavila je Sedma sjednica oblasnog Savjeta narodnih zastupnika, koja je na svom posljednjem zasjedanju 31. 10. 1991. prihvatila rješenje o provođenju referenduma na temu statusa autonomije Zakarpattja, 1. prosinca. Sve sumnje su se rasplinule: partijsko-nomenklaturna većina oblasnog parlamenta pokazala je svoje istinsko lice, nametnula je stanovništvu Zakarpattja provokativno i nadasve zamršeno formulirano pitanje, na koje se ne može dati jasan odgovor, jer su u tom jednom pitanju objedinjena različita pitanja: o neovisnosti Ukrajine, o teritorijalnoj autonomiji Zakarpattja unutar neovisne Ukrajine i o nepripadanju drugim teritorijalno-administrativnim formacijama. Svako od tih pitanja zahtijeva zaseban odgovor.

U posljednje vrijeme u arsenal zastrašivanja stanovništva Zakarpattja »ukrajinskom prijetnjom« pridodan je i trač o pristupanju Zakarpattja drugim zapadnoukrajinskim oblastima. Nema primitivnije laži, ali ona itekako djeluje na stanovnike. Podmuklo oformljeno pitanje za oblasni referendum je u biti zamka i unaprijed garantira pobjedu onih koji su izmislili to ismijavanje svojega naroda. Vidi se da »sluge naroda« osiguravaju sebi topla mjesta u parlamentu buduće autonomne »Republike Rutenije«.

Današnja borba »Društva karpats'kih Rusyna« i oblasne partijske nomenklature za autonomiju Zakarpattja nema nikakvoga znanstvenog, povijesnog i pravnog temelja. Ona je nezakonita.

Smatram da bi bilo preporučljivo detaljnije se zaustaviti na tom bolnom pitanju današnjice, kako bih mogao čitko izgovoriti i objasniti svoju poziciju. Znam da se moji protivnici ne slažu, ali meni je istina draža. Svatko od nas danas ima pravo na svoje mišljenje, iza kojeg su građanska pozicija i nacionalna čast.

– *Prigodom rezimiranja rada Međunarodne konferencije prisjećalo se i grubih ispada predstavnika tog Društva prema znanstvenicima koji ne dijele njihovo mišljenje, između ostalih i na Vas. Čak su završili i na sudu. Prije svega mislim na publikacije u Zakarpats'koj pravdi...*

– Uprava »Društva karpats'kih Rusyna« istupa u medijima s neodgovornim izjavama i deklaracijama te zajedno s tim ne priznaje nikakvu kritiku, ljuti se ako se netko ne slaže s njom. Na moje tekstove u *Zakarpats'koj pravdi* i *Literaturnoj Ukrajinu* nisu mogli nikako pametnije odgovoriti nego s »potražnom tužbom«¹⁹ na Kijevskome građanskom sudu, optužujući me za »klevetu«, a za moje članke smatraju da sadrže »podatke koji diskreditiraju čast i dostojanstvo odbora Obščestva karpatskih Rusinov«²⁰. »Tužbu«²¹ su potpisali P. V. God'maš i M. M. Tomčanič. Kao odvjetnik Društva na sudu je djelovao O. O. Logojda. Sud je odbio tužbu Društva, slučaj se nakon toga nije promijenio, jer brojni dokumenti te predstavljeni dokazi nisu ni u što uvjerali »vođe« karpatorusinstva. Druga razmišljanja i poglede, osim svojih, oni ne priznaju. Prava je zagonetka otkud im tolika hrabrost, samopouzdanje i uvjerenost da su u pravu. Namjerno se forsira samo jedno: korijensko stanovništvo Zakarpattja je odvojen narod, Rusini; ponovno sjedinjenje s Ukrajinom 1945. bilo je nezakonito; zahtijeva se povratak statusa »autonomne republike Podkarpatska Rus'« iz 1938. god.; Rusini se nasilno ukrajiniziraju. Sve te točke ne podnose znanstvenu kritiku, lako ih je pobiti, ali »teoretičare rusynstva« činjenice ne mogu uvjeriti. Tek sada je tajno postalo javno, i svi su shvatili da je reanimacija ideologije rusynstva na Zakarpattju i zahtjev za autonomijom – posao viših redova oblasne Vlade, a nekoliko članova uprave »Društva karpats'kih Rusyna« – samo su revni izvršitelji tuđe volje.

Htio bih podijeliti s čitateljima *Zakarpats'ke pravde* neka razmišljanja i opažanja o fenomenu ove bijede, koja deformira naše živote, ubija kreativnu misao, na kraju krajeva demoralizira lokalno stanovništvo.

Ideološka osnova današnjeg »rusynstva«, po mojem mišljenju, je kompleks osobne nacionalne i kulturne inferiornosti, bolesni osjećaj svoje sekundarnosti u društvu, svjestan nedostatak želje za uzdizanjem do stupnja državnog naroda. Teoretičari »rusynstva« uvijek žele biti kraj nekoga, nekome služiti, na nekoga se orijentirati. U njihovim redovima se gotovo ravnomojno mogu čuti glasovi kako u korist Moskve, tako i Praga i Budimpešte. Samo zadnjih tjedana, s obzirom na donesene zakone, kao da se, između ostalog, deklarira podrška neovisnoj Ukrajinu, ali s naglaskom na svoju odvojenost te zahtjevom za autonomijom, pa makar bila i u granicama neovisne Ukrajine. Ropska psihologija ideologa rusynstva orijentira ih

19 Rus.: Iskovym zjavleniem (op. prev.).

20 Svedenija poročasčie čest' i dostoinstvo členov pravlenija Obščestva karpatskih Rusinov (prijevod s ruskoga – op. prev.).

21 Rus.: Zajavlenie (op. prev.).

na razne gospodare te vodeća ideja ostaje samo jedna: razgraničavanje od Ukrajine, od prirodne osnove svojega etnosa, uporna namjera stvaranja novog naroda od zakarpatskih Ukrajinaca. Što se tiče orijentacije »vođa« Rusyna, njihove mogućnosti još nisu iscrpljene. Jedan od dirigenata rusynstva, A. Brodij, koji je u svoje doba uspješno prodao Zakarpattje fašističkoj Mađarskoj 1933. god. je izjavio: »Kad bi danas iznikla situacija, u kojoj bi Kinezi pomogli Rusynima, tada bi 90% našeg naroda bilo spremno pripojiti se Kini« (citat iz spomenute knjige P. R. Magocsija – str. 214).

Ideja o stvaranju novog naroda na Zakarpattju – Rusyna – nije nova, ima svoju povijest. Uvijek je bila diktirana političkim faktorima, krajnjim ciljem koje je uvijek bila asimilacija njezina stanovništva, njegova mađarizacija, a kasnije bohemizacija, danas i rusifikacija. I nekadašnja mađarska i čehoslovačka vlada priznale su da su pidkarpats'ki Rusyny dio ukrajinskog (malorus'kog) naroda, ali bi im povoljnije bilo imati zaseban malen narod, kojeg bi se s vremenom moglo asimilirati. Kao što pamtimo, i čehoslovačka demokratska, i mađarska fašistička vlada zabranjivale su korištenje termina »Ukrajina« i »ukrajins'ki« za Zakarpattje. Što se tiče rusocentrističke orijentacije današnjega »karpatorusynstva« i rusifikacije oblasti, oni se očito pojavljuju svakodnevno u našoj stvarnosti.

Kako objasniti to nacionalno odmetništvo, gdje tražiti korijene »rusynskoga kompleksa«? To što su u izradi ove ideologije prvotnu ulogu imali plemići 19. st., ideje panslavizma i panrusizma su samo jedna od karika većeg zla. Ruska bijela emigracija, koja je naselila Zakarpattje između 20-ih i 30-ih god. i koja se trudila osnovati svoj »Ruski Dom«²², uvjeravajući »zaostale Rusine« da su »Rusi i Rusini jedno te isto«²³, također su uzrok nacionalnog otpadanja mjesne inteligencije koja se orijentirala na državnu Rusiju i njezinu dvorsku kulturu. Treba spomenuti i antisovjetska te antikomunistička raspoloženja lokalnog stanovništva, koja su ojačala potkraj 40-ih i 50-ih godina, nakon masovnih represija, nasilne kolektivizacije, pravoslavizacije te ostalih mjera sovjetske vlade, koja se trudila »ubiti« povijesno sjećanje naroda, pretvoriti ga u bezličnu i nijemu masu robova. Proradio je i instinkt samoodržanja, kada se dio svjesnog stanovništva zatvara u sebe, nadajući se boljemu sutra te je spremno vratiti se prošlosti, kako bi se oslobodili negativnog utjecaja sovjetske vlade.

Totalitarni režim je u zadnjih nekoliko desetljeća vješto preusmjerio ta raspoloženja ne na pravoga zločinca bijede – sovjetsku imperiju i KPSS, nego na

22 Russkij Dom (op. prev.).

23 Russkij i rusin – odno i to že (op. prev.).

Ukrajinu – njezin narod, jezik i kulturu. Znanstvenici rusificiranog Užgorodskog sveučilišta sa zavišću su gledali na Dnjipropeetrovs'ko i Harkivs'ko sveučilište, podložnih centru, koja su djelovala u puno boljim uvjetima, za razliku od prosjačkih ukrajinskih sveučilišta. Ako je 20-ih i 30-ih god. za vrijeme čehoslovačkog režima na Zakarpattju izlazilo više od 80 novina i časopisa, 1958. je tu prestao izlaziti jedini književni almanah *Karpaty* te je obustavljeno izdavanje *Znanstvenih zapisa* sveučilišta. Mjesno stanovništvo, velik dio kojega ima srednju ili višu naobrazbu, našlo se u duhovnom vakuumu, počelo se pretvarati u bezličan »jedinstven sovjetski narod«²⁴ s umjetno forsiranom »internacionalizacijom« oblasti. Te nezgode imaju sveukrajinski karakter i mogu biti zaustavljene samo zajednički u neovisnoj ukrajinskoj državi.

Osim vanjskih čimbenika, razlog ponovne reanimacije treba potražiti i u drugim mjerilima; poželjno bi bilo proniknuti i u psihologiju »nezadovoljnog Rusyna«. U prvoj polovici 20. st. Rusyni na Zakarpattju nisu u tolikoj mjeri sami sebe smatrali Rusynima, koliko im je tu ideologiju nametalo plemstvo krajeva čiji su sastavni dijelovi bili – Mađarska i Čehoslovačka. Tu su se 20-ih i 30-ih godina borile dvije struje – ukrajinska i ruska, s prevagom ukrajinske. Ukrajinstvo tu nitko nije nametao: ono je pobijedilo prema zakonu prirodnog prava. Stvaranje odvojenog »rusyns'kog naroda« umjetno je počelo potkraj 20-ih godina i bilo je usmjereno na odvajanje Zakarpattja od Ukrajine. Taj model bio je koristan i buržoazijskoj Čehoslovačkoj i fašističkoj Mađarskoj. Čime je kupljen dio mjesne klerske i svjetske inteligencije? Kakvu je korist ona mogla imati? Popularno se to objašnjavalo na ovaj način: vi ste Rusyny. Vi ste zapravo dio malorus'kog (ukrajins'kog) naroda, ali ukrajinska država ne postoji. Vi ste odvojeni od Ukrajine s dvije granice. Ako se pripojite Ukrajini, nestat ćete u ukrajinskom moru, bit ćete nitko i ništa. Ako ostanete s nama (Mađarskom i Čehoslovačkom), bit ćete odvojen, samostalan narod, imat ćete svoje škole i kulturne ustanove. Vaši znanstvenici, javne osobe i pisci služit će nama, bit će poznate osobe, dok bi u četrdeset milijunskoj Ukrajini bili ništa. Radio se, dakle, pritisak na psihi sitne inteligencije, čije bi se želje, dao Bog, ostvarile u svojoj maloj sredini. Priznavalo se čak da je naš jezik ukrajinski jezik, ali od njega treba odstupati, jer tim jezikom bezbožni boljševici u Ukrajini pišu svoja grešna djela. Dakle bolje je u svojoj autonomnoj Rusyniji ili u svojem malom selu biti netko, nego biti nitko u Ukrajini.

Jedan »čestnyj Rusin«²⁵ na stranicama najčitanijih »rusyns'kih« novina

24 Jedinyj sojetskij narod (op. prev).

25 Pošten Rusin (prijevod s ruskoga – op. prev.).

Nedilja (1935–1938) veselio se povodom agonije panslavizma, na ostacima kojeg je sanjao izgraditi »svoj malyj, no siljnij rusinizm«²⁶ (8. 11. 1936). *Nedilja* je priznala da na »Podkarpatskoj Rus'i živi samo jedan rus'ki narod: Rusyni – podkarpatski Rusyni...«²⁷. S enciklopedijskom točnošću prikazan je politički credo »rusynizma«: »Jer oni tamo su Rusini malorusi ili južnorusko pleme, ako hoćete: ukrajinsko, jezik njihov je maloruski – južnorus'ki, ali ne taj ukrajinski jezik koji je danas nositelj i oruđe ukrajinske političke ideologije. A nama ta ideologija nije potrebna jer mi želimo biti barem mali dio u nerus'koj državi, a ne ništa u ukrajinskoj«²⁸ (26. 04. 1936). Današnji »vođe« Rusyna išli su još više nadesno od svojih idejnih prethodnika: na sve načine raskrštavaju s Ukrajinom, njezinim jezikom i kulturom i smatraju se potpuno novim slavenskim narodom zapadnjačke orijentacije.

Ovaj razgovor može se nastaviti, a rečenoga ima dovoljno da se može vidjeti kako se borimo s posljedicama, a trebalo bi potražiti razlog, dokopati se korijena naših nedaća i ne bojati se izgovoriti gorku istinu o našoj »crnoj« prošlosti i o »svijetloj« sadašnjosti. Samo zajedničkim naporima možemo pobijediti mnogobrojne stereotipe, fobije i predostrožnosti koje je u nas zasadio totalitarni sistem. Sami od sebe ne možemo pobjeći. Po mojemu mišljenju, međunarodna znanstvena konferencija »Ukrajins'ki Karpaty: povijest, etnos, kultura« je veliko dostignuće svjetske karpatske, dobar početak novog čitanja naše povijesti te osmišljavanje suvremenih procesa. Treba samo vješto i na vrijeme realizirati te znanstvene zaključke.

Lijepom riječju treba spomenuti boljševičku zakarpatsku televiziju, koja nije ništa »znala« o međunarodnoj znanstvenoj konferenciji u Užgorodu i koja je drugoga dana njezina održavanja velikodušno na cijeli sat »prepusila eter« predstavnicima odbora »Društva karpats'kih Rusyna« te njihovim sanjarenjima o »autonomnoj republici Podkarpats'ka Rus'«.

– *Svakodnevan, odgovoran i napet rad na konferenciji Vas i ostalih znanstvenika nije završen. Poznato je da se priprema zbornik... Možete li izvijestiti naše čitatelje kako napreduje rad?*

– O rezultatima svake znanstvene konferencije može se govoriti samo na temelju već objavljenih materijala. Skupljeno je više od 80 izlaganja s naše

26 »Svoj malen, ali snažan rusinizam« (prijevod s ruskoga – op. prev.).

27 Na Podkarpatskoj Rus'i živjet tol'ko odin rus'kij narod: rusyni – podkarpatski rusyni (op. prev.).

28 Prijevod s »jazyčija«: »Bo ti rusyni malorosy abo plemja južnoruskoje, esli hoćete: ukrainskoe, jazyk ego malorusskij – južnorus'kij, ale ne tot ukrainskij jazyk, kotryj nyny e nosytelem i orudiem ukrainskoj političeskoj ideologii. A pravi toj ideologii nam ne potrebno, bo my volieme byti hotj jakym malym drobom v nerus'koj deržavi, jak nullamy v vašoj ukrainskoj« (op. prev.).

konferencije, razvrstani su i predani izdavaču »Karpaty«, koji će objaviti zbornik. To je tek početak. Karpatiku treba podržavati i razvijati na svim razinama, na svaki način pridonijeti da ona, dao Bog, postane zasebna disciplina u slavističkim studijima. Sve će ovisiti o nama samima, o našem poštovanju svojega naroda i njegove povijesti.²⁹

– *Ovaj trenutak na stranicama naših novina Vi ste vratili Zakarpaćanima ime njihova zaboravljenog pjesnika Ivana Irljavs'kog. Obećali ste pisati o još nekoliko autora*

...

– Trenutačno su se u ukrajinsku književnost vratila imena desetak pisaca, koji su u svoje vrijeme bili zabranjeni i zaboravljeni. Sa Zakarpattja su: V. Grendža-Dons'kyj, Zoreslav, Ivan Kolos, Ivan Irljavs'kyj, Marko Barabolja, Volodymyr Byrčak, Jurij Stanyec', Andrij Voron, Oleksandr Slyvka, Petro Migovk, Andrij Karabeleš. Svi oni postupno zauzimaju mjesto u književnom procesu Zakarpattja. Izišle su knjige V. Grendža-Dons'koga i J. Stanyncja (priredio I. Rebyrk). Ja sam priredio i predao izdavaču rukopise knjiga poezije Zoreslava, I. Kolosa, zatim I. Irljavs'koga te pripremam poeziju A. Karabeleša. Do kraja godine bit će objavljene dvije knjige humoresaka Marka Barabolje (priredili J. Balega i V. Pop). Na svoj red čeka rukopis zbirke pripovijedaka O. Slyvky (priredio I. Čendej). Smatram da na stranicama *Zakarpats'ke pravde* treba pisati o svakom od spomenutih autora. Potrebno je dati pregled stvaralaštva Zoreslava, I. Kolosa, V. Byrčaka. Svi su oni stvarali ukrajinsku književnost na Zakarpattju, dobro su znali kojim jezikom treba pisati te na koju se književnost orijentirati. Nisu izmišljali novu »rusyns'ku« književnost i jezik, nego su pisali materinskim ukrajinskim jezikom svom ukrajinskom narodu. Etimološki pravopis i dijalektalni leksik ne mijenjaju njihov status ukrajinskih pisaca.

– *Književnost dijaspore. Naše novine su već pisale o nekoliko blistavih predstavnika ukrajinske kulture, koji su iz različitih razloga bili prisiljeni otići u inozemstvo. O kome biste prvome željeli pričati?*

– Zakarpatska dijaspora je dosta velika. Prve generacije radne emigracije su već podlegle asimilaciji, to su Amerikanci ili Kanađani karpatorus'koga podrijetla, koji su u potpunosti prešli na engleski jezik i u ukrajinskom književnom svijetu nisu ostavili traga. Noviju emigraciju s kraja 30-ih i 40-ih god. čine pretežno znanstvenici, sveučilišni profesori, javne osobe i osobe iz kulture. Među njima su i poznata imena: V. Markusj, I. Fizer, O. Danko, A. Štefan, S. Rosoha, V. Šandor, J. Hymynecj, O. Baran, S. Sabol (Zoreslav), A. Pekar', J. Revaj, P. Sterč i dr. O Zakarpattju je napisano mnogo znanstvenih studija, memoara i publicističkih članaka. Htio bih upozoriti na

29 *Kuljtura ukrajins'kyh Karpat*. Užgorod, 1994. (op. ur.).

memoare A. Štefana – *Za pravdu i slobodu* (2 t., Toronto, 1973, 1981), S. Kločuraka – *Do slobode* (New York, 1978), J. Hymyncja – *Moja opažanja sa Zakarpattja* (New York, 1984), S. Sabola – *Golgota grko-katoličke crkve u Čehoslovačkoj* (Toronto–Rim, 1978), S. Pugača – *U mađarskom zatvoru* (New York, 1978), A. Kuščyns’koga – *Zakarpattja u bitci* (Buenos Aires, 1981). Od znanstvenih radova istaknuo bih knjige V. Markusja – *Pripajanje zakarpats’ke Ukrajine sovjetskoj Ukrajini, 1944.–1945.* (Belgija, 1956, na francuskome), P. Sterča – *Karpato-ukrajins’ka država* (Toronto, 1965) i A. Pekarja – *Eseji povijesti zakarpatske crkve* (Rim, 1967). Sve one zaslužuju da ih upoznaju i čitatelji na Zakarpattju. Trebalo bi ih ponovno izdati, ako ne u potpunosti, onda barem u dijelovima. *Zakarpats’ka pravda* mogla bi uvesti posebnu rubriku te svakog tjedna izdavati zanimljivije dijelove znanstvenih radova i memoara Zakarpaćana, objavljenih u inozemstvu. Teško je govoriti o književnom stvaralaštvu Zakarpaćana u dijaspori, jer ono kao takvo gotovo ne postoji.

– *A što Vas u ovom trenutku zanima na znanstvenom polju?*

– Zadnjih pet godina posvetio sam se pretežno pripremi izdanja te istraživanju stvaralaštva zaboravljenih ukrajinskih pisaca. U mojem izdanju i s mojim predgovorima izišla su djela Katri Grynevčevoji, I. Ol’brahta, V. Grendža-Dons’koga, Nataleny Korolevoji. Nedavno je svjetlo dana ugledao i rječnik u dva dijela S. Čerkasenka, poznatog ukrajinskog pisca prve polovice 20. st., koji je 1923–1929. živio na Zakarpattju te dao tom kraju dio svojega srca. S time ću i nastaviti, jer vidim da među mladim zakarpats’kim »patriotima« prevladavaju »generatori ideja«, crni rad nitko ne želi, nema se kome dati da pripremi tiskanje djela O. Duhnovyča, i dalje ću raditi u serijskoj knjižnici »Karpaty« i »Narodnoj knjižnici«. Počinjem raditi i na znanstvenim izdanjima *Povijesti Rusiv*.³⁰ Zajedno s kolektivom odjela, kojim upravljam, pripremam enciklopedijski imenik *Stara ukrajinska književnost*. Ako tome dodamo sudjelovanje u radu uredništva »Harvardske knjižnice starog ukrajinskog pisanja«, »Ukrajinske književne enciklopedije«, »Biblioteke ukrajinske književnosti«, »Starorus’kih i starih ukrajinskih ljetopisa«, posao znanstvenog tajnika Međunarodne asocijacije ukrajinista, sudjelovanje na brojnim znanstvenim konferencijama u Ukrajini i izvan njezinih granica, tada za zabavu nema vremena. Trenutačno me najviše brine književna povijest Zakarpattja i njezino pravilno znanstveno osvjetljenje. Čini mi se da velik dio znanstvenika-filologa Sveučilišta u

30 *Історія Русів* – historiografsko djelo ukrajinske nacionalno-političke misli nepoznatog autora (pretpostavlja se od kraja 18. st. do početka 19. st.), s prikazom povijesnog razvitka Ukrajine od starih vremena do 1769. (op. ur.).

Užgorodu danas radi s pola snage, svjesno se ograđuje od rješavanja vrućih pitanja o problemu kulturološkog života oblasti, dajući ih na nemilost amaterima i političkim špekulatorima.

– *Danas je u tolikoj mjeri teška situacija s papirom, da se ne možemo nadati uspješnom izdavanju djela karpatike...*

– Nisam sklon dramtiziranju situacije. Papira ima više nego dovoljno, samo se u vezi s komercijalizacijom našeg života promijenila njegova preraspodjela, u milijunskim tiražama izdaju se knjige koje donose dobit: romani o Tarzanu, Anželiki, detektivima, seksualnim prosvjetljenjima najšireg opsega... Kako da tu govorimo o klasicima ili knjigama V. Grendža-Dons'koga ili F. Potušnjaka? Ne sumnjam da će zatamnjenje komercijalizacijom kulture proći i da ćemo se vratiti normalnoj izdavačkoj djelatnosti. Nakladnik »Karpaty« uz dobru volju može napraviti velikodušnu i potrebnu stvar čak i u teškim uvjetima te tiskati u oblasti karpatike potrebnu književnost. Serija »Narodne knjižnice« započela je fototipskim izdanjem knjige I. Kondratovyča *Povijest Pidkarpats'ke Rus'i za narod* (1924). U izradi su faksimilna ponovna izdanja *Pjesama pidkarpats'kih Rusyna* (1944) i knjige P. Sovy *Prošlost Užgoroda* (1937). Neću otkrivati daljnje planove, ali mogu reći da će se karpatika razvijati kako čitanjem starih dosezanja, tako i stvaranjem novih istraživanja. Stvar nije u papiru, nego u želji znanstvenika da istraže prošlost i sadašnjost Ukrajinskih Karpata.

– *U masovnim medijima (i u Književnoj Ukrajini) nakon X. kongresa pisaca samo se može pročitati: kriza kritičke misli, povjesničari književnosti šute. Što vi mislite o tome?*

– Književna kritika živi na račun same književnosti. Kakva književnost, takva i kritika. Kritika i znanost o književnosti moraju proći proces vlastitog čišćenja, odvojiti se od postojećih desetogodišnjih stereotipa. Znanost o književnosti osvaja trenutačno zaboravljenu i nekad zabranjenu književnost. Tu se već puno toga uradilo, a još se više radi. Patos kritike je usmjeren na odvajanje starih dogma i teorija. Možemo se nadati da će taj proces potrajati još nekoliko godina, sve dok se književnost, književna teorija i povijest u potpunosti ne odvoje od tereta prošlosti, dok ne postanu pravom umjetnošću riječi, a ne da budu sluge gospodske ideologije. Kritika i znanost o književnosti na Zakarpattju uvijek su se odvajale od književnog procesa. Danas nije osobito vidljivo, ali svijetla budućnost se ne nazire. Očito je da treba početi na Filozofskom fakultetu Užgorodskoga sveučilišta, gdje se školuju budući povjesničari književnosti i kritičari.

– *Vi radite na Institutu književnosti Akademije znanosti Ukrajine. Možete li objasniti ukratko ovaj fenomen: jako puno poznatih znanstvenika (Vi također) dobilo je priznanje i kao političari. Nešto slično tome, da pjesnici izlaze na trgove, kada se tamo okupio narod...*

– Danas se odlučuje sudbina Ukrajine, te se postavlja pitanje: biti ili ne biti slobodnoj, neovisnoj i nedjeljivoj, demokratskoj Ukrajinskoj Državi. Čekati da slobodu Ukrajine izbori državno-partijska nomenklaturna birokracija – uzaludno je. Do državnog života se uzdigao cijeli narod, a u njegovim prvim redovima je kreativna inteligencija. Od davnina je u Ukrajini pjesnik bio savjest naroda. Prisjetimo se *Pjesme o Igorovu pohodu*, ukrajinske pučke barde – kobzare, sjetimo se pjesnika kao G. Skovoroda, T. Ševčenko, I. Franko, Lesja Ukrajinka. Danas tu ulogu imaju V. Symonenko, V. Stus, D. Pavlyčko, I. Drač, L. Kostenko, M. Vingranovs'kyj, a na Zakarpattju – P. Skuncja. To što su pisci otišli u politiku te se uključili u državni život je jako dobro. Oni srcem razumiju narod, mogu izraziti njegova nadanja ne samo pjesničkom riječju nego i iz parlamentarnih klupa ili na trgovima. Njima ne upravljaju karijeristička gledišta, nego bol i bijeda njihova zlostavljanog, zanemarenog i beznadnog naroda. Znanstvenik, ako je stvarno u tome, ne može se ograditi od života i politike, osobito u povijesnim trenucima promjena u narodu.

Kada pogledam kako se poluobrazovani političari prevrću i oskvrnjuju povijest mojega kraja, izazivaju međunarodni i međureligijski sukob, spremni su na veliko i na malo prodati svoju zemlju i njezina bogatstva – ne smijem šutjeti, jer pred ovim narodom imam obavezu. »Baš me briga« – to je stajalište koje zauzimaju zajednice stvaratelja, zatim katedre Filozofskog i Povijesnog fakulteta Užgorodskoga sveučilišta. Pojašnjava se, očito tim tradicijama, u kojima se formirala zakarpatska inteligencija 19–20. st., koja je revno služila tuđim interesima – ili Ruskom ili Austro-Ugarskom imperiju. Poziv nepoznatog pjesnika s kraja 19. st. – »Manite se dubokog sna!« – zapravo ostaje aktualan. Neovisnu Ukrajinu treba izgraditi, a ne čekati da nam je daruju plemići i »gospoda« iz Moskve, Praga ili Budimpešte.

– *Olekso Vasylyjovču, koga Vi vidite na mjestu predsjednika Ukrajine?*

– Savjesnog, visokoobrazovanog Ukrajinca bez »maloruskoga kompleksa«, političara – profesionalca, oslobođenog imperijskog mišljenja i neopterećenog dirljivim prisjećanjima na vjernu službu u komunističkim strukturama totalitarnog režima.

– *Vaše simpatije pripadaju nekoj stranci ili pokretu?*

– Simpatiziram žene, a priznajem i podržavam sve stranke i pokrete, djelatnost

kojih je usmjerena na izgradnju slobodne, neovisne, suverene, demokratske i nepodijeljene države Ukrajine. Slava Ukrajini!

* * *

»Jer takva je sudbina nedržavnog naroda«

Oleksa Myšanyč, doktor filoloških znanosti, zastupnik predsjednika Više kvalifikacijske komisije u Ukrajini, upozorio nas je da nije političar, međutim pažljivo prati tijek političkih događanja u Ukrajini, posebno na Zakarpattju. Vezano uz njih ima i svoje mišljenje.

– *U svoje vrijeme, gospodine profesore, oštro ste istupali protiv autonomije Zakarpattja. Kasnije se ta ideja transformirala u »specijalni samoupravno-administrativni teritorij Zakarpattja« te je bila podržana na oblasnom referendumu 1. 12. 1991. god. Treba priznati da ta ideja ima svoje simpatizere, a i protivnike. A kakav je Vaš odnos prema njemu?*

– Na Zakarpattju postoje određene sile koje ne primjećuju ukrajinsku državnost, zato se svim snagama pokušavaju odvojiti od Ukrajine. Naši simpatizeri autonomije Zakarpattja ispočetka su u svojim političkim orijentacijama bili rastrgani između Moskve, Praga i Budimpešte i tek su se nakon 1. 12. 1991. godine, kada je narod rekao »da« Ukrajini, malo stišali i počeli tražiti nove načine za svoje antidržavne težnje. U biti, separatističko komešanje i dalje traje. Oblasni referendum 1. 12. 1991. bio je istinska provokacija, izgrađena na galyčofobiji.³¹ Vlada Ukrajine smatra taj referendum nezakonitim, poništila je njegovo rješenje, donijevši o tome odgovarajuću odluku. Danas raspolagati činjenicama tog referenduma, blago rečeno, nije u redu. Kad bi oblasno vodstvo i »sluge naroda« ignorirali to rješenje parlamenta Ukrajine, i kad ga ne bi doveli do svojih glasača, to bi bila njihova stvar, i neka za to i odgovaraju.

– *Vi ne dopuštate da se u ideji specijalnog samoupravnog administrativnog teritorija nalaze i dobre namjere?*

– Ako ih i ima, to su samo namjere. Praktički, kao što je i vidljivo iz nekoliko projekata zakona, tu je riječ o potpunoj prodaji svega što se može prodati, pljački

31 Galyčany – naziv za Ukrajinke iz Galicije sa središtem u Lavovu, prema kojem zakarpatski separatisti gaje suparničku netrpeljivost (op. ur.).

svoga što se može opljačkati i odnošenju svega što se može odnijeti. U uvjetima tržišne ekonomije to je moguće. Jako se varaju ta gospoda koja očekuju da će nešto od te pljačke ostati na »samoupravno-administrativnom teritoriju«. Ne, sve će to otići u džepove brojnih zajedničkih društava koja su raširena na teritoriju. Samo u Mukačivu ima više od 200 zajedničkih moskovsko-inozemnih društava. Ona nisu stvorena za poboljšanje života i bogaćenje Zakarpacana. Priljev tragača za lakim bogaćenjem na Zakarpattju iz nekadašnjega SSSR-a nije u interesu Zakarpacana i iz toga neće ništa dobro proizaći. Ako je 1992. god. na Zakarpattju bilo upisano oko 15 000 takvih trgovaca, tada moskovski autori modela slobodne ekonomske zone planiraju tijekom 5 godina preseliti ovamo još 100 000 »specijalista«. Lako je zamisliti sve posljedice preseljenja i internacionalizacije ove »zone«. A Zakarpacani će i dalje biti prisiljeni lutati po svijetu u potrazi za poslom.

– *Naš razgovor je prešao na problem slobodne ekonomske zone. Po Vašem mišljenju, na što su u predloženom projektu »slobodne gospodarske zone« najviše osjetljivi Zakarpacani?*

– Danas je već jasno da se »zajednica« »Europa – Centar« priprema ne za zakarpatske Rusyne i Ukrajince, nego upravo suprotno – svim svojim dijelovima je usmjerena protiv njih. U rasprodaji nekadašnjega SSSR-a, između ostaloga i Ukrajine, koja će se ostvariti kroz koridor ili »zonu« u središtu Europe, Zakarpacani neće sudjelovati, njihova zemlja postat će tek put kojim će gaziti horde trgovaca, društava i ljubitelja lakog bogaćenja. Novi predloženi val internacionalizacije oblasti izbrisat će s lica zemlje svu posebnost mjesnog stanovništva, kojom se pokrivaju i spekuliraju užgorodski i mukačivski činovnici, koji svjesno ili nesvjesno izvršavaju volju velikih riba iz Moskve, Budimpešte, Praga, te ostalih morskih pasa koji se zanimaju za ovaj »veliki put«. Tim monstrumima nije potrebno ni naše rusynstvo, ni naše ukrajinstvo, ni naši opanci, niti naše narodne autentične nošnje. Njima je potreban put i mjesto blizu granice za razvoženje svojih ljudi, koji će služiti toj međunarodnoj tržišnici te ispumpavati naša bogatstva u moskovske i švicarske banke.

– *I što će imati od te ideje »slobodne gospodarske zone« Ukrajinci, Rusyni, Madari, Rumunji, Romi, Nijemci i Slovaci Zakarpattja?*

– Odgovor će biti jednoznačan: ništa. Međunarodni kapital nema nikakva interesa prema Zakarpattju. Danas je to jako siromašan kraj. Osnovna njegova bogatstva – šume, vinogradi, vrtovi i sol su prošlost. Danas su njegovo najveće bogatstvo ljudi: zakarpatski seljaci, radnici i inteligencija, od kojih je 120 000–200 000, u dobi od 15 do 65 godina, svake godine prisiljeno odlaziti raditi u sve

regije nekadašnjeg SSSR-a: Rusiju, pribaltičke zemlje, istočne oblasti Ukrajine, Sibir. Ovaj broj se mijenja, ali tendencija smanjenja ne postoji. Svake godine tisuće naših školaraca, učenika iz gorskih rajona, zajedno s roditeljima ili bez njih, odlaze raditi, vraćajući se krajem studenoga. U desetak srednjih škola Verhovyne³² školovanje od 8. do 11. razreda u prvom kvartalu se ne održava, djeca maturiraju automatski, jer drugog izlaza nema. O tome nitko nigdje ne govori niti galami – ni partokrati, ni demokrati, ni službenici u obrazovanju. Raste broj budućih robova, u boljem slučaju broj crnog roblja. Kad bi se takav sramotan fenomen dogodio negdje u Africi ili Latinskoj Americi, cijeli svijet bi »urlao« o dječjem genocidu, o izrabljivanju dječje radne snage, o planiranoj nepismenosti i neznanju.

Na Zakarpattju slobodna trgovina službeno još nije otvorena, a već su nam otkrili prve značajke o sebi: *trgovina robljem*. U doslovnom značenju te riječi! Deseci zajedničkih poduzeća u kojima mjesno stanovništvo nije nazočno počela su novačiti djevojke i momke i prodavati ih na težak rad u Mađarsku, Češku, Austriju, Njemačku, Poljsku te ostale zemlje, kojima je potrebna tamna šutljiva radna snaga, koja prodaje svoje ruke u bescjenje. Naravno, onih koji se žele prodati je više nego što je potrebno, jer svatko želi zaraditi, a najviše zarađuju trgovci »žive robe«, koji u »zoni« žive sasvim privilegirano. Hoće li Ukrajina zaštititi svoju djecu od novih trgovaca radom, ili je možda »zona« nedostižna njezinu zakonodavstvu i moralno-pravnim normama?

– *Nedavno je nešto slično toj –»slobodnoj gospodarskoj zoni« stvoreno u Čopu³³ – slobodna carinska zona?*

– Prodaja čopske carine moskovskoj firmi »Delovoj Mir«³⁴ te stvaranje slobodne carinske zone pokazalo je tko je tu pravi gospodar. Moskvocentrizam zakarpats'ke oblasne uprave i odsutnost stajališta ukrajinske vlade što se tiče vlastite prigranične oblasti dosegli su kulminaciju. Nikakvim lažnim državama i osobama to se ne može zamaskirati. Moskvi se može samo zavidjeti na tome kako je ostvarila zapanjujuće uspješnu akciju na vlastitu korist. Jedini realan izvor dobiti za Ukrajinu i oblast od čopske carine iskliznuo je iz ruku. Dok smo se mi grizli i pojašnjavali kako smo Ukrajinci ili Rusyni, grkokatolici ili pravoslavci; s kim bi bilo bolje biti: s Moskvom ili Kijevom, Budimpeštom ili Pragom; tko je gori: Ukrajina ili Galicija, Ukrajinsko

32 Verhovyna – u prijenosnom značenju – gorska naselja Ukrajinskih Karpata (op. ur.).

33 Čop je mali grad u Zakarpats'koj oblasti u Zapadnoj Ukrajini. Od Mađarske ga dijeli rijeka Tisa na čijoj se drugoj obali nalazi mađarski grad Zahony. U Čopu se također nalazi međunarodni granični prijelaz (op. prev.).

34 Poslovni Svijet (prijevod s ruskoga – op. prev.).

narodno vijeće ili »Obščestvo podkarpatskih Rusinov«³⁵ – nekadašnji partijski borci, koji su nastavili rukovoditi državom, sve naše što se moglo prodati, prodali su. Sada na silu guraju u »zonu«. I uspjeh će u tom utjerivanju, jer je takva sudbina nedržavnog naroda. Čak i stekavši državnost, izglasavši ju, narod neće cijeniti svoju neovisnost. A moćniji i lukaviji susjedi time se okorištavaju, ponavljajući onu staru izreku: »Podijeli pa vladaj«.

Eto, to vam je »zona«. Pa još je i »slobodna«!

* * *

»Svi smo nekada bili Rusyny«

Da bismo čitateljima približili problem političkog rusynstva, koje drži taocem Zakarpattje već najmanje četiri godine, naš dopisnik se obratio poznatom znanstveniku, istraživaču stare ukrajinske književnosti i stručnjaku za Karpate, dobitniku državne nagrade Ukrajine »Taras Ševčenko«, doktoru filoloških znanosti Oleksi Myšanyču.

– *Olekso Vasyljovychu, čini se da je političko rusynstvo izniknulo na golom mjestu. Do 1990, kada je bilo stvoreno Društvo karpats'kih Rusyna, nisam čuo niti za jednu vijest o »rusyns'koj« naciji. Vođe Društva su u četiri godine svojega rada u sav glas tvrdili da su Rusyne – ukrajinizirali i da ih ukrajiniziraju. Ali od 1945. do 1990. nitko nije istupao protiv »ukrajinizacije« i nisu postojali disidenti-Rusyny, borci za obnavljanje autonomije iz 1938. godine.*

– Stvarno, Društvo kao da je palo s neba. Očito da je naredba za njegovo stvaranje došla iz Moskve. Statut Društva je u cijelosti pristojan, međutim antiukrajinske aktivnosti su – nezakonite. U Moskvi su stvorili model Zakarpattja na sliku Nagornoga Karabaha³⁶ – žele podijeliti Ukrajinu na teritorije. U prethodnim novinskim izdanjima Društva karpats'kih Rusyna, *Podkarpats'ka Rus'*, tiskale su se čak karte slične podjele Ukrajine.

35 Društvo Podkarpats'kih Rusyna (prijevod s ruskoga – op. prev.).

36 Nagornyj Karabah je teritorij u južnom Kavkazu. Predmet je spora između Azerbejdžana u čijem je sastavu bio za vrijeme Sovjetskog Saveza, i Armenije, jer Armenici čine veliku većinu stanovništva. Međunarodna zajednica smatra Nagornyj Karabah dijelom Azerbejdžana, ali *de facto* kontrolu nad teritorijem ima Armenija (op. prev.).

U početku su vođe Društva težili Čehoslovačkoj. Sada je većina članova promađarski orijentirana. U biti oni su pola Mađari, pola Rusyni. Dan prije izbora politički Rusyni su se malo utišali i progurali zahtjev o Zakarpattju u sastavu federativne Ukrajine.

– *Dakle, što kažete, kada je nastalo političko rusynstvo i uz čiju pomoć?*

– Do Prvoga svjetskog rata ovo je pitanje postojalo samo u povojima. Na Zakarpattju su između 20-ih i 30-ih god. postojale kulturne orijentacije – ukrajinska, rusofilski (nju su predstavljali pretežno bijeli emigranti) i mjesna, koja je tvrdila da su Zakarpaćani poseban narod. Svejedno je borba triju orijentacija završila pobjedom prve i stvaranjem države Karpats'ka Ukrajina 1939. godine. Nakon 1945. te struje su nestale. Od tada su svi, koji su na etničkoj razini bili Rusyni, smatrali sebe u jednoj državi Ukrajincima. God. 1989–1990. nitko nije ništa čuo o političkom rusynstvu. Iznenada je tada »Obščestvo podkarpats'kih Rusinov«, kako sami sebe nazivaju, počelo borbu za izlaz iz SSSR-a te za stvaranje autonomne Pidkarpats'ke Rus'i. To je igra u politiku, i čini mi se da je to neozbiljno. »Obščestvo« je 1993. osnovalo »Vremennoe praviteljstvo Podkarpats'ke Rus'i«. Članovi te lažne Vlade bili su, osim građana Ukrajine, i građani Mađarske i Slovačke, a predstavljaju one sile tih država koje bi se htjele vratiti stanju koje je postojalo do 1945.

– *Prema sociološkim ispitivanjima 1991. Rusyna koji govore mađarski bilo je više od 15 000. Jesu li oni postali osnovom političkog rusynstva, s obzirom da je G. Laver napisao da od njih »...nikad neće biti ni Mađara, ni Ukrajinaca«?*

– Asimilacija mjesnog rus'kog stanovništva ima dugu povijest. Ako pogledamo stare austrougarske prijepise, vidjet ćemo da su Rusyni ranije živjeli na mađarskom teritoriju. I ako je tada Mukačiv'ska rus'ka Grkokatolička crkva imala 16 komitata, danas ih je ostalo samo osam. Proces mađarizacije rus'kog stanovništva trajao je do 1944. Velik dio Zakarpaćana ostao je dvojezičan do danas. Među inteligencijom postoji dio Mađara koji vladaju i ukrajinskim i ruskim, a postoji i dio etničkih Rusyna koji vladaju mađarskim jezikom. Oni koji se smatraju Rusynima i govore mađarskim jezikom – očito su sile antiukrajinskog usmjerenja. Političko rusynstvo je mutan revanšizam protiv Ukrajine. Zakarpaćane nisu smatrali Ukrajincima ni češka ni mađarska Vlada. Ukrajinci smo postali tek 1944. Na etničkom stupnju cijelo stanovništvo Ukrajine je nekad bilo rusyns'ko, i to ne samo na Zakarpattju.

– *Kako Vi ocjenjujete činjenicu da mjesna vlada radije ne želi primijetiti djelatnost neregistriranog, znači nelegalnog »Obščestva«, a također i lažnog »Vremennogo praviteljstva«?*

Činjenica da vlasti ne reagiraju, svjedoči o tome da je mjesnoj vladi bliža antiukrajinska pozicija »Obščestva« nego razvoj naše države. Dakle jedan dio državne administracije sjedi na antiukrajinskim pozicijama. Mjesno vodstvo nikad se nije odlikovalo posebnim ukrajinoštvom, i čini se da čezne za Moskvom.

Zakarpattje je i ekonomski i kulturološki povezano s Ukrajinom. Stanovništvo ne osjeća nikakva ugnjetavanja, nego upravo obrnuto, dobiva opipljivu pomoć. Naime oblast se osigurava hranom samo u 14%, ostali dio kruha dobiva iz raznih državnih oblasti.

– *Nakon pripajanja međuregionalnoj asocijaciji »Karpats'ka Euroregija« triju ukrajinskih oblasti – Ljvivs'ke, Ivano-Frankivs'ke i Černivec'ke, jeste li promijenili mišljenje o »Karpats'koj Euroregiji« kao o prvom koraku ekspanzije Mađarske na Zakarpattje?*

– Ako je »Karpats'ka Euroregija« stvorena na sliku takvih asocijacija u Europi, nešto slično moguće je i kod nas. Nema ničeg lošeg ako »Karpats'ka Euroregija« bude ekonomsko udruženje koje ujedinjuje poljske, slovačke, rumunjske i moldavske gorske rajone. U trenutku stvaranja asocijacija će biti pokušaj ekspanzije, jer Mađarska sa Zakarpattjem ima jako staru vezu, u ovu tvorevinu nisu ušle ni Rumunjska ni Moldavija, a pasivnu ulogu ima Slovačka. Ekonomski objediniti gorske teritorije u neko udruženje je dobra stvar, samo kada ono nema nikakvih političkih ambicija.

– *U Užgorodu sam upitao mnoge ljude o jeziku djela Oleksandra Duhnovyča. Gotovo svi su odgovorili da je jezik tih djela pučki. Kojim je, dakle, jezikom pisao O. Duhnovyč?*³⁷

– Duhnovyč ima djela koja su napisana čistim ruskim jezikom, djela koja su napisana »jazyčijem«, te nekoliko djela na narodnom jeziku. O tome se mnogo spekulira i Duhnovyča se svrstava u pisce »Obščerusskih«³⁸ ili u rusyns'ke pjesnike koji su pisali rusyns'kim jezikom. Ali prije svega Duhnovyčeva djela su napisana umjetnim jezikom kojim su pisali zakarpatski prosvjetitelji u 19. st. Ako želimo znati kako su tada govorili obični ljudi na Zakarpattju, treba se »obratiti« *Etnografskoj građi Ugarske Rus'i* V. Gnatjuka, koja se sastoji od šest svezaka.³⁹

– *Je li književnost na Zakarpattju proživljavala iste procese kao i Ukrajina?*

37 Oleksandr Duhnovyč (1803–1865), rodom iz ukrajinskih regija u Slovačkoj, svećenik i pisac koji se zalagao za nacionalni preporod zapadnih Ukrajinaca s orijentacijom na slavizam. S obzirom na stanje tamošnjeg ukrajinskog književnog jezika, pisao je vlastitim jezikom – mješavinom lokalnih narječja, crkvenoslavenskoga, ruskoga, ukrajinskoga (op. ur.).

38 Opčeruskih (prijevod s ruskoga – op. prev.).

39 V. Gnatjuk, *Etnografični materialy z Ugors'koji Rus'i*, 1897 (op. prev.).

– Zakarpattje je živjelo tijesno povezano s Galicijom, zato što je to bio jedan narod, jedna zemlja. Nije bilo nikakve razlike između Rusyna na raznim stranama Karpata. Zakarpattje se dijelilo, na etnografskom stupnju, na Gucule, Bojke i Lemke. Proces karpatskog jedinstva trajao je do Prvoga svjetskog rata. Tek nakon rata Zakarpattje i Galicija su razdijeljeni granicom. Što se tiče književne produkcije, također nema nikakve razlike. U stilskom spektru na Zakarpattju se događalo isto što i u Galiciji, ondje je također bio barok kao i u cijeloj Ukrajini. Ukrajinska tiskana knjiga često je dospijevala na Zakarpattje.

– *Krajem 14. st. Zakarpattje je osjećalo snažnu rus'ku (ukrajinsku) kolonizaciju. Starosjedioci kojega lokaliteta su bile pridošlice? Jesu li kasnije postojali neki migracijski pokreti sa Zakarpattja u Ukrajinu, ili obrnuto?*

– Očigledno da je stanovništvo Zakarpattja bilo rus'ko u 9. stoljeću. O tome svjedoče arheološki nalazi. Krajem 14. st. dogodio se prvi priljev stanovništva iz Podillja⁴⁰. Podiljskom knezu Fedoru Korjatovyču dana je na vladanje Mukačiv'ska dominija. On je na Zakarpattje doveo vojsku od 40 000 ljudi. Čini mi se da je ta brojka prenapuhana. Što se tiče kasnijih pokreta, takvih migracija nije bilo. Početkom 20. st. počinje masovna emigracija u Ameriku. Ako se govori o novim emigracijskim procesima, oni su u našem kraju negativno označeni. Svake godine od 120 000 do 200 000 ljudi odlazi raditi u razne regije bivšega SSSR-a. Svake godine tisuće naših školaraca, učenika od 8. do 11. razreda svih gorskih rajona, zajedno s roditeljima ili bez njih, također odlaze raditi, vraćajući se početkom studenoga! Velik broj ruskih preseljenika u zadnjem desetljeću doveo je do velike rusifikacije Zakarpattja.

– *Zar duga izolacija od Ukrajine nije pridonijela kulturnoj zaostalosti Zakarpattja, u usporedbi s ostalim regijama naše države?*

– Zakarpattje se nema čega sramiti. Naš kraj nije dao Ukrajini ništa manje talentiranih pisaca, pjesnika i slikara od drugih krajeva. Stotine znanstvenika Zakarpačana rade po cijelome nekadašnjem SSSR-u. Zakarpattje je suvremena oblast, čije su granice poveznica s Europom, one su ukrajinska vrata prema Europi.

S ukrajinskoga prevela Marina Jurić

40 Ukrajinska regija smještena na jugozapadu države (op. prev.).

Natalija Marčuk

Nacionalna samosvijest u kontekstu nastanka ukrajinske političke nacije

Ukrajina je, kao i većina suvremenih država, multietnička prema sastavu stanovništva. »Država je etnički podijeljena ali nije višenacionalna ako se sastoji od dviju ili više različitih etničkih skupina, ipak svaka od njih može priznati opći nacionalni identitet.«¹ Etničke skupine u etnički podijeljenoj državi prema općem pravilu nemaju teritorijalnih pretenzija i ne teže stvaranju samoupravnih političkih jedinica.² Pojava općenacionalnog identiteta koji svi dijele potvrđuje formiranje političke nacije.

Kroz godine nakon stjecanja neovisnosti u Ukrajini, državi s multietničkim sastavom stanovništva, nije došlo ni do jednog sukoba većih razmjera na etničkoj osnovi. To svjedoči o minimalnim etnopolitičkim opasnostima socijalne stabilnosti, ali za buduće izbjegavanje neželjenih sukoba potrebno je minimalizirati potencijalno štetne činitelje, među kojima je i povremena aktivacija »osuvremenjenoga« »političkog rusynstva«. Autori i pristaše ovog rusynstva žele ideološki odvojiti autohtono stanovništvo područja regionalne rusynske samosvijesti od ostatka etnoukrajinskog društva, a zatim se domoći administrativno-političkog označavanja Rusyna kao posebnog naroda. Rusynsko samoodređenje kao »politički rusyni« smatra se legitimacijom njihova isključivog prava na upravljanje regijom, prirodnim i drugim socijalno-gospodarskim resursima i ljudskim potencijalom.

Opće je poznato da čimbenik multietničnosti, pod uvjetom dobrog razumijevanja stvarne situacije u državi, pri provođenju pismene etnonacionalne politike, koja tolerantno prihvaća sve multietničke razlike, ne bi trebao stvarati prepreke na putu utvrđivanja samosvijesti jedne političke zajednice. Sada je važno

1 Miller, D. *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity Press i Oxford: Blackwell, 2000, str. 216.

2 Kolodij, A. Etno-nacional'ni vidminnosti i problemy stanovlennja ģromadjans'koji naciji (za materialy socioloġičnyh opytuvan' u L'vivs'kij oblasti) // Rozvytok Ukrajinu u regional'nij perspektyvi. Polityčny, ekonomičny i social'ni problemy regionalizaciji. Konferencija ukrajins'kyh vypusnykyv: programa naukovogo stažuvannja u SŠA. Harkiv, 25–27. 4. 2001. r. Kyjiv: Stylos, 2002, stor. 171–195.

proučiti različite načine kojima različita društva svladavaju etničke i kulturne različitosti, odrediti raspon izbora sredstava koja pomažu pomiriti suprotne zahtjeve univerzalnosti i različitosti, a potom i primijeniti ta opća znanja specifičnoj situaciji u Ukrajini.

U ovom istraživanju pod vlastitom identifikacijom treba razumjeti proces poistovjećivanja stanovništva Zakarpattja s određenom etničkom, jezičnom i kulturnom grupom. U rezultatima istraživanja analizira se vlastita identifikacija stanovništva Zakarpattja upravo prema tim osnovnim kriterijima.

U Zakarpattju, kako na političkoj tako i na znanstvenoj razini, već se duže vrijeme raspravlja o suprotstavljenim problemima takozvanog političkog rusynstva. Kako tvrde stručnjaci i znanstvenici, razvoj tog identiteta izvan etnosocijalnog procesa države u cijelosti može biti posljedicom buđenja konfliktnog potencijala na općenacionalnoj razini. Predstavnici »političkog rusynstva« vide svoj regionalni identitet kao nešto oprečno ukrajinskom identitetu, govore o ukrajinskim unifikacijskim tendencijama u Zakarpattju.

U posljednje vrijeme specifični proces rusynske samosvijesti, njezin utjecaj na društveno-političku stabilnost i etnokulturalnu situaciju u Zakarpattju je pod velikom pažnjom stručnjaka, kako iz Ukrajine tako i iz inozemstva. Zato se aktualnim predstavlja određivanje osobitosti vlastite identifikacije stanovništva Zakarpattja u okvirima socijalno-kulturnog, jezičnog, religijskog i građanskog identiteta. Važno je također i utvrđivanje njihovih stajališta prema raznim čimbenicima državne politike.

Etnonacionalna struktura stanovništva Zakarpattja, vidljiva iz rezultata popisa stanovništva iz 2001. godine, svjedoči o tome da, uz disperzije stanovnika u etničkim skupinama, u većini rajona³ oblasti⁴ prevladava ukrajinsko stanovništvo. Popis stanovništva iz 2001. godine⁵ potvrđuje postojanje etnografskih ili subetničkih sastavnica ukrajinskog naroda. U Zakarpattju je statistikom utvrđena »etnička grupa« Rusyni, kojih u ukupnom broju stalnog stanovništva tog područja ima 10 063. Zbog nedostatka podataka o broju seoskog i gradskog stanovništva u presjeku rajona, o religijskom, jezičnom, dobnom i obrazovnom sastavu trenutačno nije moguće dati detaljniju etnološku analizu problema.

3 Administrativno-teritorijalna jedinica na teritoriju Ukrajine, koja je niža od oblasti (op. prev.).

4 Administrativno-teritorijalna jedinica na teritoriju Ukrajine koja u Hrvatskoj odgovara županiji (op. prev.).

5 Nacional'nyj sklad naselennja Ukrajine ta jogo movni oznaky za danymy Vseukrajins'kogo perepysu naselennja 2001 roku. Kyjiv: Deržkomstat, 2003, stor. 245.

Moguće je usporediti popise stanovništva (posljednji sovjetski iz 1989. godine i prvi ukrajinski iz 2001) kada je u Zakarpattju živjelo 1 245,8 i 1 254,6 tisuća osoba, od toga 976,7 tisuća (78,4%) i 1 010,1 tisuća (80,5%) Ukrajinaca. U 12 godina broj Ukrajinaca je porastao za 103,4%, a 2001. godine njih 99,2% materinskim jezikom smatralo je ukrajinski jezik, a 0,5% ruski jezik. Godine 2001. novim etnoidentifikacijskim čimbenikom (u razini s Guculima, Bojkima, Lemkima) postali su Rusyni s 0,8 % stanovništva regije, pri čemu je za gotovo trećinu (30,87%) materinski jezik ukrajinski, za dvije trećine (66,64%) jezik njihove etnogrube, a za 2,5% neki drugi jezik.

Tablica br. 1. Broj stanovnika posebnih etnografskih skupina ukrajinskog etnosa i njihov materinski jezik. Zakarpatska oblast (2001. godina) ⁶

Etnografske grupe	Od ukupnog broja stanovnika	Od ukupnog broja stanovnika pojedine etnografske skupine materinskim jezikom nazvali	
		Jezik svoje etnografske grupe	Ukrajinski jezik
Ukupno	10 201	6 745	3 204
Bojki	25	14	10
Guculi	83	7	76
Lemki	3	–	3
Rusyni	10 090	6 724	3 115

⁶ Deržavnyj komitet statystyky Ukrajinu (www.ukrcensus.gov.ua).

Tablica br. 2. Broj stanovnika posebnih etnografskih skupina ukrajinskog etnosa i njihov materinski jezik u Ukrajini (2001. godina)⁷

Etnografske grupe	Od ukupnog broja stanovnika	Od ukupnog broja stanovnika pojedine etnografske skupine materinskim jezikom nazvali	
		Jezik svoje etnografske grupe	Ukrajinski jezik
Zajedno	32 417	6 766	25 292
Bojki	131	14	113
Guculi	21 400	8	21 382
Lemki	672	–	641
Rusyni	10 183	6 725	3 156

Kao što se vidi, u Ukrajini ne postoje prepreke za vlastito individualno i kolektivno kulturno realiziranje. Naše istraživanje pretežno će se odnositi na Ukrajinke i Rusyne, jer se problemi u Ukrajini u Zakarpattju najčešće javljaju u odnosima ukrajinske vlade i ukrajinskog društva s predstavnicima Rusyna. Etnički procesi u Zakarpattju imaju svoju specifičnost. S tih aspekata koji nas zanimaju vezano uz probleme »političkog rusynstva«, ta se specifičnost javlja prije svega kroz dvije sadržajno suprotstavljene karakteristike: kroz preuveličanu *zaoštrenost* međuetničkih odnosa nekim političkim silama te kroz činjeničnim materijalom sociološkog istraživanja potvrđenu demokratičnost procesa formiranja općeučajinske samosvijesti u Zakarpatskoj oblasti.

Istraživanje je provedeno od 4. do 30. siječnja 2011. godine s reprezentativnim uzorkom oblasti. Model uzorka bio je trirazinski izbor, stratificiran na tri razine: prema spolu, dobi i obrazovanju ispitanika, a količina uzorka 800 ispitanika.

⁷ Deržavnyj komitet statystryky Ukrajinj (www.ukrcensus.gov.ua).

Granica pogreške iznosila je 3%. Sociološko ispitivanje bilo je provedeno na zamolbu Prikarpatkog centra za politička i etnonacionalna istraživanja. Rezultati istraživanja korišteni su u procesu analize iskustva u državnom reguliranju etnokonfliktnih situacija u Zakarpattju, a također i u otkrivanju utjecaja etnodemografskih činitelja na karakter međuetničkih odnosa u toj regiji. Istraživanje (dodatak 1) sastojalo se od 17 pitanja. Ukupno je u istraživanju ispitano po rajonima: Beregivs'kyj – 200 osoba (25%), Vinogradivs'kyj – 200 osoba (25%), Rahivs'kyj – 200 osoba (25%), Užgorods'kyj – 200 osoba (25%). Prema tipu naseljenog područja: u gradovima 302 osobe (37,75%), u selima 498 osoba (62,25%). Prema dobi: do 35 godina starosti ispitano je 383 osoba (47,75%), od 35 godina starosti 418 osoba (52,25%). Prema obrazovanju: srednja škola – 674 osoba (84%), visoko obrazovanje – 128 osoba (16%). Prema spolu: muškarci – 370 osoba (46,25%), žene – 430 osoba (53,75%).

Velika većina ispitanika smatra se Ukrajinacima – 45,875% (367 osoba). Rusima se smatra 7,5% (60 osoba), Mađarima – 41,375% (331 osoba), Rumunjima – 1,25% (10 osoba), Rusynima 1,375% (11 osoba), ukrajinskim Rusynima – 0,625% (5 osoba), rusynskim Ukrajinacima 0,25% (2 osobe), drugim nacionalnostima – 0,875% (7 osoba). Istovremenu pripadnost nekolicini grupa izrazilo je 7 osoba, tj. 0,875%. Treba primijetiti da se neznatan broj stanovnika Zakarpattja smatra Rusynima – 11 osoba od 800 ispitanika. Malen broj osoba smatra se više Ukrajincom nego Rusynom, a još manji broj više Rusynom nego Ukrajincom. U gotovo deset godina od provođenja ukrajinskog popisa stanovništva situacija se nije promijenila, udio Rusyna je i dalje malen.

Također možemo potvrditi uvjerenje O. Majborode, koje je izneseno na stranicama *Ukrajins'kog žurnala*⁸, da bi se većina stanovnika Zakarpattja, kada bi im se to omogućilo, nazvali istovremeno i Ukrajincom i Rusynom. Zato im je potrebno dati mogućnost izjašnjavanja o svojoj dvojnoj samosvijesti – općenacionalnoj i regionalnoj istovremeno. Stručnjaci Instituta političkih i etnonacionalnih istraživanja Nacionalne akademije znanosti Ukrajine više puta su se obraćali Verhovnoj Radi (ukrajinski Parlament – op. prev.) sa sličnim prijedlozima. Nužnost stručnih rješenja u slučaju »političkog rusynstva« predviđa formuliranje zadataka etnokonfliktne studije koja bi donijela novi oblik profesionalnog djelovanja. Predmetom takve studije mogli bi biti i određeni stvaran etnički sukob i situacija koja može prerasti (ili

8 Majboroda, O. »Nas poky rjatuje, ščo vid Zakarpattja do Rosiji duže velyka vidstan'« // *Ukrajins'kyj žurnal*, 2009, br. 1.

ne prerasti)⁹ u etnički konflikt, a također i nacrti zakona, rješenja, državni programi i planovi. U sustavu etnokonfliktnoga menadžmenta studiju trebaju provoditi stručnjaci za etničke probleme određenog okruga, a osobitu važnost ona dobiva u uvjetima postojeće krize u međuetničkim odnosima u povremenim »žarištima« međuetničke napetosti. Zato rezultati takve studije mogu zaustaviti diskusije u vezi »rusynskog pitanja« u Ukrajini.

Na pitanje koji jezik smatraju svojim materinskim jezikom, većina ispitanika se izjasnila za jezik svoje etnonacionalne grupe, izuzevši 19 osoba koje svojim materinskim jezikom smatraju ukrajinski jezik, što se ne poklapa s njihovom nacionalnom samoidentifikacijom. Znakovito je što većina Rusyna također smatra ukrajinski svojim materinskim jezikom, što se pojašnjava nemogućnošću korištenja rusynskog jezika u svakodnevnom životu, a također i postojanjem nekoliko dijalekata. Na pitanje u kojoj mjeri vladaju materinskim jezikom, 100% ispitanika se izjasnilo da slobodno vladaju (govore, čitaju i pišu) materinskim jezikom. Zato se ne čine svrsishodnim prijedlozi VII. sjednice 6. saziva Zakarpatskog vijeća oblasti, posebno izjava Jevgena Župana upućena predsjedniku vijeća i predstavniku državne administracije u Zakarpatskoj oblasti, donesena na »Svezakarpatskom kongresu Rusyna« u Mukačivu 22. listopada, glede otvaranja Katedre rusynskog jezika i književnosti pri Užgorodskom nacionalnom sveučilištu. Također, u nacrtu proračuna oblasti za 2011. godinu bilo je predviđeno 100 000 grivnji za izdavanje *Rusynskog rječnika* J. Čorija, iako zastupnici taj prijedlog nisu prihvatili.

Također većini stanovnika Zakarpattja nije jasno zašto su u posljednji nacrt *Zakona o načelima državne jezične politike*, koji je V. Kolesničenko registrirao u Parlamentu zajedno sa S. Kivalovom¹⁰, na popis jezika koji se nalaze u »Europskoj povelji o regionalnim jezicima ili manjinskim jezicima«, zastupnici uvrstili rusynski jezik. Legitimitet rusynskog jezika kao zasebnog jezika, a ne kao dijalekta Zakarpattja, negira većina jezičnih stručnjaka. Pokušaji izdvajanja rusynskog jezika kao zasebnog u odnosu na ukrajinski također nisu novi. Današnje reanimiranje te stare imperijske provokacije, s nakanom podjele Zakarpattja i susjednih regija drugih zemalja na dva zasebna etnosa, već je doseglo velik uspjeh, posebno na području Slovačke.

9 Senjuškina, T. *Etnična konfliktologija i državne upravlinnja v etnopolitičnij sferi: strukturni vzajemozv'jazky i perspektyvy* // Aktual'ni problemy deržavnoĝo upravlinnja: Zb. nauk. pr. ORIDU. Vyp. 2 (14). O.: ORIDU UADU, 2008, stor. 55–67.

10 »Pro zasady deržavnoj movnoji polityky« (№ 9073 vid 26. 08. 2011). Elektronnyj dokument: Režym dostupu: //www.rada.gov.ua/proza.htm

Razdvojen na dva zasebna tabora, rusynski i ukrajinski, ukrajinski etnos koji je odavno nastanjen u Prjašivščyni, zbog određene ravnodušnosti prema njemu od strane vlastite države danas brzo gubi svoj identitet. Velik dio Ukrajinaca i Rusyna određuje svoju etničku pripadnost kao slovačku.

Također na pitanje što stanovnici Zakarpattja misle o rješenju Zakarpatskog vijeća oblasti o priznavanju Rusyna kao posebne narodnosti pozitivno se izjasnilo 57,3% (459 osoba), a negativno 42,5% (340 osoba). Takva situacija može se objasniti time što velika većina stanovništva niti ne zna da je doneseno rješenje Oblasnog vijeća nezakonito ako se polazi od ovlasti Oblasnog vijeća koje određuje *Zakon o lokalnoj samoupravi*.

Veći dio ispitanika, njih 48,75%, smatra Rusyne dijelom ukrajinskog etnosa, posebnim narodom smatra ih 30,125%. Također jedan dio Rusyne smatra političkim projektom, njih 21,125%.

Teze o potrebi omogućavanja veće samostalnosti regijama u gospodarskoj sferi, posebno u upravljanju postojećim financijama, izrečene u prethodnim odlomcima, potvrđuju odgovore u kojoj se mjeri uvažavaju potrebe nacionalnog društva u procesu formiranja proračuna određenih vijeća i u pripremi programa socijalno-gospodarskog razvitka regije (rajona). Njih 72, 625% odgovorilo je da djelomično uvažavaju, a 26% da ne uvažavaju.

Isto tako većina ispitanika susretala se sa slučajevima etničke diskriminacije ili kršenjem prava i interesa predstavnika nacionalnih manjina; u sferi ekonomije 25,75%, politike 16,25%, kulture 23,5%, obrazovanja 16, 625% i religije 10,75%.

Većina ispitanika, njih 36,125%, smatra da glavnim čimbenikom u osiguravanju potreba nacionalnog jedinstva okruga mora postati provođenje specijalnih regionalnih programa; njih 24,375% smatra da je to stvaranje uvjeta za samofinanciranje, a 19,75% smatra da je to privlačenje donacija.

Dok većina smatra da bi glavnim izvorom financiranja djelatnosti nacionalno-kulturnih društava trebala biti etnička domovina (37%), manji broj smatra da bi to trebao biti gradski proračun (19%), a najmanji broj da bi to trebao biti državni proračun (13%) .

Također mnogi stanovnici Zakarpattja smatraju važnim komercijalnu djelatnost određenih etničkih struktura (20%) te prinose i požrtvovnost samih članova društva (11%).

Većina ispitanika smatra (39%) da se građanske organizacije nacionalnih manjina njihove općine dobro nose s pitanjem potpore kulturnih tradicija svoje

manjine, njih 25,6% smatra da se posredno nose, a njih 35,3% da se ne nose s radom. Za poboljšanje djelatnosti građanskih organizacija većina smatra da je potrebno uvjeriti ljude u potrebu da sami zaštite svoje interese (46,75%), manji broj smatra da treba osigurati državne potpore tim organizacijama (32,125%), a najmanji broj smatra da treba popularizirati djelatnosti tih organizacija (21,125%). Kao što se može vidjeti, uloga građanskih organizacija u rješavanju problema etničkih skupina se povećava, a njihov odnos s organima vlasti, na općenacionalnoj i na regionalnoj razini, dovodi do suradnje u razradi i realizaciji etnopolitike u Ukrajini. Zajedno s tim iskustvo pokazuje da takav odnos nerijetko ima deklarativan karakter, a uloga nacionalno-kulturnih društava u etnokonfliktnim okruzima nerijetko se povećava.

Da bi se osigurao efikasniji rad organa izvršne vlasti i gradske samouprave, u etnonacionalnoj sferi nedostaju financiranje (32,625%), resursi (35,125%) i kvalificirani kadar (32,5%).

Rezultati provedenog istraživanja potvrdili su multietničnost i multikulturalnost Zakarpattja. Ispitanici poistovjećuju sebe s raznim etnonacionalnim grupama i razgovaraju drugim jezicima. Ljudi koji se osjećaju Ukrajinčima na Zakarpattju ima više nego onih s ukrajinskim državljanstvom.

Treba uvažiti i mogućnost neiskrenosti u odgovorima.¹¹ Trudili smo se isključiti sve moguće utjecaje na iskrenost odgovora ispitanika te se rezultati mogu smatrati kvalitetnima i vjerodostojnima.

Na osobnoj razini, problem državljanstva nije aktualan za većinu stanovništva Zakarpattja, iako je procedura naturalizacije individualna po svojoj biti i s pravne točke gledišta je osnova pravnog statusa osobe. U slučaju rusynskih građanskih organizacija, zbog političke interpretacije problem građanstva se bitno transformira u trenutku prijelaza s individualnoga na kolektivno gledište.

Većina ispitanika, njih 57,375%, izjasnila se pozitivno o rješenju Zakarpatskoga županijskog vijeća o priznavanju Rusyna kao posebne nacije, a negativno se izjasnilo samo 30,125%, što svjedoči o razvijenoj toleranciji prema etnonacionalnim grupama u regiji.

Samo 7,125% ispitanika nije se susrelo sa slučajevima diskriminacije predstavnika etničkih manjina.

Većina ispitanika izražava zabrinutost u vezi s teritorijalnom cjelovitošću Zakarpattja i razvitkom međunacionalnih odnosa. U vrijeme ispitivanja samo

11 Panina, N. V. *Tehnologiji sociologičkog istraživanja*. Institut sociologii NAN Ukrainy. – Kiev, 2000.

je 7,25% ispitanika podržavalo separacijsku težnju za priznavanjem Zakarpattja neovisnom republikom.

Prema prethodno navedenim razlozima, Rusyni ne mogu i ne žele pretendirati na odvojenost od ukrajinskog naroda. I ne samo zato što raznolikost autonomije nije prema ukrajinskim zakonima, već što je stajalište Rusyna u regiji da njihov doprinos socijalno-gospodarskom razvitku i tip raseljenosti ne odgovaraju teritorijalnim pretenzijama tog jedinstva; unatoč tome žele osigurati prava drugih nacionalnih manjina koje su brojnije od Rusyna, ali nisu politički aktivne.

Stoga se situacija u Zakarpattju, koja je povezana s djelatnošću »političkog rusynstva«, ne može smatrati kaotičnom, iako se s vremena na vrijeme čuju povici da treba promijeniti status Zakarpattja pretvaranjem u nacionalno-teritorijalnu autonomiju, na osnovi toga što su Rusyni odvojeni od ukrajinskog etnosa te imaju pravo na nacionalno izražavanje. Međutim takvi apeli ne uvjeravaju zakarpatsko stanovništvo u gospodarski samodostatnu općinu, u sposobnost prilagodbe svojeg života bez općeučajinskih projekata. Stoga »političko rusynstvo« ostaje samo neuspjao pokušaj separacije od ukrajinske političke nacije.

S ukrajinskoga prevela Kristina Fruk

IV. Jezik

RUSYNSKI JEZIK (ukr. русинська мова) – jedna od varijanti ukrajinskoga književnog jezika Ukrajinaca Zakarpattja, koja je sebi utrla put do pismene uporabe krajem 19. st. Prvi pokušaji stvaranja književnog jezika za Ukrajince Zakarpattja počinju od lokalnih domoljuba koji se nisu zadovoljavali tzv. *karpatorus'kim jezikom* – ruskim jezikom s mjesnim ukrajinskim izgovorom. Štiteći postojanje rusynskoga jezika, ideolozi toga jezičnog separatizma (naprimjer ugarski filolog O. Bonkalo) još su u međuratno doba tvrdili da Zakarpaćani nisu ni Ukrajinci, ni Rusi, ni Česi, već izvoran slavenski narod s vlastitim jezikom i kulturom. Čehoslovačke vlasti (1919–1939), koje su činjenično i nazvale taj jezik »rusynski«, priznale su ga za jezik školovanja u početnim razredima te jezikom državnih ustanova Pidkarpats'ke Rus'i, iako su na nepotrebnost stvaranja posebnoga rusynskog jezika te njegovu besperspektivnost već tada, ne jednom, upozoravali autoritativni učenjaci Čehoslovačke i Ukrajine. U razdoblju okupacije (1938–1944) mađarske vlasti, koje su najčešće taj jezik nazivale *ugro-rus'ki*, otvoreno su podržavale ideju stvaranja posebnoga rusynskog jezika. Danas glavni ideolog koji brani ideju njegove posebnosti i bavi se »tvorbom« posebne »rusynske« nacije na prostorima ukrajinskoga Zakarpattja, istočne Slovačke, jugoistočne Poljske, sjeverne Srbije, sjeverozapadne Rumunjske i Mađarske je kanadski povjesničar P. R. Magocsi. Termin je nespretnan. Bez obzira na ideološke konotacije, on je i višeznačan. Tako su Poljaci donedavno nazivali ukrajinski jezik općenito »rusynskim«, a Srbi i Hrvati njime označuju književni jezik lokalnih Rusina. Sami Rusyni (Rusnaki), to jest Ukrajinci karpats'ke regije, nemaju u svojem govoru pridjev rusynski, a svoj govor tradicionalno nazivaju *rus'ka besida* (rus'ki govor).

Pavlo Čučka

S ukrajinskoga preveo Siniša Radan

Vasyľ Nimčuk

Ukrajinski dijalektalni prijevodi *Svetoga pisma*

Najstariji prijevodi pojedinih dijelova biblijskih knjiga *Svetoga pisma* na ukrajinskom književnom jeziku datiraju s kraja 15. i početka 16. stoljeća.

Bitno je spomenuti kako je na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće preveden cijeli *Novi zavjet*, ali nisu tiskani ni Evanđelja (naprimjer *Peresopnyč'ke*, 1556–62) ni Djela apostolska (naprimjer *Krehivs'kyj*, 1960-ih godina). Pojedina čitanja ili njihove velike citate sadrže takozvana *Učiteljska evanđelja* (16–17. st.), pisana ukrajinskim književnim jezikom. Ukrajinski prijevodi pojedinih čitanja iz *Učiteljskog evanđelja*, patrijarha Kallysta, M. Smotryč'kog, izdani su 1616. u Vilniusu (nanovo izdano 1637. u Kijevu).

Novi je zavjet suvremenim književnim ukrajinskim jezikom, od sredine 19. stoljeća do danas, tiskan mnogo puta, a 1903. godine u Beču je izišlo cjelovito *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, u prijevodu P. Kuljiša, I. Puljuja i I. Nečuja-Levyč'kog. Godine 1962. izdana je *Biblija ili Knjiga Svetog pisma Staroga i Novoga zavjeta*, u prijevodu metropolita Ilariona (I. Ogijenka). U Rimu je 1963. izdano *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta* u prijevodu oca vasilijanca¹, I. Homenka-Pljute.

Drevni i neki noviji ukrajinski prijevodi biblijskih tekstova sadrže i dijalektalne elemente. Iz toga razloga svjesnih i ciljanih pokušaja prijevoda *Svetog pisma* pojedinačnim ukrajinskim govorima do druge polovice 19. stoljeća nije niti bilo. U vrijeme formiranja normativnog ukrajinskoga književnog jezika izdan je samo jedan takav pokušaj – prijevodi *Evanđelja po sv. Luki i sv. Ivanu*, Antona Kobyljans'kog (Lavov, 1877), jasno orijentiranih na pokuts'ko-naddnistrjans'ko-guculjs'ke govore ukrajinskog jezika [1, 48–49].

Međutim pokušaji prijevoda *Svetoga pisma* ukrajinskim dijalektima tijekom sljedećih sto godina nisu poznati.

Zapisi, pisani staroukrajinskim književnim jezikom i prepisani u Pidkarpattju

1 Jedan od glavnih crkvenih redova Ukrajinske grkokatoličke crkve: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Василіяни> (ovdje i dalje u fusnotama navode se opaske prevoditelja).

sadrže različite lokalne dijalektalne značajke, naprimjer fonetske ili leksičke. Takvo je naprimjer i *Skotars'ko učiteljsko evanđelje* iz 1582 [2, 10–16] (suprotno tvrdnjama O. L. Petrova i J. Javors'kog [3, 13]). Naprimjer: *въдаите, и(ж) снь чльськіи выдань боуде(т) ра(д)ца(м), панж(м), и кни(ж)никоу(м). И всжд(т) его смрть. и выдад(т) его поганж(м)* (Мр. X, 24)[4, 115].

Originalni spomenici ukrajinskog jezika, nastali u Zakarpattju (Pidkarpattju) između 16. i 18. stoljeća, sadrže ulomke i citate iz *Svetoga pisma*, prevedene mjesnim govorima. Prijevodi su se radili kako bi biblijske istine shvatili i priprosti ljudi koji nisu bili dovoljno ili uopće upoznati s normom ukrajinskoga književnog jezika onoga vremena.

Elemente staroukrajinskoga književnog jezika, kao i crkvenoslavenskog jezika ukrajinske redakcije, ondašnji prevoditelji nisu mogli izbjeći. Takvi se elementi u manjoj ili većoj mjeri javljaju u prijevodima ulomaka ili citata iz *Svetoga pisma*.

Divne primjere prijevoda liturgijskih tekstova na istočnozakarpatskom maramoros'kom govoru imamo u *Njagivs'kom učiteljskom evanđelju (Njagivs'kim lekcijama)* iz 16. stoljeća, sačuvano u dokumentu iz 18. stoljeća. Naprimjer: *И благыи есте, коли поносять вамъ, и изганяють васъ, и мовлять на васъ усякое слово злое, ужуть на васъ дгъля мене. А вы радуите ся и весельте ся, чомъ платня ваша велика есть на небесъхъ* (Мт. V, 11), *Атъ я васъ посылаю, якъ уцъ посередь вовкувъ, будьте мудръ, якъ гадины, и безъвинны, якъ голубцъ. И сокотитъ ся выдъ людей, чомъ васъ дадутъ на рады и на соборы, и биты будете* (Мт. X, 16–17), *Право, право мовлю вамъ: плакати мете и стогнати, а сесь свгътъ метъ ся радовати, али жура ваша на радустъ приидеть* (I. XV, 20), *Атъ видите, што было надъ сырымъ деревомъ, айно надъ сухым што ище будетъ* (Л. XXIII, 31) [5, 86–87].

Čak su i parafraze biblijskoga sadržaja na pidkarpatskim govorima obojene elementima općeg, ukrajinskoga staroga književnog jezika: *А коли поча(в) мыти(са), оувидгъвъ и напуди(в)са рыбы, котра(ж) нагналаса была проже(р)ти его, и почавъ кликати на товариша своего, єже є(ст) аггль: »Не дай ма, пане, хоче(т) ма прожерти рыба«. Мови(в) єму товари(ш), то є(ст) аггль: »Не буйс(а), али простри руки свои и ими єгъ за злбръ, та(г)ни во(н) на бере(г)«. И ими(в) рыбу и вута(г) на бере(г)* [3, 53] (Ugljanski zbornik *Ključ*, 17. st., op. prev.; usp. Knyga Tovyt² VI, 3–4).

Ne tako davno javili su se posebni prijevodi *Svetoga pisma* na ukrajinskim zakarpatskim (pidkarpatskim) govorima.

2 Углянський Ключ; Книга Товит.

Godine 1981, u Ruskom Krsturu (Jugoslavija), tiskano je *Tetraevandĕlje* na bačko-rus'kom dijalektu, u prijevodu episkopa G. Bukatka, J. Raca i M. Malacka. U publikaciji je naznačeno da je tekst namijenjen »kućnoj upotrebi«. ³ Možda su prevoditelji obratili pažnju i na prijevode evandĕlja ukrajinskim književnim jezikom. Budući da je književna verzija na bačko-rus'kom dijalektu već vrlo dobro obrađena, navedeni prijevod *Tetraevandĕlja* prilično je vješt. Naprimjer: *На початку було Слово, и Слово було у Бога, и Слово було – Бог. Воно було на початку у Бога. Шицко преїт нього постало и ніч, цо постало, не постало без нього. У нїм бул живот и живот бул шветло людзом; И шветло у цмоти швици и цмота го не обняла. Бул человек послани од Бога; мено му Йоан... Було правдиве шветло котре порошвицусе каждого человека цо приходзи на швет... То це збуло у Витаниї, з другого боку Йордану, дзе Йоан кресцел. Шлїдуючого дня видзи Исуса, як идзе ту ньому и гвари: »Ниа Ягнятко Божє, хторе бере грїх швета.« [6, 5–7 другої лічби] (I. I, I – 6, 9, 28–29).*

Vrijedilo bi spomenuti i to da su razne molitve na bačko-rus'kom dijalektu objavljene već 1938. godine uz blagoslov vladike D. Njaradija [7, 4–63].

Čitanju u grkokatoličkim crkvama istočne Slovačke posvećeni su prijevodi *Svetoga pisma* na južnolemkijskom dijalektu, koje je realizirao o. F. Krajnjak iz Medžilaborca. ⁴ Vjerojatnije je da je o. F. Krajnjak slijedio, prije svega, religijske ciljeve, a manje one o stvaranju zasebnoga književnog jezika, iako nije isključeno da su prijevodi napisani u kontekstu stvaranja zasebnog »rusynskoga« književnog jezika i formiranja zasebne »rusynske« nacije. U svakom slučaju, u prijevodima o. F. Krajnjaka nije vidljiva potreba da se po svaku cijenu stvori prijevod koji bi se u potpunosti razlikovao od ukrajinske književne norme. S lingvističkog stajališta, tekst o. F. Krajnjaka ostavlja dobar dojam. Očigledno je da o. F. Krajnjak pravilno vlada južnolemkijskim govorima. Između ostaloga, taj dijalekt ima sve glavne karakteristike ukrajinskoga jezika, naprimjer »ikavicu«. Iz tog razloga prijevod o. F. Krajnjaka, kao i ostali tekstovi pisani takozvanim »kodificiranim rusynskim jezikom«, izgledaju kao lokalna varijanta ukrajinskoga pisanoga književnog jezika. Ruku na srce, po našem mišljenju, o. F. Krajnjak u prijevode ponekad pogrešno uvodi suvišne slovakizme. Evo jedan primjer njegova prijevoda: *В тих днях вышов наказ од цїсаря Августа выконати сунис людей по цілім світі. Першый сунис зробили, коли Сїрію*

3 »за приватне хаснованє«

4 Medžilaborce (mađ. Mezőlaborc; ukr. Меджилабірці/Medžilabirci) je grad u prešovskom kraju u sjeveroistočnoj Slovačkoj. Upravno je središte Okruga Medžilaborce. Preuzeto s: <http://hr.wikipedia.org/wiki/Medzilaborce>

справував Кевурініус [!]. Виштыкы ся ішли дати записати, каждый до своего міста [8, 7] (Л. II, 1–3); Повів Господь юдеям, котры ку ньому пришли: »Я хліб жывота. Хто приходить ку мі, не буде голодувати, а хто вірить в мене, того нигда не буде тлоїти. Но я вам повів: Хоць вы мене виділи – не вірите. Виштыкко, што мі дасть Отець, прийде ку мі, а того, хто ку мі приходить, я од себе не оджену« [9, 27] (I. VI, 35–37).

Velik broj svećenika i metropolita Prešovskoga kraja protivio se uvođenju takvih dijalektalnih tekstova, a episkopija u Prešovu dopustila je njihovo korištenje, ali samo u pojedinim slučajevima. [10, 27].

Međutim 1997. prešovski grkokatolički episkop Joan Girka malo-pomalo »počinje propovijedati rusynsku verziju«⁵ *Evandjelja nedjeljom i svecem cijele godine* te *Apostola nedjeljom i svecem cijele godine*⁶, koji su izdani tek 1999. U impresumu izdanja navodi se, da su *Evandjelje* i *Apostol* »s crkvenoslavenskog na rusynski jezik preveli: o. F. Krajnjak...–teološki, o. J. Popovec'... – teološki, J. Kudzej... – filološki, dr. o. Mydlikova... – filološki, dr. E. Dutkova... – filološki«⁷, i da je načinjena »kodifikacija teksta«. Na prednjim stranicama je naznačeno: »Na rusynski jezik preveo o. František Krajnjak, Medžilaborce, zajedno s braćom – Rusynima u Kristu«⁸ [12, 193; 94]. Otac F. Krajnjak je preveo i neke svakodnevne molitve [11, 4–6].

Očito, u toku političkih strujanja koja se trude stvoriti poseban »rusynski« jezik, u novinama *Християнська родина*, od 1998. objavljuje svoje prijevode ulomaka *Svetoga pisma* užgorodski pravoslavni pop o. D. Sydor »za kućna čitanja«.⁹ Prijevode, koliko je poznato, nije cenzurirala crkvena vlast. Prijevodi o. D. Sydora pretjerano su zasićeni elementima naprimjer fonetskih, leksičkih i drugih crkvenih slavenizama i rusizama, među kojima je nemali broj pogrešaka, a i nisu svojstveni zakarpatskim govorima; prisutni su i elementi doslovnog tumačenja. Iz tog razloga, na velikom broju mjesta, za nosioce tih govora oni su možda i nerazumljivi. Primjerom prijevoda

5 »поволив хосновати в русиньській верзії«

6 *Євангеліє на неділі і свята цілого року* і *Апостоли на неділі і свята цілого року* (*Apostoli – apostolska evandjelja*) http://tlumach.com.ua/tserkovno_obryadovoji_terminologiji/search/?word=%E0%EF%EE%F1%F2%EE%EB&select=tserkovno_obryadovoji_terminologiji

7 »з церковнославянського языка на язык русиньський переложыли: о. Ф. Крайняк... – теологічно, о. Я. Поповець... – теологічно, Й. Кудзей... – філологічно, др. О. Мыдликова... – філологічно, др. Е. Дуткова... – філологічно«

8 »До русиньского языка переложыв: о. Франтішек Крайняк, Меджілабірці ведно з братами – Русиннами в Хрістови«

9 »...для домашнього чтенія«

о. D. Sydora mogu biti sljedeći ulomci: (22) *И от приходить еден из началникѹв синагогы, имня му Іаір, и увідѹвши Його, упав Му ид ногам.* (23) *И умоляв Го много, говорячи: »Дочка (дівка) моя приї смерти, та приїди и возложи на нїѹ руки, най бы ся спасла и обы ся пстала жива...«* (35) *Щи докїть Вѹн говорив и приїшли уд старшого из синагогы, говорячи: »Дочка твоя умелла, што щи движеши учителя?«* (36) *Іисус же, як учѹв сказаное слово, уповів старшому из синагогы: »Не бѹйся, лем віруй«.* (37) *И не лішиив при собі итїѹ ни єдноґо, окрім Петра и Іакова и Іоанна, брата Іакова.* (38) *Приходить у дом начальника синагогы и увідѹв молву и тых што рева́ли и заодїли.* (39) *И, зайшовши, говоритъ їм: »Што молвите и плачете? Отроковиця не умелла, но спить«.* (40) *И ўсмїяли Го. Вѹн же ўгнав усьых, бере вѹтця отроковиці и матірѹ, котрі были из Ним, и заходить тудѹ, де лежала отроковиця.* (41) *И узяв отроковицю за руку, говоритъ юѹв: »Талї́фа кѹмі«*, што значить: *дівчицо, тобї говорю, устань!* (42) *И нараз устала дівчиця и н́чала ходити, бо мала за дванацїть рокѹв. И ужаснѹлися (відѹвши ото) ужасом великым.* (43) *И строго їм наказав, обы нико про йсе не узн́ав и уповів: »Дайте їѹї їсти«* [13, 8] (Мр. V, 35–43).

То је prijevod teksta koji на crkvenoslavenskom jeziku zvuči ovako: (22) *И се приїде єдинѹ w(m) архїсвнагwгѹ, именовъ іаїрѹ, и видѹвѹ еґо паде при ногу еґw* (23) *и молаше еґо много, глагола, якw дци моѹ на кончинѹ естѹ: да пришедѹ возложиши на ню руцѹ, якw да спасетсѹ и жива будетѹ...* (35) *Єще єму глаголюцѹ, (и) приїдоша w(m) архїсвнагwга, глаголюще, якw дци твоя умре: что єще движеши оучтлѹ;* (36) *Іисѹ же абїє слышавѹ слово глаголемое, гла архїсвнагwгови: не бойсѹ токmw вѹруй.* (37) *И не встави по себѹ ни єдиного ити, токmw петра и іакова и іванна брата іакwвлѹ.* (38) *И приїде вѹ домѹ архїсвнагwговѹ и видѹ молву, плачуцѹсѹ и кричацѹсѹ много.* (39) *И вшедѹ гла имѹ: что молвите и плачетесѹ: wтровокица нѹгѹстѹ оумерла, но спить.* (40) *И ругахусѹ єму. Сѹнѹ же изгнавѹ всѹ, подѹтѹ отца отроковицѹ и матерѹ, и иже (бѹху) сѹ нимѹ, и вниде идѹже бѹ отроковица лезаци.* (41) *И емѹ за руку отроковицѹ, гла єї: талїѹа кумї: єже естѹ сказаємо: дѹвице, тебѹ глю, востани.* (42) *И абїє воста дѹвица и хождаше: бѹбо лѹтѹ двоюнадесѹте. И оужасошасѹ оужасом велїимѹ.* (43) *И запрети имѹ много, да никтоже оувѹстѹ сєґw, и рече: дадите єї ясти* [14, 1333–1334].

Koliko точно prijevodi o. D. Sydora prenose sadržaj *Svetoga pisma*, i što je to »rusynski jezik«¹⁰ u prijevodu, pokazuje analiza ovog nevelikog ulomka iz *Evandelja*, koji ćemo prenijeti u stihovima.

22. U zakarpatskim govorima ne postoji pokazna zamjenica *om*.¹¹ Toj čestici, postojećoj u ukrajinskom književnom jeziku, u tim govorima odgovara čestica *йсе, усé, сесé*.¹² U danom crkvenoslavenskom tekstu *се*¹³ odgovara dijalektalni prilogačestica *туї*¹⁴ (*туїкы, туїку*) (usp. u ukrajinskom književnom jeziku u toj je ulozi *тум*¹⁵).

Danas se u govoru široko koristi književna ukrajinska riječ *началник*¹⁶, ali ona nije osobito prikladna u sakralnom tekstu.

Glagolskog priloga prošlog u tim govorima nema (*увидівши*)¹⁷, njima odgovaraju priložne vremenske rečenice s veznicima *як, ко́лї, ко́й*.¹⁸ U sredini se rečenice, u akuzativu, osobna zamjenica trećeg lica muškog roda javlja u (enklitičnoj) formi *го*.¹⁹

23. U zakarpatskim govorima nema izvedenice *умоляти*²⁰, koja se koristi u ukrajinskom književnom jeziku (usp. ruski *умолять*²¹), već se koristi izraz *дуже просіти* ili glagol *моліти*.²²

Crkvenoslavenski prilog *мно́го*²³ znači ne samo »mnogo« (u dijalektu – *мно́го*), već ima i semantiku *дуже*²⁴ [usp.: 15, 238], s kojom se javlja i u citiranom tekstu. Dakle dijalektalni prijevod trebao bi zvučati: *дуже Го просію*.²⁵

U zakarpatskim govorima javlja se samo leksem *дон'ка*²⁶ (rjeđe se u tom istom značenju koristi i naziv *дівка*²⁷ što je možda mađarski kalk *lány, leány*: »djevojka«, »kći«). Leksem *до́чка*²⁸ ovdje je poznat kao književna ukrajinska riječ. Između ostaloga, imenica *донька*²⁹ također postoji i u našem književnom jeziku.

11 Ot (to)

12 jse, ysé, sesé

13 se

14 Tuj, tújky

15 Tut (ovdje)

16 Načalnyk (glava, upravitelj, načelnik)

17 Uvidivšy (uvidjevši)

18 Jak, koly, koj (kako, kada)

19 Go (ga)

20 Umoljaty (umoliti)

21 Umoljat'

22 Duže prosyty, molyty (jako moliti, moliti)

23 Mnogo (mnogo, puno)

24 Duže (jako)

25 Duže Go prosy (jako Ga je molio)

26 Donjka (kći)

27 Divka (djevojka)

28 Dočka (kći)

29 Don'ka (kći)

Zakarpaćani koriste ne samo konstrukcije *моїа дѡн'ка, твоїа дѡн'ка*³⁰; ovdje su tipični i spojevi *дѡн'ка ми, дѡн'ка ти*³¹. Ukrajinskom književnom izrazu *бути при смерти*³² (rus. *при смерти*³³) u zakarpatskim govorima odgovaraju fraza (*быти на ўміран'у*³⁴, izraz *быти на смертнѣ'у нѡстели*³⁵ ili jednostavno glagol *умерати*³⁶ (postoji i glagol *конати*³⁷, ali on često ima negativnu konotaciju).

Crkvenoslavenizam *возложити*³⁸ Zakarpaćani ne poznaju, već koriste uobičajeni glagol *пѡклѡсти*³⁹, u tom slučaju i *руки (рукы)*.⁴⁰ Prirodno, na zakarpatskom, rečenica bi trebala zvučati: *пѡкладѣ (пѡклад') на н'у руки (руки)*.⁴¹ U Zakarpattju je uobičajena i forma *опстѡти (с'а)*⁴², s varijantom *упстѡти*⁴³, a ne *пстѡти*⁴⁴, koju je teško i izgovoriti.

35. U zakarpatskim je govorima nakon stanke uobičajena forma *ицѣ (ицѣ)*.⁴⁵ Crkvenoslavenskim izrazima s takozvanim samostalnim dativom, u suvremenim slavenskim jezicima odgovaraju vremenske konstrukcije s veznicima »kako« i »kada«, a u zakarpatskim govorima – *їак, колї, кѡї*.⁴⁶ Prijevod takvoga teksta uz pomoć veznika *докитѣ*⁴⁷ ne prenosi tekst *Еванѡгелја* na odgovarajući naćin. Veznik se mođe koristiti i za određivanje istovremenosti radnje glavne i zavisne rećenice, i za određivanje ogranićenosti radnje glavne rećenice.

Glagol *дѡвизати*⁴⁸ u zakarpatskim govorima ima znaćenje »dizati nešto teško, teško raditi« (usp. *дѡвизати* – »mozđitani, mozgatni, toľni, emelni« [16, 66], a staroslavensko *дѡвизати*⁴⁹ – »uznemiravati«, »zadavati brige, zabrinjavati« [17, 470]).

30 Moja don'ka, tvoja don'ka (moja kći, tvoja kći)

31 Don'ka my, don'ka ty

32 Buty pry smerty (biti na samrti)

33 Pri smerti

34 (byty) na umyran'u (biti na samrti)

35 Byty na smertnyj postely (biti na smrtnoj postelji)

36 Umeraty (umirati)

37 Konaty (konćati)

38 Vozlozyty (položiti)

39 Poklasty (staviti)

40 Ruky (ruke)

41 Pokladý (poklád') na n'u rúky (položi na nju ruke)

42 Opstáty (s'a)

43 upstáty

44 pstaty

45 Ýščy (iščy)

46 Jak, kolý, kѡj (kako, kada, koji)

47 Dokit'

48 Dvygaty

49 Dvyzaty

U grčkom tekstu *Evandjelja* o tome svjedoči riječ *δχλειν* – »smetati, uznemirivati, dosađivati« [18, 192], »niepokoić, zavracać, głowę komuś« [19, 559]. Ostavivši »crkvenoslavenizam« *δβιγати*, o. D. Sydor je potpuno neadekvatno prenio sadržaj liturgijskoga teksta. U zakarpatskim govorima, pojam »uznemiravati« označava se riječima i frazama: *рúшати дáкого, ни давáти пóкү(ү) (пóкүү); дóкүчáти дáкому*.⁵⁰

37. Crkvenoslavenski glagol *оставити*⁵¹ u ovom slučaju ima značenje »dozvoliti, dopustiti« [15, 569], zbog čega je prijevod leksemom *лишити*⁵² doslovan i nesretan. Dijalektalni su ekvivalenti: *поволіти*⁵³ (usp. *дáти* »dozvoliti« – *ни даү иті* »nije dozvolio«).⁵⁴

Fraza *собити*⁵⁵ – to nije *при собі ити*, već *собоү ити*, *за собою ити*.⁵⁶ Oblik *крім*⁵⁷ je književni ukrajinski, jer je dijalektalni *óкрем*, *(о)крүм*.⁵⁸ Posvojni genitiv nije svojstven zakarpatskim govorima, gdje se u toj funkciji koriste posvojni pridjevi: *Йáковүү (Йáковуү) брaт*.⁵⁹

38. U zakarpatskim govorima koristi se uobičajena ukrajinska dijalektna forma *дум*, *дүм*, *дім*, a ne *дом*.⁶⁰

Otac D. Sydor unio je u prijevod crkvenoslavenski leksem *молва*⁶¹, ali u govorima takve riječi nema i nitko ju ne razumije (u tim govorima, od korijena *мова*⁶² postoji izraz *мóву му спéлло*⁶³, koji ima značenje »sposobnost govorenja«). Staroslavensko *млѡва*⁶⁴ znači »шум, крик, волнение, смятение, возмущение«⁶⁵, a *млѡвити*⁶⁶ – bučiti [15, 220]. U grčkom tekstu *Markova evandjelja* u priči o kćeri Jairovoj javlja se riječ *θορυβος* »zgiełk, wrzawa« [19, 282], odnosno »buka; krik;

50 *Рúшати дáкого, ны давáты пóку(ј); дóкүчáты дáкому* (uznemiravati koga, ne dati mira; dosađivati kome)

51 *Ostavyty* (ostaviti)

52 *Лүшыты* (pustiti, ostaviti)

53 *поволити*

54 *Дáты, ны дaj yтý*

55 *sobyty*

56 *При собі yты, собою yты, за собою yты* (biti u pokretu, samostalno ići)

57 *Krim* (osim)

58 *Óкрем, (о)кryм*

59 *Јáковyj brat* (Jakovljjev brat)

60 *Dum, dim, dom* (dom)

61 *Molva*

62 *Mova* (jezik, govor)

63 *Móvu mu спéлло*

64 *mljva*

65 *Šum, kryk, volnenye, smjatenye, vozmuščenye* (buka, шум, звук, plakanje, deranje, uzbuđenje, uznunjivanje)

66 *mljvyty*

komešanje«. Crkvenoslavenskoj imenici *молва* odgovaraju dijalektni leksemi: *гѡмѡт* (*гѡмут*), *зуск*, *гѡѡк*, *лѡрма*⁶⁷ i dr.; *бѡганѡна*, *бѡганка*, *бѡган'а*, *кѡѡпѡт* (*кѡѡпут*, *кѡпут*), *сѡѡета* (*сѡвета*)⁶⁸ i dr., a glagolu *молвити* odgovaraju govorne riječi: *гѡмѡт'ити*, *гѡѡкати*, *лѡрмовѡти*.⁶⁹

39. Kao što je istaknuto, glagolskih priloga prošlih (*зѡѡшовши*⁷⁰) u našim govorima nema. Umjesto njih koriste se priložne vremenske rečenice s veznicima kako, kada (*ѡак*, *колѡ* /*кѡѡ*)⁷¹). U Zakarpattju ne poznaju naziv *отроковиця*⁷², što na crkvenoslavenskom (*отроковица*⁷³) znači »djevojka«, a u dijalektu zvuči kao *д'ѡвѡчка*, *д'ѡѡка* (*д'ѡѡка*)⁷⁴. Derivat ovoga korijena *отрѡча(тко)*⁷⁵ u zakarpatskim govorima ima značenje *немовля*.⁷⁶

Riječ *но*⁷⁷ ostavlja dojam rusizma, jer Zakarpaćani uobičajeno koriste suprotni veznik *аѡ*, *а*.⁷⁸

40. U crkvenoslavenskom tekstu glagol je u formi imperfekta, zato je potreban prijevod nesvršenim glagolom, *смѡѡлися*, *смѡѡковалися з Нѡгого*⁷⁹, a ne svršenim.

Zakarpatskim govorima nije svojstvena čestica *же*⁸⁰ (u zapadnom dijelu regije *же* ima ulogu veznika zavisnih rečenica, čemu u književnom jeziku odgovara *ѡо*⁸¹).

U tekstu *Еванѡелѡа* rečeno je da je Isus uzeo sa sobom oca i majku djevojke, i te koji su bili s Njim (Isusom), a ne oca i majku »koji su bili s Njim«⁸², kako je to preveo o. D. Sydor.

41. Zakarpaćani Bogorodicu uobičajeno nazivaju *Прѡс'атѡ Д'ѡвѡѡ'а* ili skraćeno *Д'ѡвѡѡ'а*⁸³ (takvu značenju svjedoče i tekstovi djela *Словник украинських говорів Закарпатської області* M. Gryca⁸⁴).

67 Gomut, zusk, gѡjk, lѡrma

68 Biganѡna, biganka, bigan'а, kѡjput, sѡjeta (sѡveta)

69 Molvyty, gѡmѡt'ity, gѡjkaty, larmovaty

70 Zajšovšy (ušavši)

71 Jak, kolѡ, kѡj

72 otrokovycja

73 otrokovyca

74 D'ivočka, d'ijka, d'yjka

75 Otrѡča(tko)

76 Nemovlja (dijete)

77 No (ali)

78 Aj, a (a)

79 Smijalysja, smiškovalysja z Njogo (smijahu se, ismijavahu mu se)

80 že

81 Ščo (da)

82 »котрі были из Ним«

83 Prѡs'atѡ D'ivѡc'а (Presveta Djevica)

84 M. Грицак

42. Zakarpaćani pojam »početi« prevode kao *póčáti, náčáti, róščáti, úáti*.⁸⁵ Za prijevod dakle postoji širok izbor.

Prevoditelj uvodi česticu *za*⁸⁶, koja ukazuje na približnost, ali ju je lako razumjeti i kao prijedlog *za*. Karakteristično sredstvo ukazivanja na približnost u zakarpatskim govorima je čestica *zaz (zas), daz (das)*.⁸⁷ Između ostalog, većina prevoditelja ne uočava u *Evandjelju* pokazatelje približne starosti Jairove kćeri.

Dobri poznavatelji svojega dijalekta ne koriste riječi *ужаснутися, ужас*⁸⁸, jer imaju domaće lekseme: *Жах (джах), жа́хну́тис'а (д́жахну́тис'а)*, te izraz *напáý великий страх*.⁸⁹

43. Zakarpaćani kažu: znao sam *za*⁹⁰ nekoga, a ne *o*⁹¹ nekomu (kako je u ukrajinskom književnom jeziku). U svojim govorima, naravno, ne koriste rusizme: *стро́го, узнати*⁹², već koriste domaće glagole *до́знáтис'а (д́ўзнáтис'а, д́ўзнáтис'а)*⁹³ i priloge *о́стро, твéрдо*.⁹⁴

Prijevide o. D. Sydora možemo komentirati i komentirati.

Na prevođenje *Svetoga pisma* karpatskim govorima poziva jedan od uskrisitelja »rusinske« ideologije, američko-kanadski povjesničar, P. R. Magocsi [20, 8]. U jednom od svojih intervjua, magistar teologije D. Sydor je rekao: »Za razliku od Ukrajinaca, Rusyni se nikada nisu usudili čak niti probati prevesti liturgiju na rusynski jezik. Prevest ćemo Evandjelje na rusynski jezik, makar za obiteljska čitanja.« [21, 13]. Ipak, on je u proljeće 2000. objavio, u prijevodu na »rusynski jezik«, dijelove ranojutarnjih *Uskrsnih molitava – Пасхальний канон по – русинськы* [22, 13].⁹⁵ Prijevod je zasićen crkvenoslavenskim riječima i izrazima koji, kad se uspoređuju s dijalektima, ne dovode do adekvatnog razumijevanja i percepcije vrlo umjetničke bizantske poezije. I ovdje, na velikom broju primjera, uočavamo prevoditeljevo nerazumijevanje crkvenoslavenskih tekstova. Dajmo tek nekoliko primjera:

Uskršnji Tropar⁹⁶ u o. D. Sydora zvuči gotovo kao na crkvenoslavenskom: *Христос воскрес из мертвых, (и Своёй) смертью смерть поправ, и сущым в гробях*

85 Póčáty, náčáty, róščáty, játy

86 za

87 zaz (zas), daz (das)

88 Užasnutysja, užas (užasnuti se, užas)

89 Žah (džah), žáhnútys'a (d́žáhnútys'a), napáj velykyj strah

90 за

91 про

92 Strogo, uznaty (strogo, upoznati)

93 Dóznátys'a (dzyznátys'a) (upoznati se)

94 Óstro, tvérdo (oštro, tvrdo)

95 Pashaljnyj kanon po – rusins'ky

96 Tropar – svetačka pjesma koja se pjeva za praznike

Живот даровав. Sumnjamo da parafijani razumiju izraz *из мертвых*⁹⁷, u kojem prijedlog *из* ima funkciju *з – поміж*⁹⁸ (dijalektalno *измежі*⁹⁹) (usp. *из...* u smislu *inter*: *егда с < ы > нъ ч < ловъчь > скы і з мрътвыхъ въскръснетъ* [17, 717], ili glagolski oblik *поправъ*¹⁰⁰, što bi na crkvenoslavenskom jeziku značilo *gaziti, ponižavati* [23, 169] (usp. posve drugo značenje glagola u ukrajinskom književnom jeziku i u dijalektima – rus. *стирать*¹⁰¹). Nećemo govoriti o fonetici riječi (usp. dijalektalno *смир'т', живѣт, живѣт*¹⁰² itd.).

Crkvenoslavenski tekst *...w(m) смерти бо къ жизни, и w(m) земли къ небеси Хр(с)тосъ Богъ насъ преведе, побѣдную поющыа*, o. D. Sydor je preveo: *Христос Бог приведе нас уд (вічної) смерти до (вічного) Житя, и уд земли на Небо, співаючи побідну (пісню)*. Ali riječ *преведе*¹⁰³ znači »prenio je«, a ne »doveo je« (tako, između ostalog, priprosti župljani razumiju crkvenoslavensku riječ).

Nije jasno na koji se dio teksta u prijevodu odnosi glagolski prilog sadašnji *співаючи*¹⁰⁴ (usp. sličan prijevod: *побједничку пјесми рјевајуці*¹⁰⁵ [24, 594]). Odgovarajući prijevod trebao bi zvučati: *Христос Бог нас перевів, компі (що) перемоги пісню співаєме*. Osim toga, prevoditelj koristi *уд земли*¹⁰⁶, a Zakarpačani kažu *уд зимл'і*¹⁰⁷

Treća pjesma – *Heirmos* kanona *Uskršnjih ranjotarnjih molitava (Utren)* – *Прїидите, пиво піємъ новое, не w(m) камене неплодна чудодѣемое, но нетлѣніа источникъ, изъ гроба удождивши Христа...* prevedena je: *Прийдіть, пийме новое пиво (питіє), не ото чудодійное, от неплодного камени в пустыни, но одождивши из гроба Источник нетлінія - (Воскресшого) Христа...* Prevoditelj je zadržao crkvenoslavensku riječ *пиво*¹⁰⁸, koja ima značenje »piće«, ne uzevši u obzir da je u živom jeziku *pivo* poznato alkoholno piće. Situaciju ne spašava niti riječ *numie*¹⁰⁹ (takva riječ se javlja u toj pjesmi u tekstovima koje koriste grkokatolici), jer bi ju u

97 Iz mertvyh (iz mrtvih)

98 Z – pomiž (među)

99 yzmežý

100 poprav

101 Styrat' (oprati)

102 Smyr't', žyvut

103 prevede

104 Spivajuču (pjevajući)

105 »переможну пісню співаючи«

106 Ud zemly

107 Ud zimlji

108 Pyvo (pivo)

109 Pytije

dijalektu trebalo prevesti kao *nut'á*.¹¹⁰ U našim govorima nema naziva *источник*¹¹¹ (u zakarpatskim govorima izvor nazivaju *жерелó, кырниц'а*¹¹² itd.), niti riječi *нетлініє*.¹¹³ Imenica »kamen« u genitivu jednine, u zakarpatskim govorima, koristi se u formi *кáмене* ili *кáмін'а*.¹¹⁴ Prijevod ... *пийме...одождившии из гроба Источник...* – *Христа...* prilično je nerazumljiv.

6. Pjesma – *Heirmos*¹¹⁵ na crkvenoslavenskom glasi: *Синиель еси въ преисподнѣа земли, и сокрушилъ еси верѣи вѣчныа, содержащыа связанныа, Христе, и тридневенъ як w(m) кита Івна, воскресль еси w(m) гроба, а одговарајући тропар – Сохранивъ цѣла знаменіа Христе, воскресль еси w(m) гроба, ключи Дѣвы не бредивый въ рождество Твоемъ, и w(m)верзь еси намъ райскіа двери. U prijevodu o. D. Sydora: *Зыйшов ись, Христе, у преисподное земли, и сокрушив ись верей (мотузы) вичні, што держали язаных у пеклі, и тридневный, як уд кита Ионы, [!] воскрес ись уд гроба; Сохранив ись Христе, знак (сургуча на гроби) цілым, воскрес ись уд гроба, в Твојому Рождестві, неповредив [!] ись ключі Дівы, и удкрыв ись нам, віруючым, райські двери.**

Kao što možemo vidjeti, prevoditelj pojašnjava leksem *верей* kao *мотузы*¹¹⁶, ali crkvenoslavenska riječ ima potpuno drugo značenje: *запора, засув*¹¹⁷ (usp. *верѣа*: »завора, запор, Riegel« [17, 180], *Верія*: *Завора, рытель двѣрны(й), ретазь... замо(к), колодка...* [25, 15]). Očigledno je prevoditelj pomiješao *верей* i *вервѣа* (usp. kod P. Berinde – *вервѣа*: *вервки, повороза* [25, 15]).

Starodrevni naziv *знаменіє*¹¹⁸ imao je značenje ne samo »знака«, već i »pečata« [17, 679]. Upravo su pečati, a ne samo znak, opjevani u ovom troparu. Smatra se da je pri pečačenju Gospodinova groba na naslonjeni grobni kamen stavljena meka glina ili vosak, a da je na nju postavljen pečat [26, 563]. Vosak za pečatljenje (*surguch*) (»španjolski vosak«) koristi se od 16. stoljeća [27, 316].

110 Pyt'á

111 Ystočnyk (izvor)

112 Žereló, kyrnic'a (izvor)

113 Netlinije

114 Kámene, kámin'a

115 Yrmos – davni duhovni napjevi u Ukrajini. Preuzeto s: <http://www.maisternia.com.ua/irmos?lang=ua>

116 Vereji, motuzy (užad)

117 Zapora, zasuv (zasun)

118 znamenije

Glagol *повредити*¹¹⁹ (rusizam) u zakarpatskim govorima nije poznat. Njemu odgovara riječ *пошко́дити*.¹²⁰ Leksem *удкрыти*¹²¹ znači »otkriti nešto skriveno«. Za označavanje iste radnje u Zakarpattju koriste glagol *утворити* (*двур'і*), *удо́нєрти* (*двур'і*).¹²² U značenju u kojem ga uvodi prevoditelj, derivat *удкрыти* je rusizam. Između ostaloga, u svim rečenicama treba umjesto crkvenoslavenske konstrukcije s prijedlogom *уд*¹²³ koristiti zakarpatsko-ukrajinski prijedlog *уз* (*з*)!¹²⁴

Iako o citiranim tekstovima imamo još mnogo komentara, a za sve prijevode o. D. Sydora njih bezbroj, zbog nedostatka mjesta nećemo ih uzeti u obzir.

Ali i iz toga možemo izvesti zaključak da prevoditelj, koji se primio jako odgovorna posla pred Bogom i ljudima, ne zna savršeno zakarpatski dijalekt, pa u prijevodima nastaje konfuzna mješavina zakarpatskoga dijalektnog sustava s crkvenoslavenskim, ruskim i ukrajinskim književnim jezikom. I tako biva kod svih sljedbenika »rusynskog jezika«. U njihovim tiskanim tekstovima javlja se dojam nepoznavanja materinskog jezika.

Kao rezultat djelovanja rusinske politike, u tisku se javio novi jezik, koji se reklamira kao zaseban slavenski jezik.

Kod nekih naroda, uz prijevode *Svetoga pisma* na književni jezik, postoje i njihovi dijalektalni prijevodi, ali bez pretenzija za stvaranje posebnog jezika. Takav je naprimjer prijevod *Novoga zavjeta* donjonjemačkim dijalektom E. Fossa (1886–1936).

Pojavom visokokvalificiranih i crkvenom vlašću sankcioniranih prijevoda *Svetoga pisma* ukrajinskim književnim jezikom, je li baš hitna potreba raditi prijevode biblijskih tekstova zasebnim dijalektima i govorima, osobito u Zakarpattju, gdje se već treći naraštaj školuje na službenom jeziku? Ako danas i postoji potreba za dijalektalnim prijevodima *Svetoga pisma*, njih moraju realizirati veliki poznavatelji narodnoga govora, hebrejskoga, grčkog i crkvenoslavenskog jezika. Dijalektalni prijevodi *Biblije* ili njezinih dijelova za izdavanje moraju predložiti komisije koje čine kompetentni teolozi i lingvisti, a korištenje odobriti i hijerarasi odgovarajućih vjera.

119 Povredyty (oštetiti)

120 Poškodýty (ozlijediti)

121 udkryty

122 Utvoryty (dvyr'i), udóperty (dvyr'i)

123 Ud (od)

124 Yz (z) (s, sa)

Literatura

- Gorbač, O.*, Movostyl' novitnih perekladiv Sv. Pys'ma na ukrajins'ku narodnju movu 19–20 bb. // Naukovi zap. Ukrajins'kogo vil'nogo universytetu, Č. 13, Mjunhen, 1998.
- Nimčuk, V. V.*, Peredmova// Skotars'ke Učytel'ne Jevangelije – ukrajins'kyj gomiliar 1588 roku. / Tekst rukopysu pidgot. I vydav M. Kočiš z peredmovoju prof. V. Nimčuka, Sombatgej, 1997.
- Javors'kyj, J. A.*, Vethozavetnye byblejskye skazanyja v karpatoruskoj cerkovno-učytel'noj obrabotke koncja XVII veka. Užgorod–Praga, 1927.
- Skotars'ke Učytel'ne Jevangelije – ukrajins'kyj gomiliar 1588 roku.* Tekst rukopysu pidgot. I vydav M. Kočiš, Sombatgej, 1997.
- Petrov, A.*, Materialy dlja istoriji Ugorskoj Rusi, VII / Pamjatniki cerkovno – Svjate Pysmo Novogo Zavita Evangeliji (za pryvatne hasnovanje). Rusky Kerestur, 1981.
- Molytvenjik za rusky dzecy.* / Zložel Djura Byndas paroh / Drukarnja »Prosvyty«, Rusky Kerestur, 1938.
- Čytame z Bibliji.* // *Nove žyttja.* 1991, 21 grudnja (№ 51).
- Čitannja jevangelija na Svjatij Lyturgiji za pomeršyh čerez tyžden'* // *Rusyn.* 1992. № 3.
- Rusyn.* 1992. № 2.
- Malyj grekokatolyc'kyj katehizm pro rusyns'ky dity.* Prjašiv, 1992.
- Jevangelija na nedili i svjata cilogo roku.* Prjašiv, 1999; *Apostoly na nedili i svjata cilogo roku.* Prjašiv, 1999.
- Perevod Jevangelija Marka na rusyns'kyj jazyk (dlja domašn'ogo čtenija).* // *Hrystyjans'ka rodyna.* 1998. № 22/54. *Біблія сирѣч книги Свѣщеннагъ Писанія Ветхагъ и Новагъ Заветѣа...* Тисненіе второе. SPb., 1900 (Reprynt. Yzd. Moskva, 1997).
- Slovník jazyka staroslověnského.* D. 2. Praha, 1973.
- Čopej, L.*, Русько-мадярскій словарь. Будапештѣ, 1883.
- Slovník jazyka staroslověnského.* D. 1. Praha, 1973.
- Grečesko-russkyj slovar' Novogo Zaveta.* / Perevod grečesko-anglyjskogo slovarja Novogo Zaveta Barkly M. N'jumana. Moskva, 1997.
- Popowski, R.*, Wielki słownik gresko-polski Nowego Testamentu. Warszawa, 1994.
- Magočyj, P. R.*, Rusyny: novyj cy onovlenyj narod? // *Rusyn.* 1991. № 2.
- Hrystyjans'ka rodyna.* 1999. № 7 (62). 18 červnja.

Hrystyjans'ka rodyna. 2000. № 7 (16). 29 kvitnja.
Slovník jazyka staroslověnského. D. 3. Praha, 1973.
Pryjdite poklonimsja / Molytovnyk. Rym, 1991.
Leksykon slovenoros'kyj P. Beryndy. K., 1961. (Perevyd. Starodruku 1627 r.).
Nykyfor arhymandryt. Ylljustrovannaja polnaja populjarnaja byblejskaja
encyklopedyja. Moskva, 1891.
Hlavaček, I., Kašpar J., Nový R., Vademecum romocných věd historických. Praha,
1988.

S ukrajinskoga prevela Nika Šimičić

Mykola Štec' i Jurij Mulyčak

Analiza pravopisnih normi tzv. rusynskog jezika

Nedavno su u novinama *Народны новинкы* (br. 17 i 21, za 1992. godinu) objavljene *Нормы русинського правопису*¹, koje je sastavio Jurij Panjko.

Lideri *Rusyns'ke obrode*² već nekoliko godina govore o neophodnoj kodifikaciji takozvanog rusynskog jezika³, pripremi njegove gramatike, pravopisa i rječnika.

Pojavio se rukopis gramatike »rusynskog jezika«, koji je pripremio S. Bunganyč. Gramatika S. Bunganyča nije ispunila očekivanja samih kodifikatora iz *Rusyns'ke obrode*. Po njihovu mišljenju gramatiku su sastavili amateri, bez odgovarajuće filološke pripreme i obrazovanja, bez poznavanja ukrajinskih mjesnih govora i dr. Dodajmo i da se zahtjevi kodifikacije novog ukrajinskog jezika kod Ukrajinaca u Češkoj i Slovačkoj ne temelje niti proizlaze iz kulturno-društvene nužde, nepodobne jezične situacije ili nezadovoljavajuće jezične prakse, koja bi zadržavala kulturni razvoj ove nacionalne manjine. Zahtjevi »stvaranja« novog jezika nisu uvjetovani nekim sociolingvističkim okolnostima, već jednostavno političkim spekulacijama ideologa političkog rusinstva.

Prvi korak nije kodifikatorima donio očekivani efekt. Njihove se nade polažu u stručnjake – jezikoslovce. Takvim se stručnjakom pokazao doktor s Praškoga filozofskog fakulteta J. Panjko, koji radi i na području rusistike.

Sastavljanje pravopisa ili ortografije (kao sustava općepriznatih pravila prenošenja glasovnog jezika) temelji se na određenim načelima, odnosno principima, npr. fonetskim, morfološkim, povijesnim, tradicionalnim ili diferencijalnim.

Projekt pravopisa sastavlja se istovremeno s normativnom (znanstvenom) gramatikom (ili se na njoj temelji) te s ortografskim rječnikom. Priprema pravopisa se, u pravilu, povjerava određenoj grupi stručnjaka (u Slovačkoj Pravopisnoj komisiji

1 »Norme rusynskog pravopisa«

2 »Русинська оброда« – kulturna i društvena organizacija koja Rusine smatra zasebnom etničkom skupinom u Slovačkoj te potiče na očuvanje vlastitoga rusinskog identiteta. (Janusz Bugajski, *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*, M. E. Sharpe, 2002, str. 326)

3 »русинський язык«

SAN), koja se vodi određenim načelima rada. U našem bi slučaju trebalo na pameti imati sljedeće smjernice:

1. sačuvati narodna načela pravopisa (to označava njegovu bliskost s govorom širokih masa);
2. u svemu se važnome što čini specifičnost jezika (fonetika, morfologija) orijentirati na ono kako se ona odražava na jezik boljih, osobito suvremenih, književnika;
3. ne odvajati se previše od pravopisa koji se već ustalio, kako ne bi prisiljavali intelektualni dio stanovništva, posebno mladež u školama, da iznova uči;
4. u takvim slučajevima, koji su im prirodno zajednički s drugim jezicima (npr. uporaba velikog slova, prenošenje ženskih prezimena i dr.), sačuvati jednaku ortografiju;
5. stvoriti lak, jasan i jednoznačan sustav pravopisnih pravila.

Kratko se osvrnimo na realizaciju navedenih smjernica u *Normama rusynskog pravopisa* (u daljnjem tekstu *Norme*) J. Panjka.

Autor *Normi* u uvodu tvrdi da su se: »Rusyni, ne samo na istoku Slovačke, već i drugdje, formirali kao samostalna etnička skupina koju karakteriziraju svojstvena psihologija, narodni etnitet, narodni jezici i vlastiti, s posebnim ortografskim, leksičkim, tvorbenim i sintaktičkim oznakama, objedinjen dijalekt na području Spiš–Makovica–Labirščina–Snyščyna i dalje na jugozapad prema Sobrancima.«⁴

Autor *Normi* oslanja se na stav političkog rusinizma, tvrdeći da Ukrajinci zakarpatske Ukrajine i istočne Slovačke, koji su najduže zadržali navedeni povijesni naziv Rusin, čine zasebnu »etničku skupinu«. J. Panjko navodi dvije od pet marksističkih pokazatelja nacije (Stalin): »vlastita psihologija«, »objedinjeni dijalekt« (kod Stalina »zajednica jezika«⁵), dodaje još poneku karakteristiku kao »narodni etnitet« (usp. *etnikum*: 1. *narodne spolocenstvo, narod*, 2. *Narodnost*, 3. *Kmen* – M. Ivanova-Salingova, Z. Manikova, *Slovník cudzích slov*, Bratislava, SPN, 1990, str. 262), što je besmislen spoj riječi u danom kontekstu.

4 »Русины нелем на Выходнім Словенську, але і інде, ся формували як самостатна етнічна група, яку характеризує власна психологія, народне етнікум, народны звыкы і власный – з особливима орфоєпічными, лєскічными, формотворными і синтаксічными знаками – єднолітый діалект по облукі Спиш–Маковиця–Лабіричина–Снінцина і далє на югозапад ку Собранцям« (str. 1)

5 »общность языка« (rus.)

Nije poznato u čemu se to javlja »svojstvena« psihologija kod Rusina. Nije objašnjena ni tvrdnja o postojanju svojevrsnih »narodnih jezika«⁶, koja bi dala osnovu za odjeljivanje Rusina u posebnu »etničku skupinu«. Upravo suprotno, poznati znanstvenici – etnografi, folkloristi, istraživači duhovne i materijalne kulture Rusina, još su davno ustvrdili da je ta kultura svojim karakterom (ne uzimajući u obzir poneke specifične osobine, uvjetovane povijesnim razvojem ovog stanovništva) sastavni dio opće, ukrajinske kulture. Do takvog su zaključka došli i suvremeni istraživači SAN-a u Bratislavi (vidi: *Etnografski atlas Slovenska*, Bratislava, Narodopisny ustav SAV, 1990).

Osoba koja je imalo upoznata s takvom lingvističkom disciplinom kao što je dijalektologija, odmah primjećuje tendencioznost i neznanstvenost tvrdnje J. Panjka o: »vlastitom, s posebnim ortografskim, leksičkim, tvorbenim i sintaktičkim oznakama, objedinjenom dijalektu...«. Neosnovanost takvoga pogleda potvrđuje bogata postojeća literatura svjetski poznatih istraživača slavista, koji su jednoglasno utvrdili ukrajinski karakter tih narječja (vidi radove O. Broha, I. Verhrats'kog, V. Gnatjuka, I. Pan'keyvča, M. Vajngarta, B. Gavranka, F. Travnička, M. Dragomanova, I. Franka, V. Latte, J. Dzendzelivs'kog, P. Čučke, O. Leške, J. Moravcja, izjavu češke Akademije znanosti od 4. 12. 1919. godine, istraživanja SAN-a, koja su prezentirana u djelu *Atlas slovenskeho jazyka*, V. Stolc i sur., I. zv. *Vokalizmus a konsonantizmus*. Cast prva mapy. Vyd. SAV, Bratislava, 1968).

U posljednje je vrijeme, na osnovi istraživanja arealne dijalektologije, iznesena tvrdnja da zapravo ne postoji niti jedna dijalektalna karakteristika južnokarpatških ukrajinskih govora, izoglosa koja se ne bi nastavljala na zapadnoukrajinske i druge govore (vidi materijale Međunarodne znanstvene konferencije *Українські Карпати: етнос, історія, культура*, Ужгород, 26. 8 – 1. 9. 1991).

Velik je broj stručnjaka istraživao govore Rusyna, Ukrajinaca istočne Slovačke. I možda smo, prvi put, kod I. Panjka susreli tvrdnju o »objedinjenom dijalektu na području Spiš–Makovica–Labirščina–Snyňščyna i dalje na jugozapad prema Sobrancima«. Ta tvrdnja nema nikakvih znanstvenih osnova. Važno je tek upoznati se s radovima V. Latte, a posebno s njegovim atlasom: *Атлас українських говорів Східної Словаччини* (Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1991, автор – наукове і картографічне доопрацювання та упорядкування Зузани Ганудель, Івора Ріпки, Мирослава Сополіги)⁷, kako bismo se

6 „народны звыкы“

7 *Atlas ukrajinskih govora Istočne Slovačke* (Slovačko pedagoško izdavaštvo u Bratislavi, odjel ukrajin-

uvjerali u postojanje različitih fonoloških sustava, na osnovi kojih se dijele: 1. ukajući govori; 2. ikajući govori s intonacijom *u*; 3. ikajući govori s odsutnošću intonacije *u*; 4. sjevernospiški govori s refleksom *ы* (nastalog iz starodrevnog *o*); 5. južnospiški govori; 6. pidčergivski govori: a) južnopicčergivski govori, b) južnočergivski govori.

O značajnoj razlici mjesnih ukrajinskih govora svjedoči naglasni sustav. Na temelju akcentuacijskih karakteristika, ukrajinski se dijalektalni masiv istočne Slovačke dijeli na dva dijela: istočni i zapadni. Uz pokretni istočnoslavenski naglasak, koji je karakterističan za istočni dio, javlja se i stalni pokretni naglasak, koji se stabilizira na drugom, predzadnjem slogu (paroxyton).

Isto tako i gramatička građa te leksički sustav ukazuju na različitosti ukrajinskih govora istočne Slovačke (vidi *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*, том 1, II, koji je sastavila Z. Ganudelj, te radove I. Panjkeyčya i dr.).

Te su činjenice poznate kodifikatorima. Usprkos tome, oni recitiraju tezu »ujedinjenog« dijalekta, jer je ona povoljna i potrebna kao početna točka za kodifikaciju novog, takozvanog rusynskoga književnog jezika, na osnovi, navodno, jednog, »ujedinjenog« dijalekta. Takvo shvaćanje stvari stvara prostor za slučajaj odabir elemenata raznih dijalekata, bez obzira na strukture svakoga govora posebno, učestalosti njihova korištenja, podrijetlo, raširenost među drugim govorima (i u književnim jezicima) itd., a istodobno isključuje i mogućnost ovladavanja takvim tvrdnjama.

U sljedećem ulomku autor kao da zaboravlja na »objedinjeni« dijalekt kada tvrdi da »za osnovu rusynskog jezika uzimamo ne neki pojedini dijalekt istočne Slovačke, već uzimamo karakterne oznake iz svih dijalekata, koje objedinjuje (možda 'objedinjuju?') u jednu komunikacijsku manifestaciju«. ⁸ Dakle autor na trenutak sugerira postojanje raznih dijalekata, ali samo zato da bi se njihove »karakterne oznake« spojile u »jednu komunikacijsku manifestaciju«. Ako riječ manifestacija⁹ shvatimo kao slovačku *prejav* (vyjadrenie, vyraz niecogo recou)¹⁰, jasno je da se J. Panjko trudio objediniti te dijalektalne oznake u »objedinjeni« dijalekt (točnije kakav interdijalekt), a sa značenjem, za autora, *rusynskog jezika*.

ske književnosti u Prešovu, 1991, autor – znanstvena i kartografska dorada i uređivanje Zuzane Ganudelj, Ivora Ripke i Myroslava Sopolyge)

8 »за основу русинського языка береме не якыйсь еден з діалектів Выходного Словенська, але береме характерны знакы зо выштыкых діалектів, што їх зеднує до єдного комунікативного прояву«.

9 прояв

10 Izraz, govor, manifestacija, komunikacija

Autor *Normi* nadalje tvrdi da je »snaga jedinstvene komunikacije žitelja rusynske regije preduvjet¹¹ za realizaciju jednog jezika...«¹² (pretpostavljamo da bi riječ *предположіня* trebala značiti *preduvjet*). Željeli bismo znati kada su i gdje »žitelji rusynske regije« izrazili takvu želju za »jedinstvenom komunikacijom«. Želje nekoliko ljudi ne mogu biti »snaga« svih Rusyna Ukrajinaca istočne Slovačke. Istina, bez realno postojećeg zahtjeva za »jedinstvenosti komunikacije« našeg stanovništva, gubi se i potreba za stvaranjem pravopisa i gramatike novoga književnog jezika.

O »znanstvenosti« načela na kojima su izgrađene *Norme* svjedoči i autorova tvrdnja da »leksik koji se koristi u tim regijama, gdje žive Rusyni, čini osnovni fond riječi Normi rusynskog pravopisa...«¹³ To bi, prema autoru, značilo da je sav leksik koji se javlja u istočnoj Slovačkoj normativan.

Istina, pri pisanju *Normi* J. Panjku je poslužio »ne samo govor ljudi rusynske regije, već i duhovno bogatstvo koje su nam ostavili naši prosvjetitelji«¹⁴ (usput rečeno, to bogatstvo ne primjećujemo u *Normama*), već i »objavljeni ulomak romana V. Petrovaja *Русины*« (autor ulomka se trudi »prodati« svoj jezik pod gaburs'ki govor, koji on ne poznaje savršeno, rezultat čega je nekakva mješavina), a također *Народны новынки* i časopis *Русин*¹⁵, koji se tiska na nekakvom interdijalektu, koji su izmislili urednici tih časopisa. Dakle, o znanstvenim načelima *Normi* ne može se govoriti.

Neznanstvenost i nedostatak koncepta rasprostiru se ne samo u predloženoj terminologiji, već i u velikoj većini pravila.

Autor dijeli samoglasnike na *самогласны, йотованы* i *півголосный звук й*.¹⁶ Sedmodijelni sustav samoglasničkih fonema (*a, e, i, u, ы, o, y*)¹⁷ nije karakterističan za sve ukrajinske govore istočne Slovačke (vidi *Наукові записки*, NN 8–9, Пряшів, 1979–1981).

U *Normama* se ne objašnjava termin »йотованы«. Govori se o točno četiri slova (*і, я, ю, є*)¹⁸ koja, ovisno o poziciji u riječi, mogu označavati (i u mjesnim govorima, kao i u ukrajinskom književnom jeziku):

11 *предположіньом*

12 »снага по едности комунікації жителів русинського регіону є передположіньом реалізації єдного язика...«

13 »вжывана лексика в тых регіонах, де жыють Русины, творить основный словниковый фонд Норм русинського правопису...«

14 »послужыла нелем бесіда людей русинського регіону, але і духовне богатство, котре нам охабили наші будителі«

15 »Rusyn«

16 »samoglasny«, »jotovany« i »polusamoglasnik j«

17 a, e, i, y, o, u

18 Ji, ja, ju, je

1. Spoj glasova j+i, j+a, j+u, j+e koji se javljaju:
 - a) Na početku riječi i poslije samoglasnika: *їх, яма, Юрко, Єрусалим; мої, моя, мою, моє*.¹⁹
 - b) Poslije tvrdog suglasnika (u pismu, u ukrajinskom pravopisu, s apostrofom): *з'їзд, з'явитися, в'язати, б'ю, п'ю*²⁰ i dr.
 - c) U stranim riječima poslije samoglasnika: *архаїчний, егоїзм, еліпсоїд, наївний, целулоїд, руїни, Енеїда, Каїр*²¹ (istina, u ovim slučajevima J. Panjko može predložiti i slovačko pisanje: *егоїзм*²², *наївний*²³ i dr.).
2. Slova *я, ю, є* pišu se nakon suglasnika zbog spajanja mekog suglasnika s *а, и, е*: *ряд, люди, літне*.²⁴

Iz navedenoga možemo vidjeti da slova *ї, я, ю, є* ne možemo nazivati »йотованы«²⁵, jer ne označavaju uvijek spajanje j+i, a, u, e.

Autor *Normi* smatra slovo »j« polusuglasnikom.²⁶ Ne znamo kakva su razmišljanja navela J. Panjka da izdvoji slovo »j« kao napola samoglasnički glas. U istočnoslavenskom jezikoslovstvu taj se fonem smatra srednje palatalnim suglasnikom (za mjesto slova »j« u fonološkom sustavu slovačkoga književnog jezika vidi: J. Sabol, *Syntetička fonologička teorija*. Bratislava, Jazykovedny ustav L. Stura, SAV, 1989, str. 8–120).

Treće poglavlje *Normi* ima naslov *Сполугласны*.²⁷ Autor navodi 21 suglasnik, koji pred samoglasnicima *а, е, і, и, ы, о, у* postaje tvrd. Tu su navedeni i samoglasnici *ч* i *ц*²⁸, koji u većini ukrajinskih govora istočne Slovačke ostaju meki i pred navedenim samoglasnicima, usp. *ч'ом, ч'ого, ч'асто, мач'ач'е, ч'удо, друч'ок, ч'ухати*²⁹ i dr. Dakle te samoglasnike nije moguće pribrojiti tvrdima. Mjesnom je stanovništvu karakterističan urođeni meki izgovor tih suglasnika. Iznimku čini nevelik broj »zapopradskih« sila: *Литманова, Липник, Фольварк, Орябина*³⁰ i dr.

19 Jih, jama, Jurko, Jerusalem; moji, moja, moju, moje.

20 Z'jizd, z'javytysja, v'jazaty, b'ju, p'ju

21 Arhajičnyj, egojizm, eljipsojid, najivnyj, celulojid, rujiny, Enejida, Kajir

22 Egoizm (slov. Egoismus)

23 Naivnyj (slov. Naivný)

24 Rjad, ljudy, ljitnje

25 Jotirani

26 півголосний звук

27 Spoluglasny

28 Č i šč

29 Č'om, č'ogo, č'asto, mač'ac'e, č'udo, druž'ok, č'uhaty

30 Литманова, Липник, Фольварк, Орябина

U popisu tvrdih suglasnika nedostaju složeni suglasnici (afrikat ∂z^{31}), usp. *дзвонити, бриндза*³² i dr.

Nadalje J. Panjko tvrdi da »pred samoglasnicima *i, ji, je, ju, ja* postoje meki suglasnici: *b, v, g, d, z, k, l, m, n, p, r, s, t, f, c, č, šč, dz, dž*«³³. U prethodnom poglavlju autor razlikuje 7 samoglasnika (*самогласны*) i 4 *йотованы* (*i, e, ю, я*). U tom ih poglavlju J. Panjko smatra za »самогласны« (samoglasnike). Što se tiče *i, e, ю, я*, oni ne omekšavaju uvijek suglasnike (naprimjer usne).

Nije poznato zašto u grupu mekih suglasnika, koji se omekšavaju pred *i, e, ю, я*, autor nije ubrojio i suglasnike *z, ж, x, ш*³⁴, usp. *г'імназія, х'імія, ш'ість, Ж'іліна, ж'ірондист*³⁵ i dr.

U tom poglavlju, koje je posvećeno suglasnicima, autor iz nekog razloga govori o karakterističnom obliku »slova *u*³⁶, takozvanom tvrdom znaku *ы*³⁷ (*jery*)...«³⁸. Kao što znamo, nije stvar u oblicima slova. Ovdje se govori o oblicima glasova (fonema). Usput budi rečeno, u prvom poglavlju autor navodi »ы« kao zaseban samoglasnik (*самогласны*), a u trećem ga poglavlju smatra tek »oblikom slova *u*«. U jezikoslovnoj literaturi, ovaj davni glas trebalo bi nazivati *єры* (*jery*), za razliku od suvremenih *ь* (meki znak) i *ѣ* (tvrđi znak), koji ne označavaju slova, već upućuju na jačinu prethodnog suglasnika. Dakle, ovdje je *ы* nepravilno nazvan »tvrđim znakom«.

Nedosljednost iznošenja pojedinačnih teza *Normi* potvrđuje i posljednji ulomak ovog poglavlja koji kaže da »treba vidjeti razliku između samoglasnih *u* i *ы*«. ³⁹ Međutim srž razlike autor ne komentira. Ilustrira ju tek na primjeru riječi *бути*⁴⁰ (palicom) i *быти*⁴¹ (kim ili čim).

U tom ulomku J. Panjko tvrdi da »je rusynski pravopis izgrađen na ortografskim principima«⁴², to jest »kako se koji glas izgovara«.⁴³

31 dz

32 Dzvonyty, bryndza

33 »перед самогласныма і, ї, е, ю, я суть мягкы тоты сполугласны: б, в, г, д, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, ц, ч, щ, дз, дж«

34 G, ž, h, š

35 G'imnazija, h'imija, š'ist', Ž'ilina, ž'irondyst

36 y

37 y

38 »буквы и так званый твердый знак ы (єры)...«

39 »треба відіти розділ меджі самогласними и ай ы«

40 Tući

41 Віті

42 »русинський правопис є побудований на принципі орфоепічним«

43 »як тот котрый звук ся висловлює«

Pri uspostavi pravopisnih principa neophodno je savršeno poznavanje glasovnog sustava, gramatičke građe za kodifikaciju izabranih narječja te njihove povijesti i razvoja. Pravopis mora sadržavati sustav pravila koja najpotpunije prenose glasovni sustav u pisani oblik. Autor *Normi* unaprijed, bez uračunavanja preciziranih unutarnjih pravilnosti kodificiranoga jezika, očuvanja jednakog pisanja važnih dijelova riječi (korijena, sufiksa i prefiksa), neovisno o njihovu položaju u riječi i stvarnoga zvučanja, izabire tek jedan ortografski princip *rusynskog jezika*.

Poznato je da pojedinačni slavenski jezici koriste kako vodeći fonetski princip pravopisa (naprimjer slovački jezik), tako i druge principe – etimološke, morfološke, povijesne i razlikovne – ili smisljeno pisanje.

Temeljeći se na karakteru ukrajinskih narječja pri njihovoj kodifikaciji, u ukrajinskom književnom jeziku bila su korištena dva vodeća principa: fonetski i morfološki (određeno mjesto zauzima povijesni princip), a također i različito pisanje, naprimjer: Lav (ime) – lav (životinja).⁴⁴

J. Panjko ignorira takav pristup i gradi svoj pravopis na fonetskom principu »kako se koji glas izgovara«. Pokušajmo na tom principu napisati neke riječi, fraze ili pojedinačne rečenice, naprimjer: *Наша Зимля крутиця коло Соньця; не хоть ту зо свойов прозьбов; вернувся с фабрыкы; у жыжі было барс вохко*.⁴⁵ Već nekoliko primjera svjedoči o tome da graditi neki istočnoslavenski jezik na temelju tek jednog fonetskog principa nije moguće. To bi dovelo do nesklada u napisanome, potpune samovolje te do gubitka veze među pojedinačnim oblicima iste riječi itd.

Sljedeća poglavlja, *Pisanje velikih slova*⁴⁶ i *Tvorba riječi vezano uz nazive jezika*⁴⁷, u osnovi proizlaze iz pravila slovačkog pravopisa. I u tim se poglavljima ne čuvaju narodna načela pravopisa, kao ni deklamirano autorom »duhovno bogatstvo« prosvjetitelja koji su, usput budi rečeno, od imenice Rusyn napravili pridjev »ruski«, a ne »rusynski«.⁴⁸

Posljednje poglavlje prvoga dijela, *Alternacija samoglasnika*⁴⁹, samo jednom rečenicom konstatira da »u rusynskom jeziku dolazi do alternacije u kosim

44 Лев – лев

45 Наша Зимля крутиця коло Соньця; не хот' ту зо својов проз'бов; вернувся с фабрыкы; у жыжі было барс вохко.

46 Писання великих букв

47 Творіння слов про назвы языків

48 руський, а не русинський

49 »Альтернація самогласних«

padežima⁵⁰: i–o (*віз – во́за*), o–i (*столиць – сті́льця, ко́нець – кі́нця*), i–e (*мі́д – ме́ду*).⁵¹

Kada bi se autor oslonio na činjenice historijske gramatike, ne bi mogao odijeliti alternaciju o–i kao zaseban tip, jer se ovdje ne radi o fonetskoj zakonitosti alternacije, već o iznimkama iz prve alternacije (i–o), koje su uzrokovane analogijom oblika nominativa u kosim padežima, usp. *столь* = *стол*⁵² (zatvoreni slog u kojem *o* prelazi u *i*) = *стіл*⁵³, ali *стола*⁵⁴; *ко - нь - ць* = *ко - нець*⁵⁵ (*o* u otvorenom slogu nije nastalo iz alternacije slova *i*), ali u genitivu se davno *кон - ця*⁵⁶ pravilno promijenilo u *кінця*⁵⁷, a pod njegovim se utjecajem ista promjena dogodila i u nominativu: *кінця*.

O nerazumijevanju navedenog principa svjedoči i to što autor na toj istoj četvrtoj stranici kao primjer alternacije o–i navodi *осо́ба – осі́б*⁵⁸, ali se ne drži istog principa alternacije u naslovu šestog poglavlja *Творба riječi...*

Analiza *Uvoda*, kao i cijeloga prvog dijela *Normi*, svjedoči o tome da se s aspekta suvremenoga, modernog jezikoslovlja taj dio ne može smatrati pravopisom. *Norme* ne daju zapravo nikakva pravila koja bi činila pravila prijenosa glasovnog jezika u pisani oblik.

U *Normama* nedostaje nekakav čisti koncept formiranja barem osnovnih pravila fiksacije glasovnoga jezika. *Norme* bismo mogli razdijeliti na sljedeći način:

1. Pravopis osnova riječi
2. Pravopis nastavaka riječi koje se mogu deklinirati
3. Pravopis preuzetih riječi (stranog jezičnog podrijetla)
4. Pravopis vlastitih imenica
5. Najvažnija pravila interpunkcije.

U *Normama* se ne razmatra pravopis osnova riječi, koji čini važan dio svakog pravopisa. *Norme* ne ukazuju na način književnog označavanja glasova. Također, ne razlikuju se jasno glasovi i slova (usp. »Karakterističan glas rusynskog jezika je slovo и...«⁵⁹, str. 2).

50 »в русинськім языку настає алтернація в непрямых відмінках«

51 Viz – voza, stolyc’ – stil’cja, konec’ – kincja, mid – medu

52 Stol’ = stol

53 stil

54 stola

55 Ko – nj – c’ = ko – nec’

56 Kon – cja

57 kincja

58 Osoba – osib

59 »Характерный звук про русинський язык є варіант букви и ...«

Autor se ograničava samo na konstataciju o alternaciji *o* i *e s i* u korijenima riječi. A kako prenijeti u pisani oblik ostale alternacije? Naprimjer:

борода – *борід* ili *бород*, *борона* – *борін* ili *борон*?⁶⁰

пчола – *пчил* ili *пчол*?⁶¹

Пряшів ili *Пряшов*?⁶²

вигребти – *вигрібати* ili *вигребати*?⁶³

випекти (ili *випечи*) – *випікати* ili *випекати*?⁶⁴

завертіти – *завірчувати* ili *заверчувати* ili *завирчувати*?⁶⁵ i dr.

Trebalo bi dogovoriti pravila pisanja sufiksa (naprimjer: *Прага* – *празький* ili *пращський* ili *пращкий*?⁶⁶), ukazati na promjene grupa suglasnika i njihovo prenošenje u pisani oblik (naprimjer: *віск* – *вощаний* ili *восковий*?, *вереск* – *верещати* ili *верескати*?, *Параска* – *Парасчин* ili *Параскин*?, *дорогий* – *дорожчий* ili *дороций*, *тиждень* – *тижневий* ili *тиждньовий* ili *тижньовий* itd.)⁶⁷.

Osim fonetskih podataka, koji su nam dani u prethodnom dijelu, trebalo bi obratiti pozornost i na gramatičku terminologiju koju autor uvodi u *Normama*.

Poznato je da karakteristike termina čine njegova motiviranost, stabilnost, sustavnost, jasnost, njegova mogućnost derivacije. Osim toga termin je, za razliku od obične riječi, obilježen točnošću u svom značenju. Pri izboru i tvorbi treba obratiti pozornost i na njegovu društvenu funkciju. Često se iz svakodnevnih riječi tvore nove riječi apstraktnoga značenja, novi znanstveni termini, a u tom pogledu i gramatički koji koriste derivacijske mogućnosti toga jezika.

Gramatička terminologija, korištena u *Normama*, u svojoj je osnovi mješavina ukrajinsko-slovačko-latinske terminologije, a gdje gdje susrećemo i neuspješne neologizme dr. J. Panjka ili širega kolektiva, s kojima je, kako kaže autor, raspravio »termin za terminom, rečenicu za rečenicom«⁶⁸ (*Народны новинки*, br. 20, str. 2).

Sam autor priznaje da su najveće teškoće bile s terminologijom. »Pitanja gramatičke terminologije riješio sam tako: gdje je bilo moguće dati vlastitu

60 *Boroda* – *borid* ili *borod*, *borona* – *borin* ili *boron*

61 *Pčola* – *pčil* ili *pčol*

62 *Prjašiv* ili *Prjašov*

63 *Vygrebty* – *vygribaty* ili *vygrebaty*

64 *Vypekty* (ili *vypeči*) – *vypikaty* ili *vypekaty*

65 *Zavertyty* – *zavirčuvaty* ili *zaverčuvaty* ili *zavirčuvaty*

66 *Praga* – *praz'kyj* ili *praš'kyj* ili *pras'kyj*

67 *Visk* – *voščanyj* ili *voskovyj*?, *veresk* – *vereschaty* ili *vereskaty*?, *Paraska* – *Parasčyn* ili *Paraskyn*?, *dorogyj* – *dorožčyj* ili *doroščyj*, *tyždenj* – *tyžnevuj* ili *tyždnjovuj* ili *tyžnjovuj*

68 »термін за терміном, речення за реченьом«

terminologiju, koja bi bila milozvučna i sama sebe karakterizirala, dao sam vlastitu, a gdje je nedostajala vlastita terminologija, riješio sam to uvođenjem latinskih termina, kao naprimjer: za padeže, termine sintakse. Navodi se u *Normama* terminologija dijela riječi i na latinskom i na ukrajinskom. Nazive interpunkcije, i poneki naziv vrsta riječi, preuzeo sam iz slovačke terminologije, koja je bliska našim ljudima, kao naprimjer: бодка, чарка, бодкочарка, помылчка, уводзовкы, чісловкы, словеса, присловкы, предложкы і спойкы...⁶⁹ (*Ibidem*)⁷⁰.

U terminološkom leksiku emocionalna se obojenost svodi na minimum. Termin koji istodobno mora korelirati s nekom idejom ne karakterizira milozvučnost, već lakoničnost i jednoznačnost.

Lingvistička terminologija *Normi* koju smo uzeli u obzir svjedoči o namjerama i trudu autora da ignorira već tradicionalnu ukrajinsku gramatičku terminologiju. Kome može štetiti razumijevanju, naprimjer, naziv-termin і м е н н и к.⁷¹ Činjenice govore da morfološki sustav ovog termina nije svima po volji, iako se u ukrajinskom terminološkom leksiku koristi od 1871. godine (vidi O. Партицький, *Грамматика русского языка*, Львів, 1871). Kako ono ne bi bilo ukrajinsko, već isključivo *rusynsko*, iz navedenog se termina uklonilo početno slovo »і«; od riječi *імменник*, nastala je riječ м е н н и к, a poslije і м і с т о м е н н и к (*займенник*)⁷². Daljnji sinsematski (ukr. синсематичний – op. ur.) dio jezika naziva se п р е д л о ж к ы (*прийменник*)⁷³, iako bi, po analogiji, trebao slijediti oblik naziva-termina п р и м е н н и к.

Što se termina za označavanje roda tiče, oblici *мужеській, женський і середній*⁷⁴ već se fiksiraju u starijim gramatikama, naprimjer u gramatikama O. Pavlovs'kog, J. Golovac'kog, I. Mogylync'kog, I. Panjkevyča, I. Garajde i dr. Samo je T. Glyns'kyj u svojoj gramatici, uz termin »женський« rod, prvi uveo termin ж і н о ч и й⁷⁵, koji je zatim postao općeprihvaćen, a svi ostali termini u praksi nisu dobili priznanje

69 Bodka, čarka, bodkočarka, pomylčka, uvodzovky, čislovky, slovesa, pryslovky, predložky i spojky

70 *Опрос граматичної термінології єм вирішив так: де можна было дати власну термінологію, яка бы была милозвучна і сма себе характерізовала, та дав єм власну, а де власной термінології не доставало, так рішив є м вжыти литинськы терміни, як напр.: назвы падів, синтаксичны терміны. Наводить ся в Нормах термінологія частин речі і по латинськы і по українськы. Назвы розділовых знаків і декотры назвы частей речі єм превзяв од словенськой термінології, яка близька нашым людьом, як напр.: бодка, чарка, бодкочарка, помылчка, уводзовкы, чісловкы, словеса, присловкы, предложкы іспойки...*

71 Imenica

72 Zamjenica

73 Prijedlog

74 Mužes'kij, žens'kij, serednjij

75 žinočyj

(vidi T. Глинський, *Граматика мало-руського язика*, ЗНТШ, Львів, 1910). Gotovo 60 godina se u ukrajinskoj gramatičkoj terminologiji za označavanje roda koriste nazivi: *чоловічий, жіночий, середній*⁷⁶ i *спільний*.⁷⁷ I iz tog razloga mi ne osjećamo nikakvu praktičnu potrebu mijenjanja tih naziva-termina i prilagođavanja njihova oblika slovačkim oblicima.

Već je u starorus'kom razdoblju stvoren određeni sustav, određeni tipovi deklinacija imenica na temelju odgovarajućih morfoloških oznaka, prije svega na temelju gramatičke kategorije roda i oblika nominativa jednine. U procesu razvoja ukrajinskog jezika stvoren je sustav četiri deklinacije. Najprije se razvio tip deklinacije imenica ženskoga roda, a djelomično i imenica muškog i srednjeg roda koje imaju nastavke u nominativu jednine: -а- (-я-) i genitivu jednine -и-, -і- (-ї-)⁷⁸: *книжка, праця (праці), староста, Надя (Надії) Сердула, душа*⁷⁹ i dr. Također, i druge su imenice na temelju svojih morfoloških oznaka ušle u neki od sustava deklinacija, koji je u ukrajinskom jezikoslovlju postao općep priznat. Klasifikacija vrsta deklinacija ima ne samo teoretsko, već i praktično značenje i u odnosu na ortografske norme.

Autor analiziranoga rada nije znanstveno dokazao na temelju kojih je principa predložio vlastite paradigme imenica, zanemariвши princip podjele imenica na padeže.

U pravopisnim pravilima uvijek se navode točne upute kako s gledišta ortografije koristiti dani leksem. U predloženim *Normama* J. Panjka takvog preciziranja nema, naprimjer u paradigmama u kojima se fiksiraju imenice muškog roda, ne ukazuje se na pravopis fleksije genitiva jednine nekih priprijalnih imenica, naprimjer: *Попрад – Попрада* ili *Попраду, Ружомберока* ili *Ружомбероку, Парижа* ili *Парижу*⁸⁰ i dr.

Osim toga, u pravopisnim su normama i određene bilješke, koje proširuju ili šire objašnjavaju našu tvrdnju, navedeni tekst. Na taj način moguće je bilo ukazati na osobitosti pri dekliniranju imenica u području ukajućih govora (odlomak 10–13), koji kod povijesno novih zatvorenih slogova, umjesto starog -о- imaju labijalizirani samoglasnik -у-: *двур, стул, плут, муст*⁸¹, a također i protetsko -v- kod nekih riječi: *восинь, волінь, вуйко, Вуля, вогурка, вовад*⁸² i dr.

76 Čolovičyj, žinočyj, serednij (muški, ženski, srednji)

77 Spiljnyj (zajednički rod)

78 А (ја), у, і (ји)

79 Кныжка (knjiga), праця (praci) (rad), староста (starost), Надя (Nadiji), Сердула, душа (duša)

80 Poprad – Poprada ili Popradu, Ružomberoka ili Ružomberoku, Paryža ili Paryžu

81 Dvur, stul, plut, must

82 Vosinj, voljinj, vujko, Vulja, vogurka, vovad

Osobitu pozornost zahtijeva instrumental jednine imenica ženskog roda, koji u našim govorima ima nastavak -ов-, -ом ('ом): *з водов, долоньов, земельов; водом, долоньом, земельом*?⁸³ Povijesno su se te fleksije razvile ispadanjem srednjojezičnog -й-⁸⁴ između suglasnika, a također i pod utjecajem oblika imenica druge deklinacije: *рукоју – руков, руком; земельом* (usp. *столом, коньом*⁸⁵). Te su fleksije poznate u instrumentalu kod pridjeva i zamjenica. Fleksije -ою, -ею, -єю⁸⁶ normativne su u književnom jeziku i nikako ne mogu štetiti razumijevanju značenja tih riječi i njihovoj vezi s drugim riječima.

U *Normama* se tek površno spominje alternacija samoglasnika.

S pravopisnoga gledišta treba zapamtiti da u dativu i lokativu imenica sa suglasničkim nastavkom, osnova na -г-, -к-, -х-⁸⁷, pred fleksijom -и- (posljedica povijesne palatalizacije) prelazi u -з-, -ц-, -с-:⁸⁸ *вага – вазі, стріха – стрісі, наука – науці*.⁸⁹ Istina, u dijelu naših govora kod tih istih padeža odsutno je prijelazno omekšavanje navedenih zadnjojezičnih suglasnika ispred -и-: *ямка – ямки, нога – на ноги* (čak *нож'і*), *книжка – книжки, муха – мухи*⁹⁰ itd.

U 13. odlomku autor navodi red imenica koje se dekliniraju po danom tipu (tip *сестра, Уля, рука, доля*⁹¹). »По том типу скланяју се іменіце жіноског роду живих ілі неживих предмета, које завршавају на -а, -ја і на мекі сугласнік«. ⁹² Nema ni jednog primjera s mekim suglasnikom na kraju riječi (radi se o, čini se, imenicama tipa *тінь, сіль, радість, пам'ять, старість, ярь*⁹³ i dr.).

Kod imenica u kojima su na kraju osnove prisutna dva suglasnika, među njima se, u genitivu množine, javlja samoglasnik -о- ili -е-. Povijesno se ta pojava povezuje s nestajanjem i vokalizacijom reduciranih -ъ- i -ь-⁹⁴: *дѣвъкъ – дівок, лавъкъ – лавок*⁹⁵ itd. U nekim je riječima moguće vidjeti utjecaj analogije ili izbjegavanja

83 -ов-, -ом ('ом): *z vodov, dolonjov, zemljov; vodom, dolonjom, zemljom*

84 j

85 *Rukoju – rukov, rukom; zemljom* (usp. *stolom, konjom*)

86 -оју, -еју, -єю

87 -г-, -к-, -х-

88 -з-, -ц-, -с-

89 *Vaga – vazi, striha – strisi, nauka – nauci*

90 *Jamka – jamki, noga – na nogi* (čak *nož'і*), *knyžka – knyžki, muha – muhi*

91 *Sestra, Ulja, ruka, dolja*

92 »За тым типом ся склонюють меннікы жіноськогo роду живых або неживых предметів, котры ся кончать на -а, -я і мягкый сполугласный«

93 *Tinj, silj, radist', pam'jat', starist', jar'*

94 *Jer i jor*

95 *Divok, lavok*

spoja suglasnika, koja se fiksira u književnom jeziku i govorima, naprimjer: *качки – качок, земля – земель, думка – думок, іскра – іскор*⁹⁶ itd. Doista, ima puno imenica, osobito stranog podrijetla, koje nemaju umetnutih glasova u genitivu množine: *карт, кочерг, ламп, фарб, фірм, веранд*⁹⁷ itd.

Nažalost, nigdje se u *Normata* ne spominju (nema ni paradigmi) imenice ženskog roda s tvrdim suglasnikom na kraju osnove (nulta fleksija): *кров, жовч, ніч*⁹⁸ i dr. Također je zaboravljeno na dekliniranje i pravopis nastavaka za imenicu *мати*.⁹⁹

S gledišta pravopisnih normi ne može se izbjeći takve imenice ženskog roda kao naprimjer *церков, морков, бритов, редьков*¹⁰⁰ (a sporadično i *голов і миш*), koje u ovoj govornoj formi pripadaju akuzativu (knjiž. *церква, морква, голова, миша*¹⁰¹).

U *Normata* se ne spominju deklinacije i pravopis zbirnih imenica (*pluralia tantum*), naprimjer takvih kao *ворота, окуляри, двері, заручини, сіни, Меджилабірці, Пихні*¹⁰² i dr., kao ni imenica-naziva pridjevskog podrijetla tipa *Рівне, Петрова, Ладомирова, Улич – Криве*¹⁰³ itd.

U pravopisnim normama koje smo analizirali nema čestice kao službene vrste riječi, iako se pri klasifikaciji, naprimjer (neodređenih) zamjenica ili u glagola, javljaju rječotvorne i oblikotvorne čestice. Samo s pravopisnoga gledišta, autor je morao obratiti pozornost na dublju razradu korištenja čestice *-не*¹⁰⁴ s imenicama, zamjenicama i glagolima (glagolski prilog).

U povijesti tvorbe terminologije za označivanje vrsta riječi bilo je pokušaja uvođenja raznih termina. To se tiče i pridjeva. Ovu autosemantičku vrstu riječi neki su jezikoslovci predlagali nazivati *прилагательним, приложником, іменням прикметним, ім'ям приложним*.¹⁰⁵ Ni jedan od tih termina nije bio prihvatljiv. Suvremeni naziv, *прикметник*¹⁰⁶, bio je konačno utvrđen u ukrajinskom jezikoslovlju od 1934. godine (vidi H. A. Москаленко, *Нариси історії української граматичної термінології*, К., Радянська школа, 1959).

96 Каčki – качок, земля – земель, думка – думок, іскра – іскор

97 Kart, kočerg, lamp, farb, firm, verand

98 Krov, žovč, nič

99 maty

100 Cerkov, morkov, brytov, red'kov (a sporadično i golov i myš)

101 Cerkva, morkva, golova, myša

102 Vorota, okuľary, dveri, zaručyny, siny, Medžylabirci, Pyhni

103 Rivne, Petrova, Ladomyrova, Ulyč – kryve

104 ne

105 Prylagateljnym, pryložnykom, jmenjam prykmetnym, im'jam pryložnym

106 Prykmetnyk (pridjev)

U *Normama* autor za pridjev koristi naziv *означальник*¹⁰⁷, koji je, čini se, stvoren na principu funkcije pridjeva u rečenici. U analiziranim pravopisnim normama navedene su paradigme značenjskih grupa pridjeva, ali nema njihova objašnjenja. Fleksije pojedinačnih padeža u osnovi se podudaraju s fleksijama u ukrajinskom književnom jeziku. Po našem je mišljenju u bilješci trebalo uputiti na nastavak -i- u nominativu i akuzativu množine kod pridjeva s osnovama s tvrdim završetkom, što je poznato u Улиц’ко-Ублянс’кој¹⁰⁸ dolini: *добри (хлопці), розумні (люди), солодки (яблука)*¹⁰⁹ itd. Niti ovdje nema ozbiljnih znanstvenih ili praktičnih osnova da bi se u pravopisnim normama -i- mijenjalo s -ы-¹¹⁰, iako se posljednji fonem na tim pozicijama koristi u govorima karpatskoga područja.

S pravopisnog stajališta, veliko značenje ima pridjevska tvorba riječi, o čemu se u *Normama* ništa ne govori (osim nekoliko primjera navedenih na 4. stranici). Ipak, uz pomoć naprimjer afiksa, moguće je tvoriti od imeničkih, pridjevskih i drugih osnova pridjeve različita značenja (*низький, солодкий, язикатий, білявий*).¹¹¹ Uz pomoć sufiksa tvore se pridjevski oblici od različitih geografskih naziva (*пряшівський, празький, старинський*).¹¹² Sa stajališta pravopisa zanimljiva je tvorba složenih pridjeva (*тогорічний, вокально-музичний, білоголовий, півметровий*¹¹³ i dr.).

Iznenaduje što je autor naziv-termin *числівники*¹¹⁴ promijenio u «числовкы».¹¹⁵ U ukrajinskoj se gramatičkoj terminologiji koristi termin *числівник* od 1836. godine (vidi П. Дячан, *Методична граматика языка мало-руского*, Львів, 1865). Termin *числівник* svima je razumljiv, a koja je onda motivacija koja je potaknula na mijenjanje njegova naziva?

Brojevi su u našim govorima karakterizirani prilično unificiranim sustavom dekliniranja. Tako je kod broja *один, одна, одне (одно)*¹¹⁶ tek jedan oblik *єден, єдна, єдно* (varijanta *єдној*).¹¹⁷ Brojevi *два, дві*¹¹⁸ izjednačavaju se s odgovarajućim rodом:

107 označaljnyk

108 Улицько-Ублянська долина

109 Dobri (hlopci, dobri momci), rozumni (ljudy, pametni ljudi), solodki (jabluka, slatke jabuke)

110 y

111 Nyz’kyj (nizak), solodkyj (sladak), jazykatyj (jezičav), biljavyj (plave kose)

112 Prjašivs’kyj, praz’kyj, staryns’kyj

113 Togoričnyj (ovogodišnji), vokaljno–muzyčnyj (vokalno–glazbeni), bilogolovyj (bjeloglav), pivmetrovyj (polumetarski)

114 Čyslivnyky (brojevi)

115 čislovky

116 Odyn, odna, odne (odno) (jedan, jedna, jedno)

117 Jedan, jedna, jedno (varijanta jednoј)

118 Dva, dvi (dva, dvije)

broj *два* se koristi s muškim i srednjim rodом, a broj *дві* sa ženskim. Osim muškog roda, broj *два* se i u našim govorima izjednačava sa srednjim rodом odgovarajućih imenica, naprimjer: *два друзства, два радія, два пасовиська*.¹¹⁹ Pod utjecajem, očigledno, brojevnog oblika *дві*, koji se koristi za ženski rod, sporadično se koristi oblik *дві* sa srednjim rodом, naprimjer: *дві пива, дві яйця*.¹²⁰ Autor *Normi* je brojevni oblik *дві* koristio pri spajanju s imenicom srednjeg roda – riječ¹²¹: »Povlaka se stavlja u ponekom spoju, koji formalno označava dvije riječi...«¹²²(str. 35). Po istom bi principu trebalo spajati dvije rečenice, dva polja itd. Takvo korištenje broja *дві* ne smatramo normativnim.

Nije moguće kategorički tvrditi da kod brojeva postoji samo oblik *штурпи*.¹²³ U bilješki je trebalo zabilježiti da se susreće i oblik *чотыри*¹²⁴ (govori Ulyc'ko-Ubljans'ke doline), koji je gotovo identičan s književnom normom. Također se u instrumentalu istoga broja pojavljuju paralelni oblici *штурьма* i *чотырьма*¹²⁵ (čak i oblik *чотырьми*), što je ostatak imenske deklinacije davnih brojeva. Nema nekih fonetskih odstupanja od književne norme kod brojeva *шість, сім*¹²⁶, kod kojih je etimološko -e- kod novih zatvorenih slogova prešlo u -i-. Pri brzom izgovoru, eksplozivni suglasnik slabi ili u potpunosti nestaje – *шість*.¹²⁷ Što se tiče broja *вісім*¹²⁸, u našim je govorima poznat u oblicima *вісем – вус'ем – вус'ам*.¹²⁹ Kod brojeva sa značenjem stotina, raširen je oblik *штурписто*¹³⁰, kako je navedeno u *Normama*, ali također postoji i oblik *чотыресто*.¹³¹ U govorima se ti brojevi, kao i broj *тісяч*¹³², koriste u obliku nominativa – akuzativa. Često se umjesto broja *тісяч* koristi oblik brojčane imenice *тісячка*¹³³, koji se deklinira po imeničkoj paradigmi. Od količinskih brojeva *сто, мільйон*¹³⁴, u govorima Snynščyne koriste se redni brojevi u obliku *стоцатый*,

119 Dva druzstva, dva radija, dva pasovys'ka

120 Dvi pyva, dvi jajcja

121 U ukrajinskom je jeziku imenica riječ srednjeg roda

122 »Дефіс ставить ся в дакотрых споїньох, які формално означають дві слова...«

123 štiri

124 čotiri

125 Štyr'ma, četyr'ma

126 Šist', sim (šest, sedam)

127 Šist'

128 Visim (osam)

129 Visem – vus'em – vus'am

130 štyristo

131 četyresto

132 Tisjač (tisuću)

133 tisjačka

134 Sto, miljjon (sto, milijun)

мільонтий.¹³⁵

Pri formiranju pravopisnih normi zamjenica, treba uzeti u obzir činjenicu da je u govorima Snyňščyne, kod osobnih zamjenica, u jednini u potpunosti prisutan protetski -в-¹³⁶: він (вун), вона, вон.¹³⁷ Kod zamjenice вона¹³⁸ također se sporadično koriste enklitični oblici te zamjenice, naprimjer: як ї (її) звать, я ї не виділа, крикну на ню.¹³⁹

Kod konjugacije glagola trebalo bi u bilješki obratiti pozornost na to da su uz fleksiju уть (-ють), -ать (-ять)¹⁴⁰ u govorima prisutni i nastavci s nepalatalnim završetkom -т: співат – співають, ходят¹⁴¹ itd. Takvi su glagolski oblici dosta rašireni u dijelu naših govora.

Infinitivi na -чи (-чі)¹⁴²: печи (і), течи (і)¹⁴³ itd., također su vrijedni pažnje.

U *Normama* nema gramatičke kategorije vida, s kojim je povezana i pojava afiksa, alternacije samoglasnika i suglasnika u osnovi riječi.

Kod priloga je najosnovniji njihov pravopis. Treba točno naglasiti kada se i pod kojim uvjetima prilozi pišu zajedno, odvojeno ili s povlakom, a u to treba uključiti i priložne složenice riječi.

Što se tiče prijedloga i prijedložnih konstrukcija, u analiziranom pravopisu se nalazi trideset prijedloga koji se slažu s raznim padežima. U radu se ne fiksiraju vrlo često korišteni prijedlozi tipa проти, на¹⁴⁴ (koji označava objekt, usred kojeg se realizira radnja), naprimjer: проти нас, или проти нам, учить на школі (гімназії, училищі) или в школі (гімназії, училищі).¹⁴⁵ U književnom jeziku, u ovim slučajevima prijedlog проти slaže se s genitivom, a s imenom škole, gimnazije ili učilišta koristi se prijedlog в. Trebalo je i definirati korištenje prijedloga через, про, по¹⁴⁶: не був в роботі про хворобу или через хворобу, ішов за ключем или по ключ.¹⁴⁷

Pravilno korištenje tih prijedložnih konstrukcija ima praktično značenje, podiže razinu našeg usmenog i pisanog izražavanja.

135 Stocatyj, miliontyj

136 v

137 Vin vun), vonja, von (on, ona, ono)

138 Vona (ona)

139 Jak ji (ji) zvut', ja ji ne vydila, kryknu na nju.

140 Ut' (-jut'), at'(-jat')

141 Spivat – spivajut, hodjat

142 -čy (-či)

143 Pečy (i), tečy (i) (peći, teći – op. prev.)

144 Proty, na

145 Proty nas, ili proty nam, učyt' na školi (gimnaziji, učylyšči) ili v školi (gimnaziji, učylyšči)

146 Čerez, pro, po

147 Ne був в роботі про хворобу или через хворобу, ішов за ключем или по ключ

U analizi pravopisnih normi navedene su konkretne fonetske, morfološke i pravopisne činjenice. Došli smo do zaključka da u pravopisnim normama ima puno tendencioznog, umjetnog i izoliranog od tradicionalnih pravila ukrajinskog pravopisa. Također u dijelovima o sintaksi i interpunkciji ima puno nejasnoća, osobito u terminologiji, koju autor predlaže koristiti (o tom će dijelu biti zaseban analitički rad).

Autori tih radova imali su mogućnost susresti se s učiteljima velike većine raznih tipova škola, kod kojih se još uvijek uči ukrajinski jezik. Od njih smo saznali o konkretnoj situaciji u učenju ukrajinskog jezika u različitim školama, o mehaničkom i nepedagoškom koraku pojedinih učitelja i ravnateljstva škola po pitanju anketiranja djece samo s jednim pitanjem: »Želite li da vaše dijete ide učiti ukrajinski jezik ili ne?«. Uzrok takovoga kritičnog stanja prije svega je pragmatizam roditelja učenika, koji ne žele upisivati djecu na sate ukrajinskog jezika. Te činjenice ne znaju, ili ne žele znati, kodifikatori *rusynskog jezika*, koji pod svaku cijenu žele uvesti umjetni književni jezik. Time postavljaju temelje za konačnu slovakizaciju našega kulturno-nacionalnog života, prije svega škola i kulturno-obrazovnih ustanova.

Izlaz iz te suvremene situacije vidimo u koheziji svih svjesnih sila, u očuvanju i širenju učenja ukrajinskog jezika, kao jezika suverenog ukrajinskog naroda i sredstva povećavanja međunarodnog prestiža i komunikacije, a ne u izmišljanju umjetnih jezika i umjetnih pravopisa.

S ukrajinskoga prevela Nika Šimičić

V. Od Zakarpattja do Podunavlja

Oleg Rumjancev

Pitanje nacionalnog identiteta Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije

Terminologija i osnovni pojmovi

Pri proučavanju pitanja identiteta Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije posebnu pozornost treba obratiti na terminologiju, koja je znatno utjecala na razvitak pitanja nacionalnog identiteta zajednica bačko-srijemskih Rusina i bosansko-slavonskih Ukrajinaca. Termini »Rus'« i »Ukrajina« su sinonimi prema povijesnoj koncepciji Myhajla Gruševs'kog¹ i suvremenoj ukrajinskoj historiografiji, a prema mišljenju A. M. Volkonskog² i brojnih pristaša velikoruske teorije³ ti termini služe za označavanje raznih povijesno-geografskih okolnosti i imat će važno značenje u diskusiji, kao i etnički nazivi samih predstavnika dviju zajednica.

Podrijetlo termina »Rus'« do danas nije razjašnjeno. Sam termin ima više značenja (mogao je označavati »plemstvo«, za razliku od »puka«), a poseban predstavnik toga plemena (ili društvene kategorije) zvao se »Rusyn«. Osnovne ostaju normanska i slavenska teorija podrijetla toga termina.⁴

1 »[...] to što mi danas podrazumijevamo pod nazivom ukrajinski narod, drukčije zvan »malorus'ki«, »južno-rus'ki«, jednostavno »rus'ki«, ili »rusinski«. Raznolikost tih naziva nije osobito značajna jer pokriva pojam sam po sebi jasan; ona je zanimljiva samo kao karakteristična pojava onih povijesnih promjena koje je ovaj narod morao proživjeti. Njegovo staro, povijesno ime: Rus', Rusin, Rus'kyj, u vrijeme političkog i kulturnog opadanja, prisvojio je velikoruski narod, [...]«. (Gruševs'kyj, M., *Istorija Ukrajiny-Rusy*, t. I. Kyjiv: Naukova dumka, 1991, str. 1).

2 »U ukrajnofilskom društvu povjesničar Gruševs'kyj dobro je upoznat s činjenicama iz kijevskoga razdoblja. Kako on postupa? Vrlo jednostavno: u njegovim knjigama riječ »ruskij«, ukoliko se radi o određenom povijesnom događaju ili elementu, ostaje na svome mjestu; ali uz to, on si dopušta uopćavati sve ruske pojave i činjenice koje su se događale u geografskim granicama kasnije nastale Malorusije – tako da posve samovoljno za njih koristi riječi koje u tim stoljećima nisu ni postojale, a to su – »Ukrajina« i »ukrainskij«.

(Volkonskij, A. I. *Istoričeskaja pravda i ukrainofil'skaja propaganda*. Turin: Vikentij Bona, 1920, str. 9–10).

3 Kao jedan od primjera može se navesti knjiga A. Dykog pod nazivom *Neizvraščonnaja istorija Ukrainy-Rusi* (New York: 1960).

4 Normanska je teorija utemeljena na tome što su u ljetopisima slavenskoga, zapadnoeuropskoga,

U početku se naziv »Rus'« teritorijalno odnosio na Kyjivščynu, a širenjem Kyjiv'ske države rasprostranio se do svih njezinih granica. Zajedno s kasnijim geopolitičkim promjenama na teritoriju etničke Ukrajine, kao posljedica propasti Kyjivščyne i s razvojem Moskovije, taj je termin usvojila velikoruska država.⁵ Termin »Rus'« (ili »Rusyn«) u odnosu na ukrajinski i bjeloruski kontekst zabilježila je poljska historiografija. U etničkoj se Ukrajini taj termin zatim zaustavio (ili do danas očuvao) na prostoru nekadašnje vladavine Austro-Ugarske, dakle u Galiciji, Bukovyni i Zakarpattju. Na teritoriju središnje (takozvane Velike) Ukrajine on se koristio još u 17. stoljeću.⁶ Zanimljiva je činjenica da su službeno postojale (poslije litavske ekspanzije, Jagelonske unije i pada Konstantinopola) dvije ruske mitropolije: Mitropolija Kijevska i *čitave Rus'i* te autokefalija Mitropolije Moskovske i *čitave Rus'i*.⁷

Termin »Mala Rus'« prvi se put javio 1335. godine, a služio je za označavanje Galicije za razliku od Kyjiv'ske države. Godine 1654, u okvirima Perejaslavskog sporazuma, moskovski car Oleksandr Mihajlovič, koristeći se starom crkvenom terminologijom bizantskoga podrijetla (*Μεγάλη Ρωσία, Μικρά Ρωσία*), naziva sebe carem Velike i Male Rusije – otada termin Rus' postaje »vlasništvo« Ruskog imperija. Termin »Malorus« se postupno širi na stanovnike desne obale Ukrajine, dobivajući negativna obilježja; sinonim za Malu Rus' je Južna (*Južnaja*) Rus'.⁸ Kada je riječ o anakroničnom nazivu *Rusija*, koji se ne javlja prije 16. stoljeća, njegova pojava svjedoči o neodgovarajućoj interpretaciji povijesnih razdoblja i o želji Moskovije da prisvoji nasljedstvo stare Rus'i.⁹ Fraza *Ruska zemlja* ne odgovara ni jednoj od tradicija

grčkog i arapskoga podrijetla prisutne tvrdnje o tome da »Rus'« – nisu Slaveni, već Varjazi; na to upućuju posebne ljetopisne tvrdnje o razlikama između »rus'kog« i »slavenskog« jezika, a također i to što su Finci zvali Šveđane *Routs*. Slavenska teorija utemeljena je na toponimiji i tvrdi da naziv potječe od naziva rijeka Ros' i Rusna, a da naziv »Varjag« nije izvoran i označava okupatora i zbog toga njegovo korištenje u ljetopisu ne svjedoči o skandinavskom kontekstu; smatra se mogućim da su se slavenska plemena izjednačavala s drugim plemenima koja su se nalazila na Rusi (Skiti, Roksolani, Sarmati, Huni); prisutna je i teorija O. Potebnje o indoeuropskome podrijetlu termina. Osim navedenih, postoje također manje uvjerljive: finska, hazarska, frizijska, litavska, polapska, židovska, arapska, turska i keltska teorija. (Šereh, J., »Nazva Rus'«. U knj. *Encyklopedija ukrajinoznavstva*. Kyjiv: Instytut ukrajins'koji arheografiji AN Ukrajiny, 1994, str. 14).

5 Gruševs'kyj, M. *Istorija Ukrajiny-Rusy*, t. I. Kyjiv: Naukova dumka, 1991, str. 1–2.

6 Kuzelja, Z. »Nazva terytoriji i narodu«. U knj. *Encyklopedija ukrajinoznavstva*. Kyjiv: Instytut ukrajins'koji arheografiji AN Ukrajiny, 1994, str. 12)

7 Girauo, G. »Slovo Rus' i svjazannye s nim terminy«. *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di lingue e letterature straniere dell'Università Ca' Foscari di Venezia*, XLVI (2007), br. 1, str. 292.

8 Šereh, J. *Nazva Rus'...*, 13–14.

9 Girauo, G. *Slovo Rus'...*, str. 287–288 [autor citira iz: Toffalin, L., *Il lessico politico nelle Zapiski*

– kijevskej zato što se tim terminom od nje odijelio pravi naziv »Rus'ka zemlja«, a moskovskoj jer se njime narušava sakralnost fraze *Ruska zemlja* u ruskoj tradiciji.¹⁰

Korištenje latinizirane forme *ruthenus/rutheni* (dakle »Rusyn/Rusyni«) također nije jednoznačno. U kontekstu sjeveroistočne Mađarske (dakle, u ukrajinskim etničkim zemljama iza Karpata) termin *ruthenus* prema mišljenju jednih je etnonim, a za druge označava religijsku pripadnost (istočni obred). Među Rusinima Bačke i Srijema, od početka njihova doseljavanja termini *ruthenus/ruthénl* »Rusin« označavali su samo nacionalnu pripadnost. Jezik Rusina Bačke, u vrijeme ugarske vladavine, službeno se zvao *lingua ruthenica*.¹¹ Taj se termin prvi put spominje na početku XIV. stoljeća i koristi se i za opisivanje stanovnika rus'ke zemlje, i za opisivanje istočnog obreda; ponekad se koristio podrugljivo.¹² U pojedinim materijalima figurira i manje poznat termin »Русак[ъ]«. ¹³

Naziv »Ukrajina« poznat je još iz ljetopisnih izvora 12–13. stoljeća i odnosi se na geografsko-etnički naziv.¹⁴ U prvo se vrijeme termin koristio za oznaku pograničnog prostora Rus'ke države, odnosno njezinoga središta – Kijeva.¹⁵ Pristaše velikoruske teorije pišu o korištenju termina »ukrajina« (s malim slovom) za označavanje okolice država koje su dominirale u Kyjiv'skoj zemlji.¹⁶ U 15–16. stoljeću, geografskoj

kasatel'no Rossijskoj istorii di Caterina II (doktorska disertacija). Università Ca' Foscari di Venezia, uč. g. 2004–2005, pro manuscripto]

10 Giraudo, G. *Slovo Rus'...*, str. 295.

11 Ramač, J. *Rusnaci u Južnej Ugorskej (1745–1918)*. Novi Sad: Vojvodjanska akademija naukih i umetnosti, 2007, str. 187–188.

12 Giraudo, G. *Slovo Rus'...*, str. 304–306.

13 U kartoteci *Rječnika ruskog jezika XVIII. stoljeća*, Instituta lingvističkih istraživanja Ruske akademije znanosti, nalazimo ovakvu izreku: »Русак до читанья, хохляк до спеванья, Поляк до сказанья« /»Rus je po čitanju, hohljak je po pjevanju, Poljak je po pričanju« – op. prev./ (Kurganov, *Pis'movnik. Prisovokup[lenie]*, I, 1777, str. 119); treba obratiti pozornost na korištenje velikih slova u etnonimima »hohljak« - s malim, »Poljak« - s velikim; nije poznato je li veliko slovo u entonimu »Rusak« tamo zbog početka fraze ili zbog vlatitog imena. Termin »Rusak[ъ]« također nalazimo u poeziji Nikoleva iz 1797. godine (Nikolev, Oda »Ruskie soldaty«; također: »Poslanie k knjazju N. M. Galicinu«. U knj. *Tvorenija*, t. IV., 1797, str. 33 i 274). G. Giraudo upozorava da je termin koristio Bel's'kij (Bel'skij) kao sinonim za termin »rusin« [Giraudo, G. *Slovo Rus'...*, str. 287–288 (autor se poziva na: Lappo, I. I., *Ideja jedinstva ruskoga naroda v Jugo-Zapadnoj Rusi v epohu prisoesinenija Malorossii k Moskovskomu gosudarstvu*. Praga: Izdatel'skoe O-vo »Jedinstvo«, 1929, str. 9)].

14 Na takav naziv odnose se, naprimjer, nazivi baltičkog plemena Galinda (dakle »pograničara«; od litavskoga *galas* = konac, kraj, cilj) ili germanskih makromana (dakle »ljudi s pograničja«; od njemačkoga *mark* = granica, pograničje). Etimologiju termina »Ukrajina« zbog povijesnih, geografskih i onomastičko-filoloških razloga ukrajinska historiografija povezuje s indoeuropskim oblikom »anti«, što je označavalo »pogranično pleme«.

15 Rudnyc'kyj, J. i Sičyns'kyj, V. »Nazva 'Ukrajina'«. U knj. *Encyklopedija ukrajinoznavstva*. Kyjiv: Instytut ukrajins'koji arheografiji AN Ukraini, 1994, str. 14–16.

16 »I doista, za Litvu su Kijevske zemlje postale pokrajna/ukrajna (južna) /op. prev./ počevši od vreme-

konotaciji termina dodaje se naziv njezinih žitelja – »Ukrainijani« ili »Ukrajinyki«, a od 16. stoljeća termin se koristi u dokumentima za oznaku vlastite zemlje, za opisivanje teritorija naseljenog Ukrajincima (Rusinima). U narodnoj se tradiciji termin širi u 16–18. stoljeću i postaje smjer preporoda i ujedinjenja ukrajinske etničke zajednice.¹⁷ Složeni naziv »Ukrajina-Rus'« ili pridjev »ukrajinsko-rus'ki«/»rus'ko-ukrajinski« koristi se za potvrdu povezanosti suvremenog ukrajinskog konteksta s njegovim starim tradicijama.

Na teritoriju etničke Ukrajine odvajaju se zapadne, sjeverozapadne i sjeverne etnografske grupe, s kojima je također povezana određena terminologija. Ukoliko se radi o lokalitetu iz kojeg su došli doseljenici u Bačku, Srijem, Bosnu i Slavoniju, treba navesti opće osobine narodnih naziva prisutnih na tim terenima. Na zapadne se grupe odnose: Lemki i njima bliski srodnici; Bojki, koji se dijele na Verhovynke i Dolynjane, a na koje se odnose i Tuhol'ci; Guculi, na koje se odnose Pokutjani i Pidgorjani. Sjeverozapadnoj grupi pripadaju Podoljani i Opoljani, a također i predstavnici južne i sjeverne volinjske etnografske grupe. Na sjeveru se etnografskim osobinama odvaja zona Polissja, čije stanovnike često zovu Poliščuci. U ostalim ukrajinskim zemljama postoje isključivo teritorijalne grupe – Poltavci, Černigivci, Slobožanci i dr. – koje nemaju posebnih etnografskih obilježja.¹⁸

Naziv »Rusin«, zbog povijesnih razloga, ostaje manje-više aktualan za opisane etnografske grupe – posebno za Zakarpattje. Kako tvrdi ukrajinski etnograf Anatolij Ponomar'ov, znanstvene potvrde o pravilnosti povijesne teorije M. Grušev'skog dopuštaju da se izjednači svijest o povezanosti s rusinstvom, sa sviješću ukrajinskog identiteta. Međutim, učenjak primjećuje: »Ipak, identifikacija Rusina s Ukrajincima ne označava u cijelosti njihovo potpuno izjednačavanje: rusinstvo je izvorna, povijesna i kulturna pojava u sustavu raznovrsnog ukrajinskog etnosa.«¹⁹ Te riječi u dobrom smjeru opisuju stav ukrajinskoga znanstvenog mišljenja.

Najvažniji suvremeni znanstveni radovi istraživača-članova zajednice Rusina Bačke i Srijema opisuju tu zajednicu kao dio ukrajinske nacije. Jezikoslovac Mikola M. Kočiš, čija su djela objavljena, opisao je jedan od imperativa svojega

na kada ih je Litva osvajala, krajem XIV. st.; za Poljsku – ukrajna (istočna) od vremena ujedinjenja Litve i Poljske u drugoj polovici XVI. st.; za Moskovsku Rus' – ukrajna (jugozapadna) od vremena pripajanja Malorosije (ruski naziv – op. ur.) sredinom VII. st. («. (Volkonskij, A. I., *Istoričeskaja pravda...*, str. 5).

17 Rudnyc'kyj, J. i Sičyns'kyj, V. *Nazva*.

18 Kuzelja, Z. »Plemynnyj rozpodil i etnografični grupy«. U knj. *Encyklopedija ukrajinoznavstva*. Kyjiv: Instytut ukrajins'koji arheografiji AN Ukrajiny, 1994, str. 194–199.

19 Ponomar'ov, A. »Etnografični grupy ukrajinciv«. U knj. *Ukrajins'ka etnografija: kurs lekcij*. Kyjiv: Lybid', 1994, str. 145–156.

rada: »[...] želimo maksimalno zblizavanje dijalektalne književnosti rus'kog jezika i književnosti ukrajinskog jezika.«²⁰ *Istorija rusinske književnosti* akademika Juliana Tamaša – nesumnjivo do danas najznačajniji rad na tome području – započinje tvrdnjom: »Neosporno je da su Rusnaci u Jugoslaviji dio ovoga naroda, koji je zbog geografskih i povijesnih okolnosti i svojeg izvornoga karpatskog areala, integriran u ukrajinsku naciju.«²¹ Jednako tako profesor Janko Ramač u knjizi *Rusini u Južnoj Ugarskoj* (1745–1918) – neosporno do danas najpotpunijem istraživanju povijesti Rusina Bačke – definira Rusine kao dio ukrajinskog naroda.²²

Pojedini predstavnici rusinskog etnosa i pojedini znanstvenici pridržavaju se kriterija autohtonosti »rusinske« nacije, često ju povezujući s činjenicom da se narodni naziv »Rusin/Rusnak« zadržao. Ta je struja nastala zbog, za pojedine ukrajinske (rus'ke) etničke teritorije, tradicionalnoga moskvofilstva, posljedica kojega je često bila ukrajinofobija, što je zajedno sa suvremenim (geo)političkim promjenama preraslo u autohtoni pokret u odnosu na ukrajinski narod. Znakovito je da se odvajanje od ukrajinske nacije izjednačavalo s osjećajem jugoslavenskog patriotizma u Jugoslaviji i s proruskim raspoloženjima na Zakarpattju²³. Po običaju, diskusija u vezi s pitanjem »rusinskog« identiteta u tim se krugovima prenosi s povijesno-etnografskoga na političko-ideološki teren. Znanstvenici koji se pridržavaju teorije autohtone rusinske nacije većinom se pozivaju ili na čisto lingvističke osnove, ne objedinjujući ih sa zajedničkim kulturnim kontekstom, ili na osjećaj identiteta stanovništva, smatrajući prioritetnim razvitak društveno-političkog mišljenja i nastojanje da se dobije politički status; u njihovim diskusijama povijesni, kulturni i etnografski čimbenici definiraju se većinom kao drugorazredni.

Važno pitanje za ovo istraživanje je korištenje narodnih naziva dviju pregledanih zajednica. Nema posebnih dvojbi oko naziva Ukrajinaca iz Galicije koji su došli u Bosnu i Slavoniju: potpuno je prikladno nazivati ih jednostavno Ukrajinaci, jer oni sami sebe tako zovu, ne gledajući na pojedine kulturne razlike (nasljedstvo galicijskih jezičnih i kulturnih arhaizama) prema kojima se pojedini predstavnici zajednice i danas odnose s revnošću. Međutim toj zajednici u potpunosti pripada

20 Kočiš, M. M. *Pidručnyj terminologičnyj slovnyk serbohorvats'ko-rus'ko-ukrajins'kyj*. Novi Sad: Ruske slovo, 1972, str. 17.

21 Tamaš, J. *Istorija ruskeje literaturi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997, str. 7.

22 Ramač, J. *Rusnaci u Južnej...*, str. 23.

23 Savez podkarpatskih Rusina izdao je 15. prosinca deklaraciju-protest protiv Ukrajine, u kojem se, između ostalog, Rusija potvrđuje kao jamac procesa nacionalnog preporoda Rusina, a na Zakarpattju se planiralo uvesti, uz službeni rusinski, službeni ruski jezik.

i naziv »Rusin«, jer su tako sebe nazivali prvi doseljenici iz Galicije u Bosnu. Predstavnicima ukrajinske zajednice pripisuju sebi stari naziv »Rusini«, a pojedini od njih smatraju da taj naziv ne pripada potpuno bačko-srijemskim Rusinima – njih nazivaju »Rusnaki«. Do sredine 20. stoljeća prihvaćen je naziv »bosansko-slavonski Ukrajinci«, ali on postupno gubi smisao nakon Drugoga svjetskog rata, kada se veći dio zajednice seli u Vojvodinu (Autonomna pokrajina Srbije). Tada prikladniji postaje izraz »jugoslavenski Ukrajinci«, s obzirom da naziv »bosansko-slavonski Ukrajinci« ne obuhvaća Ukrajince-Galičane Bačke i Srijema. Za označavanje zajednice u pojedinim jugoslavenskim republikama primjenjuju se nazivi »Ukrajinci Bosne« (bez Hercegovine, gdje Ukrajinaca gotovo i nema), »Ukrajinci Slavonije« (ili Hrvatske) i »Ukrajinci Vojvodine« (rjeđe »Ukrajinci Srbije«); prihvaćeni su izrazi »bosanski Ukrajinci«, »slavonski Ukrajinci« i »vojvođanski Ukrajinci«. U radu su upotrijebljeni svi ti termini s obzirom na razdoblje i situaciju, a prednost se davala jednostavno etnonimu »Ukrajinci«.

Složenija je situacija s Rusinima Bačke i Srijema. Ukrajinska je historiografija prihvatila termin kojim smo se ovdje već koristili, »bačko-srijemski Rusini« (koji označava i podrijetlo i geografsku rasprostranjenost) i koji se koristio u samoj zajednici do Drugoga svjetskog rata. Ponekad se susreće i termin »bačko-srijemski Ukrajinci«, s kojim se ipak ne može složiti znatan dio zajednice. U zajednici je najrašireniji etnonim »Rusnak«. Karakterističan je također etnonim »Rusini«, iako nije uvijek zadovoljavao sve predstavnike zajednice, koji su smatrali prikladnijim općepotreblijan termin »Rusnaki«. U potpunosti prikladan etnonim za zajednicu tijekom čitavoga razdoblja je »jugoslavenski Rusini/Rusnaki«. U isto vrijeme, najpoznatiji predstavnik te zajednice Gavrilo Kosteljnyk (autor prvoga književnog djela na jeziku bačko-srijemskih Rusina i prve gramatike njihovoga jezika) nazivao je predstavnike svoje zajednice u svojim ukrajinskim člancima »bački Ukrajinci«²⁴, što nas teoretski ovlašćuje da upravo tako nazivamo tu zajednicu. Ipak, takav naziv mogao bi unijeti nespornost u socijalističko razdoblje države, gdje bi se »bačkim Ukrajincima« moglo smatrati i »bosansko-slavonske Ukrajince«, koji su se preselili u Bačku. Također, naziv »Ukrajinci Jugoslavije« nije jednoznačan, jer se u Jugoslaviji pod njim češće mislilo na doseljenike iz Galicije; umjesto toga, u mnogim ukrajinskim priručnicima obično se opisuju zajedno bačko-srijemska i bosansko-

24 Kosteljnyk, G. »Bačvans'ki ukrajinci«. U knj. *Sered buri* (literaturnyj zbirnyk). L'viv: Drukarnja Staropygijs'kogo instytutu, 1919, str. 134–137.

slavonska zajednica.²⁵

Posebno je pitanje zajednički termin »Rusini-Ukrajinci« koji se u raznim razdobljima, s većim ili manjim intenzitetom, pobjeđujući više ili manje opoziciju, koristio u toj dijaspori za označavanje predstavnika obiju zajednica. Korištenje tog termina je obavezno, jer je on neodvojiva stranica povijesti dijaspore, a evolucija »Rusina-Ukrajinaca« u »Rusine i Ukrajince« jedan je od predmeta istraživanja; ne treba zaboraviti da su se pod nazivom »Rusin-Ukrajinac« u pojedinim kontekstima mogli imati na umu i samo bačko-srijemski Rusini i samo bosansko-slavonski Ukrajinci (posljednje je manje vjerojatno). S druge strane, primjena zajedničkog etnonima »Rusini-Ukrajinci« ograničena je, jer je život dviju zajednica tijekom većeg dijela pregledanog razdoblja – zbog geografskih, političkih i ostalih čimbenika i kriterija – često bio odvojen. Za označavanje doseljenika s Karpata u Bačku i Srijem i njihovih potomaka prednost će se dati jednostavnom etnonimu »Rusin« ili »Rusnak«.

Obje grupe doseljenika ovdje nazivamo »zajednicama« – kako bismo naglasili njihovu unutarnju organiziranost i njihovo kompleksno funkcioniranje.

Uzimajući u obzir značajnu prisutnost onih koji sebe smatraju dijelom ukrajinske nacije u zajednici bačko-srijemskih Rusina, prikladno je doseljenike iz ukrajinskog etničkog teritorija u nekadašnjoj Jugoslaviji zvati »dijaspora« (u smislu ukrajinske dijaspore). To se argumentira također tako što u razdoblju koje smo pregledali (i kasnije) u sredini gdje su živjeli Rusini nisu postojale društvene sile ili organizacije koje bi na znanstvenoj osnovi dokazale suprotno ili uvjerile u suprotno pobornike ukrajinskog identiteta.

U ovom radu nije dana principijelna pozornost razlikama u terminima »jezik«, »dijalekt«, »idiom« i sl. Jezike/idiome i galicijskih i zakarpatskih doseljenika na jugoslavenska područja (kao i jezike drugih naroda) ponajprije smo nazvali »jezicima«. Termin »idiom« upotrijebljen je ili iz stilističkih razloga, ili za bolje opisivanje određenoga konteksta – kao na kraju i termin »dijalekt«.

Na kraju pregledat ćemo osnovne teorijske pojmove važne za kontekst ovoga rada. Prema tekstu O. Ponomarjova²⁶ i prema *Rečniku srpskog jezika*²⁷ pronaći ćemo definicije kategorija »etnos« i »nacija«:

25 *Jugoslavija*. U knj. *Zarubižni ukrajinci. Dovidnyk*. Kyjiv: Ukrajina, 1991, str. 212–222; Troščyns'kyj, V. P. i Ševčenko, A. A. »Kolyšnja Jugoslavija«. U knj. *Ukrajinci v sviti (Ukrajina kriz' viky)*, t. XV. Kyjiv: Al'ternatyvna, 1999, str. 215–226.

26 Ponomarjov, A. *Ukrajins'ka etnografija: kurs lekcij*. Kyjiv: Lybid', 1994.

27 *Rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007.

*Etnos – to je ustaljena zajednica ljudi, koja se kroz povijest stvorila na određenom teritoriju i obilježena je zajedništvom jezika, kulture, svakodnevice, psihičkog sklopa, jedinstvenošću etničke svijesti, zafiksirane u samonazivu, a također osužetavanjem jedinstvenog podrijetla i istovremeno nesličnošću s drugim etnosima. To je organski društveni sistem s jasno izraženom strukturom, u čijoj osnovi leži sistem međugeneracijske etnokulturne informacije, posvećene tradicijama.*²⁸

*etnos m grč. skup svih osobina koje jedan narod čine posebnim narodom.*²⁹

*Nacija – to je osobito stanje razvitka etnosa povezano sa stvaranjem njegove državnosti, nacionalne svijesti, nacionalno-državnih simbola i atributa, nacionalne kulture.*³⁰

*nacija ž lat. narodna zajednica nastala na nekom (obično državnom) području, najčešće na osnovi jezične i etničke srodnosti, kulturne, civilizacijske, političke, ekonomske, često i religiozne povezanosti i zajedničkih interesa; usp. narod.*³¹

Treba obratiti pozornost na razliku između termina »narod« i »narodnost« u srpskom rječniku. Narod je opisan kao zajednica ljudi sa zajedničkim etničkim nazivom i obično zajedničkim podrijetlom, teritorijem, tradicijom, kulturom, religijom, zajedničkim životom; kao sinonim za pojam »narod« priznaje se pojam »nacija«.³² Kategorija »narodnost« označena je kao pripadnost određenoj naciji, nacionalnoj manjini ili etničkoj grupi³³; nacionalna manjina je prema tom rječniku etnički dio naroda druge države (obično zajedničke)³⁴; etnička grupa tu je opisana u kontekstu njezine pripadnosti narodu/narodnosti³⁵. U Jugoslaviji se, međutim, nacionalna manjina doživljavala kao dijaspora druge nacije u granicama jugoslavenske države, a etnička grupa se doživljavala kao etnos čiji predstavnici nemaju države (nacije) podrijetla.

Na kraju navest ćemo definiciju manjine, kako je priznaje Organizacija Ujedinjenih naroda (što ne znači automatsko priznavanje tog tumačenja od strane svih svjetskih subjekata):

28 Ponomarjov, A., str. 72.

29 *Rečnik...*, str. 363.

30 Ponomarjov, A., str. 76.

31 *Rečnik*, str. 803.

32 *Rečnik*, str. 789.

33 *Isto*.

34 *Isto*, str. 679.

35 *Isto*, str. 362.

Potkomitet UN za sprječavanje diskriminacije i zaštitu manjina definira manjine kao »grupu državljana određene države koja predstavlja brojčanu manjinu u nedominirajućem položaju u državi i koja ima etničke, vjerske i jezične karakteristike koje je razlikuju od većine, ima međusobni osjećaj solidarnosti i motivirana je željom da ostvari faktičku i pravnu jednakost s većinom«.³⁶

S ukrajinskoga prevela Slađana Jukić

36 Pavlović-Križanić, T. »Novi univerzalni i regionalni standardi u oblasti zaštite manjina«. U knj. *Zaštita nacionalnih manjina*. Beograd: Centar za antiratu akciju, 2002, str. 15–16.

Oleg Rumjancev

Ukrajinci na teritoriju bivše Jugoslavije do 1890.

Opće značajke ukrajinskoga migracijskog pokreta 18–19. stoljeća

U 18. stoljeću započelo je jedno od najtežih razdoblja postojanja ukrajinskog naroda. Poraz Mazepe kod Poltave stvorio je preduvjete za uništenje korijena neovisnosti Ukrajine – slobodnoga kozaštva, a razaranje Nove Siči¹ bilo je posljednji korak njegove likvidacije. Zbog triju podjela Poljske 80% Ukrajinaca postalo je podanicima ruske dinastije Romanov, dok su Galicija, Bukovyna i Zakarpattje pali pod vlast Habsburgovaca. Nepovoljni uvjeti života potaknuli su masu Ukrajinaca da se rasele po raznim zakutcima Carstva.

Unutar Ruskoga Carstva krajem 18. do prve polovice 19. stoljeća ukrajinsko stanovništvo migriralo je u smjeru Crnog i Azovskoga mora, do Sjevernoga Kavkaza i središnje Rusije, u smjeru Volge. Ukidanje kmetstva 1861. godine pogodovalo je povećanju mobilnosti seoskoga stanovništva, a prenaseljenost i nezaposlenost postali su osnovnim uzrocima migracijskog pokreta. Prvih godina poslije reforme većina Ukrajinaca išla je do Kavkaza, dok je krajem 19. i početkom 20. stoljeća emigracija bila usmjerena na Aziju. Migracija Ukrajinaca na Zapad nije bila povoljna za Rusko Carstvo i zato se ograničavala.

Osnovni emigracijski val iz Zapadne Ukrajine na Zapad, a posebno preko oceana, formirao se u drugoj polovici 19. stoljeća. Međutim prve masovne seobe Ukrajinaca na Balkan počele su još sredinom 18. stoljeća, kad je od Osmanskoga Carstva bio oduzet dio Panonske nizine. Na tu opustošenu zemlju počeli su dolaziti emigranti iz raznih dijelova Austrijskoga Carstva – Mađari, Slovaci, Ukrajinci.

Isprva su emigranti bježali na Balkan od feudalnog ugnjetavanja, a s ukidanjem ropstva u Austro-Ugarskoj 1848. godine na iseljenje su poticali nedostatak zemlje i

1 Sič (Zaporoška Sič, Запорозька Січ) – povijesni teritorij u Ukrajini od 16. do 18. st., utvrda i središte ukrajinskih kozaka (op. prev.).

pritisak zemljoposjednika. Seljaci, kao i radnička klasa, trpjeli su razna ugnjetavanja socijalnog i ekonomskog obilježja. Visok mortalitet išao je ruku pod ruku s visokim natalitetom – bez obzira na teške uvjete života, stanovništvo se nastavljalo povećavati.

Carska politika Habsburgovaca imala je kolonijalni karakter i smatrala je periferiju države – kojom je bila i Galicija – izvorom za blagostanje centra. U Zapadnoj Ukrajini postojali su razni oblici preferencijalnog pritiska, iscrpljujući teret koji je pao na leđa seljaka. Nepovoljni ekonomski uvjeti i nemogućnost oslobađanja od duga uništavali su ukrajinsko seljaštvo kao socijalnu klasu. Osim toga, u 19. stoljeću političke i kulturne inicijative Ukrajinaca na teritoriju Austro-Ugarske (kao i u Ruskome Carstvu) doživljavale su represije. Ti su čimbenici kod ukrajinskih masa izazivali emigracijska raspoloženja.

1. 1. Rusinska² migracija u drugoj polovici 18. stoljeća

Sredinom 18. stoljeća iz zakarpatskih rajona Prjašivščyne³ do Bačke⁴ počeli su stizati prvi⁵ predstavnici ukrajinskog stanovništva. Novopridošli stanovnici nazivali su se Rusynima ili Rusnacima – kao i velika većina ukrajinskog stanovništva u to doba. Prve obitelji pristigle su 1743–46. do bačvanskoga grada Kule; tada se u mjesnoj dokumentaciji javljaju prva rusinska prezimena, a 1951. na tom je prostoru bilo 11 rusinskih obitelji⁶.

Središtem te istočnoslavenske grupe postalo je selo Ruski Krstur (u daljnjem tekstu Krstur), koje je prije dolaska Rusina već postojalo, ali je bilo opustošeno. Prema narodnoj tradiciji smatra se da su se Rusini u tu sredinu počeli doseljavati 1745–46, dok se prema službenim podacima to dogodilo kasnije.⁷

2 Iako su se prema izvornom rus'ko-ukrajinskome modelu nazivali *Rusyny*, dalje u tekstu, koji se odnosi već na južnoslavenske zemlje, držat ćemo se pisanja njihova imena prema kasnije ustaljenome modelu – *Rusini*, koji su doseljenici prihvatili prema izgovaranju njihova imena u novoj sredini (op. ur.).

3 Prjašivščyna – oblast Prjašiv (*Prešov*), zapadni dio ukrajinskoga Zakarpattja, ukrajinski etnički teritorij koji danas pripada istočnoj Slovačkoj. Nastanak i širenje toga toponima povezani su s nastankom Prjašivske biskupije 1816. i s pripajanjem toga teritorija Čehoslovačkoj 1919. godine.

4 Bačka (*Бачка, Bačka, Bácska*) – povijesno područje između Dunava i Tise. Južni dio Bačke pripada Vojvodini (Srbija), a sjeverni dio Mađarskoj.

5 Prema podacima B. D. Lanovyka (»Ukrajins'ka emigracija v central'nu, pivdenno-shidnu ta zahidnu Jevropu«. U knj. *Istorija ukrajins'koj emigraciji*, Kijev, Vyšča škola, 1997, str. 226), u to vrijeme na tom se području već moglo susresti i druge slavenske iseljenike iz Ugars'ke Rus'i – sudionike ustanka 1704–09. na čelu s Ferencem II. Rakocijem (Ferenc II. Rákóczi), koji su nakon poraza morali emigrirati.

6 J. Ramač, *Kratka ystorija rusnacoh*. Novi Sad: Grekokatoljicka parohyja sv. Petra y Pavla, 1993, str. 37.

7 *Isto*.

Administrator carskih zemalja Bačke, Josip de Redl, odobrio je 17. siječnja 1751. slobodnom seljaku Myhajlu Munkaču, rodnom iz sela Červenova, Berežs'kog rajona, da preseli iz Zakarpattja u Krstur 200 seljačkih obitelji. Novopridošlu stanovništvu podijeljene su parcele zemlje, a uvjeti korištenja određeni su u odgovarajućem ugovoru o najmu. Iznos najma nije prelazio 300 forinti, dok se u naturi isplaćivala jedna sedmina uroda. Prvih godina nakon preseljenja predviđalo se oslobođenje kolonista od državnih poreza. Prema vjeroispovijesti preseljenici su trebali biti unijati (katolici istočnog obreda, grkokatolici) i prema ugovoru nisu bili kmetovi. U vrijeme neporeznoga gospodarenja kolonisti su sebi morali izgraditi kuće.⁸

Preseljenje u srpsko selo Kucuru počelo je 15. svibnja 1763. nakon potpisivanja odgovarajućeg ugovora u Somboru. Krsturčaninu Petru Kišu bilo je dozvoljeno pronaći i dovesti iz mađarskoga kraja 150 obitelji Rusyna-unijata.⁹ Uvjeti tog preseljenja nisu se previše razlikovali od uvjeta krsturskog dokumenta, međutim naglašeno je da se seljanima dopušta »шлѣбодней селїдби« (»slobodna selidba« – op. prev.).¹⁰

Rusinsko stanovništvo tih dviju sredina brzo se povećavalo. U Krsturu, koji je bio čista rusinska sredina, 1756. bilo je 400 stanovnika, 1764. godine 1341, a 1792. brojka se popela na 2100 stanovnika. Dok se do 1764/65. prirast stanovništva objašnjavao dolaskom novih doseljenika, sljedećih se godina migracija prekinula i stanovništvo se povećavalo prirodnim putem.¹¹ U Kucuri je 1764. stanovalo 386 Rusina (ili 86 obitelji), 1765. godine 494 Rusina (115 obitelji), a 1779. godine 685 Rusina (96 obitelji). Treba spomenuti da se u Kucuri s naseljavanjem Rusina broj Srba postupno smanjivao.¹²

Bez obzira na to što je osnovni migracijski val završio 1764/65, u te su krajeve i dalje dolazili novi Rusini. Općenito, u drugoj polovici 18. st. u Bačku su dolazili kolonisti ukrajinskoga podrijetla iz sjeveroistočnih oblasti tadašnje Mađarske – naprimjer Ung, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Máramaros, Sáros, Zemplén, Szepes, Abaúj, Torna, Borsod, Heves, Szabolcs, Csanád¹³. Ta područja danas pripadaju Mađarskoj, Ukrajini, Slovačkoj i Rumunjskoj.

8 J. Ramač, *Kratka ystoryja rusnacoh*, str. 38–39.

9 Koliko je poznato, prvi doseljenici bili su iz sela Mučanj (*Mucsany*) i njegove okolice (Boršods'kyj rajon).

10 J. Ramač, *Kratka ystoryja rusnacoh*, str. 40–41.

11 *Isto*, str. 40.

12 *Isto*, str. 42.

13 *Isto*, str. 43.

Još krajem 18. st. mogla se već osjetiti prekomjerna naseljenost glavnih rusinskih središta u Bačkoj. Prema uvjetima najma bilo je zabranjeno dijeliti zemlju među nasljednicima, a to je onemogućavalo da mladi osnivaju posebna gospodarstva. Zbog nedostatka zemlje dio kolonista se preselio u druga bačvanska sela – Đurđevo, Gospodinci, Obrovac, Bač i dr., a kasnije u mjesta u Srijemu¹⁴, Slavoniji i Banatu¹⁵. U Novi Sad su Rusini iz Krstura i Kucure došli 1766, gdje je 1802. već bilo 47 rusinskih obitelji (212 osoba).

U rusinskoj sredini osnovane su grkokatoličke župe. Prva je bila Krsturska, osnovana već 1751. godine; 1766. osnovana je župa u Kucuri, a 1780. u Novome Sadu. Dana 17. lipnja 1777, odlukom Marije Terezije Habsburške i bulom rimskoga pape Pija IV., za unijate tih krajeva osnovana je Križevačka biskupija. U sklopu župa osnovane su škole – 1753. krsturska, a 1765 (možda i ranije) kucurska. U školama se učilo pisati i čitati na rusinskom, a koristile su se knjige dovezene iz Zakarpattja – bukvari, crkveni priručnici (katekizmi), psaltiri i časoslovi.¹⁶

1. 2. Zaporoški Kozaci u Banatu

Godine 1785–86. u Banatu su se pojavili zaporoški Kozaci. Poslije rušenja Siči osnovali su svoja naselja na obalama Dunava, na teritoriju Osmanskoga Carstva.¹⁷ Prema podacima B. Krupnyc'kog, na Zadunajs'koj Siči,¹⁸ koja se nalazila u Dobrudži, Zaporošci su se susreli s donskim Kozacima, s kojima su ulazili u konflikte. Zbog toga je turska vlada iselila Zaporošce do linije Silistrija–Ruščuk, što je izazvalo nezadovoljstvo potonjih i navelo ih na pomisao o sporazumu s austrijskom vladom.¹⁹ S druge strane, L. Čelap je pisao da su se nakon prijelaza Kozaka s dunavskoga teritorija u Rusiju pojavila nastojanja da se oni ožene i da ih se primora da se nastane,

14 Srijem (Srem, Srijem, Srym, Srim, Sirmium) – povijesni kraj između Save i Dunava. Istočni dio Srijema pripada Vojvodini (Srbija), a zapadni Hrvatskoj.

15 Banat – povijesni kraj između Tise, Dunava i Transilvanskih Alpa. Zapadni dio Banata pripada Vojvodini (Srbija), a istočni Rumunjskoj.

16 J. Ramač, *Kratka ystoryja rusnacoh*, str. 58–67.

17 Više o tome: J. Paščenko, *Sto rokiv u Podunavju. Ukrajin's'ko-serbs'ki zvjazky doby baroko*. Kyjiv, 1995 (<http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>) (op. ur.).

18 Zadunajs'ka Sič – vojna zajednica zaporoških Kozaka osnovana na ušću donjega toka Dunava kao posljedica likvidacije Zaporoške vojske 1775. Zaporošci su živjeli u početku na lijevoj, a kasnije na desnoj obali Dunava i prvo služili Osmanlijama. Kasnije se dio Kozaka preselio na Kuban, dio na Azovsku obalu, a puno ih se naselilo u Banatu i Bačkoj ili su ostali živjeti na ušću Dunava.

19 B. Krupnyc'kyj, »Zadunajs'ka Sič«. U knj. *Encyklopedija ukrajinoznavstva*, Kyjiv, 1994, str. 463–464; reprint izdanja *Encyklopedija ukrajinoznavstva*, dva toma, glavni redaktori V. Kubijovyč i Z. Kuzelj, München–New York: Naukove Tovarystvo im. Ševčenka, 1949.

što je izazvalo nezadovoljstvo i uzrokovalo iseljenje Zaporožaca do Banata.²⁰

U travnju 1785. predstavnici Zaporožaca obratili su se Austrijskom Carstvu s molbom da ih se primi u službu kao slobodne vojnike (između 7000 i 8000 ljudi). Kozaci su bili spremni prihvatiti novu podređenost, ali su željeli sačuvati svoje tradicionalno naoružanje i narodnu odjeću te nisu željeli biti natjerani na bračni život. Također su željeli služiti na najopasnijim mjestima. U ratno vrijeme htjeli su biti osigurani od strane vlade kao vojna lica prve linije. Za osiguranje života u mirno doba molili su da im se omogući korištenje oranice na graničnome području. Prema vjeroispovijesti, Zaporožci su bili stari vjernici pravoslavci i imali su sa sobom svoje svećenike.²¹

Kao što je istaknuo austrijski oficir primajući kozačke delegate, u to ratno doba nije bilo moguće da se ne prime Kozaci, slavni po svojoj hrabrosti. Vlada se s oprezom postavila prema situaciji, ali već 27. travnja 1785. car je dao pristanak da se prime Kozaci u Banat i Bačku, budući da je na tome području bilo dovoljno neobrađene zemlje kojom su se vojnici mogli koristiti. Kozaci su službu morali obnašati uzduž Tise – ta se odluka temeljila na tome što su imali veliko iskustvo službe na vodi. Mogli su dovesti svoje konje i koristiti se svojim oružjem, a tko nije imao oružja, besplatno bi ga dobio od vlade. Također su dobivali plaću, kruh, hranu za konje i uniforme skrojene na kozački način. Gotovo svi uvjeti koje su Zaporožci postavili bili su prihvaćeni.²² Granice Carstva Kozaci su prešli u Bukovyni, prema tajnom dogovoru, s vojnim austrijskim kolima.²³

U srpnju 1785. odlučeno je da se Zaporožci nasele u rajon Szenta. Kozake je trebalo podijeliti, prema njihovoj želji, na tri vojne službe – konjanike, pješništvo i riječnu službu. Dana 19. srpnja 1786. Slavonska generalna komanda izvijestila je da se prema carskoj naredbi Zaporožci mogu seliti po mjestima svog budućeg prebivališta.²⁴

O daljnjoj sudbini zaporoških Kozaka u Banatu danas postoje samo teorijski spisi. Prema nekim mišljenjima Kozaci su nestali, budući da nisu imali tradiciju ženidbe ni iskustva u vođenju vlastitoga gospodarstva (K. Černig, J. Golovac'kyj, M.

20 L. Čelap, *Kolonizacija Zaporožkih Kozaka u današnjoj Vojvodini u XVIII. stoleću*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 24, Novi Sad, 1959, str. 123.

21 *Isto*, str. 123–124.

22 Ipak, neke točke dogovora nastavljale su izazivati pitanja i nesporazume. Tako je 28. veljače 1786. obznanjeno da car ne samo da nije prihvatio stalnu opskrbu kruhom i brašnom, nego je dopustio i preseljenje u ta mjesta drugih kolonista, koji su trebali ovdje osnovati svoje obitelji (*Isto*, str. 129).

23 *Isto*, str. 124–125.

24 *Isto*, str. 129–130.

Pavlyk).²⁵ Ovdje treba primijetiti da su se neki od Kozaka zapošljavali kod drugih gospodara, dok su njihove vlastite kuće ostajale prazne. U te su se pustje kuće kasnije useljavali novi kolonisti.²⁶

Među znanstvenicima je raširena teorija prema kojoj su Kozaci prešli iz Banata u Zadunajsku Sič (F. Kondratovyč, V. Gnatjuk)²⁷. V. Gnatjuk se pozivao na priču jednog 120-godišnjega Kozaka Kolomyjc'a, za kojim su se Zaporošci iz Banata preselili do središta Sejmeni koje se nalazilo upravo na putu Kozaka do Dobrudže²⁸. Prema podacima L. Čelapa, Zaporošci su bježali iz carske vojske – tako je od 28 Zaporožaca, koji su služili u Šajkašskom bataljonu, po završetku rata ostalo samo njih devet. Kao što je istaknuto, većina ih je ili poginula ili pobjegla, ali kamo su bježali dezerteri – L. Čelap nije razjasnio.²⁹ B. Krupnyč'kyj je pisao da se Zaporoščima nije sviđala austrijska privrženost disciplini i birokraciji, zbog čega su se 1811–12. vratili u Dobrudžu.³⁰

Prema mišljenju mađarskih istraživača, Kozaci su bili u potpunosti asimilirani među banatskim Mađarima.³¹ Ta teorija može izazvati sumnju, budući da tradicija (posebno neženstvo i odgovarajuća odsutnost potomaka) i religijski nazori Kozaka nisu pogodovali njihovoj potpunoj integraciji u okolno društvo.

Postojao je i pokušaj da se razvije teorija prema kojoj bi se Kozaci smatrali precima bačkih Rusina. Teorija se gradila na naznakama Jurija (Djury) Vislavs'kog iz Ruskoga Krstura, objavljenima u lavovskoj *Zori* 1848. godine. J. Vislavs'kyj spominje prisutnost Rusina i »Malorusyna« u Bačkoj, i posebno na području Novoga Sada »із другой стороны Дуная, отъ границы турецкой« (»s druge strane Dunava, od granica turskih« – op. prev.)³², na osnovi čega je drugim autorima bila predstavljena neosnovana teorija pripadnosti Rusyna kozačkom plemenu. Međutim razlika između zakarpatskih dijalekata i jezika Ukrajinaca s Dnjepra je suviše velika da bi se njihova genetska povezanost smatrala mogućom.

25 A. D. Duličenko, *K istorii odnogo nedorazumenija: Bačkie rusiny i zaporožskye kazaki*, ND, god. I, br. 2, 1972, str. 97.

26 L. Čelap, str. 130.

27 A. D. Duličenko, *K istorii...*, str. 97.

28 V. Gnatjuk, »Rusky naselenja u Bačkej«. U knj. *Etnografyčny materyjaly z Ugorskej Rusy*, Novi Sad: Ruske slovo, 1988, str. 79–80.

29 L. Čelap, str. 130.

30 B. Krupnyč'kyj, str. 463–464.

31 A. D. Duličenko, *K istorii...*, str. 97.

32 J. Vyslavsky, *Daskel' o slova z našej ystoryji. Rusky kalendar za Rusynoh u Jugoslavyyi na prosty rok 1934*, Đakovo, 1933, str. 153.

U tom kontekstu treba navesti zanimljive primjere još jedne terminološke nedosljednosti. U *Ljetopisu Matice srpske* za 1837. godinu u odjeljku »Rusinsk« tiskana je pjesma »Пѣснь козацка« (»Pjesma kozačka« – op. prev.), tekst koje ne ostavlja mjesta sumnji – radi se o ukrajinskom jeziku i zaporoškim Kozacima³³. U *Ljetopisu* za 1839. godinu prisutna je »Пѣснь русскихъ войновъ« (»Pjesma rus'kih vojnika« – op. prev.), napisana, prema mišljenju autora, »Нарѣчіємъ руснячкимъ« (»dijalektom rusnjačkim« – op. prev.), koja međutim počinje riječima »Гей козаче, в имя бора... « (»Hej kozače, u ime boga...« – op. prev.)³⁴. Iz navedenih primjera može se shvatiti da su se terminima »rusinski«/»rusnjački« mogli koristiti za označavanje ukrajinskoga konteksta. S druge strane, likovi Kozaka i ukrajinski jezik, iako su se znatno razlikovali od zakarpatskoga govora bačkih Rusina, nisu se jednom koristili u rusinskom kontekstu.

U odnosu na genetsku vezu bačkih Rusina i Zaporožaca treba također primijetiti da u folkloru prvih rusinskih kolonista, kao što je pisao V. Gnatjuk, ne postoje sjećanja o kozačkoj prošlosti, dok narodno pamćenje Rusina čuva i starija karpatska sjećanja³⁵. To je važan dokaz da se podrijetlo Rusina i bačkih Kozaka nije podudaralo.

Danas većina znanstvenika ne smatra utemeljenom teoriju kozačkoga podrijetla rusinskog stanovništva Jugoslavije. Ne može se međutim poreći da su se pojedini Zaporožci mogli integrirati u masu srijemsko-bačkih Rusina.³⁶

1. 3. Rusinska migracija u 19. stoljeću

Prenaseljenost, koja se primjećivala u Krsturi i Kucuru krajem 18. st., potvrdila se kao tendencija i tijekom 19. st. U usporedbi s 2100 stanovnika 1792. godine,

33 Ulomak iz pjesme: »Закотился мѣсяц в хмары, / Свище буря по горахъ, / Посунулись нѣчнѣ мары, / Переспатись въ чагарахъ. / Тяжко нынѣ лебедѣви, / Задрѣмати съ берегами, / Бье ся слава на Днѣпрови, / Подѣ желѣзными столпами. / Але нашъ козакъ не трусь, / Схопиль шаблю чобѣмъ вузь, / Подивился, скрутиль вусь, / Сѣль на чайку тай дмухниль. / (...)«. »Радуга, Пѣснь козацка«. U knj. *Новый сербскій Лѣтописъ за год. 1837*, Част перва, Година XI, Къига 40, у Пешти: Писмены Иосифа Баймела, стр. 61–63.

34 Ulomak iz pjesme: »Гей, козаче, в имя бога, / Вже голосить въ церквѣ звонъ, / Кому милый домъ, небога, / За Лашенькомъ на вздогахъ! / (...)! / Низомъ списы, низомъ списы, / Бо уже танецъ ся зачалъ / Погинете чорты, бѣсы, / Бо уже козакъ спису взялъ. / (...)!«. »Родолубъ, Пѣснь русскихъ войновъ«. U knj. *Новый сербскій Лѣтописъ за год. 1839*, Часть треѣа, Година XIII, Къига 48, у Будиму: Писмены Крал. Свеучилишта Пештанскогъ, стр. 86–88.

35 V. Gnatjuk, str. 81.

36 A. D. Duličenko, *K istorii...*, str. 98–99.

1828. godine u Krsturu je njihov broj dozezao 4350. U Kucuri je 1810. godine već živjelo 1990 Rusina, a 1828. godine bilo ih je 2653.³⁷ Živote mnogih doseljenika odnijela je kolera koja je harala u ta dva središta 30-ih godina XIX. st.³⁸, međutim to nije zaustavilo demografski rast zajednice.

Nedostatak zemlje prouzročio je nove migracije Rusina. Godine 1802. organizirana je prva selidba u selo Šid, gdje je sljedeće godine već živjelo 40 obitelji. Uvjeti preseljenja više nisu bili tako povoljni, međutim željnih je bilo sve više – 1812. tu su živjele 52 rusinske obitelji, a 1848. godine bilo ih je gotovo 80. Godine 1833. kolonija je organizirana u slavonskom selu Petrovci, gdje je sljedeće godine bilo već 50 rusinskih domova, a 1847. godine 67. Godine 1843. iz Kucure se preselilo 23 Rusina u selo Bačinci. U Šidu je u prvoj polovici 19. st. osnovana grkokatolička župna škola, dok su u drugim novim središtima Rusini išli u pravoslavne ili druge katoličke škole. Samo je u južnoj Mađarskoj u to vrijeme bilo 8500 Rusina.³⁹

Većina doseljenika bili su seljaci. Uzgajali su pšenicu i kukuruz, ječam i konoplju, a također su se bavili stočarstvom. Nakon što su prvi doseljenici postigli stabilnost u gospodarstvu, počela se razvijati trgovina. Postojao je i obrt. Jedina rusinska inteligencija bili su svećenici i učitelji.

Nakon revolucije 1848. godine Rusini su se nastavili seliti u nova središta. Godine 1849. doseljenici su stigli do Vrbasu, a također i do Mikluševaca i još nekih srijemskih i slavonskih naselja. U okolici Šida broj Rusina je rastao u Privinoj Glavi i Berkasovu. Godina 1860-ih rusinske su se zajednice pojavile u Đurđevu i Gospođincima, a kasnije i u mjestima kao što su Žabalj, Nadalj, Čurug, Kovilj, Titel, Kać i dr. Međutim, iz sjeverne Mađarske su Rusini ponovno dolazili u Srijemsku Mitrovicu, Ležimir, Martince, Kuzmin, Erdevik, Čalmu, Kukujevcu i druga središta Bačke i Srijema.⁴⁰

Duhovni i kulturni centar zajednice Rusina ostao je Krstur. Kucura pak nikad nije izgubila značaj drugoga rusinskog središta, a neko vrijeme bila je temelj kulturnog života zajednice. U Srijemu su najkompaktnija naselja Rusina bila Šid, Petrovci i Bačinci. Manje skupine Rusina su u to vrijeme već bile raseljene u više od 70 sela Vojvodine i Slavonije.

U vrijeme aktivnih demografskih promjena u najkompaktnijim rusinskim naseljima – Šidu, Petrovcima, Bačincima, Vrbasu, Đurđevu – bile su osnovane

37 J. Ramač, *Kratka ystoryja rusnacoh*, str. 69.

38 *Isto*, str. 72.

39 *Isto*, str. 74, 76 i 77–81.

40 *Isto*, str. 99–100.

grkokatoličke župe. Uloga konfesijske odvojenosti bila je važna u očuvanju kulturne originalnosti bačko-srijemskih Rusina. U prvo im je vrijeme grkokatolička vjera pomogla spriječiti asimilaciju s pravoslavnim Srbima – najvećom etničkom skupinom regije. Kasnije, kad je u drugoj polovici 19. st. i na početku 20. st. zbog agresivne državne politike počeo pritisak da se mađarizira zajednicu – a u Slavoniji i pohrvati – Rusini su sačuvali, koliko je to bilo moguće, učenje materinskog jezika u župnim školama.

Drugi faktor koji je pomogao zaustaviti asimilacijske procese bila je kompaktnost rusinskih naselja. Stvoreni od prvih kolonista, Krstur i Kucura bili su središta očuvanja jezičnoga, kulturnog i religijskog identiteta. Suprotno tome, kasniji doseljenici – većinom oni koji su dolazili iz Zakarpattja – nisu se naseljavali kompaktno, nego su se selili u malim grupama u već postojeća sela gdje je dominacija drugih kultura pogodovala njihovoj brznoj asimilaciji.

Treba dodati da su ukrajinske etničke skupine na Balkanu prakticirale endogamiju, to jest stupali su u brakove samo s predstavnicima svoje nacionalnosti, što je sprječavalo miješanje s drugim nacijama i zaustavljalo asimilaciju. Tek su se u drugoj polovici 20. st. u zajednici počeli širiti miješani brakovi.

Spomenuti faktori pomogli su očuvati opisanu rusinsku zajednicu u ovom kutku Balkana, koja je danas priznata kao najstarija ukrajinska dijaspora u svijetu.

1. 4. Specifičnost dijaspore: Rusini, Ukrajinci i pitanje identiteta

Temelj proučavanja narodne kulture i identiteta bačko-srijemskih Rusina postavio je poznati ukrajinski etnograf i folklorist Volodymyr Myhajlovč Gnatjuk. Krajem 19. st. otišao je na nekoliko putovanja u Bačku i Srijem, za vrijeme kojih je skupio opsežan i vrijedan etnografski materijal. Rezultati njegovih istraživanja objavljeni su u šest svezaka »Етнографічні матеріали з Угорської Русі« (»Etnografski materijali iz ugarske Rus'i« – op. prev.) u okviru *Etnografskog zbornika* koji je izdavala Etnografska komisija Znanstvenog društva Taras Ševčenko (od 1900. na čelu Komisije bio je V. Gnatjuk).

Materijali V. Gnatjuka imali su određen odjek, a s njim i polemiku, budući da su neki znanstvenici – kao što su F. Pastrnek⁴¹ ili A. Sobolevskij⁴² – na temelju prvih promatranja objavljenih informacija zaključili da Rusini pripadaju slovačkoj

41 Odgovarajući članak F. Pastrneka nalazi se u izdanju slovačkih filologa *Listy filologické* iz 1898.

42 O tome je A. Sobolevskij pisao u članku *Ne Russkie, a Slovaki* iz 1898.

etničkoj skupini. Kao odgovor, V. Gnatjuk je detaljno analizirao svoje prikupljene materijale i navedenu kritiku te objavio niz članaka⁴³ sa zaključcima o pripadnosti bačko-srijemskih Rusina istočnoslavenskoj skupini. Njegovi dokazi, aktualni i danas, bili su zasnovani na komparativnoj leksičkoj i gramatičkoj analizi bačko-srijemskih i drugih rusinskih govora, gdje je znanstvenik primijetio važne paralele. U svojim dokazima o pripadnosti govora bačko-srijemskih Rusina ukrajinskim dijalektima oslanjao se na fundamentalna djela istaknutog lingvisti Ivana Grygorovyča Verhrats'kog⁴⁴. Isto tako je V. Gnatjuk napravio komparativnu analizu s drugim slavenskim jezicima (poljskim, slovačkim), priznajući njihov znatan utjecaj na govor bačko-srijemskih Rusina, međutim odvajajući potonji od zapadnoslavenskih jezika. Puno je pažnje posvetio osjećaju nacionalnog i religijskog identiteta Rusina – odlučujućem, prema njegovu mišljenju. Među ostalim njegovim primjedbama je ukazivanje na jaku vezu bačko-srijemskih Rusina s njihovom pradomovinom i s njezinim najvažnijim središtima – Užgorodom i Lavovom. Puno stranica je posvećeno osobitostima kulturnog i socijalnog života te zajednice.

Zaslugama V. Gnatjuka treba dodati i otkrivanje talenta Gavryjila (Gabora) Kosteljnyka – osnivača književnosti bačko-srijemskih Rusina, autora prvoga gramatičkog uređivanja njihova govora, istaknute rusinske javne ličnosti i ukrajinskog domoljuba. Godine 1904. G. Kosteljnyk se obratio V. Gnatjuku s molbom da napiše recenziju za njegovo prvo djelo *З могого валала* i dobio je od znanstvenika visoku ocjenu, pozornost i pomoć, nakon čega je među njima godinama postojala prijateljska suradnja.

Krajem 19. st. počelo je preseljenje Ukrajinaca iz Galicije u slabo naseljenu Bosnu i susjednu Slavoniju. Migracija je uglavnom imala ekonomski karakter i na početku se odvijala kao kolonizacija koju je organizirala država. Međutim većina preseljenika koji su bježali od galicijskog nedostatka zemlje i ugnjetavanja poljskih posjednika stizala je do tih krajeva na vlastiti rizik i bez odgovarajuće dozvole. Preseljenje Ukrajinaca u Bosnu i u druge jugoslavenske krajeve trajalo je nekoliko desetljeća i prestalo je tek s dolaskom sovjetske vojske u Zapadnu Ukrajinu.

Kao i prethodni doseljenici u Bačku i Srijem, Ukrajinci iz Galicije su na početku sebe nazivali Rusynima – taj arhaični naziv bio je raširen na teritoriju cijele Zapadne

43 Riječ je o člancima V. Gnatjuka *Slovaky čy Rusyny* (1901) i *Čy rus'ka mova slovac'ka?*.

44 Riječ je o publikacijama I. Verhrats'kog *Znadoby do slovarja južnoruskogo* (1877), *Znadoby do piznannja ugro-rus'kyh govoriv* (1899–1901) i drugim znanstvenim radovima.

Ukrajine. Međutim, za razliku od bačko-srijemskih Rusina, etnonim »Ukrajinci« nije bio stran novim doseljenicima i brzo je zamijenio prethodni. Osim narodnog naziva, dvije grupe doseljenika razlikovale su se i po dijalektima: u jednom slučaju – zakarpatski ukrajinski govor, znatno prorijeđen slovačkim, poljskim, srpskim i mađarskim elementima; u drugom – galicijski ukrajinski govor. Ti su faktori bili temelj kulturne podvojenosti ukrajinske dijaspore koja danas postoji u zemljama nekadašnje Jugoslavije.

U današnjoj Ukrajini ta je dijaspora opisana ovako:

»Specifičnost ukrajinske dijaspore u nekadašnjoj Jugoslaviji (...) leži u tome što veći njezin dio, odvojen silom okolnosti još u prvoj polovici 18. st. od osnovnog ukrajinskog etničkog masiva, od vremena preseljenja iz Zakarpattja do danas čuva davnu samoprozvanost Ukrajinaca – 'Rusyni'. Na početku je bio karakterističan i za doseljenike iz Galicije u južnoslavenske zemlje krajem 19. st. i početkom 20. st., međutim s vremenom se među njima raširio etnonim 'Ukrajinci'. Očuvanje grupnog identiteta doseljenika iz prvih migracijskih valova i, kao posljedica, nezavršenost etnokonsolidacijskih procesa u okolini ukrajinske dijaspore doveli su do toga da ukrajinsko stanovništvo na teritoriju nekadašnje Jugoslavije koristi sada dva etnonima – 'Rusini' i 'Ukrajinci'. Oba naziva su fiksirana u službenoj statistici, prema kojoj gotovo dvije trećine (64,5%) predstavnika ukrajinske dijaspore na terenu nekadašnje Jugoslavije smatra sebe Rusinima, a ostatak (35,5%) Ukrajinacima.«⁴⁵

»Odvojeno voljom povijesti od osnovnog ukrajinskog etničkog masiva, po podrijetlu ukrajinsko stanovništvo nekadašnje Jugoslavije od vremena preseljenja iz Zakarpattja i do danas čuva povijesni naziv Ukrajinaca 'Rusyni',⁴⁶ ('Rusnaci'). Na početku XX. st. ukrajinsku dijasporu u Jugoslaviji nadopunili su doseljenici iz Galicije, među kojima se raširio etnonim 'Ukrajinci'.«⁴⁷

Kao što je istaknuto u navedenim citatima, među bačko-srijemskim Rusinima, iseljenicima iz etničko-ukrajinskih zemalja, noviji (bačko-srijemski) i stariji (zakarpatski) regionalni identitet često su nadjačavali nacionalni (ukrajinski). Zbog raznih povijesno-političkih događaja u Zakarpattju i u Jugoslaviji odvojenost narodnog imena i razlika u tradiciji zajednice stvorili su temelj da određeni znanstvenici politizirano argumentiraju postojanje odgovarajućeg istočno-slavenskog

45 V. P. Troščyns'kyj i A. A. Ševčenko, »Ukrajinci v sviti«. U knj. *Ukrajina kriz' viky*, XV, Kyjiv: Al'ternatyva, 1999, str. 215.

46 Dakle s vremenom se autentični naziv Rusyny adaptirao prema današnjim modelima jezika kao Rusini (op. ur.).

47 B. Lanovyk, str. 231.

mikroetnosa – kako u samom Zakarpattju, tako i u Jugoslaviji. Nekim rusinskim političarima i povjesničarima nisu bili strani ukrajinofobija i moskvoilstvo, iako je većina inteligencije bačko-srijemskih Rusina uvijek ostala na ukrajinskim pozicijama.

Prvi kontakti između Ukrajinaca i Rusina nastali su u vrijeme kulturnog preporoda 20-ih i 30-ih godina 20. st. Nakon Drugoga svjetskog rata velik se broj Ukrajinaca iz Bosne preselio u Vojvodinu i tamo su se našli u neposrednom kontaktu sa zajednicom Rusina. To je stvorilo preduvjete za bratsku suradnju na kulturnom polju, ali i za konflikte. Potonji su bili uvjetovani kako određenim pritiskom veće po broju i bolje organizirane rusinske zajednice, tako i oštrinom nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

Grkokatolička crkva, koja je bila ujedinjavajući element za obje ukrajinske zajednice, uvijek se držala pozicija ukrajinsko-rusinskoga jedinstva. Jugoslavenska država je pak uvijek podržavala Rusine s regionalnim mentalitetom – to joj je dopuštalo da na jednostavniji način upravlja manjinom »bez domovine«, a također joj je pomagalo da stvori lojalni slavenski element u višenacionalnoj Vojvodini⁴⁸. Treba istaknuti da je većina bačko-srijemskih Rusina čuvala i čuva vlastiti identitet, neovisno o pitanju pripadnosti ili nepripadnosti ukrajinskoj naciji.

Podvojen identitet dijaspore često je bio razlog neadekvatnog informiranja o njihovu životu i djelatnosti. Naprimjer kad se radilo o tiskanim izdanjima ili o predavanjima materinskog jezika u školama, često se nije isticalo je li određena knjiga izdana (ili tečaj proveden) na ukrajinskom jeziku ili na bačko-srijemskom dijalektu. To se odnosilo i na kazališne predstave, religijske obrede i dr. Ponekad se koristila formula »rusinsko-ukrajinski«, što je zauzvrat stvaralo dvosmislenosti (...).

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

48 Odgovarajuće zaključke dao je talijanski istraživač Luca Calvi (L. Calvi, »Minoranza grazie alle maggioranze: i rusyny-rusnaci dell'Ex-Jugoslavia«, *Letterature di frontiera*, rivista semestrale diretta da Giovanna Trisolini, E.U.T., anno IX, n. 2, luglio – dicembre 1999, 139–151). Zanimljivo je obratiti pozornost na dojam Ukrajinca iz Kanade Vasyľ'a Sofroniva-Levyč'kog: »Kako su mene informirali, jugoslavenska komunistička vlada daje Rusynima-Ukrajincima na svom teritoriju dosta široke mogućnosti u njihovom nacionalnom i kulturnom razvoju u okvirima svog režima i, u skladu sa svojim zakonima, financira određene rus'ke škole i razrede te podržava financijski rus'ki kulturno-obrazovni život. (...). Vlada možda polaže nade na prirodni tok asimilacije koji, prema njezinim predviđanjima, polako nivelira kod budućih naraštaja jezične, a za njima i kulturne i nacionalne razlike ukrajinske grupe.« (V. Sofroniv-Levyč'kyj, *Klanjalysja vam try Ukrajinny. Reportaž pro turystyčnyj maraton po ukrajins'kyh poseleennyjah u Jugoslaviji, Čehoslovačyni i Pol'shi*, Toronto: Novyj šljah, 1970, 56–57).

Prvi podaci o identitetu bačko-srijemskih i bosansko-slavonskih Rusina

Kao što primjećuje profesor-povjesničar Janko Ramač, znanstvena rasprava o pitanju nacionalnog identiteta bačko-srijemskih Rusina počinje krajem 19. st. publikacijom članka Volodymyra Gnatjuka *Rus'ki oseli v Bačci (V Poludnevij Ugorščyni)* u Zapisima Znanstvenog društva Tarasa Ševčenka u Lavovu 1989.¹ Tim izdanjem, kao i objavljivanjem zbirke narodnih pjesama Myhajla Vrabelja iste godine, javljaju se prvi tiskani materijali u kojima je utvrđen jezik bačvansko-srijemskih Rusina. Međutim prvih godina 20. st. javljaju se prvi podaci – u obliku memoara, pisama, dokumenata – o prisutnosti doseljenika iz Galicije u Bosnu. Ovaj uvodni dio posvećen je kratkom pregledu dokumenata tog razdoblja.

Oslanjajući se na tekst J. Ramača, treba navesti činjenice o identitetu Rusina 18.–19. st. Pisana svjedočanstva iz prvih godina nakon preseljenja koja bi mogla svjedočiti o narodnom jeziku društva nisu sačuvana. Rukopisne zbirke molitvi, legenda i apokrifa vjerojatno se odnose na 19. st., međutim napisane su mješavinom rus'kih dijalekata raznih teritorija tadašnje Ugarske i crkvenoslavenskog jezika. U školama gdje su udžbenici bili na crkvenoslavenskom jeziku vjerojatno se pored toga jezika koristio i narodni jezik. Kler je komunicirao s narodom na narodnom jeziku. Kad su Rusini odvojeni od Mukačivske biskupije i stavljeni pod religijsku jurisdikciju Križevačke biskupije², osnovane 1777. godine, svećenici su u pismu počeli službeno koristiti latinski jezik. Unijatska vjeroispovijest i istočni crkveni obred bili su važni elementi religijske i narodne svijesti Rusina: oni su to jasno osjećali u okružju Srba, Mađara, Slovaka i Nijemaca – dakle u sredini gdje su se dodirivale pravoslavna, katolička i protestantska, a sada i unijatska konfesija. Također postoje posebne

1 Ramač, J. *Rusnacy u Južnej Ugorskej (1745-1918)*. Novi Sad: Vojvodjanska akademija naukoh y umetnosti, 2007, str. 187.

2 Križevačkoj biskupiji su od 1919. godine pripadali unijati Berestejs'ke (1596. god.), Marčans'ke (tj. Srpske, 1611. god.), Užgorods'ke (1646. god.), Rumunjske (1693. god.) i Kukušs'ke (tj. Makedonske, 1859. god.) unije. Od osnivanja 1777. i do 70-ih godina 20. st. biskupija se sa 6 župa i 7000 vjernika povećala na 50 župa i 47 000 vjernika.

potvrde o prisutnosti ne samo religijske, nego i nacionalne svijesti među Rusynima.³

Prvi put su bačko-srijemski Rusyni svoje kulturne potrebe izrazili u vrijeme revolucije 1848, kada su zahtijevali da im se pruži mogućnost razvitka svojega rus'kog jezika. Tada su poduzete prve konkretne mjere; predstavnici klera počeli su uspostavljati veze s organizacijama Rusina i izdavaštvima u Beču i na Zakarpattju. Međutim nastankom Austro-Ugarske 1867. počela je mađarizacija ugarskih teritorija države, posebno Zakarpattja, iz kojega su bački i srijemski Rusini počeli primati sve manje pomoći. Nasuprot tome ojačali su kontakti s Galicijom i Bukovinom: iz tih krajeva dolazile su novosti, časopisi i druga izdanja na rus'kom (ukrajinskom) jeziku, a njima su bačko-srijemski Rusini slali pisma i članke o tome kako žive. Međutim nesuglasice među krugovima njihove inteligencije prema nacionalno-političkim pitanjima (oprečni stavovi u vezi sa socijalističkim pokretom, različito shvaćanje mađarske vlade i hrvatskog utjecaja i sl.) uvjetovale su da te, i bez toga nevelike sile budu razjedinjene i da nemaju dovoljno utjecaja na razvitak nacionalne svijesti u zajednici.⁴

Istraživač i bibliograf Mykola M. Cap u jednom od svojih djela navodi informaciju o osnutku filijale lavovskog društva *Prosvita* (*Prosvjeta* – op. prev.) u Kucuri 1878–1879. Na osnovi dokumentacije opisuje kulturno-prosvjetnu djelatnost filijale i navodi svjedočenje da su njezini članovi dobivali knjige iz Lavova. Filijala je postojala do 1893, kada su njezini članovi pod utjecajem moskvoofske propagande počeli sumnjivati lavovsku organizaciju da pokušava podvrgnuti Rusine poljskom utjecaju te su s njom raskinuli odnose.⁵

Treba spomenuti događaje u Rus'ko-krsturskoj i Kucurskoj konfesijskoj školi. Krsturska konfesijska škola, čije je dobro funkcioniranje 1855–1892. osiguravao istaknuti (i tijekom dugoga razdoblja i jedini) učitelj i pjesnik Petro Kuz'mjak (1816–1900), zbog financijskih i drugih razloga pretvorena je 1888. u općinsku školu, a 1899. – u državnu, s predavanjima na mađarskom jeziku. Uzevši u obzir iskustvo Krsturčana, učitelji u Kucuri odbili su pretvoriti konfesijsku školu u državnu, spremni pod bilo koju cijenu zadržati rus'ku prosvjetu, a potom su nastavili koristiti crkvenoslavensku abecedu i razviti nacionalnu svijest među Rusinima.⁶

3 Ramač, J. *Rusnacy u Južnej...*, str. 188–193.

4 Isto, str. 431–444.

5 Cap, Mykola M. »Vjazy rusnacoh Bačky y Srymu z tovarystvom 'Prosvyta u L'vove«. *Švetlosc*, 1994/1, str. 51–59.

6 Ramač, J. *Rusnacy u Južnej...*, str. 341–350, 444–445; Tamaš, J. *Ystoryja ruskej lyteratury*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1997, str. 35.

Rus'ki slavuj Myhajla Vrabelja

Myhajlo Vrabelj (1866–1923), pjesnik i pedagog iz Prjašivščyne, odigrao je važnu ulogu u kulturnom razvitku bačko-srijemskih Rusina. Godine 1889–1895. radio je kao predavač u Ruskom Krsturu, a potom bio izdavač budimpeštanskog izdanja *Неделя* (*Nedjelja* – op. prev.; pod pseudonimom Ivan Gazda).

U Ruskom Krsturu je sastavio, a 1890. u Užgorodu izdao, zbornik narodnih pjesama mađarskih Rusina *Рускiй соловей* (*Rus'ki slavuj* – op. prev.)⁷, skupljenih u oblastima Bačka, Šariš i Zemplin. Zbirka je, primjećuje autor, bila tiskana na poziv bačko-srijemskog društva («На воззваніе отличнѣшихъ Бачванско-русскихъ братьевъ»); pretplatnici na knjigu bili su iz Ruskog Krstura (58 primjeraka), Kucure (26) i 8 osoba iz ostalih sredina tadašnje Ugarske.

Zbirka nema samo etnografsku vrijednost, nego i simboličko značenje – ona je primjer prvog tiskanog izdanja na dijalektima bačko-srijemskih Rusina te prvoga folklornog zbornika Zakarpattja. Autor je zapisao 188 pjesama od 17 skupljača-istraživača i pripovjedača. Među njima trojica su iz Zakarpattja – O. Pavlovyč, A. Polivka i J. Levkanyč – a ostali iz Bačke i Srijema – P. Kuz'mjak, G. Gudak, A. Laboš (mlađi), M. Džunjova, A. Gornjak, M. Bučkova, I. Lacak, F. Mudryj, M. Sabolova, M. Gubaš, I. Jugyk, G. Selenj i dr.⁸ U knjizi je tiskana i pjesma Oleksandra Duhnovyča «Я русинъ былъ, емъ и буду, Я родился Русиномъ...» («Ja sam Rusin bio, jesam i bit ću, ja sam se rodio kao Rusin...» – op. prev.), koja se smatra himnom Rusina te je za zajednicu imala posebno značenje.⁹

Zanimljivo je da M. Vrabelj daje posebna ortografska objašnjenja čitanja ćirilice. Primjećuje da još ne zna dovoljno bačko-srijemski dijalekt, ali prema svojim dotadašnjim istraživanjima dostajalo bi dodati u rus'ku gramatiku samo posebna pravila kako bi se tekstovi lako mogli čitati na ćirilici, a ne na latinici.¹⁰ Njegove primjedbe svjedoče o velikoj bliskosti tadašnjega bačko-srijemskog dijalekta i zakarpatskih govora.

Knjigu je komentirao i Ivan Franko koji je, iako nisko ocijenivši njezinu znanstvenu vrijednost, primijetio da je njezin najvredniji dio niz pjesama bačkih Rusina. U suvremenoj epohi ukrajinski filolog Oleksa Myšanyč smatra da od te

7 Vrabelj, Myhajlo A. *Рускiй соловей. Народная лира. Или собраніе народныхъ пѣсней на разныхъ угро-русскихъ нарѣчіяхъ*. Унгварь: Книгопечатня «Келеть», 1890.

8 Papharhaji, Dj. «Jakšyčovo styhy u vrabel'ovom zbornjiku». *Tvorčosc*, 1928, 55.

9 Vrabelj, M., str. 7–8.

10 Isto, str. 95–97.

zbirke kreću počeci književnosti i folkloristike Rusina na tim prostorima.¹¹

M. Vrabelj nije bio samo izdavač, nego i prosvjetitelj koji je nastojao u zajednici oživjeti kulturno-prosvjetnu djelatnost. Jedna od potvrda te namjere je pismo bačko-srijemskim Rusinima, u kojemu kritizira roditelje koji ne šalju djecu u srednju školu – ako ih i šalju, onda su to religijske škole; poziva roditelje da djecu šalju u grkokatoličku gimnaziju u Novom Sadu. Vrabelj je osvještavao važnost religijskog faktora u očuvanju identiteta i zalagao se kod ravnatelja škole za stvaranje pogodnih ekonomskih uvjeta za Rusyne. »И чтобы такимъ способомъ повозможности получали такое воспитаніе, которое сохранило бы ихъ отъ того, чтобы даколи сталися отпадниками церкви и народа своего« (»Kako bi na taj način dobili odgoj koji bi ih sačuvao od toga da jednom postanu otpadnici od crkve i od svojega naroda« – op. prev.) – obrazložio je svoje namjere M. Vrabelj.¹²

Djelatnost Volodymyra Gnatjuka među Rusynima Bačke i Srijema

»Тот пан з Галиції, вон новти списує« (»Taj gospodin iz Galicije, on zapisuje novosti« – op. prev.), – takvu pjesmu skladali su bački Rusini o poznatom ukrajinskom etnografu, folkloristu i lingvistu Volodymyru Myhajlovyču Gnatjuku (1871–1926), kada je skupljao etnografski materijal u Bačkoj.¹³ Već to što se pjesma pojavila u narodnom stvaralaštvu Rusina svjedoči o urezivanju ličnosti znanstvenika u pamćenje zajednice – a posredno svjedoči i o detaljnosti i opširnosti njegova rada. Među tisućama priloga V. Gnatjuka u 30 godina njegova znanstvenog rada, istraživanja o životu i tradiciji bačko-srijemskih Rusina zauzimaju važno mjesto – bez njih ne bi postojala osnova za stvaranje tog prosvjetiteljskog pokreta čije je rezultate zajednica počela s uspjehom ubirati nakon Drugoga svjetskog rata.¹⁴

11 Myšanyč, O. V. »Problema vynyknennja novyh slovjang'skyh literatur (pro literaturu bačvans'ko-srems'kyh rusyniv«. U knj. *IX mižnarodnyj zjizd slavistiv. Slovjang'ski literatury*. Kyjiv: Naukova dumka, 1983, str. 241–242.

12 Duličenko, A. D. »Михайло Врабель и його 'Искренное слово къ бачванскимъ Русинамъ'«. *Studia Ruthenica*, 7 (1999–2000), str. 33.

13 Gnatjuk, V. »Rusky naseljenja u Bačky (u Južnej Ugorskej)«. U knj. *Etnografyčny materijaly z Ugorskej Rusy*, t. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988, str. 114.

14 Mušynka, M. »Volodymyr Gnatjuk – peřšyj doslidnyk žytt'a i narodnoji kul'tury rusyniv-ukrajinciv Jugoslaviji«. U knj. *Narodny pypovedky bačvan'skyh Rusynoh*. Rusky Kerestur: Ruske slovo, 1967, str. 7 i 9.

Prva istraživačka putovanja (1895–1896) V. Gnatjuka usmjerena su na Zakarpattje, gdje je pod rukovodstvom Myhajla Gruševs'kog i Ivana Franka prikupio zanimljiv materijal objavljen pod naslovom *Etnografični materialy z Ugors'koji Rusi*.¹⁵ Karpatske Rusyne dijelio je na »Rusnake« i »Slovjake« – oba etnonima koristili su sami Rusini. »Rusnaci« su se služili »rusnac'kim« govorom, osnovne karakteristike kojega su da glagoli završavaju na *-mu* (ukr. – ti) i odsutnost *ðz* (ukr. – dz). »Slovjaci« su svoj govor nazivali »slovens'ki«; koristili su *ðz*, a glagoli su završavali na *-u* (ukr. – c). Obje grupe, piše V. Gnatjuk, ne obazirući se na veću bliskost govora »Slovjaka« i slovačkog jezika, pripadaju jednom narodu, o čemu svjedoči sličnost njihovih tradicionalnih kultura.¹⁶

Na putovanju u Bačku 1897. (na trećoj godini studija na Lavovskome sveučilištu), koje je ostvario uz veliki rizik i strepnju te na vlastiti trošak, istraživač je bez ijedne preporuke i oslanjajući se samo na pomoć Myhajla Vrabelja (prevladavajući i sumnje mjesnih vlasti) skupio bogat materijal koji je visoko ocijenio M. Gruševs'kyj, a tiskan je u *Zapisima* Znanstvenog društva Tarasa Ševčenka. To istraživanje pokrenulo je prvo detaljno proučavanje folklor bačkih i srijemskih Rusyna i diskusije u vezi s pitanjima njihova identiteta.¹⁷

Za vrijeme dvomjesečnog putovanja, Gnatjuk je u Ruskom Krsturu i Kucuri zapisao veliku količinu etnografskog materijala i obratio pozornost na specifičnost govora:

*Nisam znao do sada da postoji takav rus'ki dijalekt kojim ovdje govore. On se toliko razlikuje od našeg jezika da sam ga morao učiti govoriti sa seljacima, jer kad sam govorio po našem, nisu me razumjeli ili su me razumjeli slabo. Jako je pod utjecajem slovačkog.*¹⁸

Kulturi i identitetu bačkih Rusyna Gnatjuk je posvetio rad *Rus'ki oseli v Bačci (V Poludnevij Ugorsčyni)*.¹⁹ Istaknuti proučavatelj njegova života i djela Mykola Ivanovyč Mušynka primjećuje: »To je prvi povijesno-etnografski pregled o bačkim

15 Isto, str. 17–18.

16 Gnatjuk, V. »Rusyny Prjašovskej eparhiji y jih bešedy«. U knj. *Etnografyčny materyjaly z Ugorskeji Rusy*, t. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988, str. 15–25.

17 Mušynka, M.: *Volodymyr Gnatjuk – peršyj...*, str. 18–19; Mušynka, M. »Zvjazky Volodymyra Gnatjuka z jugoslavs'kymy rusynamy«. *Švetlosc*, 1971/3, str. 222.

18 Mušynka, M. »Pys'ma Volodymyra Gnatjuka Myhajlovy Gruševs'komu«. *Švetlosc*, 1992 /2–6, str. 126.

19 Gnatjuk, V. *Rusky naseljenja u Bačky...*, str. 79–126.

Rusinima-Ukrajincima koji se oslanja na vlastite materijale i promatranja. (Gotovo svi članci drugih autora oslanjali su se na tuđe materijale.)²⁰ Gnatjuk se u prilogu kritički osvrće na skupljene i do tada tiskane podatke o zajednici, navodi skupljene etnografske, povijesne i statističke materijale, govori o negativnom ugarskom utjecaju na zajednicu bačkih Rusina, o negativnom hrvatskom utjecaju na srijemske Rusine i o neravnopravnosti rus'kog stanovništva; piše o osobitosti kulture i načinu života Rusina, opisuje ekonomski razvitak i socijalno-neravnopravne uvjete njihova života; piše također o utjecaju rus'kog dijalekta na stanovnike drugih nacionalnosti (Nijemce i Mađare) te o negativnom odnosu prema Poljacima u zajednici. Važna su svjedočenja V. Gnatjuka o želji predstavnika inteligencije bačkih Rusina da pišu na svojem dijalektu – u osnovi toga bila je želja da njihove radove može čitati i rus'ko stanovništvo u karpatskoj regiji. Izražava pozitivno stajalište prema razvitku dijalekta, ali je teško pronaći čitatelje za takvu literaturu – književna kultura nije bila dovoljno razvijena među karpatskim Rusinima. Međutim, primjećuje, ako Rusini mogu čitati izdanja na slovačkom ili srpskom jeziku – zašto ne bi naučili i »našo rus'ki« (ukrajinski)? To bi dovelo do željenog približavanja raznih dijelova rus'kog naroda.²¹

Rad *Rus'ki oseli v Bačci* pozitivno je odjeknuo i među bačko-srijemskim Rusinima (koji su tražili da im se pošalju primjerci publikacije) i među znanstvenicima. Dok je češki folklorist Čeněk Zíbrt rad V. Gnatjuka ocijenio kao značajan doprinos etnografiji Rusina, ruski znanstvenik O. Sobolevskij i slovački F. Pastrnek izjasnili su se o slovačkom identitetu bačko-srijemske zajednice.²²

Time je započela polemika u vezi s pitanjem nacionalne pripadnosti Rusina, koja je prikazana u detaljnom članku-odgovoru V. Gnatjuka *Slovaký čy Rusyný*.²³ Rad sadrži pregled napisanih članaka na tu temu – posebno uzima u obzir djela mađarskih i slovačkih istraživača. Spominje se, među ostalima, djelo Slovaka iz Bačke Felixa Kutlika, izdano 1888, u kojem autor jasno razlikuje Slovake i Rusine – to je, piše V. Gnatjuk, konkretan dokaz odvojenosti bačkih Rusina i Slovaka. O. Sobolevskij (u članku *He Русские, а Словаки*, 1898) i F. Pastrnek (u izdanju slovačkih filologa *Listy filologické*, 1898) argumentirali su svoje zaključke o pripadnosti govora bačkih Rusyna istočnoslovačkim dijalektima isključivo na osnovi fonoloških paralela,

20 Mušynka, M. *Volodymyr Gnatjuk – peršyj...*, 40.

21 Gnatjuk, V. *Rusky naseljenja...*, str. 123.

22 Mušynka, M. *Volodymyr Gnatjuk – peršyj...*, str. 44.

23 Gnatjuk, V. »Slovaký čy Rusyný?«. U knj. *Etnografyčny materyjaly z Ugorskej Rusy*, t. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988, str. 127–201.

pogrešno ne dajući važnost mnogim drugim jezičnim i kulturnim oznakama.²⁴

V. Gnatjuk daje na to detaljan odgovor. On po točkama analizira komentare obojice znanstvenika i dokazuje da se većinu prihvaćenih slovačkih elemenata, iako nisu sastavni dio suvremenog ukrajinskoga književnog jezika, može pronaći u ukrajinskim dijalektima. U toj analizi usredotočuje se na djela jednog od najistaknutijih ukrajinskih leksikologa – I. Verhrats'kog²⁵, a i na neke tvrdnje ruskog znanstvenika I. Sreznevskog o ostacima starorus'kog jezika u ugro-rus'kim govorima. Dio elemenata na temelju kojih su F. Pastrnek i O. Sobolevskij priključili govor Rusina zapadnoslavenskoj grupi (naprimjer – naglasak) bio je, piše V. Gnatjuk, utjecaj ne slovačkoga, nego poljskog jezika; utjecaj poljskoga na rusinski jezik, primjećuje autor, često se podcjenjivao. Osim toga znanstvenik obraća pozornost na znatnu sličnost govora bačkih Rusina i bjeloruskog jezika te primjećuje da nitko nikada nije pokušavao priključiti bjeloruski zapadnoslavenskoj grupi samo na osnovi jezičnih pretpostavki.²⁶ Istraživač također piše o pronalasku crkvenoslavenskih rukopisa u bačkoj zajednici, što je dokaz prisutnosti rus'ke književne tradicije.²⁷

V. Gnatjuk smatra da je nemoguće ustanoviti nacionalnost bazirajući se isključivo na jezičnoj osnovi. Navodi primjer Iraca koji su izgubili svoj jezik i sporazumijevaju se na engleskom, međutim nisu izgubili osjećaj irskoga nacionalnog identiteta; sličan primjer bili su i Židovi. Isto tako ni Rusine, koji su sačuvali narodnu kulturu, svijest i ime, ne možemo pribrojiti slovačkom narodu samo zbog utjecaja slovačkog jezika na njihov govor.²⁸

V. Gnatjuk navodi primjere zaključaka drugih istraživača identiteta Rusina, obraćajući pozornost na politiziranost posebnih rezultata (naprimjer, kada je češki znanstvenik Šembera smatrao Rusine nacionalno neosvijestanim Česima), ili na to da se znatan dio zaključaka temelji na nepotpunim ili netočnim podacima (naprimjer, kada se zaključci o nacionalnoj pripadnosti temelje samo na religijskim oznakama – to jest kada se Rusinima smatraju samo unijati, a oni drugih vjeroispovijesti i Slovaci-unijati ostaju bez svojega pravog nacionalnog identiteta). Upozoreno je i na nesavršenosti popisa stanovništva i netočne statističke rezultate vezane uz Rusine

24 Isto, str. 156.

25 Ivan Grygorovyč Verhrats'kyj (1846-1919), prirodoslovac, lingvist, pedagog i književnik, autor djela *Znadohy do slovarja južnorus'kogo* (1877); *Znadohy do piznannja ugors'ko-rus'kyh govoriiv* (1899–1901); *Pro govir galyč'kyh lemkiiv* (1902).

26 Gnatjuk, V., *Slovacy čy Rusyny...*, str. 134–143.

27 Isto, str. 155.

28 Isto, str. 156.

budući da, kao prvo, u popisu nije bilo pitanja o narodnosti (koje su Rusini itekako svjesni), a bilo je pitanje o materinskom jeziku (kojim su Rusini zbog neznanja mogli smatrati slovački); kao drugo, među Rusinima su bili i oni koji su smatrali rus'ki identitet sramotnim i zapisivali se kao Mađari, iako nisu imali mađarsku kulturu niti su znali mađarski jezik; kao treće, popis su provodili mađarski službenici koji nisu razumjeli slavenske jezike i često su zapisivali Rusine kao Slovake. Istraživač obraća pozornost na to da su neke običaje Rusini preuzeli od Slovaka pa poziva istraživače da budu oprezni u izvođenju zaključaka na osnovi tog preuzimanja.

U članku *Чи бачванський говір словацький? (Je li bački govor slovački? – op. prev.)* V. Gnatjuk primjećuje da je osnovni argumenti u korist rus'koga podrijetla bačkih Rusina kao prvo – njihova narodna samosvijest, a kao drugo – priznanje Rusina od strane okolnih naroda. Znanstvenik također poziva na pažljivo uspoređivanje bačkoga govora kako s istočnoslavenskim, tako i s ukrajinskim dijalektima s kojima ima mnogo zajedničkih karakteristika.²⁹

Treba dodati da je F. Pastrnek 1906. priznao Rusine iz Ruskoga Krstura i Kucure pod njihovim etničkim imenom, iako je nastavio svrstavati njihov jezik u »spyšs'ko-šaryšs'ko-zemplyns'ke« istočnoslavenske govore.³⁰ Te je godine O. Sobolevskij također upozorio da se bačke i srijemske Rusine ne može smatrati Slovacima ako oni sebe nazivaju Rusinima, međutim nastavio je nazivati njihov govor slovačkim dijalektom.³¹

Tijekom te polemike V. Gnatjuk koristio je nekoliko pisama bačko-srijemskih Rusina koji su protestirali protiv određenja svog identiteta kao slovačkog te svjedočili o svojoj rus'koj narodnoj svijesti (ta pisma su prikazana u sljedećem paragrafu). Podršku V. Gnatjuku u polemici s F. Pastrnekom dao je i M. Vrabelj, koji je primijetio:

Пастернак с тым, что он бачванских русинов называет словаками – по моему мнению – не доказал ничего и не побил наше мнение. Факт есть то, что бачвански русины говорят таким наречием, котре повстало из русской и словацкой бестьды, но словаки они не суть, бо словаки инак говорят. (...) Я так думаю, что най Пастернак докаже свое утверждение, аж могоды можно бы уважити его мнение, и

29 Gnatjuk, V. »Čy ruska bešeda slovačka?« U knj. *Etnografyčny materyjaly z Ugorskej Rusy*, t. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988, str. 202–206.

30 Duličenko, A. »Jugoslavjansky Rusnacy u rosyjska ystoryjno-lyngvystyčna nauka«. *Švetlosc*, 1973/3, str. 298.

31 Isto, str. 296–298.

удостоити отповѣди, а поки он »просто с моста« лишь то твердит, что бачвани словаки, то его мнѣне поважаеся за такое, як того »ученного«, котрый угорских русинов держал за »сруштенних французов.«³²

(»Pastrnek s tim što bačke Rusine naziva Slovacima, po mom mišljenju, nije dokazao ništa i nije pobio naše mišljenje. Činjenica je da bački Rusini govore takvim narječjem koje je nastalo od rus'koga i slovačkoga govora, no Slovaci oni nisu, jer Slovaci drugačije govore. (...) Ja mislim da Pastrnek treba dokazati svoju tvrdnju, kako bi se moglo uvažiti njegovo mišljenje i udostojati odgovora, a sve dok on 's mosta' samo tvrdi da su bački Rusini Slovaci, dotle se njegovo mišljenje poštuje kao mišljenje onog 'znanstvenika' koji je mađarske Rusine smatrao 'poruščenim Francuzima'.« – op. prev.).

Osim polemičkih članaka o identitetu bačko-srijemskih Rusina, treba spomenuti da je V. Gnatjuk objavio etnografska i povijesna djela o toj zajednici, kao što su *Ugors'ki duhovni pisni (Ugarske duhovne pjesme)*, *Keresturs'ka hronika (Krsturska kronika)*, *Vesilja v Keresturi (Svadba u Krsturu)*, a također i zbirke pjesama, proze i bajki bačkih Rusina.³³

Značajan je i doprinos V. Gnatjuka za razvitak kulturnih temelja Rusina u Jugoslaviji. Na prijelazu iz 19. u 20. st. on radi sve što je u njegovoj mogućnosti kako bi stvorio uvjete za školovanje Rusina iz Mađarske u Galiciji, smatrajući to prvim korakom prema njihovu narodnom preporodu.³⁴ On je bio inicijator obnove prekinutih odnosa između Galicije i bačkih Rusina u vrijeme Prvoga svjetskog rata; korak prema tome bilo je slanje ukrajinskih knjiga iz Lavova u Zagreb biskupu Dioniziju Njaradiju.³⁵

Brojni povjesničari i lingvisti danas opravdano smatraju da je V. Gnatjuk na znanstvenoj osnovi dokazao pripadnost zakarpatskih Rusina istočnoslavenskoj grupi. Treba također pojasniti njegov poseban odnos prema pripadnosti Rusina ukrajinskom narodu – 1924. godine znanstvenik je napisao o tome vrlo jasno: »Jednostavan narod (...) nazivao je sebe starinskim terminom 'Rusyn', 'Rusnak' (pod tim se ne može ništa drugo smatrati, pa ni Ukrajinac) i osjeća se tako do danas.«³⁶

32 Mušynka, M. *Zvjazky...*, str. 226.

33 Mušynka, M. *Volodymyr Gnatjuk – peršyj...*, str. 48–64.

34 Isto, str. 67–69.

35 Mušynka, M. »Njepoznaty pysma rusynoh Jugoslaviji Volodymyrovy Gnatjukovi«. *Švetlosc*, 2002/3–4, str. 229 i 233.

36 Mel'nyk, V. M. »Rusyny čy Ukrajinci«. *Švetlosc*, 1990/5, str. 638–658 (V. Mel'nyk citira iz: Gnatjuk, V. »V spravi literaturnoji movy pidkarpats'kyh rusyniv«. U knj. *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajins'koji kul'tury*, t. Z. Svydnyk: 20).

Na kraju ćemo obratiti pozornost na osobne osjećaje V. Gnatjuka prema bačko-srijemskim Rusinima, o čemu daje informacije M. Mušynka na osnovi sjećanja kćeri V. Gnatjuka. Prema njezinim sjećanjima, oca su tu i tamo naviještali Rusini iz Jugoslavije prema kojima je bio naklonjen i za koje je rekao: »Мала грудка але сам сир – гварел вон. – Пача ше ми тоти бачвански Русини прето же су такі упарти и локалпатриоти.«³⁷ («Mala gruda, ali sami sir – govorio je on. – Sviđaju mi se ovi bački Rusyni jer su tako uporni i lokalpatrioti.»)

Pisma bačko-srijemskih Rusyna

Riječi F. Pastrneka, koji je na osnovi članka V. Gnatjuka *Rus'ki oseli v Bačci* tvrdio da su Rusini Slovaci, izazvale su reakciju bačko-srijemskih Rusina koji se nisu slagali sa zaključcima slovačkog znanstvenika. Predstavnici inteligencije, teolozi D. Bindas i D. Nad', poslali su svoja pisma V. Gnatjuku koji ih je objavio u radu *Slovaký čy Rusyný? (Slovaci ili Rusyni?)* kao potvrdu svojih teza o pripadnosti bačko-srijemskih Rusina rus'kom narodu. Objavljena su i dva pisma stanovnika Kucure i Ruskoga Krstura.

Treba posebno istaknuti osobu Djury Bindasa (Jurij Byndas, 1877–1950). Diplomant u Zagrebu od 1896, teolog u Užgorodskome sjemeništu 1900, svećenik 1901; nakon godina službe na mjestu kapelana u Ruskom Krsturu, 1912. postaje župnik u Đurđevu, 1923. – u Kucuri, a 1933. – u Vrbasu. Na njegovu inicijativu osnovana je prva obrazovna organizacija Rusina Bačke i Srijema 1919. Bio je dugogodišnji urednik međuratnoga *Rus'kogo kalendarja*. Pobornik svega ukrajinskog i borac za ukrajinske ideale, svoju energiju davao je rodnome bačko-srijemskom rus'kom jeziku i kulturi.

Iz pisama V. Gnatjuku od 1898. do 1899. može se saznati o već 1898. objavljenoj tendenciji D. Bindasa da piše na narodnom jeziku, dok se većina zakarpatske inteligencije orijentirala na ruski jezik.³⁸ U pismu od 28. 11. 1898. on pokazuje interes za »malorus'ke« narodne pjesme.³⁹ O položaju u krugovima Rusina piše V. Gnatjuku 29. 3. 1899: »Взагалъ дуже слабо указует ся отверезеньє и зрозуминьє Русинов. Не мают хто бы их предводил и так ходят як овцы без

37 Mušynka, M. »U ukrajinskym (y ruskym) Paryzu«. ND, 76 (1989), str. 32–33.

38 Mušynka, M. »Zvjazky Volodymyra Gnatjuka z jugoslavs'kymy rusynamy«. *Švetlosc*, 1971/3, str. 222–223.

39 Isto, str. 232.

пастыря.«⁴⁰ («Općenito se vrlo slabo pokazuje osvješćivanje i razumijevanje Rusina. Nemaју nikoga tko bi ih predvodio i tako hodaju kao ovce bez pastira.« – op. prev.).

U pismu od 13. 7. 1899. D. Bindas piše da je pitanje nacionalnog identiteta najvažnije pitanje bilo kojeg naroda. Prema njegovu mišljenju postoji samo jedan argument koji može biti temelj za nazivanje bačko-srijemskih Rusina Slovacima: »По тому, що наша малоруска мова змішана дуже съ словацкою мовою и подобаєть больше на словацку якъ на руску. То ихъ единый аргументъ, на который основувати можуть свои доказы, больше дармо будуть шукати, бо ихъ не годни найти.«⁴¹ («Zbog toga što je naš malorus'ki jezik jako pomiješan sa slovačkim jezikom i nalikuje više na slovački nego na ruski. To je njihov jedini argument na kojemu mogu osnovati svoje dokaze, uzalud će više tražiti jer ih neće moći pronaći.« – op. prev.). On se u potpunosti ne slaže sa slovačkom tezom i navodi svoje dokaze za njezino poricanje.

Kao prvo, D. Bindas se poziva na povijest Rusina u Karpatima i Bačkoj. Rusini su, piše on, stigli do Bačke uglavnom iz županija Šariš i Zemplin »gdje и теперь суть таки само Русины, и съ такою мовою якъ въ Бачцѣ и въ Срѣмѣ« («su i sada samo takvi Rusini, i s takvim jezikom kao u Bačkoj i Srijemu« – op. prev.). Slovaci na Zakarpattju govore slovačkim jezikom, a Rusini, za razliku od njih – »rus'ko-slovačkim«. Autor pita: Kako su mogla postojati dva posebna jezika u jednom navodno monoetničkom selu? – te pojašnjava to posljedicama migracije Rusina do Karpata. Може се видјети много мјеста с таквим измјешаним рус'ко-slovačким говором што је, пише он, послједика масовног преселјенја Русина на териториј већ насељен Slovacima и њихове поступне интеграције с околном етничком заједницом.⁴²

Zatim D. Bindas povlači paralelu između srijemskih i bačkih Rusina s jedne, te »Slovjaka« i »Rusina« (prema terminologiji V. Gnatjuka) s druge strane. U Srijemu, gdje su Rusyni bili raštrkani među srpskim i hrvatskim stanovništvom, njihov jezik je preuzeo mnogo novih leksema, dok je u Bačkoj, gdje su Rusini živjeli kompaktно, njihova asimilacija bila mnogo manja. То upućuje на постојанје различитих ступњева асимилације у два дијела исте заједнице, увјетованих конкретним повјесним, социјалним, јежиčним и географским околностима. Исто је тако и у случају с карпатским Русинима – ступањ асимилације »Slovjaka« је виши у успоредби с нижим ступњем асимилације »Rusina«, који су сачували свој старији етноним. Одвојеност карпатских »Rusyna«

40 Isto, str. 236.

41 Gnatjuk, V. *Slovacy čy Rusyny...*, str. 147.

42 Isto, str. 147–148.

i karpatskih »Slovjaka« (kao i bačkih Rusina i srijemskih Rusina) objašnjena je povijesnim, socijalnim, jezičnim i geografskim okolnostima; ta odvojenost ne može svjedočiti o različitom etničkom podrijetlu, tvrdi D. Bindas. Potvrda tome da je etnonim »Slovjak« za zakarpatske Rusyne nov je u njegovu nepostojanju u leksikonu bačkih Rusina s kraja 19. st. – to jest prije pola stoljeća tog etnonima na Zakarpattju još nije bilo. To svjedoči o brznoj asimilaciji Rusyna sa Slovacima, ali ne o njihovoj pripadnosti slovačkom etnosu.⁴³

»Русин по типу такъ легко можетъ спознати Словака, якъ в Галициі н. пр. жидѣ« (»Rusyn po tipu tako lako može prepoznati Slovaka, kao u Galiciji, naprimjer, Židova« – op. prev.), – to je još jedan znak odvojenosti Rusyna i Slovaka, piše D. Bindas. Radi se o razlikama u jeziku, odjeći, običajima, jelima. »Если правда, що наша мова словацка и що мы Словаки, тогда вопрошаю, по чому мы (не) годны порозумѣти тоту нашу мову, чому нам такъ тяжко учити ся той мовы?« (»Ако је истина је да је наш језик словачки и да смо ми Slovaci, онда питам због чега ми не можемо разумјети тај наш језик, зашто нам је тако тешко учити тај језик?« – op. prev.) – пита аутор.⁴⁴ Опćenито, он примјећује да је рус'ки идентитет заједнице приватна ствар за svakог njenog člana:

Не е жадного чловѣка межи нами (кромѣ »интелигентныхъ« ренегатовъ), котрый бы на свій вопросъ иньшакъ отвѣчалъ, якъ то що он »Руснакъ« (больше употребляють ся) або »Русинъ« (менѣй употребляють ся), говоритъ »по руски«, національності е »руской«. Они знають, що ихъ дѣды прійшли съ »горниці« (такъ называють нашу Русины повночну Угорцину), они знають, що тамъ е еще больше »Руснацохъ« и що они одной національності съ нами.⁴⁵

(»Nema nijednog čovjeka među nama /osim 'inteligentnih' otpadnika/ koji bi na svoje pitanje drugačije odgovarao, nego da je on 'Rusnak' /više se koristi/ ili 'Rusyn' /manje se koristi/, govori 'na rus'kom', 'rus'ke' je nacionalnosti. Oni znaju da su njihovi djedovi došli iz 'gornjice' /tako nazivaju naši Rusini sjevernu Mađarsku/, oni znaju da je tamo još više 'Rusnaka' i da su oni iste nacionalnosti kao i mi.« – op. prev.).

43 Isto, str. 148.

44 Isto, str. 148–149.

45 Isto, str. 148.

Još jedan argument je religijski faktor. Rusini su uvijek pripadali istočnom obredu, dok su Slovaci pripadali zapadnom, a kasnije su postali protestanti. Međutim, piše D. Bindas, to nije oznaka nacionalnosti, budući da se Rusyni koji su prešli na pravoslavlje nisu počeli nazivati Srbima. To je posljednja potvrda toga da je svijest Rusyna o njihovoj pripadnosti rus'koj narodnosti prelazila pojedinačne izolirane čimbenike (jezik, obred) i da je bila kompleksan osjećaj.⁴⁶

Šesta oznaka narodne svijesti Rusina koju je naveo D. Bindas je njihova želja za obrazovanjem: «Нашъ народъ желаеть просвѣты, любитъ читати, родичи радуютъ ся, если их дѣти знаютъ читити и писати по руски.» («Naš narod želi prosvjetu, voli čitati, rođaci se vesele kad njihova djeca znaju čitati i pisati na rus'kom.» – op. prev.)

Nedostatak knjiga i udaljenost Galicije, piše teolog, prisilili su na čitanje knjiga na drugim jezicima. Nakon što su se u Užgorodu pojavile prve novine (tjednik *Неделя*), u Bačkoj se odmah pojavilo više od 60 pretplatnika, a kroz mjesec dana u Bačkoj ih je bilo još više nego u Zakarpattju. Nakon toga su se slovačke i srpske knjige sve manje pojavljivale u bačko-srijemskoj zajednici.⁴⁷

D. Bindas poziva one koji još nisu uvjereni u njegove dokaze da dođu i pogledaju opisano vlastitim očima, a također primjećuje: «Правда, що мы найдальша часть руского племени и то е причиною, що мы такъ много утратили отъ руского означення, но то еще не пошло такъ далеко, що бы насъ не можно було спознати якъ Русиновь.» («Istina je da smo mi najudaljeniji dio rus'kog plemena i to je razlog što smo tako puno izgubili od rus'kog označavanja, no to još nije otišlo tako daleko da nas se ne bi moglo prepoznati kao Rusyne.» – op. prev.). Dodaje: «Доказы, що мы послѣдня часть малоруского племени е доста, только до теперъ они еще не собрани, но не минует много часу и они будутъ собрани.» («Dokaza da smo mi posljednji dio malorus'kog plemena je dovoljno, do sada oni još nisu prikupljeni, ali neće proći mnogo vremena i oni će biti prikupljeni.» – op. prev.). Dijelom takvih dokaza D. Bindas je smatrao i materijale V. Gnatjuka koji su čekali na tisak.⁴⁸ Na kraju D. Bindas piše da će u slučaju priznanja valjanosti navoda F. Pastrneka i O. Sobolevskog o slovačkom identitetu biti neophodno pronaći novi etnonim za Rusine.⁴⁹

Vezano uz lik D. Bindasa treba dodati da je on 1913. pokušavao izdati u Đurđevu narodni kalendar i novine na govoru bačkih Rusina. Podržavali su ga

46 Isto, str. 149.

47 Isto, str. 149–150.

48 Isto, str. 150.

49 Isto.

budući biskup križevačke biskupije Dionizije Njaradi (1874–1940), pjesnik i student Gavrylo Kosteljnyk, učitelj Budyns'kyj, pravnik Gajnal (Hajnal?) i dr. Međutim veći dio Rusina se protivio korištenju narodnog jezika u tisku i inzistirao na korištenju ruskog ili ukrajinskog; stariji ljudi općenito su bili protiv ideje tog izdanja. Nepovoljni javni/društveni uvjeti nisu dopustili D. Bindasu provedbu te inicijative.⁵⁰

Godine 1916. na sjednicama Bačkog protoprezbiterija u Kucuri D. Bindas je izvještavao na temu *О важности литургичних проповѣдох у нашої Церкви (О важности литургијских проповједи у нашој Цркви – op. prev.)*, a tekst je bio jedan od prvih koji je tiskan na bačko-srijemskome govoru – nakon izdanja M. Vrabelja, G. Kosteljnyka, D. Njaradija.⁵¹

Dmytro Nad' (1877–1944), teolog na drugoj godini studija zagrebačkoga sjemeništa, pisao je 4. 08. 1899. V. Gnatjuku o svojem neslaganju sa zaključcima F. Pastrneka u vezi sa slovačkim identitetom bačkih Rusyna. Pismo je bilo protest u ime »шицкихъ богословохъ бачванскихъ« (»šizmatških bogoslova bačkih« – op. prev.).⁵²

»Ми и цали народъ, котри вони назвали Словаками, вше ше чувствовали Русинами, а нѣгда Словаками« (»Mi i cijeli narod koji su oni nazvali Slovacima, još uvijek smo se osjećali kao Rusini, a nikada kao Slovaci« – op. prev.) – tvrdi D. Nad' i dodaje da nazivati bačke Rusine Slovacima može samo onaj »хто тотъ народъ нѣ позна и нѣ булъ межди нѣмъ« (»tko taj narod ne poznaje i nije bio među njima« – op. prev.). Bez obzira na mađarski, njemački, srpski, slovački i druge utjecaje, ta zajednica čuva, tvrdi autor, »свой русински карактеръ« (»svoj rusinski karakter« – op. prev.).

Glavni argument D. Nad'a je osjećaj Rusina za svoj identitet:

Народъ нашъ одъкеди ту присельель, вше ше волаль Русиномъ (Руснакомъ) и нѣгда и найбѣднѣйши мужикъ на питање цо ши? нѣ одвѣтоваль: я Словакъ, но пове кажди: я Руснакъ (Русинъ) – знакъ, да ше вше чувствовали Руснаками одъ

50 Myz', R. »Gu 'Hronjiky jednog časa'« (1). *Švetlosc*, 1969/3, str. 265; Dulyčenko, A. »G. Kostel'nyk u jogo 'Gramatyka bačvans'ko-ruskej bešedy' (z nagody 50-ročnjicy od ej vyhodzenja)«. *Švetlosc*, 1973/1, str. 70.

51 Сап, М. М. »Једна непозната друкowana розправа Djury Byndаса«. *Švetlosc*, 1992/2–6, str. 129–139.

52 Gnatjuk, V. *Slovacy čy rusyny...*, str. 150.

*своих (прадѣдохъ), котри пришли предъ 150 р. зосъ горе и котрихъ тримаю за своихъ братохъ.*⁵³

»Narod naš otkada se tu preselio, još uvijek je želio biti Rusin (Rusnak) i nikada ni najbijedniji muž na pitanje tko si ti? nije odgovarao: ja sam Slovak, nego je uvijek rekao: ja sam Rusnak (Rusin) – znak da su se osjećali kao Rusnaci od svojih (pradjedova) koji su stigli prije 150 godina ovdje gore i koje smatraju svojom braćom.« – op. prev.).

D. Nad' priznaje odvojenost govora bačkih Rusina (»діялектъ русинського горнього языка« – »dijalekt rusinskog gornjeg jezika« – op. prev.) od govora južnog područja, međutim upozorava da to nije dokaz da je taj govor slovački. On piše da u Bačkoj pored Rusina žive Slovaci čiji jezik Rusini dobro razumiju, međutim rus'ki i slovački jezik nisu se pomiješali i svaki Rusin odvaja sebe od Slovaka – isto kao i od Srba: »Серба и Словака еднакъ розуми, па нѣхто нѣ пове, же е Словак и обратно (за Слов. да е Сербъ)« (»Srba i Slovaka jednako razumije pa nitko ne kaže da je Slovak i obrnuto /za Slovaka da je Srbin/« – op. prev.). Sličnost rus'kog i slovačkog govora D. Nad' pojašnjava sličnošću svih slavenskih jezika, a razlike među njima gleda u naglasku: »(...) у сличнихъ (подобнихъ) словохъ ма исти корень, алье нѣ исти наставакъ« (»kod sličnih riječi ima isti korijen, ali ne i isti nastavak« – op. prev.). Osim toga Rusin, iako razumije Slovaka, ne zna razgovarati na slovačkom jeziku niti koristi riječi iz slovačkoga. Izjednačavanje vjere s narodnošću (to jest rus'kog identiteta s grkokatoličkom vjeroispoviješću) je, piše teolog, pogrešan stav, jer religija ne može ukazivati na narodnost. Rusina od Slovaka, između ostalog, odvajaju tradicionalna odjeća i fizički tip (autor ne ide u detalje). Opći zaključak D. Nad'a je sljedeći:

*Сродни су дакле у бешеди, якъ зосъ другима славянами такъ и зъ нѣма (словаками), алье нѣ маю исти языкъ, анѣ исту шмату, анѣ исту віру, анѣ нѣ исти обичаи, зато и нѣ може буць Русин Словакомъ, алье су одъ Словакохъ иньшака и друга народносць: Русини (Руснаци) су якъ ше сами волаю па и сами Словаци имъ гравя: Руснакъ.*⁵⁴

»Srodni su dakle u govoru, kako s drugim Slavenima tako i s njima /Slovacima/, ali nemaju isti jezik, ni istu nošnju, ni istu vjeru, ni iste običaje, zato ne može Rusin

53 Isto, str. 151.

54 Isto, str. 152.

biti Slovak, jer su od Slovaka različite i druge narodnosti: Rusini /Rusnaci/ su kao što sami žele pa i sami Slovaci im govore: Rusnak.« – op. prev.).

Prema osnovnoj tezi D. Nad'a Rusin se razlikuje od Slovaka toliko koliko se razlikuje od drugog Slavena; odvaja ga i vjera, i običaji, i jezik. To potvrđuju i sami Slovaci kad nazivaju Rusyne svojstvenim za njih etnonimom.

Autor pisma obraća pozornost na nepovoljan utjecaj mađarskog odgoja u školi i na odsutnost inteligencije, međutim opaža u zajednici znakove kulturnog preporoda. Takvim znakovima smatra povećanje interesa za rus'ki tisak; također primjećuje da slovački tisak Rusini loše razumiju. Na kraju pisma D. Nad' u svoje ime i u ime svojih kolega/suradnika piše o spremnosti »будзиц, якъ зверша свойо студіи, свой любими русински народъ зосъ глѣбокого сна« («da probudi, dok završi svoju studiju, svoj dragi rusinski narod iz dubokog sna« – op. prev.).

Sljedeće pismo koje je objavio V. Gnatjuk pripada Mykoli Gubašu, učitelju i đakonu iz Kucure, jednom od visokoobrazovanih predstavnika zajednice. M. Gubaš je u listopadu 1899. dao ovakav odgovor na pitanje V. Gnatjuka o identitetu Rusina:

Мое мнѣніе также то есть, що нашъ народъ во Бачки русскій есть, бо такъ онъ себе самъ русскимъ именовъ всегда звалъ и до днесъ себе за такою держитъ, бо такъ его и другыи народы зовутъ: Мадяры »Orosz«, Нѣмци »Ruthen«, Словаки и Серби »Русь«, и такъ бачванскій якъ и тренчанскій, нутра(н)скій и други Словаки рускамъ его называютъ и жадень его за Словака не держитъ.⁵⁵

(»Moje je mišljenje da je naš narod u Bačkoj rus'ki, jer je on sebe rus'kim imenom uvijek zvao i do danas se takvim smatra, jer ga tako i drugi narodi zovu: Mađari 'Orosz', Nijemci 'Ruthen', Slovaci i Srbi 'Рус' i tako ga bački, kao i nitranski i drugi Slovaci rus'kim nazivaju i nijedan ga Slovakom ne smatra.« – op. prev.).

Autor pisma primjećuje da su Mađari uvijek pisali o Rusinima i Slovacima odvojeno. Navodi i stav samih Slovaka: »Наше нарѣчіе Словакъ не держитъ своимъ, оно маеть бути найприднѣйше 'Цотакамъ' и Лемкамъ; правда же оно и словацкому языку сродне есть« («Naše narječje Slovak ne smatra svojim, ono pripada najprije 'Cotakima' i Lemkima: istina je da je ono i slovačkom jeziku srodno« – op. prev.).

55 Isto, str. 153.

Navedeni su još neki znakovi rus'ke svijesti, npr. pjevanje rus'kih pjesama u zajednici, uporaba ćirilice, čitanje publikacija izdanih u Zakarpattju. Posebno je zanimljiva primjedba: »Фонетику (народ) не любить и не читаеть ѣ« (»Fonetiku / narod/ ne voli i ne čita« – op. prev.).⁵⁶ Prema mišljenju M. Gubaša, zadatak lingvista bio je pojasniti kojoj grupi pripada »бачванско-русске нарѣчіе« (»bačko-rus'ko narječje« – op. prev.), iako primjećuje:

*Я только то знаю, що нашъ народъ якъ една капля воды во мори, между Мадырами, Нѣмцами, Сербами и Словаками живетъ уже 150 р и охранилъ свою народность и свое русское имя и кедь Богъ дастъ и на далей русскимъ позостане.*⁵⁷

(»Ja samo znam da naš narod, kao jedna kap vode u moru, među Mađarima, Nijemcima, Srbima i Slovacima, živi već 150 godina i sačuvao je svoju narodnost i svoje rus'ko ime i ako Bog da i dalje rus'kim da ostane.« – op. prev.).

Na kraju M. Gubaš piše da svaki narod ima pravo zahtijevati da ga nazivaju imenom kojim on sam sebe naziva. Dodaje da i Srbi i Hrvati imaju jedan pisani jezik, a nazivaju se odvojeno. »Так то и нашъ бачванскій народъ не припознаеть другое имя своимъ, только русское (...)« (»Tako i naš bački narod ne priznaje drugo ime svojim, samo rus'ko/.../« – op. prev.) – primjećuje.

Još jedan odgovor V. Gnatjuku na pitanje o identitetu bačkih Rusina poslao je 1899. Papp Gyurdesz János iz Ruskoga Krstura. On piše:

*И я на то барсь твредимъ и припознамъ, же ми прави Руснаци, як и ві у Галицији, котри жийеце. Як вам познато, же ми ту у Бачкі льемъ една часть одорвати отъ нашихъ прадидохъ, котри ту насельели и вони ше ту твардо тримали до днесъ Руснацами; алье же ихъ ту мало було, так вони помали и помали у слову бешеду пременьели, же ми днешка нѣ так бешедуѣме, як тоті нашо браца, хтори остали на своїмъ темелю.*⁵⁸

56 Izražavanje nesklonosti prema fonetici V. Gnatjuk objašnjava ovako: »Т. М. Губаш ше милі гутори же бачванські Русини не любя 'фонетику'. Кельо сом замерковал, вони часто читаю сербски новини, кнїжки уча ше у школах по сербски (у Сриме), а назаренска секта аж и сцого богослуження окончує зоз сербских кнїжкох – очиглядно пре недостаток других, хтори им розумлївши. Чи би то вони робели кед би не любели 'фонетику' хтору серби давно прияли?« (Gnatjuk, V., *Slovacy čy...*, str. 194, vynoska 49).

57 Gnatjuk, V. *Slovacy čy rusyny...*, str. 153–154.

58 Isto.

(»I ja na to čvrsto tvrdim i prepoznajem da smo mi pravi Rusnaci, kao i vi u Galiciji koji živite. Kao što vam je poznato, mi u Bačkoj samo smo jedan odvojeni dio od naših pradjedova koji su se tu naselili i oni su se tu ustrajno održali do danas kao Rusnaci; ali tu ih je malo bilo i tako su malo-pomalo govor promijenili, pa mi danas ne govorimo tako kao naša braća koja su ostala na svom temelju.« – op. prev.).

Autor pisma primjećuje da su oni iz Bačke odvojeni od svog naroda («як пчоли, кед останю пресъ матки» – »kao pčele kad ostanu bez matice« – op. prev.), međutim piše da im grkokatolička vjera pomaže da ostanu Rusini («котри нашо прадѣдове прияли отъ Кирила и Мефтодия» – »koji su naše pradjedove primili od Ćirila i Metoda« – op. prev.). Slovaci se od njih u svemu razlikuju –»и у набожинству, и у понашаню і у своєі вири« (»i u religiji, i u ponašanju i u svojoj vjeri« – op. prev.). Jedino po čemu Rusini u Bačkoj zaostaju za drugim Rusinima, piše on, je obrazovanje: »Ми лємъ у тимъ заосталі отъ нашихъ братохъ Руснацохъ, же ми нъе маме ту у нашеі Бачкеі своіо гімназиі, своіо велкі науки, с тимъ наша і бешеда ше одликує од васъ« (»Mi smo samo u tome zaostali od naše braće Rusnaka jer nemamo tu u našoj Bačkoj svoje gimnazije, svoje velike nauke, tako se i naš govor razlikuje od vas« – op. prev.); nedostatkom obrazovanja je ovdje pojašnjena i razlika u jeziku. Autor se žali da drugi Rusini navodno ne priznaju bačke Rusine kao svoju braću⁵⁹:

Жаль намъ, же ви насъ якъ своіхъ братохъ нъе приознає, же ми Руснаци, алье я вше повем, же я Русинъ булъ і руска кров во мнѣ совѣщаєтъ, алье нъе лєм во мнѣ, алье вишиткихъ Бачванськихъ Русинохъ в Керестуре і Коцуре, бо ми иншак материнскі язык нъе знаме виповесць или виговориць, лємъ руски, бо за то, же наша маць каждого родзеного Рускиня була.⁶⁰

(»Žao nam je što nas vi kao svoju braću ne prepoznajete, mi smo Rusnaci, ali ja kažem da sam Rusin bio i rus'ka krv u meni me savjetuje, ali ne samo u meni, nego u svim bačkim Rusinima u Krsturu i Kucuri, jer mi drugačijim materinskim jezikom ne znamo pripovijedati ili govoriti, osim rus'ki, zato jer je majka svakoga od nas Rus'kinja bila.« – op. prev.).

59 Možda je povod takvim riječima nesporazum s autorom pisma posebnih riječi V. Gnatjuka.

60 Gnatjuk, V. *Slovacy čy rusyny...*, str. 154–155.

Na kraju pisma autor moli da se ne zaboravi njihov rus'ki identitet: »Ньє забувайце на насъ, же ми Русини« (»Ne zaboravite na nas, mi smo Rusyni« – op. prev.).

Progresivniji su bili pogledi Ivana (Janka) Jugasa, čije se pismo posvećeno kulturno-nacionalnom položaju bačko-srijemskih Rusina javlja u černivec'kom socijaldemokratskom tjedniku *Zemlja i volja* (1907, br. 6) pod naslovom »Zamogyl'nyj golos« (kasnije je pismo objavio M. Mušynka⁶¹). U pismu se autor žali na mađarsko tlačenje, na nedostatak svojih izdanja i svog predstavnika u Parlamentu. I. Jugas tvrdi da se učitelji u rus'kim školama ne brinu o nacionalnom pitanju i da se mađarizacija u školi postepeno povećava. Žali se na inteligenciju koja ne štiti Rusine u području prava, zdravstvene zaštite i dr. Autor kritizira i kler čiji predstavnici navodno promiču mađarizaciju, ne rade u korist siromašnijih slojeva stanovništva, čak potkrajaju narod zajedno s najvišim slojevima društva. Na kraju pisma I. Jugas se obraća čitateljima: »Пишем вам браца тото писмо, да знаце и Ви Галичаньє, Буковинци и Украинци, же у яким ми смутним положеньу. Модльимє Вас, ньє забувайце на нас опомньице ше и о нас кет ще годни, остарайце ше о нас, де ньє препадньєме ту« (»Pišem vam braćo ovo pismo da znate i Vi Galyčani, Bukovynци i Ukrajinci u kakvom smo tužnom položaju. Molimo Vas, nemojte nas zaboraviti, sjetite se i nas kad ćete moći, pobrinite se za nas, da ne propadnemo tu« – op. prev.).

Zanimljiva su pisma I. Jugasa uredniku toga tjednika, Volodymyru Levyc'kom, koja je napisao iste 1907. godine. U pismu od 20. rujna I. Jugas spominje nesuglasice s mjesnim klerom zbog svoje socijalističke djelatnosti – opisuje političke suprotnosti s D. Bindasom.⁶² Iz toga slijedi da razni predstavnici inteligencije nisu mogli udružiti snage u rješavanju nacionalnog pitanja zbog suprotnih političkih uvjerenja.

Na kraju treba primijetiti da su oba pisma napisana jezikom koji je M. Mušynka pravilno opisao kao »тодішню літературну« (»tadašnji književni« – op. prev.), a kako bismo to objasnili, ponovno ćemo se vratiti riječima tog znanstvenika:

*Нашу увагу заслужує и факт же писма И. Югаса В. Левинскому писани на тедишнім українским літературним язиком, з яким вон владел досц добре. Отже, українски язик у Руским Керестуре на початку ХХ. століття не бул цудзи, як твердза сучасни антиукраїнисти, позберани коло »Рускей матки«.*⁶³

61 Mušynka, M. »Yvan (Janko) Jugas – njepoznaty pyonyr nacyonalnogo y socyjalnogo ruhu medzy Rusynamy Vojvodyny«. *Švetlosc*, 2001/2, str. 159–172.

62 Isto, str. 171–172.

63 Isto.

(»Našu pažnju zaslužuje i činjenica da su pisma I. Jugasa V. Levynskom pisana na tadašnjem ukrajinskom književnom jeziku kojim je on vladao dosta dobro. Dakle, ukrajinski jezik u Ruskom Krsturu na početku XX. st. nije bio tuđ, kao što tvrde suvremeni antiukrajinski okupljeni oko 'Ruske matice'« – op. prev.).

Formiranje stavova Gavryla Kosteljnyka

Gavrylo (Гавраїл, Габор) Kosteljnyk-Gomzov (1886–1948) – legendarni predstavnik rus'ke inteligencije i klera, pjesnik i lingvist, teolog i filozof, autor prvoga književnog djela na književnome bačko-srijemskom narječju i prve gramatike na tom narječju.⁶⁴ Rodio se u Ruskom Krsturu u seljačkoj obitelji, nakon osnovne škole u rodnom selu završio je dva razreda gimnazije u Vinkovcima, nakon čega je studirao u Zagrebu. Prva djela napisao je kao gimnazijalac. M. Mušynka primjećuje: »Može se bez pretjerivanja reći da je G. Kosteljnyk bio neposredni sljedbenik javne, građanske djelatnosti V. Gnatjuka u Bačkoj.«⁶⁵

Godine 1904. Kosteljnyk je V. Gnatjuku poslao svoju prvu knjigu *3 мойого валала*⁶⁶, s molbom da napiše recenziju. Gnatjuk je djelo mladog studenta ocijenio visokom ocjenom, naglasio je mnoge vrijedne aspekte. Kao prvo, činjenica prisutnosti književnog djela na dijalektu bačkih Rusina, čiji autor sebe smatra Rusinom, bila je ciljani odgovor onima koji su Rusine smatrali Slovacima.⁶⁷ Kao drugo, ukrajinski

64 Pri tvrdnji o prvenstvu G. Kosteljnyka u počecima književnosti bačko-srijemskih Rusina treba navesti zapažanja profesora Oleksy Gorbača (1918–1997): »Uobičajeno je prihvaćeno u povijesti bačke književnosti da se prvim pjesnikom koji je počeo pisati krsturskim govorom smatra Gabor Kosteljnyk. To je točno, ako imamo na umu upravo sam krsturski govor; ali, kao što je poznato, Krsturčani su se doselili prije dvjesto godina iz Karpatske Ukrajine, možda iz Prjašivčyne (...). Tamo i danas tamošnji Ukrajinci-unijati imaju govor koji je vrlo blizak, ako ne i istovjetan krsturskom, odnosno sadašnjemu književnom jeziku bačko-srijemskih Ukrajinaca – 'Rusina'. O. Gorbač primjećuje da se u vezi s tim podcjenjuju veze s teritorijem podrijetla s kojim su Rusyni Bačke i Srijema imali kontakte i kojima su u Bačku doneseni rusofilski i nacionalni pokreti. Narodnom ogranku u književnosti pripadao je i starosjedilac Šaryščyne o. Oleksandr Pavlovyč, rođen 1819. u Čornom, kasnije pastor u Svidnyku u Karpatima; on je pisao, osim djela na tadašnjemu književnom jeziku Karpatske Ukrajine, još i poeziju na svojem materinskom šaryš'skom govoru koji je, usput budi rečeno, vrlo blizak krsturskom. (...) Zbog nedostatka podataka teško je i danas tvrditi jesu li i koliko su bili poznati u Bačkoj ti pokušaji O. Pavlovyča na Prjašivčyni; skloni smo međutim smatrati da je možda upravo otuda, iz Prjašivčyne, prihvaćena misao među bačkom inteligencijom (...) da se piše za narod rodnim dijalektom. I tako bi G. Kosteljnyk imao svog prethodnika.« (Gorbač, O. »Do pytannja pro počatky našoji okremoju literaturnoji movy«. *Švetlosc*, 1954/2, str. 130–133).

65 Mušynka, M. »Lystuvannja G. Kostel'nyka z V. Gnatjukom«. *Švetlosc*, 1967/3, str. 161–177.

66 Kosteljnyk Gomzov, G. *Z mojogo valala. Ydylsky vjen'jec*. Novi Sad: Društvo za rusky jazyk, lyteraturu y kul'turu, 2004 (reprint originala: Žokva: Pečatnja OO. Vasyljan, 1904).

67 Gnatjuk, V. »Poetyčny talant medzy bačvanskyma rusynamy«. U knj. *Etnografyčny materyjaly z Ugorskej Rusy*, t. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988, 220.

znanstvenik ocjenjuje knjigu boljom u usporedbi s izdanjima O. Duhnovyča, O. Pavlovyča, I. Stavrovs'kog i drugih zakarpatskih pjesnika, budući da je G. Kosteljnyk koristio u svojim djelima narodni jezik, a ne »tarabarščynu«⁶⁸ (knjigu M. Vrabelja *Русский соловей* V. Gnatjuk također pripisuje onima koje su napisane na potpuno umjetnom jeziku⁶⁹). Kao treće, V. Gnatjuk kritizira pomadarenu inteligenciju karpatskih Rusyna i piše da su Rusyni iz Bukovyne (J. Fed'kovyč, S. Vorobkevyč, O. Kobyljans'ka) – a s pojavom G. Kosteljnyka i u Bačkoj – dali pravoj rus'koj književnosti (napisanoj na narodnom jeziku) daleko više nego karpatski Rusyni »jazičiju«. U recenziji je G. Kosteljnyk priznat kao redaktor jezika i reformator pravopisa bačkih Rusina. Na kraju V. Gnatjuk izražava nadu da će G. Kosteljnyk naučiti i ukrajinski književni jezik i da će pisati na njemu, ne zaboravljajući pritom svoj materinski jezik.⁷⁰

Drugačiji su bili odnosi G. Kosteljnyka i M. Vrabelja. Na molbu G. Kosteljnyka da objavi u novinama *Неделя* njegova djela, M. Vrabelj je odgovorio:

*Стихъ змагались мы примѣнити къ языку Недѣли, но тоє намъ не пошло зарукою. На поданномъ нарѣчїи только народны спѣванки сообщаеме, отъ сочиненныхъ стиховъ же пожадаеме, абы они писаны были нашимъ языкомъ. Если прилѣжно читати будете газету нашу то подъ единымъ рокомъ присвоите собѣ языкъ нашъ и могда изъ пера вашого могутъ выйти хороши стихи.*⁷¹

(»Stihove smo nastojali prilagoditi jeziku *Недели*, no to nam nije pošlo za rukom. Na danom narječju susrećemo mnogo narodnih pjesama, od napisanih stihova želimo da su pisani našim jezikom. Ako budete pažljivo čitali naše novine, za jednu godinu usvojit ćete naš jezik i moći će iz vašeg pera izaći lijepi stihovi.«– op. prev.).

Dok je V. Gnatjuk smatrao prvorazrednim služenje G. Kosteljnyka narodnim jezikom, M. Vrabelj je mladom autoru čak predlagao da nauči »язык нашъ« (»jezik naš« – op. prev.).

68 Mušynka, M. »Lystuvannja G. Kostel'nyka z V. Gnatjukom«, str. 163.

69 Gnatjuk, V. »Poetyčny talant...«, str. 221.

70 Isto, str. 221–222, 229 i 233.

71 Tamaš, J. *Gavryjil Kostel'nyk medzy doktrynu y pryrodu*. Novi Sad: Ruske slovo, 1986, 12 (Tamaš citira iz: Vrabel', M. »Naša počta«. *Недѣля*, Budapešt, 39/1903, 14 (27) september, str. 623.

U pismima V. Gnatjuku, G. Kosteljnyk je pisao koliko je za njega bila važna podrška Krsturčana koji su poticali njegovo stvaralaštvo, međutim primijetio je da očekivanu materijalnu podršku svoje sredine nije dobio – knjiga se slabo prodavala (treba istaknuti da je Sankt Peterburška Akademija po preporuci V. Gnatjuka i A. Šahmatova platila tiskanje knjige⁷²). To je navelo G. Kosteljnyka na misao da, zasigurno, treba pisati na raširenijem jeziku. Hrvati su ga pozvali da piše na hrvatskom i uvjeravali ga da se tako njegov talent može uzdići s razine bačko-srijemske zajednice i dobiti sveslavensko značenje. G. Kosteljnyk se s tim složio: njegovo hrvatsko lirsko razdoblje trajalo je od 1905. do 1911/1912. (stihove na hrvatskome nastojao je objaviti početkom 20-ih godina, govoreći da njihova popularnost u Jugoslaviji može biti korisna za sve Rusine).⁷³ Godine 1907. pjesnik se preselio u Lavov⁷⁴, gdje uči ukrajinski jezik i 1910. počinje pisati na tom jeziku.

Stvaralaštvo G. Kosteljnyka veliko je po broju publikacija i po njihovu značenju. Razmotrit ćemo djelo *Liber memorabilium Греко-католицкей парохії Бачкерестурскей* (*Liber memorabilium Grkokatoličke parohije Bačkeresturske* – op. prev.), jedan od najvažnijih izvora za proučavanje povijesti bačkih Rusina. Rukopis je G. Kosteljnyk završio 1915, a potpuna verzija tiskana je 1998; urednik izdanja J. Ramač je u predgovoru istaknuo: »Костельникова хроніка Liber memorabilium... перше озбиљне и оригинальне діло пошвечене історії Руснацох у Руским Керестуре и ширше, у Бачки, Сриме и Славонії« (»Kosteljnykova kronika *Liber memorabilium...* je prvo ozbiljno i originalno djelo posvećeno povijesti Rusnaka u Ruskom Krsturu i šire, u Bačkoj, Srijemu i Slavoniji« – op. prev.).⁷⁵

Na početku prvoga dijela (»Значене Керестура« – »Значенје Krstura« – op. prev.) G. Kosteljnyk se dotiče pitanja identiteta Rusyna:

72 Tamaš, J. *Gavryjil Kostel'nyk medzy...*, 12.

73 Myz', R. »Hronjiky jednogo času (2)«. *Švetlosc*, 1969/4, str. 352.

74 O razlogu preseljenja u Lavov postoji nekoliko zanimljivih naznaka. Sam G. Kosteljnyk davao je tome razna pojašnjenja. U pismu D. Bindasu 24. 01. 1918. pisao je da se našao u Galiciji ne zbog odnosa s biskupom J. Drogobyc'kim, nego »пре својо широкі културні ідеї« (Сар, Микола М. »Pysma Gavryjila Kosteljnyka Djurovi Byndasovy /2/«. *Švetlosc*, 1978/3, str. 456). Za razliku od toga, u autobiografiji koju je napisao 9. 06.1924. i poslao D. Bindasu do objavljivanja tragedije *Jeftajova dzyvka* (tiskane u Srijemskim Karlovcima, 1924) opisuje svoj odlazak u Galiciju protiv volje biskupa J. Drogobec'kog kao bijeg –»же би могол служиц својому народови и жиц за ідеї« (Сар, Микола М. »Pysma Gavryjila Kosteljnyka Djurovi Byndasovy /1/«. *Švetlosc*, 1978/2, str. 291).

75 Kosteljnyk, G. *Liber memorabilium Greko-katoljickej parohiji Bačkeresturskej*. Novi Sad: Sojuz Rusnacoh y Ukrajincoh Jugoslaviji, 1998, V.

Пре тото време, одкеди нашо Руснаци жију у Бачкей, одиудзелі ше вони од другіх Руснацох, у велькім рускім народзе постали вони окремна глава. На новім своїм обіталіщу, у новіх прілікох віробелі себе нові характер, нові способ жівота у обічайох, у таздованю, у едлу, у облечіву. А і язик їх постал »їх власні«, котрі вецей нікому не припада лєм їм. Па так тото шицко нашло свой віраз і у чувству наших Руснацох. Вони знаю, же вони »не такі« Руснаци як другі. Вони ше самі оддзелюю од другіх Руснацох. Руснаци, хторі биваю на »Горніці« (т. е. у Горней Мадярскей), то »Горняци«; а тоті, цо биваю у Галиції, то »Галиціяне«. О Руснацох под московскім царом (т. е. о Українцох) нашо Руснаци, як народ, а не як поедіні людзе, не знаю ніч. Под московскім царом жију »Русі« (або колектівно: »Рус«) або »Москале« (колектівно: »Москов« або »Москаль«). »Руснаци« simpliciter, як сом уж спомнул, то лєм »нашо« Руснаци.⁷⁶

(»Za vrijeme otkad naši Rusnaci žive u Bačkoj, otuđili su se od drugih Rusnaka, u velikom rus'kom narodu postali su posebna glava. Na svom novom obitavalištu, u novim prilikama, stekli su novi karakter, nov način života u običajima, u domaćinstvu, u jelu, u odjeći. A i jezik im je postao 'njihov vlastiti', koji više nikome ne pripada osim njima. Pa je tako to sve našlo svoj izraz i u osjećanju naših Rusnaka. Oni znaju da 'nisu takvi' kao drugi. Oni se sami odjeljuju od drugih Rusnaka. Rusnaci koji su na 'Gornjici' /tj. u Gornjoj Mađarskoj/ su 'Gornjaci'; a oni koji su u Galiciji su 'Galičani'. O Rusnacima pod moskovskim carem /tj. o Ukrajincima/ naši Rusnaci, kao narod, a ne kao pojedini ljudi, ne znaju ništa. Pod moskovskim carem žive 'Rus'i' /ili kolektivno: 'Rus''/ ili 'Moskali' /kolektivno: 'Moskov' ili 'Moskal'/. 'Rusnaci' simpliciter, kao što sam već spomenuo, su samo 'naši' Rusnaci.« – op. prev.).

Etnonim »Rusnak«, piše G. Kosteljnyk, Rusyni su donijeli iz Gornice. Međutim etnonim »Gornjak«, a i »Galicijan«, bio je za njih pogrđan izraz i označavao je predstavnika njihova naroda koji se nalazi niže na kulturnoj ljestvici: »Наш Руснак проці 'Горняка' або 'Галиціяна' то таке, якцо у Галиції 'шляхтич' проти 'хлопа'« (»Naš Rusnak nasuprot 'Gornjaka' ili 'Galičanina' to je kao u Galiciji 'šljahtyč' nasuprot 'hlopa'« – op. prev.).⁷⁷ Takav stav Kosteljnyk pojašnjava trima razlozima: kao prvo južni Rusnaci kulturno su razvijeniji; kao drugo »наших Руснацох найвецей ест« (»naših Rusnaka je najviše«); kao treće oni su ovamo došli prvi. Kasnije doseljenike-Gornjake, naprimjer, izgnali su iz Ruskoga Krstura »pravi« Rusnaci i naselili se u Srijemu (Srijemska Mitrovica, Berkasovo). Prvi doseljenici su se ovdje već osjećali kao starosjedioci:

76 Isto, str. 5.

77 Isto, str 6.

*През тото време, одкеді ше нашо Руснаці населели до Бачкей па вец до Сріму, вони ше уж зрослі зос своїм новім обіталіщом, вони ше ту – і леи ту – чувствую як дома, нове їх обіталіще постало за нїх старе, прадїдовске обіталіще.*⁷⁸

(»Za vrijeme otkad su se naši Rusnaci naselili u Bačku pa u Srijem, oni su već srasli sa svojim novim obitavalištem, oni se već tu – i samo tu – osjećaju kod kuće, njihovo novo obitavalište postalo je za njih staro, pradjedovsko obitavalište.« – op. prev.).

G. Kosteljnyk naznačuje da su kasniji doseljenici lako primili srpski, hrvatski jezik i prilagodili se, a o novim doseljenicima iz Galicije u Slavoniju (Kaniža, Sibinj, Lipovljani) piše da će i oni zacijelo zaboraviti svoj jezik brže od bačkih Rusina. To pojašnjava time što su noviji doseljenici došli u već oblikovano društvo i nisu stvorili tako kompaktna naselja kao Rusini u Ruskom Krsturu i Kucuri. Međutim i među bačkim Rusinima postoji asimilacija u borbi protiv koje Rusinima pomaže religijski faktor: G. Kosteljnyk upućuje na lokalne stereotipe »Srbin=pravoslavac«, »Slovak=luteran«, kojima odgovara shema »Rusyn=grkokatolik«.⁷⁹

U drugome dijelu opisana je povijest Ruskoga Krstura, a u trećemu preseljenje Rusina u Bačku. G. Kosteljnyk piše da je prvih 11 porodica 1764. stiglo do okolice Kule i donijelo sa sobom etnonim »Rusnak«, a sam Ruski Krstur »rođen« je kasnije – 1751.⁸⁰

U četvrtome dijelu (»Народ і язик« / »Narod i jezik« / – op. prev.) razmatra pitanje jezika Rusina i piše da »єдні маю досц чісту руску бешеду (тоті гуторя 'что' або 'што' або 'що', па 'ходьты', 'робыты'), а другі маю барз пословачену бешеду (тоті гуторя 'цо', па 'ходзиц', 'робиц') (»jedni imaju dosta čisti rus'ki govor /oni govore 'čto' ili 'što' ili 'ščo', te 'hodyty', 'robyty' /« – op. prev.), a drugi imaju poslovačeni govor (oni govore »co«, te »hodzyc«, »robic«).⁸¹ Prve se pribraja do Karpatske, a druge do Podkarpatske regije.

Rus'ko-krsturski i kucurski dijalekt smatra poslovačenima te izvodi zaključak da ti Rusini vuku podrijetlo iz udaljenih zakarpatskih regija (nekad mađarske regije Boršod, Abauj-Torna, južni Zemplin i Ung i Bereg, a također Gajdu, Sabolč, Satmar i djelomično Ugoča).⁸² Tijekom života u južnoj Mađarskoj jezik ovdašnjih Rusyna

78 Isto, 6–7.

79 Isto, 9.

80 Isto, 25.

81 Isto, 32.

82 J. Ramač u napomeni upozorava da je tvrdnja G. Kosteljnyka previše kategorična te primjećuje,

dobio je posebna obilježja i postao jezik »našeg naroda«:

Помішані у Керестуре (а так істо у Коцуре) народ помішано гуторел, аж док ше зос теї мішанїні не віробел єден єдинствени язїк. Превладала пословачена бешеда (відно, же тіх Руснацох мушело буц найвещей!). (...) Але на тім не бул конец. Руснаці у Бачкей почали ше сходзиц зос Швабамі і зос Сербамі, па їх слова прїїмалі до своєї бешеди – як то вшадзі на швецє медзі сушедніма народамі.⁸³

(»Izmiješani u Krsturu /i u Kucuri/ narod je pomiješano govorio, dok iz te mješavine nije nastao jedan jedinstveni jezik. Prevladao je poslovačeni govor /očito da je Rusnaka moralo biti najviše!/. /.../ Ali tu nije bio kraj. Rusnaci u Bačkoj počeli su se zbližavati s Nijemcima i Srbima pa su njihove riječi preuzimali u svoj govor – kako to svugdje biva među susjednim narodima. – op. prev.).

S obzirom da je govor Rusina bio »poslovačen«, G. Kosteljnyk primjećuje: »Гоч бешеда нашого народу барз пословачена, але єй корень і дух рускі. Кажді наш Руснак, але іще і дзецко, дораз по бешеди спозна Словака. Як словацка бешеда стої медзі ческу і нашу, так наша стої медзі руску і словацку« (»Iako je govor našega naroda poslovačen, njegovi su korijen i duh rus'ki. Svaki naš Rusnak, pa čak i dijete, po govoru prepoznaje Slovaka. Kao što slovački govor stoji između češkog i našeg, tako naš stoji između rus'kog i slovačkog – op. prev.).⁸⁴ Tako »rus'ki duh« i »rus'ku krv« Rusina autor smatra jačima od jezičnog faktora. Isto tako piše i o karakteru: »Шак і характер нашого народу і типі у нїм найвещей указую на правїх Руснацох, а не на Словацох. Може буц, же ше іще на «Горніці» наш народ помішал зос Словацамі, але зато пановала у нїм руска крєв« (»Čak i karakter našeg naroda i tipovi u njemu najviše upućuju na prave Rusnake, a ne na Slovake. Možda se još na »Gornjici« naš narod pomiješao sa Slovacima, ali je zato u njemu vladala rus'ka krv – op. prev.).⁸⁵

Što se tiče utjecaja drugih kultura, G. Kosteljnyk piše da Rusini nisu bili skloni miješanju s drugim narodima:

Але наш ше народ не помішал з цудзіма націямі на тельо, же бі страцел право на руске мєно, же бі му не остал рускі характер. Наш народ, одкелі поста

pozivajući se na radove M. Žyroša, da su se u Bačku preselili Rusyni neposredno iz Gornice i iz obližnjih rajona.

83 Kosteljnyk, G. *Liber memorabilium...*, 34.

84 Isto, 35.

85 Isto.

*єдінствєні, одкєлі прєшол свою фермєнтацію, трїма шє твєрдє, нє любї шє нї з кїм мїшац – пєгєтєво нє у жєнїдбї.*⁸⁶

(»Ali naš se narod nije pomiješao sa stranim nacijama toliko da bi izgubio pravo na rus'ko ime te da ne bi zadržao rus'ki karakter. Naš se narod, otkako je postao jedinstven, otkako je prošao svoju fermentaciju, drži ustrajno, ne voli se ni s kim miješati – osobito ne ženidbom«. – op. prev.).

G. Kosteljnyk dopunjuje da u miješanim brakovima, po običaju, dominira rus'ka strana i naznačuje da su u Gornici (zemlji podrijetla) Rusini »pomađareni«, a u Bačkoj (na novom području) »Мадярох порусначую« (Маđаре »porus'načuju« – op. prev.).⁸⁷

U petome dijelu opisan je gospodarski život, a u šestome, kod opisa religijskog i moralnog života, Kosteljnyk utvrđuje prisutnost religijskih konflikata. Sredina je tome pogodovala: doseljenici su stigli iz raznih mjesta, imali su različite tradicije i nisu bili obrazovani. Osjećao se pritisak pravoslavnih svećenika koji su željeli prebaciti Rusine »на рацкє« (to jest, na srpsko-pravoslavnu vjeru).⁸⁸ Zanimljivo je da je, objašnjavajući prirodnu religioznost Rusina, primijetio: »Треба признац, же то нє лєм прєто, же Руснаці з прїродї рєлігїйнї народ, алє і прєто, же наш народ своїє богослужєнє (язїк) розумї, та го з тїм баржєй цага до цєрквї« (»Треба priznati da to nije samo zato što su Rusnaci po prirodi religiozan narod, nego i jer naš narod svoje bogoslužje /jezik/ razumije pa ga on tim više privlači crkvi« – op. prev.).⁸⁹ U sedmom i osmome dijelu opisani su crkva i crkveno dobro. U devetome dijelu, gdje se opisuje krsturska škola, ponovno se spominje »rus'ki duh«.

Za prilike koje su vladale u vrijeme pisanja djela Kosteljnyk primjećuje:

*Жє прєподавєтєльнї язїк у кєрєстурскїх шкєлах маđарскї, а дзєцї од дому нє знаю по маđарскї, то шє барз одбїва на їх духу. У краткє мож повєсц, же шє наука нє прїма їх духа. Прєз 6 рокї, у хторїх дзєцкє ходзї до шкєлї, їцє шє анї по маđарскї нє научї, як бї трєбалє. Дзєцкє шє учї, чїта, гуторї, а найвєцєйраз нє розумї цє. Цала наука шє вїдзї дзєцкє як цєшкєль цудзє, далєкє – як цєшкєль »маđарскє«, а нє »рускє«.*⁹⁰

86 Isto.

87 Isto.

88 Isto, 58–89.

89 Isto, str. 60.

90 Isto, str. 93

(»Jezik na kojem se predaje u krsturskim školama je mađarski, a učenici kod kuće ne govore mađarski, pa se to odbija od njihova duha. Ukratko se može reći da se nauka ne prima njihova duha. Tijekom 6 godina dok mladić ide u školu, on ne nauči mađarski koliko bi trebalo. Mladić uči, čita, govori, ali najčešće to ne razumije. Cijela nauka čini mu se kao nešto strano, daleko – kao nešto »mađarsko«, a ne »rus'ko«. – op. prev.).

U desetom i jedanaestome dijelu, gdje govori o svećenicima Ruskoga Krstura, G. Kosteljnyk detaljnije razmatra religijske konflikte u zajednici. Tako prvi svećenici, prema njegovim podacima, nisu bili dobri katolici: Myhajlo Kövesdi nagovarao je Rusine da ne pristupaju latinskoj vladavini u Kaloči⁹¹; Dmytro Popovyč, koji je služio u Ruskome Krsturu od 1759, zbog vjenčavanja unijata s pravoslavicima stvarao je konflikte, a u vrijeme službe nije spominjao patrijarha, nego patrijarhe –»т.е. 4-ох патріярхох восточней шізматіцкей церкві« (»tj. četvoricu patrijarha istočne šizmatičke crkve« – op. prev.)⁹². Potpuna obredna svijest među Rusinima, kako svjedoče ti podaci, često je bila viša nego vlastita vjerska.

Na kraju treba istaknuti da je G. Kosteljnyk, nalazeći se u Galiciji do i u vrijeme Prvoga svjetskog rata, zajedno s mjesnom inteligencijom proživljavao procese ukrajinskoga nacionalnog preporoda, što je znatno utjecalo na oblikovanje njegove nacionalne svijesti.

Andrij Segedi među doseljenicima u Bosnu i Slavoniju

U prvo vrijeme boravka u Bosni i Slavoniji doseljenici iz Galicije pokušavali su utvrditi svoj religijski život te su galicijskom kleru i Križevačkoj biskupiji (čijoj su jurisdikciji službeno pripadali) slali pisma s molbom da im pošalju svećenika-unijata. Andrij Šeptyc'kyj, mitropolit galicijski, obratio se stoga vladiki Julianu Drogobyc'kom⁹³ u Križevcima da pošalje grkokatoličkog svećenika za religijske potrebe doseljenika. Vladika je na taj položaj postavio 38-godišnjeg svećenika Andrija Segedija (Szegedy, 1862–1920), koji je službeno došao u Prnjavor 26. 8.

91 Isto, str. 105.

92 Isto, str. 112.

93 J. Drogobyc'kyj (1853–1934) bio je prvi biskup podrijetlom izvan granica Križevačke biskupije i drugi biskup podrijetlom iz Ukrajine. Zanimljivo je da ga je mađarsko-židovski istraživač iz Vojvodine Arpad Lëbl smatrao Mađarom »котри ше иншак тримал за Руснака« (Lëbl, A. »Socjalna struktura Rusnakoh u Jugoslaviji«. *Švetlosc*, 2/1975, str. 172).

1900⁹⁴; prema drugim podacima nalazio se među bosanskim Galičanima već od 1897.⁹⁵

A. Segedi bio je bačko-srijemski Rusin i u početku nije govorio kao galicijski doseljenici. Zanimljivo je da su Galičanima poslali tog svećenika isključivo zato što ga je J. Drogobyc'kyj smatrao »Malorusom«, opisujući ga kao »muža za tu službu najsposobnijeg, koji je podrijetlom Malorus, pa zna maloruski.«⁹⁶

Može se pretpostaviti da o jezičnoj odvojenosti Rusyna iz Galicije i Rusyna s Karpata ili nisu znali ili je nisu smatrali značajnom.

U svojim pismima-izvještajima iz 1900. godine (o kojima se saznaje iz detaljnih radova istraživača ukrajinske dijaspore u Jugoslaviji – Borisa Graljuka) A. Segedi piše o vlastitu svećeničkom radu i situaciji među unijatima. Za svoje župljane, doseljenike iz Galicije, kaže da su »naš grkokatolički narod (Rusyni iz Galizije i Ugarske)«. Prijelaz mnogih doseljenika na pravoslavlje smatra »pogibelji« – gubitak religijskog identiteta zajednice tumačio se kao gubitak zajednice. Zanimljivi su opisi Poljaka koji su dolazili na ispovijed i razgovarali sa svećenikom, kako on piše, na *rusinskom* (možda se radilo o Rusinima katoličke vjeroispovijesti).⁹⁷ Na službenoj razini ukrajinske su doseljenike iz Galicije često nazivali Poljacima: naprimjer u pismu austrougarske Vlade apostolskom administratoru bosanskih unijata Oleksiju Bazjuku 1. 7. 1916. spominju se poljski kolonisti, a imalo se na umu Ukrajinice-unijate.⁹⁸

Etnonim »Ukrajinci« ne postoji u prvim pismima A. Segedija iz 1900. godine. Predlažući biskupu Marijanu Markoviću da pošalje u Lavov studente, on kaže: »da se izvoli poslati barem jednoga, a ako je moguće i dvojicu bogoslova u sjemenište lavovsko kako bi naučili rusinski (a dobro bi bilo i poljski) jezik,... da u novih župah... već sljedeće godine... uzmognu duhovnu pastvu vršiti.«⁹⁹ Međutim 1902. godine u jednome od pisama svećenik spominje »grkokatoličke Ukrajinice« u Bosni – što može značiti da izjednačuje »rusins'ko« i »ukrajinsko«, i da usvaja etnonim

94 Myz', R. »Fragmenty z mynulogo ukrajins'koji katolyc'koji cerkvy u Bosniji«. U knj. *Hrystyjanskyj kalendar 1973*. Ruski Krstur: Vojvođanski Vikarijat Križevačke eparhije, 1973, str. 87.

95 Golovčuk, P. »Do storiččja ukrajins'koji greko-katolyc'koji parohiji v s. Devjatyni (Bosnija)«. U knj. MIUB, t. II. Novi Sad, 2006, str. 52; Myz', R. »Fragmenty z mynulogo...«, str. 89.

96 Graljuk, B. »Križevački biskup Julije Drohobecki i djelovanje o. Andrije Segedija među novodoseljenim Ukrajinčima u Bosni od 1900–1909. g.«. DD, 3(1990–2000), str. 142.

97 Graljuk, B. »Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Štadlera«. U knj. MIUB, t. III. Novi Sad: 2007, str. 223 (ponovno tiskano iz knj. *Josip Štadler – život i djelo*. Sarajevo: 1999, str. 197–221).

98 Kunyc'kyj, L. »Nad Bosnoju«. U knj. MIUB, t. I. Novi Sad: 2004, str. 107.

99 Graljuk, B. *Križevački biskup...*, str. 146.

»Ukrajinc« od doseljenika (obje varijante su naše pretpostavke). Treba spomenuti i korištenje termina *Galicijani* u jednom od pisama.¹⁰⁰

Prvi kontakti i odnosi među Rusinima stare migracije i novopridošlih seljaka iz Galicije počeli su u toj epohi. A. Segedi tražio je pomoć od bogatih župa Kucure i Ruskoga Krstura, odakle je predan crkveni imetak i novac. Zanimljiva je prisutnost triju porodica iz Bačke i šest porodica iz takozvane gornje Mađarske (Zakarpattja) u bosanskoj prnjavorskoj župi, gdje su većinom bili Galičani; Galičana je u župi bilo najmanje 4000, uključujući susjedne rajone. A. Segedi piše da ta župa po broju unijata slijedi odmah nakon krsturske, a broj krštenih i umrlih prelazi njihov odgovarajući broj u kucurskoj župi – činjenica prisutnosti te usporedbe svjedoči da su i Prnjavor, i Krstur, i Kucura bili za svećenika dijelovi jedne zajednice.¹⁰¹

Treba navesti i neke druge detalje. Godine 1907. A. Šeptyc'kyj u pismu J. Drogobyc'kom piše o doseljenicima u Bosnu kao o »mojim sunarodnjacima, grkokatoličkim Rusynima koji su emigrirali u Bosnu«. ¹⁰² U tom razdoblju vrhovni biskup u Bosni Josip Stadler piše o potrebi za svećenicima koji znaju rusinski, budući da »bez znanja tog jezika nije se našim Rusynima u Bosni ništa pomoglo«. ¹⁰³ Identifikacija doseljenika iz Galicije u Bosnu kao »Rusyna« široko se i zajednički koristila.

Iskrena nastojanja da pomogne doseljenicima A. Segedi je provodio u teškim uvjetima: u jednom od pisama piše o nemogućnosti da sam služi tako velikom broju unijata raspšenih po sjevernoj Bosni.¹⁰⁴ Svećenik je služio među bosanskim Galičanima do 1909: iz nepoznatih razloga 30. rujna iste godine katoličko vodstvo ga je oslobodilo položaja. Prema riječima Romana Myz'a (istaknutog istraživača prošlosti Ukrajinaca Jugoslavije) to je svjedočilo o »rimokatoličkoj superjurisdikciji nad našim svećenicima i vjernicima u Bosni«. A. Segedi bio je upućen u Dalmaciju, gdje je umro 1920.¹⁰⁵

Kao što je A. Segedi bio prvi svećenik doseljenika iz Galicije u Bosnu, prvi svećenik doseljenika iz Galicije u Slavoniju bio je Rusin Emilijan Kocakov, koji je služio u Kaniži, Piškorevcima i Sibinju.¹⁰⁶

100 Isto, str. 147.

101 Isto, str. 146–147.

102 Isto, str. 148.

103 Isto, str. 149.

104 Isto, str. 147.

105 Myz', R. *Fragmenty z mynulogo...*, str. 98–99.

106 »'Liber memorabilium' grko-katoličke župe Kaniža od 1908. godine«, priredio I. Barščevs'kyj. U: DD, 3 (1990–2000), 287; Mišktiv, J. »Ukrajinci Slobodnice kod Slavenskog Broda«. U: DD, 3 (1990–2000), 280.

Josyf Grods'kyj o Rusynima Bosne

Važna stranica u proučavanju identiteta doseljenika iz ukrajinskih etničkih zemalja u Jugoslaviju zapisi su Josyfa Grods'kog, monaha reda bazilijanaca. Na molbu A. Šeptyc'kog on je 1907–1908. otišao u Bosnu da upozna život doseljenika iz Galicije koji su počeli dolaziti u te krajeve u posljednjem desetljeću 19. st. Nakon tog putovanja nastali su zapisi objavljeni u lavovskome časopisu *Nyva* (*Njiva* – op. prev.). Istraživači ukrajinske dijaspore smatraju ih najvažnijim izvorom; više puta su objavljavani – posljednji put sredstvima Romana Myz'a i poznatog aktivista Semena Sakača.¹⁰⁷

Sam naslov zapisa *Položenje Rusyniv v Bosniji* (*Položaj Rusyna u Bosni* – op. prev.) svjedoči da su nekadašnje pretke suvremene ukrajinske imigracije nazivali u to vrijeme Rusynima. J. Grods'kyj piše o prvim doseljenicima iz tadašnje sjeverne Mađarske i o kasnijim doseljenicima iz Galicije kao o jedinoj »rus'koj« zajednici s identitetom. Navest ćemo posebne citate iz teksta:

Згадав я на своїм місці, що оо. Василяни були на місцї в Хорвації та в Славонії. Та тут не один питає: для когож они там ті місцї давали? Чи ж там також є наші Русини? Отож бачите, дорогі братя, що і тамтуди загнала лиха доля наших братів, і під нинїшню пору в Хорвації і Славонії доволі Русинів, а зайшли вони тут ще за часів Марії Тереси і єї сина, цісаря Йосифа II. (...). І ось до тих країв переселили ся тому сто літ з горою наші братя Русини з північної Угорщини, що за Карпатами там осіли та живуть по нинїшний день.

Та не відразу перейшли наші Русини з північної Угорщини до Хорвації й Славонії; вперед поселили ся они в полудневій Угорщині між велики ріками, Дунаєм а Тисою, в повіті що зве ся Бачка, десь в половині XVIII ст. (...). І що іно відтіля розійшли ся вже ті Русини по Хорвації та Славонії, закладаючи скрізь села. Так отже ті села в Бачці се найстарші рускі оселі на полудні.¹⁰⁸

(»Spomenuo sam da su bazilijanci bili u misiji u Hrvatskoj i Slavoniji. Tu ih se više pitalo: zbog koga su tamo išli u misije? Zar su i tamo naši Rusyni? Vidite, draga braćo, da je i tamo zla sudbina prognala našu braću, i sada u Hrvatskoj i Slavoniji

107 God. 2003. izišla je u Lavovu u izdanju *Jevrosvit*, prema redakciji I. Ščerbe, direktora Svitovoji federaciji ukrajins'kyh lemkiivs'kyh objednanj. God. 2004. knjiga je objavljena u Novom Sadu, u izdanju »Ruske slovo« i župe sv. Petra i Pavla, prema redakciji R. Myz'a, u I. svesku *Materialiv do istoriji ukrajinciv Bosniji*.

108 Grods'kyj, J.: *Položenje Rusyniv v Bosniji*. L'viv: Jevrosvit, 2003, 73.

ima dosta Rusyna, a došli su ovamo još u doba Marije Terezije i njezina sina, cara Josipa II. (...) I preselili su se u te krajeve prije sto godina naša braća Rusyni iz sjeverne Mađarske, koji su se naselili iza Karpata i žive ondje dan-danas.

Naši Rusyni iz sjeverne Mađarske nisu odjednom prešli u Hrvatsku i Slavoniju; prvo su se naselili u južnoj Mađarskoj između velikih rijeka, Dunava i Tise, u pokrajini koja se zove Bačka, negdje sredinom 18. st.(...). I odande su se razišli Rusyni po Hrvatskoj i Slavoniji, osnivajući posvuda sela. Tako su ta sela u Bačkoj najstarije rus'ke nastambe na jugu.« – op. prev.).

»Naši Rusyni« su dakle, prema J. Grods'kom, stanovnici s obiju strana Karpata, u Bačkoj, Srijemu i Bosni. Posebnu pozornost pridao je tome da su svi doseljenici s Karpata i iz Galicije bili ujedinjeni oko religijske djelatnosti Križevačke biskupije:

Усі ті рускі села в Бачці, в Славонії, Хорвації, а тепер і в Боснії, залежні в церковних справах, подібно як і греко-католицькі Хорвати від греко-католицького єпископа в Крижевцях в Хорвації, належать отже до єпархії крижевацької.¹⁰⁹

(»Sva ta rus'ka sela u Bačkoj, u Slavoniji, Hrvatskoj, a sada i u Bosni, ovisna su u crkvenim stvarima, slično kao i grkokatolički Hrvati, o grkokatoličkome biskupu u Križevcima u Hrvatskoj, pripadaju dakle biskupiji križevačkoj.« – op. prev.).

Glavni dio knjige posvećen je povijesti seobe Rusyna iz Galicije i problemima s kojima su se susreli u Bosni. Mnogo komentara posvećeno je njihovoj integraciji u društvo, a i brzoj prilagodbi u novoj sredini. To se posebno odnosilo na mlađu generaciju, o čemu J. Grods'kyj piše:

По сербски говорять всі дуже добре, а найкрасше діти, що працюють по фабриках. За те одначе забувають они свою мову, бо нераз они раз на тиждень бувають в дома. А хто піде до Завідовець на фабрику, того і кілька місяців в дома нема. І на то треба нам звернути бачну увагу. Бо потомки теперішніх наших переселенців готові стати Сербами вже в другім або в третім поколінню.¹¹⁰

(»Srpski govore svi jako dobro, a najbolje djeca koja rade po tvornicama. Zato zaboravljaju svoj jezik jer su često samo jednom tjedno kod kuće. A tko ode u Zavidoviće u tvornicu, on i nekoliko mjeseci ne dolazi kući. I na to treba obratiti

109 Isto, str. 75.

110 Isto, str. 40.

pozornost. Jer su potomci naših sadašnjih preseljenika spremni postati Srbima već u drugom ili trećem naraštaju.« – op. prev.).

Zanimljivo je ukazivanje J. Grods'kog na političke poglede u zajednici bosanskih Rusyna, gdje uočava znakove moskvofilskog utjecaja na zajednicu i specifičnost prihvaćanja pojma »Ukrajinci« od strane galicijskih doseljenika:

*За се доходить денекуди як прим. на Девятину »Русское Слово«, аке звичайно уїдає на руский нарид. А люди не мають иншої часописи та думають, що то всьо правда, що там в ній написано. Про се цьвідчить найкраще се, що прим. до мене з Босні недавно писали, з чого виїмаю ось сі слова: »Ми бажаємо священика цілим серцем, але сохрани нас Боже від українчика!«.*¹¹¹

(»Za to služi donekle primjer u Devetinu 'Russkoe slovo', koje se obično povezuje uz rus'ki narod. A ljudi nemaju drugih časopisa i misle da je sve istina što je tamo napisano. O tome najbolje svjedoči to što su mi naprimjer nedavno iz Bosne pisali, od čega navodim ove riječi: 'Mi želimo svećenika svim srcem, ali sačuvaj nas Bože Ukrajinčića!'« – op. prev.).

Iz toga se može zaključiti da prvim doseljenicima (barem nekima od njih) etnonim »Ukrajincac« u početku nije bio poznat. Stvara se dojam da se s tim »novim« etnonimom galicijski Rusyni nisu upoznali u rodnome kraju, nego na stranicama moskvofilskih izdanja, zbog čega je pojam »Ukrajinci« otpočетка za njih bio negativno obojen:

*Они бідаки там (в »Русском слове«) тільки злого начитали ся про українських священиків, що уявляють собі їх як чортів з рогами. Вони не знають, бідні, що »істинно-руських« священиків числять у нас на десятки, а українських, що є правдивими слугами Церкви і народу – на тисячі! Але що більше: навіть у них був один з Українців: вони були йому дуже раді і гостили його якнайсердечніше. Не знають бідні, що він і до днесь не перестав нити займатися, та помагає їм всякими способами.*¹¹²

(»Oni bijednici tamo (u 'Russkom slovu') samo su se lošeg načitali o ukrajinskim svećenicima pa ih zamišljaju kao vragove s rogovima. Oni ne znaju,

111 Isto, 65.

112 Isto.

jadni, da 'istinskih rus'kih' svećenika ima kod nas nekoliko desetaka, a ukrajinskih, koji su pravedni sluge Crkve i naroda – na tisuće! Ali što je bolje: čak je kod njih bio jedan od Ukrajinaca: oni su mu se veselili i najsrdačnije ga ugostili. Ne znaju jadni da se on do danas ne prestaje baviti i pomagati im na sve načine.« – op. prev.).

Zaključak J. Grods'kog o tom pitanju bio je ovakav: «По моему най там і іде і 'Русское Слово', та лише нехай несе народови науку і правду, а не кериню» («По моему mišljenju, neka izlazi 'Russko slovo', ali neka prenosi narodnu nauku i istinu, a ne opijenost» – op. prev.). Zanimljivo je što autor odvaja pojam «істинно-руських» («istinskih rus'kih» – op. prev.) od ukrajinskih; nažalost, on to dodatno ne objašnjava.¹¹³

Treba navesti posebne komentare koji su se pojavili među Rusinima i Ukrajinčima nekadašnje Jugoslavije nakon ponovnog izdanja rada J. Grods'kog. Myhajlo Ramač, poznati predstavnik inteligencije iz zajednice Rusina, naglasio je da se prvi doseljenici nisu smatrali Ukrajinčima.¹¹⁴ S druge strane, jugoslavensko-ukrajinski kulturni djelatnik Myhajlo Ljahovyč istaknuo je da na primjeru bosanskih Rusyna, koji su stekli ukrajinsku nacionalnu svijest, treba skrenuti pozornost bačko-srijemskim Rusinima:

*Прето ище раз сцем повторити: публикация тей кніжки хасновита за Українцох, бо можу дознаці велі деталі о своїх перших рокох у Босни. Але вона ма буці хасновита и за Русинох як приклад законченого процесу національного освидомлення.*¹¹⁵

(»Zato još jednom treba ponoviti: objavljivanje te knjige je korisno za Ukrajince jer mogu doznati mnoge detalje o svojim prvim godinama u Bosni. Ali ona mora biti korisna i Rusinima kao primjer završenog procesa nacionalnog osvještenja.« – op. prev.)

113 Isto.

114 Ramač, M. »Perše svydoctvo o Galyčynoh u Bosny«. *Švetlosc*, 2003/2.

115 Ljahovyč, M. »Dokument u dragokaz«. *Švetlosc*, 2003/4.

Kozaračko pismo Myhajla Kindija

Ukrajinski doseljenici došli su do mjesta Kozarac 1890–1912. uglavnom iz područja Ternopilj, Brody i Drohobyč.¹¹⁶ Godine 1911. izgradili su crkvu i imali svećenika Myhajla Kindija – jednog od predstavnika grkokatoličkoga klera iz Galicije koji je došao u Bosnu na poziv doseljenika; potonji nisu razumjeli jezik mjesnih svećenika i često su bili u sukobu sa svećenstvom drugih nacionalnosti i konfesija. Ispod oltara crkve u Kozarcu bila je zazidana boca s pismom toga svećenika. Boca je pronađena nakon mnogo godina, a pismo je objavio R. Myz' na stranicama *Hrystyjans'kogo kalendarja Kryževs'koji jeparhiji (Kršćanskog kalendara Križevačke biskupije – op. prev.)* za 1969. godinu.¹¹⁷

U pismu »je kratko opisana rus'ko-ukrajinska zajednica koja je emigrirala iz Galicije nakon 1890. g.«. Dozvolu za posvetu crkve M. Kindij dobio je od apostolskog administratora J. Žuka »koji je rus'ko-ukrajinske narodnosti i potječe iz Galicije«. Crkva je izgrađena s nadom: »Кобто Господь дав, щоб наш руско-український народ удержав ту на чужині свою правдідну віру католицьку, (...), а до того щоб удержав ся і при своїй народности українській« (»Kad bi Gospodin dao da naš rus'ko-ukrajinski narod održi u tuđini svoju pradjedovsku vjeru katoličku (...), kako bi održao i svoju narodnost ukrajinsku« – op. prev.). U tekstu se vide pojave oblika »rus'ko-ukrajinski narod«, »ukrajinska narodnost«, koje je, može se pretpostaviti, donio sa sobom taj, a i drugi svećenici.

M. Kindij govori budućem čitatelju¹¹⁸ svojega pisma o prisutnosti Rusyna iz Galicije na tim prostorima:

Тепер знай, що всі Русини в Босні що суть греко-католицького обряду, то прийшли зі Східної Галичини і поселились на самперед в Прняворі, опісля в Деветині, Хорвачанах, в Дуброві, в Каменици, де є і монастир братів студитів, на Челінци, коло Банялуки, в Яблани, на Іваньський, в Козарци, на Марічці, в Домброві коло »Нові«, в Предорі, в Церовлянах коло Градішки – Крім того є много Русинів робітників в

116 Biljak, O. »Ukrajins'ki oseli v Bosniji j Slavoniji«. U knj. *MIUB*, t. II. Novi Sad, 2006, str. 29–46 (ponovno tiskano iz: *Juvilejnyj kalendar*. Derventa, 1940, str. 37–48, 100–106).

117 Myz', R. »Istoryčni obrazky«. U knj. *Hrystyjanskyj kalendar za vyrnyh kryževackej eparhyji 1969*. Ruski Krstur: Vojvodanski Vikarijat Križevačke eparhije, 1969, str. 85–87.

118 Zanimljiva je primjedba M. Kindija u pismu da budući čitatelj možda nije znao svoj materinski jezik u tom središtu. Nema sumnje da je svećenik zamišljao da je čitatelj potomak doseljenika, a sumnje u vezi s njegovim znanjem jezika upućuju na brzu asimilaciju među doseljenicima (što potvrđuju riječi J. Grods'kog).

*Завідовіч у в Вареші коло Сараєво.*¹¹⁹

«Sada znaj da su svi Rusyni u Bosni, koji su grkokatoličkog obreda, došli iz Istočne Galicije i naselili se ponajprije u Prnjavoru, kasnije u Devetini, Hrvaćanima, u Dubravi, u Kamenici, gdje je i manastir braće studita, na Čelincu, oko Banje Luke, u Jablanima, na Ivanskoj, u Kozarcu, na Marički, u Dombravi oko 'Novog', u Prijedoru, u Cerovljanima oko Gradiške – osim toga, ima mnogo Rusyna radnika u Zavidovićima i u Varešu oko Sarajeva.» – op. prev.).

M. Kindij bio je zabrinut zbog načina na koji će Rusyni očuvati svoju nacionalnu kulturu:

*Мають тепер шість сьвящеників Русинів але не мають ні одної школи і тому дуже винародовлюють ся, перетаяють бути Русинами, а стають Хорватами або Сербами. Шкода того народа – слїд по нїм загине, бо всі напосїлись на него – в Галичині давали і давають нас Поляки і Жиди, а ту знов не можеш собі дати ради і так загибаєш – живцем в грїб лягаєш. На Мадярищині знов... (nedostaje)... і не дають ні школи, а навіть там впроваджує мадярську бесїду, і так ми здані на ласку і неласку чужинців.*¹²⁰

«Sad imaju šest svećenika Rusyna, ali nemaju nijedne škole i zato se odnarođuju, prestaju biti Rusynima i postaju Hrvatima ili Srbima. Šteta tog naroda – trag za njim će nestati jer su ga svi pritisnuli – u Galiciji su nas davili i dave nas Poljaci i Židovi, a ovdje ponovno ne možeš sebi pomoći pa gineš – živ u grob liježeš. U Mađarskoj ponovno... (nedostaje)... i ne daju ni škole, čak uvode mađarski jezik, i tako smo predani na milost i nemilost stranaca.» – op. prev.).

Tako su Rusynima nazvani i svećenici iz Galicije koji su došli k doseljenicima –unijatima. U navedenom ulomku riječ je o zabrinutosti M. Kindija položajem Rusyna u Galiciji, Bosni i Mađarskoj – svećenik govori o jedinstvenoj zajednici Rusyna na tom prostoru. Dalje autor poziva čitatelja da poštuje svoje nacionalno-religijsko podrijetlo:

Друже, приятелю, що добув єсь се письмо, знай щось руского батька син і рускої... (nedostaje)... – розповідай се всім – і молись за дідів і... (nedostaje)..., молись

119 Myz', R. *Ystoryčni obrazky...*, str. 86.

120 Isto.

за нас, що сьмо ставили цю церков, за нас, що вже сьмо може зігнули давно в гробі темнім, молись за нашу душу – тримайсь своєї віри рускої-католицкої, і будь все щирим сином Русином – добрим сином Руси-України, що видала таких синів як Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка.¹²¹

(»Druže, prijatelju, koji si dobio ovo pismo, znaj da si rus'kog oca sin i rus'ke... /nedostaje/... – pričaj sa svima – i moli za djedove i... /nedostaje/..., moli za nas što smo utemeljili ovu crkvu, za nas što smo već možda istrunuli davno u tamnom grobu, moli za našu dušu – drži se svoje vjere rus'ko-katoličke, i budi sve vedrijim sinom Rusynom – dobrim sinom Rus'i-Ukrajine, koja je dala takve sinove kao što su Markijan Šaškevič, Taras Ševčenko.« – op. prev.).

M. Kindij, kako svjedoči njegovo pismo, bio je u potpunosti upoznat sa suvremenom koncepcijom ukrajinske nacije. U njegovu se tekstu etnonim »Rusyn« pravilno kombinira s pojmom Ukrajine-Rus'i, s imenima M. Šaškeviča i T. Ševčenka – to jest odnosi se na uobičajeni ukrajinski kontekst tog etnonima. U tome se vidi određeni kontrast između mentaliteta J. Grods'kog i pogleda M. Kindija. To dopušta da se logično pretpostavi da su doseljenicima iz Galicije (barem nekima od njih) etnonim »Ukrajinci« i koncepciju Ukrajine-Rus'i donijeli galicijski svećenici koji su došli kasnije ili posredništvo drugih kontakata.

Ne smije se zaboraviti da je 1907–1909. u Prnjavoru pod zaštitom grkokatoličkoga svećenstva osnovana filijala lavovske *Prosvite*¹²² – što svjedoči da je u samome društvu postojao i osjećaj potrebe organiziranoga kulturnog života i orijentacija na ukrajinsku nacionalnu organizaciju.

Rusyni i Ukrajinci u zapisima Leontija Kunyc'kog

Još jedno svjedočanstvo o ukrajinskoj zajednici u Bosni zapisi su Leontija Kunyc'kog, objavljeni 1917–1918. u časopisu *Нyва*. Odnose se na vrijeme Prvoga svjetskog rata, kada je izronila na površinu želja naroda pokorenih velikim carstvima da imaju odvojeni nacionalni razvitak; među njima bili su Rusyni Galicije i Zakarpattja. Godine 2004. rad Kunyc'kog ponovno je objavio R. Myz'.¹²³

121 Isto, 87.

122 Lis'kyj, B. »Z pryvodu 80-ričnogo juvileju z dnja zasnuvannja 'Rus'koji čytal'ni tovarystva Prosvita' u Prnjavori«, ND, 77 (1989), 25.

123 Kunyc'kyj, L. »Nad Bosnoju«. U knj. *MIUB*, t. I. Novi Sad: 2004, str. 89–152 (tiskano prema: *Нyва*, L'viv, 1917–1918).

Jedna od glavnih razlika teksta L. Kunyc'kog i zapisa J. Grods'kog je da galicijske doseljenike u Bosnu ne nazivaju Rusynima, nego Ukrajinima, što svjedoči o kvalitativnoj promjeni u prihvaćanju tih dvaju termina. Kunyc'ki koristi etnonim »Rusin« (ili »Rusnak«), ali u svom radu jasno dijeli stanovnike Galicije i galicijske doseljenike od stanovnika Mađarske Rus'i i doseljenika s Karpata u Bačku.

Kao pojašnjenje opće klime te epohe i osobnog pogleda L. Kunyc'kog navest ćemo naznake o njegovu susretu s »rusnac'kim« svećenicima u Budimpešti, s kojima je razgovarao o aktualnim temama za galicijske Ukrajinca i mađarske Rusyne (čiji je brojčano ograničen pomađaren vrh obnovio svoje vrijednosti pod mađarskom vladavinom):

Ми пішли перворядними вулицями Кошута і Андрашія, зробили, як казав сей старший священик, «великий обход» в округ костела св. Стефана і терниною колючого хиба лучили ся ми, бо мою бесіду про наші змаганє, на яку ми самозрозуміло зійшли розмовляючи про послідні події світової війни, слухав старший холодно, а молодший «дивно і обоятно». Коли ми оглядали катедру св. Стефана, старший з гордовитою радістю вказав на сю велич і сказав: «не така як ваш св. Юр». «Ну, наша катедра за те старша, а вже рішучо красивий вид з неї, як з того долу, звідки видно лиш чуже нам і вам велике місто, нич більше». Моя відповідь трохи подразнила старшого товариша проходу і він почав хвалити Будапешт як перше місто на світі що до краси і чистоти. У відповідь на се я почав голосно відчитувати з вивісок імена родовитих Мадярів, тих Конів, Гольдів, Фаєрдуфтів, Левенгерців, які дали таку велику перемогу Мадярам і над нашим народом і сказав: «Таж се жидівське місто, яке кромі славних на усю Европу каварень і циганських музик, не має в собі нічого оригінального.» В тім настрою увійшли ми на вулицю Ракочія, якого тлінні останки відшукав Мадярам Українець проф. Др. Щурат. Сей факт прямо заперечив мені той старший аргументуючи в подразненню, що се неможливе, щоби якийсь там Українець мусів аж помагати Мадярам відшукувати Ракочія. Так нам не везло цілий час. Я прямо не міг через горло перетиснути хотьби одно слово похвали для Мадярів, а о долі угорських Руснаків вони навіть не хотіли говорити. Світле матеріяльне забезпеченє духовенства зробило його самозадоволеним і вперши спиною його зір покірний – служебний у стіп чужого хлібодавця. Так ішли ми мовчки в сторону готелю. А я думав, питав себе в душі, коли то прийде ся хвиля, що і Угорська Русь зверне очи на нас, тай затужить за злою з нами, бо їм остала ся ще українська мова і рабське чувство схияти ся до сильного і перед сильним.¹²⁴

(»Krenuli smo prvim ulicama Košuta i Andrašija, napravili, kako je rekao stariji svećenik, 'veliku ophodnju' oko crkve sv. Stjepana i kao da smo se susreli s oštrim trnjem jer je moj govor o našim nastojanjima, na koji smo, očigledno, skrenuli razgovarajući o posljednjim događajima svjetskog rata, stariji slušao hladno, a mlađi 's čuđenjem i strašljivo'. Kad smo razgledavali katedralu sv. Stjepana, stariji je s ponosnom radošću pokazao tu veličinu i rekao: 'nije kao vaš sv. Jura'. 'Ali naša katedrala je zato starija, a sigurno je ljepši pogled s nje, nego iz te doline odakle se vidi samo nama stran i vama veliki grad, ništa više.' Moj odgovor je uzrujao starijeg prijatelja ophodnje i počeo je hvaliti Budimpeštu kao prvi grad na svijetu po ljepoti i čistoći. Kao odgovor na to počeo sam glasno čitati s natpisa imena Mađara plemenitog roda, Kona, Golda, Feierdufta, Levingertza, koji su osigurali veliku pobjedu Mađara i nad našim narodom i rekao: 'Pa ovaj židovski grad, osim slavni kavana i ciganskih glazbenika za cijelu Europu, nema u sebi ništa originalno.' U tom raspoloženju stigli smo na ulicu Rákócziya, čije je posmrtno ostatke tražio za Mađare Ukrajinac prof. dr. Ščurat. Tu činjenicu mi je osporio taj stariji argumentirajući uzbuđeno da je nemoguće da je neki Ukrajinac morao pomagati Mađarima tražiti Rákócziya. Tako nam cijelo vrijeme nije išlo. Ja nisam mogao protisnuti kroz zube ni jednu riječ pohvale za Mađare, a o sudbini mađarskih Rusnaka oni nisu htjeli ni govoriti. Dobro materijalno osiguranje svećenstva učinilo ga je samozadovoljnim i učinilo njegov pogled pokornim – službenik svake stope tuđega gospodara. Tako smo išli šutke prema hotelu. A ja sam razmišljao, pitao sam se kad će doći trenutak da i Ugarska Rus' usmjeri svoj pogled na nas i zaželi ujedinjenje s nama jer im je ostao još samo ukrajinski jezik i robovski osjećaj da se pokoravaju jačem i pred jačim.« – op. prev.).

Opis te diskusije pokazuje raspoloženje koje je vladalo među Galičanima-Ukrajincima nadahnutima ukrajinskom idejom i među onima koje su pogrdno, s omalovažavanjem, nazivali »mađaronima«. Za potonje su ideja razvitka vlastite kulture i položaj njihova naroda značili manje nego mađarsko-imperijske vrijednosti i interesi. To pomaže da se shvati zašto je L. Kunyc'kyj koristio za doseljenike iz Galicije isključivo etnonim »Ukrajinci«.

L. Kunyc'kyj potvrđuje neke tvrdnje J. Grods'kog i M. Kindija – posebno o brznoj prilagodbi novog naraštaja Ukrajinaca:

*Зазначую, що в тих громадах нема до тепер жадної школи, діти не уміють ні читати ні писати, а війна і високі кошти науки не дозволяють людям своїх дітей посилати до міських шкіл. Одиниці, як пішли, чи то до промислових шкіл, чи просто до ремесла – а їх можна на пальцях почислити – так похорватчили ся, чи посербили ся, що тепер і не хочуть по українськи говорити, а коли й говорять у власнім інтересі, то дуже каліченою мовою.*¹²⁵

(»Primjećujem da u tim zajednicama nema do sada nijedne škole, djeca ne znaju ni čitati ni pisati, a rat i visoki troškovi nauke ne dopuštaju ljudima da svoju djecu šalju u gradske škole. Pojedinci koji su pošli u zanatske škole ili obrt – a takve se može na prste nabrojiti – tako su se pohrvatili ili posrbili da sada niti ne žele govoriti ukrajinski, a kad i govore u vlastitom interesu, onda je to vrlo iskvaren jezik.« – op. prev.).

Posebnu pozornost autor je obratio religijskom pitanju zajednice – odobito pitanju »златинщення« (»polatinjenja« – op. prev.) Ukrajinaca Bosne. U prvo vrijeme nakon preseljenja i do dolaska unijatskog svećenstva Ukrajinци su se često obraćali svećenicima drugih nacionalnosti i konfesija – posebno Srbima-pravoslavcima i Hrvatima-katolicima. Prema zakonu, unijati su službeno potpadali pod jurisdikciju Sarajevskoga katoličkog nadbiskupa. To je izazvalo nemir u brojčano ograničenom krugu ukrajinske inteligencije koja se žalila na želju unijata da prihvate zapadni obred; čak je o tome slala pisma Vatikanu. L. Kunyc'kyj nastoji opovrgnuti tvrdnju o pritisku na religijski identitet Ukrajinaca i piše o nastojanju vrhovnog svećenstva da riješi taj konflikt upućivanjem svećenika iz Križevačke biskupije, a nakon pojave jezičnih nesporazuma s njima – iz Galicije:

Є закон католицької церкви, що там, де нема гр. кат. єпископа, уніяти підлягають юрисдикції рим. кат. єпископа. В тімже конкретнім случаю, в яким внесено від Українців меморандум до Ап. Столиці, факт, що гр. католики підлягають влади аєпископа в Сараєви, не дає ні найменших підстав до сего, щоби Українці могли побоювати ся латинізації себе або насильної денационалізації. Церковні круги Сараєва далекі від сеї думки. Бож для Українців кольоністів спроваджувано священників вперід з Крижевацької дієцезії. Колиж ті неуміючи по українськи не могли задосить учинити своїм душпастирським обовязкам, спроваджено Українців священників з Галичини. Для пятьох в Босні існуючих українських гр. кат. парохій

*именовано власне осібногo ген. вікарія з осідком в Сараєві.*¹²⁶

(»Postoji zakon katoličke crkve da tamo gdje nema grkokatoličkog biskupa, unijati potpadaju jurisdikciji rimokatoličkog biskupa. U tom konkretnom slučaju u kojem su Ukrajinci podnijeli memorandum Apostolskoj Stolici, činjenica da grkokatolici potpadaju pod vlast nadbiskupa u Sarajevu ne daje ni najmanju osnovu da bi se Ukrajinci mogli bojati latinizacije ili nasilne denacionalizacije. Crkveni krugovi u Sarajevu daleko su od te pomisli. Jer su za Ukrajinke koloniste dovedeni svećenici unaprijed iz Galicije. Za pet postojećih ukrajinskih grkokatoličkih župa u Bosni imenovan je vlastiti osobni gen. vikarij sa sjedištem u Sarajevu.« – op. prev.).

L. Kunyc'kyj također navodi podatke o nastojanju nadbiskupa J. Stadlera da za grkokatolike stvori posebno biskupsko prijestolje pod vatikanskom jurisdikcijom i o tome da se toj zamisli nisu protivili ni Vatikan ni sarajevska (austrijska) Vlada. Prema gradnji grkokatoličkoga hrama u bosanskoj prijestolnici, po iskazu autora, katolici su se također odnosili blagonaklono. Te su teze, piše autor, dovoljne da se nivelira ideja o strategiji polatinjenja unijata.

Ipak treba istaknuti da nisu svi smatrali J. Stadlera predanim u rješavanju ovog slučaja u korist Ukrajinaca: prema podacima srpskog povjesničara M. Vukmanovića, taj nadbiskup gledao je Ukrajinke pogledom poljskih desnih stranaka, ignorirao ih kao nacionalno biće, a o etničkoj Ukrajini pod poljskom okupacijom govorio je kao o zemlji za koju je rimski Papa dao pravo »pravovjernih« poljskim kraljevima da vladaju njome.¹²⁷ Osim toga, kao što svjedoči dobro dokumentiran rad B. Graljuka o djelatnosti J. Stadlera, tadašnja bosanska vlada je 1907. odbacila ideju J. Stadlera o osnivanju posebnoga grkokatoličkog episkopata – kao neodgovarajuću stvarnim potrebama, jer se prema vatikanskim uputama o religijskim potrebama unijata u zemljama koje je okupirala Austrija trebao brinuti katolički nadbiskup.¹²⁸

Dolaskom svećenika iz Galicije pojavili su se zahtjevi za većom autonomijom Ukrajinaca-unijata, zbog čega je 1914. nastojanjima mitropolita Andrija Šeptyc'kog i rektora lavovskoga duhovnog sjemeništa Josipa Žuka osnovan posebni vikarijat (apostolska uprava) sa sjedištem u Sarajevu i, kasnije, u Banjoj Luci (vikarijat je postojao do 1924). Djelatnost J. Žuka u korist duhovne neovisnosti doseljenika izazvala je zadovoljstvo župljana:

126 Isto, str. 119.

127 Vukmanović, M. »Neki sadržaji vjerske, političke i kulturne djelatnosti Ukrajinaca u Bosni i Hercegovini između dva rata«. U knj. *MIUB*, t. III. Novi Sad: 2007, str. 183–184.

Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke...*, str. 232.

128 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke...*, str. 232.

Впала мені в руки вирізка здаєсь з »Руслана«, в якій стоїть таке написане: »Від часу до часу піднимають ся по часописях голоси, що боснійські Русини нарікають на те, що їх підчинено під власть латинського єпископа Стадлера і бажають конче належати до власти галицького Митрополита у Львові.«

Від часу за менованя о. Дра Жука, ревного священника і Русина – патріота генеральним вікарієм в Босні для руських осадників жалі ті не мають ніякої основи і про них Русини в Босні певно нічого не знають, бож він їх найвисшою власттю церковного в Босні, незалежною від архієпископа Стадлера і других єпископів латинських, хиба в тім ріжниця, що він генеральний вікарій, а вони єпископи.¹²⁹

(»Došao mi je u ruke isječak, čini se iz 'Ruslana', u kojemu piše ovo: 'S vremena na vrijeme u časopisu kruže glasine da se bosanski Rusyni žale na to što su podčinjeni vlasti latinskog biskupa Stadlera i žele obavezno pripadati vlasti galicijskog Metropolita u Lavovu.'

Od imenovanja o. dr. Žuka, revnog svećenika i Rusyna – patriota, generalnim vikarom u Bosni za rus'ke starosjedioce, te pritužbe nemaju nikakve osnove i o njima Rusyni u Bosni sigurno ništa ne znaju, jer on je njihova najveća ovlast crkve u Bosni, neovisna o nadbiskupu Stadleru i drugim latinskim biskupima, s tom razlikom da je on generalni vikar, a oni biskupi.« – op. prev.).

Zanimljivo je svjedočenje o suživotu Galičana i iseljenika iz Karpatske regije u Bosni. Tako je u mjestu Opsečko galicijski svećenik Oleksandr Biljak među župljanima imao i »ugarskih Ukrajinaca«:

У своїй парохії має о. Біляк до 80 людей – угорських Українців, які зразу уважали себе за Мадярів і жили окреме від наших людей. Та з часом зжили ся вони з нашими людьми, прийняли ношу і мову нашого люду. І набрали народної свідомости і почутя племінної спільноти. Зразу не хотіли угорські Руснаки навіть дружбити ся з нашими дівчатами. Та зважив ся один вдовець одружити ся з галицькою дівчиною, яка була славною таздинею. А що »die Liebe kommt durch den Magen« – так проломили ся угорські Руснаки і вже радо шукають собі дружин між нашими дівчатами.¹³⁰

(»U svojoj parohiji ima o. Biljak do 80 ljudi – mađarskih Ukrajinaca koji su se odmah smatrali Mađarima i živjeli odvojeno od naših ljudi. S vremenom su se stopili s našim ljudima, prihvatili odjeću i jezik naših ljudi. I stekli narodnu svijest

129 Kunyc'kyj, L., str. 120.

130 Isto, str. 143.

i osjećaj plemenskog zajedništva. Mađarski Rusnaci se nisu htjeli odmah družiti s našim djevojkama. Pa se odvažio jedan udovac oženiti s galicijskom djevojkom koja je bila slavna gazdarica. A budući da 'die Liebe kommt durch den Magen' /'Ljubav ide kroz želudac'/ – tako su se odvažili mađarski Rusnaci i već rado traže sebi žene među našim djevojkama.« – op. prev.).

Ti zapisi svjedoče da u prvo vrijeme nije postojao društveni suživot među Galičanima i »Rusnacima« i da ih je »mađarski« identitet ugarskih Rusina odvajao od galicijskih zemljaka. Autor piše da se približavanje dogodilo u smjeru od Rusina do Ukrajinaca (nažalost nije opisana uloga Galičana u tome). U toj situaciji takvo približavanje može se pojasniti i utjecajem galicijskog svećenika (kao religijskog faktora), oko kojega se koncentrirao religijski život svih unijata, Rusina i Ukrajinaca.

U mjestu Zavidovići također su radili i Galičani, i »ugarski Ukrajinaci«, čija se integracija odvijala drugačije:

В Завідович є величезний тартак. В нім працювало в час приходу о. К(індія) т. є. 20. X. 1910. около 50 родин галицьких переселенців, душ усіх около 700. Крім сего в лісах сеї фірми, що тягнули ся аж до сербської границі, працювали угорські Українці, яких число усе вагало ся між 2000–3000 людей, самих мушчин. Усі вони спадали в душпастирство о. К(індія). (...).

Богослуження правив о. К(індій) зразу в римо-католицькій каплиці. Наш нарід приняв о. К(індія) дуже радо, а угорські Українці держали ся осторонь.

Тяжко було між ними що робити, бо то були лісові робітники, привожені у Босну жидівськими агентами, партіями, по кілька соток на раз. Сі люди стояли під абсолютним впливом свого провідника так, що відношене сього люду до нашого священика було залежне від відношення агента до особи священика. (...).¹³¹

(»U Zavidovićima je velika pilana. U njoj je radilo u vrijeme dolaska o. K /indija/, tj. 20. 10. 1910, oko 50 obitelji galicijskih doseljenika, oko 700 duša. Osim toga, u šumama te firme koje su se protezale čak do srpske granice, radili su ugarski Ukrajinaci kojih je bilo između 2000 i 3000, samih muškaraca. Svi oni su pripadali pastoralu o. K/indija/. /.../.

Bogoslužje je provodio o. K/indij/ odmah u rimokatoličkoj kapeli. Naš narod je primio o. K/indija/ vrlo radosno, a mađarski Ukrajinaci su se držali po strani.

131 Isto, str. 149.

Teško je bilo među njima išta raditi jer su to bili šumski radnici koje su doveli u Bosnu židovski agenti, partije, po nekoliko stotina odjednom. Ti ljudi su bili pod apsolutnim utjecajem svojega vođe, tako da je odnos tog naroda prema našem svećeniku ovisio o odnosu agenta prema osobi svećenika. /.../«. – op. prev.).

Autor opisuje konfliktnu situaciju povezanu s dolaskom i službom M. Kindija u ovo središte; konflikt je objašnjen time da ta prisutnost i rad nisu odgovarali nekome od utjecajnih ljudi toga mjesta. Svećenik je morao napustiti sredinu.

Na taj se način može primijetiti kako se u situaciji bez vanjskih negativnih faktora religijska (i, kao posljedica, nacionalna) integracija među Galičanima i »ugarskim Ukrajincima« odvijala pozitivno (primjer Opsečka), dok se u uvjetima negativnog utjecaja izvana integracijski proces nije mogao dogoditi (primjer Zavidovića).

Zanimljiv je način na koji L. Kunyc'kyj opisuje »ukrajinsku narav« u Bosni, u selu Devjatyna (prema autoru *Деветина /Devetina/* – op. prev.):

Входимо на обійсте з недобрим бриськом на припоні, з гусьми, качками, курми, криницею, як в Галичині. З стодоли чути важкі удари ціпа. Ми привитали ся – і з стодоли виїшов кремезний хлоп, середного росту, з козацьким вусом на добрім веселім лици. Йому вже минула сімдесятка, хоч він ледви шпаковатіти починає.

Се одна з тих незнищених українських натур, що її праве серце, здоровий розум і зелізни прямо м'ясні не можуть спокійно знести галицької кривди і нужди, тай тому »втікають у світ за очі«. Так і Максим зібрав кілька соток корон з продажі своєї мізерії тай тому двацять літ виїхав до Босни! Нині він властителем 50 моргів поля і ліса, усьо в однім кусневи огорожене, справлене. З Максимом ідемо в хату, а там на прозі вже жде нас гостинна господиня, окружена »Божим благословенством« громадкою діттих, хлопчиків і старших уже дівчаток. »А двох синів і зять ще у війську служать«, додає з гордостю батько Максим.¹³²

(»Ulazimo na imanje sa zločestim psom na lancu, s guskama, patkama, kokošima, bunarom, kao u Galiciji. Iz ambara se čuju teški udarci mlatila. Mi smo se pozdravili i iz ambara je izašao jak čovijek srednjeg rasta s kozačkim brkovima na dobrom, veselom licu. On je već prešao sedamdesetu, iako jedva da počinje sijedjeti.

To je jedna od tih neuništivih ukrajinskih priroda čije snažno srce, zdrava pamet i upravo željezni mišići ne mogu mirno podnijeti galicijsku krivicu i potrebu, i zato 'bježe kud ih noge nose'. Tako je i Maksym skupio nekoliko stotina kruna od prodaje svoje bijede i prije dvadeset godina otišao u Bosnu! Sad je on vlasnik 50 kj (katastarsko jutro – op. prev.) polja i šuma, sve u jednom dijelu ograđeno, priređeno. S Maksymom idemo u kuću, a tamo nas na pragu već čeka gostoljubiva domaćica okružena 'Božjim blagoslovom', skupinom djece, dječaka i već starijih djevojaka. 'A dvojicu sinova su uzeli da u vojsci služe', dodaje s ponosom otac Maksym.« – op. prev.).

Osim isticanja ljubavi prema slobodi Galičana, koji više vole biti slobodni u stranoj zemlji nego trpiti nepravdu u domovini, privlači pozornost i ponos Ukrajinca čiji sinovi služe u austrijskoj vojsci. Stvara se dojam da ideja o oslobođenju Ukrajine od raznih carstava i njezino državno ujedinjenje još nije postalo sastavnim dijelom ideologije posebnih bosanskih Ukrajinaca-seljaka u vrijeme putovanja L. Kunyc'kog.

Znakovi političke svijesti ukrajinske nacije počeli su se javljati, međutim, u krugovima ukrajinske inteligencije kojoj su pripadali državni službenici, koncentrirani većinom u Sarajevu. Njihove političke ideje i organizaciju opisao je grkokatolički svećenik hrvatskoga podrijetla Mirko Bojić, iz čijih se zapisa saznaje o postojanju »Ukrajinskog kružoka« u bosanskoj prijestolnici, koji je okupljao pristalice ukrajinske neovisnosti:

І свій кружок перетворили ми в »Раду«, частіше сходилися, живо розмовляли про створену українську державу й ждали воскресення великої й сильної України. Цікаво було приглядатися до цих старих панів, що уважалися пропащими, як вони уважно слідували за подіями у зв'язку з Україною й як вони по всьому місті пропагували ідею самостійної України, не побоявшись своїх товаришів-поляків, яких також не мале число жило в Сараєві, ні самої Австрії, чиїми урядовцями були. Деяким впливовим типам було не до вподоби наше українство, бо само собою розумілося, що соборна Україна мусіла обіймати й Галичину та Буковину, отже пошкодити Австрії. Відомо мені було, що поліція стежить за нашим »кружком згл. радою«. Це було певно діло поляків, бо їм не подобалося, що ці високі пани заявлялись українцями, а їх вони хотіли представляти поляками. Щоб іще виразніш зазначити своє українство старий пан Зобков, член Верховного Суду, змінив своє прізвище

*Зобков на Зобків, а Вонсович на Вусович.*¹³³

(»I svoj kružok smo pretvorili u 'Radu' ('Savjet' – op. prev.), češće se okupljali, živo razgovarali o stvorenoj ukrajinskoj državi i čekali uskrsnuće velike i jake Ukrajine. Zanimljivo je bilo поближе vidjeti tu staru gospodu koja su se smatrala propalima, kako su oprezno razgovarali o događajima vezanima za Ukrajinu i kako su po cijelome gradu propagirali ideju samostalne Ukrajine, ne bojeći se svojih prijatelja-Poljaka kojih je također dosta živjelo u Sarajevu, niti same Austrije čiji su službenici bili. Nekim utjecajnim tipovima nije se sviđjelo naše ukrajinstvo jer se samo po sebi razumjelo da je saborna Ukrajina morala obuhvaćati i Galiciju i Bukovynu, dakle naštetiti Austriji. Poznato mi je bilo da policija traga za našim 'kružokom, tj. Radom'). To je bilo određeno djelo Poljaka, jer se njima nije sviđalo što se ta visoka gospoda nazivaju Ukrajincima, a njih su oni htjeli predstavljati kao Poljake. Kako bi još izražajnije označili svoje ukrajinstvo, stari gospodin Zobkov, član Vrhovnog suda, promijenio je svoje prezime u Zobkiv, a Vonsovyč u Vusovyč. – op. prev.).

Iz zapisa L. Kunyc'kog saznaje se o postojanju više ili manje razvijene nacionalne svijesti među Ukrajincima, o više ili manje uspješnom suživotu Rusyna i Ukrajinaca u Bosni i o potpuno kristaliziranoj ukrajinskoj ideji autora koji je iz svoje pozicije čekao kad će Ugarska Rus' »tugovati za jedinstvom s nama«...

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

133 Bojić, M., »Z mynulogo miž ukrajincjamy v Bosni«. U knj. *MIUB*, t. II. Novi Sad, 2006, str. 125.

Oleg Rumjancev

Povijesni pregled

Na početku 20. stoljeća primjećivala se etnička svijest u zajednicama bačko-srijemskih i bosansko-slavonskih Rusina. U kolektivnom sjećanju prvih očuvali su se spomeni povezani s rus'kim svijetom u Karpatima, potaknuti stalnim kulturnim kontaktima. I premda se zajednica u potpunosti prilagodila novim uvjetima, kod njezinih predstavnika ostao je učvršćen osjećaj pripadnosti većemu nacionalnom kontekstu. U vrijeme istraživanja V. Gnatjuka, predstavnici zajednice svjesno su se opredijelili kao dio »rus'kog / malorus'kog / rusnac'kog« plemena. G. Kosteljnyk ukazuje na osvješćivanje bačkih Rusina o vlastitoj kulturnoj odvojenosti, međutim smatra ih srodnima stanovnicima Galicije, Ukrajinacima.

U nacionalnom svjetonazoru preseljenika iz Galicije u Bosnu i Slavoniju u tom se razdolju primjećuje osjetan napredak. Dok se u prvim bilješkama u vezi s tim preseljenicima koristi etnonim »Rusyni« i postoje iskazi o njihovu još neadekvatnom shvaćanju etnonima »Ukrajinci«, već su se za nekoliko godina pojavili spomeni o njima kao o Ukrajinacima. Nažalost, stavovi bosansko-slavonskih Rusina nisu opisani prema njihovim autentičnim izvorima, nego prema iskazima svećenika koji su došli u tu zajednicu.

U Bačkoj i Srijemu se 1918–23. primjećuje spoznaja nužnosti korištenja narodnog jezika Rusina u javnoj kulturno-prosvjetnoj djelatnosti.

Prijedloga o izboru jezika bilo je nekoliko:

- prihvatiti jezik galicijskih Ukrajinaca;
- prihvatiti »malorus'ki« jezik, tj. »jazyčije«;
- prihvatiti narodni govor dopunjen na temelju ukrajinskoga ili »jugoslavenskog« jezika;
- prihvatiti narodni govor zajednice.

Odobren je posljednji prijedlog, što upućuje na razvijenu svijest među vodećim krugovima zajednice o odvojenosti narodnoga govora od postojećih književnih jezika i na poimanje tog izbora kao jedinoga realno mogućeg. Primjećivala se nesigurnost u eventualnom izboru između ukrajinskoga i ruskoga jezika (kao moguće varijante

često su se spominjala oba), međutim diskusija na tu temu, koliko je poznato, nije bilo.

Narodni jezik prihvaćen je sa sljedećim primjedbama:

- to je jedini jezik koji neće biti stran bačko-srijemskim Rusinima;
- to je jedini jezik na kojem se može razviti prosvjetiteljski pokret;
- korištenje jednog od književnih jezika učinilo bi obrazovanje nedostupnim za široke slojeve društva;

- približavanje jednom od »velikih« književnih jezika bit će optimalno, ali na početku treba proširiti obrazovanje u zajednici korištenjem materinskog jezika;

- prvi cilj je širenje obrazovanja, a drugi težnja jezičnom jedinstvu svih Rusina.

Kasnije tim točkama G. Kosteljnyk dodaje još nekoliko:

- zadržavanje ukrajinskog pravopisa koji će povezivati jezik Rusina s ukrajinskom pisanom kulturom;

- prijedlog uvođenja ukrajinskog jezika u zadnjem razredu osnovne škole.

Početak tog razdoblja opaža se odsutnost jedinstvenoga kriterija u upotrebi različitog roda kategorija koje su bile u vezi s nacionalnim svjetonazorom Rusina:

- klasifikacija jezika Rusina nije bila određena; sigurno je to da ga nisu smatrali jezikom nacije, budući da se »rus'ki« kontekst shvaćao većim od same zajednice – upućivanje na jezike drugih »Rusyna« svjedoči o tome. Međutim primjećuju se i konkretnije ideje: naprimjer M. Mudryj opisuje govor bačko-srijemskih Rusina kao južni rus'ki, jedan od triju rusynskih jezika, uz istočnorus'ki užgorodski i zapadnorus'ki prjašivski;

- upotreba etnonima bila je slučajna: termini »Rusin/Rusnak«, »Malorus« i »Ukrajinc« koristili su se većinom za opis pripadnosti zajedničkome »rus'kom kontekstu«;

- »rus'ki kontekst« u početku nije imao određenih granica. Izraz »rus'ka nacija« često nije bio jednoznačan (moglo se misliti na velikoruski, ukrajinski ili karpatski kontekst). Kao utjelovljeni primjer brze izmjene geopolitičkih pogleda može se navesti M. Černjaka koji je 1919. pisao o Rus'ima od Kijeva do Moskve, a već 1924–25. o Rus'-Ukrajini od Karpata do Kavkaza;

- odsutna su jasna određenja pojmova kao što su »narod« i »nacija«: sam G. Kosteljnyk naziva Rusine nacijom, iako ima na umu samo njihovu regionalnu specifičnost i pridružuje Rusine ukrajinskom narodu;

– odsutna je jedinstvena pravopisna norma (svjedok tome je prvi RKJR¹).

Iz te situacije može se donijeti nekoliko zaključaka. To svjedoči o novini potrebe rješavanja nacionalno-kulturno-jezičnih kriterija. Zapravo ta se potreba pojavila kad je prvi impuls kulturno-prosvjetne inicijative već bio na snazi i davao rezultate. Potreba razmjeshaja kardinalnih točaka u granicama gore spomenutih pitanja nastala je kao drugorazredni element u odnosu na prve simptome razvoja prosvjete. Tek nakon prvih koraka nastala je potreba usmjerenja djelatnosti u konkretno korito, ograničeno određenim kulturnim kriterijima.

Na osnovi toga može se tvrditi da početak pokreta nije bio umjetan, da je nastao kao posljedica prisutnosti prirodnog potencijala i uvjeta za njegov razvoj, a ne kao posljedica unaprijed stvorene koncepcije. Koncepcija je stvorena kasnije. Kolebanje nacionalnih, jezičnih, terminoloških i drugih kategorija u vrijeme početne djelatnosti svjedoče o tome da nije koncepcija bila preduvjet kulturnog razvoja, već je razvoj postao osnova za buduću koncepciju. Naravno, nema sumnje da su najsvjesniji članovi zajednice imali svoje već oblikovane kulturno-nacionalne stavove. Međutim to što se o tim stavovima raspravljalo, što su oni utjelovljeni tek postupno, označava da je djelatnost već imala svoj potencijal do određenja smjera razvoja.

Treba se zaustaviti na tome da je prvi element rasprave bio upravo jezik. Ali to ne treba shvaćati kao želju da se radi prema principu »nacija–jezik«, budući da su Rusini, čak odlučujući u korist primjene svojega narodnog jezika, to radili shvaćajući sebe kao dio većega konteksta, što označava prisutnost širega nacionalnog osjećaja. U osnovi odluke o prihvatanju narodnog jezika nalazila se stvarna potreba, a ne nekakva nacionalna svijest ili želja da se istakne vlastita izdvojenost od većega rus'koga konteksta.

Kasnije se u vodećim krugovima zajednice širi etnonim »Rusini-Ukrajinci« i pojavljuju se znakovi njegova shvaćanja kao nacionalnog naziva. Važna je uloga svećenstva u pitanju širenja ukrajinske ideje među Rusinima. Između ostalog, svećenstvo je toj ideji dodavalo dva elementa: grkokatoličku vjeru, koju su svećenici propagirali kao dio ukrajinske svijesti (ili ukrajinsku svijest kao dio vjere), i svoj socijalni status, viši u usporedbi s drugim Rusinima. S time je povezan nastanak prvih sukoba.

1 РКУОР – Руски календар за Южно(-)славянских Русинох (пізніше: Руски календар за Русинох у Югославії) (1920–1940): Rus'ki kalendar južnoslavenskih Rusina (kasnije: Rus'ki kalendar za Rusine u Jugoslaviji); dalje – RKJR (op. prev.).

Pokret »batogaša«² treba promatrati kao socijalni problem: svećenici su optuženi za antinarodnu djelatnost, dok je »pravoslavlje«, koje su »batogaši« imali na umu, bilo uglavnom sredstvo borbe protiv unijatskog svećenstva. S jedne se strane može čak pretpostaviti da su široki slojevi zajednice kritizirali povezanost svećenika s bogatim krugovima Rusina, dok su s druge strane na pravoslavlje prelazili samo pojedinci. U otpadništvu treba vidjeti nastojanje izmicanja od kontrole svojega svećenstva, a ne želju da se promijeni vjeroispovijest.

Otpadništvo među Galičanima bilo je radikalnije. To se pojašnjava time što u Bosni unijatsko svećenstvo nije imalo jaku poziciju u društvu (za razliku od Bačke) i nalazilo se u, za njih ne miroljubivome, srpsko-bosanskom okruženju; otpadnici su brzo stjecali srpske simpatije na račun pravoslavnog faktora. I tu sukob ima socijalno-ekonomske temelje. Radikalnost procesa nije se izrazila toliko u brojnosti otpadnika (koliko je poznato, njih nije bilo puno), koliko u brutalnim metodama kojima su se koristili. Bosansko-ukrajinski primjer pomaže razumjeti da u sukobima povezanim s otpadništvom nije bio odlučujući nacionalni faktor: u Bosni su i unijati i pravoslavci ostali Ukrajinci, i kao Ukrajinci (pravoslavci) imali su podršku Srba. U Bačkoj i Srijemu ukrajinofobija nije bila samo posljedica moskvofilmskih uvjerenja, već i posljedica povezivanja ukrajinske nacionalne ideje s unijatskom vjerom.

To što »batogaši« u početku nisu vodili aktivnu antiukrajinsku propagandu, pojašnjava se nejasnoćom nacionalnih kriterija u tome razdoblju. Nema sumnje da tendencija nazivanja sebe »Malorusima« svjedoči o velikoruskim raspoloženjima, čija je prisutnost bila uvjetovana raširenim panslavizmom u jugoslavenskom društvu. Ukrajinsko pitanje još nije bilo dovoljno poznato. Ipak, već se primjećuje da su »batogaši« kritizirali želju Galičana da se odvoje od Rusije, tendenciju da istaknu ukrajinski kontekst uključujući Kijev i Poltavu, pozitivno shvaćanje etnonima »moskalj« itd.

Dok je RNPT³, bez obzira na nedostatke, bio prava kulturna osnova, djelatnost »batogaša« nije bila kulturni pokret i radila je sa socijalno-političkim efektom: o tome svjedoči i zadovoljstvo vladike eksproprijacijom zemalja, i stalne namjere da se potkopa autoritet svećenstva među Srbima, i korištenje nacionalnog identiteta po principu karijerizma. Međusobne optužbe »prosvjetitelja« i »batogaša«

2 Батогаша (batogaši) – od naziva izdanja Руски батог (Rus'ki bič, 1921); tim se terminom u krugovima »Rus'kog narodnog prosvjetiteljskog društva« s omalovažavanjem nazivalo protivnike, tj. vodeće djelatnike i pristaše pravoslavnoga moskvofilmskog pokreta (op. prev.).

3 РНПТ – Руське народне просвітне товариство (1919–1941): Rus'ko narodno prosvjetiteljsko društvo; dalje: RNPT (op. prev.).

za ugrofilstvo i komunizam bile su uglavnom neutemeljene i koristile su se isključivo kao instrumenti ideološke borbe.

U razdoblju 1918–23. jedino se ukrajinsku ideju može smatrati postojećom i oformljenom nacionalnom idejom na konkretnim kulturnim osnovama. Pokret »batogaša« imao je oznake moskvofilstva, ali nije imao kulturnih ili organizacijskih osnova za konkretizaciju svojih ideja. U zajednici bosansko-slavonskih Ukrajinaca nisu se pojavile sumnje u vezi ukrajinskih raspoloženja, iako, nažalost, nisu pronađeni autentični izvori koji bi mogli definitivno podržati tu pretpostavku.

U razdoblju 1924–32. u uvjetima kulturno-prosvjetnoga monopola RNPT kristaliziraju se različiti odnosi prema ukrajinskoj naciji. U tom razdoblju mogu se na temelju razmotrenih publikacija uočiti ovi osnovni odnosi prema nacionalnom identitetu:

U Bačkoj i Srijemu:

– unijatsko-rus’ko-ukrajinski odnosi, u okvirima kojih je kao prvotni element određena vjeroispovijest i potvrđena veza »unijat-Rusin/Ukrajinac« (samo unijat može biti pravi Rusin/Ukrajinac, samo katolički tisak je pravi itd.). Predstavnici ovoga pravca često nazivaju ukrajinski nacionalni kontekst (povijest, religiju, kulturu) etnonimom »rus’ki«;

– ukrajinski nacionalni, a također i grkokatolički pravac, koji su podržali uglavnom galicijski predstavnici svećenstva (ali i Rusini). Ovaj se pravac razlikuje od prethodnoga po tome što je u njegovim okvirima patriotizam bio razvijeniji; religijska komponenta imala je veliko značenje, ali paralelno s nacionalnim osjećajem. Predstavnici pravca poticali su Rusine na približavanje ukrajinskom narodu i, u posebnim slučajevima, kritizirali regionalnost njihove kulture. Važna pojava bila je suradnja s nacionalno-političkom »Ukrajinskom zajednicom« iz Beograda ili prisutnost Rusyna u UTPZ-u⁴;

– moskvofilska rusinska tendencija temeljena na socijalnoj opoziciji svećenstva, na principijelnom ukidanju njegovih prosvjetiteljskih principa, na opoziciji pravopisa G. Kosteljnyka (prednost se davala »jazyčiju«). U okvirima pravca opažaju se i elementi panslavizma i znakovi karpatsko-rusinskog identiteta (ali ne odvojenog, nego nesvjesno povezanog s moskvofilskim stavovima). O pravcu se doznaje uglavnom iz neizravnih informacija, budući da u tom razdoblju on nije bio organiziran i nije imao svojih izdanja. O aktivnostima u okvirima pravca saznaje se iz

4 УТПЗ – Українське товариство просвіти в Загребі (1922–1945): Ukrajinsko društvo prosvjete u Zagrebu; dalje: UTPZ (op. prev.).

činjenica kao što su nesklonost čitanju RN-a⁵, nepoštovanje inteligencije i svećenstva i dr., a bio je raširen uglavnom u određenim krugovima stanovnika Kucure.

Svi pravci su ojačali i kao posljedica toga zauzeli radikalnije pozicije krajem 1920-ih godina pod utjecajem ekonomske i kulturno-prosvjetiteljske krize.

Treba istaknuti da se rad na približavanju bosansko-slavonske i bačko-srijemske zajednice u to vrijeme počinje dodirivati sa stvarnošću jezične udaljenosti Rusina i Ukrajinaca: 1925. godine neki djelatnici nisu smatrali razlike u jeziku značajnima i predlagali su raširiti RN među Ukrajinacima, a već su za godinu dana u RNPT-u priznali da je jezik značajna prepreka toj inicijativi.

Tipovi odnosa prema nacionalnom identitetu u Bosni i Slavoniji:

– ukrajinsko-unijatski nacionalni pravac, predstavljen većinom stanovništva, koji se nalazio pod stalnim utjecajem svećenstva. Ti krugovi, uz posredništvo svećenstva, jačaju veze s bačko-srijemskom zajednicom temeljeći se na religijskim, socijalno-ekonomskim i čak kulturno-prosvjetnim odnosima (posljednjem naprimjer možemo dodati to što su Ukrajinci osnovali ogranke RNPT-a i pojavu ukrajinskih publikacija u RN-u); u tom razdoblju primjećuje se kulturni razvoj toga pravca;

– ukrajinsko-pravoslavni pravac, formiran kao posljedica socijalno-političke opozicije svećenstvu i koji je podržala srpsko-bosanska sredina. O tom pravcu doznaje se iz neizravnih informacija.

Ovoj klasifikaciji treba dodati postojanje ukrajinsko-nacionalističkoga pravca u Zagrebu i kasnije u Beogradu. Pravac doživljava veći razvoj 30-ih godina 20. stoljeća.

U Srbiji je u krugovima bijele emigracije rašireno »malorusko« shvaćanje ukrajinskog identiteta.

U tom razdoblju mogu se primijetiti različiti načini shvaćanja i korištenja nacionalnog identiteta:

– religijsko shvaćanje bilo je najraširenije u širokim bačko-srijemskim i bosansko-slavonskim slojevima Rusina/Ukrajinaca i među predstavnicima unijatskoga svećenstva. Povijesna koncepcija imala je rus'ko-ukrajinsko tumačenje, a njezino širenje bilo je uvjetovano utjecajem svećenika na Rusine/Ukrajince. U okvirima takvoga shvaćanja identiteta nacionalnu kulturu podržavalo je kršćanstvo i obrnuto. Taj tip shvaćanja često se približavao nacionalno-ukrajinskom, ali s prednošću religijskog sadržaja;

5 PH – Руски новини (1924–1941): Rus'ke novine; dalje: RN (op. prev.).

– nacionalno-ukrajinsko, patriotsko, zasnovano na kulturno-nacionalnim oznakama, rašireno u krugovima inteligencije, više ili manje radikalno. Za određene predstavnike takvih pogleda nacionalna se ideja »ravnopravno« spajala s religijskim faktorom. Za ostale je vjeroispovijest bila drugorazredna, a sam religijski faktor podređen nacionalnom;

– društveno-rusinsko (u Bačkoj i Srijemu), koncentrirano oko potpuno lokalnog shvaćanja života i djelatnosti zajednice. Takav odnos nije bio konceptualan, nije imao oznaka nacionalnog pokreta i proizlazio je isključivo iz regionalnih društvenih potreba. Takvo se shvaćanje moglo usuglašavati i s rus'ko-ukrajinskim zajedničkim pravcem i s moskvofilmskim stavovima;

– socijalno-religijsko shvaćanje, stvoreno kao opozicija kulturno-socijalnom i, kao posljedica, nacionalnim principima vodećih krugova zajednice (inteligencije i svećenstva). U takvim slučajevima izbor tipa religijskog i nacionalnog identiteta bio je uvjetovan položajem u opoziciji svećenstvu;

– dakle, shvaćanje oznaka identiteta (posebno religijskih ili slavenskih) korisno je kao način za ostvarivanje karijere.

God. 1933–1941. pojava vlastitog tiska kod bosanskih i slavonskih Ukrajinaca dopušta da se sazna više o kulturno-nacionalnom životu zajednice, a organizacijsko formiranje moskvofilmske opozicije u Bačkoj, sa svojim izdavaštvom, rađa publicistički sukob između RNPT-a i KPSJR-a⁶. U tom razdoblju primjećuju se dva osnovna konflikta u okvirima pitanja nacionalnog identiteta.

Religijsko-nacionalni konflikt u bačko-srijemskoj zajednici i zagrebačko-ukrajinskim krugovima, koji se grana na ove pravce:

– religijsko-nacionalni, utjelovljen svećenstvom i mjesnim društvima »Prosvita«, u kojima se kulturno-prosvjetiteljska djelatnost, ujedinjena sa župnim životom, provodila po principu »Ukrajinc=unijat«. U tom se pravcu ponekad pozitivno ocjenjuje austrijsko razdoblje Ukrajine, dok se rusko i boljševičko razdoblje demoniziraju;

– nacionalistički, koji su uglavnom utjelovili UTPZ i »Ukrajinska zajednica«, predstavnici kojega su nastojali pod svojim vodstvom okupiti čitavu dijasporu i temeljili društveno-političku djelatnost (propaganda ukrajinskog nacionalizma) na radikalnom nacionalizmu i bez uzimanja u obzir vjeroispovijesti;

– pravoslavno-socijalni, utjelovljen na ukrajinskome pravoslavnom pokretu.

6 КПСЮР – Культурно-просвітний союз югославських русинів (1933–1941): Kulturno-prosvjetni savez jugoslavenskih Rusina; dalje: KPSJR (op. prev.).

U okvirima ovoga pravca crkvena unija se shvaćala kao poljska tvorba i zato se demonizira. Postoji malo informacija o principima djelatnosti tog pokreta. Poznato je da su ovi krugovi surađivali čak s UTPZ-om, ali ne s »Prosvitom«.

U ukrajinskom tisku često se spominje postojanje »Galicijana«, tj. Ukrajinaca-Galičana, koji su blizu potpunog asimilaciji. Kategoriju ne možemo svrstati u pravce, budući da je proces asimilacije bio prirodan, a ne ideologiziran.

»Prosvjetiteljsko-zarjaški⁷ konflikt u bačko-srijemskoj zajednici nastaje između RNPT-a, koji utjelovljuje ukrajinski i unijatski pravac, i KPSJR-a, koji pozicionira svoju djelatnost u opoziciji i, kao posljedica toga, stoji na ukrajinofobnim i antiunijatskim pozicijama, formiranima kao moskvofilstvo i pravoslavlje. U tim uvjetima oba se pravca bačko-srijemske zajednice granaju.

U granicama RNPT-a primjećuju se ovi tipovi nacionalnih stavova:

– umjereno-nacionalni, temeljen na racionalnim kulturno-prosvjetnim principima i potrebama zajednice, a također na narodnome jeziku. Prioriteti su bili očuvanje narodnog jezika i praćenje ukrajinskog naroda u njegovoj sudbini. Nije se priznavao korisnim pritisak nacionalizma na nacionalne ideale;

– radikalno-nacionalni, osnovan na koncepciji velikoukrajinske nacije od Krakova do Kavkaza. Realiziran u okvirima Saveza ukrajinskih učenika, pokret je reakcija na pojavu misli u zajednici o Rusinima kao posebnom narodu, a također i odgovor na aktivizaciju moskvofilskog pokreta. Ukrajinska orijentacija ovoga pokreta, međutim, nije dovela do omalovažavanja narodnog jezika – naprotiv, planiralo se širiti ukrajinsku propagandu jezikom Rusina;

– religijsko-nacionalni, u kojemu apsolutizirani grkokatolički faktor dominira rus'ko-ukrajinskim nacionalnim pristupom.

Među »zarjašima« nastaju ovi pravci:

– moskvofilsko-nacionalistički, temeljen na panslavizmu, na idealima velikoruske nacije od Poprada do Tihog oceana, na vezanosti s etnonimom »ruskij«⁸, na ukrajinofobiji i radikalnim principima tipa »Ukrajine nije bilo, nema i neće biti« (retorika je izgrađena na idealizaciji figure »čvrstog Rusina« koji ne želi znati drugo osim svog »ruskog« narodnog imena). Među manifestacijama velikoruskoga šovinizma ovoga pravca je i tvrdnja da galicijski preseljenici u Bosnu nisu Ukrajinici,

7 Заряши (zarjaši) – od naziva novina *Заря* (*Zora*, 1934–36; kasnije *Руска заря*, *Ruska zora*, 1936–40). Tim se terminom u krugovima »Rus'kog narodnog prosvjetiteljskog društva« s omalovažavanjem nazivalo protivnike, tj. vodeće djelatnike i pristaše pravoslavnoga moskvofilskog pokreta, okupljene oko KPSJR-a (op. prev.).

8 Рускјј, русског – definiranje sebe s naglašeno ruskim nazivom: рускјј/русский (op. prev.).

nego Rusini, jer u Galiciji »Ukrajinci« ne postoje. »Ukrajinci« postoje navodno samo u ruskoj oblasti pod nazivom »Ukrajina«. Osim ukrajinskoga konteksta, podcijenjen je i lokalni rusinski kontekst, koji je u ovom pravcu shvaćen kao besperspektivan. Šire se sukobi, poput poticanja antagonizma među Krsturčanima (koji se smatraju nesvjesnim izdajnicima »ruskosti«, budući da su naklonjeni RNPT-u) i Kocurjanima (»najpoznatijim« Rusinima, budući da nisu prihvatili ukrajinsku ideju i pravopis G. Kosteljnyka). Smatralo se da pravopis G. Kosteljnyka udaljuje Rusine od njihove braće u Ukrajini;

– socijalno-zarjaški, tek neznatno odvojen od radikalnih panruskih koncepcija; usmjereniji na socijalnu opoziciju svećenstvu, na borbu za »ruskost'« protiv »ukrajinizma« – tj. protiv nametanja ukrajinskog identiteta Rusinima. Prihvatanje narodnog jezika shvaćalo se kao prvi korak do asimilacije. Predstavnici ovoga pravca otvoreno objašnjavaju da je pojava pravoslavnog pokreta među Rusinima uvjetovana njihovim nezadovoljstvom djelatnošću inteligencije;

– potpuno pravoslavni, u okvirima kojega se, uz moskvofilstvo i ukrajinofobiju, propagiralo ili pravoslavlje ili čišćenje unije od latinskih elemenata.

S radikalizacijom političke klime i s događajima na Zakarpattju situacija se mijenja. Ukrajinski nacionalizam doživljava kratku pobjedu i brz poraz s padom Karpatske Ukrajine, ali njegov se pokret ne zaustavlja. U tom razdoblju KPSJR intenzivira popularizaciju ideje jugoslavenskog patriotizma, što nije slučajno: odsutnost jake kulturno-prosvjetne osnove (o čemu svjedoči kolebanje u terminima i etnonimima, u poimanju zemlje podrijetla i izboru domovine) dopušta da se brzo ispravi ideološki vektor prema bližem jugoslavenskom svijetu. Potonje nisu mogli napraviti Ukrajinci čija se ideja zasnivala na razjašnjenim kulturno-povijesnim principima, gdje nije bilo moguće brzo promijeniti smjer razvoja.

Drugi svjetski rat (1941–45) dovodi ukrajinski nacionalizam na višu razinu, što će značiti i njegov brzi pad. Odsutnost ukrajinskog (i bilo kojeg drugog) nacionalizma među širim slojevima bačkih Rusina uvjetuje relativan mir ove zajednice pod mađarskom okupacijom. U Slavoniji, Bosni i Srijemu Rusini i Ukrajinci sve više sudjeluju u partizanskoj borbi. Rusini uopće nisu imali svoje posebne nacionalne partizanske formacije, a Ukrajinci su imali samo dvije (ukrajinska četa i poljski bataljun, koji su Ukrajinci nazivali poljsko-ukrajinski). Jedini heroj Jugoslavije postao je Ukrajinac, čija ukrajinska nacionalnost nije bila nadaleko poznata.

U poslijeratnom razdoblju (1945–48), kad u Jugoslaviji najutjecajniji čimbenik postaje »sloboda naroda« i kad se daje pravo na vodeću ulogu u društveno-

političkom i kulturno-prosvjetnom životu, ne uzimajući u obzir naobrazbu nego polazeći od zasluga u borbi protiv fašizma i prikazane vjernosti novoj ideologiji, u zajedništvu Rusina i Ukrajinaca zbivaju se ovi procesi:

- demonizacija predstavnika svećenstva kao suradnika okupatora;
- demonizacija ukrajinskog identiteta zbog kojega su Ukrajinci zajedno s ustašama/fašistima počinili zločine;
- uključivanje dosadašnjih opozicionara svećenstva i ukrajinske ideje u vlast;
- veličanje slavenskih ideala i brza transformacija moskvofila/»zarjaša« u komuniste i jugoslavenske patriote;

– prihvaćanje kulturnih odluka na osnovi »slobode naroda«. U bačko-srijemskoj zajednici nije podržana ideja prihvaćanja ukrajinskog jezika, a odlučeno je prihvatiti ruski, a kasnije narodni jezik Rusina. Kulturni vakuum uvjetovao je neodlučnost smjera daljnjeg kulturno-prosvjetnog razvoja i pogodovao nastanku ideja sumnjive kakvoće. Zamjena pravopisa, koji je G. Kosteljnyk znanstveno razradio, srpskim pravopisom mogla se dogoditi samo na osnovi posebnih subjektivnih pretpostavki o njegovoj neadekvatnosti (oponente takvih neprimjerenih »inovacija« osuđivali su kao fanatike i šoviniste). Brzo ukidanje *Rus'ke matice*⁹ uvjetovano je time što su u matrici organizacije pronađeni »nezdravi« simptomi prijeratnoga RNPT-a, među kojima – »ukrajinizam«. U ukrajinskome pravcu tada su bili uobličeni svi prijeratni »grijesi«, a iz kulturne baštine Rusina pozitivno je ocijenjen samo njihov narodni jezik.

U razdoblju kad je narodni naziv »Rusin-Ukrajinac« bio službeno prihvaćen za označavanje i Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije (1948–70) i kad su se obje zajednice službeno shvaćale kao jedna nacionalnost, u tom ujedinjenom zajedništvu izdvaja se nekoliko pravaca:

- rus'ko-ukrajinski koji uključuje mnogo Ukrajinaca i brojne Rusine. Ideolozi pravca bili su vodeći predstavnici inteligencije s ukrajinskim nacionalnim uvjerenjima. U okvirima ovoga pravca uvedene su brojne kulturno-prosvjetne inicijative. Može se tvrditi da je suživot s takvim oblikom identiteta bio svojstven širokim slojevima ove zajednice, bez obzira na razlike u jezicima i nacionalnim principima. Optimalnim se smatralo približavanje jezika Rusina ukrajinskom jeziku pomoću leksičkog utjecaja;
- slovački pravac nastao je u vezi s tim što se na teritoriju podrijetla bačko-srijemskih Rusina (Šariš, Zemplin) odvila brza slovakizacija Rusina. Tome je pogodovalo što je čehoslovačka znanost smatrala Rusyne na »vlastitom« teritoriju

9 *Руська матка (Rus'ka matica)*; dalje: RM (op. prev.).

istočnim Slovacima. Među Rusinima Jugoslavije ta teorija nije naišla na puno sljedbenika;

– jugoslavensku teoriju podrijetla Rusina nisu podržali znanstvenici, nego politički djelatnici zajednice (državno pokroviteljstvo). U okvirima ovoga pravca Jugoslavija se priznavala kao država podrijetla Rusina. Ukrajinski identitet shvaćao se kao srodan, ali stran Rusinima. Korištenje mnogih povijesnih činjenica od strane predstavnika te teorije je politizirano (inzistiranje na paraleli »Ukrajinci=fašisti«, ili tvrdnja o dobrovoljnoj asimilaciji Rusina na Gornjici). Umjetno se širio strah od »ukrajinizacije«, a na rus'ke predstavnike ukrajinske misli snage ovoga pravca vršile su moralni i administrativni pritisak.

Među bosanskim Ukrajincima nije bilo drugih misli osim o ukrajinskoj nacionalnoj pripadnosti, više ili manje izraženoj. U posebnim slučajevima primjećuje se svijest o odvojenoj galicijskoj kulturi (npr. »Neka uče govoriti tako kako mi govorimo«), međutim to je bila sporadična pojava.

Princip težnje za očuvanjem vlastite tradicije među Ukrajincima i Rusinima bio je istovjetan, ali uvjeti nisu bili istovjetni. Naprimjer kod Ukrajinaca je u razdoblju njihova kulturnog razvoja u dijaspori već postojao vlastiti pravopis, dok je kod Rusina, odvojenih od teritorija i kulture podrijetla, kodifikacija jezika bila uvjetovana objektivnom potrebom. Ta kodifikacija prema svojoj koncepciji nije označavala odvojenost od ukrajinske nacije. Razvoj autohtonog pokreta među Rusinima nije uvjetovan toliko tipom kulture i jezika, koliko subjektivnim shvaćanjem svoje kulture (dakle ne povijesno-kulturnim, već socijalnim razlozima). U drugim uvjetima (duže razdoblje odvajanja od nacionalne matrice, izraženija regionalna kultura), razvoj regionalne specifičnosti mogao bi biti moguć i za Ukrajince-Galičane, ali oni su, unatoč promjeni mjesta stanovanja i narodnog imena, sačuvali identitet i postali primjer ostvarene nacionalne integracije (iako u nepovoljnim uvjetima nisu mogli sačuvati brojne elemente vlastite kulture).

Iako je odnos Ukrajinaca prema vlastitoj naciji bio razjašnjen, problemi su nastajali s razvojem vlastite kulture; to postaje očigledno ako se sjetimo pasivnog stava mnogih roditelja prema učenju rodnog jezika njihove djece u školama. Važan je u tom slučaju faktor kao što je »domovina«: velik broj Ukrajinaca nije shvaćao Ukrajinu u formi USSR-a i zato za njih nacija nije bila toliko realnost, koliko još neostvareni ideal. To je često negativno utjecalo na težnju Ukrajinaca prema razvoju vlastitog identiteta. S druge strane, prema mišljenju vodeće rus'ko-ukrajinske inteligencije, skup ukrajinskih zemalja u okvirima USSR-a bio je postupak povijesne

pravde što je teritorijalno jedinstvo ukrajinskog naroda i što bi bila ukrajinska nacionalna integracija bačko-srijemskih Rusina.

Primjećuju se razni odnosi prema narodnom jeziku Rusina. Dok D. Sopka upozorava na neravnopravan položaj Rusina kao manjine zbog jezične odvojenosti od domovine, te na nedostatak književnosti na jeziku Rusina, i predlaže prihvaćanje ukrajinskog jezika, M. Kovač piše o opasnosti toga procesa, jer on može uzrokovati »slovački« efekt kad su se, uslijed protivljenja ukrajinizaciji, slovački Rusini počeli zapisivati kao Slovaci. Tako da ne bi bilo moguće mijenjati narodni jezik Rusina u ukrajinski u uvjetima njihove nedovoljno razvijene ukrajinske nacionalne svijesti.

U sljedećem razdoblju (1971–91), u uvjetima radikalizacije odnosa državne politike u pitanju nacionalnog jedinstva Rusina i Ukrajinaca, u raspoloženjima i prisutnim pravicima do tada nema bitnih promjena, međutim nastaju razumnija objašnjenja autohtone teorije identiteta bačko-srijemskih Rusina. Nastaje misao o postojanom podcjenjivanju kulturnog potencijala Rusina u znanosti. Osnovne su teze ove teorije:

- elementi jezika ili kulture Rusina koje znanstvenici ne mogu uvijek klasificirati kao zapadnoslavenske ili istočnoslavenske svjedoče o prisutnosti odvojene slavenske tradicije. Rusini su u okvirima tih novih razmatranja nazvani »čistim oblikom«, posebnom narodnosti;

- glavna osnova za shvaćanje jugoslavenskih Rusina kao posebne nacionalnosti je njihov politički status u Jugoslaviji;

- status Rusina kao posebne narodnosti svjedoči i o tome da njihov jezik ne može (prema statusu) biti dijalekt drugog jezika;

- proces formiranja nacionalnosti Rusina opisan je kao savršeni model mirnog i demokratskog stvaranja nove nacije.

Naravno da taj »savršeni model nije računao na to da se velik dio »nacije« nije slagao sa svojim ograničeno jugoslavenskim oblikom nacionalnosti. Rus'ko-ukrajinski pravac prevladavao je među inteligencijom koja je nastavljala inzistirati na pripadnosti ukrajinskoj naciji – u tome taj »savršeni« model nije funkcionirao. Osim toga, u sličnim razmatranjima nije se obraćala pažnja na to da se primanje statusa posebne narodnosti Rusina dogodilo s primjenom administrativnog pritiska i bez primjerene diskusije (diskusija je bila samo politička, ali ne ni znanstvena ni društvena).

U tom razdoblju pojavljuju se suprotni stavovi različitih znanstvenika u pitanju identiteta Rusina. Za neke je osnova za kulturnu autonomiju razvijeno narodno kulturno stvaralaštvo, za druge je dovoljan politički status. Neki znanstvenici tvrde da Ukrajina ne može pomoći Rusinima u razvoju njihove kulture zbog kulturno-tradicijske udaljenosti, drugi pišu o pozitivnosti integracije različitih (ali srodnih) elemenata kulture u okvirima nacije.

S razvojem rusinskog pokreta ponovno je postavljeno pitanje procesa integracije Rusina u ukrajinsku naciju. Poneki bačko-srijemski Rusini počinju prikazivati spajanje Zakarpattja s Ukrajinom kao neopoziv politički postupak. Ponekad se integracija Rusina ukrajinskoj naciji opisivala kao potencijalno pozitivna, ali već nepovratno izgubljena prilika. Ukrajinska nacija je nepravедно optužena za nepoštivanje zakarpatske kulture u sovjetskom razdoblju.

Raširena je praksa povijesne redukcije: često su se na suvremenu situaciju neprikladno prenosili problemi prošlih epoha; često se koristilo arhaično gledište »dijaspore« Rusina. Slično se primjećivalo i s elementima kulture: naprimjer, predstavnici autohtono-jugoslavenskog svjetonazora mogli su tvrditi da je Rusinima svojstvena samo takva nacionalna odjeća koja se koristi na zapadu od Karpata, dakle na teritoriju podrijetla bačko-srijemskih Rusina. U sličnim razmatranjima zanemarena je, između ostalog, činjenica da su Rusini u Zakarpattje došli s istoka i da se njihova kultura, ukoliko teži punoj vrijednosti, ne može odvojiti od ostatka ukrajinskih elemenata.

Ukrajinski su se znanstvenici u tom razdoblju nastavljali s poštovanjem odnositi prema književnosti i jeziku bačko-srijemskih Rusina, bez pokušaja uzurpacije njihova kulturnog imetka.

Na kraju razmotrenog razdoblja Ukrajinci se, organizirajući svoj nacionalni život, nisu odrekli suradnje s Rusinima (iako su se postavili prema tome oprezno, što je bila posljedica konkretnog iskustva). Treba dodati da su zahvaljujući djelatnosti TUMLKV-a¹⁰ Ukrajinci dobili posljednju komponentu svog identiteta – kontakt s nacijom, dakle dio koji je nedostajao za savršenu gradnju nacionalne svijesti.

Rusini i Ukrajinci u granicama SRUH-a¹¹ i SRUJ-a¹² inzistirali su na zajedničkoj kulturnoj djelatnosti i imali su za to kulturne, znanstvene i povijesne

10 ТУМЛКВ – Товариство української мови, літератури та культури Воєводини (1989–...): Друштво ukrajinskog jezika, književnosti i kulture Vojvodine; dalje: TUMLKV (op. prev.).

11 СРУХ – Союз русинів і українців Хорватії (1968–...): Savez Rusyna i Ukrajinaca Hrvatske; dalje: SRUH (op. prev.).

12 СРУЮ – Союз русинів і українців Югославії (1990–...): Savez Rusyna i Ukrajinaca Jugoslavije; dalje: SRUJ (op. prev.).

temelje. Rusini autohtonih stavova u okvirima RM-a odvajali su se od ukrajinskog svijeta i utjecaja. Za razliku od organizacija u kojima su sudjelovali i Rusini i Ukrajinci (a to se primjećivalo i u ukrajinskome TUMLKV-u), članovi RM-a bili su Rusini koji su smatrali sebe posebnom nacijom – ovaj put karpatsko-rusinskom.

I RM i SRUJ su pretendirali na baštinu RNPT-a: SRUJ je imao za to dobre osnove, budući da je poštovao bačko-srijemsko-rus'ku kulturu, pozitivno ocjenjivao ukrajinsku povijesno-kulturnu baštinu i težio približavanju ukrajinskom svijetu (kao i RNPT), dok nastojanje RM-a, da postane nasljednicom »Prosvite« i istodobno da odvaja Rusine od ukrajinske kulture, nije bilo kompatibilno. Za razliku od prvotnoga kulturnog pokreta RNPT-a, kad su tradicija i potencijal bili osnova kontinuirane konceptualizacije kulturne djelatnosti, djela RM-a nisu bila utjelovljenje potpunoga kulturnog potencijala, nego modifikacija već postojećega, konceptualiziranog i produktivnoga kulturnoga konteksta.

Na kraju se može konstatirati da se kao trajna i opravdana teorija o nacionalnom identitetu Rusina, koji su stigli od sredine 18. st. s Karpata u Bačku i Srijem, pokazala ukrajinska teorija, dok su se antiukrajinski pravci 20. stoljeća (moskvofilski/zarjaški, autohtono-jugoslavenski, karpatsko-rusinski) mogli samo prilagođavati konkretnoj društveno-političkoj situaciji, bez jakih povijesno-kulturnih temelja.

Nacionalna integracija Ukrajinaca (Rusyna) koji su došli krajem 19. st. i početkom 20. st. iz Galicije u Bosnu i Slavoniju danas je potpuno razjašnjeno pitanje.

Kako bi se opisala povijest bilo kojega pitanja, neophodno je da se ta povijest formira. Danas događaji u Bosni, Slavoniji i Srijemu u vrijeme postjugoslavenskih ratova nisu razjašnjeni, a arhivi na teritoriju Srbije još čekaju svoje otkrivanje. »Mračno« razdoblje u životu »Rus'kog slova/Rus'ke riječi« 1993–2000. ostaje delikatna tema. Djelatnost odvojenih nacionalnih vijeća Rusina i Ukrajinaca, formiranih u Srbiji 2002–03, kao i suvremena djelatnost Saveza Rusina i Ukrajinaca su previše »svježe« za analizu događaja. Zato pitanje nacionalnog identiteta Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije nakon 1991. mora postati tema budućih istraživanja.

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

Zašto sam postao Ukrajinac?

I. Imena našeg naroda

»Ukrajina« je do Drugoga svjetskog rata za nas jugoslavenske Rusine bila nepoznato ime. Tako su se od davnih vremena zvale Kijevština i Poltavština, znači geografski dio našega maloruskog naroda.

Na različite načine tumači se odakle dolazi taj naziv (on je bio poznat već u 12. stoljeću), samo u nazivu nikad nije ono što je glavno, što je suština riječi, već ono što se uzelo kao prihvaćen naziv. »Ukrajina« i »Ukrajinac« je drugo, novije ime maloruskog naroda i njegove zemlje, s čijim imenom je povezano određenje maloruskoga, dakle našega naroda. Naše starije ime je Rus' (zemlja), Rusin (davno: Rusič) ili Rusnak. Ne možemo sa sigurnošću znati što to ime znači i otkuda je došlo. Nekoć su znanstvenici smatrali da su to ime donijeli sa sobom i nametnuli našem narodu Varjazi (Germani), koji su došli iz Skandinavije u 9. stoljeću i zavladao našim narodom, a s vremenom su prihvatili naš jezik. Ali u naše vrijeme prof. Šeluhin razvio je novu teoriju. Nijedno se skandinavsko pleme nikad nije zvalo Rus' – Rusin, dakle Varjazi nam nisu mogli donijeti taj naziv. Morali su ga dobiti još na našoj zemlji. Davno se jedno pleme u Galiji (današnja Francuska) zvalo Rusini (Rutheni). Spominje ih i Julije Cezar, rimski car u 1. st. prije Krista. »Provincia Ruthenorum« dugo je postojala u francuskoj povijesti, na jugu Francuske s desne strane rijeke Rodan (Rodesia). Odoakar, koji je 476. godine uništio Zapadno Rimsko Carstvo, na jednom kamenom grobu iz 6. st. naziva se »rex Ruthenorum« (kralj Rusina). To upućuje da je jedan dio toga galičkog plemena negdje između 4. i 6. st. morao doći do današnje Ukrajine i Galicije, i da nam je baš to pleme ostavilo svoje ime. Sigurno je da su Gali bili u Galiciji, jer su se nazivi »Galicija« i »Galac« u Rumunjskoj pojavili nakon njih. Vjerojatno se dogodilo to da je naš narod zbog osvajača »Gala-Rusina« na našoj zemlji uzeo ime »Rusin«, kao opći naziv za takve strane osvajače. I kad su Varjazi kasnije stigli u našu zemlju, i njih je naš narod nazvao »Rusini« (to znači strani osvajači). Isto tako Arapi sve Europljane zovu »Franci« (Francuzi), jer su njih prve upoznali.

Vidimo kakav je neobičan put imalo ime »Rusin« dok se nije ustalilo kao ime našega naroda. Prije toga naš je narod tim imenom zvao strane osvajače, a na kraju je prihvatio ime kao svoje vlastito, a osvajači su prihvatili jezik naroda. Ista je bila povijest s imenima još nekih naroda, npr. Francuz i Bugar. To je odgovor onima koji se srame imena Ukrajina, zato jer to ime označava Kijevštinu i Poltavštinu iz doba kad su bili pod vladavinom Poljaka i kad su živjeli na granicama Poljske.

A ako je doista i bilo tako, zašto to? Nazivi Ukrajina i Ukrajinac sramotili bi nas samo kad bi s njima bilo povezano propadanje duha našeg naroda. Ali ime Ukrajina povezano je s buđenjem i određenjem našega naroda, kao što kaže jedna poznata pjesma Ivana Franka:

»Nije čas (nije vrijeme), nije čas, nije čas,
Moskovljanu i Lahu (Poljaku) služiti,
Završila je Ukrajini nepravda stara,
Nama je čas za Ukrajinu živjeti!«

Prije negoli je naš narod preuzeo opće ime Rusin, nije imao jedno opće ime, nego različite plemenske nazive, npr. Poljani, Tiverci, Dulibi i drugi.

Ime Ukrajinac postalo je prihvaćeno u našem narodu u doba Tarasa Ševčenka, najvećeg pjesnika našega naroda (u 19. st.) i malo prije njega. U njegovo vrijeme u Kijevštini i Poltavštini naš je narod već posve zaboravio ime Rusin i upotrebljavao je samo ime Ukrajina i Ukrajinac. Tako je bilo i sa Ševčenkom. Naravno, s time je i to ime puno više bilo prihvaćeno, kako bi se naš narod razlikovao od Moskovljana koji su sebe zvali »ruski« (što je trebalo značiti: ruski čovjek, kao *magyar ember*).

Tako imamo dva narodna naziva: starije – Rusin i novije – Ukrajinac. Mnogi narodi također imaju dva imena, npr. Lahi i Poljaci, Ugri i Mađari, Gali i Francuzi.

II. Zbog čega sam se priklonio Ukrajinacima?

Kijev (Kyjiv) je majka svih rus'kih gradova i prijestolnica prvih ruskih kraljeva i mitropolita. No ruski se narod podijelio zbog tatarskih napada. Cijela Kijevska Rus' potpala je pod Litavce i Poljake, a Moskva pod Tatara. Nakon 250 godina Moskva se oslobodila od Tatara i počela je snažno rasti. A Kijevska Rus' pod Poljacima sve je više nacionalno propadala i potpadala pod poljski utjecaj.

U 17. st. je Bogdan Hmeljnicky s kozacima popustio Rusiji. A pred kraj 18. st. Rusija je razdijelila Poljsku i, osim Galicije i Gornice, sve naše zemlje našle su se pod Rusijom. To je dovelo do pitanja što će biti s našim narodom: hoće li se stopiti s Moskovljanima u jedan ruski tip ili će zadržati svoju samostalnost?

Baš u vrijeme Tarasa Ševčenka mnogi moskovski znanstvenici i političari (slavenofili) vodili su se idejom da bi svi slavenski narodi trebali preuzeti moskovski jezik kao svoj književni jezik te da bi od svih Slavena (Poljaka, Srba, Hrvata, Čeha, Bugara i dr.) trebao nastati jedan veliki rusko-slavenski narod. Danas vidimo kako je to nemoguća zamisao. To se nije moglo dogoditi, »to je bilo protivno cijelom tadašnjem životu«.

U srednjem vijeku rimska crkva nametnula je svoj latinski jezik kao književni svim narodima u zapadnoj Europi (koji su imali rimski obred). Ali tko je tada čitao i pisao? Samo svećenici i redovnici. A kako su pisali? Kako god, njihov latinski jezik nije bio čist (klasičan). A danas svaki čovjek i svako dijete treba čitati i pisati. I to ne bilo kako, nego čisto i ispravno, jer to zahtijeva naša zrelost u obrazovanju. Kako bi bilo moguće nametnuti nekakav tuđi jezik narodu, a da bi svako dijete s njime dobro vladalo? To je nemoguće, tako da kad se u zapadnoj Europi počelo širiti obrazovanje, svi narodi odreda odbacili su latinski jezik i počeli pisati po svojem.

Istaknuti pojedinci slavenskih naroda, kojima je staroslavenski bio crkveni jezik, smatrali su da im je to i književni jezik te dugo nisu mogli prihvatiti da treba pisati onako kako narod govori. Dobar primjer su Srbi i Hrvati. Hrvati su počeli čisto pisati već otkad su svi rimokatolički narodi preuzeli vlastite jezike kao književne (tzv. stvaralaštvo u drugoj polovici 15. i u 16. st.). A Srbi su čak do Vuka Karadžića pisali iskrivljeno – toliko da nam je danas čudno kako su obrazovani ljudi mogli pisati toliko gramatički neispravno. Ali isto tako bilo je i u Rusiji i u našem narodu.

Narod može pisati čisto i pravilno samo na svojem jeziku, a svaki drugi jezik će iskriviti. Jezik ukrajinskog naroda od Krakova do Kavkaza je jedan te isti. A on se toliko razlikuje od moskovskoga kao npr. češki od poljskoga. Kad takvi maleni narodi, poput Slovaka i Slovenaca, ne žele prihvatiti nikakav tuđi jezik, nego se u književnosti služe svojim vlastitim, i kad tako danas radi svaki narod u Europi, zar ne bi bilo čudo da jedan jedini ukrajinski narod ne bi osjećao tu istu potrebu i da se ne bi pobrinuo zadovoljiti ju? Ta svijest je tinjala u ukrajinskom narodu kroz cijelu povijest. Kad je naš narod bio najviše »poljačen« pod Poljskom i kad su naši ljudi najviše pisali na poljskome, a poneki i na crkvenome, i tada je bilo ljudi koji su se trudili pisati onako kako je narod govorio. A već od kraja 18. st. (Kotljarev'skyj)

započinje stvaranje ukrajinske književnosti, koje se proteže kroz cijelo 19. stoljeće.

Samo je politički položaj našega naroda smetao njegovu potpunom određenju (biti drukčiji). Najveći dio tog naroda bio je pod Rusijom. Obrazovani Ukrajinci školovali su se na moskovsko-ruskom, zato jer su sve škole bile takve – i to je bio službeni jezik u Rusiji. A k tome je Rusija zabranjivala i progonila ukrajinski jezik. U Galiciji i na Hornici naš je narod bio pritisnut siromaštvom, pod tuđom vlašću, i zato se njihovi potomci nisu oslanjali na vlastite snage, nego su mislili da će najlakše pomoći svom narodu ako će se držati Rusa i ako će pisati moskovski. Tada će imati gotovu književnost koju samo treba preuzeti i sve će biti riješeno. Ali u životu se to ne može tako izvesti. U Hornici je mađarska vlast iskorijenila »rusofilstvo« i pomadārila svu našu inteligenciju. U Galiciji je »rusofilstvo« vladalo od 1850. do 1890. godine, ali se na kraju samo od sebe slomilo, kao nesretan život. Pobjedilo je ukrajinstvo.

A i kako je moglo biti drukčije kad »galički Rusi – Moskovljani« (kakvima su se oni sami smatrali) nisu znali dobro ni govoriti niti pisati na moskovsko-ruskome, nego su međusobno razgovarali na ukrajinskome?! To je završilo tako da galički rusofili kroz pola stoljeća ne samo da nisu stvorili nikakvu svoju književnost, nego nisu izdali niti jednu jedinu knjigu koja bi imala književnu vrijednost. A galički Ukrajinci su u to vrijeme stvorili cijelu svoju književnost! U životu na vrh dolazi onaj koji stvara.

Ni jedan narod ne može sebi prisvojiti tuđu književnost, čak ni ako ju prevede na vlastiti jezik. A to znači da svaki narod mora sam sebi stvoriti književnost kakvu želi imati. Tako ni znanje nijedan čovjek ne može »uzeti gotovo«, čak i ako je ono zapisano u knjigama. Da bi se dostigla znanost, čovjek ju treba sam proučiti, namučiti se oko nje, treba je sam i stvarati.

Još moram spomenuti da u današnje vrijeme narodi žive uprežući sve svoje sile. To se najbolje vidi u načinu kako se danas vode ratovi. Nekoć davno kraljevi i carevi su imali samo najamnike ili malu vojsku. Danas država u rat šalje sve mladiće, od trenutka kad mogu držati pušku u rukama. Isto tako i u književnosti danas treba dati sve od sebe; nije više dovoljno bilo što – zato jer već ima puno toga napisanog i stvorenog. A sve svoje vlastite sile mogu se posvetiti samo onome što nam je najsvetije i najdraže, našem rođenom, što je zaista 100% naše. Iako je Rusija do srži rusificirala Ukrajinu, ona nije dovršila posao, jer je u kritičnom času ukrajinski narod odbacio moskovske nacionalne vrijednosti i uzdigao svoje vlastite, jer ih je više volio i jer su samo one bile uistinu njegove. Kad je izbila revolucija u Rusiji, Ukrajina se odmah proglasila »samo svojom«, autonomnom, a zatim se pokušala i odcijepiti od Rusije.

Što to znači? To znači da ukrajinski narod nikad neće imati mira i da njegova povijest nikad neće teći ispravno, sve dok ne bude živio i stvarao u svome vlastitom duhu. Ali nitko od toga neće imati koristi, jer će se još više buniti protiv svakog osvajača, kao što su to činili i još uvijek čine svi drugi narodi kad nemaju slobode.

Kad sam 1907. godine došao do Lavova na drugu godinu teologije, tada je u Lavovskome sjemeništu bilo dosta moskvofila (otprilike 30%, a danas nema više nijednoga). Ja sam se od početka priklonio Ukrajincima jer su me tamo vukli i srce i razum. Ali moskvofilu su me htjeli pridobiti pa su izabrali jednoga od njih da porazgovara sa mnom. Ovako sam mu odgovorio: »Iz vašeg mudrovanja proizlazi da ne samo Ukrajinci, nego i Česi i Srbi i svi Slaveni trebaju postati Rusima. Ali okanimo se toga, jer teorija tu ništa ne pomaže. Recite mi, zar vi vjerujete da će ukrajinski duh i u budućnosti propasti ili da će sve više rasti?«

On je iskreno odgovorio da će ukrajinski duh sve više rasti. Na to sam mu rekao: »Ako je to tako, onda ste vi moskvofilu pogriješili u nečemu. Vi želite pomoći našem narodu, a zapravo ste njegovi najveći neprijatelji jer mu branite da stvara u vlastitom duhu, kao što su stvarali svi europski narodi. Ja se nikad neću prikloniti takvom nečemu.«

Kasnija je povijest pokazala koliko je istine bilo u tom našem razgovoru.

Ali u svemu tome treba istaknuti jednu važnu razliku. Gotovo svi galički moskvofilu uglavnom su bili moskvofilu jer nisu vjerovali da bi se naš narod, koji je bio pod Austrijom, mogao osloboditi bez pomoći Rusije. Znači kroz svoje političko moskvofilstvo oni su postali i nacionalni moskvofilu. I Česi i Srbi su bili moskvofilu, ali samo politički (računali su na pomoć Rusije, iako nisu pomišljali na to da bi i sami postali Rusima). I danas postoji dosta Ukrajinaca koji misle da Ukrajina mora okupiti svoje zemlje i sretno se razvijati jedino zajedno s Rusijom. Da carska Rusija nije htjela priznati Ukrajinu, to još nije konačno rješenje. Tako su se i Mađari bunili protiv Austrije (1848. godine), a onda im je u Austriji bilo tako dobro kao što im nikad više nakon toga nije bilo. Političke se opcije mijenjaju i moraju se mijenjati.

To je političko moskvofilstvo. Ono ima slobodne ruke. Može biti samo agitacija, a ne stvarna istina, da svaki Ukrajinac u politici mora podržavati politiku da se Ukrajina odcijepi od Rusije. Tu se vodi računa ne samo o tome što bi netko htio, nego što može biti, a što ne može, što je bolje, a što je gore. Nacionalno moskvofilstvo je sigurno u krivu, što se nikako ne može reći za političko moskvofilstvo, jer je to potpuno druga stvar.

Iz svega što sam tu napisao jasno je zašto je naša »Prosvita« odlučila izdavati knjige na našem vlastitom jeziku. To je potpuno u ukrajinskom stilu: narod može pisati samo onako kako govori.

Kad su me 1919. godine naši istaknuti svećenici pitali na kojem jeziku bismo trebali izdavati knjige, smjelo sam im odgovorio: »Pišite onako kako govorite, jer drukčije ni ne možete pisati, inače biste stvorili neki novi slavenski iskrivljeni jezik koji ne bi imao nikakvu gramatiku i ne bi imao nikakve vrijednosti.«

Treba znati da su ukrajinski i moskovski jezici stvoreni u velikom moru, i samo se u tom velikom moru mogu održati čistima. Isto kao što morska riba može živjeti samo u moru, a u rijeci ugiba. Oni imaju svoje različitosti i posebnosti koje se iskrivljuju i gube kad nisu u svojem okruženju. Rođeni Ukrajinci koji žive u Jugoslaviji nisu samo seljaci, nego su i inteligentni, iako ne pišu na čistom ukrajinskom. Ukrajinski i moskovski jezik su poput nove lijepo odjeće. U njoj možeš otići u crkvu ili na ples, ali u njoj ne možeš raditi jer se odmah isprlja i izgužva.

A naš se jezik stvorio »na granici« triju slavenskih naroda (ukrajinskog, slovačkog i poljskog) pa su se iz njega izgubile sve različitosti (posebnosti, kao naprimjer različiti naglasci, *s'*, *z'*, *c'*, tvrdo *i* te tvrdo *l*). On je poput radnog odijela. Zato može biti čist, makar i u tuđem moru – njemu ništa ne može naštetiti. Zbog toga u našim uvjetima ljudi mogu najlakše i smjelo pisati samo na tom našem jeziku.

Sve to nisu znali oni nezadovoljni naši ljudi (ondašnji »zarjaši«¹) koji su tražili neki zajednički »opći« ruski književni jezik, a na kraju ih je život primorao da pišu onako kako i mi pišemo. Ali pojavila se i razlika – ista onakva kao i u Galiciji: naša »Prosvita« stvorila je svoju književnost, a »zarjaši« na svojem iskrivljenom jeziku nisu ništa stvorili.

I pokazuje nam se kako se na kraju rješava »jezično pitanje« na Hornici. Ukrajinski jezik i tamo mora prevladati, a moskovski se mora slomiti. Kao što se protiv struje ne može dugo plivati.

Mizunj, 1935.

S ukrajinskoga prevela Marina Malacko

1 Grupa ljudi koji su između dva svjetska rata bili proruski orijentirani.

Zaključak

Ukrajinsko Zakarpattje kao model uzajamne tolerancije

Zemljopisni položaj Ukrajinskoga Zakarpattja uvjetovao je njegovu uključenost u povijesni razvoj različitih epoha i kultura. Bez obzira na teritorijalnu udaljenost od Hrvatske, odnosno razgraničavanje Mađarskom, ta se regija može tumačiti i kao svojevrsna spona u procesima komuniciranja između hrvatskih i ukrajinskih zemalja. Osim predslavenskih etničkih naziva, koji su se u određenim povijesnim etapama taložili na putovima od ukrajinskih Karpata do hrvatskih prostora, istim su se smjerom širile i slavenske migracije, što je obilježeno, između ostalog, toponimskim analogijama. Svojim položajem regija je imala ulogu vrata prema ukrajinskom prostoru s kojim se, kako se pretpostavlja i što zahtijeva proučavanja, povezuje i pojam Bijelih Hrvata. Potonje upućuje na nužnost poredbenih istraživanja arheološke građe zapadnoukrajinskih i hrvatskih prostora. Nije manje važno ni traganje za srodnim elementima u jezičnoj, etnološkoj i drugoj građi, koja bi predočila proces povezanosti slavenskoga korpusa prije njegova rascjepa zbog ugarskih napada, odnosno preuzimanje slavenskih elemenata kod ugarskog etnosa i obrnuto. Međutim ta problematika u zborniku nije rasvijetljena te su ovi zaključci svojevrsno signaliziranje nužnosti takvih istraživanja u budućnosti.

Razvoj ukrajinske državnosti posebice je izražen u srednjem vijeku postojanjem formacije sa središtem u Kijevu, poznate kao Rus'ka zemlja (Nestor), kasnije nazvana Kijevskaja Rus' (naziv je upotrijebio ruski povjesničar S. Solovjov /1820–1879/, u nastojanju da potvrdi ukrajinsku srednjovjekovnu državnost kao dio kasnije nastalih formacija koje je nazvao Rus' Moskovska, Vladimirska, Peterburška (Русь Владимирская, Русь Московская, Россия Петербургская). Zakarpatske su zemlje pripadale starokijevskoj državnoj formaciji koja je ujedinjavala različita slavenska plemena, među kojima se spominju i Bijeli Hrvati.

Kao dio Rus'ke zemlje, Zakarpattje je kao najudaljenija provincija te državnosti (koja je pala zbog mongolske navale 1240–1241) cijelo vrijeme očuvalo taj srednjovjekovni naziv Ukrajinaca u različitim oblicima – od regionalnih

kao Zakarpats'ka Rus', Karpatorus' i sl., do općega naziva pučanstva Zapadne Ukrajine poznatog kao Rusyn, Rus'kyj ili Ruten; naziv Rus'-Ukrajine potvrđuju zapadnoeuropski izvori. Prijevodi iz monografije akademika Dmytra Nalyvajka, objavljeni u zborniku, donose uvjerljiva svjedočenja o recepciji staroukrajinske državnosti Rus' kao one koja je povezana s ukrajinskim prostorom – povijesnim, geografskim i drugim obilježjima. Postupnom ekspanzijom Moskovskoga Carstva njegovi su vladari preferirali taj prastari naziv kao svojevrsnu krunu moćne državnosti iz srednjega vijeka te su promijenili naziv Moskovije službeno ga zamijenivši Rossijom, prema grčkome modelu staroga naziva Rus'. Iako su Rusyči-Ukrajinci izgubili, kao i većina slavenskih naroda, svoju državnost, oni se nisu odrekli ideje neovisnosti. Međutim u tim težnjama suočili su se s jakim otporom susjednih slavenskih država – Poljske i Moskovije, odnosno Rusije. I u narednim stoljećima je taj slavenski narod, razdijeljen između dvaju carstava – Ruskog i Austrougarskog, težio prema idealu – slobodnoj, neovisnoj i ujedinjenoj zemlji. U okolnostima otpora velikoruskom imperijskom diskursu, u podruskome dijelu prihvaćen je naziv Ukrajina, koji se kao slavenski naziv spominje u izvorima srednjovjekovne Rus'-Ukrajine. U podaustrijskim zemljama i dalje se čuvao prastari naziv Rus', Rusyn, na koji nisu pretendirale Austrija ili Poljska, ali koji se nerijetko pogrešno povezivao s Rusijom. U težnjama prema ujedinjenju ime Ukrajina kao simbol otpora postupno se širilo i na zapadnoukrajinski dio naroda, ponajprije u Galiciji kao u središtu nacionalnog otpora. Međutim Zakarpatska Ukrajina je zbog udaljenosti, teritorijalnih pretenzija susjednih zemalja i neprekidnih sprječavanja nacionalnoga konsolidiranja te regije s cjelovitom Ukrajinom i dalje čuvala stari naziv Rus', Rusyn, koji se proširio do tih najudaljenijih zemalja iz nekada moćne Rus'ke zemlje sa središtem u Kijevu.

U daljnjim povijesnim etapama stanovništvo Zakarpattja je čuvalo svoje etnonacionalne osobitosti, što su pokazala i istraživanja Myhajla Tyvodara. Prema njegovim zaključcima zakarpatski Ukrajinci čine gotovo 82% ukupnog stanovništva i imaju glavnu ulogu u suvremenim državotvornim procesima te socijalnom, političkom i kulturnom životu toga područja. Sve navodi na zaključak da je riječ o etničkoj ukrajinskoj srži Zakarpats'ke oblasti. Izvornost etnografske zone Zakarpattja očituje se u podjeli teritorija naseljenih Guculima, Dolynjanima, Bojkima i Lemkima. Analiza osobitosti njihove kulture upućuje na genetsku povezanost s ukrajinskom etničkom tradicijom. Istraživač je pokazao da se povijesna odvojenost zakarpatske etnografske zone i određena posebnost njezinih etnografskih te lokalno-teritorijalnih grupa ne treba zlorabiti u različite svrhe. Osebnost pučke tradicije Zakarpattja ne

stvara temelj da se stanovništvo Zakarpattja gleda odvojeno od ukrajinskog etnosa. Iza političkih i etnografskih težnji da se Zakarpattje odvoji od Ukrajine uvijek su se skrivali politički interesi susjednih država.

Poteškoće u konsolidacijskim procesima zakarpatske regije s cjelovitom ukrajinskom maticom negativno su utjecale na razvoj nacionalne svijesti kod pučanstva. Međutim, kao što je uvjerljivo pokazao Pavlo Čučka, taj proces se nezaustavljivo razvijao u sredini zakarpatskih Ukrajinaca. Uza sve prepreke s kojima se suočavala njihova svijest u izražavanju svojega nacionalnog identiteta, nije se gasila težnja prema jedinstvu s cjelovitom Ukrajinom, što potvrđuju događaji iz prve polovice 20. stoljeća. Jedno od najjačih svjedočenja težnji ukrajinskog naroda prema neovisnoj i cjelovitoj Ukrajini bilo je potkraj 1930-ih godina i proglašenje Karpats'ke Ukrajine, koja je bila jedina država u kojoj je nevelik dio ukrajinskog naroda proglasio svoju nezavisnost. Ona je simbolizirala nezaustavljivu težnju naroda u borbi za stvaranje ukrajinske državne tvorevine na vlastitom ukrajinskom teritoriju. Povijesni kontekst nastanka i daljnje sudbine te formacije još jednom ocrta dramatične okolnosti s kojima se suočavala ideja ukrajinske cjelovitosti u ozračju teritorijalnih pretenzija na zakarpatsku Ukrajinu od strane različitih režima, što pokazuju tekstovi istraživača – od iseljeništva prikazanog kroz sudbinu Petra Sterča do suvremenih povjesničara koje predstavljaju Mykola Vegeš i Vasylyj Dovgej. Publicizam i polemičnost tekstova Vasylja Dovgeja ovdje su važni kao odraz aktualnosti problema normaliziranja odnosa u regiji.

Polietničnost i multikulturalnost regije s prepletanjem i utjecajem različitih čimbenika – etničkih, povijesnih, religijskih i političkih nije mimoišla i takva pitanja kao što su povijest razvoja jezika i suvremeno govorno stanje. Za razvoj ukrajinskog jezika karakteristične su dijalektalne osobitosti, koje su se posve logično odrazile na govornim osobinama pučanstva u Zakarpattju. Međutim određeni entuzijasti pokušavaju iskoristiti takvo stanje težnjom da potvrde jezičnu odvojenost zakarpatskih Ukrajinaca. Znanstvena analiza takvih pothvata upućuje na izraženu tendencioznost, diletantizam te izvještačenost sličnih tvorbi. Na konkretnim primjerima akademik Vasylyj Nimčuk je detaljno prikazao nekompetentnost nekih neupućenih u zakonitosti jezikoslovlja »tvoraca«. Nema sumnje da je jezik zakarpatskih Ukrajinaca na prostorima seoba prema drugim govornim okruženjima doživljavao različite utjecaje. Međutim ti procesi zahtijevaju znanstveni pristup, na što upućuju analize koje su proveli Mykola Štec' i Jurij Mulyčak.

Određene tendencije, povezane s pitanjima nacionalnog identiteta u regiji, analiziraju radovi istaknutih znanstvenika kao što su Oleksa Myšanyč, Maj Pančuk i Oleg Bagan. Premda istraživanja Natalije Marčuk donose zaključak o odsutnosti potpore negativnim tenzijama u suvremenome društvu, koje bi vodile prema rascjepu u pučanstvu Ukrajinskoga Zakarpattja, navedeni autori ipak upućuju na mogućnost nastanka određenih modela posve suprotnih idejama cjelovitosti u Središnjoj Europi. Iako je Zakarpatska oblast mala regija, ona se nažalost ponekad rabi kao poligon za ispitivanje određenih tendencija koja idu na štetu ponajprije njezinu stanovništvu, a poneki mitologemi mogu zavarati i zaraziti svjetonazor Rusyna-Ukrajinaca i u drugim zemljama.

Poglavlje posvećeno povijesnim migracijskim procesima koji odražavaju sudbine rusinsko-ukrajinskih doseljenika u južnoslavenske zemlje opisuje svu složenost položaja tih ljudi koji su kroz povijest doživljavali mnogo poteškoća. Unatoč različitim težnjama da se spriječi njihov opstanak, doseljenici su nastupali kao predstavnici povijesne domovine. Duboko ukrajinsko domoljublje, težnje da se očuvaju vlastiti identitet i odanost Ukrajini, uz neprekidnu povezanost s njome, karakteriziraju povijest ukrajinsko-rusinske dijaspore na južnoslavenskim prostorima. Jedan od istaknutih predstavnika takvih uvjerenja je i Gabor Kosteljnik (Гавриїл Костельник). Njegov životni put i djelatnost na svojevrsan način uobličavaju težnje zakarpatskih doseljenika da se identificiraju s povijesnom domovinom. Takve težnje neprekidno su bile metom različitih intriga usmjerenih na razdvojenost ukrajinskog pučanstva, simbolom kojega bila je i tragična smrt velikog rodoljuba.

Povijest ukrajinsko-rusinske dijaspore na južnoslavenskim prostorima, prikazana u istraživanjima ukrajinsko-talijanskog znanstvenika Olega Rumjanceva, zahtijeva daljnja proučavanja. Jedan od zadataka je i neophodna priprema povijesnog prikaza saveza Rusina-Ukrajinaca Republike Hrvatske. Ta udruga je desetljećima bila važna kulturno-prosvjetna, organizacijska ustanova koja je, u vrijeme sovjetskog režima u povijesnoj domovini – Ukrajini, djelatnošću niza generacija entuzijasta znatno pridonijela očuvanju i razvoju nacionalnog identiteta Ukrajinaca-Rusina, pridonoseći kulturnoj riznici svoje druge domovine.

Današnje Ukrajinsko Zakarpattje je primjer multikulturalnosti, gdje uzajamna tolerancija i poštivanje nacionalne tradicije kao karakteristična osobina ukrajinskog mentaliteta mora pridonositi modelu suživota, raznolikosti kulture europskih naroda kojima teži, a kojima i pripada upravo i kroz svoja zapadna vrata – Zakarpattje i sva Ukrajina.

Logično je očekivati da se ta ukrajinska regija, s kojom su povezani Ukrajinci koji su se različitim povijesnim sudbinama našli u drugim zemljama, rasvijetli i predoči tim zemljama kao model ukrajinske uzajamnosti i otvorenosti drugim kulturama.

Jevgenij Paščenko, Mateja Hrgovan, Sladana Jukić, Marina Jurić, Siniša Radan, Kristina Sučić, Nika Šimić i Aleksandar Zrnić

Izvori

Баган, Олег. Який народ живе за Карпатами? Науково-ідеологічний центр ім. Д. Донцова. (<http://dontsov-nic.org.ua>, 05. 2012).

Вегеш, Микола. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004, str. 377–381.

Довгей Василь. Літописець Карпатської України. Коротка біографія проф. Петра Стерча // *Стерчо, Петр.* Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Репринтне видання – «За вільну Україну». Львів 1994, str. 24–29.

Довгей, Василь. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча «Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках». Репринтне видання «За вільну Україну». Львів 1994, str. 5–24.

Костелник, Габор. Чом сом постал Українець? Проза на бачванско-сримским руским литературним јазику. Нови Сад: Руске слово, 1975, стр. 129–136.

Марчук, Наталія. Національна свідомість у контексті виникнення української політичної нації. (Izvorni rukopis, primljen u rujnu 2012).

Мишанич, Олекса. З минулих літ. Літературознавчі статті й дослідження різних років. Київ: Основи, 2004, str. 291–321.

Мишанич, Олекса. Політичне русинство – українська проблема. Доповідь на III Конгресі Міжнародної асоціації україністів. Харків, 26–30 серпня 1996 р. Київ: Обереги, 1996.

Наливайко, Дмитро. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998, str. 23–78, 517–523.

Німчук, Василь. Українські діалектні переклади Св. Письма. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць, Випуск 4. // Українське і слов'янське мовознавство, Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського. Ужгород 2001 str. 383–389.

Панчук, Май. Політичне русинство в Україні, Політична думка, 1995, 2–3 (6), str. 116–123.

Румянцев, Олег Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991). Munhen – Berlin: Verlag Otto Sagner. SLCCEE, str. 18–64, 489–502.

Румянцев, О. Є. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на територіях югославських народів в 1890–1990 роках. Київ 2008, str. 6–15.

Фундація імені О. Ольжича в США. Карпатська Україна – невід’ємна частина Соборної Української держави // *Петро Стерчо.* Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Репринтне видання «За вільну Україну». Львів 1994, str. 30–31.

Тиводар, Михайло. Етнографія Закарпаття. Ужгород: Ражда, 2011, str. 19–25, 60–83.

Чучка, Павло. Національна свідомість закарпатських українців у XX столітті. Науково-методичний посібник. Ужгород 2005.

Чучка, П. П. Русинська мова. // Українська мова. Енциклопедія. Київ 2004, str. 565.

Штець, Микола, Муличак, Юрій. Аналіз форм правопису т.зв. русинської мови // Українська діаспора, 1993, число 4. Інститут соціології Академії наук України. Редакція Енциклопедії української діаспори при НТШ (США). Київ: Видавництво «ІНТЕЛ», 1993, str. 66–79.

Закарпатська область (<http://uk.wikipedia.org/wiki>, 05. 2012).

Русь. Руси. Русини (*М. Котляр, В. Кравченко, В. Холодницький, Л. Ковпак*). Малий словник історії України. Київ 1997, str. 346–347.

Autori

Nalyvajko, Dmytro (Наливайко, Дмитро Сергійович), akademik, doktor filologije, povjesničar književnosti, komparatist, profesor i pročelnik Odsjeka za komparativnu književnost Instituta za književnost »Taras Ševčenko« Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor je niza monografija te studija iz povijesti ukrajinske i svjetske književnosti. Dobitnik je državne nagrade Ukrajine »Taras Ševčenko« (1999) za monografiju *Očima Zapada. Recepcija Ukrajine u Zapadnoj Europi XI–XVIII st.*

Tyvodar, Myhajlo (Тиводар, Михайло Петрович), doktor etnologije, profesor Užgorodskog nacionalnog sveučilišta, društveni djelatnik. Jedan od vodećih etnologa. Objavio više od stotinu radova posvećenih kulturi i običajima, posebice tradicionalnom stočarstvu ukrajinskih Karpata. Također autor sveučilišnog priručnika iz ukrajinske etnologije (izdanja 1998, 2004. i 2010) te temeljnog etnološkog istraživanja Zakarpattja (2011). Odlikovan državnim ordenom Ukrajine (2009).

Nimčuk, Vasyl' (Німчук, Василь Васильович), doktor filologije, lingvist, dijalektolog, povjesničar jezika, onomastičar, slavist i profesor; dopisni član Ukrajinske akademije znanosti. Istaknuti istraživač povijesti ukrajinskog jezika i jezikoslovlja, urednik ukrajinskih jezikoslovnih klasika, autor brojnih monografija, osnivač akademskoga časopisa *Українська мова*. Rodom iz Zakarpattja, posebnu pozornost posvećivao kritiziranju rusynstva. Dugogodišnji suradnik Instituta za jezikoslovlje Nacionalne akademije znanosti Ukrajine i ravnatelj Akademijina Instituta za ukrajinski jezik. Dobitnik niza odlikovanja.

Štec', Mykola (Штець, Микола Миколайович), ukrajinski jezikoslovac iz istočne Slovačke. Predavao na Filološkom fakultetu Više pedagoške škole u Prešovu, docent i pročelnik Katedre za ukrajinski jezik i književnost na prešovskom Filološkom fakultetu Sveučilišta Košice. Istražuje probleme ukrajinskoga jezikoslovlja (povijesti književnog jezika, dijalektologije, sociolingvistike i kulture jezika). Autor je radova iz ukrajinske dijalektologije istočne Slovačke i Zakarpattja te iz povijesti ukrajinskoga književnog jezika na tom prostoru.

Mulyčak, Jurij (Муличак, Юрій), jezikoslovac, pedagog, društveni djelatnik, istraživač leksikografije istočne Slovačke i autor projekata ostvarivanih na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Prešovu (zapadni dio Slovačke, nekadašnja regija ukrajinskoga Zakarpattja). Autor je niza znanstvenih publikacija o stanju jezika Ukrajinaca-Rusyna na tome području.

Čučka, Pavlo (Чучка, Павло Павлович), doktor filologije, profesor Sveučilišta u Užgorodu, dugogodišnji predstojnik Katedre za slovačku filologiju i zaslužni ukrajinski znanstvenik. Istražuje jezične kontakte ukrajinskog i susjednih jezika u Zakarpattju. Autor je mnogobrojnih studija iz dijalektologije, povijesti suvremenoga ukrajinskog jezika te *Ukrajinsko-mađarskog rječnika* i drugih leksikografskih projekata. Odlikovan je Državnim ordenom za intelektualna dostignuća (2005).

Vegeš, Mykola (Вегеш, Микола Миколайович), doktor povijesti, profesor Katedre za politologiju na Sveučilištu u Užgorodu, voditelj znanstvenoistraživačkog Zavoda političke regionalistike na Užgorodskome nacionalnom sveučilištu i rektor Sveučilišta 2005–2012. godine. Autor je brojnih istraživanja iz karpatske problematike i urednik znanstvenog izdanja *Carpatica*. Dobitnik je znanstvenih nagrada pisca V. Grendža-Dons'kog (1993) i akademika I. Krypjakevyča (1996).

Dovgej, Vasyľ (Довгей, Василь), povjesničar i docent Politehničkog instituta u Lavovu. Autor je povijesnih analiza odnosa Zakarpattja sa susjednim tradicijama. Od 1994. član je Ukrajinskoga narodnog vijeća Zakarpattja.

Zaklada O. Ol'žyča, istraživački fundus ukrajinskog iseljništva u SAD-u, nosi ime rodoljubnog pisca Olega Ol'žyča (1907–1944) i pruža potporu znanstvenim istraživanjima iz ukrajinstike.

Rančuk, Maj (Панчук, Май Іванович), akademik, doktor povijesti, ugledni ukrajinski znanstvenik, profesor i pročelnik Odsjeka nacionalnih manjina Instituta političkih i etnonacionalnih istraživanja Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor je nekoliko stotina publikacija o, u sovjetskom režimu, prešućivanim razdobljima ukrajinske povijesti, suvremenim problemima međuetničkih odnosa. Odlikovan državnim ordenom »Za zasluge«, poveljom Parlamenta i državnim nagradama. Počasni je doktor niza sveučilišta u Ukrajini.

Bagan, Oleg (Баган, Олег), politolog, publicist, docent Državnoga pedagoškog sveučilišta »Ivan Franko« u Drohobyču, voditelj Znanstveno-ideološkog centra »Dmytro Doncov« i urednik izdanja iz povijesti ukrajinske nacionalne misli, posebice djela Doncova, istaknutog teoretičara ukrajinske nacionalne ideje. Dobitnik je nagrade »Stepan Bandera« za društvenu djelatnost (2012).

Mušanyč, Oleksa (Мишанич, Олекса Васильович), doktor filologije i profesor; bio je pročelnik Odsjeka za srednjovjekovnu i klasičnu književnost akademskog Instituta književnosti. Dopisni je član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor je 19 monografija te zbornika radova iz povijesti ukrajinske književnosti. Veliku je pozornost posvećivao književnosti, povijesti i suvremenom stanju Zakarpattja, odakle je rodom. Dobitnik je odlikovanja zaslužnog djelatnika znanosti Ukrajine (1997), državne nagrade »Taras Ševčenko« (1988), državnog ordena »Za zasluge« (2001) i nagrade za istraživanja povijesti književnosti »O. Bilec'kyj« (2003).

Marčuk, Natalija (Марчук, Наталія Василівна), postdiplomantica na Odsjeku za nacionalne manjine u Institutu političkih i etnonacionalnih istraživanja Nacionalne akademije znanosti Ukrajine.

Rumjancev, Oleg (Румянцев, Олег Євгенович), ukrajinski i talijanski filolog, povjesničar kulture. Na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji diplomirao i doktorirao radom o nacionalnom identitetu Rusina i Ukrajinaca na prostoru nekadašnje Jugoslavije. O toj problematici objavio je niz monografija u Italiji, Ukrajini i Njemačkoj. Predaje slavenske jezike na sveučilištu Universita' degli Studi di Macerata.

Kostelnik/Kosteljnyk, Gavro (Костельник, Гавриїл Федорович / Габор Костельник), doktor filozofije, rusinsko-ukrajinski pisac. Svećenik Ukrajinske grkokatoličke crkve, teolog i jezikoslovac, Zaslužan za normiranje jezika doseljenika iz Zakarpatske Ukrajine u Bačku, smatrajući ga dijalektom ukrajinskoga s utjecajima poljskog i slovačkog; zalagao se za tijesne veze s ukrajinskom maticom. Poginuo je u Lavovu, najvjerojatnije, s obzirom na sovjetsko-jugoslavenski konflikt i antiukrajinske represije, kao žrtva sovjetskih službi.

Paščenko, Jevgenij (Пашенко, Євген), filolog-slavist, istraživač ukrajinsko-hrvatskih književnih i kulturnih veza. Autor je monografija i rasprava o povijesti i o suvremenoj ukrajinskoj književnosti i kulturi. Od 2008. pokretač je i urednik biblioteke *Ucrainiana croatica*; predstojnik je Katedre za ukrajinski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Prevoditelji

Ana Dugandžić, Mateja Hrgovan, Sladana Jukić, Marina Jurić, Marina Malacko, Vera Perišić, Siniša Radan, Kristina Sučić, Nika Šimičić, Mirna Vidić i Aleksandar Zrnić – diplomirani ukrajinisti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Резюме

Закарпатська область, як невід’ємна складова української державності, становить інтерес низкою особливостей. Книга – перша в Хорватії комплексна, міждисциплінарна студія, що презентує погляди української науки на історичні й сучасні процеси в регіоні. Для хорватського реципієнта саме звідси починається ознайомлення з Україною, тому перший текст названо *Закарпаття як вступ до України*. Символічне значення назви розкривається в наступних текстах, які характеризують історичну пов’язаність регіону з центром українського середньовіччя – Києвом. Адже саме звідси пішла назва державності, відомої як Руська земля (Нестор). Ідентифікацію імені *Русь* саме з Україною підтверджує широко представлена рецепція Русі в Західній Європі. Західноукраїнські регіони зберігали цю назву століттями після падіння Києва, а в Закарпатті вона збереглася найдовше як вираз усвідомлення історичної належності до українського масиву. Етнічну цілісність засвідчує і етнографічний матеріал, споріднений з обох боків українських Карпат. Різні протиставлення, коли регіон, ім’я тощо протистояли іншим сусіднім, є типовим явищем у традиції відносин в межах одного етносу. Тривала ізолюваність від загальноукраїнської матриці, іноземні посягання не могли не позначитися на стані національної свідомості інтелігенції. В її середовищі відбувалися процеси розмежування щодо політичних орієнтацій. За умов імперського дискурсу частина інтелігенції, духовенства орієнтувалася на відповідні імперські центри, що вело до денаціоналізації як закономірність впливу великодержавної ідеології. На західних кордонах українських земель сусідні державності, в різні періоди їхньої історії, не уникали можливості скористатися ослабленістю України й відтягти її землі. Історія Закарпаття засвідчує такі претензії. Одним з відображень були зміни у назві регіону – відповідно до того, яка державна формація посягала на ці території. Водночас формувалися політичні групи, що виражали ідеологію претендентів на українські землі. Не менш активним фактором впливу є спроби використовувати діалектальні особливості регіону з метою дистанціювання від української літературної мови і стверджень про наявність іншої мови, як привило – ближчої до мови тієї державності, яка підтримувала сепаратизм. Парадоксальність таких намагань з вочевидь політичною мотивацією засвідчує географічна, мовна несумісність претендентів, наприклад слов’янських і неслов’янських. З огляду на

міграційні процеси з Закарпаття до сусідніх земель, там відбувалися відповідні впливи на мовлення, виникали діалектальні варіанти, що проголошувалися новою мовою, при цьому експлуатується назва українського середньовіччя – русин як ім'я «іншого», нового народу. Ігнорується факт, що цей народ з осередком у Києві має давню і багату історичну традицію. Проголошення Карпатської України – лише один з етапів невгасаючого усвідомлення єдності регіону з Україною. Через політичні причини, що вели до втрати давнього імені *русин* і його збереження в українському Закарпатті, претензії на українську область не вщухають навіть з боку досить віддаленого середовища, де це мотивують схожістю імені, перейнятого з України. Архаїчні рудименти імперського мислення зберігаються у свідомості претендентів на регіон - від ближнього сусідства до євразійських або ж заокеанських міфотворців. Політична ідея поширюється і на філологію, тому лінгвістичний аспект також представлений у збірнику. Не менший інтерес Закарпаття становить у плані пов'язаності з югослов'янським простором, до якого відбувалися міграції, що також знайшло відображення у книзі. Враховуючи сучасні процеси європейської консолідації, але й створювання проблем, породжуваних згаданими архаїчними рудиментами імперського мислення, українське Закарпаття становить цікавий матеріал для вивчення засобів збереження територіальної цілісності або ж тенденцій до її руйнування. З огляду на прагнення ослабити державотворчі процеси в Україні, подібні тенденції можуть зростати, тому регіон становить значний інтерес для політології.

Книга не претендує на вичерпність і всеосяжність. Треба сподіватися, що аналогічні публікації, доповнені працями, характерними для країн, куди спрямовувалися міграції, або де виявляють підвищений інтерес до області, вийдуть мовами тих країн з викладом української позиції на зазначену проблему. Значною допомогою в цьому було б спеціальне видання української академічної науки як бачення культурно-історичних і сучасних явищ в українському Закарпатті, що невпинно привертає увагу в країні та за її межами.

Summary

The Zakarpattya region, as an inseparable part of the Ukrainian state, is interesting for many of its features. This book is the first complex and interdisciplinary study in Croatia that presents views of Ukrainian scholars on historical and contemporary processes in the region. For a Croatian recipient, this is the starting point of the acquaintance with Ukraine, and that is why the first text is entitled *Zakarpattya as an Introduction to Ukraine*. The symbolic meaning of the title is revealed in subsequent texts that describe the historical connection of the region with the Ukrainian medieval centre – Kyiv. After all, this is the source of the name of the state known as Rus' land (Nestorius). The identification of the name Rus' with Ukraine is confirmed by a wide reception of that name in the Western Europe. Western Ukrainian regions retained the name for centuries after the fall of Kyiv and in the Zakarpattya region it survived for the longest period of time as an expression of historical awareness of belonging to the Ukrainian matrix. The ethnic integrity is also confirmed by ethnographic material, akin on both sides of the Ukrainian Carpathians. However, there were various differences, when a village, a region, a name were contrasted to other neighbouring ones, which is typical in the tradition of relations within one single ethnos. The long isolation from the general Ukrainian matrix and foreign attacks were inevitably reflected on the development of the national consciousness of the intelligentsia. Among them, various processes of division regarding political orientations took place. Due to the imperialistic discourse, a portion of the intelligentsia and clergy became oriented towards imperial centres, which led to denationalization as a pattern of influence of the state ideology. The nearby states on the western borders of the Ukrainian lands, in different periods of their history, did not miss the opportunity to take advantage of the weakening Ukraine and to conquer its land. The history of Zakarpattya confirms such aspirations in different historical periods. One of the ways to do that was to change the region's name depending on which state pretended to these areas. Meanwhile, political groups were formed, expressing the ideology of pretenders to the Ukrainian lands. Equally important factors of influence were attempts to use the dialectal particularities of the region in order to distance it from the Ukrainian language as well as statements about the presence of another language, as a rule – a language closer to the one of the neighbouring state which supported separatism. The paradox of such efforts with obvious political motivation is shown by

geographical and linguistic incompatibility of the pretenders, both Slavic and non-Slavic. As for the migration processes from Zakarpattya to the neighbouring lands, associated impacts on language took place, dialectal variants occurred that were proclaimed a new language, in which the Ukrainian medieval name – Ruthenian (Rusyn) is exploited as the name of “other”, new nation. The fact that this nation centred in Kyiv has its own long and rich historical tradition is ignored. The proclamation of the Carpathian Ukraine constitutes only one stage of the endless awareness of this region’s unity with Ukraine. Due to political reasons that led to the loss of the old name Rusyn and its preservation in the Ukrainian Zakarpattya, claims to this Ukrainian region are not weakening even from a far centre, where it is motivated by the similarity of the name, transferred from Ukraine. Archaic remnants of imperial thinking remain in the minds of pretenders to the region – from the close neighbourhood to the Eurasian or overseas myth creators. The political idea extends to philology, and therefore the linguistic aspect is also represented in the book. Zakarpattya is not less interesting in terms of connectedness with the Croatian area as the location from which migrations took place, which is also reflected in the book. Taking into account contemporary processes of European consolidation, as well as the occurrence of problems caused by the aforementioned archaic remnants of the imperialistic thinking, Ukrainian Zakarpattya is an interesting material for studying the process of preserving the territorial integrity or tendencies for its destruction. Taking into account the desire to weaken the constitutional processes in Ukraine, similar tendencies may grow, and therefore the region is of considerable interest to political science.

The book does not aim to be exhaustive and comprehensive. We must hope that similar books, complemented by works typical of countries where the migrations were directed, or where an increased interest for this region is present, will be published in languages of these countries, expressing the Ukrainian point of view regarding the above mentioned problem. A great help in this would be a special edition published by Ukrainian academic community that would present a view of cultural, historical and contemporary events in the Ukrainian Zakarpattya, which continually attracts attention in the country and abroad.

S ukrajinskoga prevela Ana Dugandžić

Ilustracije

Zakarpatje na karti Ukrajine

Oleksandr Duhnovyč (1803–1865), grkokatolički svećenik, preporoditelj

Rusyny gorštaci (Guculy), selo Luga, Rahivs'kyj rajon, grafika s kraja 19. stoljeća

Stočari iz sela Jasinj, međuratno doba

Seoski pastiri, međuratno doba

Rahiv, međuratno doba

Žene i djeca iz obitelji Kločurak, 1920.

Seljaci iz sela Jasinj, 1920.

Djevojke iz sela Jasinj, međuratno doba

Mladići iz sela Jasinj, međuratno doba

Mladenci, 1930.

Lemki, međuratno doba

Lemki, međuratno doba

БАТЬКУ Й МАМО!

Ми українські діти просимо Тебе, Батьку, Мамо' щоб Ви доложили усіх зусиль до оборони й розбудови нашої вільної Карпатської України.

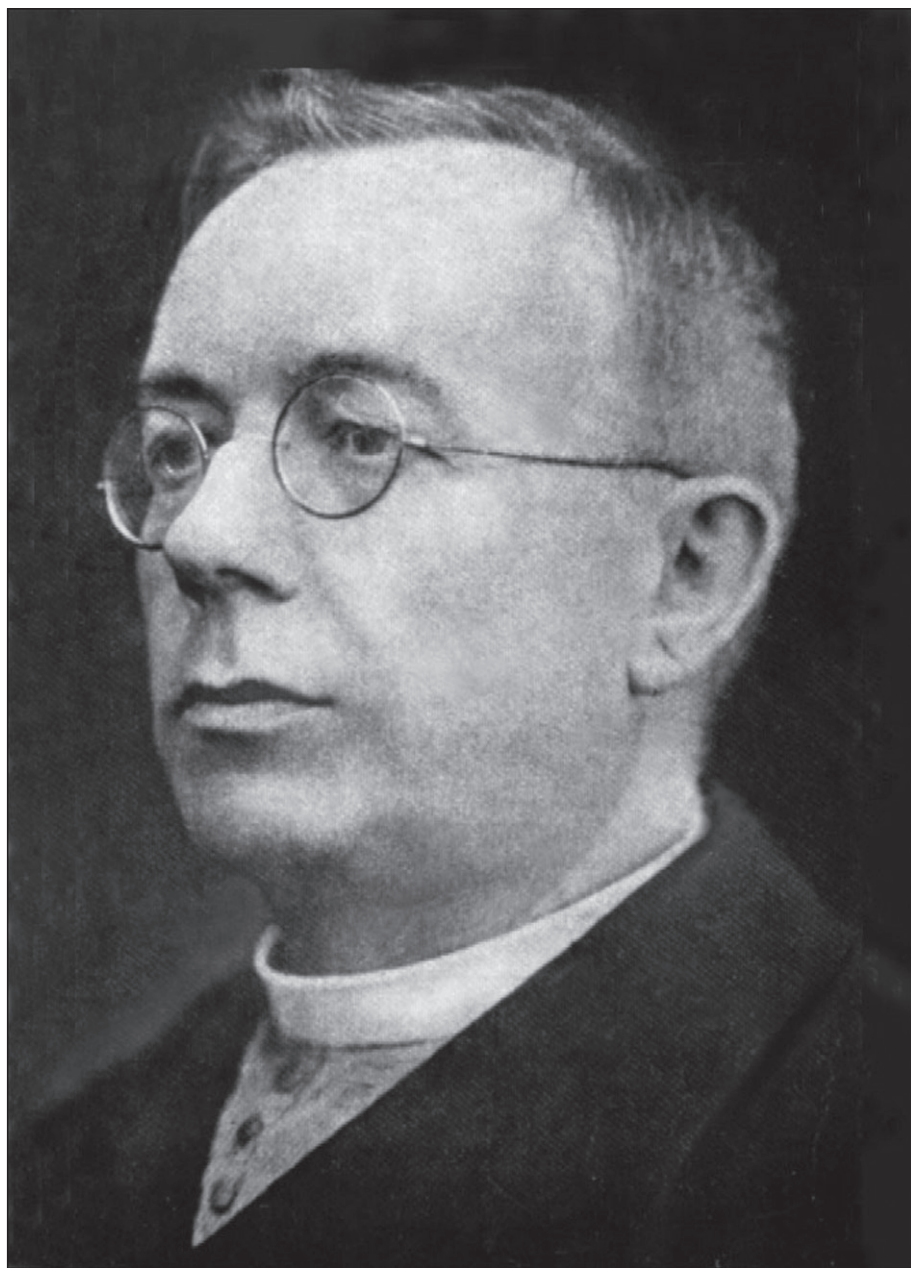
Нехочемо жити рабами та слугами чужих, хочемо на своїй землі бути самі своїми панами!

Батьку не вір тим, що за кусок сала і 30 сріберників хочуть щоб Ти продав нас і поробив з нас яничар!

**Ми,
діти Карпатської України
хочемо виростати на свободний українській землі!**

156

Letak za izbore u Vladu Karpats'ke Ukrajinie: ukrajinska djeca izražavaju želju da žive u neovisnoj Karpats'koj Ukrajinii, veljača 1939.

Avgustyn Vološyn (1874–1945), ukrajinski politički, kulturni i vjerski djelatnik, grkokatolički svećenik, predsjednik Karpats'ke Ukrajine (1939), posmrtno proglašen ukrajinskim herojem

Naslovnica knjige suvremenoga ukrajinskog istraživača Oleksandra Pahirje o vojnim formiranjima Karpats'ke Ukrajine

Протопресвитер о. Гавриил Костельник

Gavryjil Kostel'nyk (1886–1948) ukrajinski svećenik, pisac, znanstvenik, zagovornik jedinstva vojvodanskih Rusyna s ukrajinskom maticom

Ujgorod, rijeka Uj

Ujgorod

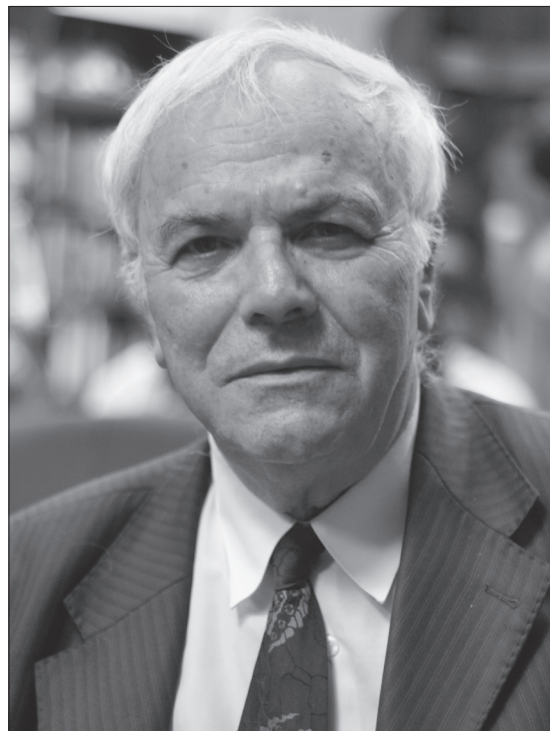
Užgorod, crkva Moskvske patrijarhije

Oleksa Myšanyč (1933–2004), istaknuti ukrajinski filolog, rodom iz Zakarpattja

Pavlo Čučka, suvremeni ukrajinski istraživač zakarpats'kih dijalekata

Vasyl' Nimčuk, suvremeni ukrajinski filolog, rodom iz Zakarpattja

UDRUGA HRVATSKIH UKRAJINISTA
Knjižnica UCRAINIANA CROATICA

1. Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932–1933. Gladomor
Priredio Jevgenij Paščenko.
Zagreb, 2008.
2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. Jubilej 100. godišnjice osnivanja
grkokatoličkih župa Sibinj, Gornji Andrijevc, Slavonski Brod. 1908–2008.
Sibinj–Slavonski Brod, 2009.
3. Jevgenij Paščenko. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe.
Split, 2010.
4. Jevgenij Paščenko. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije
i Ukrajine.
Zagreb, 2010.
5. Jevgenij Paščenko. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija.
Zagreb, 2010.
6. Hrvatska ševčenkiana. Priredio Jevgenij Paščenko.
Zagreb, 2011.
7. Bogdan Igor Antonyč. Most iznad vremena. Pjesme. Prepjev s ukrajinskoga
Dubravka Dorotić Sesar.
Zagreb, 2011.
8. Marija Matios. Slatka Darica. Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana
Dill.
Zagreb, 2011.
9. Volodymyr Galyk. Ivan Franko i hrvatska kulturna baština.
Zagreb, 2012.